
3 1761 08121510 5

A POZSONYI TOLDYKÖR
KÖNYVTÁRA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

NEMZETI POLITIKÁJA.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

GAAL JENŐ.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA.
1902.

LIBRARY
NOV 13 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

ELSŐ KÖNYV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN
MINT REFORMÁTOR.

ELSŐ FEJEZET.

MAGYARORSZÁG KÖZÁLLAPOTAI A SZÉCHENYI ELŐTTI KORSZAKBAN.

Hazánk újkori történelmének legszebb és legtermékenyebb korszaka a XIX. századnak második negyede. Ez a nemzetiség megerősödésének és a népiségből nemzetté való alakulásnak ideje. A kiváltságos osztályok lassankint belátják, hogy különállásuk mellett a nemzeti lét és haladás lehetetlen. A történelemben az a példátlan eset fordul elő, hogy a magasabb erkölcsi lelkesedés által áthatva, a nemkiváltságos osztályok fellázadása és a kormányhatalom nyomása nélkül a magyar nemesség önmaga mond le előjogairól, minélfogva sok, a multban majdnem végzetessé vált, bűnét expiálta. Rendkivül tanulságos, és pedig nemcsak saját magunkra nézve, ezen hősies elhatározásnak összes körülményeit minél alaposabban megismerni. Ezáltal ugyanis határozottabban és világosabban fogjuk átérthetni, hogy a nemzetfejlesztés céljaira alkalmazott erkölcsi tényezők milyen hatást képesek előidézni. Annak concret példák alapján való kutatása, hogy a nemzetiség, a hol önálló fejlődésének jogosultsága megvan, melyet a külső körülmények és az erőviszonyok állapitanak meg, mily regeneráló befolyást gyakorolhat, oly vállalkozás, a mely meggyőződésem szerint általános becscsel bir. Nemcsak a gyakorlati politikusokra, hanem magára a tudományra nézve is értékesek azon tapasztalatok, melyek az emberi természetből folyó és abban gyö- Bevezetés.

keredző társas ösztönök kifolyásaiként jelentkező erkölcsi tényezők megfigyelésén alapszanak.

A magyar nemzet a mohácsi vész idején vezető osztályainak önzése és visszavonása folytán összetört. Nem csupán egy nagy csatát vesztettünk el 1526-ban, mert hiszen majdnem két századig dúló viharok által előidézett vérveszteségek és már-már halálos kimerülés következtek be annak nyomán. — Több mint hatszáz éven át önálló nemzet volt a magyar; ekkor kimerültsége folytán egyszerre elnyomott néppé lett. De hatszáz évnek benyomásait és emlékeit kitörülni a további századok alatt sem lehetett. A félig halott nemzet ezért, valahányszor összeszedi erejét, mindig kisérletet tesz, hogy sírjából, melybe egyes jóakarói már bele fektették, végső erejének megfeszitésével is megint kikeljen. Küzdelme azonban egész a legújabb ideig sohasem volt sikeres, mivel megcsappant erejét rendszerint meghaladó czélokat rögtönözve akart elérni. De midőn czéljai meghatározásában szerényebb, akkor ezen lábbadozó állapotában is tényleg közelebb jut ahhoz az eszményhez, melyet a nemzeti létről alkotott magának. Közbe-közbe megint erőre kap, de erejét ismét elérhetetlen távoli czélokra pazarolja. Így következett be egyik fájdalmas emlékű forradalma és szabadságharcza a másik után; azonban erőcsappanásait szintén így heverte ki. Életérdekű két tanulság harsog ki ez eseményekből. Az egyik arra int bennünket, hogy csak a lassanként gyorsuló, következetes haladásnak jól előkészitett útján juthatunk közelebb a nemzeti nagyság végső czéljához. A másik nagy tanulság pedig abból az, hogy valamint a multban mindig az erkölcsi erőgyarapodás gyógyította meg e nemzetet, úgy a jövőben sem remélhet mástól üdvöt.

Ennek a két fontos tanulságnak alaposabb vizsgálhatása czéljából a XIX. század első feléhez a megelőzött század utolsó évtizedét kell még számitanunk, mert ennek lelkülete amazéval csaknem azonos.[1] Az új Magyarország alakulásának korszakát csak így kapjuk meg egészen. — Ennek az átalakulási időtartamnak is azonban két alkorszakát kell

[1] *Concha Győző:* A 90-éves évek reformeszméi s előzményeik. Budapesti Szemle, 1882. 388. l.

megkülönböztetni. Ebből az időből az első harminczöt év a tespedésnek, lethargiának és a sülyedésnek oly állapotát jelzi, melyben a nemzeti szellem már-már haldoklik. A nemzet elvesztette önérzetét s kimerültségében tehetetlen. Az elkorcsosulás jelenségei ekkor minden téren mutatkoznak, minélfogva a nemzet nem tudott ismét egy nagy egészszé összeolvadni. — A másik korszak ellenben az erkölcsi érzet erősbülése folytán azt visszaadja önmagának. A már-már teljesen megbénult közszellem felébred. Alkotó eszmék öltenek testet. A társadalom felkarolja a nemzetiséget. A történeti nagy családok mind kevésbbé tagadják meg multjokat és a helyett, hogy mint azelőtt, megrontói lennének, vezetőivé és javítóivá válnak a többi osztályoknak. A már csaknem meghalt irodalom csodákat mivel; felemeli az erkorcsosult nemzetet, kiveszi a gyalázatos öngyilkosság rút fegyverét az elaljasodó nemzedék kezéből és visszaadja azt az életnek. A sir szélén megment egy nemzetet, hogy az rendeltetését a a haladás útján betöltve, magasztos hivatását ismét teljesithesse a jövőben. — Hanem az első korszak megismerése nélkül nem érthetjük meg a másodikat sem; tehát közelebbről kell azt megtekintenünk.

Nem lehet feladatom a derültebb képet mutató korszak fényének emelése czéljából túlságos sötéten festeni annak előzményeit. Hiszen nem a külső hatás, hanem az igazság tisztázása és tanulságainak lehető kidomboritása kedveért irok. A mi hibája különben ezen első alkorszaknak volt, az nemcsak a magyar nemességnek róható fel. A nemzetek sorsa ugyanis esélyektől is függ. A kedvezőtlen viszonyok között azok vajmi gyakran tehetetlenül szenvednek, hanyatlanak, vagy legalább másokkal szemben elmaradnak. A külső körülmények úgy alakulhatnak, hogy befolyásuk folytán életerejök megbénultnak látszik. Az ezen csapások szülte kábultságban a balsikerekért azután a felelősség is kevésbbé terheli őket. És ha végre eme kedvezőtlen körülmények daczára mégis megmaradnak, a roppant nehézségeket leküzdik és a fejlődésöket gátló akadályokat annak útjából elháritván, később erőhöz jutnak: akkor életképességükről oly megnyugtató bizonyitékot szolgáltatnak, melynek magukra nézve legáldásosabb jutalmát önérzetük gyara-

podása s bennök az önbizalomnak meggyökeredzése és szilárdulása képezik. Az ily küzdelemben kifejtett erély fokához képest a nemzeteknek van érdemök a netáni haladásban, melynek örvendhetnek; de viszont a kinálkozó kedvező alkalmak fel nem használása méltán betudható nekik.

A Széchenyi előtti korszak harminczöt éve. az t. i., mely II. József halálától a nagy reformatornak az 1825. évben történt fellépéséig lefolyt, hazánk történetében a régi Magyarországot pártolók véleménye szerint is [1] egyike a nagyon szomorú korszakoknak. Mindazáltal lehet mondani, hogy ez alatt az a jó, melyből az 1825-től 1848-ig terjedő sikeres reformkorszak nőtt ki, és az a rossz, mely amazt megsemmisiteni törekedett, koronként igen élénk tusát folytatott egymással. Azt a nagy ellentállást a magyar köznemesség részéről, mely II. Józsefet, habár csak uralkodásának utolsó idejében is, midőn élete munkásságának eredményét kétségbeesetten összedőlni látta, arra kényszeritette, hogy a türelmi parancsnak kivételével minden rendelkezését visszavonja, oly tünemény, melyet másnak, mint a nemzeti életerő, jóllehet csak rövid időre fellobbanó nyilvánulásának tulajdonitani nem lehet. Az 1790/1-iki országgyűles a politikai, egyházi és gazdasági téren egyaránt igen fontos és nagy horderejű reformkorszaknak igérkezett. Az azon hozott törvények magukban véve is tiszteletreméltó és nagy vivmányokra támaszkodó haladást jeleznek. Az akkor kiküldött országos deputácziók munkálatai pedig, ha szellemök uralkodóvá lehetett volna, Magyarország békés átalakulását európai állammá néhány évtizeddel hamarább vitték volna keresztül, mint a hogy az eleinte nagy küzdelem, görcsös fájdalmak, számtalan félreértés és ellenséges indulat szülte convulsiók, azután véres erőpróbák mellett, később pedig az idők megnehezült járásának nyomása alatt a trón és nemzet közötti kényszerű közeledéssel és kibéküléssel végre mégis megvalósult. A mit az irók az így alakult újjal szemben régi Magyarországnak neveznek, az az ellentétek és ezek heves összeütközéseinek, a legkülönfélébb szempontokból kiinduló fölfogásnak, a túlcsapongó országboldogi-

[1] *Mocsáry Lajos:* A régi magyar nemes. Budapest, 1889.

tási vágyak légváraival szemben a keserű valóságnak, a minden szabadságot elnyomni, minden gondolatbeli és nemzeti önállóságot kiirtani törekvő hatalmi túltengésnek a hazája volt.

Az 1790/1-iki országgyűlésre három év mulva, nem — mint törvény szerint kellett volna — egy másik országgyűlés következett, mely az előbbi szerves munkálatait jogerőre emelni lett volna hivatva, hanem a békés szellemű és csak az emberi méltóságot megvalósitani igyekvő Martinovics-féle összeesküvés vérbefojtása követte. Az igazságszolgáltatással való visszaélésnek kevés égbekiáltóbb példája van nemcsak hazánknak, de talán más nemzetek történetében is, mint a jogszolgáltatási gyilkosságoknak ez a rettenetes halmaza. Az az ellentét, mely az 1792-ik és az 1795-ik évek között fennáll, képezi alaphangulatát ezen egész kor vonagló, beteg szellemének. Az ily csalódás, a haladás és fejlődés folyamának ilyen erőszakos elgátlása után lehet-e csodálkozni a felett, ha az országnak mindazon tényezői, melyek a nemzeti szétdaraboltságnak az anyagi erők fejlesztése, az osztályok és felekezetek közötti közeledés s a kormányzatban az osztó igazságnak nagyobb mérvű uralomra juttatása által véget vetni lettek volna hivatva, mind elzsibbadtak, összetörtek, vagy pedig már csirájokban haltak meg?

Ha ennek a kornak igazságot akarunk szolgáltatni s abban minden tényezőnek valódi érdeme szerint kivánjuk az elismerésből és a kárhoztatásból őket megillető részt kiosztani, akkor egy pillantást kell vetnünk az ország akkori állapotára, s e közben mérlegelnünk szükséges azokat az enyhítő és súlyositó körülményeket is, melyek figyelembe vételét annyi idő elteltével ma már a szándékos egyoldalúság vádja nélkül mellőzni nem szabad. És midőn ezt teszszük, bő alkalmunk lesz arra, hogy megfessük a nagy reformkorszaknak is a maga hátterét.

Ez a harminczöt év önálló, külön korszakot képez történelmünkben. Új eszmék kezdenek befolyást gyakorolni a társadalmi és állami életre, melyek a nyugot-európai polgárosultsághoz, ha még nem is a közfelfogás, de számos irányadó tényezőnek félreismerhetlen törekvése folytán észrevehetőleg közelebb vittek bennünket. Mély és hatalmas mozgalom

indul meg a XVIII. század utolsó évtizedének kezdetén, melynek czélját Magyarország boldogságának előmozditása s fényes jövőjének megalapitása képezik. Kiváló egyesek, testületek, írók és magas állású hivatalos egyének tervekkel, inditványokkal lépnek fel, melyek félreismerhetlen újitási vágyról és arról tesznek tanuságot, hogy a korszellem szárnycsapásaiból keletkezett szellő megérintette hazánkat is. A tespedésnek lidércze eltüntnek látszott; az ósdiság boldog zűrzavarában való maradás elve II. Lipót uralkodása alatt a reform és javitás utáni esengésnek adott helyet. „Azon nagy átalakulás, melyen a franczia forradalom vérkeresztsége az emberi szellemet az állami és társadalmi viszonyokba átvitte, Magyarországot sem hagyta érintetlenül. A nemzetben az átalakulási vágy felébredt s nem veszett ki többé belőle egészen. A nagyszerű kornak kedélyrázó, képzeletkápráztató eseményeiben s még inkább világderitő eszméiben csodás erő rejlett, mely mindenkit megragadott és tevékenységre ösztönzött.“ [1]

Habár ez az új irány közvetlenül nem is érte el czélját és az a kor nem is teremtette meg magát a nemzeti átalakulást, kétségtelen, hogy megvetette a reformkorszaknak alapját s meginditotta azt a folyamatot, mely ezt az országot valamivel több, mint egy fél század múlva politikai, társadalmi, közgazdasági és műveltségi tekintetben teljesen átgyúrta.

Abból az álomkórból, melybe a szabadság viharai által annyiszor feldúlt Magyarországot Mária Teréziának szelid, de veszedelmes kormányzata beleringatta volt, II. Józsefnek nagyszabású, de erőszakos és nyiltan nemzetellenes reformtörekvései szerencsére még idejekorán felébresztették. A magyar nemzet tudatára jött annak, hogy ha elhagyja magát és jogosult önállóságának alapjait folyton nem szilárditja, akkor a végenyészetnek árnyai fenyegetik őt. Az 1790/1-diki országgyűlésnek nagy horderejű határozataiban egész világosan és szabatosan kifejezésre jut azon élni soha többé meg nem szűnt felfogás, hogy ezt az országot úgy törvényhozási, mint kormányzati tekintetben Ausztriával szemben független államként kell szervezni s az önállóságát veszélyeztető félszeg és kétértelmű viszonyokat az uralkodóház úgynevezett örökös

[1] *Horváth Mihály:* Huszonöt év Magyarország történetéből I. 7. l.

tartományaival szemben lehetőleg tisztázni szükséges. Nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is elodázhatatlannak ismerték fel ezt a nagy feladatot, mert a bécsi közgazdasági politika Magyarország anyagi fennállhatását is megtámadta, midőn azt egyszerű gyarmatként minden úton és módon kizsákmányolni igyekezett. Az ország iránytadó férfiainak közvéleménye arról is meggyőződött ekkor, hogy annak minden ízében oly átalakuláson kell keresztül menni, melynélfogva a nyugot-európai országokéhoz rokon és velök lehetőleg egy szinvonalra jutni törekvő állapotok közé kerüljön. Méltán tekinthetjük tehát ezen elhatározást korszakalkotónak, egy oly időszak kezdőpontjának, melyben ez a vezéreszme készül, de a kedvezőtlen külső befolyások súlya alatt általános érvényre nem bír vergődni. És a szóban levő első alkorszak akkor zárul be, midőn ez az érvényesülés 1825-ben tényleg megkezdődik.

Ezek a kedvezőtlen külső körülmények főleg két alapok körül csoportosultak. Az egyik a franczia forradalom kitörése, a mely, ha eleinte lelkesitette is a nemzet világesemények iránt fogékonysággal birt önzetlenül gondolkozó kis részét, később annak szertelenségei és túlzásai ezeket is elrémitették. Még később pedig a franczia forradalomból kiemelkedett első franczia császárság a rendet ugyan ismét helyreállitotta, de a nemzetek szabadságát elnyomni hajlandónak mutatkozván, minden önállóságára büszke nép közveszélyét volt kénytelen látni benne. — Annak egyesült erővel történt leveretésével azután a reakczió szelleme által áthatott szent szövetség könnyű szerrel alapithatta meg minden szabadabb mozgást, nagyobb mérvű fölvilágosodást és lendületesebb haladást elnyomó rendszerét. Az állami létérdekért folytatott küzdelem tehát, kapcsolatban ezen elnyomatásnak hatalmával, együtt teremtették meg azt a több évtizedes vergődést, melynek rothadástól dögleletes légköre, ha nem is fojtotta el, de legalább megbénitotta a XVIII. század utolsó évtizedének elején oly reményteljesen megindult magyar reformmozgalmat. — Hanem daczára mindezeknek az említett üdvös irányzat szelleme által szerteszét szórt magvak csiráit teljesen megsemmisiteni többé nem lehetett. Azok nem keltek ki ugyan, de a föld mélyébe eltemetve s az erőszak által elnyomva is megtartot-

ták csirázó képességöket és megmaradtak egy jobb kor számára, a mely alatt az erkölcsi földindulás azután az erőteljesebb kihajtás és fejlődés hatalmas akadályait elháritotta felőlük.

Ezen történeti nagy tények szem előtt tartása nélkül lehetetlen hazánk újjáalakulásának elemi erővel végbement folyamatát helyesen felfogni. E végből érdemes, sőt szükséges azok összes főbb körülményeinek lehetőleg éles megvilágitása mellett behatóbban foglalkozni az ország közállapotaival is.

Alkotmányos élet.

Az önálló nemzeti élet a szatmári békekötéssel és a pragmtaica sanctióval egyelőre tökéletesen megszűnt hazánkban. Magyarország lassankint a Habsburgok monarchiájának csak névleg önálló, tényleg pedig annak egészébe mint ilyen határozottan beillesztett alkatrészévé lesz. Sem a külfölddel való önálló érintkezés, sem az országnak a nemzet érdekeit felölelő független kormányzata nem létezett. Mielőtt a dinasztia itten is örökletes lett volna, mindig volt abban bizonyos hajlam, hogy a magyar állami önállóságot elismerje. Később azonban az uralkodóház egy compact birodalmat akart magának teremteni; a magyar politikai egység fejlődésére tehát tér nem kinálkozott. A korlátok, melyek közé így az ország szorult, határt szabnak a fejlődésnek e tekintetben is. Csakhamar akadnak férfiak, a kik ennek veszélyes voltát belátják; de a főrendek Bécsbe, az udvar körébe vonatván, a honnan reájok nézve minden jó és esetleg minden baj származhatott, ebben a korszakban már alig volt valaki közöttük, a ki az ország önálló létének álláspontját elfoglalni merte volna. Hozzájárult ehhez, hogy a nádor, a ki a magyar rendi alkotmánynak fennmaradásáért a nemességgel szemben minden alkalommal mintegy kezességet tartozott vállalni; ezen egész időszak alatt az uralkodóháznak volt tagja s mint ilyen azon két főtényező közül, melyek állandó érintkezésének közvetitésére vannak hivatva, iránta érzett őszinte jóakarata daczára is nem a nemzethez állott közelebb. Az országgyűlésen minden mélyreható kérdés mellőztetik s oly életbevágó gazdasági ügyek is, mint a devalvatió 1811-ben, már csak elintézésük után vitetnek hozzájárulás végett a törvényhozás elé. S valószinű az, a mit egykorú irók emlitenek, hogy a törvényhozás tényezői ekkép gondolkoz-

tak:[1] „Az uralkodóház szivacsnak tekinti az országot, melyet szükség esetén kisajtol, azután pedig időt enged neki, hogy ismét megteljék. A kiváltságos osztályok azonban nem akarnak adózni, holott ezt az osztrák rendek megteszik. A hatalom e felfogása szerint tehát állandósitani kell a fennálló gyarmati rendszert, mely mellett ők azt hiszik, hogy nem fizetnek semmit. A szegény adózó nép terhe így ugyan fokozódik, de az adott körülmények között nem járhatni el másképpen. A rendek pedig így vélekedtek: Az udvar fél érinteni bennünket, mivel abban a hitben él, hogy hitele nélkülünk bizonytalan. Ha valamit követel az országtól, adjuk meg azt, hiszen nem a mienkből megy. Az udvar fenntart bennünket, de nem a mi szép szemeinkért, hanem önmagáért. Nekünk is úgy kell tenni. A reformok veszedelmesekké is válhatnak, mert ki tudja, hogy behozataluk nem fog-e több kárt okozni, mint a mennyit ér az, a mit veszithetünk általa?“

A rendi szerkezet ezen kor alkotmányában úgy alakult, hogy abból a képviseleti elv már teljesen kiveszett volt s a királyi hatalom és a kiváltságos osztály a törvényhozásban képviselőkkel nem biró, politikai szempontból jogositatlan nagy tömegnek rovására folyton alkura lépnek egymással. Keletkezik ugyan az alsó táblán már 1802-ben erős és zajos ellenzék, mely a hazafias általánosságok hirdetése és követelésében bátor és szókimondó; de az tényleg legalább is oly mértékben önző volt, mint a mily mértékben hangoztatja szóval a nemzet jogait. Mig a fejedelem a franczia háborúk költségeinek legalább részben való megszavaztatása szempontjából reá szorul, addig hitegeti az országgyűlést; de minden gyökeresebb reformot a fennforgott feszült nemzetközi viszonyokra való hivatkozással üt el. A mint azonban a franczia háborúnak vége szakad, az országgyűlést és a vele való alkudozást mint szükségtelent egyszerűen mellőzi. — Az alkotmány biztositékai tehát e korban nagyon gyarlóknak bizonyulnak s az csak annálfogva nem vész el, mert a megyék a maguk passiv ellenállásával annak ez esetben csakugyan védbástyáivá lettek.

A királyi hatalom és a kormány.

A rendi alkotmány természetének megfelelőleg mindazon ügyekben, melyekre a rendeknek befolyásuk nem volt, a

[1] *Gaal Jenő*: Berzeviczy Gergely élete és művei. I. 133. és 134. ll.

király korlátlan hatalommal intézkedett. Ilyenek voltak a külügyi, sok tekintetben a hadügyi teendők, az egyházi és a közmívelődési ügyek. E tekintetben az ország főhatóságai voltaképp kizárólag az ő közegei, melyeket tetszése szerint szervez, átalakít s céljainak és érdekeinek megfelelő szellemmel hat át. Ezek a főhatóságok a rendekkel szemben semmiféle felelősséggel nem tartoztak. Ha e hatóságok valamely sérelmet követnek el, a rendek ellenök irányuló panaszaikat is a király elé terjesztik. Magyarország ugyan a törvények értelmében önálló és független állam, melyet más országok vagy tartományok módjára kormányozni nem szabad, de annak önálló kormánya nincs, mert ilyet sem az udvari kanczellária, sem a helytartó-tanács nem képez. Ha ez időben az emberek akárhol is a kormányról beszéltek, akkor mindig azokra a legfőbb közegekre gondoltak, melyek a monarchia kormányzatát vezették s mint ilyenek döntő befolyást gyakoroltak hazánk ügyeire is, s a melyeknek a kanczellária és a helytartótanács tulajdonképp csak véleményező és végrehajtó hatóságai. A dolgok lényegét tekintve tehát azt kell mondanunk, hogy a kormány nem egyéb, mint maga a király. Ő a neki szükségesnek látszó tanácsokat is azoktól kéri, a kiket tanácsosainak korlátlanul maga választ. S törvényeink és a történelem arról tanuskodnak, hogy ezek a magyar ügyekben igen gyakran nem magyar emberek voltak, mert ezeket mint tanácsosokat a király csak kivételesen tartja megbizhatóknak.

Hogy maguknak a törvényeknek is minő gyakorlati értékök volt, azt legjobban mutatja, hogy az 1790/91. évi X. t.-cz.-nek, mely a magyar állam önállóságát oly nyomatékkal hangoztatja, meghozatala után a bécsi kormány befolyása Magyarországon csak öregbedik. A magyar udvari kanczellária szoros függésbe jut az államtanácstól, melyet 1760-ban Mária Terézia állított fel s a mely az államminiszterium felett állván, döntő befolyást gyakorolt hazánk közügyeinek intézésére is. Pedig az nem magyar közjogi intézmény, nem is hatóság, csak tanácskozó testület. Feladata tulajdonképpen az osztrák tartományok belügyeire vonatkozó fejedelmi elhatározások előkészítése volt. A külügyi és a katonai ügyek kizárásával eleinte Magyarországra annak befolyását a királynő nem is akarta kiterjeszteni; de később már magyar köz-

oktatási ügyeket is tárgyaltat vele. Így például 1768-ban* a nagyszombati egyetem újjászervezéséről tanácskozik. Annak véleménye alapján követelik később azt is, hogy az államadósságok egy részét Magyarországnak kell elvállalni. A dohányegyedárúságnak Magyarországon való behozatalára irányuló törekvés szintén ebből a testületből indult ki. Az pendíti meg a magyarországi jobbágyság sorsának javitását és az úrbéri nyilt parancsok az államtanács német tagjainak munkálatai. II. József magyar tagokat is nevezvén ki bele, országunkra vonatkozó reformjai a „Staatsrath"-on mentek keresztül. Első Ferencz 1810-ben megszüntette az államtanácsot és helyette egy három osztálylyal biró „Staats- und Conferenzministerium"-ot állitott fel, melynek rendeltetése az volt, hogy az összes államügyek legfelsőbb felülvizsgáló hatóságát képezze. Nem törvényeink értelmében, de tényleg a cseh-osztrák, a magyar, az erdélyi és az olasz udvari kanczelláriák a belügyek állami miniszterének alá voltak akkoriban rendelve. Ebben a minisztériumban magyar előadók is működtek, a kik részben a magyar udvari kanczelláriából tétettek át oda. Azonban 1814-ben az államtanácsot ismét visszaállitották s hatáskörét Magyar- és Erdélyországra is kiterjesztették. — Az egyes szakoknak kizárólag német előadói voltak ekkor is, de a magyar és erdélyi kanczelláriák újfent alája helyeztetvén, egyes előkelő magyar urak ismét szintén neveztettek ki abba. Ott tárgyalták a magyar országgyűlés elé terjesztendő királyi propositiókat is. És habár arról itt hivatalosan nem vettek tudomást, hazánkban egész a felelős minisztérium kinevezéseig, mint már említém, a kormány elnevezése alatt mindenki nem-magyar hatóságot értett.

Hiába mondogatták törvényeink tehát azt, hogy az udvari kanczellária, a helytartótanács és a magyar udvari kamara független magyar hatóságok, melyek csak a királytól vesznek utasitásokat. Ha ez tényleg így lett volna is, azok szelleme a fejedelem megállapodott felfogása mellett nem lehetett más, mint az osztrák hatóságoké. Kiinduló pontja ugyanis a monarchia egysége és nem Magyarország

* *Dr. Pauler Tivadar:* A budapesti kir. m. tudomány-egyetem története, Budapest, 1880. I. köt. 68. l. latin jegyzet.

különállása volt. A magyar udvari kanczellár a király bizalmi férfia, ennélfogva más irányzattal nem birhatott, mint a szintén bizalmi állást elfoglaló osztrák államférfiak, a kik az uralkodó politikáját első sorban képviselték, gyakran pedig sugalták is.[1]

Az ország-gyűlés.

A királyi hatalom az alaptörvények és rendek jogai által elvileg ez időben is korlátolva volt ugyan; de az életben ezen korlátokon az könnyen túltehette magát, mert ha nem is mellőzte az országgyűlést, a mit pedig szintén megtehetett, azon mindig nagy és befolyásos pártja volt. A papság és a főurak folyton vele tartottak. A felső táblán ellenzék akkor még egyáltalán nem létezett. Az alsó táblán mindjárt a század elején keletkezett ugyan oppositio, de a mint a törvényhozás szerkezetéből látni fogjuk, az valóban hatályossá nem válhatott. — Az ország rendei azok a törvényhozásra jogositott egyének voltak, a kik az országgyűlésen személyesen vagy képviselőik által megjelenhettek. A koronázás utáni 1608. évi I. t.-cz. ezeket így sorolja fel: A katholikus főpapság — a kikhez az 1792. évi X. t.-cz. rendelkezése folytán a görög nem egyesült püspökök járultak — a világi zászlós urak, a grófok és bárók; a köznemesség küldöttei és pedig minden megyéből két követ; a szab. kir. városok kiküldöttei. Ez a négy rend együttvéve volt a politikai nemzet. Tulajdonképp azonban csak a nemesi rend játszott jelentékenyebb szerepet, mert az egyháziak is nemeseknek tekintettek, a szab. kir. városoknak pedig az országgyűlésen együttvéve csak egy szavazatuk volt. — A magyar országgyűlés két táblája már korán elvált egymástól. A felső táblának elnöke a nádor volt; tagjait pedig a püspökök és mágnások képezték s az országgyűlésre mint ilyenek külön meghívókat kaptak. Az alsó táblának elnöki székében nem önválasztotta saját, hanem a királyi táblának elnöke, a király által kinevezett személynök ült. Tagjai a megyei követek, minden szabad királyi városnak egy-egy követe és a felső táblára meghívást kapott, de ott meg nem jelent főuraknak kiküldöttei. Jegyzőit az alsóház szintén nem maga választotta, hanem azok teendőit a királyi tábla ítélőmesterei látták el. A király által kineve-

[1] *Grünwald Béla*: A régi Magyarország, IV. fejezet, 52. l.

zettek száma az emlitetteken kivül is nagy volt az országgyűlésen, mivel a követek közt foglaltak helyet a királyi tábla birái közül tizennégyen, továbbá 29 káptalannak egy-egy kiküldötte, két apát és prépost. Ezeken kivül Horvátországnak, a kun- és jász-kerületeknek, a hajdúvárosoknak két-két és a turopolyai nemeseknek egy követe ült ottan. — Az 1808. évi országgyűlés alsó táblájának 425 tagja volt és pedig a már szám szerint emlitetteken kivül 98 megyei, 80 városi követ és 180 absentium ablegatus.[1]

A követek, a megyeiek és városiak, napidijat kaptak. Pest szabad királyi város követeinek például a XIX. század elején naponkint 4 frt és az irnok számára egy forint járt. Az udvari kamarának 1807. évi okt. 14-iki rendelete értelmében a többi városi követeket 6 frt, az irnokokat 2 frt, a szolgát pedig 45 kr illette meg naponként. Ezeket, ha a királyhoz folyamodnak, ő utalványoztatta nekik. A megyei követek valamivel többet kaptak. Az 1790. évi országgyűlésen 6—8, sőt 13 frtot is fizettek a nagyobb megyék követeinek. Egy 1803. évi királyi rendelet a követek napidiját általában, az irnoknak napidiját és a hajdúnak bérét is beleszámitva, 9 frtban állapitotta meg. De a beállott drágaság folytán Pest vármegye 1805-ben már 12 frtot utalványozott a követeknek, a miből kettő az irnoknak, egy pedig a hajdúnak járt. A megyének ezt a határozatát 1807-ben és 1808-ban felső helyen jóváhagyták.[2]

A felsőház tagjai pedig két katholikus érsek, 16 megyés, 10 czímzetes püspök, a benczések pannonhalmi főapátja és a premontreiek jászói prépostja, 200 gróf és báró, a horvát-szlavon-dalmát királyságok egy követe, negyven főispán és a fiumei kormányzó, összesen 273-an voltak. — Az egész törvényhozás tehát 698 jogosult személyből állott. Ezekhez számitandók a felső táblán még: a görög nem egyesült püspökök, az alsó táblán pedig a királyi jogügyek igazgatója, a ki az 1807. évi ország gyűlésen szintén jelen volt. — Az országgyűlés székhelye rendszerint Pozsony volt. A király az országgyűlés városában a megnyitás és

[1] *Schwartner Márton*: Die Statistik des Königreichs Ungarn, II. kötet, 123.

[2] *Schwartner* idézett műve II. kötet, 126. l.

berekesztés alkalmával megjelent, vagy pedig arra királyi biztost küldött ki. Az országgyűlést akkor is eleinte a királyi, később pedig nagy pompával a neki lakóhelyül szolgáló primási palotában nyitották meg és nem az ország házában. Ez alkalommal megnyitó trónbeszéd is tartatott. Ugyanekkor közöltettek a királyi előterjesztések is a rendekkel. Azoknak elolvasása után, de már az országházban, előterjesztettek a sérelmek, vagyis a rendeknek követelései. A két tábla egymással küldöttségek útján érintkezett, melyek élén az alsóház részéről mindig egy kanonok, a felsőház részéről pedig egy püspök vitte a szót. Néha azonban, hogy az izenet-váltások elkerülhetők legyenek, a két tábla vegyes ülést is tartott. — A rendek külön szavaztak s a mit képviselőik többsége határozott, az tekintetett döntőnek. Három rend szavazata képezte a többséget; de szavazásra rendesen nem engedték vinni a dolgot. Ez a felsőháznál sohasem, az alsóháznál vajmi ritkán fordult elő. Inkább húzták-halasztották a tanácskozást, míg a többség valamely vélemény mellett világossá lett. Az ily különféleképp összealkotott testületnél a szavazás sok bajjal és bizonytalansággal is járt volna. — Jogszerint először a sérelmeket kellett tárgyalni, azonban rendszerint a királyi előterjesztések vétettek fel korábban, és ha a király az országgyűlést hamarabb rekesztette be, a sérelmek tárgyalására nem is került a sor. A követek utasitáshoz voltak kötve; de miután ez nem mindenre terjedt ki és pótló utasitást sem mindig lehetett kérni, azok tehát bizonyos dolgokban belátásuk szerint cselekedhettek. — Akkor nem törvényjavaslatokat terjesztettek a törvényhozás elé, hanem a törvények szövegét utólag — a leiratok és fölterjesztések révén létrejött megállapodásokhoz képest — készitették el, a mi sok tévedésre, félreértésre és igen gyakran félremagyarázásra, nevezetesen egyes kétértelmű kifejezések becsusztatására szolgált alkalmul. — A felsőbb táblán csak latinul, az alsó táblán ez időben már túlnyomólag magyarul folyt a tanácskozás.

Elmésen adta elő egyik beszédében Széchenyi azokat az anomaliákat, melyeket az országgyűlési tanácskozások nyelvi tekintetben akkor feltüntettek: „Mi az országos tárgyakat otthon németül vitatjuk meg, itt magyarul szólunk, fel diákul küldjük, ott németre fordítják, mert sokaktól kérnek tanácsot,

a kik sem magyarul, sem diákul nem tudnak. Németül késziitik a választ, nekünk diákra forditva küldik le, mi ismét magyarul vitatjuk és magyarul csinálunk diák törvényt, a mely házi körünkben megint németül fordul elő. A sok forditás egészen megváltoztatja a dolgok értelmét. A mi eredetileg szerény bár, de őszinte volt, az első forditásban sanyarú, a másodikban gorombaság lesz. Így kerülnek a Felség elébe oly kicsapongó kifejezések, melyek a hű magyar nemzetnek eszében sem voltak. Itt van hát a német, magyar, diák törvényhozás; csak még egy görög törvény kell hozzá és készen van a Bábel tornya".

Az országgyűlési vitákról a közönség egyáltalán nem értesült; a jegyzőkönyvekbe is szárazon csak a tanácskozás tárgyai és a határozatok vétettek fel. De azért tényleg történtek hivatalos feljegyzések főleg az udvar számára. Hogy a követek szabadabban tanácskozhassanak, az ú. n. kerületi gyűlésekben jöttek össze, a minő kettő volt: a tiszai és dunai. Ezekbe a megyék követei a szerint sorakoztak, a mint azok hazánk két nagy folyójának egyik vagy másik partján feküdtek. Ezen kerületi gyűlések elnökeiket vagy maguk választották, vagy az elnökség sorba ment át az egyes megyék követeire. Azok üléseiben vitatták meg az országgyűlés tanácskozási tárgyait. És hogy lehetőleg egyértelmű határozatot hozzanak, a kerületi gyűlések úgy érintkeztek egymással, mint a törvényhozás két táblája. — Az ezekben folyt viták szintén nem maradtak az udvar előtt titokban, mert az ezekről mindig biztos értesitést tudott szerezni magának. — Annál nagyobb keletnek örvendettek a minden országgyűlés alatt és különösen után rendszerint nagy számmal megjelent gúnyiratok, melyekben, az igaz, sokszor ugyan kissé eltorzitva, de a tréfás köntösben is a valóság lényegileg híven jutott kifejezésre. Az országgyűlés alatt a személyes érintkezés ily viszonyok közt fokozott fontossággal birt. Ez okból a vendégszeretetet is nagy mértékben gyakorolták és különösen a felső és alsó tábla gazdagabb tagjai gyakran gyűjtötték el- és nézetrokonaikat maguk köré, a mi természetesen sokba került. — Némely országgyűlésen a kiváncsiság kielégitése végett, de gyakran főleg a hatalom ellenőrködése szempontjából készitett kéziratokban

egész névjegyzékek keringtek, melyek az egyes vendéglátók által meghivottak neveit foglalták magukban.

Az országgyűlések tanácskozásának főtárgyait képezték, ha annak ideje volt, a koronázás ünnepélyes végrehajtása, illetve a koronázási hitlevélnek a fejedelemmel való közös megállapitása; a nádor választása; a külföldi mágnások és nemes emberek indigenatusának törvénybe iktatása; a szabad királyi városok sorának kiegészitése czéljából egyes mezővárosoknak ily módon való kiváltságolása és részökre az országgyűlési követküldési jognak megadása; a törvények hozatala; az adók és a segélyek ügye. — Sok küldföldi, sőt egyes magyar irók is azt állitják, hogy az egész régi magyar alkotmány voltaképp nem volt semmi más, mint a külföldi hűbérrendszer utánzata. Hogy a feudalismus befolyást gyakorolt a mi alkotmányos viszonyainkra, az kétségtelen; de az is bizonyos, hogy a nemzeti vérszerződésnek szelleme alkotmányunkban mindig érvényesülni igyekezett. A fejedelem nem mint hűbérúr, hanem mint a nemzeti egységet és hatalmat képviselő korona viselője gyakorolta itt a törvényes királyi hatalmat.

Politikai jogai csak a nemességnek voltak, mivel a papok és a szabad királyi városok is ezzel a minőséggel felruházottaknak tekintettek. A nemesek pedig ezen kiváltsághoz azon jogi felfogás alapján jutottak, mely szerint ők „a szent koronának tagjai“. Közéletünkben a kiindulási pontot tehát, régi alkotmányunk értelmében is, nem a fejedelem, hanem a nemzet összesége képezte. De az erőviszonyoknak a nemzetre nézve kedvezőtlen alakulása folytán a gyakorlati élet ezt a kiindulási pontot nem tartotta tiszteletben és az a köztudatból is teljesen kiveszettnek látszott. A fejedelmi hatalom ugyanis abban az egész korszakban oly túlnyomó volt, hogy vele szemben nagyon sokáig minden más tényezőnek ereje gyengének mutatkozott.

A nemesség kiváltsága eredetileg nem volt csupán egyoldalú előny, hanem avval az ország védelmének súlyos kötelezettsége is együtt járt. A nemes ember földbirtokossá eredetileg azért lett, hogy katonai kötelezettségének anyagi gondok nélkül tehessen eleget. Birtokjogának ez volt létalapja. De mivel földjeit maga nem mivelhette, a mezőgazda-

sági teendők végzését bizonyos szolgálatok és szolgáltatások fejében olyanoknak engedte át, a kik — katonai kötelezettségök nem levén — a termelő munkának zavartalanul engedhették át magukat. A nemesi birtokokat megmivelő ezen népesség közterhei eleinte csak azokban a munkákban és azon nyerstermények beszolgáltatásában állott, melyeket a földesúrnak adni és melyekkel a földesúr nevében a csekély közszükségletet fedezni tartoztak. Míg a közigazgatás nagyobb része a nemesek egyszerű ingyen szolgálatai felett rendelkezett, addig a helyhatósági kormányzat sok pénzbe nem került. A nemesi katonakötelezettség idején és a terménygazdaság mellett a honvédelem czéljaira sem volt sok pénz szükséges. Azonban a banderialis rendszer a változott hadászati viszonyok folytán a tárgyalt korszakban az ország védelmi követelményeinek már nem felelt meg, ez okból a honvédelemről — 1715 óta a törvény értelmében is — állandó hadsereg fenntartása által kellett gondoskodni. A nemesség hadi kötelezettsége tehát legnagyobb részt megszűnt; de az avval járó előnyök csorbítatlan élvezetében a nemesség továbbra is megmaradt, és az a maga kiváló állása egyik fő atributumának ekkor már kizárólag az adó- és egyéb mentességeket tartotta. A nemesség a törvények hosszú sorozata által lehetőleg hatályos biztosítékokat kivánt felállitani a végből, hogy előjogai folyton elismertessenek. Sőt törvénybe iktatta azt is, hogy kiváltságainak törvényhozási megszorítása, annál kevésbbé azok eltörlése szóba sohase jöhessen. Így keletkezett az a visszás helyzet, mely e kor egyik fő jellemvonását képezi, t. i. hogy az egyik oldalon nehány százezer ember kezében minden jog össze volt halmozva minden kötelezettség nélkül, a másik oldalon pedig a nép túlnyomó nagy része mindennemű kötelezettség súlya alatt roskadozott a nélkül, hogy biztonságban tényleg bármily csekély jogot élvezhetett volna. Az országgyűlésen jelenlevők és a törvényhozói hatalmat valósággal kezelők az államnak terhét egyáltalán nem viselték, azok pedig, a kiknek vállaira ez a kisebbség a terheket kirótta, a törvényhozó testületben egyáltalán nem voltak képviselve. A végrehajtó hatalmat kezelő fejedelem ily viszonyok közt a kiváltságos rendekkel szabály szerint alkura lépett olyformán, hogy az ország lakossága nagy

többségének kellett megfizetni azt az árt, a melybe egyfelől a hatalmi terjeszkedés, másfelől pedig az idejöket mult és igazságtalan kiváltságoknak fenntartása került. Ez magyarázata annak a fonákságnak, hogy a rendek a nagyobb királyi haszonvételeket ellenőrizetlenül engedték át a koronának. Ez okozta azt is, hogy a rendiség uralma alatt a nagy nemzeti érdekéket megóvni és a nemzeti fejlődést előmozditani nem lehetett.

Magyar udvari kanczellária.

A király keze ügyében levő legfőbb magyar kormányszék ez időben az udvari kanczellária. A magyar királyoknak kanczelláraik, a kiket kezdetben az egyházi rendből vettek maguk mellé, mindig voltak. Később és különösen a Habsburg-házból származott királyok alatt világiakkal töltötték be ez állást, mely mellett az ügyforgalom növekedtével alkanczellárság is rendszeresittetett. A kanczellárián alkalmazott hivatalnokok száma azután folyton szaporodott és a kanczellár javadalma is emelkedett. I. Lipót alatt 1690-ben annak fizetése készpénzben még csak 1500 forintot tett, de 1811-ben az már 16,000, táblapénze pedig 4000 forintra rugott. Az 1741. évi III. törvényczikk értelmében ez a hivatal semmiféle más udvari hivataltól nem függött volna; de hogy az önállóság itt miként nézett ki, azt fennebb láttuk. — Ezen kormányszék ügykezelésének gyarapodásáról tesz tanuságot az, hogy kiadásai 1743-ban már 65,000 forintot tettek. — II. József a magyar és erdélyi kanczelláriákat egyesitette, de II. Lipót alatt azok ismét elválasztattak egymástól. — Személyzete 1808-ban a fő- és alkanczelláron kivül egy katholikus püspökből, tiz magyar és egy horvát mágnás vagy köznemes udvari tanácsosból állott, és e hivatal ügyforgalma ekkor 13,463 számot tett. Az egész személyzet 136 egyénből állott, a kikhez még 18 udvari ügynök és czimfestő járult.[1] Mindezek fizetése és drágasági pótléka 1809-ben 180,562 forintra rugott. A bécsi belső vár-utczában, azelőtt Schenken-Strasse-ban, levő udvari kanczelláriai épület a magyar megyék segélyével gróf Nádasdy Lipót kanczellársága alatt 1746-ban épült. Ugyanez év óta a kanczelláriában ellenőrző német hivatalnok nem alkalmaztatott.[2]

[1] *Schwartzer* i. m. II. 226. l.

[2] Az utolsó ilyen hivatalnok neve Hittner János volt.

Ezt a kormányhatóságot használta fel a király mindazon állami ügyek elintézésére, melyek kizárólag tőle függöttek. Az adományozások, nemesi oklevelek és a honosság megadása, a hivatalnokok kinevezése, egyházi javadalmak, érsekségek, püspökségek, apátságok, prépostságok, kanonokságok adományozása és általában a királyi legfőbb kegyúri jog gyakorlása általa történt. A nádor, a koronaőrök, a szabad királyi városok szaporítására vonatkozó okmányok ezen hivatal által állíttattak ki. Az állami legfőbb rendészet, az igazságszolgáltatás legfőbb vezetése annak segélyével történt. Őrizete alatt voltak az úgynevezett királyi könyvek (libri regii), a melyek I. Ferdinand óta minden nevezetes, különösen adományra és rangemelésre vonatkozó, okmányt tartalmaznak. Ezek nagy fontossággal azért bírtak, mivel a belőlük vett másolatok hitelesek voltak. Bizonyítványai a végrendeletekről, ügyvédvallásról, az úgynevezett fassiókról, t. i. magános szerződők kötéseiről általa kiállított okmányok az egész országban érvénynyel bírtak. Főfeladatát azonban a királyi előjogok feletti őrködés képezte.

Magyarországnak 1724 előtt a saját területén központi közigazgatási hatósága nem volt. A király korábban Bécsből kormányozta az országot s rendeleteit onnan intézte a megyékhez, kerületekhez és városokhoz. Az országgyűlés 1723-ban nagy nehezen határozta el magát a helytartó-tanács intézményének elfogadására. A rendek féltek a központosítástól, mert a tényleges hatalom nem volt magyar és így a megyékben bírt befolyások megcsorbításától több okból is méltán tartottak. Ennek daczára az 1723. évi 97. t.-cz. a helytartótanács czélját és hatáskörét nem állapította meg, hanem csak azt mondja, hogy ő felsége a helytartó-tanácsot felállítja, annak tagjait most és a jövendőben ki fogja nevezni; elnöke a nádor s a főpapok, mágnások és nemesek rendjéből annak 22 tanácsosa lesz, a kik fizetésöket a királytól fogják kapni. Ezen magyar központi hatóságnak függetlenségét a törvényhozás tehát semmiféle biztosítékokkal nem törekedett megóvni, mert hiszen az említett és további törvények szövegéből világos, hogy, ha némi hatálytalan felterjesztési joga volt is, az benne csak véleményező testületet kívánt felállítani, mely legfeljebb javaslatokat tehet, míg az elhatározási jog továbbra is a királyé

Helytartó-tanács.

maradt. — A helytartó-tanács nem is vergődött soha önállóságra, hanem a német miniszterek befolyása alatt álló király parancsainak egyszerű kiadója volt mindig. III. Károly idejében még császári biztosok jelenlétében tartotta üléseit, mert magyarok — mint láttuk — a legfelsőbb bizalmat akkor még nem élvezték. De Mária Terézia alatt e biztosok elmaradnak, mert nádorokká és a helytartó-tanács elnökeivé oly főurak lettek, a kik már teljesen meg voltak nyerve. — A nádori méltóság azután egy ideig nem töltetett be; midőn az később megint föléled, 1792 óta ezt a nagy méltóságot csak főherczegek viselik. Ezzel a helytartó-tanács függetlenségének a dolog természete szerint még akkor is vége lett volna, ha az valaha létezik. — Az 1724. évi január 20-án kelt utasítás különben, melynek alapján a helytartó-tanács működött, semmi olyat nem tartalmaz, a mi a törvényesség szempontjából kifogásolható lett volna. A tanácsosok által leteendő eskü mintája is az ország törvényeinek szigorú megtartására kötelezi a helytartó-tanács tagjait. Ez utasítás szerint a helytartó-tanács tartozik a hatóságok önkénye és zsarolásai ellen védelmezni az alsó néposztályokat. Őrködik a felett, hogy a főispánok kötelességöket teljesitsék, hogy a megyék a közgyűléseket, a törvényszéki üléseket és tisztújító székeket a törvényes időben megtartsák. Továbbá felügyel arra, hogy a tisztviselők tisztjeiket betöltsék, a népet ne nyomják, közmunkával a saját czéljaikra ne terheljék; hogy a felektől ajándékokat ne fogadjanak el; az adókivetést és összeirást igazságosan eszközöljék, a számadásokat rendesen vezessék; hogy az adó a közgyűléseken s ne a birtokosok tudta nélkül titokban vettessék ki; hogy a hadi adó a házi adótól elkülönítve szedessék be és kezeltessék; hogy a törvények és királyi rendeletek végrehajtása és a kellő felvilágositást makacsul megtagadó törvényhatóságok a királynak feljelentessenek. A helytartó-tanács kötelessége az azok megfegyelmezésére szolgáló módok iránt is véleményt adni. Az felügyeletet gyakorolt az egyházak, iskolák és kegyes alapitványok fölött s kezelte a vallás-, a tanulmányi és egyetemi alapokat. A közegészségügy is hatásköréhez tartozik, és a könyvbirálat kezelése révén vezeti a felvilágosodást. Annak körébe öt könyvbiráló volt alkalmazva, kik a kéziratokat tanulmányozták. A munkácsi és a nagyváradi görög egyesült

káptalanok javaslatára két censor neveztetett ki a király által, a kik a szerb és oláh könyveket birálták meg. Ezenkivül az ország minden részében voltak könyvrevisorok, a kik a külföldről jövő nyomtatványokat vizsgálták át. — A földmivelés, ipar és kereskedelem erkölcsi eszközökkel való előmozditása szintén annak volt feladata. Felülvizsgálta az adóügyi számadásokat; döntött az úrbéri jogok és kötelességek vitás kérdései felett. — Intézte a katonaságnak az országban való elosztását és beszállásolását. Ügykezelésének módja ugyanaz volt, mint az osztrák kormányszékeké.

De ezen magyar fő kormányszéknek még fegyelmi joga sincs és sem a törvényhatóságokat, sem a tisztviselőket nem kényszeritheti a törvények és a királyi rendeletek végrehajtására. Egyszerűen javaslatokat és véleményeket terjeszt a király elé. Átveszi a királyi rendeleteket, melyeket intimatum alakjában közöl a törvényhatóságokkal. A törvénykezési és katonai ügyek kivételével az egész közigazgatásra felügyel. azonban minden ügyre nézve csupán jelentést és indokolt javaslatokat tesz a királynak, de az intézkedés joga azt egy irányban sem illeti meg.

Az ország közigazgatása ennélfogva közvetlenül és korlátlanul a király kezeibe volt letéve. Hatalmának határai ezen a téren nem jogiak, csak ténylegesek. Nem lakik az országban, aránylag csak kevés ügy kerül eléje, de a mi szine elé jut, azt — bármily csekély legyen is — ő dönti el. A törvények a közigazgatási teendők részleteire vonatkozó kevés intézkedést foglalván magokban, azok nagyon hézagosak voltak. A királyi hatalomnak igy igen tág tere nyilt. — Azonban a királyi rendeletek nagy része tényleg nem hajtatik végre. főleg azért, mivel a közlekedés akkori állapota mellett a végrehajtásnak állandó ellenőrzése kivihetetlen. Azon, hogy a helytartótanács ily függésben volt a királytól, senki sem ütközött meg és a rendek meg vannak elégedve azzal, ha a király rendeleteit nem az osztrák hatóságoktól, hanem a helytartó-tanács útján, vagy még inkább, ha közvetlenül tőle veszik. Ennek a felfogásnak legjobb bizonyitéka, hogy az 1791. évi országgyűlés azon választmánya is, mely a közigazgatási munkálatot készitette el, kimondta, hogy a végrehajtó hatalom a király kezében van, a kinek a helytartó-tanács alárendelt

végrehajtó közege. Kötelessége a király rendeleteinek engedelmeskedni, ezeket a törvényhatóságoknak kiadni, sőt a végrehajtásról is gondoskodni; legfeljebb némi felterjesztéssel élhetett volna a királyhoz. Tehát az akkori legfelvilágosultabb közvélemény is természetesnek találta, hogy a helytartó-tanács az udvar készséges eszköze legyen. A megyék és városok némi ellenkezés és tiltakozás után, de csaknem mindig végrehajtották a király parancsait, leggyakrabban még akkor is, ha azok törvénybe ütköztek. A királyi hatalom oly nagy volt ez időben, hogy annak sikeresen ellentállni nem tudott senki. — A helytartó-tanács hivatalnoki létszáma a kellő segélyszemélyzettel együtt fizetésben és drágasági pótlékban 1810-ben 298,177 forintot húzott s a tisztviselők maguk, valamint özvegyeik is nyugdíjat élveztek.

Udvari kamara. A király pénzügyeit a rendek befolyása alatt nem álló külön hatóság, a magyar királyi udvari kamara kezelte, mely számos törvény tilalma ellenére tényleg a bécsi udvari kamarának volt alárendelve. A maga működési terén a kamara nagy hatalom volt, azért féltek is tőle. Erőszakoskodásait sok büntetlenül elkövetethetett sérelem bizonyítja, a miért általán gyűlölték azt. E sérelmeket rendszerint a királyi érdekek buzgó szolgálatával igazolta, minélfogva az idegenkedést kiterjesztette ezekre is. — Alatta állottak a királyi jogügyek igazgatója, a vízépítészeti főigazgatóság, az erdészeti hivatalok, az ország több részében felállított kamarai igazgatóságok vagy praefecturák s ezek alattas hivatalai, a só-, harminczad- és posta-hivatalok. Az udvari kamara volt a csempészek bírája; birtokadományozások esetében az adott véleményt; befolyást gyakorolt a szabad királyi városokra, mert azok gazdasági kezelését ellenőrizte s joga volt az ott tapasztalt visszaéléseket bizottságok által megvizsgáltatni és megszüntetni. A fő bányagrófi hivatal Selmeczen, a bányahivatalok, a bányakamarák s a pénzverő azonban nem ezen, hanem közvetlenül a bécsi udvari kamara alá voltak rendelve.

A királynak ugyanis, mint az örökös tartományok fejedelmének, onnan több jövedelme levén, az osztrák udvari kamarával szemben a magyar udvari kamara lassankint az alárendeltség helyzetébe jutott, mert az mindent, a mire különös súlyt fektetett, képes volt magához ragadni. — A magyar

kamara kezelése egészen annak mintájára volt berendezve; alkalmazottainak egy része is onnan került ki. Habár a magyar udvari kamara élén előkelő főurak állottak, ezen kormányszék önállóságáról szó sem lehetett, mert fejeiknek csak Bécsben teljesen megbizhatóknak tartott férfiakat neveztek ki. Így történt azután, hogy a magyar udvari kamara csakhamar tökéletesen németté vált, az is maradt folyton, és a meddig befolyása terjedt, következetesen germanizált mindenütt.

A vármegye.

A vármegye a magyar közélet és közigazgatás legjelentékenyebb tényezője és az ország közélete politikai főelemének, a nemességnek, helyi szervezete. Nemcsak közigazgatási hatóságot képezett, hanem az egyúttal a törvénykezés egyik főszerve volt és nagyfontosságú politikai tényezőként is szerepelt. A XVIII. század végén Bessenyei György találóan azt írja róla: „Egy kis ország áll előttem és körülöttem, mely egy várnak megyéje. A mennyi vármegyében fekszik a nemzet, annyi egymástól független tartományt és ítélőszéket formál.“ [1] Itt van a „helyi életet élő“ vidéki nemességnek egész világa. Ezt a világot pedig a mozdulatlanság szelleme hatja át. Az országnak szervezett politikai pártjai nincsenek. E korban új eszmék szállongnak ugyan a levegőben, de azok a közélet eldaraboltsága, elmaradott volta és túlságos merevsége folytán nagyon lassan szivárognak be az elmékbe. Ez időben a nemzetiségi érzés kezd már ébredezni, de az még csak a magyar nyelv hivatalos használatának — nem is elég általános és kelleténél gyengébb — követelésében nyilvánul.

A megye élén a főispán állott, a kinek feladata volt a kormányt képviselni, a törvények végrehajtása felett őrködni és a municipalis hatóságokat vezetni. Ezen törvényhatóságnál volt a közigazgatás, az adóügyek, továbbá a polgári és büntető igazságszolgáltatás kezelése és a közrendészet is. Főtisztviselője az első alispán, a vice comes ordinarius, és ennek helyettese a vice comes subtitutus. A főispánok sokszor más állami vagy udvari tisztséget is viselvén, nem is laktak a megyében s a megyei kormányzat vezetése tényleg az alispán kezében volt. A megye járásokra (processus) oszlott, és szá-

[1] *Bessenyei Gy.:* Magyarország törvényes állása, 15. 76.

muk a terület nagysága szerint legalább kettő, legfeljebb öt, rendszerint pedig négy volt. Élén állott a főszolgabiró; az ő segitségére szolgáltak az esküdtek. A megyei főügyész és segédei a közvádló szerepét játszották, ki a szegényeket köteles volt ingyen védeni s a törvény értelmében a jobbágyot ura ellen is támogatni. Az adót a megyei főpénztárnok, a generalis perceptor az alárendelt particularis perceptorokkal szedette be. A mivel a megye a katonaságnak tartozott, annak behajtása a hadbiztossági hivatalnokok által történt, de azok fizetéseiket nem az udvari kamarától, hanem a megyei házi pénztárból kapták. Onnan húzták járandóságaikat még a levéltárnok, mérnök, orvos, sebészek, a csendbiztos, a bábák és megyei hajdúk is. A táblabirák, a kiknek birtokos nemes embereknek kellett lenni, részint vagyonukra, részint képzettségökre való tekintettel a főispán, esetleg az adminisztrátor által neveztettek ki. Ezek állandó fizetést nem húztak, de midőn általában, vagy a törvénykezési ülésekben igénybe vétettek, napidijat kaptak. A tisztújitás minden három évben tartatott, midőn a rendes fizetéssel biró hivatalnokok választása szavazással, vagy hangos acclamatióval a főispán kijelölése alapján ment végbe. A vármegyéknek a közgyűléseken kivül voltak kisgyűléseik (congregationes particulares), melyek különben mintegy állandó választmányok voltak az alispán elnöklete alatt. Ezekben kellett a halasztást nem tűrő rendelkezéseket megtenni, de jegyzőkönyvei a legközelebbi közgyűlésen bemutatandók voltak. Közgyűlés összesen háromnégy volt egy esztendőben. Ezeken választattak a tisztviselők és az országgyűlési követek. Ott adatott nekik az utasitás; a helytartótanácsi intimátumokat is szintén ott hirdették, midőn együttal az azokban foglalt királyi parancs végrehajtása is elrendeltetett, vagy pedig az ellen a felirás határoztatott el. A megye csak a törvénykezési dolgokban nem állott a helytartó-tanács hatósága alatt: ezekre nézve a felebbezés a királyi táblára ment. De a perek és a letartóztatott egyének számáról, a börtönök állapotáról, a számadásokról s más ide vágó nem érdemleges eljárásokról a helytartó-tanácsnak jelentést kellett tenni és az ezekre vonatkozó jegyzőkönyvek is felterjesztendők voltak. A megyék levelezhettek egymással s felterjesztéseik támogatására igen gyakran tényleg felkérték egymást.

Magyarország közigazgatása a XVIII. század végén és a XIX. század elején nagy átalakuláson ment keresztül; de nem a törvényhozás intézkedései, hanem királyi elhatározások alapján. Hogy ezek mily mérvűek voltak, mutatja, hogy Ferencz király a maga uralkodásának első 31 éve alatt 5000-nél több erre vonatkozó rendeletet adott ki. — A megyei élet általában nagyon csendes volt. E tekintetben csak 1823-tól fogva mutatkozik lényegesebb változás. Nemcsak a kis, hanem gyakran a közgyűléseken is aránylag kevesen vesznek részt. — A követségért az emberek e korban még nem igen törik magukat. Rendszerint a megyei első alispán az egyik követ; de gyakran az is kéri a megye rendeit, hogy e megtiszteltetéstől kíméljék meg, mert az utazás nagyon költséges, veszélyes s a küldetés állandóan távol tartja őt hivatalától és gazdaságától. A követi utasításokat is aránylag kevesen állapitják meg. Pestmegye 1811. évi június 15-én tartott közgyűlésén a főispán például üdvözli az e végből, mint mondja, szokatlanul nagy számmal megjelent nemeseket, a kik azonban mindössze csak harminczheten voltak.

Nem szenved kétséget, hogy a megyékben a jogosult befolyásos nemesek első sorban osztályérdekeiket igyekeztek megvédeni. De a történet tanusága szerint az is bizonyos, hogy az alkotmánynak e korban a megyei törvényhatóságok igazán védbástyái voltak.[1]

Az alkalmas emberek hiánya és a szabály szerint nem nagy készültségű és széles látkörű nemesi tisztviselők részrehajlása, pártos szelleme és tehetetlensége vagy lustasága miatt a közigazgatás természetesen valami szabatosan nem folyt. Sok rendetlenség és visszaélés uralkodott a megyében; hiszen a határozatokat vajmi gyakran még csak helyesen fel sem jegyezték, annál kevésbbé hajtották tehát végre azokat pontosan. Az igazságszolgáltatás lassú volt. Sedriákat — így hívták a törvénykezési üléseket — ritkán tartottak. A börtönök rosszak s a gonosztevők őrizete is hiányos levén, azok igen sokszor megszöktek. Rossz az utak és hidak állapota is s az igazságtalanság és zaklatás minden irányban napirenden volt.

[1] *Mocsáry Lajos:* A régi magyar nemes, 145. l.

Gr. Dessewffy József 1824-ben Kazinczynak ezt írja: „Liberi esse volumus et neseimus esse justi. (Szabadok akarunk és nem tudunk igazságosak lenni.) Azt hányjuk az udvar szemére, hogy nem tart dietát minden harmadik évben, a mint a törvény tartja, mi pedig úgy ragaszkodunk a hivatalokhoz, melyek viseléséhez nem tudunk, hogy mindent elkövetünk, hogy a törvény kivánsága megszegődjön és hogy restauratio ne tartassék minden harmadik esztendőben. Lehetetlen becsülnöm hazámfiainak nagyobb részét a kimondhatatlan alávalóságok és következetlenségek miatt".

A megyét ebben az időben szabály szerint néhány család dominálta mindenütt, a kik tagjai vagy teremtményei közül az alispánok kerültek ki. Voltak más családok, melyekből szolgabirák, ismét mások, melyekből csak alantas tisztviselők kerülhettek ki. Általában nobile officiumnak tekintetett a megyei hivatal, de téves az a nézet is, hogy a régi időkben a tisztviselők rendszerint ingyen szolgálták a vármegyét. Sok helyen a pénz akkori vásárló képességéhez képest a készpénzfizetések is jelentékenyek voltak, a természetben, terményekben és a szokásos visszaélések révén kapott fizetések pedig mostani fogalmak szerint is nagy összegekre rúgtak. — A tisztviselőtől magasabb elméleti és gyakorlati képzettséget nem kivántak. Az így alkalmazott azután a párt- és osztályérdek folytán rendesen elnéző jó pajtás volt a saját rend- és családtagjaival szemben. A nagyobb földesúr gyakran a tisztviselők által tétette meg azt a visszaélést, a melyet maga közvetlenül elkövetni már restellett. A nem kiváltságosokkal szemben a tisztviselők eljárásában a törvények kijátszása és az önkény volt leggyakrabban az uralkodó jellemvonás. Ilyen közigazgatás mellett képzelhető, hogy néztek ki a közállapotok.

Községi élet.

Községi élet ebben a korszakban úgy, miként azt mi értjük, nem is létezett. Az ezen időben érvényes törvények az újkori község fogalmát nem ismerik. Ha a jobbágyoknak községi szervezetei léteztek is, azokat közjogi természetű testületeknek és törvényes hatóságoknak nem ismerhették el, mert hiszen úri hatalomnak alávetett elemekből alakultak. Még a nagyobb mezővárosok, ha tényleg valamelyes önállóságot élveztek is, ezt nem a törvényeknek, hanem a

földesúrral kötött külön szerződéseknek, egyes kiváltságleveleknek, vagy a részökre kedvezőn alakult szokásnak köszönhették.

Ebben az időben, az 1822. év után következett időktől eltekintve, a megyék politikai szereplésében is hiányzott minden emelkedettebb tartalom. Felírási joguk a királyi rendeletek ellen megvolt ugyan és azt kétségbe nem vonta senki sem, hanem a megyék azért nem tettek mást, mint aggódtak, elégtelenedtek s legfeljebb duzzogtak, de a kedvezőtlen és nagyrészt törvénytelen állapotokba rendszerint mégis belenyugodtak. „Azok a vármegyék, melyek mindent megtagadtak“, írja gróf Dessewffy József 1813-ban, „egy új levélke után most már mindent magadnak megint.“ Cserey pedig azt írja 1811-ben Kazinczynak, a ki az ellenzéki szellem által áthatott pestmegyei jegyzőkönyvet megküldötte neki: „Jó patriotákat látok benne, de gondolod-e, hogy lejebb nem szállnak, mihent az udvar keményen megriasztja őket?“ A devalvatiót kimondó 1811. évi február 20-án kelt nyilt parancs és a nádornak arra vonatkozó körlevele a megyékhez, melyben ezeket annak végrehajtására szólítja fel, mindenfelé nagy megdöbbenést okoztak az országban. A megyék nagy része azonban szó nélkül hajtja végre azokat. Egyes megyék jegyzőkönyveikben tiltakoznak ugyan ellenük, mert törvényteleneknek tartják, de valamennyi megtesz minden intézkedést, mely foganatosításukhoz szükséges. Még azok a megyék is, a melyek többször felírnak, a fejedelem iránti engedelmességre hivatkozva, végre tényleg foganatosítják a törvénytelen nyilt parancsot.

A szabad királyi városok

A városokban összpontosult a kulturai élet. Azok voltak az ipar és kereskedelem, a közmívelődés és forgalom székhelyei, de általában véve nem nagy szerepet játszottak az ország közéletében. A polgárság ugyan országos rendet képezett, de nyomatéka nem nagy volt, hiszen, mint már említettem, az országgyűlésen valamennyi szabad királyi város együttvéve csak egy szavazattal bírt. A hol fejlődöttebb városi élet mutatkozott ez időben, ott a lakosság túlnyomólag német, mert a tősgyökeres magyar városok lakossága valóban nem városias. Az kevésbbé iparral, mint földmíveléssel foglalkozik, s így e helyek inkább a nagy falvak, mint a városok benyomá-

sát teszik. Ezek a nagy magyar városok jólétben és lakosságban gyarapszanak ugyan, de hatékony szerepet a nemzet anyagi és szellemi fejlesztésében nem játszanak. A többi városok viszont azért nem bírtak e tekintetben nyomatékkal, mert nem voltak magyarok. — Különben az ipar és kereskedelem ezekben sem fejlődhetett úgy, mint kivánatos lett volna, részint mert a czéhek a szabad mozgást akadályozták, részint mert az országnak Bécsből intézett vámpolitikája nem a magyar, hanem az osztrák iparnak erősödését czélozta. Szélesbkörű kereskedelmi tevékenységet sem folytattak a városokban, hanem a görög, örmény és zsidó boltosok inkább csak kalmárkodtak, aprólékos szatócsüzleteket tartottak. A mennyiben nagy kereskedelemmel foglalkoztak is, kénytelenek voltak az osztrák iparczikkek behozatalára és magyar nyersárúknak, ha az osztrák ipar anyagait képezték, ennek részére való olcsó kiszállítására szorítkozni. Így azután nem volt, a mi a lendületesebb városi életet táplálja. — Egyébiránt a városokat nálunk tulajdonképp semmiféle hatalom sem támogatta. A nemesség, mely az ipart és kereskedelmet alárendelt foglalkozásnak tekinté, nem támogatta azokat, mert ezenfelül még idegen befolyásnak engedő elemeket is látott bennök; a hatalom nem, mivel politikailag gyengék és hasznavehetetleneknek találta, gazdaságilag pedig csupán alárendelt eszközöknek tekintette azokat. Magukban a városokban sem emelkedhetett fel jelentékenyebb, önérzetesebb és befolyásosabb polgárság. A városokban ugyanis szabadabb közélet nem fejlődhetett ki, mivel azt az udvari kamara elnyomta. Nincs ott politikai élet, de nincs kulturális élet sem, mert miként az ország lakosaiban általán, itt sincs lendületesb szellemi haladás, egységesebb felfogás és közszellem. Valamint a többi rendek, úgy a polgárság is a helyi és az osztályérdekek apró köreiben satnyul el. — Az alacsony gondolkozásmóddal biró polgárságnál az újkor eszméi is oly gyenge visszhangot keltenek, hogy a nemesség egyes tagjai, a kik különben folyton szaporodtak, határozottan több érzéket tanusítanak azok iránt. És később is a magyar közélet átalakulását nem a polgárság, hanem annak támogatása nélkül a nemesség vezeti és viszi keresztül. Az a polgárság, a mely ilyformán nem volt mozgató tényező még

a társadalmi életben sem, nem bírhatott tekintélylyel, sőt általában véve egyik veszedelmét képezte a magyar alkotmánynak és nemzeti fejlődésnek.

A városi közigazgatás mivolta ezt kellőleg megmagyarázza. Minden szabad királyi városnak volt birája, belső és külső tanácsa, jegyzője, levéltárnoka, ügyésze, adószedője, kamarása, a ki a városi gazdaságot gondozta. Nagyobb városokban, a minő Pest, Buda és Pozsony, a közgazdasági dolgok a polgármester, a törvénykezésiek pedig a városi biró hatásköréhez tartoznak. A nevezetesebb ügyek elintézésök előtt a szenátorokból álló belső tanács elé tartoztak. Rendesen tizenkét szenátor volt, a kik ítéleteikben és határozataik hozatala alkalmával a törvénykezési kérdésekben az ország törvényeihez, rendészeti és közigazgatási ügyekken pedig a helytartó-tanács intimatumaihoz voltak kötelesek tartani magukat. Gazdasági ügyekben a városok a magyar udvari kamarának voltak alávetve. A külső tanács a városok nagysága szerint 50—100 ú. n. választott polgárból állott. Annak szónoka a városi szószóló. Ez a külső tanács választotta a polgármestert, birót, a többi városi hivatalnokokat, a szenátorok kivételével, a kik az udvari kamara által állandóan voltak alkalmazva. — A városi követek ezeknél fogva többnyire az udvari párthoz is tartoztak.

A parasztság.

Az ország lakosságának túlnyomó nagy többsége a jobbágyság. A törvények értelmében ugyan a jobbágy személyére nézve szabad volt, de munkaereje és ennélfogva anyagi élete is annyira le volt kötve, hogy jogai tulajdonképp csak irott malasztot képeztek, számtalan kötelességeik és kötelezettségeik pedig nemcsak a gyarapodást, hanem egyszerűen az emberies lét folytatását is lehetetlenné tették reá nézve. A jobbágy tényleg sem közjogi, sem magánjogi személyiséggel nem birt. Ha például pert visz más ellen, ekkor őt földesurának kell képviselni. A paraszt a nemes emberrel szemben sokáig nem is tanuskodhatott. Rendes birája maga a földesúr, a ki vele szemben a legtöbb esetben egyúttal fél is. Panaszaival a király elé nem járulhat. Ha nem is a törvények értelmében, de tényleg röghöz volt kötve, mert szabad költözködését — éppen annak törvényes föltételei által — könnyen ki lehetett játszani. A paraszt viseli az országnak csaknem minden közterhét.

Midőn a nemesség katonai kötelezettségének már nem tesz, vagy a változott viszonyok folytán nem képes eleget tenni, az állandó hadsereg tartásához szükséges hadi adót a jobbágy fizeti. A túlnyomólag nemesi érdekek megóvása czéljából fennálló megyei közigazgatás költségeit szintén ő szolgáltatja be a házi pénztárba. Az ország képviseletéből ki van ugyan zárva, mert a jobbágyság nem képez rendet, de a nemesség képviselőinek fennebb kimutatott nem is csekély napidijait ő adja, mert azok e terhet is vállaira rakják. Ha a nemesség a királynak koronázási ajándékot szavaz meg, azt voltaképp nem az fizeti, hanem megfizetését szintén a jobbágyokra hárítja. — Az ujonczokat ők szolgáltatják. Valóságos korkép az, a mit e részben Berzeviczy Gergely a magyar katonaügyről irt, de kézirásban maradt munkájában mond.[1] Leírja benne a nálunk alkalmazott hadkiegészitési rendszereket. Az egyik abban állott, hogy miután az állítandó ujonczok száma a községekkel közöltetett volna, az elöljáróság, a szolgabiró a földesúrnak vagy gazdatisztjének és a plébánosnak egyetértésével megállapitja a megfogandó ujonczokat. A pártoskodásnak, önzésnek, csalásnak és igazságtalankodásnak tág tere nyilik itten. Mennyi visszaélés történik az ujonczok befogásával; milyen egyoldalú magán előny hajhászás jelentkezik ekkor egyfelől, milyen megvetése és meggyalázása a népnek másfelől! Valóban szomorú módja ez a haza védelmére kelni hivatott hősök teremtésének. A szolgabirák megállapitják a napot, vagy helyesebben az éjszakát, midőn a kiszemelt ujonczokat a hatóságnak hatalmába kell keríteni. Az elöljáróság megtesz minden szükséges előkészületet. Ha valamely községnek például egy ujonczot kell állitani, ekkor négyet-ötöt fognak össze, mert nem tudják, hogy azok közül az ujonczozó katonák hányat fognak majd visszavetni. Az ujonczfogdosásnak nagy ravaszsággal kell végbemenni, mert ha nem titokban teszik ebbeli lépéseiket, mindazok, a kik magukat ujonczjelölteknek tartják, felfedezhetetlen módon megszöknek. — A szerencsétlen éjszaka végre elérkezik. A fogdmegek minden irányból előtörnek s a szegény emberekre, míg azok alszanak, rárontanak s őket feleségeik és szülőik karjai

[1] Ennek egy kézirata a nemzeti múzeumban őriztetik.

közül kiragadván, megkötözve magukkal hurczolják. Óriási lárma, sírás, átkozódás, káromkodás keletkezik a házakban és az utczákon ennek következtében. Az elfogandók ellentállanak s néha halálos kimenetelű verekedések szinhelyévé válik a község. A befogottak megcsonkítják magukat és öngyilkosságot követnek el. Hozzátartozóik kérnek, könyörögnek, segitségért kiabálnak, futkorásznak, ajándékokat osztogatnak, szóval czéljok elérésére megragadnak minden eszközt. Beleavatkoznak ez eljárásba a földesurak, a gazdatisztek, a hatósági személyek, a plébánosok és mindenki, a ki azt hiszi, hogy ezen villongó állapotban valamit nyerhet, vagy veszithet. Végre odáig jut a dolog, hogy a kétségbeesett ujonczot megvizsgálják. Tiz összefogdosott közül gyakran csak egy válik be, a mi egyetlen vigasza ezen rettenetes bánásmódban részesitett embereknek. A községeknek és egyeseknek roppant költségébe kerül ez az egész eljárás; a mellett a közerkölcsiség is borzasztóan szenved általa.

A toborzás nem ily csúf, de mindent összevéve, szintén dúsan burjánzó visszaélései folytán, nem sokkal jobb eljárás. A toborzó tisztnek minden alkalmas legényért tíz rénes forint járt a katonai pénztárból. Feladatának könnyitése végett ez összeg fejében neki a félrevezetés czéljából az ezred egyenruhájától nagyon különböző toborzó ruhát, a csábító zenét, a bort és pálinkát, melyek ilyenkor nagy mértékben fogyasztatnak, be kellett szerezni. Tehát minden költséget ő viselvén, az utalványozott összeg rendszerint nem elég; azt ennélfogva valamiképp pótolni kell. És honnan történhetnék ez, ha nem a szegény adófizető nép zsebéből? Ennek olyformán ejtik módját, hogy a toborzásba csalárd fogások által mennél többet bonyolitanak be, a kik azután menekülni igyekezvén, anyagi erejökhöz képest minden váltságpénz fizetésére hajlandók. Ezt a hajlandóságot mesterségesen előidézni egyik mellékes, de magábanvéve mégis nagyon fontos feladata a toborzásnak. — A tisztek e végből beszédbe keverednek a fiatal legényekkel, hogy azokat felbuzditsák vagy leitassák. Kezet adatnak velök, vagy valami más jel által bizonyos közeledést csalnak ki tőlük, melyet azután a katonának való fölcsapás kötelező igéreteként magyaráznak. Az áldozat erre,

ha menekülni akar, fizet, vagy pedig ujonczнak benmarad.[1]

Ha katonaság jelenik meg a vidéken, azt a jobbágyoknál szállásolják el. Ha előfogatokra van szükség, azt tőle szerzik be. Az utak készítéséhez szükséges közmunkát a jobbágyság szolgálja le, de azért ez utakon vámot csak a paraszt fizet. E mellett igás és kézi napszámaival megmíveli a földesúrnak földjeit, a saját telkének pedig tizedét neki, egy másik tizedét pedig, az ú. n. kilenczedet az egyháznak, tehát együtt a nyerstermékek ötödrészét dézsma és papibér fejében átadja. A földesúr erdejében évenkint többször dolgozik; ezenkívül hosszú fuvarra kénytelen menni és pedig saját igájával és költségén, a földesúrnak malmán tartozik őrölni s minden rendkívüli alkalommal még külön is adózni.

Berzeviczy Gergely a parasztról írt munkájában a valóságnak megfelelőleg részletesen írja le annak helyzetét a mult század elején. Szerinte a jobbágyság állapotát Magyarországon általában a következők jellemzik. — Az egész telkes jobbágynak átlag 24 hold szántóföldje, 12 kasza rétje és egy hold belsősége van; a fél és negyed telkes jobbágyoknak aránylag kevesebb. A zsellér csak belső telekkel bír. Mindegyiknek legelője és a hol erdő létezik, ott mérsékelt faizási joga is van. A jobbágyoknak helyzete egyébiránt az ország különböző részeiben nagyon különböző volt. Néhol a talaj oly termékeny, hogy annak egész területét be lehetett vetni, másutt ennek legjelentékenyebb része csak legelőül volt használható. Az ország különböző vidékein a parasztok nem egyformán voltak megterhelve. Általában az egész telkes jobbágy urának 52 igás, vagy 104 kézi napszámot tartozott szolgálni, egy rénes forint házadót fizetni, egy hosszú fuvart teljesíteni, egy öl fát összeállítani, három napot vadászaton tölteni, két tyúkot, két kappant, 12 tojást, féloldal szalonnát, egy borjúnak harmadrészét átadni, a pálinkaégetésért két rénes forintot letenni s minden mezőgazdasági termékének már említett részét neki és a lelkésznek beszolgáltatni. Ha ura vagy úrnője házasságot köt, ő minden alkalommal 38 krajczárt

[1] *Gaal Jenő:* Berzeviczy Gergely élete és művei. Budapest, 1902, 138. l.

fizet. Ha urát netalán elfognák, érte a váltságdijat, továbbá az országgyűlési követek napidíját aránylag fizetni tartozik. Tartja ezenkívül az egyházfit, a jegyzőt, a mezőbirót, a csőszöket és a falusi szolgákat. — Szerzeményeit gyermekei örökölhetik. Ha azonban gyermekei nincsenek, ez esetben ugyan végrendelkezhetik, de hagyatékának egy harmada így is a földesúré. Ellenben, ha a paraszt nem végrendelkezik, akkor a földesúr egész hagyatékára kezet tehet. A jobbágynak nincs tulajdon telke, mert az a földesúré, a ki azt tőle elveheti és másnak adhatja. A jobbágy közhivatalt nem viselhet. Magánjogi és büntetőügyeiben, mint említém, az ő bírája saját földesura. A jobbágy e részben csak annyi előnyt élvez az állam részéről, hogy az úri széktől felebbezési joga van s a megyei ügyész őt támogathatja, és hogy az úri szék a törvényes bizonyság, t. i. a szolgabiró és esküdt, jelenlétében ülésez. De az úri szék a földesurakból, azoknak megbizottai vagy osztálytársaiból állott.

Berzeviczy Gergely a mult század elején a paraszt összes terheit átlag egy jobbágytelek után 255 forint 28 krra, bevételeit pedig csak 180 forintra számítja. De ez a bevételi összeg csak névleges, mert terményeit nem képes mindig az ezen számításnál felvett középáron sem eladni. Sőt gyakran azokat háznépével együtt nagyrészt maga fel is emészti, ennélfogva minden általa készpénzben fizetendő szolgáltatásnak fedezetét csakis különös szorgalma által szerezheti meg. De erre a maga eredeti munkakörében nem igen volt alkalma, hanem azt neki ezen kívül kellett megkeresni. Ha azután ilyen rendkívüli igyekezetet nem tudott vagy nem akart kifejteni, akkor hátrálékban maradt és ki volt szolgáltatva ura kegyelmének, a ki kénye-kedve szerint bánhatott vele. Ennélfogva az ország lakosságának túlnyomó nagy részét képező parasztság általában anyagilag, szellemileg és erkölcsileg egyaránt igen rossz viszonyok között tengődött. Rendszerint nagy nyomorban élt a jobbágyság s ha egyesek közülök nem is szenvedtek inséget, sőt bizonyos jólétnek örvendettek, azok ezt leggyakrabban a többiek rovására élvezték. Általában oly helyzet súlyosodott reájok, hogy csak megélhetésök végett is teljes erejöket kellett megfeszíteniök s nem volt szabad őket szerencsétlenségnek érni, különben ezen ingatag viszonyok

között fenn sem tarthatták magukat. Hogy a paraszt értelmileg és erkölcsileg mivelődjék, vagy az élet ártatlan örömeinek részese legyen, arra sem ideje, sem anyagi eszközei nem maradtak.

De nemcsak maga a szolgáltatás sulya, hanem annak módja is rendkivül nyomasztó volt. Ha netalán méltányos földesúr alatt élt, akkor ezt a nagy terhet nagy szorgalommal és lemondással valahogy csak elbirhatta. De ha földesura csupán egy kissé kötekedő vagy embertelen volt, ezer eszköz állott rendelkezésére, melyekkel jobbágyait agyonsujthatta. Tönkre tehette őt már csak azáltal is, hogy a tizedet a terményekből késlelkedve vette át. A rossz időjárás ugyanis esetleg bekövetkezvén, a gabona a mezőn romlott el s a parasztnak meghiusult egész évi reménye. Ugyanezt tehette a lelkész is a maga kilenczedével, a hol t. i. azt természetben szolgáltatták be. Ha akarta, a földesúr a paraszttól a legsürgősebb munka idején is kivánhatta a neki járó hosszú fuvart, mely esetben a paraszt 4 lóval két magyar mértföldre egy rénes forintért volt köteles elhajtatni. Sokat szenvedett a paraszt a katonaságtól, ha annak szállást volt köteles adni, vagy midőn a deperditákat fizette. Egy lépést sem tehetett, hogy urának vagy a hatósági személyeknek ajándékot ne lett volna kénytelen adni Ezek ritkán valának ugyan nagyok, de egészben véve szerfelett súlyosan nehezedtek reá és kevésbbé gazdagitották azokat, a kiknek adattak, mint szegényitették, a kik ez ajándékokat felajánlani voltak kénytelenek.

Erdély kormányzata és közigazgatása.

A Királyhágón túli rész az unio előtt külön országot képezett, mely semmi hivatalos összefüggésben nem állott Magyarországgal. De hazánk kiegészitő része levén, annak közállapotait sem hagyhatom tehát itt egészen tekinteten kivül.

Erdély alkotmánya jobbára az I. Leopolddal 1691-ben kötött szerződésen alapult. Lényege az, hogy a három, t. i. a magyar, a székely és a szász nemzet; továbbá a négy vallás, a róm. katholikus, a két protestáns és az unitárius, jogegyenlőséggel birnak; a hivatalokban az emlitett hét felekezetbeliek osztoznak; országgyűlés, mely a törvényhozás jogát kizárólag gyakorolja, évenkint tartatik. A kormányszék tagjai, kiket az országgyűlés választ s a fejedelem erősit meg, elvileg felelősek, kormányzót ezeknek élére a fejedelem nevez, az udvari kanczellárt viszont az országgyűlés választja; a

megyei hivatalokra a megye részéről csak kijelölés történik, a kinevezés a kormányt illeti. A bécsi kormány azonban Erdélyben még hatalmasabb volt, mint Magyarország közigazgatásában, minek következtében az alkotmányos jogok ott csak árnyak. A szabadabb intézményeket mind megfosztá eredeti érvényöktől, vagy legalább megcsorbítá hatáskörükben; a kormányszék felelőssége végképp eltünt, a megyei tisztújitások kimentek a divatból s a kormány által a megye megkérdezése és kijelölése nélkül kinevezett, a központtól bureaukratiai függésbe jutott tisztviselők kezelték az igazgatást. Az előkelőbb, függetlenebb családok tagjai a hivatalokból kiszorittatván, a közügyekre alig gyakorolhattak többé valamely csekély befolyást. Az országgyűlés maga is, mely nagy részben ily kinevezett hivatalnokokból állott, elveszté minden alkotmányos erejét, valahányszor 1791 óta összehivatott. A bécsi kormány nyomasztó hatása alatt alkotott minden új törvény csak az ősi jog- és szabadságalapot fogyasztotta és szorította szűkebb korlátok közé. 1811-től fogva pedig éppen nem hívtak össze országgyűlést, minek az lett a következménye, hogy a kormányszékben évről-évre kevesbedett a rendek által választott tisztviselők száma, míg az végre egyetlenegyre olvadt. És ekként az egész igazgatás a Bécsből kinevezett hivatalnokok kezére jutott, kik azt a szinte onnan vett rendeletek és szabályok szerint folytatták, mitsem gondolva a törvény intézkedéseivel. A bureaukratia kezébe került Erdélyben az egész államhatalom.[1]

Erdélynek külön udvari kanczelláriája volt Bécsben. A helytartó-tanács helyett a gubernium működött, melynek élén a fejedelem által kinevezett gubernátor vagy guberniumi elnök állott.

Az erdélyi tizenhárom magyar megyében az első tisztviselő a főispán, a kővári s a fogarasi kerületben a főkapitány, a székely székeken a főkirálybiró volt. A második tisztviselő a hajdan Magyarországhoz tartozott vármegyékben, vagyis az úgynevezett kapcsolt részekben, Közép-Szolnok, Kraszna és Zarándmegyében az alispán, a többi erdélyi vár-

[1] *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből, Genf, 1864. I. ll. 347—348 k.

megyében és székekben a főbiró, az említett két kerületben pedig a vicekapitány volt. A harmadik tisztviselő az említett három megyében a főszolgabiró, a többi megyékben a szolgabiró, a székelyeknél a duló. A felebbviteli biróság a két királyi tábla, legfőbb itélőszék a guberniumnak egy tanácsa. Guberniumi tanácsosokká sokszor főispánokat neveztek ki. A guberniumi elnöknek nem volt vármegyéje. A szász közigazgatásnak élén a szász nemzetnek comesje állott. — A fizetések pl. Hunyadmegyében a következők voltak. A főispán kapott 1200 forint évi fizetést, a főbiró 300-at, a viceispán 250-et. A királyi perceptor, a milyen például Hunyad megyében három létezett, a királyi nevet azért viselte, mert az adót a királyi pénztárba gyűjtötte. De ebből nemcsak a központi hivatalnokok, hanem a vármegyék és székek tisztviselői is fizettettek. Ebből fedezték a vármegyei székházak épitésének és javításának költségeit is, épitették és tartották fenn az utakat és hidakat és ebből kerültek ki a katonaság költségei is. A Lipót-féle diploma szerint Erdély 400000 forint adót fizetett békében, s kétszer annyit háború esetén. A perceptorok mellett voltak az ú. n. rectificator commisarusok; ezek vitték keresztül a rectificálást vagy a dicalis összeírást. Fizetésök 900 forint és minden általuk rectificált forint után húsz százalék. A többi tisztviselőknek fizetése is csekély. Az erdélyi legnagyobb megyében a főjegyző 250 forintot, a két aljegyző egyenkint 200 forintot, a levéltárnok 100 forintot, az iktató 60 frtot, 4 irnok egyenkint 50 forintot, 19 szolgabiró egyenkint 50 forintot kapott. A táblabirák nem kaptak rendes fizetést, hanem részökre együttesen évenkint 1200 forint volt felvéve. s működésükhöz mérten utólagosan kaptak tiszteletdijat. A megye ügyészének fizetése 80 frt, a szegények ügyvédjeé 60 frt volt. Ezenkivül létezett egy fő- és két al-útfelügyelők, három állomási biztos, egy erdőigazgató, egy földmérő, egy megyei orvos, három sebész, három bába, egy börtönfelügyelő és négy levélhordó. Végre létezett a tized bérletének behajtója. Ez a tisztviselő azért volt szükséges, mert a hajdani fejedelmek a fiskusra szállott jószágokat kiosztván, azok tizedét maguknak tartották meg. Az ily dézsmákat a helybeli földesurak megválthatták és pedig kalangyánként négy garasával. Ezeket a váltságárakat szedték be az említett perceptorok.

Az erdélyi gubernium és a magyarországi helytartó-tanács közt a főkülönbség az volt, hogy az előbbi egyúttal legfőbb ítélőszék is, minélfogva a kolozsvári és marosvásárhelyi királyi táblákon elintézett pörök egy része a guberniumhoz, más része pedig a kanczelláriához ment fel. A guberniumnak 1820 óta volt két főosztálya, t. i. a közigazgatási és törvénykezési. A gubernium a honi fejedelmek alatt országló tanács volt. I. Lipót ezt Gyulafehérvárra tette, III. Károly pedig Kolozsvárra helyezte át. 1743-ban Szebenbe követte az országgyűlést, a honnan II. József 1788-ban a levéltár egy részét Kolozsvárra helyezte át, a hova halála után 1790-ben az egész gubernium is követte azt.[1]

Igazságszolgáltatás.

Ez időben a rendiség uralma alatt nálunk az igazságszolgáltatás nem volt sem egységes, sem általános, vagyis az ország minden lakosára egyaránt kiterjedő. Nemcsak az országrészeknek, minők a társországok, a kiváltságos kerületek, volt sok tekintetben külön jogrendje, hanem az egyes osztályok is más és más biróság illetékessége alá tartoztak, tehát minden rendnek külön joga és igazságszolgáltatása van. — Mint az egész jogállapot, a törvénykezés is nagy részben kiváltságok alapján épült fel, s minél becsesebbek ezek, az ilyen különös jogok élvezői annál inkább tartózkodtak attól, hogy előnyeiket másokra is kiterjeszszék. Különösen a nemesi és a polgári igazságszolgáltatás birt ilyen előnyökkel, a minőkkel a jobbágyság nem igen dicsekedhetett. A nemesi és polgári rend kivívja és törvénybe iktatja azt, hogy felette csak osztálytársai ítélkeznek. Ez a nemesekre nézve a legfelsőbb fokozatig tényleg be is következik, míg a polgárt a városokban csak az első fokig illeti meg e jog. A parasztnak ellenben magánjogi perekben birája mindig az úriszék, bűnfenyítő perekben szintén, kivéve a halálbüntetés alkalmazásának eseteit, midőn a megyei törvényszék ítélkezik felette is, mely azonban az ő földesurának osztálytársaiból alakult. Az úriszékeken a parasztnak jogbiztonságáról a törvény úgy gondoskodott, hogy ülésein a törvényes bizottságnak, vagyis a szolgabirónak és esküdtnek jelen kellett lenni. A megyei tör-

[1] Kazinczy Ferencz erdélyi utirajzainak függelékéből vettem ez adatokat, melyeket ő erdélyi barátaival annak idején átnézetett.

vényszéken pedig, a hova az úriszéki ítéletek felebbezhetők voltak, és a bűnfenyitő ügyekben is, a tiszti ügyésznek hivatalos kötelességét képezte volna a parasztot védelemben és támogatásban részesiteni. Nem állithatni tehát, hogy a paraszt a törvénykezés ezen szervezete mellett minden esetben oltalom nélkül maradt. Sőt ha földesura méltányos ember volt, akkor az úriszéken sem történt szabály szerint nagy baja. De biztositékok ez iránt az érvényben volt igazságszolgáltatási rendszerben a parasztra nézve gyakorlatilag nem léteztek. Az úriszék előtt, a szolgabiró és esküdt jelenlétének daczára, sőt ezeknek a földesúr iránti érdekszülte természetes tekintete folytán sokszor éppen ezért, teljesen az úrnak kegyelmétől függött. A megyei törvényszéknél, ha csak némileg befolyásos, tekintélynek vagy közkedveltségnek örvendő földesúrral állott szemben, a szegény paraszt annyira nem boldogulhatott, hogy midőn Széchenyi Stádiumában a régi állapotokat átmeneti reformokkal akarta javitani, akkor az általa inditványozott törvényjavaslatok közül egyet a parasztság védelmére szolgáló ú. n. pártvéd intézményének szentel. A megyének érdekében állott ugyan a parasztságot védelmezni, mert hiszen az szolgálta le a közmunkát és az fizette a hadi adó mellett a házi adót is; de ez az érdek általános természetű és közös volt a földesúrnak azzal az érdekével, hogy parasztjai a robotot leszolgálni, a tizedet beszolgáltatni és a többi tartozásokat leróni képesek legyenek. Igen gyakran mindazáltal a megye nem ezt az érdeket, hanem a nemesi előjogoknak minél teljesebb érvényesülését és a nemesség zömével való jó viszonyának ápolását tartotta első sorban szemei előtt. Tény ennélfogva az, hogy a parasztok feletti biráskodás egészen a földesurakra ruháztatott, és áll az, hogy a ki birtokot vett, avval együtt megkapta a rajta levő jobbágyok feletti törvénykezés teljes jogát is. E részben classicus tanunk van, a ki az úriszékek eljárását a XIX. század elején nagyon szemléltetően írja le. Ez Bessenyei György, a kinek egy kéziratban meglevő munkája ezeket is tartalmazza: „Megengedi az ország, hogy minden birtokos nemes embernek ítélő birói széke legyen, hol senkit halálra ítélni ugyan nem szabad, de testében, pénzében, vagyonában büntetni lehet. Mihelyt itt-ott az ország és korona adózó embereinek földesurokkal ügyük-bajuk van,

a vármegyék dominális (úri) széket rendelnek el, a mi azt teszi, hogy az uraság a maga ügyében a reá panaszló szegénység ellen mint biró igazságát ítélje meg magának a maga számára. Azután megajándékozott, elijesztgetett tanuk által csűrt-csavart állapotjában a dolog feladatik a vármegye törvényszékére, a hol megitélik, hogy helyes!" „Az elnyomatott szegénynek ügyében a vármegye az uraságnak a dominális széket mindaddig parancsolja, míg fogságában az ártatlan ember meg nem hal és vagyonos, népes háza el nem pusztul. A táblánál ülő némely urak néha csaknem sírva fakadnak bosszús keservökben, hogy az ártatlant az erőszak alól nem szabadíthatják. De hiába, ez törvény és való dolog". „Más földesúr úriszékét a maga házánál tartván, kinézi előre, hogy esmeretes emberei közül micsoda bizonyságokat hívjon meg a vármegye tisztjei között és hogy ki legyen az előülő táblabiró. Ott esznek, isznak, vendégeskednek. Megesett, hogy némely nemes úriszéknek minden délután keresni kellett magát. A panaszos szegény borbűzben okoskodó hatalmas birái közt nem tudja magát hol feltalálni. Csak azt látja, hogy büntetik vagy fizettetik, a mihez irgalommal ezt ragasztják, hogy a tömlöcztől való megmenekedését urának köszönheti. Ezen kinos grátiával megelégedve vonulnak haza, ártatlanságukban, mint a bűnösök; mely eseten ebédnél odabe nevetnek. Sok úriszéken e szegények ügye mulatságul szolgál ilyeténképen". E dolognak vizsgálása közben, mint mondja az író, hogy sok példára bocsátkozhatnék ki, melyek előtte megestek; de mivel benne az emberek magukat felismerhetnék, azokat tanácsos elhallgatnia. Egyébiránt nem szükség eseteket felhozni, mert erre minden emberséges ember száz példát tudhat ott, a hol lakik, akárhol legyen. „Ez a dominalis szék különben" — írja tovább, — „az embernek társaságbeli boldogító szabadságára semmit sem tartozik. Hasznomra e szegény taksásaim ellen igazságtalan lehetek, ha akarok". „Ez a törvénybe vett igazságtalanság".[1]

Ugyancsak ő a pallosjog gyakorlásának módjáról így tájékoztatja olvasóját: „Megfogatja a vármegye a gonosztevőt,

[1] *Bessenyei György:* Magyarország törvényes állása, 1804. A Nemzeti Múzeumban őrzött kézirat. 94. és 596. ll.

kérdezik bűnöstársait hol vannak? Megnevezi. Ez itt az uraság tömlöczében, amaz amott más jus gladiatus birtokosnál. Írnak, kérik, az uraság fiskusai felelnek, . . . megtartóztatják, illetlenségekre vetemednek, a rab ott marad, bűnének árát szabják, megfizeti s elmegyen. A birói széknek ura attól tíz, húsz, harmincz mértföldnyire lakik; cselédjei élnek szabadságával helyette, esznek-isznak és megesik, hogy néhol rovására a bűnnel is kereskednek. Ő pedig maga csak akkor látja, micsoda hatalmas itélőbiró, mikor költségeit, melyeket elvesztegettek, számadásba teszik azért az úri kevélységért, hogy mint a vármegyének, neki is tömlöcze, akasztófája s hajdúi legyenek".[1]

A magyar magánjog ez időben is, mint mindig, visszatükrözi a nemzet gazdasági viszonyait. E mellett közjogi elemekkel van telitve, melyeket nem lehet a nemesség kiváltságos állásának megingatása nélkül abból kiszakitani. Különösen az ősiség az, mely felett, habár az ingatlanok értékének emelkedését az nem engedte meg és mellette a hitel nem fejlődhetett, mégis mint a magyar nemesi családok egyik legfőbb biztositéka felett őrködtek. Erre az intézményre mérte Széchenyi első csapásait, midőn a közviszonyok javitására irányuló általánosabb érvényű nagy reformeszméivel fellépett. Az ősiség mellett a nemesség az egyéni tulajdon előnyeit éppenséggel nem élvezhette. Az adományozott nemesi földbirtok nem volt a tulajdonosé, hanem voltaképp a családé, melyre nemcsak a most élő nemzedéknek, hanem a jövendőbeli várományosoknak is joguk volt. Azonban csak két föltétel alatt: hogy a családnak magva nem szakad, azaz annak tagjai férfiágon ki nem halnak, továbbá, hogy a családnak birtokos tagja az ország és a király irányában hűtlenséget nem követett el. Ez esetekben a koronának joga tudniillik azok birtokának területére feléledt. — Az ősiség intézményének szelleme ellentétben állott az újabb kor egész gazdasági irányzatával. Az lehetetlenné tette az okszerű gazdálkodást, leszállitotta a birtok értékét, a hitel áldásos felhasználásának előnyeiből a birtokost kizárta, bizonytalanná tette magát a földtulajdont, viszályt és ellenségeskedést szült a vérrokonok, az ismerősök és osztálytársak között.

[1] *Bessenyei* i. m. 86. l.

Az életből vannak meritve Bessenyeinek erre vonatkozó következő szavai: „A széles világnak minden nemzetségei közt annyi per sehol sem találtatik, mint Magyarországon. Nincs birtokos nemes olyan, kit per tiz-húszfelől ne húzzon, cibáljon, rángasson. Minden teleknek más-más részre elágazott örökös osztályosa van. Minden veszi, minden adja, húzza, vonja, használja s e miatt egymást üti, veri, szidja, vádolja, mely atyafiságos csata és háború után magokat perbe fogják; jönnek-mennek, utaznak, leveleznek, birót, prókátort nyomoznak, gyomroznak, ajándékokkal duggatnak, igéretekkel biztatnak azért, hogy magukat elpusztitva, nyerhessenek meg attyok fián hat sing földet, melyért inkább a bosszúállás és irigység perel, mint haszonvételének kivánása. Örökké perelve, mindenből kiszorul. Minekutána nem bir annyit, hol talpára állván, felegyenesedhessen, egy abrakos tarisznyát veszen társzekerének hátára; továbbá oldott táskáját elenyészett örökségének füstös leveleivel megtömi; botot keres, elindul, régi örökségének mutogatván ki a mennyi várost, falut, kastélyt talál Budáig, mely felé éhen-szomjan vonszolja holt reménységét, hogy majd pusztákat, falukat nyer“.

„A gazdag házak fiskusai, mint a kavargó szelek mindenfelé zúgnak az országban, hol, mibe és kinek birtokába akaszthatnának horgot, melyet uroknak pénzével, tekintetével, ajándékaival a szegénytől elperelve, magokat holtig való kenyérbe s jutalomba helyeztethessék általa. Telket olyat birnod nem lehet, mely ellen annyi per ne támadjon, mint a mennyi karót keritésében felállitasz, vagy szilvafát reá plántálsz. Össze-vissza, keresztül-kasul az egész országban minden familiának jussa van mindenféle birtokhoz, melyeket zálogositás, adás-vevés, házasság egybe zürt-zavart és egymás hátára kevert. Valamennyi osztályos atyafi majdnem mind perel egymással. A nagyok a kicsinyekkel s magok közt ezek is magokkal. Kik perelnek hát legtöbbet? A vérség szerint való osztályosok. Száz ember közt szül minden atyának halála veszekedést, pert-patvart, húzást-vonást. Az egész nemzet perel önmagával. És az atyafiságnak ismertető jele az, ha tizenkétfelé húznak, perelnek, jussaikat keresvén nálad. Nincsen is a földnek kerekségén tudománynyal, törvénynyel és vallással élő nemzet olyan, hol az atyafiság annyi idegenséggel, hideg-

séggel legyen magához, mint Magyarországon. Peres ellenség és atyafi egymástól meg nem különböztetett, egyenlő értelemben vett szavak".[1] És a törvénykezés egészben véve ily képet mutatott a mult század közepéig. A perjog oly bonyolult vala, hogy az igazsághoz vezető út tekervényessége miatt ahhoz rendszerint nem jutottak el az emberek. Az ügyvédi kar a maga hivatásának nem a jog őszinte védelmét, hanem a furfangot tekintette, melynek révén a jogorvoslatokkal való visszaélés által évtizedekig, néha pedig a végtelenségig elhúzták a pereket. A biráskodásnál szintén nem a szakképzettség és lelkiismeretes jogszolgáltatás volt a fődolog. Az alsó biróságoknál a birói tiszt elnyerésének föltétele kevésbbé a jogtudomány s a törvények alkalmazásában való jártasság volt, mint a nemesi rendhez tartozás és a kellő összeköttetés. De nemcsak a megyei, hanem a felső biróságok sem ütötték meg a mértéket. A királyi tábla 26 tagja közül kettőnek főpapnak, másik kettőnek mágnásnak kellett lenni. Tagjai voltak még a nádor- és országbirónak helyettesei, négy itélőmester vagy protonotarius, egy államügyész, négy királyi és primási, azután pedig kilencz számfeletti ülnök. A hétszemélyes tábla elnöke volt a nádor, tagjai pedig 5 főpap, ezek között rendesen a primás, a kalocsai érsek és három czimzetes püspök, hat főúr és kilencz köznemes. Ha ezekből nem került ki a határozatképes szám, akkor az elnök a saját tetszése szerint választhatott helyetteseket.

Hogy a felső biróságok milyen részrehajlatlanok voltak, ha felsőbb helyről gyakoroltak nyomást reájuk, mutatja a Martinovics-féle összeesküvésbe bonyolódottak elitélése. Az említett titkos szövetkezés a mi viszonyaink között annyira gyakorlatiatlan volt, a Martinovics-féle káté a maga rousseaui szellemével annyira ellenkezett a magyarok kurucz hagyományaival, akkori gondolkozási módjával és az egész társadalom közérzésével, hogy azt igazán veszélyesnek alig lehetett tartartani. Jól jegyzi meg az egykorú Berzeviczy Gergely, hogy égbekiáltó igazságtalanság volt az egész s egy újabbkori iró,[2] hogy „csakis a korlátolt látókörrel biró és reactionarius haj-

[1] *Bessenyei György:* Magyarország törvényes állása, 1804. 356. l.
[2] *Mocsáry Lajos:* A Régi Magyar Nemes. Budapest, 1889.

lamú hatalom és a zsarnokság remegése kivánhatott itt vért és csinálhatott a mozgalom részeseiből vértanukat". A magyar törvény szerint ez esetben a büntethetőség nem volt megállapitható. Tényleges támadásról a felség személye ellen szó sem lehetett és daczára ennek a Martinovics-féle kátének puszta lemásolása is halálos itéletet, egyszeri elolvasása több évi súlyos börtönt vont a szerencsétlen vádlottak fejére. Az udvaroncz szellem kész volt megtenni a hatalomnak ezt a szolgálatot s rendkivül jellemző az akkori magas állású emberekre nézve, hogy a hétszemélyes tábla nemhogy szeliditette volna, hanem még jelentékenyen súlyosbította az itéletet. Ha a felső és legfőbb biróságoknál ilyen volt a szellem ebben a korszakban, hogyan lehetett volna jó igazságszolgáltatást kivánni az alsóbbaknál, a hol a hatalomtól való függés nem volt ugyan ily közvetlen, de a kisebb érdekek nagy mértékben zavarták meg az igazságérzetet és a törvényekben való járatlanság a pártatlan igazságszolgáltatásra alkalmatlanokká tette őket. Bessenyei szerint azok a táblabirák, a kik a megyei sedriákon itélkeztek, gyakran a gabona nyomtatásának szinhelyéről, a szérűről vagy a szénaboglyák közül közvetlenül kerültek a törvényszék asztalához, a hol az ügyeket a prókátorok a törvények szövevényeinek felhasználásával már teljesen összebonyolitották volt. Különben sem nagyon sokat foglalkoztak e birák a jogtudománynyal. A hosszadalmas allegaták hallgatása közben el-elszundikáltak s azokra bizták az itélethozatalt, „a kik tudtak hozzá". Ehhez járult még az, hogy a felső és alsó biróságoknál ajándékok elfogadása a felektől nem tartozott a kivételek közé. Ennélfogva az igazság rendszerint jobban mosolygott a vagyonos, mint a vagyontalan emberekre. A birói állás a fölebbviteli törvényszékeknél nem volt biztositott, mert az esetleg a korona óhajával ellenkezően itélkező birót könnyen elmozditották. A királyi ügyész forma szerint ugyan eltávozott abból az ülésteremből, a hol az ő ügyét tárgyalták, de befolyása azért abból nem vonult ki vele. Magyarország lakosságára így osztálykülönbség nélkül súlyosan nehezedett e korszak igazságszolgáltatása is, melytől csak a rendi alkotmány megdöntése után szabadult meg.

A pénzügy. Ez időben Magyarország pénzügyét még sok tekintetben a középkor államgazdaságának szelleme hatja át. Ebben az államgazdaságban a fő jellemvonás az, hogy az országnak nincs rendes háztartása. A fejedelemnek kétféle jövedelme van: olyan, melyet a rendek szavaznak meg neki és olyan, mely a királyi haszonvételekből származik. A hadi adókat és a só árát az országgyűlés állapitja meg. Koronként az országgyűlés szavazza meg a rendkívüli nemesi segélyeket is; de a bányák, a harminczadok, a pénzverés, a vám, a posta, a kincstári és koronajószágok, a megüresedett egyházi javak időközi jövedelmei, a nemességért, az adományokért, a czímekért járó díjak, a birságok, a talált kincsekből a fiskust illető hányad: mind oly jövedelemrészletek, a melyeket nem kell megszavazni senkinek, mert azok beszedése és felhasználása a koronázott királyt a törvények értelmében megilleti.[1] Mindezekről azonban épp oly kevéssé kell neki számolnia, mint a rendek által megszavazott jövedelmekről, úgy hogy az országnak jövedelmei ezáltal teljesen a fejedelem rendelkezésére vannak bocsátva. Ennélfogva fölösleges mindenféle országos költségvetés, a szükségletek és fedezetek megszavazása és a pénzügyi tervhez simuló zárószámadás. Az országnak pénzügyei tehát teljesen felolvadnak a király pénzügyeiben, a miért is lehetetlenné válik az, hogy a nemzet mint olyan valamit magáért is áldozhasson. Az ország, habár a saját fejlődésének eszközeivel nem bír, daczára annak, hogy a nemesek nem adóznak, ezen korszakban mégis igen jelentékeny összegeket bocsát a fejedelem felelősségnélküli, korlátlan rendelkezésére. Schwartner szerint[2] 1809-ben a királynak Magyarországból a rendek által megszavazott jövedelme összesen meghaladta a negyven millió forintot. De tényleg csak harminczkét milliót tett az, mert 10 millió oly közvetett haszon is foglaltatik abban, a mit Ausztria a vámpolitika révén élvezett tőlünk. Berzeviczy 1805-ben 100 millióra tevén a monarchia jövedelmét, Magyarország akkori adózása

[1] *Kautz Gyula*: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története Magyarországon, Budapest, 1868. 88, 95, 109, 191. ll.

[2] *Schwartner*: Statistik des Königreichs Ungarn II. k. 84, 85, 86, 87. §§.

tehát megfelelt a mai quotának. A sóregálé ugyanis 18 millió forintot jövedelmezett, a pénzverés egy milliót, a harminczadok egy milliót, a zsidók türelmi dija százhúszezer, a hadi adó 5 millió, a deperditák 3 millió, a fiskalitások 94 ezer, a posta fél millió, a főpapoknak járuléka a várépitésekhez 121 ezer, végül a bányák és pénzverés 1 millió frtot hoztak. A többi jövedelem onnan származott, hogy Magyarország úgyszólván mint gyarmat hozzájárult az osztrák ipar és kereskedelem jövedelmezőségének emeléséhez, a mit körülbelül 10 millióra becsülhetni. — Az önállótlanság e tekintetben annyira ment, hogy az országnak még állami pénztára sincs, hanem az összes jövedelmeket a bécsinek alárendelt magyar udvari kamara kezeli. Az ország rendei a mult század elején szerettek volna egy országos pénztárt, vagy helyesebben pénzalapot létesiteni s erről több országgyűlésen tanácskozások folytak is. De minden törekvés daczára sem vihetik azt keresztül, mert a megyék követeinek erre vonatkozólag nincs utasitásuk s mert az evvel járó költségek számára nem tudnak fedezetet kimutatni, új adót és új szolgáltatást pedig megszavazni nem akarnak. Így az országos alap létesitése, melyből a termelők, különösen az iparosok és kereskedők kölcsönt kaphattak volna, nem létesült. A pénzügyek ebben a meghatározhatatlan állapotban maradtak egészen 1848-ig.

Az adót a szabad királyi városok polgárságán kívül — ismétlem — kizárólag a jobbágyság fizette. Arra háritották át a hadi adót, az fizette a házipénztárba a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás költségeit is. Fizette a megyei követeknek, sőt még ha követelte, az országgyűlésen megjelent saját mágnásainak költségeit is. Midőn a törvényhozók a királyné megkoronáztatásakor ajándékot szavaztak meg, azt is a parasztra rótták ki. A kiváltságos osztályok tehát semmiféle közterhet nem viseltek, s még az oly művelt és előkelő gondolkozású férfiak is, mint gróf Dessewffy József, meg voltak arról győződve, hogy mig a viszony az uralkodó és nemzet között a régi marad, addig a magyar alkotmány egy kövét sem lévén szabad megbolygatni, ennélfogva a nemesség adómentessége sem érinthető, mert különben összedől az egész magyar alkotmány. Elkövettek azért mindent annak az elvnek általános elismertetése végett, mely szerint

az adó nem a jobbágyföldeket, hanem a jobbágy személyét terheli. A terület ugyanis nem a parasztté volt, hanem a nemesé, a ki pedig adómentes. Földadó ilyformán nem létezett, sőt az 1802. évi országgyűlésen az is elismertetett, hogy a városokban a háztulajdonosok, mint ilyenek, sem fizettek adót.

Az adók kivetése, beszedése és behajtása a lehető legbonyolultabb volt. A hadi adó kezelésére nem léteztek állami hatóságok, hanem azt szintén a megyei közegek vetették ki és hajtották be. Az országgyűlésen egy összegben megszavazott hadi adó az egyes megyékre a porták szerint vettetett ki. De a porta nem jelentett háztelket, hanem egy bizonyos összeget, a melylyel azután a megyék ú. n. portalétszámát kellett szorozni, hogy az illető megyei adófizető közönségre kirótt adó összege megkapható legyen. Ha a megyének képviselői a saját törvényhatóságuk portalétszámát igen magasnak találták, akkor elkezdtek panaszkodni, a minek az lett az eredménye, hogy bizonyos számú portát a kimutatásból levontak annak javára és azokat más törvényhatóságokra osztották szét. A következő alkalommal meg ezekre került a sor, hogy panaszkodjanak. A jajgatásnak így azután hossza-vége nem volt. Az adót a megyékben az elfogadott dikák, vagy adóegységek száma szerint osztották szét az egyesekre, miután a megyei porták száma előbb az egyes községekre szétosztatott volna. Ezen adóegységek 95 rovatban a legnagyobb önkénynyel állíttattak össze s e tekintetben a törvényhatóságok között gyakran a legnagyobb ellentéteket föltüntető különbségek mutatkoztak.

Az egész adó ügyben tehát, a mennyiben ez az önkormányzati hatóságokat illeti, voltaképp a legnagyobb szabadosság, önkényesség és részrehajlás uralkodott. A rendszertelenségek ezt a nagy rendszerét szintén nem merte megbolygatni senki sem, megint abból a felfogásból indulván ki, hogy ha annak valamelyik részét megingatják, akkor összedől a pénzügyeknek ez az egész bonyolódott és mesterkélt tákolmánya.

De az a nagy aránytalanság és az a sok önkényesség, melyből ez az adórendszer állott, nem akadályozta meg a rendeket abban, hogy néhány százezer forintnyi adóemelés miatt hosszadalmas huza-vonát ne folytassanak az országgyűlésen. Sohasem azon meggyőződés által voltak t. i. áthatva,

hogy a törvényhozás az adót az országnak szavazza meg, hanem azt hitték, hogy azt a királynak adják, a ki ezen többlet nélkül talán el is lehetne. Ebben a felfogásban megerősitette a rendeket az, hogy az általok megszavazott összegekről nekik sohasem számoltak be, minélfogva az ország tényleges kiadásainak mibenlétéről alapos tudomást nem is szerezhettek maguknak. A pénzügyi politikának részleteibe a rendek, mert azt Bécsből intézték, nem voltak beavatva, és általában az egész állami gépezet menetének csak hiányos ismeretével birtak. De ha egyesek az állami élet elsőrendű nyilvánulásait képesek voltak is felfogni, a legnagyobb bizalmatlansággal viseltettek a bécsi kormány iránt, mely az állam megélhetésének legfontosabb követelményeinél sem mulasztotta el soha azt, hogy velök az ország önállásának és függetlenségének megdöntésére vagy legalább meggyengitésére irányuló czélzatot ne kössön össze.

Így keletkezett ezen korszaknak legnagyobb pénzügyi kérdése is, mely a bécsi kormány és a rendek között sok surlódásra adott alkalmat és a melyet végre az 1811. évi február 20-án kiadott pátenssel a fejedelem a törvényhozás meghallgatása nélkül önkényesen, egyedúri hatalommal döntött el, t. i. a túlságos mértékben kibocsátott papirpénz elértéktelenedése folytán szükségesnek tartott ú. n. devalvatio.

A monarchiának pénzügyei nemcsak a XVIII. század végén és a XIX. elején viselt háborúk folytán bonyolódtak össze, mert azok már III. Károly, Mária Terézia és II. József hadjáratai és az ezek által szükségessé vált hitelműveletek által is meglehetősen meg voltak viselve. Hogy a királyi pénztár kiadásai számára fedezetet szerezzenek, lassankint megrontották a forgalmi ügyletek lebonyolitására szolgáló pénzeket, úgy hogy mindig több és folyton rosszabbodó ezüst és rézváltó pénzek, később azután a fedezet nélküli bankóczédulák nagy mennyisége tette megbizhatlanná a forgalmat, folyton pontatlanabbá az értékmérést és ingatabbá a hitelt. Különösen az 1796-től 1806-ig egyre nagyobb mértékben kiadott fedezetlen bankók rontották a helyzetet. A magyar országgyűlések 1796-tól fogva folyton foglalkoztak ezzel a kérdéssel, mert az ingadozó árfolyamok s napról-napra értéktelenebbé váló osztrák bankjegyek és váltópénzek mindinkább a köz-

csapás jellegét öltötték magukra. Az alsó tábla 1802-ben a sérelmek tervezetének 18. pontjában már követeli azt, hogy a váltópénzek anyagául használt réz az országból ne vitessék ki, hogy a bankjegyek túlságos felszaporodása akadályoztassék meg és a bányaügy a magyar udvari kamara által kezeltessék. De az országgyűlés udvari pártja az alsó és felső táblán egyaránt minden a rézkivitel megtiltására irányuló kivánságon túlmenő panaszkodást szükségtelennek tart, mert meggyőződése, hogy hiszen Ő Felsége semmit sem fog elmulasztani, a mi országainak boldogitására szükséges, következésképp ez ügyben is gondoskodni fog, hogy a királyi kincstár mostani állapota a körülményekhez képest javuljon. Leghelyesebb lett volna szerintök mindezek folytán Ő Felségének e tárgyra vonatkozó elhatározását egyszerűen bevárni. A királyi leiratok csakugyan mindenféle czélszerű intézkedéseket igértek is s a rendek belenyugodtak ezen királyi igéretekbe. Az 1807. évi országgyűlés tartama alatt azonban a pénzügyi helyzet már nagyon súlyos volt. Az apró bankjegyek annyira elszaporodtak, hogy az érczpénzt teljesen eltüntették a forgalomból és csak a rossz váltópénz maradt meg. Az árak ennek folytán igen nagy mértékben emelkedtek, a hitel megingott, a bankóczédulák értéke pedig rohamosan alábbszállott. Az ország rendei a baj megszüntetését a gazdasági és különösen a kereskedelmi politika megváltoztatásától reméltték. A bankóczédulák jelentékeny részének visszavonását kivánták azért s arra kérik a királyt, hogy szüntesse meg a bányászat akadályait; hogy hajtassa végre azokat a törvényeket, melyek az arany és ezüst pénzeknek az országból való kivitelét megtiltják; a névértéknek megfelelő jó pénzeket veressen, a pénzváltókról, uzsorásokról és az országba hamis pénzt behozókról szóló törvényes intézkedéseket foganatosittassa, és végre a rossz váltópénzek további veretését szüntesse be, a létezők bevonását rendelje el, szóval hogy az egészséges érczpénzforgalmat állitsa helyre.

Ezen törekvéseknek vajmi kevés eredményök volt, mert a pénz- és bankügy királyi fenntartott jognak tekintetvén, a fejedelem azt tette, a mit német tanácsosai javasoltak neki. Miután a kibocsátott nagy mennyiségű papirpénz miatt az értékforgalomban már rendkivüli bonyodalmak mutatkoztak,

annak csökkentésére okvetlenül kellett valamit tenni. Azokat az akkori gazdasági viszonyok között beváltani nem lehetett, mivel Magyarország rendei arra, hogy a törvényhozásban a papirpénz beváltására száz millió szavaztassék meg, bírhatók nem voltak, a bajt tehát másképp, mint a devalatióval megszüntetni csakugyan nem lehetett. Ennek ez esetben igen káros következményei voltak, mert a bankjegyek értékének négyötödrészben való elveszte számos családot megrontott Magyarországon is, de az legalább a közös birodalmi pénzügynek törvényes keletkezését akadályozta meg. Ennélfogva a rendek pénzügyi ismeretei mellett s az akkori törvényhozási formák megbizhatatlansága folytán az, a mi történt, talán mégis a kisebb rossz volt.

Az anyagi károsodás azonban 1816-ban ismétlődött, mert az ez évben keletkezett osztrák bank jegyeit Magyarországnak megint el kellett fogadni. Ekkor a magyar udvari kanczelláriát és kamarát ugyan egyoldalúan újból az osztrák pénzügyminiszter hatósága alá helyezik, de legalább mindez nem törvényhozási úton történt. Hanem ez mitsem változtat azon a tényen, hogy Magyarország pénzügyei, ha nem is jogilag, de a valóságban bizonyára ezen egész korszak alatt önállósággal egyáltalán nem bírtak.[1]

A nemzetgazdaság általában véve alacsony fejlemfokot tüntet fel, a mi az ország más tekintetben való hátramaradottságáról is tanuságot tesz.[2] — A magyar korona országainak népessége 1820 és 1825 között $11^1/_2$ millió lélekre tehető. Ezt az összeget azonban a Fényes[3] adataiból, melyek szerint 1839—40-ben itt 12.880,406 lélekből állott a lakosság, csak valószinűségi következtetés által lehet kihozni. Ebből esett Erdélyre 1.513,315 és Magyarországra az összes kapcsolt részekkel együtt 11.367,091. A József-féle 1786-ki népszámlálás óta nálunk ilyen művelet 1851-ig nem tartatván, Fényes ez adatokat roppant fáradsággal főleg az egyházi névtárak, a Közgazdaság.

[1] *Acsády Ignácz:* Magyar adótörténet, Közgazdasági Lexicon I. 58. l. u. o. olvasható *Acsády Ignácz* korábbi időkről szóló adótörténeti becses műveinek czímjegyzéke is.

[2] *Kautz Gyula:* A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története Magyarországon. Budapest, 1868., 137., 150., 183. ll.

[3] *Fényes Elek:* Magyarország statistikája, Pest, 1842. I. 34. l.

katonai határőrvidékre nézve pedig az ottani összeirások alapján állította egybe. Ebből a főösszegből magyar csak 4·8 millió volt. — Az egyoldalú és fejletlen gazdálkodás mellett a köztér is félszeg életműködést mutat, de ez viszont a gazdasági elmaradottságnak nem a legkisebb oka. A központi hatalom nemzetgazdasági felfogás tekintetében nem ért egyet a törvényhozással s nem vállvetve ápolják a nemzet anyagi erőforrásait. A nyerstermelést Bécsből úgy a hogy még támogatták, de az iparral és kereskedelemmel szemben ellenséges álláspontot foglaltak el. A nyerstermelés fejlődését azonban a jobbágyi rendszer akadályozta.

Földmívelés. A mezőgazdaság nagyon külterjes; az ország területének jelentékeny része el van hanyagolva; a mocsarak és a futóhomok elleni küzdelem a szükséghez képest csekély; egyes tájakon azt meg sem kisérlik. A mi haladás e részben mutatkozott, azt legnagyobbrészt a királyi hatalom mozdította elő, a mely itt a földmívelést és állattenyésztést fejleszteni akarta, hogy az ország adóképesebb legyen s nyers anyagokat bőven és olcsón szolgáltasson az osztrák iparnak és kereskedelemnek. De voltak egyes kiváló fő- és köznemesek is, kik, habár csak nagyon korlátolt sikerrel, szintén buzgólkodtak e részben.

A mi gazdálkodásunk akkor általában még nagyon egyszerű volt. Az alföldön a magtermelés sem öltött valami nagy arányokat, hanem annak területét főleg legelők foglalták el. A mi gabona termett, azt a szabadban hordták össze és nem csépelték, hanem szérűn nyomtatták ki. A gabonaárak igen alacsonyak lévén, belterjesen nem lehetett gazdálkodni. Békés és Csongrád megyében nem is keresztekbe, hanem csak vontatókba hordták össze a gabonákat, mint most a szénát. A hol ló nem volt, ott ökröket bocsátottak a beágyazott szérűre. A népesség nagy része általában akkor is a falukba hordta össze a termését. A gabona eltartása sírvermekben történt. A mellett sok a kár, mert ha ezen olcsó raktározásnál nagyon nem vigyáztak, annak tetemes része elpusztult. A tanyai gazdálkodás az alföldön azonban már sok helyen lábra kapott volt és több határban épitettek szállásokat. Ebből nőtte ki magát lassanként a tanyai és a vegyes rendszer. A szállások eredetét némelyek a Nyitra és Zólyom megyében szokásos elszórt telepekkel hozzák kapcsolatba, a

honnan azok szokását állítólag a leköltözött népség vitte volna magával az alföldre.[1]

A jobbágyság gazdálkodása a Kárpátok aljában is nagyon kezdetleges; de ott az allódiumokon sok helyen jobban gazdálkodtak. Voltak mintagazdaságok is és több ilyenen a külföldi tapasztalatok felhasználásával a földmivelés és állattenyésztés minden ágát gondosabban folytatták. Egyes birtokokon még gépeket is alkalmaztak már, vagy inkább csak kisérleteket tettek velök.[2] A felvidéken a szabályszerű hármas nyomású mivelési rendszer szerint takarékosan gazdálkodtak és csűröket is épitettek. A gabonát itt sok vidéken keresztekbe rakták már. Volt több középbirtokos nemes is, a ki jó példával járt elől.[3]

A nagybirtokosok közül kitünően gazdálkodott az 1819-ben elhalálozott gróf Fesztetich György, a keszthelyi Georgikon alapitója, a mely tanintézet számos ügyes gazdatisztet képezett. Mintagazdaságnak tekintették a nyitramegyei Kopcsányt is, mely patrimoniális jószág volt. Wittman jószágkormányzójának tanácsára Albert szász-tescheni herczeg Magyar-Óvárt 1818-ban szintén létesitett egy gazdasági tanintézetet. Tessedik Sámuel szarvasi evangelikus lelkész 1794-ben alapított egy földmíves iskolát, de az 1806-ban már megszünt.

A szükséglet fedezésére a felvidéken elég gabona rendszerint nem termett, az ország déli részein viszont, ha nem volt szűk esztendő, annyi termett, hogy nem tudtak vele mit csinálni. Azonban ha esetleg a legtermékenyebb vidéken is rossz volt a termés, a közlekedés gyarlósága folytán mindjárt igen nagy bajok keletkeztek. Így például 1816-ban a búza ára mérőnként 30 forintra rúgott, Erdélyben pedig a lakosság alsó rétegében éhhalálesetek tömegesen fordultak elő.[4] Egyes tájakon a gyümölcstermelés is felkaroltatott. A legtöbb jó gyümölcs Sopron és Vas megyében, továbbá a felső

[1] *Csaplovics:* Das Gemälde von Ung. II. 5.

[2] *Csaplovics:* Das Gemälde von Ung. II. 20. l.

[3] *Kunics* 1824-ben kezdte leírni a nevezetesebb gazdaságokat, de füzetes vállalata csakhamar abban maradt.

[4] *Szemere Pál* levele Kazinczy Ferenczhez 1816. jan. 30-áról és Bölöni Farkas Sándor levele Kolozsvárról 1816. évi márczius 18-áról. Szemeretár, VI. kötet 141. lap.

nyugati, de nem a kárpátalji megyékben, így pl. a gömöri jolsvai völgyben termett. Gömörben 1808-ban különben pomologiai társaság is keletkezett 67 működő taggal.

Kazinczynak 1803 évi feljegyzése szerint Schedius Lajos már akkor egy országos oeconomica societas tervét dolgozta ki s azt kéziratként kinyomatván, bemutatta József nádornak, a kitől a nevezett társaság elnökségének elvállalását kérte. A nádor e munkálatra vonatkozó nézeteit írásba foglalta. Kazinczy látta ez iratot, mely német nyelven volt szerkesztve, s azt mondja róla, hogy beillett volna egy consiliárius munkálatának.[1]

Minden mai nevezetesebb borvidékünk, ha azokat nem is nagyon észszerűen kezelték, akkor már be volt ültetve. A tokajvidéki 5—6 □-mértföldnyi szőlőterület termékét régen a borok királyának ismerték el és az nemcsak Lengyelországba, hanem Oroszországba is egész Astrachánig el szokott volt jutni. Mint rendkívüli termések sokáig híresek voltak az 1811., továbbá az 1822. és 1823. éviek. A hegyaljai bortermést a huszas évek közepe táján 250,000 akóra becsülték, melyből 62—63,000 akó aszu volt. — A kereskedelmi és iparnövények, különösen a dohány termelése is el volt már terjedve, de annak gyártása nem karoltatott fel; a dohánygyártmányokat csak 300 mázsára becsülték akkortájt.

Egyes uradalmakban már talajjavítások is fordultak elő. Voltak csatornaépitési és vízlecsapolási kezdemények is. Így például a Hansághon, a marczali tón és az ecsedi lápon, továbbá Keszthely, Csurgó, Nagy-Atád, Szigetvár, Hód-Mező-Vásárhely, B.-Csaba és Zsombolya környékén. Különösen Károly főherczeg magyar-óvári uradalmában az egykorú irók által nagyon magasztalt talajjavítások eszközöltettek. Baranya megyében a béllyei uradalom a Karasiczát szabályoztatta; 18 évig dolgoztak rajta és a vele összefüggő Albert-csatorna 1811-ben lett készen.[2] Egész sora létezett azonkívül az árvizvédelmi munkálatoknak. Így a Temesen és a Murán is. Biharmegyében

[1] Szemeretár, I. k. 39 lap. — Gazdasági egyletek Tolna és Nógrád megyében alakultak ez időtájt. (Tud. Gyűjt. 1820. évi XI. és III. számok.)

[2] *Csaplovics:* i. m. (I 83—85. l.)

a Sebes-Kőrös szabályozásával 70,000 holdat mentettek meg az áradásoktól. Felemlítendő Bereg megyében a nagy-lucskai csatorna. A munkácsi uradalom tulajdonosa, gróf Schönborn, hét évig dolgoztatott vízmentesítő munkálatokon, melyek 1824-ben lettek készen. Azelőtt a Latorcza mintegy 10,000 hold legjobb búzatermő vidéket árasztott el folyton. Gróf Zichy Ferencz kir. biztos 1811 és 1825 között Veszprém, Fehér, Tolna és Somogy megyében oly nagy munkálatokat készíttetett, hogy ezek által 335,805 holdnak vízmentesítését hitték elérettnek. Erről jelentés is adatott be az 1825. évi országgyűlésnek.

A mezei munkásviszonyok a jobbágyrendszer mellett egészen sajátos, a maiaktól teljesen elütő jelleget mutattak; de már ekkor ezer és ezer felvidéki hornyák vonult le annak idején füvet kaszálni és gabonát aratni az alföldre. A délnyugati dunántúli megyékben lakó horvátok ugyanezt tették Szlavoniába és a Bácskába. A munka helyére és onnan való elvonulásuk valóságos ünnepi menet volt zene, dudaszó és koronként táncz mellett.

Az állattenyésztést ezen korszakot megelőzőleg már Mária Terézia és II. József is ápolni igyekeztek. A szarvasmarhatenyésztés annyira elterjedt volt e korszak elején, hogy annak további fejlesztése nem mutatkozott szükségesnek. Az alföld széles rónáin a gulyák és göbölyök nagy száma legelészett. Különösen örmény haszonbérlők innen látták el hússal Bécset, az osztrák örökös tartományokat, Németország egy részét, sőt Velenczét is, a hova természetesen lábon hajtották a hízott ökröket. Az állattenyésztés is nagyon extensive üzetett. A jószág évről-évre, télen-nyáron szabadban volt a nélkül, hogy valaha fedelet látott volna. Állattenyésztés.

Az istállózás, egyes előhaladott uradalmak kivételével, alig fordult elő. A mindig szabadban volt ménesek és gulyák sok helyen egészen elvadultak. Ha szigorú telek voltak, a hó sokszor ellepte a nyájakat és előfordult oly eset is, hogy a szarvasmarhákat a hófuvásból ki kellett ásni. Az 1816. évről 1817-re tavaszodó télen egész gulyák fagytak meg így. Az állategészségügy sem képezte gondozás tárgyát, minek folytán a marhavész például 1807-ben roppant károkat idéz elő. A lótenyésztés felsőbb helyről, első sorban a katonaság czél-

jaira, erélyesebben karoltatott fel különösen az 1785-ben létesitett mezőhegyesi ménesbirtok felszerelése óta, melyhez azután a bábolnai járult. A népies lótenyésztés is, főleg a ménesbirtokok környékén, nagyobb lendületet nyert; de általában e tekintetben még igen sok volt a hiány. Azonban mivel a magyar nép az alvidéken a lótenyésztés iránt már birt érzékkel, és mert a közlekedésnek fő mozgató erejét a ló szolgáltatta, némi támogatás és útmutatás mellett a lótenyésztés szépen kezdett fejlődni. 1804-ben királyi rendelet hagyta meg a törvényhatóságoknak, hogy jobb, nemesebb méneket vásároljanak és azok használatát a jobbágyokra nézve is tegyék lehetővé.

Ekkor több uradalomban nagyobb ménesek keletkeztek, sőt már lóversenyt is tartanak. Kitünő ménese volt nyitramegyei birtokán annak a gróf Hunyadynak, a ki emlékének Széchenyi első irodalmi művét ajánlotta. A lóversenyekkel ő tett hazánkban először kisérletet 1815-ben és 1816-ban, és pedig Ürményen, a hol, miután a népies lótenyésztésre szintén súlyt fektetett, az úri után parasztversenyt is rendezett volt. Különben Csepregen, Sopron megye mezővárosában, emberemlékezet óta divott az, hogy évenkint pünkösd hétfőjén délután a parasztok dijakra saját lovaikon futtattak, a mi ott mindig nagy ünnepséget képezett. — A sertéstenyésztés a Bakony vidékén, a Szerémségben és Szalonta környékén, továbbá a felvidék egyes helyein már a XVIII. században ki volt fejlődve; a nemesitett sertések tenyésztését azonban csak József nádor kezdte meg kis-jenői uradalmában. A csikósok, gulyások és kanászok valóságos amerikai cowboyok nálunk ez időben. 1820-ban, midőn a király és királyné Budán jártak, a vad gulyákat, méneseket és juhnyájakat megfelelő látványosságokkal mutatták be nekik.

Hazánkban Mária Terézia rendeletére létesült az első merino-juhászat. József császár meggyőződvén a behozott spanyol juhok sikeres tenyészthetőségéről, Budaeőrsön és Holicson alapitott azokból pepineriákat. Máskülönben is támogatván a juhtenyésztést, az már a mult század elején lendületnek indult, mert fejlődésére az ország több részének gazdasági viszonyai is kedvezők voltak. Háromnyomású gazdaság mellett nagy közlegelők léteztek, melyeket szikes voltuknál

fogva sokszor birkák legeltetése által lehetett a legjobban hasznositani.

A juhtenyésztés már 1828 körül országszerte nagy fejlődést mutatott és pedig népies extensiv módon folytatva; az uradalmi juhászat intensive üzetett. A magánosok közül száz évvel ezelőtt gróf Fesztetich Pál, Chernel Dávid és mások forditottak nagyobb gondot a finom gyapjútermelésre. Később azután herczeg Eszterházy Miklós, Albert szász-tescheni herczeg és örököse, Károly főherczeg, továbbá József nádor uradalmaiban léteztek szép juhászatok.

A holicsi patrimoniális uradalomban a XIX. század elején kitünő kosokat 3641—16,250 váltóforinton adtak el. Sőt 1811-ben a legdrágább kosnak ára 30,000, az anyajuhoké 60 egész 300 frt is volt bankó czédulában. A felső vidéken a népies juhtenyésztés sajt- és gyapjútermeléssel kapcsolatban volt nagyon elterjedve.

A halászat a Duna és Tisza partján akkor is folyt; kiváló halászok voltak a szolnokiak; a felsővidéki tiszamenti népet ők látták el hallal. A balatoni halászat szintén nevezetes volt már akkor; a keszthelyi halászok egyszerre néha 150—200 mázsa halat is fogtak. A fogas régen nevezetes tárgya volt a halászatnak. Komáromban külön halászczéh létezett; a dunántúli megyék látták el Bécset is hallal és rákkal. Az ú. n. solokrebs tulajdonképp szalai rák volt. Mesterséges haltenyésztést azonban még nem folytattak.

A selyemtermelés szintén Mária Terézia kezdése folytán ez időben karoltatott fel s a szederfák ültetése mellett a selyemtenyésztést szélesebb körökben folytatták. A méhészet is régi keletű nálunk, de észszerűen csak később foglalkoztak vele.

A bányászatot, különösen a selmeczi bányászati akadémia felállitása óta, nagyobb mértékben fejlesztették. A magán bányászat mellett, mely a XVIII. században már jelentékenynek volt mondható, a kincstári vállalatok a bányászati technikának azon korban igen magas fejlemfokát tüntették fel. A Sopron melleti Brennberg mellett 1753-ban fedezték fel az első kőszénbányát, de a kőszén- és a vasbányászat ez időben még nagyobb fejlődést nem mutat fel. Ellenben a sóbányászatot, mely a kormány részéről mindig különös gondoskodás- Bányászat.

nak örvendett, mert a só regále tárgyát képezte, úgy a máramarosi, valamint az erdélyi nagy sóbányákban lendületesen folytatták. Egy kiváló külföldi szakembernek, Beudantnak, ez időtájt megjelent művében[1] nagyon kiemeli akkori bányászatunkat. Úgy a felső és alsó magyar, valamint a nagybányai és bánsági bányavidékeken is sok drága művelet volt hazánkban. Akkoriban a világnak legnagyobb vízemelő müve is Selmeczen volt található.[2]

Erdészet. Az erdők kezelése sok kivánni valót engedett. Az erdőpusztítás egyre terjedt az országban. A rendek az erdőkezelés szabályozását több országgyűlésen át makacsul ellenezték. Így különösen az 1802. évi országgyűlésen kemény tusák folytak az udvari párt és a hazafias ellenzék között, mely az erdőtulajdonnal való szabad élés korlátozását a nemesi előjogok megszorításának tekintette. Az 1807. évi XXI. t.-cz. e tekintetben foglal ugyan magában jó rendelkezéseket is, de azoknak az uralkodó felfogás és az érvényben levő közigazgatási rendszer mellett nem volt foganatjuk.

Hitel. Hitele nem volt sem az úrnak, sem a parasztnak. A parasztnak nem, mivel munkája a személyes, javai pedig a tárgyi hitel biztositékaiul nem szolgálhattak. De nem volt, nem lehetett hitele a nemesnek sem, mert az ősiség folytán ingatlan birtoka voltaképp nem is az övé, hanem családjáé, melyet nem terhelhetett meg és nem adhatott el. Ily körülmények között, még ha lett volna is miből, a gazdaságba hitel útján nagyobb összegeket nem ruházhatott be senki sem, azt ennélfogva nagyon fölületesen és hiányosan vezették.

Ipar. Ipar és kereskedelem nélkül a mezőgazdaság nagyobb fejlemfokra még egy országban sem jutott soha. Ez a két nagy gazdasági ág pedig a szóban levő korszak alatt szomorú állapotban sinlődött az országban. A magyarság az ipartól és kereskedelemtől mindig idegenkedett. De miután ezen fontos termelési ágak nélkül egy ország, melyben a míveltség már bizonyos magasabb fokú emelkedést mutat, sem lehet el, azért idegenekre volt szükség, hogy az ipart és kereskedelmet itt

[1] *Beudant:* Voyage mineralogique et geologique en Hongrie pendant l'année 1818. Paris, 1828., három kötet.

[2] *Csaplovics:* I. 124. — Wiener Zeitung, 1828. évi 25. szám.

folytassák. Az iparosok a városokban legnagyobbrészt németek voltak, a kik a maguk nemzeti különállását kiváltságos czéheikben is megőrizni igyekeztek s ezen közösségeikbe magyarokat vagy szlávokat nem vettek fel. A városok ennek következtében kevés kivétellel az egész országban teljesen német jelleget öltöttek magukra. A czéhek tartván kezökben sok helyen a városi közigazgatást, azok a maguk szellemét oda is bevitték. De az így űzött kézműipar szintén csak egy bizonyos fokig haladhatott, mert a fejlődést a maga korlátozó szabályaival azontúl a czéhszerkezet tette lehetetlenné. Gyárak az országban aránylag igen kis számmal voltak. Berzeviczy és Schwartner névszerint elősorolják az illető gyárakat. Ha a nagyobb műhelyeket is hozzájuk számítjuk, a gyáraknak elismert ipartelepek száma az egész országban akkor sem haladta meg a százat. Több papirmalom létezett a felvidéken, nevezetesen Gömörben; de csak nagyon középszerű terméket szolgáltattak. Volt a Puthon czégnek pamutszövő gyára a nyitramegyei Sassinban (ma Sasvár), mely évenkint 60,000 vég gyolcsot termelt. Czukorfinomító kettő volt: Fiuméban és Sopronban. Posztógyár 4, fegyvergyár 2. Kisebbszerű selyemgombolyító-intézet 4, szövőgyár 3, egy kocsigyár Budán, dohánygyár 3, üveghuta 30, bőrgyár Budán egy volt. Az ipar főleg a német és tót hegyes vidékek városaiban és azok környékén helyezkedett el. Hajóépítés Szegeden volt található.— Az építési ipar persze hátramaradt; legnagyobbrészt tanulatlan, úgynevezett faragók építettek a vidéken. A városokban mindazáltal a kézműipar a czéhek befolyása alatt a helyi szükséget általában jól elégítette ki, és sok város híres volt jeles kézműiparosairól. A viszonyokhoz rendszerint alkalmazkodtak és készítményeik egyszerűségében bizonyos önálló leleményesség nyilvánult. — Nagyobb jelentőséggel bírtak különösen a felvidéken az egyes házi ipari ágak. Ott évenként mintegy 15—16 millió rőf vásznat állítottak elő; ennek legnagyobb részét — 6 milliót — a Szepesség szolgáltatta. A családi és népipar nagyon el volt terjedve; a fúrás-faragás minden gazdának szükséges ismeretét képezte. Nemcsak a háztartási dolgokat végezték nagyobbrészt a háziasszonyok, hanem a szövés is női iparnak tekintetett. A mult század elején a takácslegényeket a magyar

falukban ezért ki is csúfolták. A felvidéken az asszonyok 6 millió rőf házi vásznat adtak el görög, czinczár és szerb kereskedőknek. Árvamegyében még a nemes kisasszonynak sem vált dicsőségére, ha legalább egy mázsa lent nem dolgozott fel szövetté. Ott minden házra 2—300 rőf vászontermelést számitottak évenként. A szomszédos megyékben még a férfiak is hozzáültek télen a rokkához.

Egyébiránt Berzeviczy Gergely, Schwartner és még később Csaplovics szomorú képét szolgáltatják az ipar akkori állásának Magyarországon, és habár ezen korszaknak különböző időszakaiban írtak is, körülbelől megegyeznek abban, hogy a fényűzési czikkek nem a hazai ipar termékei voltak, hanem a magyar mágnások és nemesek pompája s általában a nők dísze idegen, főleg osztrák gyártmányokból került ki. Szerintök alig van tisztességes személy az országban, a ki belföldi iparterményekkel ruházkodnék s a kinek bútorai nem volnának külföldiek. Ennélfogva még a fényűzés, melynek sokszor erejökön felül annyian áldoztak, sem tudta iparunkat fejeszteni. Ehhez járult az az ellenséges indulat, melylyel azt a Bécsben kezelt harminczadokkal a külön vámterületen is rettenetesen nyomták. E tekintetben Berzeviczy munkája, melyet 1797-ben írt, az egész korszak képét adja. Nem lehet azért csodálkozni, ha iparunk ez időben csak lézengett és vergődött.

Kereskedelem. Hazánknak ez időtájt magasabb fejlettségű kereskedelme sem volt.[1] Skerletz Miklós 1793-ban írt jelentésében annak állapotáról említi, hogy 2000 vásár volt az országban. De éppen mivel a kereskedelem súlypontja azokban volt keresendő, bizonyítja, hogy a kereskedelem akkor itt nagyon fejletlen lehetett. Az a leírás, melyet a vásárokról az említett közgazdasági írók adnak, a forgalomnak szintén csak külterjességéről tanuskodnak. És ennek lebonyolítói sem magyarok. A kereskedelem korábban nálunk az izmaeliták, azután a németek, ráczok, görögök, még később pedig az örmények és zsidók kezében volt. Sokáig a görög szó kereskedőt is jelentett. A kereskedelmet ennélfogva a magyar törvényhozás és kor-

[1] *Kautz Gyula:* Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. Budapest, 1866., 87. l.

mányzat is mindig csak mostoha gyermekének tekintette. Skerletz emlitett munkálatának 25. szakaszában azt mondja: „A földbirtokosok nagy tömege fölöslegesnek tartja, hogy gondoskodását a megszokott gazdasági rendszeren kivül álló dolgokra is kiterjeszsze, és a köztisztviselők nézete is az, hogy a kereskedés és közgazdaság ügyeit buzgalommal előmozditani nem tartozik az ő hatáskörükbe s kötelességöknek eleget tesznek, ha a felsőbb rendeleteket kihirdetik." — Pest a Duna egész mentén Bécs után a legnagyobb kereskedelmi emporium, s forgalmának tárgyai leginkább a nyerstermények voltak.

A vásárain előfordult adások és vételek értékét átlag 16 millió forintra becsülték. Akkor két hét alatt a város sorompóit 13—14,000 vidéki kocsi lépi át. Az igavonó állatok száma ennek négyszerese. Nagy szerepet játszottak azonban az iparczikkek is e vásárokon, melyek hosszú sátorutczasorokban faj szerint csoportositva árúltattak. A mai belső körúton, akkor „Országúton", részint kocsikra felrakva, részint raktárakban elhelyezve nagy tömeg gyapjú volt található. Más raktárakban nagy mennyiségű bor, szilvorium és dohány volt felhalmozva. A hatvani kapunál egész hosszú sora létezett a különböző terményeket: lent, kendert, nagy rakás szalonát elárusitó helyeknek s egész ütegei a boros hordóknak. A durva vásznat leginkább kocsikról adták el, melyek egyúttal sátrak is voltak. Közben-közben italokat és ételeket árultak. — Ezen sátrakban és körül a hazai különféle nemzetségekhez tartozó tömegek állongtak, a kik majd a laczikonyhákban delectálták magukat, majd pedig egy-egy darab szalonával, sajttal és kenyérrel beérték. Ez az ember-zagyvalék egy kis izleltető volt a keletből. — A képet a behozott lovak és parasztkocsik tömege egésziti ki. Az állatvásár oly jelentékeny, hogy a felhajtott szarvasmarhák és juhok száma meghaladja a 30,000-et. Az állatvásárokon különösen a seregestől behajtott és félig vad lovak nyujtanak eredeti képet. A szelid lovakat ezek mellett árulták. A hajóhidtól felfelé a kiépitetlen parton és hajókon elhelyezve töménytelen fazekasárú volt. A hajóhidon felül voltak a mindenfelől, de különösen Felső-Ausztriából idekerült fás hajók tömegei, a hidon alul pedig a részben partra kirakott, részben a kocsikon és hajókon levő görögdinnye-halmazok voltak láthatók.

A gabonakereskedelem nagy nehézségekkel küzdött; a tiszai vidékek gabonája sokszor több ezer mázsát magába fogadó tiszai hajókon ment részint a Szávára s onnan a tengerpartra, részint pedig a Dunára Győrig, a hol azt kisebb hajókra rakták át és vontatták felfelé egész Mosonyig, a mely városban azt kereskedők vagy mindjárt Ausztriába vitték, vagy pedig ott raktárakban helyezték el.

A házalás ez időben a kereskedelemnek igen előkelő ágát képezte. A különféle vásznakat, olajat, sáfránt, csipkét, üveget, sajtot, vajat, fa- és huzalneműeket árúsító felvidéki házalók az országot minden irányban, sőt a külföldet is bekalandozták.

Ezek a házalók többnyire bécsi árúkat vittek magukkal, de sok hazai vidék házi ipara sem tudott volna nélkülök megélni. Így a nyitramegyei sasvári (sassini) szövőgyár árúit is ők terjesztették az országban. A házalók keresete nem volt fényes, de valahogy csak megéltek; sőt nem ritkán a szó szoros értelmében ez sem volt lehetséges, mivel a közbiztonsági viszonyok, különösen az alsó vidékeken, oly rosszak, hogy a szegény csipkés, olajos és gyolcsos tótok nemcsak pénzöket, hanem gyakran életöket is elvesztették.

Külkereskedelmünknek akkor még nagyobb hátrányát képezte, mint ma, hogy a Duna folyása keletre, holott nyersterményeink kivitele nyugat felé irányul. Hazánk külforgalma akkor is legnagyobb volt az osztrák tartományokkal. Húst, gabonát, bort, dohányt, gyapjút, bőröket és gubacsot azok innen kaptak. A tengerpart 1822-ben ismét visszakebeleztetett az országba; de bizony a fiumei kikötő nagyon rossz állapotban leledzett. A kirakodó hajók nem állhattak a partokhoz, hanem azokról oda kisebb hajókon kellett az árúkat kiszállitani.

Porto-Rében és Buccariban jobb a kikötő, de oda meg nem volt forgalom. Zengg sem tudott jelentőségre vergődni. Fiumét különben nagyon nehéz volt a magyar termékeknek megközeliteni, mert Károlyvárostól Fiuméig csak a szárazföldi közlekedés állott a forgalom rendelkezésére; igaz azonban, hogy a Lujza-út kiépitése után az tetemesen megkönnyebbült.

Nagyobb kereskedelmi társaságok, ha az örmények, görögök és zsidók egyes társulataitól eltekintünk, nem igen léteztek. A társulás addig nem is tudott nagy sikereket fel-

mutatni; de különben a magyar nem társuló és szövetkező nemzet, és különösen nem volt az régebben. Egyesek példát akartak ugyan adni erre, mint pl. Berzeviczy Gergely, a ki az észak felé irányuló activ kereskedelemnek kivánt propagandát csinálni, de eszméi győzelmét nem érhette meg. Ugyanis 1807-ben Bécsen át egy jó nagy rakomány bort vitt ki Varsóig, de mint jegyzeteiből következtetni lehet, csak veszteséggel. Általában a külforgalom fejlesztésére semmi sem történt és habár akaratlan, de valóságos éles gúny, hogy egykorú irók ily körülmények közt nagyon bőven foglalkoznak azon kiviteli sikerekkel, melyeket magyarországi taplóval tudtak felmutatni egyesek.

A teljesen elhanyagolt országos ügyek közé tartozott az egész közlekedés is. Általában véve a Széchenyi előtti korszakban az utak nagyon rosszak, burkolatlanok, és huzamos esőzés vagy általában nedves időjárás esetén teljesen járhatlanok voltak. 1808. okt. 29-én Széphalomról Kazinczy azt irja Szemere Pálnak:[1] „Én Pestről nyolcz nap alatt értem haza. Utam irtóztató volt. Nagy részét nyolcz ökrön tettem, mert sárban inkább szeretem az ökröt, mint a lovat. Szekerem rúdja eltört; annak csináltatása egy napomat lopta el. Végre megláttam Penelopémat és kis lyányomat és oly boldog voltam, mint Ulysses, midőn trójai távolléte után hazatért.“ — Berzeviczy Gergely elmondja, hogy a XVIII. század végén miből állt az egész úthálózat: Bécsből Pozsony, Sopron, Szombathely, Varasd, Károlyváros irányában ment egy töltött és szilárd hidakkal ellátott útvonal Fiuméba. Egy másik ugyanonnan Budára. Közlekedés.

A többi utak voltak: Budáról Erdélybe, Temesvárra és Zimony felé; Kassán át Galiczia-felé; Pestről Szolnokon át Nagy-Váradra; Debreczenből Tokajon át Felső-Magyarországba; Pozsonyból Nagyszombaton át a bányavárosokba. De azok csak részben burkoltak, hidaik nem készültek szilárd anyagból, s állandóbb rossz időben nem is voltak járhatók. A nemesség nem járulván az utak fenntartásához semmivel, azok létesitésének és jókarban tartásának minden terhe tehát az adó alatt úgy is roskadozó jobbágyságra hárult. Így a

[1] Szemeretár I. kötet.

kocsiközlekedés a dolog természete szerint lassú, költséges és veszélyes. Az érintkezés az ország központjával vajmi nehéz. A mely utat ma vasúton egy óra alatt teszünk meg, arra akkor annyi, sőt gyakran kétszer annyi nap volt szükséges. Az utak rosszasága miatt a teherszállitmány felét a kocsisok sokszor kénytelenek voltak elhagyni vagy elzálogositani, s vonóállataik nem ritkán hullottak el a feneketlen sárban.

A felvidék és a Dunántúl, továbbá Erdély is jobban volt e részben, mint az alföld. De mindenütt állott az, hogy az az út, melyet a paraszt közmunkájával a megye csináltatott, az alispánok és főszolgabirák birtokait látszott keresni. Az alföldön igazi útkészités egyébiránt nem is volt, mert kellő anyag nem létezett hozzá. Az utazás, a mint azt egykorú irók ecsetelik, rettenetes vállalkozás, mely előtt az előrelátó ember végrendeletét is megcsinálta. Csakhogy Széchenyi szerint az ily előrelátás is vajmi ritka erény volt ekkor nálunk. A kivitelnek lehető előmozditása végett III. Károly és II. József a károlyváros—fiumei műutat épittették; ezt a 17 mértföld hosszú vonalat via Carolinának nevezték el. Abban az időben nagy alkotás volt, mert sziklába vágva mértföldekre a legnagyobb mélységek felett halad el. De miután nem jó irányban vezették, sok helyen nagyon meredekké vált. Ekkor vele kapcsolatban vizi utat akartak létesiteni úgy, hogy a Kulpának Károlyvároson túl való szabályozásával öt mértföld közelségbe jussanak Fiuméhoz. Erre ez útra Bródig öt millió pengő forintot költöttek el, de meggyőződtek róla, hogy azt megvalósitaniok lehetetlen. Így kezdték meg 1801-ben a sokkal czélszerűbben vezetett Lujza-út épitését, mely némi szüneteléssel teljes 10 évi épités után 1812-ben el is készült A Lujza-út mellékutaival együtt három millió forintjába került egy magántársulatnak, melynek csak hat befizető részvényes maradt, köztük herczeg Eszterházy, gr. Batthyány Ferencz és négy osztrák főúr. — Nagy jelentősége volt e korban a szárazföldi és vizi fuvarozásnak. A fuvarosok közül a debreczeniek és szegediek voltak nevezetesek. Vedres 1805-ben megjelent művében, „A hajózható csatornáról Magyarországban", azt állitja, hogy a szegedi fuvaros vállalkozók a nélkül, hogy a szomszéd községi fuvarosokat igénybe vennék, ha akarják, 2000 fogatot is képesek kiállitani. Vasban jeles fuvarosok voltak

az őrséghiek és a kemenes-allyaiak, Komáromban az ácsiak, Győrmegyében a tököliek. A szolnoki fuvarosok a Tiszán lejött mármarosi sót tengelyen szállították Pestre. Egy kocsira — jó út mellett — 16 mázsát is felraktak. Ők szállították a sót Debreczenbe is. Pest és Bécs között a tót fuvarosok állandóan közlekedtek.

Néha 12—18 lovat is befogtak egy kocsiba, ha azok pamutárúkkal és fűszerekkel nagyon meg voltak rakva. A dunántúli megyékben ugyanazt a szerepet játszották a horvát fuvarosok, a kik szintén Bécscsel tartották fenn a közlekedést. A tótok Pest, Pozsony és Bécs között rendesen 5—6 lovat fogtak be és 40—60 mázsát vittek fehér pónyvával bevont nagy társzekereiken. A felvidéknek megvolt a maga direkt összeköttetése Bécscsel és Pesttel. Az ilyen többnyire írni-olvasni sem tudó fuvarosokra gyakran igen jelentékeny pénzküldeményeket bíztak a vidéki kereskedők, hogy vásárlásaikat készpénzzel eszközölhessék, vagy korábbi kötelezettségeiknek eleget tehessenek, és megbízásaiknak azok mindig pontosan tettek eleget. A felvidéki fuvarosok különben Lengyel- és Oroszországba, Sziléziába, Morva- és Csehországba is elmentek. Ausztriába bort és más terményeket vittek. Visszterhök pedig gyarmatárúkból vagy iparczikkekből állott. A sok lovat kocsinként egy-egy fiú hajtotta nyeregből. Minden fogatban kellett egy fehér lónak lenni, hogy különösen ha éjjel, legeltetés végett kicsapták, fel lehessen azokat ismerni. Rövidebb útra fuvarosokat a városokban is csaknem mindenült lehetett kapni, természetesen többé, de leginkább kevésbbé ügyeseket. Városi bérkocsis csak három városban létezett, és pedig Pozsonyban 15 a vidékre is járó bérkocsi, Pesten 154, és Budán 100 városi bérkocsi, melyek csupán félfedelűek voltak.

A vizi közlekedés semmivel sem volt jobb. A folyók általában szabályozatlanok levén, a hajóközlekedés a sekélyek, zátonyok, fatönkök és vizi malmok akadályaiba ütközött a vízmentében is. Összefüggő hajózást különben csakis a Dunán lehetett folytatni; a többi folyókon legfeljebb a tutajozás lehetséges. A Dunán Mohács és Baja környékén voltak átvágások, úgy hogy ott a hajóút a régi 21,000 ölről 3350 ölre rövidült meg. A közlekedés a Dunán felfelé vontatás Hajózás.

által történt. A hajókat Zimonytól Duna-Földvárig emberek, azontúl pedig Pozsonyig lovak vagy ökrök vontatták. A gabonaforgalomnak a Dunán ez időben központja Győr volt. A természetes vizi utakat nem szabályozták sehol.

Mesterséges vizi útja csak kettő volt az országnak. A gróf Mercy által létesitett Béga-csatorna és a Ferencz-csatorna, mely utóbbit a Kiss testvérek által alakitott részvénytársaság Ferencz király támogatása mellett épitette. Épitését 1793-ban kezdték meg és 1801-ben fejezték be. A hajózás e $14^1/_2$ mértföld hosszú mesterséges vizi úton 1802-ben indult meg és 1802-től 1818-ig 10,723 megrakott és 4937 üres hajó képezte forgalmát. A szállitmányok értékét közel 18 millió forintra becsülték ez idő alatt. E vállalatba 50 részvényes 3·2 millió forintot költött bele. — A hajózás a Dunán nagyon veszedelmes és a tulajdonosok koczkázata ennek folytán igen nagy volt. A hajók gyakran megsérültek, sőt tönkrementek. Sok helyen a Duna mentén vontató út sem létezett, hanem, mint szemtanuk állitják,[1] a lovak a part mellett a vizben jártak, úgy hogy nemcsak ők, hanem részben a rajtok ülő emberek is nedvesek voltak. A dunai hajózás ezen kárveszélyeinek ellensúlyozására 1807-ben a „Cs. kir. privilegiált Komáromi Assecuráló Társaság“ keletkezett 400, egyenkint ötszáz forintra szóló részvénynyel, tehát 200,000 ftnyi alaptőkével; annak 1828-ban 32,000 frt díjbevétele volt. Ez időben az egyetlen ily biztositó társaság, mely a károkat pontosan fizette ki. — A gőzhajózással még csak kisérletek tétettek. A pécsi Bernhard Antal egy általa feltalált condensatorral, melyre 1818-ban szabadalmat kapott, épitette 1817-ben a monarchia első gőzhajóját. 1825-ben Pozsony mellett egy nagyobb két kerekű és 200 lóerejű gőzgéppel ellátott gőzhajóját mutatta be, mely két uszályt s ezeken 8—10 ezer mázsa terhet volt képes vontatni. Éjjel is járt, de sebessége csak $^1/_2$ mfld volt óránkint.

A hajóvontatás a folyók melletti vidék nevezetes foglalkozása volt. A hajózással a magyar városok lakossága előszeretettel foglalkozott. És az egyes vidékek szerint a hajó vontatásánál alkalmazott állatok faja és száma tekintetében

[1] *Csaplovics*: G. v. Ung. II 89. i.

sokféle szokás fejlődött ki. A vizi fuvarosok nagy része azonban a Kárpátok aljában lakó tótok, ruthének és oláhok közül került ki. Ezek tutajokon fán kívül mindenféle árút is szállitanak a Vágon, Garamon, Sajón, a Dunán, sőt a Poprádon is. A folyókmenti alsó vidékeket épületfával és műfával ők látták el. Az oláhok és ruthének a Tiszán Mármarosból és a Maroson Erdélyből sok ezer mázsa kősót szállitottak le. De az előbbi hajósok részben már magyarok voltak. Báró Mednyánszki „Malerische Reise auf dem Waagflusse 1826" czimű művében érdekesen írja le ezen hajósok ügyességét, melylyel az akadályokat kikerülték. A Dunán a komáromi és győri, a Tiszán a szegedi hajósok voltak a legnevezetesebbek.

Tengeri hajózás és külforgalom.

Hogy tengeri nevezetesebb hajózásunk akkor még nem volt, az ily körülmények között természetes; a mi Fiuméban és általában a horvát tengerparton kifejlődött, azt is idegen hajókkal folytatták. Ily közlekedési eszközök mellett a külkereskedelmet még a bécsi befolyás is mindenképp nehezíteni igyekezett. Nyersterményeket Magyarországból ez a kereskedelmi ág csak akkor vihetett ki a külföldre, ha Ausztriának arra szüksége nem volt; különben a kivitelt egyszerűen megtiltották, vagy az egyes árúkra oly vámot róttak ki, melyek azok értékét is meghaladták. Hogy a nyersterméket az osztrák iparosok és kereskedők Magyarországon olcsóbban kaphassák meg, az oda kivitt, de ott el nem adhatott árúknak visszahozatala alkalmával éppen annyit kellett fizetni, mint a kivitelnél. Ehhez járult még, hogy az egyes tartományok a saját pénzalapjaik részére külön vámokat vetettek ki. A magyar borkivitelt az osztrák borok érdekében még Galicziába is nehezítették. Az osztrák vámpolitika továbbá, mely például a porosz árúk behozatalát megnehezítette, olyan visszatorlást idézett fel, hogy annak következtében azután a magyar borok, vagy több esetben más nyerstermények, már csak ez oknál fogva sem mehettek ki a külföldre. Az osztrák dohány-monopoliumot kezelő abaldo-nak (appalto) kiszolgáltatták az egész magyar dohánytermelést, s habár e részben semmiféle törvényes rendelkezés nem létezett, annak engedélye nélkül a dohányt nem lehetett kivinni az országból. Ez a vállalat számtalan hivatalnokot és felügyelőt tartott

nálunk is, a kik a gazdákkal az emlitett vállalatra nézve nagyon kedvező szerződéseket kötöttek.

Ha azután ezekből vitás kérdések keletkeztek, ki tudták vívni azt, hogy azok felett nem a rendes biróság, hanem az abaldo igazgatósága döntött. Ennélfogva ez valóságos urává lett az egész magyar dohánytermelésnek. Roppant kára volt ebből az országnak, mert a magyar dohánytermelés ekkor már olyan magas fokon állott, hogy egykorú szakavatott írók állítása szerint kedvező conjuncturák esetén az európai piaczokon a magyar dohány több faja versenyezhetett az amerikai dohánynyal is. — A gubacscsal és több más magyarországi nyersterménynyel az osztrák vámpolitika hasonló erőszakos módon bánt el. Az ország rendei számtalanszor panaszkodtak, sőt törvényeket is hoztak e miatt. Ezek folytán a sérelmek orvoslásának igéretét igen gyakran meg is kapták, de e törvényeket sohasem hajtotta végre senki és az igéretek mindig beváltatlanok maradtak. A czélzat ugyanis Bécsben az volt, hogy önálló magyar ipar és kereskedelem ne is keletkezhessék, hanem ez a nyerstermeléssel biró ország kénytelen legyen az osztrák iparczikkeket fogyasztani és az osztrák kereskedelmet gazdagitani. Ennek a törekvésnek igazi magyarázatát az képezte, hogy a nemesség adót nem fizetvén, a jobbágyság pedig a már viseltnél sokkal nagyobb adóterhet nem birván el, az állandó hadseregnek és a folyton növekvő bürokracziának költségeit túlnyomólag Ausztriából kellett beszerezni. Annak gazdasági erejét tehát Magyarország rovására is gyarapitani kivánták. Ebben a fejedelem nem látott semmi igazságtalanságot, mert ő és tanácsosai úgy vélekedtek, hogy csak méltányos dolog, ha Magyarország, mely egyenesen nem akar adózni, a monarchia igazgatásának és védelmének fokozódó költségeihez való járulásra igy közvetve kényszerittetik. — Ilyen eljárás mellett az ország ipara és kereskedelme természetesen nem fejlődhetett, sőt a mi ezen két termelési ágból korábban megvolt, még az is megromlott és gyors pusztulásnak indult.

Egyházi ügyek.

Nagy szerencsétlenség volt az országra nézve az a torzsalkodás, melylyel a keresztény felekezetek, mintegy folytatva a multat, ez időszak alatt szakadatlanul keseritették egymás életét. Az uralkodóház beolvasztásra irányuló és az alkotmány

épségének nem kedvező politikája mellett az határozottan gyengitette a nemzetet. A protestánsok üldözése a különben is megfogyott magyarság gyarapodásának meggátlását jelentette. Ezenkívül még arra a szomorú következésre vezetett, hogy a magyar protestánsok jobban biztak a fejedelemben, mint a magyar országgyűlés többségében, mely nem egyszer az udvarnál is türelmetlenebb volt. A protestánsok és a katholikusoknak ez a meghasonlása a protestansokból lassanként — elég sajnálatos módon — külön érdekközösséget teremtett és felköltötte bennök az erős felekezeti szellemet.

Ez a felekezetiesség vagy merev ortodoxiában és kedélytelen ridegségben, vagy pedig koronként világpolgárias hajlamokban nyilvánult. A merevség és ridegség ijesztette el a protestantismustól Kazinczyt, a kinek művészi lelke protestáns létére bizonyos „ösztönszerű irtózattal viseltetett a kalvinismus művészietlen, logikai szigorúságú moralistálkodása ellen, mely a kedély követeléseivel szemben minduntalan a józan ész követeléseit állítja“.[1] Ezt a felfogását Kölcsey is osztani látszott, mert ő Debreczentől nem a legkevésbbé ezen okból idegenkedett, s a collegiumnak és családjának egyesült igyekezete sem volt képes rábirni, hogy ott jogtanári állást fogadjon el, nemcsak azért, mivel tanszékhez nem akarta magát kötni, hanem azon okból is, mert a debreczeni élettől irtózott. A világpolgárias hajlamok pedig főleg az ágostai hitvallásúaknál nyilvánultak, a kik között a josephinismusnak nagyobb számú nyilt és titkos követője volt található.

De a magyar protestánsok üldözése maga után vonta a magyarok létszámának megfogyatkozását is, mert a katholikus nagybirtokosok gyakran az idegen katholikus elemnek előnyt biztositottak a magyar evangelikus parasztság fölött. Ennek következtében egész magyar vidékek pusztultak el, a hol azután a tótok és ruthének telepedtek helyökbe. Midőn gróf Eszterházy Károly egri püspök az 1790. évi országgyűlésen békitő szellemben szólal fel, ez kétszeres feltünést okozott, mert ő mágnás és egyúttal főpap volt. Hálásak a protestánsok gróf Batthyányi Alajos iránt is, a ki ugyanakkor

[1] *Jancsó Benedek:* Kölcsey élete és művei. Budapest, év nélkül, 43. l.

elmondta, hogy ő jó katholikus, de nem tudja elhinni, hogy hitfelekezetének önfenntartása érdekében erőszakot kellene alkalmaznia. Szerinte is az emberszeretet, a méltányosság s a haza jóléte egyaránt szükségessé teszi a protestánsok egyenjogositását, a kikben a nemzet ügyétől esetleg elszakadni képes klerussal szemben ellensúlyt kell teremteni.[1]

„A mit hires országgyűlési beszédéről mond, melylyel a protestánsok vallásszabadságát védelmezte: „„Életemnek végső perczében, utolsó lehelletemmel, dadogó nyelvvel is áldani fogom a mindenség örök urát, kinek nagyságához illő nevet a gyönge emberi elme találni nem tud .... hogy megengedte nekem a haza atyjainak népies gyülekezetében oly sok jó polgár állandó boldogságához egy szemernyivel járulhatni"", csak vallásos kedélyből eredhet." [2]

Érdekes, hogy ez időben a református Kazinczy és a katholikus Horváth István egyaránt elitélik a saját felekezetök túlzásait s különösen Horváth István [3] erősen ostorozza azokat, a kik azt hiszik, hogy a theológiát nem lehet magyarul előadni. — „Veszedelmes, ártalmas, kárhozatos védekezés ez egyházi embereinknél. Ellenségei azok hazánknak, kik a boldogulásunkra vezethető lehetőségeket lehetetlenségekké tenni iparkodnak. Mennyire vittük volna eddig nyelvünket s vele összecsatolt szerencsésebb állapotunkat, ha ők (a lelkészek) az 1791-iki országgyűlésen magukat közös igyekezeteinknek ellenök nem szegezték volna." — Az alsó papság és a szerzetes rendek sok lelkes irodalmi férfit adnak a magyarságnak, ellenben a főpapság, mint a fennebbi idézet is tanusítja, kevés kivétellel semmiféle érdeklődést nem tanusít a magyar irodalom iránt.

Pedig közjogunk szerint a katholikus egyháznak mindig kiváló állása volt Magyarországon. Főpapjai az ország főuraival minden tekintetben egy sorba helyeztettek; tagjai ők az országgyűlésnek, sőt a főbb biróságoknak is. Az uralkodó vallás a reformatió után is a katholikus. — Ezzel szemben a királynak legfőbb kegyúri joga igen hatályos. Ő tölti be a

[1] *Gaal Jenő:* Berzeviczy élete és művei. 104. l.

[2] *Concha Győző:* A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Olcsó Könyvtár. Budapest, 1885. 136. l.

[3] Naplója, 1805. 26. l.

különböző egyházi méltóságokat s 1802 óta a valóságos és tiszteletbeli kanonokokat is ő nevezi ki. — De a főpapság általában egyházi és lelkiismereti kötelességének tartja a protestánsok szorongatását. II. József 1781. évi türelmi parancsával lehetlenné kivánta ezt tenni, nem csoda azért, ha a protestánsok őt alkotmányellenes kormányzata daczára jótevőjöknek tartották. — A legközelebbi országgyűlés már nem mehetett vissza a Józsel császár előtti állapotokra, de az 1790—1791. évi XXVI. t.-cz. daczára a király a vallásfelekezeti ügyeket később is absolut hatalommal intézte. Az említett törvény sok tekintetben nem is tartatott meg, hanem a papság folyton kisérletet tett, hogy azt mindenféleképp kijátszsza. — Hogy ez miként történt, arról tájékoztat bennünket az a sok kérelem és felségfolyamodvány, melyekkel az evangelikusok oltalomért a király elé járulnak. Így a protestánsok mindkét felekezetének számos előkelő hive 1819. évi január 5-én kelt felterjesztésökben panaszkodik, hogy az 1791. évi XXVI. t.-cz. ellen a klérus és hitbuzgó világi katholikusok is protestáltak. Maga a törvény is érvénytelennek jelentetett ki általok, a mi kézzelfogható képtelenség, de a hangulatot mindenesetre jellemzi. — A katholikus papság nagyon hatalmas, mert a törvényhozás mindkét házában igen jelentékeny képviseletnek örvend s a kormányszékeknél, a hatóságoknál a közigazgatás minden ágában nagy befolyása volt. A mi a linzi és bécsi békekötéssel korábban történt, hogy t. i. a gyakorlati életben hatálytalanná tétetett, azt akarták ők most elérni az 1791. évi vallási törvénynyel is. — Mindjárt ennek meghozatala után a protestáns felekezetek katholikus vallású királyi biztosok jelenlétében tartották meg népes zsinatjukat, melynek határozatait szentesités végett fel is terjesztették a királyhoz. Azonban a klérus könnyen kivitte azt, hogy az említett határozatok ellen a kormányszékek mindenféle megjegyzéseket tettek, melyek azután a primáshoz tétettek át. Ennek folytán hiába kérelmezték időközben a protestáns felekezetek azok jóváhagyását, mert ezen zsinati határozatok harmincz év mulva sem szentesittettek. — Különben a törvény meghozatala után a hatóságok azt a maga szelleméből egészen kiforgatták s a törvényesség örve alatt a legnagyobb visszaéléseket követték el. — Rendkivüli küzdelmet kellett a protestánsoknak foly-

tatni, hogy bebizonyitott tényekre alapitott kérvényeik a trón elé juthassanak. És midőn azok a kormányszékeknek véleményezés végett kiadattak, a klérus hatalmának és befolyásának mindig sikerült ott a többséget a maga ügyének megszerezni. — A protestánsok üldöztetését azért mondották jogosultnak, mert állítólag különben azok üldöznék a katholikusokat. — Az áttéréseknél a protestánsokká válni akarókat oly bánásmódban részesítették, mintha azok a legnagyobb gonosztevők lettek volna. Éjjel fogatták meg őket; szüleiket, gyermekeiket megkötöztették s elhurczoltatták őket a harmadik, negyedik megyébe is. Az evangelikus rossz tanulók az iskolából, a tanonczok a mesterség köréből, a cselédek a szolgálatból megszökvén, büntetésöktől könnyen menekülhettek azáltal, ha katholikusokká lettek. A katonaállításnál egész hajszát folytattak a protestáns ujonczok után, de azok megszabadultak, ha katholikus hitre tértek át. A mindenféle úton-módon való proselyta-csinálás napirenden volt. Ide tartozott a reversalisokkal való gazdálkodás is. Kutatták azt, hogy kinek kellett volna a törvény és az ily térítvények értelmében katholikus vallásban neveltetni, és ha az tényleg nem történt meg, az illetőket minden áron kézrekeríteni s erőszakkal is katholikusokká tenni igyekeztek. — Ennek következtében a vallásukhoz, melyben nevelkedtek, ragaszkodó egyének nyugtot nem találtak sehol. Szüleiktől is elragadták s addig zaklatták őket, míg számos esetekben kedélybetegekké, sőt néha a halálnak áldozataivá nem lettek. — A hol az illetők részéről makacsságot tapasztaltak, ott nem egy esetben alkalmaztak testi büntetéseket is. — A megyei hatóság kiküldöttei nem egy helyen éjjel lepték meg a községeket s házról-házra járva valóságos razziát folytattak, hogy szüleik karjai közül kiragadván a síró gyermekeket, az uralkodó egyháznak szolgáltassák ki azokat. Midőn az ilyen üldöztetés serdült hajadonokra irányult, akkor nem egy esetben az azok lelki üdvét megmenteni törekvők egész életökre szerencsétlenné tették őket. A törvény és az erre vonatkozó királyi leiratok az ily üldöztetésekkel szemben nem nagy védelmet nyujtottak az illetőknek. Sokszor ötven éven felüli egyéneket is követelt így az egyház, mert állítólag szüleik annak idején a katholikus vallásra tértek át. — Volt rá eset, hogy 70 éves embereket nem hagytak békében ez okból.

— Az ilyen egyéneknek azután gyermekeit is követelték, azok házasságkötésénél pedig mindenféle akadályokat csináltak. Szóval a polgároknak békés együttlétét az egyházi férfiak felekezeti túlbuzgóságból folyton zavarták. Az evangelikusokat nem engedték a katholikusokkal együtt eltemettetni, mert a mint az evangelikusok egy 1820. évi felterjesztése mondja, az elkárhozottaknak nem szabad szentelt földben nyugodni. A seminariumokban oly előadásokat tartottak, melyek a protestánsoknak érzületét mélyen sérthették, vallásukat például őrjöngésnek nevezték.

A vallási okok miatt elfogottakat tolvajokkal és gyilkosokkal egy börtönben tartották. Elrendelte a helytartó-tanács azt is, hogy a katholikus lelkészek a maguk híveiről névjegyzékeket (elenchos) készitsenek s azokat az evangelikus papok tőlük elfogadni tartozzanak, és az abban foglalt egyéneket katholikusoknak tekintsék. A püspökök a türelmesebb alsó papságot büntették a miatt, ha nem elég buzgalommal készitették el ezt a névjegyzéket. — Hasonló büntetés érte azon protestáns papokat is, a kik a jegyzékben foglaltakat a maguk egyháza körében megtűrték. Az erre vonatkozó rendeletek 1819. évi augusztus 24-én 23,787. és ugyanazon évi deczember 28-án 35,450. sz. a. keltek. Természetes, hogy ez folytonos torzsalkodásra adott okot, és alkalmas megmagyarázni azt a mély meghasonlást, mely a keresztény felekezeteket ez időben elválasztotta egymástól.

Az evangelikusoknak ezenkivül megtiltatott, hogy lelkészjelölteik a külföldi egyetemeket látogathassák. A belföldön akkor megfelelő magasabb és elég jónak tartott papi főiskola nem levén, a protestánsok, a kik a reformatiót Németországból kapták, természetesen odafordultak tehát egyházi ismereteiknek bővitése végett. De egész összeköttetésök azzal tisztán csak kulturális jellegű volt, mert hiszen a magyar protestánsok semmiféle külföldi egyházi főhatóságtól nem függtek és hazafiságukhoz kétség nem fért. Mindez üldöztetésért az evangelikusok nem a királyt okolták, mert hiszen ugyanekkor a protestánsok Ausztriában egészen szabadon gyakorolhatták vallásukat. Nem vádolták a hatóságokat, sőt még az egész klérust sem, hanem annak csak egy részét, melyet jezsuita pártnak neveztek el. — Így üldöztetve a protestánsok arra a

ballépésre engedték magukat ragadtatni, hogy a fejedelmi hatalom oltalmához fordultak; de egyrészök, mely Bécs irányában bizalmatlan volt, még ezt sem tehette, hanem némán szenvedett, azonban tagjai folyton rosszul érezték magukat. — A felekezeti surlódások folytán ezen korban, miként Széchenyi mondta, az evangelikus és katholikus magyarokat nagyobb űr választotta el egymástól, mint az egészen idegen nemzeteket, például az angolt és francziát.

Köz-oktatás.

Nemzeti közoktatásról az 1790-dik és 1825. évek közötti korszakban a dolog természete szerint szó sem lehetett, mert hiszen a közoktatás terén a fejedelem hatalma az alkotmányos Magyarországon éppen oly korlátlan volt, mint Ausztriában. Az 1777. évi ratio educationisnak, mely nálunk a közoktatásügyet először rendezte, több helyén világosan kimondatik az, hogy annak intézése a fejedelem reservált jogai közé tartozik. Az elemi oktatás reformmunkálatát, ámbár áttekintés végett magyaroknak is átadták,[1] ugyanaz a német tanférfiú készitette hazánk számára, a ki azt korábban Ausztria részére dolgozta volt ki. A nálunk életbeléptetett tanrendszer nem volt egyéb, mint az osztráknak viszonyainkhoz való alkalmazása és a tankönyvek is az osztrákok fordításai vagy átdolgozásai voltak.

Azok a magyar urak, a kik ezt a rendszert a mi viszonyainkhoz alkalmazni valának hivatva, ezt az alkalmat annak idején a német nyelv terjesztésére használták fel eszközül. Ebben a tanulmányi rendben figyelmet fordítanak minden népfaj nyelvére, s arra, hogy az elemi oktatás általában az illető nemzetiség anyanyelvén történjék. De a magyar sem részesült több figyelemben, mint akármelyik népiségnek nyelve, mert mint tantárgy az elemi iskolák tantervében nem fordul elő, ellenben a német nyelv a falusi és városi iskolákban egyaránt kötelező tantárgy. A mindenfelé kötelezőleg alkalmazott tankönyvek egyik lapján a tárgy az illető nemzetiség nyelvén, a másikon pedig németül a szükséges szótárral felszerelve adatott elő. A szakiskolákban, a minő a váczi Tereziánum, a selmeczi bányászati akadémia és a szempczi gazdasági intézet,

[1] *Dr. Fináczy Ernő:* Magyarország közoktatásának története Mária Terézia alatt. Budapest, I. k. 1899., 302. l. II. k. 1903, 150. l.

német volt a tannyelv. A selmeczi akadémián a legújabb alkotmányos kor beálltáig az is maradt. Így volt előkészítve a magyar közoktatásnak az az állapota, melyet az 1806. évi újabb tanulmányi rend szabályozott.

Már az 1796. évi országgyűlés a maga kiküldött választmányában oly munkálatot állapít meg, mely az egész közoktatás felett, a protestánsok iskoláinak kivételével, fenntartja az állami felügyeletet. Sürgeti a magyar katonai akadémia, a magyar tudós társaság, nagyobb könyvtárak s a csillagdának felállítását, és mindenféle iskola számára utasításokat dolgozott ki. Szűkebb térre szorítja a német nyelvet, de a nemzeti nevelés megvalósítására nem törekszik. Az egész közoktatás felett a latin nyelv uralkodik. Az említett újabb ratio educationis a latin mellett második helyen már a magyart említi, melynek mívelését szükségesnek tartja, miután ezt a gymnasiumokra és akadémiákra nézve szentesített törvény rendeli és remélhető, hogy az lassanként el is fog terjedni. A német nyelv a harmadik helyre jut, mert azt a kereskedelem, az osztrák tartományokkal való kapcsolat és gazdag irodalma miatt elhanyagolni nem lehet. Azonban a grammaticai iskolákban és gymnasiumokban a magyar nyelvet csak a felső osztályokban tanították. A lyceumokban és akadémiákon azokra, a kik közhivatalba akarnak lépni, a magyar nyelv kötelezővé tétetett; de ekkor még a nemzeti nevelés alatt általában a latin nyelvű oktatást értették.

Az 1806. évi ratio educationis életbeléptetése után az iskolák szaporodtak ugyan, a tanítás is javult, de egészben véve az oktatás eredménye elég csekély s az elemi oktatás hatása a nép alsóbb osztályaira alig észrevehető. A protestansok elemi iskoláit általában jobbaknak tartották s azok között az analfabeták száma aránylag kisebb; ugyanezt lehet mondani a középiskolákról is. A katholikusoknak 1809-ben hat grammaticai iskolájok és 54 gymnasiumuk volt, melyek közül három grammaticai iskolát és huszonkét gymnasiumot a piaristák láttak el. A többi katholikus iskola is szerzetesek kezében van s ott benczések, premontraeiek, cziszterciták és minoriták tanítanak. Az oktatás színvonala alacsony; a használt tankönyvek a jezsuiták kézi könyveiből készülnek és a fősúlyt nem az értelem fejlesztésére, hanem a könyvnélkül

tanulásra fektetik. A legtöbb időt a latin nyelv tanítására pazarolják el és az eredmény mégis oly gyarló, hogy az iskolát végzettek nagyobb része nem képes a classicusokat megérteni. Ez okból a debreczeni iskola statutuma megfeddés, rosszabb szobába való áthelyezés, végül pedig kicsapatás terhe alatt megtiltja a felsőbb és alsóbb osztályú tanulóknak, hogy egymással magyarul beszéljenek.[1] Maga Kölcsey is bevallja, hogy debreczeni tartózkodása alatt ő jobban tudott latinul, mint magyarul, mert a magyar nyelvtant magán szorgalommal csak később tanulmányozhatta. A szerzetesek különben sok lelkes munkását szolgáltatták a magyar irodalomnak és általában számos érdemes egyén volt köztük. Az ágostai evangelikusok iskolái közül az eperjesi collegiumon és kerületi gymnasiumon kívül a pozsonyi és késmárki lyceumot s a soproni és lőcsei gymnasiumot tartották elsőrendűeknek. Második helyen sorakozott a selmeczi lyceum. Továbbá hat harmadrendű gymnasiumuk volt; létezett még néhány, de azokat maguk a protestánsok sem tartották kielégítőknek. Azonban ezek a tanintézetek sem voltak jól felszerelve s akkori viszonylagos jelességöket főleg a német egyetemeken járt tanáraiknak köszönhették. A reformatusok nagy collegiumai, a debreczeni és sárospataki, igen látogatottak voltak, mert 1806-ban a tanulók száma az előbbiben már 2195-öt, az utóbbiban pedig 1260-at tett. Említést érdemel még ez időben a pápai, Erdélyben pedig az enyedi Bethlen-collegium; de ez, valamint a többi reformatus gymnasium csak másodrendűnek tekintetett ez időben. Felszerelésök általában szintén nem volt kiváló; csak a két legelől nevezett és az enyedi collegium gazdag könyvtárai tesznek e tekintetben kivételt.

Még rosszabb állapotban voltak a görög nem egyesültek gymnasiumai. — A határőrvidéken eleinte csak német iskolákat létesítettek; később állíttattak fel a szerb és oláh népiskolák, melyek száma 1803-ban 413-at tesz. Görög keleti magasabb iskola akkor csak kettő létezett: egy gymnasium Karlóczán és egy latin grammaticai iskola Verseczen. A görög katholikusoknak 1808-ban 13 megyében csak 57 elemi iskolájuk létezett.

II. Józsefnek azon korábbi intézkedésével szemben,

[1] Kölcsey levele Kazinczyhoz, Szemere-tár.

melylyel azt németté tette, az egyetemi előadási nyelv az ő halála után megint a latin lett. A magyar nyelvnek és irodalomnak az 1790/91. XVI. t.-cz. értelmében ott tanszéket állitottak és annak első tanára Vályi József volt. A tanárok legnagyobb része azonban idegen. A magyarok kinevezését feltünően kerülték, sőt az idegen tanárok száma a XIX. század elején még nagyobb, mint II. József korában. Révai Miklós 1805-ben mondja, hogy az egyetemi tanárok a hazai nyelvnek többnyire gyülölői és a haza ellenségei.[1] Horváth István pedig[2] azt állitja, hogy az egyetemi tanárok felette keveset dolgoznak s az is hibásan és gyalázatosan van írva, mert csak zsoldöregbités czéljából firkálnak. Az egyetlen Lakits is, a ki akart munkálkodni, mióta a közoktatási tanács mellett királyi tanácsossá neveztetett ki, felhagyott a törekvéssel. Kitaybelt, Schwartnert és Mitterpachert is kiemeli, de magyarul ezek semmit, a többi jelesebb egyetemi tanárok is vajmi keveset irtak. Általában akkor egyetlen egyetemünk tanárai semmi újat nem olvastak, vagy ha igen, az uralkodó politikai rendszer nyomása folytán szabadabban nem irhattak. Ausztria fél századdal megelőzött bennünket, pedig művelődés dolgában az is fél századdal maradt el Európa megett, igy tehát mi egy egészszel kullogtunk az után. Ennek kettős oka volt: a bennünket készakarva tudatlanságban hagyó országlás és a tulajdon lustaságunk. Hozzá szoktattak — mondja Horváth István — a henyéléshez, már pedig ez a hanyatló népek tulajdonsága. „A nemzete méltóságát érző és boldogságát igazán óhajtó hazafinak fáradni kell, mert csak az állandó munka képes nagy dolgokat szülni. Így nálunk nagy elmék csak századok mulva fognak születhetni. Állapotunk mindenben olyan, mint az idétlen gyermeké. Élünk, de majdnem csak úgy, mint a fák és csemeték. Nem sokat gondolunk azzal, a mi keveset hoz a konyhára.“ [3]

[1] *Bánóczy:* Révai élete és munkái. 369. l. és Csaplár Benedek nagy műve Révairól.

[2] Naplói I. k. 4. l.

[3] Ettől eltérő Pauler Tivadar véleménye, a ki szerint az irodalmilag foglalkozó tanárok meg arról panaszkodtak, hogy a közönség műveiket semmi figyelemben sem részesitette. *Dr. Pauler Tivadar:* A budapesti m. t. egyetem története. I. 162. l.

A budapesti tudományegyetemen 1820-ban 49 tanár s adjunctus és 9 assistens vezetése mellett 64 theologus, 98 jogász, 272 orvosnövendék, 551 bölcsész, összesen tehát 985 hallgató van. Azzal volt összekötve az 1786-ban felállitott orvosi iskola is; a mérnököket szintén a bölcsészeti karon képezték.

Főiskola számba mehettek a pozsonyi, kassai, nagyváradi, győri és zágrábi jogakadémiák, a melyekhez járult az egri jogi lyceum is. Kiválók voltak a protestans intézetek, a lyceumok, collegiumok, melyekből a legjobb jogászok, különösen ügyvédek kerültek ki. Sáros-Patakon tanitott a híres Kövy Sándor is, a ki a hazának sok jeles juristát nevelt. Nevezetes volt és a külföldön is nagy hírnévre tett szert a selmeczi bányászati akadémia, mely 1770-ben alapittatott és hirét is Amerikában, névszerint Peruban és Mexicoban, ismerték. Igazi magas szinvonalú technikai főiskolává nőtte ki az magát, a hol németek, különösen szászok, továbbá dánok, svédek, oroszok, spanyolok és amerikaiak is tanultak.

Szakiskolákkal, a magyar-óvári s keszthelyi és a már említett selmeczi bányászakadémiát leszámitva, ebben a korban nem dicsekedhetett az ország. Műegyetem nem volt; a művészetet sem tanították rendszeresen sehol. Ebben az időben indult meg a Ludoviceumnak, mint katonai akadémiának, létesitésére irányuló nagy mozgalom is, de még főleg csak alapítványainak gyarapitásával foglalkoztak; maga az intézet az érdekében hozott törvény mellett sem jöhetett létre. 1802-ben keletkezett a siket-némák váczi intézete, a hol 1824-ben 120 egyént ápoltak és oktattak.

Ezen korban ily közoktatás mellett tehát a közmívelődés, a tudományosság, annál inkább a nemzeti érzület csak igen gyarlón fejlődhetett.

Államnyelv és nemzetiség.

A magyar nyelvnek ebben a korszakban két idegen nyelv ellen kell a küzdelmet folytatnia, mert a műveltebb társadalomban a német, a tanácskozó testületek legnagyobb részében és a hatóságoknál főleg a latin nyelv foglalta el az azt jogosan megillető helyet. Midőn II. József halálával az ideiglenesen behozott német hivatalos nyelv helyett újból a latint alkalmazták mindenfelé, az ország törvényhatóságai általában meg voltak nyugodva, mert hiszen a német hivatalos

nyelv ellenzése akkortájt nem is nemzetiségi, hanem közjogi okokból történt. A magyar nyelvnek a maga jogaiba való helyezése iránti óhajnak először az 1790. évi országgyűlés vegyes bizottsága ad kifejezést, midőn a koronázási hitlevél 22. pontját formulázta. Ebben az követeltetett, hogy a király idegen nyelvet nem hoz be, a magyar nyelvet fenntartja, a trónörököst és az uralkodóház más főherczegeit magyarul taníttatja; a különben továbbra is latinul szerkesztendő törvényeket minden hatóság által, a mennyiben a kezelés zavarai nélkül lehet, magyar nyelven hajtandja végre, úgy azonban, hogy a társországok, a felső megyék és a városok azontúl is a latin nyelvet használhassák. De hogy a nemzeti nyelv az ország díszére és hasznára a közigazgatásban és törvénykezésnél általában alkalmazható legyen, a király elrendelendi, hogy annak elemeit minden nyilvános iskolában tanítsák, az akadémiákon és az egyetemeken pedig a hallgatókat a magyar hivatalos irály kezelésében gyakorolják. A király azonban az országgyűlés által kidolgozott ezt a hitlevéltervezetet nem fogadta el, s midőn a rendek a jelzett kivánalmakat külön törvényjavaslatban terjesztették fel, a leirat kijelenti, hogy csak oly értelmű törvényt fog szentesiteni, mely szerint idegen nyelvet nem hoz be s hogy a gymnasiumokban, akadémiákon és az egyetemen a magyar irálynak külön tanára alkalmaztassék, a kormányszékek azonban a hivatalos ügyeket ezentúl is latin nyelven tárgyalják. A királynak ezzel a kivánságával szemben azután a rendek a maguk követeléseit elejtik és ennek értelmében meghozzák az 1790. évi XVI. törvényczikket. — A következő országgyűlésen mindazonáltal ezt a rendek keveslik s azt kivánják, hogy a hazai intézetekben a magyar nyelv mint rendes, a kapcsolt részekben pedig mint rendkívüli tárgy taníttassék; a helytartó-tanács a megyéknek, ha azok hozzá e nyelven írnak, magyarul tartozzék felelni s hogy a magyar udvari kamara, mely a törvény ellenére a német nyelvet használja, azontúl magyarul hivataloskodjék. Az országgyűlési naplók érdekes képét adják annak az ellentétnek, mely a felirat erre vonatkozó pontja körül keletkezett vitában kitünt. Voltak olyanok, a kik a magyar nyelvet már ekkor végleg hivatalos nyelvvé akarták volna tenni és csupán ott egyeztek volna átmeneti intézkedésekbe, a hol

annak alkalmazása csakugyan nagyobb nehézségekbe ütközhetett. Mások lassabban, szerintök óvatosabban kivántak eljárni s a latin nyelvnek jó ideig való megtartását már azért is helyeselték, mivel ez a felséges udvar előtt is ismeretes. Végre az 1792. VII. t.-cz. kimondta, hogy a magyar nyelv az iskolákban mint rendes tantárgy taníttassék és hogy bizonyos, de tüzetesen meg nem jelölt idő mulva csak olyanok nyerhessenek hivatalt, a kik igazolják, hogy a magyar nyelvben jártasok. A helytartó-tanácsra vonatkozólag azonban annak a kérdésnek további tanulmányozása: miként volna keresztülvihető az, hogy ez a kormányszék a magyarul feliró megyéknek ugyanezen nyelven válaszoljon, a kiküldött bizottság további tanulmányozásának tárgyát képezze. — Egy lépéssel tovább haladt az országgyűlés az 1805. évi IV. t.-cz.-ben, melylyel kivívták azt, hogy már ezen országgyűlésen a királyhoz intézendő felterjesztések, a szavak netalán felmerülő kétértelműségének kikerülése végett, hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek. A törvényhatóságok a kanczelláriával leendő érintkezésök alkalmával ugyanígy járhassanak el; szabadságukban marad, hogy a helytartó-tanácscsal magyarul levelezhessenek s a perekben is a magyar nyelvet használhassák. A helytartótanács köteles magyarul válaszolni, de a királyi kuria még megtarthatta a latin nyelvet. A magyar nyelv tanítása iránti törvényt a király végre fogja hajtani. — Bármily szerény volt ez a vívmány, ehhez a törvényhez is csak nagy küzdelem után jutott az ország, mivel a főrendek ellen a követek táblájának erős tusával kellett azt keresztülvinni. Szomorú emlékű tény, hogy a magyar főurak elkeseredéssel harczoltak ekkor a hivatalos magyar nyelv behozatala ellen és a legképtelenebb érvekkel védelmezték a deák nyelvet. Főleg ez képezte akadályát annak, hogy a magyar nyelv ügye oly lassan haladhatott ez időben.

Az 1807. évi országgyűlésen annak érdekében a rendek megint erősebb küzdelmet folytattak. A sérelmek és követelések tárgyalása végett kiküldött országos bizottság azt kívánta, hogy ezentúl a magyar nyelvet minden elemi iskolában tanítsák és hogy három év mulva a grammatikai osztályokba oly tanulót, a ki magyarul nem tud, felvenni ne lehessen; gymnasiumokban a latin nyelvet a magyarnak segitségével tanit-

sák, a felső osztályokban pedig már mindent magyarul adjanak elő. A papneveldékben mindenütt legyen a magyar nyelvnek tanára, hogy a kispapok kilépvén az életbe, a hittanitást és szónoklatot magyar nyelven végezhessék. A magyar nyelvet minden törvényhatóság használja, s a hol ez még eddig nem történt volna, ott a hivatalos magyar nyelv életbeléptetésére záros határidő tüzessék ki. A kormányszékeknél csak magyarul tudó egyéneket alkalmazzanak, a helytartó-tanács a magyarul feliró megyéknek e nyelven feleljen és magyar rendeleteket küldjön. Bizonyos idő elteltével a curia magyarul folytassa a törvénykezést, az országgyűlésnek nyelve rövid időn a magyar legyen, de úgy, hogy e mellett a latint is használják az irományokban. Végül hangoztatták, hogy a magyar nyelv kiművelésére magyar szinház is szükséges. — A vegyes bizottságban mindezen követelések ismét heves ellenzésre találtak. Mint ezen kivánság megvalósitásának akadályait felhozták a magyarul tudó tanitók hiányát, az országban lakó különböző idegen ajkú nemzetiségeknél felmerülő nyelvtanulási nehézségeket, a külfölddel való érintkezés előnyeit, melyeket az idegennek nem mondható megszokott deák nyelven könnyebb biztositani; a közigazgatás és törvénykezés menetének meg nem zavarásában rejlő nagy érdeket, továbbá az eddigi nyelvi hagyományok fenntartásának nagy horderejét. Nyomatékkal hangoztatták, hogy a magyar nyelv fejletlen, kellő segédeszközök annak használatához nincsenek, mert még magyar szótár és megállapodott terminologia sincs. Az országnak diszét is állitólag csak az nevelte eddig, hogy deákul tudtunk; ezen nyelv által lettünk ismertekké a többi nemzeteknél s nélküle a régi homályban maradtunk volna mostanáig. Ki beszél egész Európában magyarul a mi országunkon kivül? De itthon is, ha egyszer elfelejtjük a deák nyelvet, valamint régenten, úgy nemsokára ezentúl is, tulajdon okleveleink megérthetése végett a papokra és idegenekre leszünk utalva. — A rendek azután javaslatuk több pontjának elejtésére határozták el magukat, a szinház felállitásának kérdését is elhalasztották s végre a törvényeknek magyar nyelven való szerkesztéséről lemondtak. De a javaslat így megcsonkitva sem emelkedett törvényerőre. A király nem járult hozzá, mert szerinte az eddigi

törvényes intézkedések elegendők levén, új törvények hozatalának szüksége e részben nem forog fenn.

Az udvarral ismét egy nézeten voltak e tekintetben a magyar nemességnek leggazdagabb és legtekintélyesebb elemei. A magyar nyelvnek lelkes bajnokai, köztük Kazinczy, gróf Dessewffy József és az irók általában, természetesen meg vannak botránkozva és Tökésy János Kazinczyhoz irt levelében a legnagyobb keserűséggel kiált fel: „Van-e több ily nemzet a világon?“ — Az 1811. évi országgyűlésen a nyelv ügyét még élénkebben tárgyalták. A kiküldött bizottság a gravámenek között felsorolja a magyar nyelven ejtett sérelmeket is. Fájdalommal látja, hogy a magyar nyelv használata a közügyek intézésénél nem haladt, mert a hozott törvényeket is figyelmen kivül hagyják. A helytartó tanácsnál oly hivatalnokokat alkalmaznak, a kik a magyar nyelvet nem birják. Ez a kormányszék a magyarul feliró megyéknek nem mindig felel magyarul, ellenben a német nyelvnek csak rendelet által kikötött tudását a magyar kamarai hivataloknál szigorúan megkövetelik. Hogy mily ellenséges hangulat uralkodott a nemzet nyelvével szemben, mutatja a Marczibányi István-féle alapitvány esete, melyet a nagylelkű hazafi a pesti egyetemen azért kivánt volt tenni, hogy a hadi épitészet ott magyar nyelven tanittassék; de adományát visszautasitották. Voltak megyék, a hol a főispán által gyakorolt nyomás folytán a korábban már magyarul szerkesztett jegyzőkönyveket ismét latinul kezdik folytatni. A helytartó tanács nem engedte meg, hogy Pesten a magyar szinésztársaság a magyar alapból épült szinházban a német társasággal felváltva játszhassék. Fájdalmasan látják a rendek, hogy a nemzeti szellemet, mely minden nemzetnek kell, hogy oly becses legyen, mint élete, így lassanként elfojtják. Erélylyel ismétlik tehát a korábbi országgyűlés követeléseit, sőt most már azt is határozottabban kivánják, hogy 1815. évi január elsejétől fogva minden kormányszék és biróság a magyar nyelvet használja és az 1818. év első napjától kezdve minden iskolában magyar legyen az oktatás nyelve, a pesti új szinházban pedig felváltva magyar és német szindarabokat adjanak elő.

A ki a tárgyalások során legelőször támadta meg a kivánságokat, az alsó táblának elnöke, a személynök volt.

Ezen vita folyama alatt érdekes adatok hozattak fel, melyek az akkori állapotokat e részben a legjobban világítják meg. Azok szerint a magyarországi universitásban és iskolákban a magyar nyelv tanítására proffessorok rendeltettek ugyan ki és fizettetnek is, de a magyar nyelvet még sem tanulja senki és az nem terjed. A közdolgok folytatásában a magyar nyelv behozatott némely megyékben, de sajnosan tapasztalhatni, hogy a legmagyarabb vármegyék még az ország közepén is deákul viszik a protocollumokat. A helytartó-tanács felel ugyan magyarul azoknak, a kiktől magyar felirásokat vesz, de kap az alkalmon, hogy a törvény által engedett szabadság szine alatt a deák nyelvet használhassa. A kormányszékeknél nem lenne szabad senkit felvenni, a ki magyarul nem tud, de nézzék meg a helytartótanács tisztviselőinek jegyzékét, mily kevés magyar név olvasható közöttük. Ellenben az 1777. évi királyi rendelet értelmében bizonyos helyeken szükséges német nyelv tudását sohasem hagyják tekinteten kivül. Felhozták még a következőket: „Világos, hogy a magyar nyelv ellen nagy az igyekezet, ugyanazért semmi eszköz, noha erőszakosnak látszik is, nem erős; azért kényszerítéssel is végre kell vinni, mert nem idegen nemzet akar magyarrá lenni, hanem maga a magyar elmellőzni kivánja az idegen nyelvet; nincsen panasz a végrehajtó hatalom ellen, mikor sok főembereink nem tudnak magyarul és magzataikat magyaroknak nem nevelik“.

Ezen vita folyama alatt a rendeknél régi német nyelven felolvasták I. Ferdinandnak egy leveléből azt a helyet, melyben igéri, hogy a magyar nyelvet és nemzetet, mint a hogy az a kereszténység iránt szerzett érdemeinél fogva meg is érdemli, összes erejével és hatalmával fenntartandja a jövőben és elhatározták, hogy ezt, valamint egy másik hasonló tartalmú levelét a naplóban azok kelteinek beiktatása mellett fel kell emliteni. De egyes megyék követei megint a régi érdekeket hangoztatták a latin nyelv mellett. Így például Trencsén megye követe azt mondta, hogy ha a deák nyelv elnyomatik, akkor az ország ismét vissza fog esni a régi sötétségbe. Hasonló értelemben nyilatkozott a szepesi és az árvai követ is, a kik szerint az ő tisztviselőik nem tudnak magyarul. A személynök e nyilatkozatok által felbátoríttatván, azt mondta, hogy a nemzet megmaradása nem kivánja a

magyar nyelv behozatalát, mert hiszen sok száz év óta áll fenn az ország, habár közdolgait mindenkor latinul intézték s ezen nyelv mellett is voltak itt oly jó hazafiak, mint most vannak. Általában még az érdek nélkül nyilatkozó oly férfiaknál is, a kik jóakaratához semmi kétség nem fért, uralkodó volt az a felfogás, hogy Magyarországon csak közjogi egységnek és csak állami hazafiságnak van jogosultsága. Több város képviselője, köztük a budai és a papok ellenzik a magyar nyelvnek azonnal való behozatalát. Ez utóbbiak különösen azért, mert a kispapok mindenféle tanulni valóval a nélkül is nagyon meg vannak terhelve, nem volna tehát helyes még a magyar nyelvet is követelni tőlük.

Az 1811—12. évi országgyűlésen a hazafias rendek ellenben számtalanszor hangsúlyozták, hogy a nemzet megmaradása igen is kivánja a nemzeti nyelv serény behozatalát. Többen azt is követelték már, hogy az országgyűlés két táblája magyar nyelven váltsa egymással az üzeneteket s hogy a corpus juris fordittassék le magyarra. Voltak olyanok is, a kik a nemzeti nyelvet az udv. kamaránál és a katonaságnál is be akarták hozni, sőt a nagy uradalmak tulajdonosait arra kivánták volna szorittatni, hogy azok ügykezelési nyelvül a magyart fogadják el. A személynök és a többség ezt ellenezték. Mások a szinészet felkarolásának ez irányú fontosságát hangoztatták; de mind hiába.[1] Az udvari párt többségben volt és mindezen törekvések eredménytelenek maradtak.

Csaknem példátlan eset a történetben, hogy valamely nemzet nyelvének saját fiai legyenek olyan ellenségei, a kikkel szemben azoknak, a kiknek keblében a nemzeti önérzet felébredt, elkeseredett harczot kelljen folytatni. Méltán irhatta Dessewffy József Kazinczyhoz intézett levelében a saját verseit idézve:

„irjál jövendőnek, jövő századoknak,
nem a mostani buta magyaroknak".

Ugyancsak ő mondja, hogy a nemzetnek volt (fájdalom, igen befolyásos) oly salakos söpredéke, mely a nemzetiesedést minden kigondolható módon ellenezte, de elfajultságában a saját hasznát és külső ú. n. tisztességét hajhászta. Nem is

[1] Acta commi 5. CXXVIII. 57.

sejtette azt, hogy mivel tartozik a nemzet iránt. De nemcsak ekkor, hanem 15 évvel később is, midőn a magyar irodalom már valóban nagy lendületnek kezd örvendeni, Zemplén megyében még mindig a felett vitatkoznak, hogy a magyar vagy latin legyen-e a közélet nyelve. Egyesek még ekkor is a magyar alkotmányt, mások meg a vallást féltik a magyar nyelv hivatalossá tételétől.[1]

Mindazonáltal, miként láttuk, e korszakban is létezett egy folyton szaporodó hazafias kisebbség, a mely átértette a nemzeti nyelv felkarolásának fontosságát. Már 1790-ben voltak, a kik megbotránkoztak a felett, hogy a főurak, az ország előkelő zászlósai, a legközönségesebb alkalmakkor néha csupán megszokásból, de vajmi gyakran tüntetőleg is mellőzték a magyar nyelv használatát. Erre számtalan bizonyíték olvasható az egykorú folyóiratokban és más feljegyzésekben.[2]

A magyar társadalom azonban általában véve saját magának nemzeti öntudatára ez időben még nem jutott. A rendi felfogás még sokkal jobban uralkodik, semhogy a nemzetiség eszméjét a maga nagyságában felfogni képes lett volna. Még a kik a nyelv felkarolása mellett buzognak és küzdenek is, azok sem tudják, hogy annak biztosítékait hol keressék első sorban. Csak igen lassanként terjedezett ekkor a nemzeti érzület. Az irodalom ez időtájt még alig észlelhető mértékben csepegtette bele ezt a nemzet egész nagy szervezetébe. Ekkor az még nem értete meg, hogy a rendi szerkezet és a magyarság fejlődésének követelményei közt mily ellentét van. Hiszen a legjobbak is azt hitték, hogy a kettőnek érdekei kibékíthetők egymással. Még olyan férfiak is, mint Nagy Pál és gróf Dessewffy József, egyszerre rajongtak a magyar nyelvért s a rendi kiváltságok fenntartása és biztosításáért.[3]

E kor értelmiségét általában tartva szemei előtt, nagyon találó Csaplovicsnak az a mondása, mely szerint a magyarság hasonlít ahhoz az emberhez, a ki lakásának ablakán annyira kidőlt, hogy teste nagyobb részével az utczán lévén,

[1] Dessewffy és Kazinczy levelezése, 1808. VI. és V.

[2] Mindenes gyűjtemény XXIII. levél, 368 l. — Keresztesi naplója, 201. l. — Mindenes gyűjtemény, 1790. II. levél, 38. l.

[3] *Grünwald B.*: A régi Magyarország. 460. l.

tulajdonképpen nem is tartózkodott otthon. A magyar ez időben csakugyan kereshette honát a hazában és azt nem találta meg. A hivatalos életnek, a katholikus egyháznak, a közép- és főiskoláknak nyelve a latin volt, a társadalomban pedig mindenfelé folyton terjedt a német. Az volt az üzleti életnek, a bányahatóság, a sóhivatalok és a posták kezelésének nyelve. A bécsi udvari kanczellárián, a helytartótanácsnál, az udvari kamaránál minden hivatalnoknak bírni kellett azt. A Bécscsel való érintkezésre utaltak általában tudtak németül. A főúri családok otthon majdnem mindig németül és francziául és csak kivételesen beszéltek, és pedig főleg a nemzetinek maradt Erdélyben, magyarul. A Pazmaneum a katholikus, a német egyetemekre való járás pedig az evangelikus lelkészeket németesitette. A főurak gazdagabbjai állandóan Bécsben laktak és költötték el nagy jövedelmeiket. A ki azután huzamosabb ideig ott tartózkodott, az majd mindig teljesen megváltozva tért onnan vissza. Így érthető meg, hogy a német nyelv tudása és használata miért adta meg mindjobban az előkelőség szinezetét. — Nagy volt különben a Bécsbe való utazás hatása a zenekedvelőkre és szinházlátogatókra is. Az ott járt boldognak érezte magát; a többiek pedig bámulták az ilyen szerencsés embert. A fejlett német irodalom is hatott. A németül értők és olvasók mohón kapták a német ujságokat és regényeket, mert az ezek által nyujtott okulás és élvezet másként nem igen kinálkozott részökre. A magasabb fejlődés szemlélete és a megszokás elhitette az emberekkel, hogy élczelni, mulatni és szinházat élvezni csak németül lehet. Pesten, Budán, Pozsonyban, Temesvárott és Kassán is állandó német szinházak voltak, melyek azután a környékbeli magyar urakra szintén nagy befolyást gyakoroltak. Mindezzel szemben a magyar nyelv, irodalom és közmiveltség aránylag igen keveset nyujtott. Nemcsak a kereskedők és iparosok, hanem a vendéglősök és kávésok is az egész országban németek voltak. Még Debreczenben és Szegeden is igen könnyen kaphatta meg az utas számláját németül. A magyar nem becsülvén meg önmagát, rendszerint sem a hazában, sem azonkivül nem becsülték meg azt az idegenek sem. Sőt ha érdekökben nem állott őt kimélni, nem mulasztották el kicsinylésöket is éreztetni vele. Herder általában arról okoskodván, hogy az egyes nem-

zetiségek lassanként el fogják veszteni eredeti jellegöket, mert az idők áramlata azokat egy tégelybe dobván, különösségeiket lecsiszolja vagy leolvasztja, ezen tételének igazolására a magyarságot hozza fel, melynek nemzeti jellege annyira vész, hogy egy pár század mulva annak nyelve sem lesz feltalálható.[1]

Azonban Herder rossz prófétának bizonyult. A magyarság e korban még nem haldoklott, hanem csak el volt alélva. De az igaz, hogy ezen állapotából könnyen következhetett volna be teljes elaljasodása és így gyalázatos kimulása is, ha lethargiájából az irodalom fel nem ébreszti.

A magyar írók és költők voltak a nemzetiség ügyének ezen egész korszakban önfeláldozással dolgozó fő úttörői; de küzdelmük a társadalom uralkodó míveletlenségével és közönyével szemben kimondhatatlanul nehéz. Megmérhetetlen fontosságú hivatást töltöttek be, mert főtényezők voltak a nemzetnek enyészettől való megmentésében. De a közönségnek még azon része is, mely már megízlelte a külföldi remekírók olvasásának élvezetét, alig vette észre, vagy szánalommal nézte le a hazai írók szárnypróbálgatásait, személyeiket pedig, mint igen kis emberekéit, mellőzte, apró hivatalokhoz is alig juttatta, vagy mint nyughatatlan és excentricus embereket gyanus szemmel kisérte őket. A prometheusi láng, mely bennök égett, megmentette ugyan a nemzetiséget, de ők maguk annak áldozataivá lettek. Az a határozottabb fellépés a magyar nyelv érdekében, mely az országgyűléseken mindinkább mutatkozik, első sorban szintén nekik köszönhető, mert az ő eszméik és érveik kerültek a törvényhozás tanácskozótermeiben és bizottsági javaslataiban napfényre. Tőlük kapta az a néhány politikus, a kik az említett országgyűlésen a magyar nyelv térfoglalásának bajnokai voltak, a lelkesedést, mely nélkül éppen semmi sem történt volna annak érdekében. Pedig a XVIII. század elején olyan gyenge volt már a nemzeti szellem életműködése, hogy évenkint alig jelent meg négy-öt magyar munka és közepe táján sem hagyta el több évenkint a sajtót. 1766-ban 25, 1767-ben 22, Irodalom.

[1] *Herder*: Ideen zur philosophischen Geschichte der Menschheit, IV. 15., 19., 47. ll.

1769-ben csak 18 nyomtatvány jelent meg magyar nyelven, ezek közül azonban a legtöbb vallásos tartalmú volt.[1] Az ekkor magyarul iró egy pár tudós és főrangú férfiú úgyszólván magának, nem a közönségnek dolgozik. Fordulat e részben csak akkor állott be, midőn a magyar köznemesség részére Mária Terézia a magyar gárdát felállitotta. Az abba felvett nemes ifjak közül többen a nyugoti műveltséggel érintkezve, annak finomító hatását igen, de nemzetölő páráit nem vették fel magukba. Ez időben, melybe Bessenyei Györgynek irodalmi fellépése esik, a nemzeti érzület annyira alélt már, hogy alig lélekzik. Azok a férfiak, a kik ekkor kevesebb irói hivatottsággal, mint kitartással magyarul kezdtek irni, azonban oly szerencsések, hogy ebbe a tetszhalottba ismét életet tudnak önteni.

Bessenyei György irodalmi kezdése 1772-re esik. Ekkor gyujtotta meg ő azt a kis lángot, a halálosan beteg magyar nemzeti érzés virrasztó éji lámpáját, mely eleinte csakugyan igen kis körben terjesztett fényt, de annak melege elegendő volt, hogy a visszahatásnak szele által, mely a német hivatalos nyelvnek 1784-ben történt behozatala folytán keletkezett, a magyar nemzeti érzületet lángra lobbantsa. A II. József erőszakos, törvénytelen és nemzetellenes reformjai ellen feltámadt vihart a vármegyékben egyébiránt nem a legkevésbbé némely hazafias irányú irodalmi munkák olvasása idézte elő. E tekintetben Dugonics Andrásnak van érdeme, a ki egy rejtett czélzatú irányregényével, Etelkával, melyben az akkori állapotok megalázó voltát a magyarságra nézve jellemezte, sok megyei szereplő embernek arczába kergette a vért.[2] Az irodalmi tevékenység erre folyton emelkedett. Kazinczy 1787-ről beszélve már azt mondja, hogy akkor íróink és olvasóink száma mindinkább szaporodik és hogy jobb szellem kezd terjedni a közügyek terén.[3]

Ez az ellenhatás siettette nálunk is azt a természetes fejlődést, mely szerint „minden nemzeti kultura idegen mive-

[1] *Sándor István*: Magyar Könyvesház. Győr, 1803., 125—130. ll.

[2] *Dugonics András* följegyzései. Olcsó könyvtár 401—402. sz. 1—64. ll.

[3] *Kazinczy F*: Pályám emlékezete, 102. l

lődés hatása alatt keletkezik".[1] Idegen irodalmakból merített műveltség adta a szellemi eszközöket a magyar nemzeti irodalom megalkotásához is. — A haladás e részben oly jelentékeny volt, hogy 1805-ben Horváth István már 191 magyar írót ismer, a kik között irodalmunknak számos oly kimagasló alakja van, hogy neveiket ma minden középiskolai tanuló ismeri. Később Csaplovics a Tudományos Gyűjteményt idézve felemlíti, hogy 1817 és 1825 között 719 önálló nyomtatvány hagyta el a két budai és pesti nyomdában a sajtót. Ebből magyar nyelvű volt 310, latin 259, német 127, tót, görög, horvát együtt 22 és franczia egy. Ha azokhoz e folyóirat egyes füzeteit számítjuk, úgy 827 nyomtatványból 418, tehát azoknak több mint fele magyar. Azonban a legtöbb hírneves írónak, még inkább a ma általán már csak ismeretlen nevű hősöknek, főérdemét nem alkotásaik minősége és eredeti volta, hanem a meleg lélek képezi, melyet a nemzet csaknem fagypontra sülyedt hideg érzületébe tudtak lehelni.

Pestnek irodalmi központtá való tételét egy emlékezetes írói estélyen Kármán József 1793-ban pendítette meg. Hálával emlegette akkor a bécsi és vidéki magyarok buzgó tevékenységét, de meg volt győződve arról, hogy míg Pest nem ragadja magához a vezetést, addig a tájszólásokkal szemben egységes irodalmi nyelvünk és így országos irodalmunk nem lehet.

Pest, ha a főnemesek általában nem is laktak itt, előkelő magyar házaknak ekkor sem volt hijával. Az egyetem bizonyos számú tudóst egyesített itt. Volt egy közkönyvtár s minden nemes ifjú egyszer életében, akkor, midőn törvénygyakorlatra jött fel, megfordult e város falai közt. Tisztviselők, ügyvédek és orvosok is nagyobb számmal léteztek abban, mint bárhol a vidéken. Mindezeknél fogva a város az egész ország természetes központjául kínálkozott, mert egyedül olvaszthatta össze irodalommá az elszigetelt erőket. De habár a központosítás eszméjének híre ment is a hazában, a vidéki irodalom, míg Kármán élt, sőt halála után is őt és javaslatát sokáig semmibe sem vette. Pedig törekvései igen magasröptűek voltak. Ő a bölcsészet és a művészet embere volt egyszerre s alkotásai czélját az igaz és szép együttesen

[1] *Grünwald Béla*: Régi Magyarország, 462 és követk. ll.

képezte. Ő a nemzetre, a nőknek, a jövő nemzedék anyáinak kedélyére és erényeire akart első sorban hatni. Ellensége volt a puszta költői enyelgésnek. Az irodalmi művek számára nemesebb tartalmat követelt, s a szivet és eszet egyenjogúnak tekintvén, mind a kettőnek arányos kimívelését törekedett elômozdítani.

Kora halála megakadályozta őt abban, hogy nagyobb és mélyebb hatást gyakoroljon nemzetének átalakulására. Hasonló sors akadályozta meg abban Csokonay Vitéz Mihályt is, a kiben az eredeti magyar tehetség a maga durvaságában, de természetes erejének teljességével jelentkezett. Debreczen és Sárospatak ez időben a szellemi miveltséget nagyon közönséges köntösbe öltöztette. Csokonay ebben a légkörben nőtt fel és annak szelleme hatotta őt át. Ez képezi okát, hogy a fenséges és nemes, melyekre határozott tehetséggel birt, nem jutott nála uralomra és hogy a maga törzsökös nyelvezetét finomabb szellem nem lengte át. De mint a nemzeti élet bizonyos irányának és korszakának képviselője mégis nevezetes jelenség.

Ezen korszak kezdetére esik Dayka Gábornak 1787—1796-ig terjedő rövid pályája is. Lyrai költő volt ő, a kinek érzékeny és sóvárgó lelkét elegikus hangulat fogta el. Lángol, csupa szenvedély, mindig magából költ, nyelve választékos. Költészetünk sokat vesztett az ő korai halálával is.[1]

A hatalomnak 1795. évi az a támadása, mely a Martinovics-féle összeesküvésben résztvettek kivégzése és bebörtönöztetése által akarta a szabad szellemet elnyomni, csak egy kis időre akasztotta meg az irodalomnak, a szellemi fejlődés ezen fő emeltyűjének, mozgását. A régibb irodalmi emberek később megint kiléptek a küzdtérre s ha melléjök ifjabb erők nagyobb számmal eleinte nem is szegődtek, később úgy a tudományos próza, mint a szépirodalom terén kiváló tehetségek merültek fel, a kik a legnagyobb odaadással küzdöttek a magyar közmívelődés ügyéért. A történetírás a Budai testvérpárt, Virág Benedeket s a magyarság leglelkesebb iróját, Horváth Istvánt, számlálta bajnokai közé. A régibb történetirók kizárólag latinul vagy németül írtak, de a magyarság

[1] *Toldy Ferencz:* A magyar költészet története. VI. k. 218—254. ll.

szélesb köreiben azok olvasása nem terjedhetett el. A csak magyarul olvasó közönség számára Budai Ferencz és Ezaiás szolgáltatták az első történeti olvasmányokat, melyek kellő kritikával voltak megírva. Ők a tárgyilagosságot, a gondosan megválasztott anyagnak egymás mellé állítása és elfogulatlan vizsgálatával párosították. Azonban nyelvezetök meglehetősen homályos volt, azért az újabb kor igényeivel fellépő olvasóra azok mélyebb benyomást nem is tehettek. Virág Benedek ellenben „Magyar századaiban“ szabatos, hangzatos, egyszerű nyelvezettel nemcsak oktatta, hanem gyönyörködtette is az olvasót. Úgy írmodorában, mint a történeti tények összeállításában és azok képeinek megalkotásában is mester volt, a ki nemcsak az eseményeket sorolja elő, hanem képes azok szellemét is megértetni. Bölcseleti és nemzeties felfogása emelőleg, felvilágositólag és általában jótékonyan hatott. Virágra Széchenyi sokat hivatkozott és különösen azt a mondását, mely szerint „magyar hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen“, számtalanszor idézi.

Horváth István pályája két részre oszlik. Az egyik az, midőn lelkes buzgalommal folytatni kezdte Virág Benedek működését. Ő is a forrásokig ment vissza. Eredetiségre törekedett, második kézből nem akart átvenni semmit. Ezen korszakbeli első munkáiban nyilatkozik meg Horváth Istvánnak nagy szellemi ereje és hihetetlenül bő olvasottsága. Később a nemzeti elfogultság erőt vett rajta s különösen az 1825-ben kiadott „Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből“ bizonyitják, hogy meddő ábrándozásoknak és rögeszméknek lett áldozatává. A nemzeti érzés felköltésére úgy írói, mint tanári minőségében nagyon sokat tett, azért nevét a nemzeti szellem úttörőié között kiválóbb hely illeti meg.

A jogi és bölcsészeti tudományoknak is volt egy-egy magyar mivelője, de ezek már szakmájuknál fogva is kevésbbé gyakorolhattak élénkitő, általánosabb befolyást a közéletre. Ellenben a folyóiratok szerkesztőinek, a minők voltak: Döbrentey Gábor, Kulcsár István, továbbá és pedig a legelső helyen említendő Kazinczy Ferencz, a ki a nyelvújítás által központjává lett az egész irodalmi életnek és különösen a költőknek, a kik maradandó becsű munkákat is írtak, főérdemök a finomabb nyelvérzékben és a nemzeti érzésben állott. A nyelv-

újitásnak sokak előtt kicsinyesnek látszó az a küzdelme, melynek tusáit e nagy férfiak vivták, a társadalom és politika terén bekövetkezett nagyobb szabású harczokat szükségképp meg kellett, hogy előzze. A magyar nyelvtan megállapitása maga egy oly óriási sikerű munka volt, mely Révai Miklóst a nemzet legnagyobb jótevőinek sorába emelte. Mélyen meg volt ő győződve arról, hogy a magyarság nyelvében sokkal nagyobb kincscsel bir, mint gondolta. Midőn 1802-ben a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanszékét elfoglalta, első előadását azzal a kijelentéssel kezdte, hogy nem tudunk magyarul. Tanitványai eleinte megbotránkoztak e kihivónak látszó mondás felett, de később belátták, hogy igaza van. Néhány év alatt ő ezt több kötetre terjedő irodalmi munkáiban és különösen két kötetben megjelent „Rendszeres magyar nyelvtan"-ában be is bizonyitotta, midőn nyelvünknek a maga természetéből folyó rendszerét örökre megalapitotta. Igen jellemző azonban a korra, melyben élt, hogy még ezen munkáit is latinul irta.

Miként láttuk, a XIX. század elején már nagy mértékben megindult az ország nyelvének a maga természetes jogaiba való helyezésére irányuló mozgalom. Első sorban az irók s közöttük Kazinczy Ferencz ifjúi lelkesedéssel, melyet még a fogság sanyarúságai sem voltak képesek elnyomni, valóságos apostoli odaadással működtek annak mivelésén, gazdagitásán és szépitésén. Kazinczy az inséggel határos szegénységgel küzdve, minden erejét ennek a szent ügynek szolgálatában emésztette fel; de sikerült neki a nyelvújitás által irodalmunknak és a nemzeti szellemnek szilárd alapjait lerakni. Valóságos forradalmat idézett elő, mely által a jó ügynek diadalát biztositotta. Midőn a nyelv így hajlékonyabbá és szabatosabbá lőn, a classicus és külföldi formák utánzásával irt munkákban a hamisitatlan magyar közszellem nyilatkozott meg, mely a multon való merengés közben csaknem búskomor lemondással tekintett a jövőbe.

Berzsenyi Dániel, a kit Széchenyi szintén sokszor idéz, a jelen elkorcsosult magyarjait ostorozza s az akkori közállapotok siralmas voltát a bosszús egek büntetésének tekinti, mert romlásnak indult a hajdan erős magyar, Árpád vére elfajult és hazája feldult védfalából palotát rak heverő

helyének. Elődeinek ruháját és nyelvét is megunván, azok helyett idegent használ, tapossa a nemzet őrszellemét, s óhajtásainak tárgya is csupa haszontalanság, gyermeki báb. Nem más a magyar most, mint rút szibarita váz. — Még korábban Kisfaludy Sándor a multat dicsőiti s annak emlékeit eleveniti fel, mert az ő lelkének is fáj, hogy a magyar nyelv és ruházat miként tünedezik el, s helyét miként foglalja el a német. Különösen fájt neki az, hogy a magyar úri nők is mennyire hűtlenekké váltak a nemzetiséghez, s a magyarul nem tudással szinte büszkélkedtek. Mint „Hattyú dalá“-ban írja, „még mint pelyhesedő állú bölcselkedő tanuló az elkorcsosult Pozsonyban legbúsabb búsuló, azért nyúlt a költészethez, hogy a nemzetárulókká lett nőket visszahóditsa, hogy anyából gyermekekbe magyar ősvér ömlene és az anya ajkairól magyar hangzat fejlene“. Rögös, kigúnyolt és lenézett volt az írói pálya, melyen a munkálkodást még azzal sem jutalmazták meg, hogy műveit elolvasták volna. De ellenállhatatlan vágy ébredt keblében szólani a nemzethez s azt dermedt álmából felrázni. Élni és írni kivánt, mert meg volt róla győződve, hogy a ki a magyar szívhez úgy tud szólani, hogy szava rokon érzetű visszhangot kelt, ez időben a legnagyobb szolgálatot teheti. Még a háború alatt mint fogoly is déli Francziaországban a költészettel ezért foglalkozott. Ő volt az első nemzeti költő, a kinek dalaiban őseink egész házi és népi élete összeolvadt a magyarság lényével. Nagy volt a hatás, melyet a költő a nemzetre tett. Az utána következő írói nemzedék sok tekintetben az ő nyomdokain haladt.

Pest csak az 1817. évben keletkezett Tudományos Gyűjtemény megindulása és a Kisfaludy Károlynak oda való letelepedése után, mikor dalaival és szindarabjaival általános mélyebb hatást idézett elő, emelkedett irodalmunk központjává. Az előbbi folyóirat maga köré gyűjtötte az összes írókat s abban minden szinezetű irodalmi férfiú megszólalhatott. Kiadója, petrózai Trattner Mátyás, örömmel látta házánál az írókat. Azonkívül Vitkovics és Kulcsár házai képezték a magyar irodalom első szalonjait. Kölcsey Ferencz már oly költői és általában irodalmi nyelvet talált, hogy az ő fényes tehetsége a magasb műköltészetet és a műprózát is megszólaltathatta. Még kevés évvel azelőtt különben, néhány főúr kivételével, a

minő volt gróf Teleky László és fia József, a magasabb köröknek több gondjuk volt a pesti német szinházra, mint a magyar irodalomra. A középnemes fiatalságot azonban csakhamar maga köré csoportositotta az 1817-ben Pestre költözött Kisfaludy Károly, a ki, miután bátyja Sándor 1820-ban a Marczibányi-intézet első jutalmát megnyerte és azt 400 frtnyi összegben öcscsének rendelkezésére bocsátotta, 1822-ben megindította az Aurora nevű zsebkönyvet, mely a Hebe czímmel Bécsben ugyanakkor megjelent hasonló művet tartalmának jelességével legyőzvén, rendkivüli befolyást kezdett szépirodalmunkra gyakorolni. Kisfaludy Károlynak sikerült a különböző utánzatok és idegenes áramlatokkal szemben új iskolája segitségével a nemzeti elemet diadalra s a költészetnek akkor divatban volt személyes tárgyai helyett a köztárgyakat és közérzelmeket kifejezésre juttatni. Az ifjú irók nagy tisztelettel viseltettek ugyan Kazinczy iránt, a ki nagyon is nemzetinek kezdette találni költészetünket, de fejöknek Kisfaludy Károlyt ismerték el, a ki az ifjú iróknak bálványa lett. Egészen új irodalom fejlődött körülötte, mely buzditást és irányt tőle vett. Midőn Vörösmarty Pestre jött, e körrel kötött ő is szorosabb viszonyt.[1] Ez a korszak nevelte őt, midőn 1816-ban Pestre került, a hol Baróti Szabó, Rajnis, Virág és Révai Miklós munkáin lelkesedett. Vörösmarty, már mint gyermekifjú, a nyelvérzék fejlődése tekintetében szerencsés időben élt és jó befolyás alá került. Volt e korban valami, a mi a sivár jelenből a mult felé vonzotta az elméket: a felébredt hazafiúi fájdalom és büszkeség érzése, a melancholia és ábránd különös vegyülete, melyet a költészet táplált, a tudomány szentesitett. Több tudósunk a magyar őskérdés vizsgálatába merült. Kőrösi Csoma Sándor már elindult keresni az őshazát. Csaknem egyszerre négy költő lantján zendült meg az ősi dicsőséget magasztaló éposz. Ehhez járultak Kisfaludy Károly drámáinak diadalai a pesti szinpadon. A hazafias szellem az írói körökből kihatott ő hozzá is.[2] Így nevekedett az a férfiú, a ki csakhamar „kiveszi Kazinczy kezéből a magyar költői nyelv alapitását s a mit a Kisfaludyak csak megmozgattak: a kép-

[1] *Gyulai Pál:* Vörösmarty életrajza. 70—75. ll.
[2] *Gyulai Pál:* Vörösmarty életrajza. 30—38. ll.

zelet szabadsága s a nemzetiesebb irány nagy eszméinek diadalára tör utat." — Azonban e kor Katona Józsefet még nem értette meg, a kinek Bánk-bánja pedig ma is legkitünőbb tragoediánk.

Hanem ez időszak végén Vörösmarty a költői nyelvnek oly hangjait csalta ki a magyar nyelvből, melylyel bámulatba ejtette az egész nemzetet. Így fejlődött ki az a közszellem, mely szinte várta azt a férfiút, a ki a közállapotok mindig emelkedő ködéből valami szilárd és maradandó dolgot képes alkotni. Ekképp lett az irodalom a reform eszméknek buján sarjaztató melegágyává.

A kik annak történetét uem ismerik, azok a nemzeti szellem legfőbb tényezőjének hatását nem érthetvén meg, a Széchenyi korának lelkületét helyesen nem foghatják fel. Ehhez járult az, hogy akkoriban a hatalom megint erős csapásokat mért a nemzeti élet gyökereire, a melyek hatása alatt a magyarság életösztöne különös hévvel és odaadással karolta fel újból nyelvét s irodalmát.

Az irodalomról a közművelődési viszonyokra alkalmas átmenetül szolgál a sajtó akkori állapotának rövid jellemzése. Hirlapok létezéséről hazánkban tulajdonképp csak az ezen kort közvetlenül megelőzött években beszélhetni, mivel sem a Mercurius Hungaricus 1705-ben, sem a Bél Mátyás 1721-ben Nova Posoniensia név alatt megjelent közleményei ilyenekül nem tekinthetők. Az 1730. után tiz évig megjelent Ofner Mercurius, különösen pedig az 1764-ben keletkezett és napjainkig fennálló Pressburger Zeitung már ilyenek; de azok németül adatván ki, első valóságos magyar hirlapnak a Ráth Mátyás bécsi Magyar Hirmondóját mondhatni. Ilyenféle a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által 1789-től fogva szerkesztett „Hazai és más nevezetes történetek"-ből 1792-ben lett újabb Magyar Hirmondó és az 1793-ban Pánczél Dénes szerkesztése mellett ugyancsak Bécsben megjelent Mercurius. Ez a neve az 1788-tól fogva Pesten megjelent első magyar hirlapnak is. Az említett évben indul meg Kassán Bacsányi, Kazinczy és Baróti Szabó Dávid támogatása mellett a Magyar Múzeum, a következő évben Péczely József Mindenes Gyűjteménye, 1798-ban pedig Takács József Magyar. Minervája Mindezek azonban az új század elején már nem éltek. Ekkor csak két

Közművelődés. Hirlapok.

magyar nyelvű folyóirat létezett: Kulcsár Istvánnak 1806-ban keletkezett Hazai tudósításai és a Bécsben kiadott Magyar Kurir. Volt később két egyházi folyóirat is. Döbrentei Gábor ezek után adta ki 1814-től fogva az Erdélyi Múzeum nevű tudományos folyóiratot és 1817-ben indult meg a közművelődésünk fejlődésének történetében sokkal nagyobb nyomokat hagyott Tudományos Gyűjtemény. Ez időben, illetve valamivel később jöttek létre a Hasznos Mulatságok Pesten, továbbá gróf Dessewffy József anyagi és szellemi támogatása mellett a Felsőmagyarországi Minerva Kassán. Német ujság kettő-három folyton létezett az országban. — Ezen hirlapokon kivül a külterjes irodalmi viszonyok között nagy szerepet játszottak a közműveltség terjesztésének terén a naptárak is. Ilyen irodalmi termék a tizenhat egyházi naptáron kivül létezett 11 magyar, 7 német, 3 tót és egy latin. Ezek közül legtöbb magyar naptár kelt el; Kulcsár István szerint 1809-ben 17500 példány.

Naptárak.

Nyomdák. A nyomdák számát az Iris nevű pesti német szépirodalmi lap 1826-ban 55-re, Csaplovics többször idézett művében 1828-ban 44-re teszi Erdély nélkül, a hol szintén létezett egy pár nem valami kiváló nyomda. A legnagyobb forgalmat a Trattner Károlyé és az egyetemi nyomda tüntették fel. Ez utóbbi évenként 34 szedőjével, ugyanannyi nyomtatójával és 19 betűöntőjével saját körmöczi gyárából kikerült mintegy 1500 bál papirt dolgozott fel. Schwartner 1810-ben a magyarországi összes irók számát 200-ra tette, de ezt a becslését mások keveselték.

Censura. Hanem az irók befolyása a közműveltség terjesztésére nem lehetett nagy, mivel a censura ezen korszakban a szabadabb eszmemozgalmakat nagyon lebilincselte. Már a franczia forradalmi eszmék terjesztésének lehető meggátlása czéljából is szigorúan kezelték azt. Így 1809-ben márczius 2-án a bécsi államtanács határozata folytán egy központi censura még egyszer felülvizsgálni volt hivatva a Magyarországon már birálaton átment kéziratokat is. Annak közreműködésével továbbá azt is el akarták érni, hogy az oly művek, melyek a magyarországi ú. n. előitéletek ellen küzdvén, a nemzet zöménél a kormány központositó reformtörekvésének útját egyengetni alkalmasok, itt lehetőleg terjedjenek. Nem csoda tehát, ha a

külföldről bejött német könyvek és hirlapok aránylag igen nagy mennyisége roppant mértékben elnyomta a magyar irodalmi termékeket. A magyar irók, a tudósok és költők lelkes törekvésének különben másként is kimondhatatlan akadályát képezte a sötétségnek ez intézménye.

A könyvbirálat és általában a censura a véleményeknek sajtó útján való szabad nyilvánitását a belföldön, valamint a szabadabb szellemű külföldi könyveknek behozatalát igy lehetetlenné tevén, az 1790. évi országgyűlés által kiküldött vegyes bizottság a koronázási hitlevélbe fel akarta vétetni, hogy az országgyűlés által megállapitott értelmű sajtószabadságot a király nem fogja megszoritani. Annak nemsokára ez után elkészült első javaslata azonban jellemzi a rendek akkori felfogását. Szerintök a belföldön szabad lett volna mindenfelé könyvet nyomtatni, ha a szerző és az illető nyomda tulajdonosa nevöket arra reáteszik és a tövényben megállapitott korlátok között mozognak. A külföldről behozott könyvek ellenben csak a censura jóváhagyása mellett jöhettek volna be az országba. Az emlitett bizottság által e javaslat azonban úgy alakittatott át, hogy belőle a szabadságnak még a nyoma is kiveszett, miáltal a karok és a rendek maguk megmutatták, hogy a sajtószabadság lényegét voltaképp nem értik, mert igy az nem lett volna más, mint a királyi hatalom által eddig abszolut módon intéztetett könyvbirálatnak egyszerű törvényesitése.[1] Az időszaki sajtóról, a hirlapokról és a folyóiratokról ez a bizottsági munkálat meg sem emlékezett. Ekkortájt néhány megye, nevezetesen Abauj és Bihar, melegen irnak fel a sajtószabadság mellett. Más megyék azonban, a minők Baranya, Heves, Zala és a később oly ellenzéki Bars, a censura kezelését még szigorittatni kivánják. Ez később is igy van, mert pl. az 1811. évi rendek a magyar közjogot hibásan és ferdén előadó Gustermannak munkájával szemben a censura kevésbbé elnéző és részrehajló alkalmazását és nem a censura eltörlését sürgetik.

Hirlapot csak bármikor visszavonható fejedelmi kiváltság alapján lehetett kiadni s annak minden számát, a censurát gyakorló hatósági személynek a kinyomatás előtt

[1] *Grünwald* Béla: A régi Magyarország 462. lap.

be kellett mutatni. Az uralkodó politikai rendszer embereire nézve kellemetlen tárgyról s nem az ő izlésöknek megfelelőleg egyáltalán nem volt szabad irni. Nem lehetett oly hangot használni, mely a kormány és hatóságok tekintélyét sértette volna. Hallgatni kellett a parasztok mozgalmairól, a merészebb országgyűlési beszédekről, a külföldi szabadabb eszmeáramlatokról, annál inkább a forradalmi jelenségekről. A külföldre vonatkozólag általában csak azt volt szabad kinyomtatni, a mit a bécsi lapok már hoztak volt.

Ezen egész idő alatt a censurát szigorúan kezelték, de különösen a szent szövetségnek megkötése után odáig ment a dolog, hogy még Németországban is csak azt az innen való kéziratot lehetett kinyomatni, a melyet Bécsben előbb megcensuráztak. Nem csodálkozhatni tehát, ha az egyes irók buzgólkodása daczára általános volt a szellemi tespedés, és hogy a gyarmatként kezelt országban az anyagi vergődés mellett a szellemi és erkölcsi eltörpülés jelei is mindenfelé mutatkoztak.

Posta. A postaintézmény ez időben még nagyon nem kielégitő módon működött nálunk. Nyomorult állapotának bizonyitéka első Ferencznek az a kézjegye, melyet 1809. évi január 10-én intézett a magyar udvari kanczellárhoz és a melyben felemlittetik, hogy a levelek néha két-három hét mulva érkeztek rendeltetésök helyére.[1] Ennek az állapotnak tanúságai továbbá azon gyakori panaszok is, melyek az ezenkori magyar irodalmi férfiaknak egymáshoz irt leveleiben mintegy állandó rovatot képeznek. A posta drága voltát tünteti fel Kazinczynak az a Szemere Pálnéhoz[2] irt levele, melyben arra kéri őt, hogy irjon neki vékonyabb papiroson, nehogy egy egyszerű levélért 25 krajczár helyett 50-et kelljen fizetnie. Akkor ugyanis udvariatlanság számba ment az, ha valaki bérmentve tette a maga levelét a postára. Ezt például ugyancsak Kazinczy Kölcseynek egyszer szemére is vetette. A csomagok és iratok szállitását az irók nem szivesen teszik a postára, mert az rendkivül sokba kerül és hozzá azok megérkezése részint az uralkodó hanyagság, részint a rendőri kutatások miatt bizony-

[1] *Wertheimer Ede*: Austria és Magyarország a XIX. század első tizedében Budapest. 1890. II/133. l.

[2] Szemeretár V. köt.

talan is. Ezért íróink, midőn érintkezni akarnak egymással, nagy előszeretettel bízzák küldeményeiket a vásárokat látogató főleg zsidó kereskedőkre, a kiknek legbecsesebb közleményeiket teljes megnyugvással adják át. Az ily egyének feltalálásában s utazásaik időpontjának kikutatása és felhasználásában nagy leleményességet tanusítanak.

Ez is mutatja, hogy a műveltség általános színvonala ezen korban nálunk meglehetősen alacsony volt. Mindazáltal ez alatt nem azt kell érteni, hogy itt tanult, sőt tudós, sok olvasott és szellemes ember nem lett volna. Voltak kiváló férfiaink, a kik tudományosságát hazánk határain túl is méltatták. Így például a göttingai királyi tudós társaságnak több tagja volt itt, névszerint gróf Széchenyi Ferencz, Berzeviczy Gergely, Asbóth János igazgató és gróf Teleky Sámuel. Csakhogy ezek szerteszét laktak az országban és egymással közre nem működve, nagyobb hatást az értelmiség fejlődésére nem tudtak gyakorolni. Általános műveltség.

Itt kell megemlékeznem mindenekelőtt a magyar nemzeti múzeum keletkezéséről is, melynek alapját 1802-ben gr. Széchenyi Ferencz vetette meg azáltal, hogy gazdag könyvtárát, kéziratait és pénzgyűjteményét hazájának ajándékozta. Azon közönyös korban nagy föltünést keltett ez az adomány. Az 1807. évi országgyűtés kimondta, hogy az a nemzeti múzeum első alapkövének tekintendő. A lelkesebb hazafiak a jelzett czélra csakhamar versenyre keltek adományaikkal. Igy herczeg Gassalkovich Antal a régi fűvészkertet, a mostani embertani intézet helyét, adományozta a múzeumnak házhelyül; gr. Szapáry Péter 40.000 forintra becsült ásványgyűjteményét engedte át, Pest városa 10.000 forintot, Buda pedig 4767 forintot szavazott meg e czélra. Kovachich Márton 1810-ben bejárta az országot és a múzeum számára a vidéken sok eredeti régi diplomát s 4000-nél több másolatot és nagyszámú jegyzeteket hozott össze. Ettől fogva az országban talált és az egyes családok birtokában már megvolt római régiségek és családi ereklyék nagy számmal adományoztattak a múzeumnak. E kor közművelődésének ez a mindenesetre egyik legfontosabb mozzanata szintén a Széchenyi névhez fűződvén, a további nagy alkotásoknak mintegy előhirnöke volt. Nemzeti Múzeum.

Kazinczy levelezése és utazásai.

Érdekes a közművelődés jellemzése tekintetében Kazinczy Ferencznek hazánk minden akkori kiváló jeles emberével folytatott levélezése.[1] Továbbá utazásainak, melyeket ő 1789-től fogva életének 1831-ben ért végeig folytatott, rendkívül érdekes és becses leirásai[2]. Nyelvünk nagy reformátora Magyarországnak és Erdélynek legtöbb fontos vidékén jártában egyenkint látogatja meg hazánk tanultabb embereit: írókat, főurakat, köznemeseket, hivatalos állásokban működő és kastélyaikban visszavonultan élő műveltebbjeit. Meglátogatja a vidéki értelmi és szellemi góczpontokat, a nagyobb kollégiumokat és lyceumokat is. Továbbá néhány rendházat, mint Pannonhalmán a Benedek rendnek klastromát és több püspöki rezidencziát. Sohasem mulasztja el az ily látogatások alkalmával a művelődésre való tekintettel szerzett benyomásait is feljegyezni. Sok nemesi kastélyban talált szép könyvtárakat., különösen Erdélyben, de Nógrád és Gömör megyében is. Felemliti, hogy az erdélyi főurak fiai többet utaztak a külföldön, mint a magyarországiak. Onnan sokszor igen becses gyűjteménytárgyakat, régiségeket és könyveket hoztak magukkal. Igaz, hogy ezeket inkább csak fityogtatták, mint olvasták, de azért mindig akadtak olyanok, a kik azoknak tényleg hasznát tudták venni. A tudóskodó egy pár főurat felkeresi és otthonaikban mutatja be őket. Igy azután mi is láthatjuk, hogy Magyarország legtöbb részében voltak egyesek, a kik koruknak valóban egészen a szinvonalán állottak.

Közkönyvtárak.

Nagy közkönyvtárak is léteztek; ilyenek az egyetemin és nemzeti múzeumin kívül a szt. benedekrendieké Dunántúl, mely mintegy 100.000, a debreczeni kollegiumé, mely 20.000, a báró Bruckenthal-féle szebeni, mely 16.000 kötetből állott. Ez utóbbi mellett tizennyolcz ezer darabot meghaladó éremgyűjtemény és más kincsek is voltak. Nógrádban oly földbirtokossal találkozik, a ki Anakreont eredetiben, a hunyadmegyei Gyógy nevű fürdőben pedig egy másikkal jön össze, a ki Pray történetén kívül Smith Ádám művét olvassa ott.

[1] *Váczi János* eddig tizenegy kötetet adott ki belőle. A Szemere-tár tizenkét kötetében is sok eredeti kiadatlan levele van még Kazinczynak.

[2] *Kazinczy Ferencz:* Utazásai, a Magyar Nemzet Családi Könyvtárának XXVIII. kötete. Újabb kiadás. Budapest, 1888.

A nemesség műveltsége.

Azonban ezek mégis csak szórványos jelenségek. A fő- és köznemesség műveltségi szinvonala általában nem magas. Ennek bizonyitékát képezi az a sok panasz, melyet előkelő művelt urak és irók hangoztatnak. József nádor egy Wertheimer által idézett[1] jegyzékében azt mondja, hogy a főnemesség önméltóságának s az állam által tőle méltán várt szolgálatoknak nem megfelelő nevelésben részesült, s a hasznos foglalatossággal és ismeretekkel keveset bibelődött. Ennek folytán közülök sokan feljogositva érzik magukat a semmitevésre, restek, idejöket mindenféle ostobaságokra forditják s gőgjökkel gyűlöletesekké és túlságos adósságaikkal tönkre teszik magukat. Széchenyi tudvalevőleg ezt az itéletet a főnemességről igen gyakran később is hangoztatta. A nádor azonban ugyanakkor elismeri, hogy mindazáltal úgy az alkalmazásban levő, valamint nem levő főrendiek között vannak érdemes férfiak. De egészben véve az állam a főnemességre nem nagyon számithat, mert daczára annak, hogy hangulata általában véve jó (azaz nem kurucz szellemű), közönye és ismereteinek fogyatékossága folytán az alsóbb nemesség vezetésére nem alkalmas. A köznemességnek ellenben az a része, mely a nélkül, hogy gazdag lett volna, de birtokának hozadékából meg tudott élni, az ország legképzettebb és legtehetségesebb fiait foglalta magában. Ide tartozott különösen a protestáns nemesség, mely utazások és tanulás által ismereteit aránylag még a legjobban gyarapitotta. Róluk a nádor egy jelentésében[2] ezeket irja: „Közöttük még a legtisztább közszellem és hazafiság uralkodik.“ Az a legtartalmasabb, leghűbb és legmagyarabb része az értelmesebb lakosságnak és a nádor szerint az egyetlen, mely az eredeti erkölcsöket és szokásokat megtartotta. A legnagyobb fontossággal bir a kormányra nézve, hogy azt jó hangulatban tartsa maga iránt. Távol áll az a forradalmi hangulattól, mely őt 1795-ben még áthatotta.

Ettől a véleménytől kissé eltér Virág Benedeknek Szemere Pálhoz 1810. márczius 3-án irt levele, melyben azt az

[1] *Wertheimer Ede*: Ausztria és Magyarország a XIX. század első évtizedében I. 141 l.

[2] Ueber die allgemeine Stimmung der Gemüther in Hungarn und die Mittel zur Verbesserung derselben, 1806. Országos levéltár. Wertheimer által idézve.

óhaját fejezi ki, „vajha több mezei nemesek is fognának már valaha a literaturához. Igy aztán jobb izűen esnék nekik a kopózás, agarászás és paszitázás. Most, a mikor vásárra jönnek p. o. Pestre, többnyire csak nehány szerelmes románkákat vesznek öszve s mint drága zsákmányt hurczolják azokat magukkal haza. Ha jó fejű és szivű ifjakat ismersz, kérlek, ösztönözd őket a tanulásra, sőt izgasd is. Nemcsak a kathedrás professorok a tanitók, hanem minden szerencsés órának fia arra való. Mivel pedig néha difficillius mentes quam montes moventur, mesterséggel kell velök bánni."[1] — Erdélyre nézve Kazinczy utleirásában azt mondja, hogy Kolozsvárott talált egy vegyeskereskedőt, a ki egyéb portékái mellett mindenféle szerelmes és rémregényeket is árult; azonban természetesen azok nem magyarul, hanem szintén németül voltak irva.

Sokkal nyugtalanabb elemekből áll a szegény alsó nemesség, mely csekély vagy semmi birtoka nem levén, kénytelen magát mások földének mivelésével vagy iparral fenntartani. Ez a nemesi tömeg durva és műveletlen, megélhetése leginkább a gazdag főnemesektől és főpapoktól függött, a kiknek engedelmes eszközét képezte. A különféle közáldozatok és hanyagságuk által kimerülve, a kisnemesek azelőtt féltékenyen őrzött előjogaikat is tehernek tekintették már. Gyakran forradalmi eszmék ébredtek fel bennök és csak a nemesség többi osztályaihoz való kényszerű ragaszkodásuk által tartatnak rendben. A közművelődés haladása iránt ez az elem tökéletesen közönyös.

A polgárok műveltsége.

Polgárságról nyugot-európai értelmében, mint láttuk, ekkor hazánkban még beszélni nálunk alig lehetett. De a múlt század elején bizonyos eszmemozgalom volt észlelhető e körben, mely arra irányúlt, hogyha nem is a politikai, de a fennállott társadalmi határokat áttörje. Azonban ezt a polgárok nem értelmi erejök és hazafias áldozatkészségök fokozása által, hanem úgy kivánták elérni, hogy a nemesi előjogokat szintén megakarták szerezni maguknak. A vagyonosabb polgárok között sem volt meg az osztályönérzet; azok is a kutyabőr elnyerése végett ostromolták a kanczelláriát. A műveltség közöttük nagyon nyárspolgárias, a felfogás pedig szűk körű, s az

[1] Szemeretár II. köt. 54. lev.

érzés hideg kebelre vallott. Csak itt-ott emelkedett ki közülök egy-egy oly alak, a ki tanultsága és igyekezete folytán a honoratiorok közé emelkedett. Ekkor azután közelebb jutottak a nemességhez és magyarsághoz. Különben a polgárok mindkettőtől távol állván, csupán maguknak éltek és minden üdvöt a hatalom kegyeitől vártak.

A parasztság művelődése.

Hogy a parasztság elmaradt és hogy a jobbágyok között nagy volt a szegénység, nyomor, tudatlanság, sőt a baromi elaljasodás, azt az uralkodó állapotok mellett könnyű elgondolni. De egyesek akkoriban a maguk maradi álláspontjáról ezen nagy és fontos osztályra mégis aggodalommal tekintettek már, mert azt tapasztalták, hogy a szaporodó elemi iskolák hatása folytán a paraszt is több ismerettel akart birni, bizonyos újitási vágyak lepték meg azt, és e szegény emberek a falusi kocsmákban koronként itt-ott felolvasott ujságokból új fogalmakat szivtak magukba, melyek azután szélesb körökben is megragadták őket. Habár túlnyomó nagy részök analfabeta volt, ily módon a parasztok nagy része mégis gyorsan tudatára jutott annak a kemény szigornak és meztelen önzésnek, melylyel a földesurak bántak el velök. Ez például 1809-ben annyira fokozódott, hogy a vidéki nemesek az ország nem egy tájékáról a városokba kezdtek húzódni, mert féltek a föld népének ellenséges hangulatától velök szemben.[1]

A közműveltségnek ezen korbeli állapotát az akkori nőnevelés is alkalmas megvilágitani. Ezt a legteljesebb rendszertelenség jellemzi. Voltak mivelt és olvasott előkelő köznemesi, sőt polgári származású hölgyek ekkor is hazánkban; de a nők zöme a férfiaknál is jóval elmaradottabb. Így például Szemere Pál anyja, a ki az előkelő Fay családból származott, nem tudott irni és helyette — általam eredeti kéziratban olvasott — végrendeletét ennek a körülménynek kiemelése mellett Kölcsey Ferencz irta alá.[2] Sőt még én is ismertem gyermekkoromban egy éltes urinőt, a ki olvasni nagyon jól tudott és a regényirodalomban némi jártassággal birt, de képtelen volt csak levelet is irni. Ennek okát pedig az képezte, hogy az őt nevelt pap nagybátyja tapasztalván,

[1] *Horváth István* naplója II. rész július. Magy. Nemz. Muzeum.
[2] Szemeretár V. köt.

hogy a válóperekben nagyon sok női szerelmes levél szerepel és hugát a bekövetkezhető ily bajoktól meg akarván óvni, írásra őt egyszerűen nem taníttatta.

A papság mint művelődési tényező.

A papság egyébiránt általában aránylag ekkor nagyobb szerepet játszott a közműveltség terén, mint később. A katholikus főpapokról, a kik az ország törvényhozásában és kormányszékein oly rendkívüli nyomatékkal bírtak, nem is beszélve, a katholikus világi lelkészek és szerzetesek gyakran jelentkezett felekezeti elfogultságuk daczára hatalmas culturalis elemet képeztek. Azonban őket a nádor hivatalos jelentései szerint fölülmulták a protestans lelkipásztorok, a kik már szorongatott kelyzetöknél „de azon körülménynél fogva is, hogy tanulmányaikat rendesen Németországban fejezték be, sokkal többet tanultak és láttak amazoknál. Mélyen alattuk voltak azonban a görög katholikus és görög keleti lelkészek, a kik közül nagyon sokat alig lehetett a közönséges parasztoktól megkülönböztetni. Részint megfelelő intézetek hiánya, részint az illető egyházak nagy szegénysége képezték ennek főokait."

Magyartalanság.

Hogy Magyarország mennyire elvesztette magyarságát, azt már ismételve említettem és tüzetesebb feltüntetésére itt van még alkalmam. Csaplovics mondja, hogy az ő korában is, a mult század huszas évei végén, pedig akkor az országgyűlés lelkes vitáinak és az irodalom fejlődésének hatása alatt a helyzet valamivel már javult, az idegennek el kellett csodálkozni azon, hogy itt minden helyen a latin és német, a felsőbb körökben még a franczia nyelv is uralkodik. Erdélyben nemzeti nyelvünk sokkal jobban állott. Ott Kazinczy 1816-ban nem talált a műveltebb társaságokban senkit, a kivel magyarul nem társaloghatott volna. A Bécsből és külföldről oda került idegen hölgyek is mind jól tudtak már magyarul. Csak egy nővel kellett német társalgást folytatnia, de ez is magyarországi volt. Sőt az erdélyiek azon csodálkoztak, hogy ő mint magyarországi olyan jól beszél magyarul. A püspök már tudta, hogy mily jeles férfiút tisztelhet benne, de a főúri gubernator még nevét sem hallotta az előtt. Mutatja ez, hogy az akkori gyarló közlekedés és szellemi érintkezés mellett mily lassan haladt Erdélyben is a belterjesebb nemzeti művelődés. De a magyarság ott meg volt, mert a multból egyszerűen

megmaradt. Kazinczy idézett uti leírásának függelékében erre vonatkozó bizonyítékokat hoz fel, melyek e részben éles világot gyujtanak. Megemlíti, hogy midőn I. Ferencz és neje, Karolina Auguszta, 1817. évi augusztus második felében Kolozsvárra érkeztek, a hatóságok tisztelgése után az előkelő asszonyságok küldöttségét is fogadták. A bemutatás alkalmával a császárné megszólítására az egyik úrnő késlekedve felelt. Midőn a bemutató hölgy ennek mentségére a német nyelvben való járatlanságát említé, egy harmadik, a ki németül igen jól tudott, így szólalt meg: „Mi gyalázatnak tartanók fejedelmünk nyelvét nem tudni." A császárné erre így felelt: „Idegen nyelvet nem tudni nem szégyen, a hazáét ellenben jól tudni kötelesség." Később gróf Kemény Sámuelnét, szül. Bethlen Katalin grófnő ő excellentiáját azzal a kijelentéssel mutatták be, hogy németül nem beszél, de számtalan jó és nemes tette ő felségének kegyelmére méltóvá teszik őt. A felelet erre az volt: „mi tehát szó nélkül értjük egymást." A császárné ekkor megtekintette azt az intézetet is, mely az 1816-ban beállott példátlan nagy éhség pusztításai között állíttatván fel, néhány ezer ember életét tartotta meg s ez intézetnek 6000 forintot adott ruházatra.

Művészet[1] a mult század elején alig létezett Magyarországon; legalább a nemzet zömét képező középosztályban az ismeretlen volt. Az erre jogosítottak buzgalommal vettek részt a közügyek intézésében, a maguk kedvencz íróit és költőit hébe korba olvasgatták is, de a művészeti élvezet közszükséget nem képezett. Festményekben és szobrokban még csak a főranguak és főpapok gyönyörködtek. A mult század első három tizede alatt a festészet és szobrászat egész mezeje majdnem teljesen parlagon hevert. A festészet terén ekkor még hazai valóban nagy művészt nem tudtunk felmutatni. Szathmáry Király Pál, a kinek csendéletei sok előkelő ház ebédlőjében függtek, már nem élt, Őse pedig, a ki csak magyar származású volt, mint a lipcsei művészeti akadémia igazgatója 1799 ben halt meg. Hanem azért büszkén emlegették, mint annak idején Dürer Ádámnak és mint Gottfriednek, Művészet.

[1] *Szana Tamás*: Száz év a magyar művészet történetéből. Budapest, 1901.

az ú. n. macska Raphaelnek, az ő magyar eredetét is. Magyar udvartartás akkor sem létezett, sőt Magyarország koronás királya a hazába csakis néhány kivételes alkalommal látogatott el. Az ország gazdag arisztokrácziája pedig szintén inkább a művelt élet minden kellemeivel kinálkozó császári székvárosba húzódott.

A főnemesek ez a példája ragadósnak bizonyult a vagyonosabb köznemesekre nézve is. De az itthon élő közönség sem igen érdeklődött a művészeti dolgok iránt; erről tanuskodik az a vita, a mely 1806-ban a Debreczenben felállitandó Csokonay-siremlék ügyében keletkezett s melybe az érdekelteken kivül, daczára annak, hogy nagyon hosszasan elhúzódott, Kazinczy Ferenczet kivéve senki sem avatkozott.

A mi festészet létezett, az főleg a nagy urak kastélyaiban és a templomokban volt feltalálható. A főurak lakjai és egyes tartózkodási helyei néha nagyobb festményekkel is dicsekedhettek. Így az Eszterházyak kismartoni palotájának menyezetét kiemelkedni látszott ótiási festés boritotta s az oldalfalakon, az ablakok közt Magyarország királyai valának lefestve kőszinnel. De úgy látszik nagyon elütöttek a díszes menyezettől, mert a leirás szerint „mintha csak magukat szégyenlenék, hogy a hires Maulpertsch festésével jöttek össze.“

Azonban nemcsak a kismartoni, de más főuri lakokban is voltak művészeti tárgyak, ha nem is valami nagy bőséggel. Herczeg Eszterházy Miklós gazdag képgyűjteménye Bécsben ekkor már megvolt és akadtak olyanok, a kik szemére vetették, hogy azt nem a hazában tartja.

Képgyűjtemény ekkor három volt az országban: a szebeni Bruckenthal-képtár, az egri lyceumi Fay János féle és a gróf Brunswick családé Budán. Az utolsó azért nevezetes, mert a festészek számára nyitva állott és igy az egyetlen hely volt, a hol kezdő magyar művészek valamit láthattak.

De a legtöbb nemesi curiában családi képeken kivül alig létezett más. A Tudományos Gyűjtemény 1819-ben panaszolja, hogy a művészek a közönség közt minden becsület nélkül élnek s valóságos mesterembereknek tartatnak. Néhány ekkori művészünk is a német eredetű városi polgárság köréből származott, mert a nemes emberek úgy néztek le a művészekre, mint a kóbor szinészek komédiás csapatjaira.

Különös jelenség volt nálunk Hesz János Mihály, a ki 1820-ban készitett egy tervezetet a magyar képzőművészeti akadémia felállitása iránt. Egri születésű volt, tanulmányait Bécsben végezte, a hol a művészeti akadémia első díját ítélték neki oda és az ottani mérnöki akadémián rajztanári állást is nyert. Lelkes hazafi és buzgó művész volt, de buzgólkodása kárba veszett, mert terve papíron maradt, sőt még komoly tárgyalás alá sem vétetett.

E kornak másik nagy képirója Donáth János volt. Az általa festett arczképek nemcsak élethűség, hanem művészet tekintetében is figyelmet ébresztettek és tényleg érdemeltek is. Midőn 1830. május 11-én 86 éves korában elhunyt, halálát a lapok mint pótolhatatlan veszteséget hirdették.

Egyes előkelő műkedvelők is foglalkoztak a festészettel ez időben. Néhány hazai származású faszobrászunk és műesztergályosunk is volt, de egyházi szobrokon kivül csak mintákat készitettek. Külföldi képirók és szobrászok azonban nagyobb számban vándoroltak be s úgy a főpapoknál, valamint a főuraknál több-kevesebb munkát kaptak. Nehány lelkes irónk ez ellen ugyan felszólalt. Horváth István és Kulcsár István, különösen pedig Kazinczy buzgólkodtak, hogy a hazai tehetségnek útját egyengessék. Azoknak némi munkát adott a Nemzeti Múzeum s midőn a királyi pár 1820-ban pesti időzése alatt azt meglátogatta, már néhány képe is volt annak.[1]

Az ezen korban élt festőművészek azonban valami nagy hírnévre nem tettek szert. Életökről a hazai hirlapirodalom csak haláluk után emlékezett meg. Nagyobb részt arczképeket, viragokat és tájképeket festettek. A művészeknek igen sokat kellett küzdeni, nélkülözni és sok mellőztetést szenvedni. Némileg ez időbe esik Ferenczy Istvánnak, kora legtöbbet emlegetett magyar szobrászának, működése is. A rimaszombati születésű fiatal művész, miután Bécsben és Rómában, itt különösen Canova és Thorwaldsen műtermeiben, tanult volna, 1824-ben haza érkezett és itt tizenegy kisebb-nagyobb szobrászati emlékműre kapott megrendelést. Ferenczy határtalan becsvágyát azonban ezek nem elégitették ki, de mértéktelen

[1] Hazai és külföldi tudósitások 1820. 25. sz.

ambitiója, melynek tehetsége nem felelt meg, oly vállalkozásba sodorta őt, mely végzetessé vált művészetére. Ez azonban már a Széchenyi István működési idejébe esik és itt róla csak mellékesen annyi jegyezhető meg, hogy Széchenyi Ferenczynek művészetét jobban ítélte meg, mint a kik a nemzeti érzület erősbödésének idejében oly rajongással karolták fel azt.[1]

A szinészet. A szinészet szintén szomorú napokat élt ekkor hazánkban. Bessenyei és társai még csak oly darabokat írtak, melyek olvasásra voltak valók; később aztán egyes irók külföldi szindarabokat fordítottak le. Egynéhányan azonban, mint Illey János és Tornyos Péter, eredeti szindarabokkal is tettek kisérletet. Az 1790. év folyama alatt a nemzeti szinészet fontosságát már a törvényhozó testület kebelében is sokan elismerték. Ennek tulajdonítható az, hogy néhány eredménytelen kisérlet után Kelemen László buzgólkodásának végre sikerült egy szinésztársaságot összeállitani, mely sok méltatlan mellőzés és visszautasitás után 1790. évi október 25-én Budán, két nap mulva pedig Pesten a magyar közönségnek bemutathatá magát. De mivel az országgyűlés megnyitása után csakhamar áttétetett Pozsonyba, minden törekvés daczára sem léphetett fel, hanem kénytelen volt Budán maradni, a hol, a Duna partján egy fából épült nyári szinházat bérelt, melyet személyesen gyűjtött segélyekből szerelt fel. Kelemen nagy önmegtagadással mondott le később a társaság igazgatásáról, de a vállalat jótevő szelleme maradt azon túl is. Az előadások 1792. évi május 5-én indultak meg, de a siker nagyon gyenge volt. Sok megyének feliratai folytán Sándor Lipót főherczeg-nádor e társaságot kezdte előmozdítani, de a megyék csak erkölcsi támogatást adtak és így az országos anyagi segély hiányában az ellenséges és közönyös hangulatú fővárosi közönség lanyhasága mellett az „első nemzeti“ czimmel felruházott társaság keletkezésétől számítva három év mulva, 1795-ben, feloszlott

Valamivel nagyobb hatást ért el a szinészet Erdélyben. Négy Fehér testvérnek sikerült főképp nemes házak mivelt

[1] *Szana Tamás*: Száz év a magyar művészet történetéből. Bevezetés.

gyermekeiből oly szinésztársaságot állitani össze, mely előadásait Kolozsvártt 1792. évi november 11-én megkezdhette, és sikeres játékának volt köszönhető, hogy 1795-ben az országos rendek annak pártolását és egy állandó szinház épittetését határozták el. A főigazgatással idősb báró Wesselényi Miklós bizatott meg, a ki lankadatlan fáradsággal és áldozattal nemcsak fenntartotta, hanem gyarapitotta is e „nemzeti játszó társaságot“. — Ez aztán 1806-ban egy 12 tagból álló töredékét Debreczenbe, Szegedre és Pestre küldötte, hogy a közönségnek a szinészet iránt lankadó érdeklődését ismét felébreszsze. Később egy második raj is kiment Magyarországra. Wesselényinek 1809-ben bekövetkezett halála és Vida Lászlónak az áldozatteljes közreműködéstől való visszavonulásával ez a vállalkozás 1812-ben szintén véget ért.[1]

A mult század elején a pesti szinház az ú. n. rondellában volt elhelyezve; ez idomtalan kerek torony képezte menedékhelyét a magyar szinészetnek. Midőn Kölcsey Pestre kezdett járogatni, szorgalmas látogatója volt ennek a rondellának. Akkori szinészeink, leszámitva egy-két kitünőbb tehetséget, a középszerűség szinvonalán is alul állottak s még a pesti német szinészekkel sem versenyezhettek, sőt a legtöbbjüknek művészete ezek modorának gyarló utánzásából állott. Azért nem csoda, ha Kölcsey később hazulról azt írja az őt drámaírásra buzdító Döbrenteinek 1814. évi márczius 22-én: „Miért dolgozzunk? A magyar szinjátszói társaságokért? Képzelhetni-e nyomorultabbat, szánásra méltóbbat, mint azok? Kontárok a játszók, s azok az írók is, s így maradnak, ha nagyon nem csalódom, míg egy szerencsés nem remélt epocha fel nem tűnik. Óhajtom, hogy ne legyen magyar theatrum, ha más formán nem lehet. Pesten, a német mellett nem egyéb nevetségnél; itt ezen kisebb városokon pedig azon pusztitást teszi a publicumban, melyet az ostobául vezetett érzelősség tenni képes.“[2]

Messze vezetne a szinészetnek hasonló további viszontagságait e helyen fejtegetni. Még csak a következőket említem fel e részben. A pesti új német szinházat 1808-ban

[1] *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. II. k. 254—262. ll.

[2] *Jancsó Benedek*: Kölcsey Ferencz élete és művei, Budapest. év nélkül, 57. l.

kezdték épiteni és az több mint hatszázezer forintba került; 1812-ben nyilt meg és 3000 ember fért bele. Annak társulata a budai német szinházat is ellátta. Leginkább németül és csak néha játszottak benne magyarul. Később a két szinházban külön társulatok működtek.

A magyar közönség, még a hol az tömegesebben volt is együtt, elmaradottsága folytán a szinházakat kevésbbé látogatta. A magyar vándor szinészet Székesfehérvárott, Nagyváradon, Komáromban, Miskolczon és Debreczenben alig tudott megélni. Valamivel jobban viselte magát a kolozsvári közönség. Máshova a vándor szinészek csak rövid időre vetődtek el. Egész Kisfaludy Károly szinműirói sikereinek beálltáig nagy volt a pangás e téren. Állandó szinházhoz a magyar nemzet tudvalevőleg csak 1837-ben jutott.

Zene. A zenét e korban általán a czigány-zene képviselte nálunk. Nevezetesek voltak a galantai, a gácsi és losonczi czigányok. Hires zenész volt Pesten Bihari, de Barna Mihály és Czinka Panna emléke is élénken élt még. A nemes Lavotta és a polgári származású Csermák ezen korban haltak el Pesten.

Mindkettő magasb zenei képzettséggel birt és zeneszerző is volt. Veszprémben keletkezett 1823-ban egy zeneegylet, mely Lavottától, Csermáktól és Biharitól magyar tánczdarabokat adott volt ki. Spech is Pesten működött egy ideig, de azután Bécsbe költözött. A ritka, valóban mivelt családok körében, különösen a Szepességen, a spinettet ismerték mindenütt. Berzeviczy Gergely több másokkal zenei képzettséggel is birt. Az Eszterházyaknak és más előkelő főuraknak kiváló zenekaraik voltak. Az egyházi zene jobban miveltetett; kitünt e tekintetben a pozsonyi káptalan zenekara. De mindez kivételes tünemény; a műzene ez időben nálunk nem volt még eléggé kifejlődve. Ha zenei képesség netán mutatkozott is valahol, az vagy otthon maradt és elveszett, vagy pedig a külföldre ment, midőn aztán megszünt magyar lenni.

A társadalmi élet, különösen a fő- és vidéki városokban: népélet. A társadalmi élet első nagy fejleményét mindenütt a városok képezik. De nálunk ez időben a lakosságnak városi tömörülése még minden tekintetben nagy elmaradottságról tesz tanuságot. A mult század elején legelső városaink a kicsinyesség és a külterjes művelődés vonásait viselik magukon. Budát és környékét a törökök kiüzetése után bevándorlott

németség lakja, mely a maga korábbi mivelődési állapotát megtartván, a XVII. századbeli németbirodalmi fejlettség fokának durva másolataként jelentkezik. Pestre magától gyülekezik a folyton szaporodó lakosság. Az csak 1703-ban lett szabad királyi várossá, s főleg Mária Terézia és II. József alatt nőtt meg. Kiváló nagy épületei közül a mostani központi városháza III. Károly alatt, mint a rokkantak s az 1786/7-ben emelt Újépület, mint a tűzérek laktanyája használtattak. Annak idején az előbbi a város szélén, ez utóbbi pedig jóval azon kivül feküdt. Pestet 1796 óta világitották és csak később kezdték kövezni; 1808 óta volt városszépitő bizottsága, de bizony ott még nagyon sokáig sok nem szép dolog volt látható. A házak kényelem nélkül épitvék, legtöbbnyire földszintesek s legfeljebb egy emeletesek. Az utczák görbék, disztelenek. Esős időben még a belvárosban is kellemetlen a közlekedés, mert az sok helyen egyáltalán nincs kövezve és a hol van is kövezet, nem sok a köszönet benne. Koczka kövekkel a legfőbb utczákat is csak 1833-ban kezdik burkolni, de csak a járdákat. Azonban a Kigyó-utcza például akkor még teljesen kövezetlen.

Budát és Pestet hajóhid kötötte össze, melynek mechanismusát az egykorúak bámulták, de mai fogalmaink szerint az a közlekedést rendkívül akadályozta. A dunai hajókat reggelenként eresztették át rajta, akkor tehát a szárazföldi átkelő egész forgalomnak szünetelni kellett. A hajóhid 1828-ban 44,600 bécsi értékű forintért volt bérbeadva, e mellett a bérlő viselte a 40—50 ezer forintba került javitások költségeit. Tehát közel százezer forintot kellett hoznia csakhogy kiadásait megkapja, a mi jelentékeny forgalmat tételez fel. Ezen jövedelmezőség annál nagyobbnak tekinthető, mivel a nemesek, közhivatalnokok és a katonaság személyeik és járműveik után vámot nem fizettek rajta. Szigorúbb telek idején, midőn a folyam be volt fagyva, vagy jege zajlott, a hidon rendszerint négy hónapig megakadt az átkelés. Ekkor egyes dereglyéket használtak, melyeket a bérlők alkalmaztak. „Látni kellett" kiált fel Csaplovics „az ügyességet, melylyel azokat ködben, fagyban a feltornyosuló hullámok és jégtáblák között átvezették." Sokszor csáklyákkal kellett a jégdarabok közt az aránylag kis vizi járműnek utat nyitni, miért is gyakran csak kes-

keny halászbárkákat használhattak. Ha jól befagyott a Duna, azon folyt a közlekedés. Nagyobb társzekerekkel nyáron is nehéz a hidon járni, mert az szűk. Kis vízállás mellett középső része annyira leszállott, hogy a terhes kocsikat alig lehetett a partra felvontatni s napirenden voltak a balesetek. Egyébiránt nem is csak két város, hanem két országrész forgalma haladt azon keresztül, mivel a rómaiak óta a Dunán állandó híd nem létezett és ily ideiglenes híd is akkor csak öt volt az országban. Midőn 1800. telén József nádor Alexandra Paulowna orosz nagy herczegnővel menyegzőjét tartotta, a pesti egyenruhás polgárok ezrei napokig Budán rekedtek, mert a beállott jégzajlás miatt a visszatérésre gondolni sem lehetett.[1]

Az első hajóhíd a Dunán 1767-ben keletkezett; azelőtt csak repülő hidat használtak.[2]

A két testvérváros gyönyörű fekvése azonban akkor is megragadta a bel- és külföldi szemlélők figyelmét. A vár régi kőfalaival és bástyáival akkor még állott, de az ős Buda az 1810. évi nagy tűzvész után, mely 600 házát pusztította el, meglehetősen átalakult. A 200 szobát számláló királyi palotában József nádor lakott, a ki a gyönyörű várkertet is gondoztatta. Ott őrizték 1790. február 21-ike óta a koronát és a koronázási jelvényeket is. A várban székelt a helytartótanács, az udvari kamara, a general commandó, az építészeti és a lottó-igazgatóság, a harminczadhivatal és a főposta.

A polgári osztályban kevés a külső dísz és a fényűzés, de a hivatalnokok működési és lakóhelyét képezett várban bizonyos finomabb előkelőség és önérzetesebb méltóság uralkodott. Már akkor nagy volt a két főváros közötti különbség. Buda legtöbbnyire néptelen. A budaiak a lassú, csendes, a pestiek ellenben az élénkebb, zajosabb életet kedvelik. Meglehetett erről ismerni a pestieket, ha Budán és a budaiakat, ha Pesten sétáltak. Budán létezett még egy főgymnasium, minden városrészben normalis iskola, rajz-, zene- és több leányiskola. Jelentékeny könyvtár csak a nádoré és a ferenczrendi szerzeteseké volt. Könyvkereskedés — Pest közelsége miatt —

[1] *Zelovics Kornél:* A budapesti lánczhíd. 1899. 7. 5. ll.
[2] Csaplovics i. m. I. 169. l.

csak egy volt. De létezett már akkor is négy kórháza, egy ápoldája s gyógyszertára, 16 kávéháza és 100 bérkocsija. Itt 1817-ben jótékony nőegylet alakult, és volt a magyarországi köztisztviselőknek Budán egy 284,335 forint alaptőkével bírt nyugdijegylete is.

Nevezetes ekkor a budai vízvezeték a várban, mely három svábhegyi forrás vizével látta el a városház melletti közkutat; ennek vizét jónak tartották. A Dunából is volt egy nyomóművel berendezett vízemelő szerkezet a maga külön kútjával a szinház mellett. De, hogy mily méretűek és tökélyűek lehettek e művek, a legjobban mutatja az, hogy a kettő fenntartási költségei évenként 20,000 frtnál nem rúgtak többre. Budán ekkor kisebb-nagyobb gyár összesen hat volt. Bortermelése nevezetes. Mintegy négy ezer kataszteri holdon termelték a jó, részben híres budai vörös bort.

Pest házainak száma 1828-ban 3689. Volt 13 temploma, 12 állami és két egyetemi épülete. Külvárosai csak 1754-ben keletkeztek. A városi vámvonalon belüli rész $2068^3/_4$ ezerkétszáz négyzetöles holdat tett. Szebb templomai az egyetemi, a plébániáé, a szervitáké és a ferenczieké. Általános büszkeség és dicsekvés tárgya volt a — csodák csodája — 32 boltot magában foglalt párisi utcza. A lakosság 1828-ban 61,502 lélekből állt és pedig 51,541 katholikus, 2537 ágostai, 1721 helvét hitvallású evangélikusból, 1065 görög keletiből és 4638 zsidóból. A katonaság száma 9133, a nem pesti tanulóké 1200. Továbbá 3000 folyton változó utas, 300 hajós és koldus, 500 idegen zsidó, összesen tehát 75,335 ember tartózkodott itten. Nemzetiségek szerint a lakosság nem volt kitüntetve, de egykoru írók azt mondják, hogy e város is minden volt inkább, mint magyar.

A divatot Bécs diktálta; a nemesség minden díszes alkalommal fölvette a magyar ruhát, de közönségesen frakkban és magyar nadrágban járt. Házasság 400—500 köttetett itt évenként. A házasulási kedv a nehéz megélhetés miatt azonban csökkent. Évenkint tiz öngyilkosság fordult elő s vízben és tűzben is ugyanannyi ember veszett el. A halálesetek száma évente mintegy 3000. Egyetlen gymnásiumát 1717 óta a piaristák látták el. Később nőtte ki magát az ágostaiaké. Pestnek három nyomdája és hat könyvkereskedése,

egy kölcsön-könyvtára, egy antiquariuma és három műkereskedése volt. — A szellemi élet már mindinkább itt kezdett összpontosulni. Pesten a huszas évek végén mintegy 100 író lakott, köztük két hölgy is. — Az utczákon ekkor ezernél több lámpa égett és ezek ellátása évenkint 15—16,000 forintba került. Volt 26 kávéháza, 800 bor és sörháza, 134 városi — vidékre is járó bérkocsija.

A vidéki városok fejlődöttsége az akkori állapotoknak megfelelőleg alacsony. Debreczennek 39, Pozsonynak 32, Szegednek, Kecskemétnek és Szabadkának 30 ezer lakosa van ugyan, holott Budának csak 27; de a másodiknak és az erdélyi két szász városnak, Szebennek és Brassónak kivételével, a többi csak nagy falu. Építészeti tekintetben az egyes városok az illető lakosság eredete szerint igen különbözők. A magyar városok, pl. Debreczen, Szathmár, a korlátlan szabadság képét tárták a szemlélő elé. Terei, utczái szélesek, de nem szabályosak és egyenesek. Egypár szép ház mellett düledezők állanak. Ilyen volt a debreczeni városháza is. Minden ház mellett nagy udvar, soknál kert is van. A magyarság a díszruhát kivéve, a szűk állapotokat semmiben sem szereti. Lőcsén, Bártfán, Késmárkon, Selmeczen, Beszterczebányán ellenben a házak egymáshoz, csaknem egymásba vannak tolva. Emeletes épületek képezik ott a szabályt, az udvar csekély s a házak felső részeibe is szűk, sötét lépcsőzet vezet. Beudant[1] Beszterczebányán utazva azt mondja, hogy az ottani disztelen épitkezés azt a benyomást tette reá, mintha ez a város leégett volna. Egerbe Kazinczy egyszer úgy érkezett, hogy kocsijába ökröket kellett fogni, lovai pedig hátul a saroglyához voltak kötve. A mint fogata végig czammogot a főutczán, az összes házak cselédei kifutottak hozzá, megtudandók, hogy miféle idegen úr érkezett. Segesvárott utazva, annak főterén egyszerűen elakadt. Minő zajt csaptak volna, írja, ha ez valakivel Debreczenben történik meg. A ruthén, oláh, rácz faluk népessége rendetlen, szerteszét épitett, füstös, piszkos, részben kéménytelen házakban lakott. Kivételt képeznek a katonai kincstár által telepitett délvidéki helységek és városok.

A tótok fából épitik és zsindelylyel fedik házaikat.

[1] ld. műv. 427. lapján.

Az alföld sok vidékén az emberek putrikban laknak s nád és szalma az uralkodó fedő anyag. A falazat pedig általán vályog vagy vert falból készül. A vidéken a bankó czédula inflácziónak hatása alatt látszólagos jólét mutatkozván, sok úri lak, szép kastély és gazdasági épület emelkedik ekkor.

Kazinczy útleirásaiban megemlíti, hogy hol és milyen úri lakokat látott. Ezen adatai megerősítik azt, a mit a gazdasági mozzanatokra figyelők emlitenek ez időből. A bútorozat finomabb és izlésesebb lőn; a kemény fabútorok helyébe a fényezettek jöttek. A gyémánt és brilliánt ékszerek, az aranyórák és az ezüst evőeszközök szaporodtak.

A jólét szédelgése kezdte megragadni a polgárokat is. A nagyzás mindenre kiterjedt s a czimkorság miatt már akkor is panaszkodtak. De az igények növekedtével nem tartolt lépést a szerzés fokozódása. Ebből azután sok ballépés, visszaélés és adósságcsinálás fejlődött ki. A nagy árak a jótékonyság fejlődését is megakadályozták s az önzés igen magas fokra hágott.

A nősüléstől kezdtek az emberek idegenkedni s arra nem mindenkinek volt bátorsága. Ennek folytán a házasságkötések száma évenkint észrevehetőleg hanyatlott, a mi csak a szemérem és a nemi erkölcsösség rovására történhetett. A fényűzést azelőtt sokkal kevésbbé ismerték és a használati czikkek készitésénél is inkább csak azok tartósságára voltak tekintettel. De midőn a látszólagos jólét jelei mutatkoztak, akkor mindenfelé, a hol az előtt garasokban számitottak, később forintokban beszéltek. Majd pedig mikor a nyers termékeké mellett a fogyasztási és iparczikkek ára is emelkedett, a korábban fejledező „nationalismus“ hülni kezdett és helyét az egoismus foglalta el.

Mindez kevésbbé észlelhető a szegény adófizető népnél, melynek élete egyhangú, kedveszegett, elnyomott. Abban ugyan, mint láttuk, szintén vannak időnkint ezen korban is újabb áramlatok, de azok vajmi gyengék és inkább csak a sorsukkal való elégedetlenségnek tulajdoníthatók. Kétségtelen, hogy a nemzetiségi különbségek a jobbágyság nyomasztó súlya alatt kevésbbé domborodnak ki, mert hiszen az egyforma állapot egyirányúvá teszi a fejlődést is. Mindazáltal a népélet figyelmesebb szemlélői mégis látják, hogy Magyarország parasztsága nem áll egynemű elemekből.

A népéletet azok az egykorú írók, a kik róla kissé bővebben nyilatkoztak, a maguk állásához, hajlamaikhoz és rokonszenvükhöz képest különbözőképp ítélték meg. Más a véleménye Csaplovicsnak és más Kazinczy Ferencznek. De a két nyilatkozatnak összevetése oly átlagot nyujt, mely nézetem szerint körülbelül megfelel a valóságnak. Az előbbi szerint a nép és annak gazdasági élete meglehetősen elmaradott volt. Eljárását általában nagy erőpazarlás és kevés számítás jellemzik. A paraszt 4—6 igavonó állatot fogott be, a hol a fele is elég lett volna. E tekintetben a nemzetiségek közt volt ugyan bizonyos különbség, de a fennebbi megjegyzés szabályként mindnyájokra állott. — Munkaképesség és szolgálatkészség tekintetében legelől a német, azután a tót és ezek után sorakozott a magyar. Az oláh nem szivesen dolgozott. A legfejletlenebb népségeknél, oláhok és szlavonitáknál, a nők munkásabbak voltak, mint a férfiak. Ők az egész család külső és belső gazdaságának a hajtó kerekei. A magyar előszeretettel foglalkozik földmiveléssel, a német e mellett iparral és kereskedelemmel is, az oláhok pedig főleg csak pásztorkodnak. Mint bérlők és marhakereskedők nagyobb szerepet az örmények játszottak.

A magyar hűhóval és koronként igen nagy erőfeszitéssel, de nem nagy kitartással tud dolgozni. Kevésbbé erőlteti meg magát a német és tót, de a munkában kitartóbb. Az oláh tudna dolgozni, ért is sok mindenféléhez, de munkálkodni nem mindig akar, és a ruthén fáradságot szinlel, mivel lusta. Az 1823. évben a Tudományos Gyüjtemény[1] ezeket irta: „üzleti szellem hiánya jellemzi a magyart; a kényelem szeretetnek is van ebben része. Nagy hibája továbbá, hogy a hasznos javításokat nehezen fogadja el, de közülök sok a jó példa után szivesen indul. A hasznot és a sikert a magyar is szereti, de a velejáró fáradságot és lekötöttséget nem".

A franczia Beudant a magyarok kedélyét nagy rokonságban levőnek ismeri fel a francziáéval és ezért azt meg is szereti. Ellenben az angol Townsend a debreczenieket a legkomorabb népségnek jellemzi, melylyel valaha találkozott. Kazinczy utleirásában azt mondja, hogy ez az utazó valószi-

[1] Tudományos gyüjtemény VII. kötet 16. l.

nüleg akkor figyelte meg őket, mikor csapatostul mentek a templomból haza. Ekkor kevésbbé víg embereket képzelni valóban nem is lehet, De ez a hangulatuk csak addig tart, míg a férfiak a keskeny gallérú kék köpönyeget vagy a fürtös gubát, az asszonyok pedig a rókaprémes mentét, s a leányok zsoltárjukat és bokrétájukat leteszik. Nagyobbszerű dolgát azonban elvégezvén, a debreczeni örege ifja kész mulattatni az idegent s megkinálja azzal, a mije van. Az asszonyok bársony főkötőben jártak, a piros pozsgás leányok pártát és pántlikát viseltek. A magyar népet, mely szerinte rendkivül edzett volt, míg fiatal, a szives beszédesség, a meleg ömledezés, a jámbor pajzánság, és a szeretetreméltó vadság; ha pedig megöregszik, a tiszteletreméltó komolyság jellemzi. Nincs benne meg az a durczás önszeretet, mely az erdélyi szász népben oly visszataszitó. Ez csak az anyagi jólétet kedveli, azért attól nem is irigyelhetni mást, mint rendes faluit és városait, cserép fedeleit és anyagi jólétét. Nem haladtunk annyira, mint lehetett és kellett volna; de teremtőnk ellen Kazinczy szerint nincs okunk zúgolódni s a magyar nép felöl hidegen és kicsinylőleg gondolkozni. Ne vágyjunk egyébbé válni, mint a mivé a születés tett bennünket. A magyar nép minden elmaradottsága mellett vonz, a szász pedig minden előrehaladottsága mellett visszataszit. A jászberényi, böszörményi ember a maga kék pruszlikjában, kék nadrágjában, báránybőr süvegében örül, ha idegent lát s bizonyára megkérdi tőle: „Hol van lakása nagy jó uram? Mi jóban fárad e földön? Nincsen-e otthon dolga, hogy ennyi földre csak azért jön el, hogy lássa, miként vagyunk mi itten“? A durczás szász laconicus feleletre is alig méltatja a hozzá saját nyelvén németül szóló idegent. Nemcsak a paraszt, hanem még a lelkész is ilyen. — Ezt mindazok megerősitették, a kik előtt Kazinczy a szászokkal való találkozásának körülményeit és benyomásait emlitette.

Hasonló módon írja le a tótok és oláhok népéletét és népszokásait is, a melyek képe különben a ma e részben észlelhetőkkel igen sokban megegyezik. Ezen különbségek daczára általában a nagy többségnél mégis léteztek oly közös vonások, melyek hazánk népességének bizonyos egynemű jelleget adtak. Ilyenek voltak a képzelem nagyobb élénksége,

a kiváncsiság kisebb foka, mint másutt, a szivélyesség, a barátkozási hajlam és a vendégszeretet. Ez érthető is, mert hiszen az itteni legkülönbözőbb nemzetiségek egy évezred óta sok tekintetben hasonló viszonyok között éltek. A jobbágyság roskasztó terhei egyaránt nyomták és az uri osztály fajkülönbség nélkül egyaránt megvetette azt. Sőt lehet mondani, hogy a magyar földesurak az ő vallásukbeli nem magyar ajkú parasztnak előnyt adtak a különben is önérzetesebb, de kevésbbé dolgos, a nem bosszúálló és engesztelékeny, de végletekre hajlandó, sokszor daczos, házsártos, irigy s az alárendeltséget nem szivesen tűrő magyar felett. Az osztályok közötti ellentéteket nem hidalta át semmiféle érzelmi mozzanat vagy magasb rendű felfogás. Hiába hirdették egyesek, mint Berzeviczy Gergely[1], gróf Dessewffy József és mások, hogy „atyái is legyünk a népnek“, és hogy „kimélni kell a parasztot, mert hiszen elvégre ő is csak ember,“ [2] a földesurak túlnyomó többsége kegyetlenül, vagy legalább is nagyon méltánytalanul bánt vele. Békés megyében egyes uraságok például télviz idején leszedették a parasztházak ablakait, míg a jobbágyok a tőlük követelt szolgálatot nem teljesitették. A parasztok szomorú, emberekhez nem méltó helyzetökben marhamódra dolgoztak és mégsem tudtak eleget szerezni, hogy maguk és családjuk részére a legszükségesebbet is kiteremtsék. Egy franczia diplomata, Lacuée, megfigyelvén ezt a helyzetet, 1799-ben azt írta haza küldött jelentésében, hogy a paraszttal mint az ökörrel bánni itt nagyon megbocsáthatónak, lényegtelennek s a dolog természetével megegyezőnek tünik fel. A magyar parasztot, mely akkor is az „ország alapja“ volt, melynek Széchenyi szerint a magyarság fennmaradását köszönhetni, mert hiszen a középnemesség is csak ott nem idegenkedett el attól, a hol magyar parasztok laktak, a földesurak általában szeretetlenül sanyargatták és azáltal az ország alkotmányának a rendiségben gyökeredző nagy hátrányait óriási mértékben fokozták.

[1] *Berzeviczy Gergely*: A magyar parasztról. lásd Gaal J.: Berzeviczy G. élete és művei czímű dolgozatában.

[2] *Kazinczy Rumyhoz*, 1809. febr. 24. A m. t. ak. kéziratai közt.

Befejezés. E korszak méltatása.

Így nézett ki a Széchenyi felléptét megelőzött harminczöt év alatt Magyarország. Költők, irodalmi férfiak és politikusok egyetértenek ezen kornak szigorú elítélésében. A költők fájdalmasan busongnak és panaszkodnak a romlásnak indult hajdan erős magyar felett. Az irodalmi férfiak szerint a csapások legnagyobbika súlyosodott reánk ekkor: szellemünk haldoklott, önérzetünk megszünt, méltóságunkról megfeledkeztünk; elaljasodtunk. E kimerült és tehetetlen korszak a kedély emelkedettségét, a lélek tetterejét, a jellem rugalmasságát s a hazafias kötelességnek nemcsak érzetét, hanem fogalmát is elvesztette. A közélet egy nagy temetővé vált, a hol mindennap egy-egy jogot, egy-egy reményt és egy jövendőt zártunk sirba. A nemzeti erő, a közszellem, az alkotó eszmék: mind meg voltak bénulva, vagy kiveszve. És mikor a felbomlás az alkotmány és a társadalom körében kifejtette erejét, megtámadta a nemzetiséget is. A leggyalázatosabb halál várakozott reánk, mely nemzetet érhet, a végelkorcsosulás, az öngyilkosság halála. (Gyulai Pál).

A történetirók is a sülyedés, az elnemzetietlenedés korszakának nevezik a jelzett időket. Szintén őseink elaljasodásáról beszélnek e korban, melynek befolyása alatt annak élete mind szűkebb körre szorul. Az európai eszmék küzdelmében az nem vesz részt, nem hatják át megifjító áramlatok s világnézete és intézményei egyaránt elmaradottak. Nincsenek általános emberiségi és nemzeti eszményei; elidegenedik önmagától; még nyelvét is elfelejti; nemzeti érdekeinek sérelmét nem érzi át s a nemzet a maga megaláztatása iránt teljesen közönyös. Ellentálló képessége rohamosan enyészik el, mert csak az őrizte meg a nemzeti jellemet és nyelvet, a ki az idegen műveltséggel nem érintkezett; de így azután nyers és műveletlen maradt folyton. (Horváth Mihály.)

A politikusok közül hasonlóan lesujtó véleményt mondott e korról Grünwald Béla, a ki azonban ezt tüzetesebben meg is okolta. Szerinte egy idegen, ellenséges királyság; egy türelmetlen, elnyomó klérus; egy elnemzetietlenedett főnemesség, egy helyi életet élő, műveletlen s az osztályérdeknél magasabbra nem emelkedő s nagy tömegében a nemzeti érdek iránt közönyös köznemesség; egy összezsugorodott, német polgárság; egy elnyomott, szegény parasztság; egy

elcsászáriasodott katonaság és udvari kamara; egy az államtól elidegenedett protestantismus; a népnek vallás és nyelv által más központok felé vonzott tömegei, oláhok, ruténék, szerbek, németek és tótok: ezek azok az elemek, melyek e korszakban Magyarország közéletének jellegét meghatározzák. Természetes, hogy a közélet formáit az ily elemek nem tölthették meg nemzeti szellemmel, mely bennök sem volt meg. Az pedig, hogy a társadalom uralkodó osztályai mindezt nemcsak megtűrték, de ragaszkodtak is e formákhoz, bizonyitja, hogy nem volt meg bennök a nemzeti és állami felfogás, mert ezek az intézmények vagy ellentétben álltak a nemzet érdekeivel, vagy teljesen alkalmatlanok voltak megvalósításukra.

A rendi alkotmány köre nagyon szűkre szorul. A külügy, a hadügy, a pénzügy, a gazdasági és művelődési politika oly terek, melyek annak körén kivül esnek s melyekre a nemzetnek nincs befolyása. A külügy vezetése a fejedelemnek legsajátosabb joga. A királyság hatalma folyton terjeszkedik. A nemzet képviselete az állam legfőbb feladataival: a külügygyel egyáltalán, hadügy és pénzügygyel csak nagyon töredékesen foglalkozik. Ezenkivül gazdasági és művelődési politikáját is tényleg idegenek intézték. Ebből azután önként következik, hogy a magyar ügyekkel foglalkozó egyének kevésbbé állami, mint tartományi látókörhöz szoknak. Az ország magasabb rendű, valódi érdekeit nem helyesen fogják fel s ha vannak is, a kik a nemzet életerőit fejleszteni, gyarapitani óhajtanák, igen kevés kivétellel nem tudják, hogy hol kell azt kezdeni, miféle eszközöket szükséges alkalmazni, a nagy tömeg pedig a rendiség kiváltságainak élvezetében és ennek biztositásában véli az alkotmány védelmét rejleni.[1]

Hogy ez a kép mennyiben igaz vagy tulzott, arról a fennebbiekben nyilatkoztam. Igyekeztem a fényt és homályt az igazságnak megfelelőleg elosztani. De most felmerül az a kérdés: mi volt hát igazi oka ennek a szomorú állapotnak s kiket, mily sorrendben és mértékben terhel érte a felelősség?

Az irók ezt a szomorú eredményt a most emlitett okoknak együtt tulajdonitották. Azonban hajlamaik és czélzataik-

[1] *Grünwald Béla*: Régi Magyarország 148. l.

hoz képest annak előidézésére birálatukban majd az egyik, majd a másik oknak engednek túlnyomó befolyást. Ez a vita máig sincsen eldöntve; nem is könnyen határozható el, hogy az említett tényezők közül első sorban melyiket kell okolni és mellette a többiek rovására a mulasztásból, vagy a káros tevékenységből milyen rész irandó. Pedig ez nem a történeti igazság tisztázásának kérdése csupán, hanem abból oly tanulságok is folynak, melyeket az utókornak okvetlenül meg kell szívlelni. Mindezeknél fogva a felvetett kérdés újabb vizsgálódást érdemel. Ez birt engem arra, hogy a régi Magyarországnak képét saját felfogásom szerint fessem meg. És most meg akarom mondani azt is, hogy okainak minő képzete él bennem.

Szerintem Magyarországnak a XIX. század első negyedében kedvezőtlen körülményei voltak az idegen uralkodóház, az örökös tartományokkal fennálló viszonynak szabályozatlan volta, gazdasági és társadalmi életünk oly előnytelen alakulatai, melyeket az akkori nemzedék a multból örökölt. Ennek pedig saját hibái voltak a következők: a nemzetet képviselő uralkodó osztály, a nemesség, szűkkeblű önzése, nem kis mérvű léhasága és a kiváltságaihoz való merev ragaszkodás. Érdeme ellenben a mindezen körülményeken és hibákon győzedelmeskedett fogékonysága az erkölcsi érzések iránt s a képesség és tehetség arra, hogy az értelemhez szóló tanácsokat befogadja: ezzel kapcsolatban az önfeledt lelkesedésre való hajlam, a nemzeti érzésnek vele született csaknem ösztönszerű alapja és a nagy veszélyek esetén az összetartozás érzetének mindenkor való felébredése. Meg vagyok győződve arról, hogy nem lehetett teljesen elerőtlenedve és elaljasodva az a nemzedék sem, mely mégis alapját képezte történetünk legszebb korszakának, midőn az anynyira önzőnek hirdetett akkori magyar nemesség minden alsó és felső nyomás nélkül egyedül a kor szellemének hódolva a rendi kiváltságokért folytatott küzdelmek útján megmentett alkotmánynak, melyben addig csak százezrek voltak, sánczai közé bevette a népek millióit és ez által bámulatos, az egész világhistoriában páratlan áldozatkészséget és igaz hazafiságot tanusitott.[1] Az a korszak, melyből ez a másik nőtt ki, nem

[1] Ugyanily felfogásnak ad kifejezést Beőthy Ákos is, a ki „A magyar államiság fejlődése és küzdelmei“ czímű nagy művének ide vágó

lehetett olyan rossz, olyan elitélendő, mint a minőnek azt eddig sokan hirdetni szerették. Azok az alaperők, a melyek az országot később megmentették, fejlődési képesség alakjában, talán sokkal kisebb mértékben, mint kivánatos lett volna, csiráikban meg voltak akkor is. Hogy nem fejlődtek és nem hatottak eléggé, az nagy szerencsétlenség, de azért nem lehet ezen gyenge erőknek a viszonyok nyomása folytán más felsőbb hatalmak által eltorlaszolt, bedugott, eltemetett forrásait első sorban okolni. A fejlődésnek ellentálló tényezők súlyával szemben az ország a maga egészében épp oly tehetetlen volt, mint a mily gyengéknek és aléltaknak bizonyultak egyes alkatrészei. Csak természetes ennélfogva, hogy a nemzeti fejlődés elemeit e korszakban beható figyelemre és tüzetesebb vizsgálatra méltatva, a sajnos késedelem igazolására nem keresek bűnbakokat és a megoldások egyoldalú abszolutismusát itt is mellőzni kivánom. Az igazságos itélet hozhatása megkivánja, hogy a nemzet szétdúlt szervezetének olyan a milyen, de tényleg mégis létezett életműködését rokon- és ellenszenvek által lehetőleg nem befolyásoltatva vizsgáljuk, a mihez az is tartozik, hogy a rendkívül bonyolult akkori viszonyoknak egymásba fűződő szálait minél jobban igyekezzünk tisztázni. Csak így érthetők meg a helyzetnek már adott nehézségei, melyek hatása alól a legjobbak sem tudtak akkor menekülni. A lélektani szempont mellőzése itt tehát nagy hiba és méltánytalanság lenne.

Ahhoz nem fér kétség, hogy erkölcsi tényezők alkották újra Magyarországot, ezek pedig mint emeltyűk nem működhettek volna ott, a hol azoknak magában a nemzetben támpontjai nem kinálkoznak. Vegyük azonban figyelembe a következő roppant hátrányokat: Törvényeinkben és a hivatalos okmányokban Magyarország mint független állam szerepelt ugyan, de tényleg a gyakorlatban a fejedelem birodalmának részeivé lettünk. Így azután a magyar nemzeti politika fejlődésének semmi tere sem volt. A nemzeti aspirácziók és a dynastia iránti hűség minduntalan ellentétbe jutottak egymással. Magyar embereket akkor, ha magasb állást adtak is nekik,

részét én azonban csak a fennebbi szöveg megirása után olvastam. (773. és 840. ll.)

igazi befolyással soha sem ruházták fel. A király idegen, nem lakik az országban. Magának nemcsak családi birtokai vannak, melyek egész tartományokra terjednek ki, hanem egyúttal a római szent birodalomnak is még egy jó ideig császárja, azután pedig ennek a méltóságnak minden áron pótlását keresi. Magyarország emelése ennek folytán nem czél, hanem annak birtoklása is a most jelzett czél elérésének csak eszköze. Legjobban szeretnék, ha az mint magyar ország megsemmisülne, s részévé válnék az uralkodócsalád monarchiájának. Az uralkodót idegen tanácsosok veszik körül, a kik befolyást gyakorolván reá, voltaképp hazánk politikáját is intézik. Azok veszik körül még itt az országban is; folyton azok tanácsával él, sőt a magyar kormányszékeket is ők rendezik be és ők igazítják. Egyes magyar családokat felkarolnak s főrangra emelnek, hagyományos nevű magas állásokba helyeznek, de azok igazi hatáskörrel nem bírnak soha. A kanczellária, helytartótanács, udvari kamara minden kérelem daczára függő helyzetben maradnak Bécstől. Függetlenségünk törvényben ugyan ismételve biztosíttatik, s ez bizonyos időszakossággal ismétlődik is, de ez a függésen nem változtat semmit sem. Magyarország különállásának fogalma így lassankint a magyarokban is elhalványul s az ország érdekében néha támasztott követeléseket, mivel azokat maguk is kivihetetleneknek tartják, nem veszik komolyan. Így vesztette el legfelsőbb osztályát a nemzet, mert annak tagjai annyira udvaronczokká váltak, hogy a kegyvesztést tartják magukra nézve a legnagyobb csapásnak.

Lassankint az egész nemzet is elszokik a maga létérdekeinek szem előtt tartásától és gondozásától. E mellett mesterséges eszközökkel zárják el a művelt világtól a magyarságot, s fejlődését úgy az anyagi, mint a szellemi téren lehetőleg akadályozni igyekeznek. Így hal el lassankint benne a nemzeti érzés, s azt általános közöny váltja fel. E mellett az ország lakosait nemcsak a nemzetiségi különbség, hanem a felekezetek és osztályok ellentéte s a megyei élet önállósulása is szétdarabolja. Mívelt, nagy, erős főváros nincs, tehát nem létezik oly befolyás sem, mely ezt a sok mindenféle részt összefoglalhatná. A tényleges államhatalom maga pedig az ellentéteket nem kibékíteni, hanem fokozni, vagy legalább fönntartani törekszik. Csodál-

hatni-e azután, ha a nemzet mindjobban elcsenevészik s az egész közéletet az aprólékosság jellemzi? Kiváló vezérek, mozgató szellemek és erkölcsi erők nem jelentkeznek s a legnagyobb nevű egyének, mégha főméltóságokat töltenek is be, személyileg nem nyomnak semmit. Egyesek e bajokat nem kis részben, sőt — mint Grünwald Béla — főleg a rendi alkotmánynak tulajdonítják. De a rendiség ekkor sokáig az alkotmányosságnak mindenütt legfőbb formája volt, és a mienkhez hasonló pangás minden rendi alkotmánynyal bírt országban mégsem volt észlelhető. Az magában véve tehát hazánkban sem képezte a hanyatlás és tespedés legfőbb okát. Más alkotmányos forma az európai continensen ebben az időben nem is lehetett. Azonban a rendi alkotmány nálunk, mint például a skandináviai államokban, nem karolta fel az egész nemzetet, az osztó igazság érvényesülésének ennélfogva itt tényleg nem volt meg a szilárd alapja. A régi svéd alkotmány, melynek külső erőszak miatt most porladó nyomaival Finnországban még találkozunk, négy külön rendet ismer, melyek közt nemcsak a nemesek és a papok, hanem ugyanazon jogon a városi polgárok és a parasztság is szerepelnek. A mi országunk népességének legnagyobb része ellenben régi alkotmányunk szerint képviselve nem volt, és a mennyiben volt is, mint a szabad királyi városok, azok együttvéve csak egyetlen szavazattal bírván, semmi politikai nyomatékkal nem dicsekedhettek. Tehát nem a rendiség általában, hanem az egyoldalú rendiség volt a hiba. De ennek is megvan a maga érthető magyarázata, mely a nemességre nézve sok enyhítő körülményt foglal magában. A városok nagyobbrészt idegen eredetűek, melyek az idegen uralkodóházzal nagyon is hajlandók nemcsak a nemesi előjogok, hanem a magyar állam különállásának rovására is megegyezni. A parasztság pedig közvetlenül a magyar királyságnak a XVI. század első negyedében történt összeroskadása előtt roppant vereséget szenvedett. A törökök pusztításai, az ország eldaraboltatása, a vallásháborúk és a Rákóczy-forradalom éppen nem voltak oly körülmények, melyek mellett az megerősödhetett s valamelyes politikai jogokat szerezhetett volna magának.

De bár mennyire érthető is tehát ez az egyoldalú rendiség, annak káros hatása azért nem maradhatott el. Külön-

ben a karok és rendek idegen elemekkel folyton gyarapodtak s az indigenatus mindenféle nem éppen az ország javára történt érdemesültség alapján való adományozása és Mária Terézia ideje óta a régi nemesi családoknak magyar voltukból való kiforgattatása a főnemeseket csaknem kivétel nélkül elidegenítette a nép zömétől. Idegen nyelv, idegen cultura vett rajtok erőt. A köznemesség e korszakban habár annak kebelében is nagyon sok volt a külföldi származású elem, kevésbbé idegen; képviselői is a követek tábláján nagyobbrészt magyarul tárgyalnak, holott a főrendek még mindig kizárólag latinul tanácskoznak. A főurak önzése oly mérvű, hogy a közügyek tárgyalásába kevés kivétellel egészen a maguk egyéni és osztály érdekeinek szempontjából folynak be. Az önös álláspont a nemességnél általában véve is feltalálható: de a köznemesség körében mindig megvolt a hajlam arra, hogy a nemesi privilegiumokat nemcsak azért védelmezzék, mert neki hasznosak, hanem azért is, mivel azok a nemzet jogainak fenntartásával szorosan összefüggöttek.

Ha a jobbágyok ügyét nemzeti fejedelem karolja fel, s az ország önállósága miatt a létező főhatalomra nem kellett volna mindig bizalmatlanul tekinteni; ha a fejedelem a korszellemmel szövetkezve a nemzet zömének érdekében támadja meg a privilegiumokat: a köznemesség bizonyára nem fejthetett volna ki oly ellenállást, mely mellett a franczia forradalmi eszmék kapcsán másutt szélesb körökben hódító emberi jogok nálunk csak keveseknél találtak elismerésre. De a reactió az ország lakosainak minden demokratizálásától irtózott s inkább lemondott az anyagi haladásról is, semhogy a fejedelmi tényleg korlátlan sarkalatos jogokat a nemzet megerősödése és önérzetesbbé válása által veszélyeztesse. Ez magyarázza meg, hogy nálunk a század első negyedében oly lassan haladt minden, s hogy a nemesség is oly gyanakvóvá lett. Ennek következtében sem társulás útján nem tömörülhetett, sem a szellemi érintkezés folytán nem világosodhatott fel jobban. Ez fő oka annak, hogy néhány évtized alatt a közállapotok megitélésének mértékét elvesztette, minek következtében minden változtatást, mely a nemesi előjogokat érinthette volna, veszélyesnek tartott. De valóban nem is tudhatta, hogy abból nemcsak a kiváltságokra, hanem az összes nemzeti állapotokra

vonatkozólag mi történhetik. Az osztályérdek a nemesség szemeiben ugyan nagy súlylyal bírt, de éppenséggel nem áll, hogy e mellett az ország politikai és gazdasági érdekei azt egészen hidegen hagyták volna. Rendszeres tevékenységet ezek javára nem fejthetett ki, de ha akadtak egyesek, a kik concrét módon megtudták mondani, hogy a helyzet javítására mit kell tenni, mindig nagyobb számmal voltak olyanok, a kik a haladásért s az alkotmány igazságosabb alapokra való helyezéseért lelkesedni tudtak. A nemesség zöme természetesen az ily eszmékért nem képes felmelegedni, mert hiszen kiváltságainak káros voltáról, egy két szűk körben olvasott irót kivéve, nem is világosította fel azt senki sem. A cenzura ugyanis az eszméknek széles körben való terjesztését lehetetlenné tette, a mihez még az is járult, hogy a tudományos irodalmi nyelvül használt latin korántsem volt alkalmas arra, hogy az agitatio közegéül szolgáljon. Érthető tehát az a szűk látkör és az a szűkkeblűség, mely ezen kor nemességét jellemezte. Jórészt megbocsátható ennélfogva az a balvéleménye is, mely szerint a nemesség kiváló állását egyedül előjogai biztosítják, és hogy miután a nemességnek feladata a nemzetet képviselni, azok a kiváltságok, mivel feltétlenül szükségesek, egészen jogosultak is. Erről még jobban meggyőzte azt a kormány koronként ismétlődő nyilt támadása az alkotmány, sőt a nemzeti lét alapjai ellen. Ez ilyenkor azután mindig nagy ellentállást idézett elő, mely a fejedelmi jogok érvényesülése érdekében történt előnyomulást többnyire visszaverte, de általa a nemesség bizalmatlansága csak fokozódott, félszeg felfogása pedig a legújabb kor ellentétes eszmeáramlatai daczára azontul is megmaradt.

A helytelen felfogások vádja alól a nemességet mindazáltal lehetetlen tökéletesen felmenteni. Az előjogainak, különösen, a közteherviseléstől való mentességnek védelme közben a nemzet valóban életbe vágó érdekeiről nem egyszer feledkezett meg, sőt az idegen hatalomnak azok számos biztosítékát maga szolgáltatta ki. A nemesség zöme e korban a régi alkotmány változatlan fenntartását dogmának tekintvén, a nemzet és államgazdaság fejlődése folytán mulhatatlanul szükséges reformoktól is makacsul idegenkedett. De az bizonyos, hogy ebben sokkal hibásabb a felső tábla, mely a

követek táblájának néha legjobb szándékból származott kezdeményezéseit is mereven visszautasította. Más kisebb fontosságú, főleg közgazdasági reformokat ellenben az alsó tábla tett lehetetlenné. Ezt első sorban a maga valódi és képzelt aprólékos előnyei, azt pedig kiváltképp az udvar óhajaira való tekintetek vezették.

Mindezek alapján összefoglaló ítéletem e részben tehát a következő: Az 1825-dik évvel bezáruló korszak képe Magyarországot nem tünteti fel olyan területnek, melyen minden tökéletesen parlagon hevert volna. A civilisatiónak oly régi maradványai és újabb kezdeményei bőven léteztek itt, melyek figyelmen kivül hagyása az akkor élt nemzedék iránt nagy igazságtalanság, a következő javára pedig határozott részrehajlás lenne. Méltánytalanság volna az is, ha a haladás magvainak csiraképtelenségét következtetnők abból, hogy azok nem fejlődtek úgy, mint kivánatos lett volna, és nem tudtak általánosabb tenyészetet létrehozni. A magyarsággal szemben oly ellenséges indulat létezett éppen a leghatalmasabb és tényleg intéző körökben, melyek minden szabadabb mozgást és minden lendületesb nemzeti haladást lehetetlenné tettek. Nem tagadható azonban, hogy az elmaradottság okát nemcsak ez, sőt nem csupán a történeti fejlődés eredményét képezett állami és társadalmi feldaraboltság, hanem egyúttal az értelmesebb magyarság zömének közönye, felfogásának egyoldalusága és korlátolt volta, ebből folyólag a megengedhetőnél és kimenthetőnél is nagyobb fokú önzése képezte.

Azonban az általán elhanyagolt, hátra maradott, elzüllött és úgy a bécsi kormány, valamint az uralkodó osztályok hatalma által elnyomott magyar nép rétegeiben, de különösen a középnemesség jobb érzésű részében nagyobb számmal voltak oly egyének, a kik minden jóért, szépért és minden nemzetiért is lelkesültek. Az új élet fakadása sok helyen észlelhető volt már ekkor. Csakhogy mindez nem tudott érvényesülni, mert elszigetelve levén, a kölcsönhatás előidézésére képtelen volt. A társadalmi erők igy legnagyobb részt meddők maradtak és szaporitották azon elégedetlen elemek számát, melyekből ezen kornak majd lemondó, majd busongva esengő közhangulata alakult. Ezt az állapotot vagy úgy lehetett megváltoztatni és jobbra forditani, ha akadt volna valaki, a ki

azt a politikai nagy kőlapot, mely mindent elnyomott, anyagi hatalommal és okosan vezetett erős kézzel eltávolítja, ennélfogva a természetes s minden irányban megindulni kivánó serkedés legfőbb akadályát megszünteti. Vagy pedig úgy lehetett a nagy bajon segíteni, hogy az elnyomó politikai hatalommal megalkudva, ama kőlapnak daczára, vagy helyesebben mondva, annak bizonyos mérvű felemelésével oly tenyészetet teremt, mely azután annak későbbi feldöntésére időjártával elég erőssé válhatik. Az első lehetőség megvalósulására az adott viszonyok között akkor, midőn Széchenyi fellépett, sőt még később sem volt kilátás. A magyarság a maga egészében anyagilag, szellemileg és erkölcsileg annyira el volt ernyedve, hogy ez irányban minden válalkozás, még ha lett volna is arra való kezdeményező, okvetlenül balul ütött volna ki és csak újabb szerencsétlenségbe döntötte volna a nemzetet. Nem maradt tehát hátra más, mina második, tényleg be is következett lehetőség. De ez is csak úgy valósulhatott meg, hogy akadt a nemzetnek egy oly tagja, a kiben annak áldozatkész, önzetlen, sikeres tettekre lelkesítő szeretete felébredt, s a kinek szülése és legalább részben való követése által a nemzet a maga életrevalóságát akkortájt a legfényesebben bizonyíthatta be. Azonban az önzetlen faj- és honszeretet ez időben nem volt csak egy embernek dicső tulajdona. Egy egész sora létezett a hazafiaknak, a kik mint költők, írók, megyei és országgyűlési szónokok életöket is szivesen áldozták volna a magyar nemzet újból való felemelkedésének biztositásáért. Hanem erre irányuló reformeszméik, ha korszerűek is, csak részlegesek, vagy éppen olyanok voltak, melyeknek az életbe való átvitelével a nemzeti megújhodás folyamatát czélszerűtlen dolog lett volna megkezdeni. Továbbá helyzetök, viszonyaik és személyes tulajdonságaik sem bizonyultak olyannak és nem jelentkeztek oly combinatióban, a minőkre e kornak valóban égető szüksége volt.

Eléggé nagyra nem becsülhető szerencsénknek kell tehát tartani, hogy gróf Széchenyi Istvánban a magyarságnak végre ilyen reformatora keletkezett. Ő ennélfogva összes egyéni és társas viszonyainak rendkivül kedvező volta folytán úgy tekintendő, mint a kit a nemzet ujjászületésének vezetésére valósággal a Gondviselés küldött nekünk.

MÁSODIK FEJEZET.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉLETE ÉS JELLEME REFORMÁTORI HIVATÁSÁNAK SZEMPONTJÁBÓL.

A nemzetgazdaságtan napjainkban legkiválóbb angol mívelője, Marshall Alfréd, szerint azok a nemzetek bírnak legtöbb kilátással a fennmaradásra, melyek tagjai közül a legszámosabban hajlandók magukat feláldozni az egészért. Ez alatt mindazáltal nemcsak a halállal való bátor szembenézést, hanem az egész életre kiterjedő oly munkásságot is kell érteni, melyet az egyén a nemzeti lét érdekében rendez be és folytat. A nemzet iránti mindenre kiterjedő hűség: a polgári erény, melynek fő jellemvonását az okos és czélszerű odaadással minél jobban élni akarás, de ha a nemzet javáért kell, esetleg minden dicsőségre való kilátás nélkül is meghalni kész önfeledtség képezi. Bevezetés.

Nem volna az ember eszes, erkölcsös lény, nemzeti társadalma pedig nem volna szerves alakulat, ha mindez erőművi úton is elérhető lenne. A nemzet haladásához az emberek belsejében többé-kevésbbé élő, vagy szunnyadó erkölcsi erők megmozgatása szükséges. Ehhez pedig mindenekelőtt oly emberek kellenek, a kik a saját lelkületök megnyilatkoztatása által azok hurjainak mintegy visszhangzó rezgését tudják másokban előidézni. — Különösen vagyunk alkotva; reánk más, mint az emberi közvetlenül nem hat. A nagy világot csak emberi képek alakjában ismerjük. Az csupán mint emberi létünk színhelye érdekel bennünket; hozzá való viszonyunk felismerése, bármily magasztosan nyilatkozzék meg, s nagy alkotója felé bármily vallásosan emelkedjünk is, benne való hitünk emberi lelkünk dicsőülésénél

nem egyéb. Az ókorban, melynek képzelme a kiváló férfiakból félisteneket teremt magának, az istenségek határozottan emberi alakot öltöttek. A félmívelt népek ezt kevesebb tökélylyel ma szintén utánozzák; sőt a mívelt népek nagy zöménél is az antropismus különféle nyilvánulása csaknem kiirthatatlannak látszik. — Emberre tehát jó vagy rossz irányban csupán emberek képesek hatni, és pedig mindig csak úgy, ha annak lelkületét eszméik és példáik által befolyásolni s öntevékenységét megindítani képesek.

Az ily gondviselésszerű férfiak küldetését senki sem jelölte meg találóbban, mint a „legnagyobb magyar", midőn azt mondta, hogy a vezérek nem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképp születnek és azzá akkor válhatnak, midőn kötelességükhöz hiven eszméik és javaslataik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bízta, hogy a földnek saját tengelye körüli forgását találja ki, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét fedezze fel, sem Franklinra, hogy az égből a villámszikrát a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart ragadja el. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogczím, protekczió és kinevezés nélkül futották meg. De megbizatásuk azért, és pedig a valóban legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban fölvilágosítsák és vezessék. „A kik velem" úgymond „nincsenek megelégedve, azoknak nem kivánok egyebet, minthogy nálam jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájok által jobban erősítsék meg azt, a mit hirdetnek. Akkor leghivebb tanítványuk én leszek és nem fogom kérdezni azt sem, hogy ki bízta reájuk ezt a szerepet?" De hasznot a közügynek csak az hajthat és vezér jogosan csupán az lehet, a ki lát ott is, a hol másokra nézve minden homályba van burkolva. Az önismeret és mások bizalma jelölheti ki az eltökélt akarattal biró világos elmének a maga tekintélyes helyét. „Azonban egy hősies érzelmű, erős agyvelőben oly vonzerő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához". Így azután meglesz hatalma is arra, hogy „egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabbítsa meg".

A magyarságnak, mióta különféle népiségekből először

alakult nemzetté, mindazon korszakaiban, midőn emelkedett, ilyen irányadó vezérférfiai mindig voltak. Ellenben hanyatlásának összes korszakait a valóban előkelő szellemek hiánya jellemzi. — Egy ily nagy hanyatlás csaknem négy századdal ezelőtt összetörte ezt a nemzetet. Azóta minden bajunknak legfőbb forrása abban a körülményben rejlett, hogy a nemzeti létért való küzdelemben a multak hibáit és hiányait nem tudtuk elég sikeresen jóvátenni és pótolni. Míg végre a XIX. század második negyedének köszönhettük, hogy az a magyar nép töredékeit újból egészszé alakitván, a nemzetek sorába ismét beléphettünk.

Jó sorsunk úgy akarta, hogy e faj egy olyan kiváló férfiú születése s a maga iránti szeretetnek és odaadásnak benne való felébresztése által bizonyítsa be életképességét, a ki összes külső viszonyainál s szellemi és erkölcsi benső értékénél fogva minden nemzet keblében, ha ott születik, az igazi próféták, a valódi hősök és a korszakot alkotó reformerek sorába emelkedett volna.

Ha gróf Széchenyi István a nagy vallásos mozgalmak korszakában lát napvilágot, talán vallásalapitó vagy újító lett volna: ha a nemzeti létért a harcztéren folytatott küzdelmek idején éri őt a férfi kor, valószinű, hogy vagy a nemzeti hadak diadalmas nagyjai között, vagy a Leonidások és szigetvári Zrinyi Miklósok sorában szerepelt volna. De mivel Magyarországon oly korban élt, midőn az összetört nemzet részei rendi, felekezeti különbségek, territoriális szerkezetű igazgatás és kiváltságos osztályainak szűkkeblű viselkedése folytán az életérdekű szerves egységben összeolvadni képesek nem voltak, ő a békés reformok terén lett a nemzet első napszámosává.

Volt tehát valami igaz abban, a mit Kossuth Lajos a Kelet Népére válaszul írt könyvében mondott, hogy az őt megelőző korszak teremtette Széchenyit. Kétségtelen, hogy működésének kiindulási pontját és alapját az adott viszonyok és az általa itt talált állapotok képezték. De viszont az is igaz, hogy a Széchenyiben működött isteni szikra ezekre a viszonyokra és állapotokra annyira visszahatott, hogy ennek következtében ő maga teremtett egy új korszakot. Mert legnagyobb részt az ő működésének és példájának köszönhető, hogy az említett időszak alatt a hazafias, kötelességtudó s fen-

költ szellemi és erkölcsi tulajdonaiknál fogva becses férfiaknak egész gárdája keletkezett, a kik az általa megkezdett nemzetalkotást hathatósan előmozdítván, később nagy válságokon is keresztül törve, a magyarság nemzeti létét egyelőre ismét biztosították.

Habár a tizennyolczadik század utolsó és a tizenkilenczedik első évtizedeiben, mint az előbbi fejezetben láttuk, a nemzet életének gyökereire mért csapások visszahatásaképp a magyarság sok kiváló képviselőjében felébredt volt már annak tudata, hogy a nagy átalakulás korszaka bekövetkezett, s költők, nyelvészek, történetirók, a nemzet képviseletével megbizott követek, a megyék szónokai és közemberei mind számosabban hirdették is azt, hogy a magyarság akkori jelene sem dicső multjának nem felel meg, sem a jövő fejlődésének szilárd alapjául nem szolgálhat: senki sem volt közöttük, a ki részleges reformeszméknél és ötletszerű javitásoknál egyebet tudott volna felmutatni. — E mellett minél élénkebben éltek a nemzeti aspiratiók a kiváló hazafiakban, annál nagyobb volt bennök a kétség is az iránt, hogy az előttük feltornyosuló nagy nehézségekkel szemben azok megvalósulása vajjon sikerülni fog-e valaha? A multon és annak nagyságán való szeretetteljes, de bánatos csüggés, mely csak egy árnyalatban különbözött a csüggedéstől, fogta el a kebleket és bénitotta meg az elméket. Az egész köz- és magánélet a pangás, legfeljebb az álmodozás s a nagyság utáni tehetetlen esengés jellegével birt. E révedezés közben a fölfogások nem tudtak egymáshoz közeledni, a részek között századokon át fennállott visszavonás és széthuzás állandóan megmaradt s a néptöredékek hatályos kölcsönössége az ellentétek eltüntetésére alkalmas nagy harmoniában nem tudott helyreállani.

Küldetése. Ennek a nagy közszükségnek mibenlétét értette át és mentő gondolatát találta meg gróf Széchenyi István. Ő volt képes legalaposabban felfogni azokat a tényezőket, melyek egybeműködése a nemzeti újjászületést maga után vonhatta. A bajnak és orvosszerének már felismerése és szabatos, tüzetes megjelölése is halhatatlan nevet biztositott volna neki, mert az ilyen eszme életképes nemzetnél később is kikél és előbb-utóbb megtermi a maga gyümölcseit. De Széchenyi István nagysága az ilyen nemzeti vezéreszmék szerzőinek dicsősé-

génél sokkal nagyobb. Ő nemcsak belátta, hogy nemzeti lét nélkül a magyarság elpusztul, nemcsak felismerte képességét és hivatottságát az önálló nemzeti küzdelemre, nemcsak megállapitotta az eszközöket, melyekkel az e végből szükséges átalakulás keresztül is vihető, hanem teljesen átértve fajának jellemét, helyzetét és összes viszonyait, s felismerve a saját erejét és kiváló állásának kötelességeit, ámbár tudta, hogy annak, a mire vállalkozik, minő nehézségei, sőt számos irányban mily nagy veszélyei vannak, sok mindenre kiterjedő előkészület után a nemzetalakitásnak oly nagyszabású tervét állapitotta meg magában, melynek minden részlete lelkiismeretesen volt kidolgozva. — Hatalmas kezdeményeinek, melylyekkel reformtevékenységét meginditotta, sikeres keresztülvitele e tervnek lényeges alkatelemét és lélektani mély megfigyelésre valló bevezetését képezte. Tudta ő jól, hogy reformeszméitől közvetlen hatást csak úgy várhatott, ha azoknak hasznosságát a sok kétkedni hajlandó és minden áron kétkedni akaró kiváltságos magyar előtt kézzel fogható eredményekkel tudja bebizonyitani és ezáltal a kicsinylés minden nyilatkozatát elhallgattatni képes. E gyakorlati sikeres kezdemények nélkül Széchenyi annyi reformellenes tényező között hazánkban sohasem lehetett volna a helyzet urává.

És valóban nagy szerencsének mondható, hogy ő mindazon tulajdonokkal birt, melyek a mult század második negyedének elején az eredményes reform-tevékenység meginditásához csakugyan szükségesek voltak. De viszont szerencse az is, hogy nem korábban jött, mert nem valószinűtlen, hogy az akkor még elő nem készitett talajon nagyobb szabású működést éppenséggel nem fejthetett volna ki, és csaknem biztosra vehető, hogy ő is a Martinovics összeesküvésbe bonyolódott kiváló férfiak sorsára jut, a kiket a még ki nem fejlődött, rendkívül erőtlen magyar közvélemény bámulatos közönynyel veszni engedett. A helyzet embere.

Ezután egy negyed század mulva azonban már elérkezett az ő ideje is, mikor mindazon tulajdonságokkal birt, melyek a szellemek nagy áramlatának irányitásához az adott viszonyok közt szükségesek voltak. A kiváltságos osztályok körében is kimagasló előkelő állása; történeti nagy neve, melyet reá a nemzet hálájával környezett atya hagyott; szár-

mazása mindkét részről olyan nemzetségektől, melyek a nagy áldozatokra is kész fajszeretetről voltak ismeretesek; családjának a nemzet és trón iránti egyforma hűsége, mely ugyan sok félreértés és kellemetlenségnek lett úgy őseire, mint reá nézve is kútfeje, de a mely nélkül az egyik vagy másik rész bizalmatlansága abban az igazságtalan, veszedelmes korszakban őt csakhamar elnémitotta volna; neveltetése, mely eleinte magyar volt, de folytatása nem itthon történt, minélfogva szellemi ruganyosságát sem a hazai akkori iskoláztatás, sem — a mint ő magát kifejezi — „más ifjúkori bűnök nem bénitották meg"; a katonaságnál találta az a becses alkalom, mely részére az önfeláldozás, az altruismus gyakorló iskolájává lett; a művelt egész külföldnek már ifjú korában történt ismételt beutazása alatt szerzett széles látóköre; tehetségének és hullámzó kedélyének a legbonyolultabb viszonyok között is csaknem látnoki intuitióban való tetőzése: küldetésszerű kiválósággal képesitették őt a nemzet újjáalkotásának reformátori hivatására.

A Széchenyi család. A Széchenyi család története negyedfél század óta van összeforrva a magyar nemzet viszontagságainak változatos alakulásával. E névvel történelmi emlékeink között akkor találkozunk először, midőn 1566-ban gróf Salm a török hadakra gyorsan ráütvén, Veszprémet és Tatát tőlük elvette, és az előbb emlitett várost két század gyalogsággal Széchenyi Mihály őrizetére bizta.[1] Ennek ivadéka volt Széchenyi György, a kit I. Lipót király 1697-ben a török elleni háborúkban szerzett vitézségéért grófi rangra emelt. Egy másik Széchenyi György mint Pázmán Péter tanitványa Magyarország primásává lett[2] és unokaöcscsével, Pál kalocsai érsekkel együtt, daczára annak, hogy közczélokra töméntelen pénzt, mintegy két millió forintott áldozott, a már főrangúvá lett Széchenyi családot gazdaggá is tette. Az előbbinek pénzén vásárolta meg ugyanis testvére Ferencz, Draskovich főajtónállónak sárvár-felvidéki

[1] Istvánffy történeti művének XXII-ik könyvéből Falk Miksa „Széchenyi István gróf és kora" czimű művében a 2. b. pont alatt erre vonatkozólag a következőket idézi: „Capto memorabili celeritate Veszpremio Salmensis Michaelem Széchenyium ibi reliquit, locum que ei cum sua equitum turma ac ducentis peditibus, tuendum commendavit.

[2] *Wurzbach:* Biographisches Lexicon, 41. kötet.

uradalmát, melytől a Széchenyiek ma is használt nemesi előneve származik. Mindezen kiváló férfiak készek voltak életüket és vagyonukat feláldozni a trón javára; de mindig birtak annyi bátorsággal, hogy szembe szálljanak vele is, ha a nemzet érdeke azt úgy kivánta. Az udvar soha sem találta őket, a mint nem egyszer remélte és elvárta tőlük, kész eszközöknek az ország jogai és szabadságainak megcsonkitására. Így azután nemzedékek alatt fejlődtek ki a Széchenyiekben a következő jellemvonások: mély vallásosság, odaadás a közügyek iránt, loyalitás a fejedelemmel szemben, de egyszersmind saját érdekeik által soha el nem homályositott benső tettekben nyilvánuló szeretet és hűség a nemzet iránt.

Ebből a családból származott István atyja, a maga korában annak már csak egyetlen férfi tagja. A mosonymegyei Széplakon 1754. évi April. 28-án született gróf Széchenyi Ferencz is, a ki a bécsi Teréziánumban neveltetvén, a Mária Terézia nemzetietlenitő udvari politikája által meginditott áramlatba került. Az állam szolgálatára teljesen képesitve levén és tehetsége II. József császár által is felismertetvén, 1784-ben gróf Eszterházy Ferencz horvát bánnak, a ki akkor egyúttal magyar udvari kanczellár is volt, helyettesévé és egyszersmind a báni tábla elnökévé neveztetett ki. A harmincz éves fiatal ember ezután csakhamar egy másik küldetésre szemeltetett ki, mert a következő évben a három magyar és két szlavon megyéből állott pécsi kerület királyi biztosává lett. E küldetéseket azért vállalta el, mert meg volt arról győződve, hogy az országnak a koronázatlan fejedelem által meginditott reformra szüksége van ugyan, de remélte, hogy ennek bizalmát megnyervén, másokkal együtt talán sikerülhet neki az alkotmány és a nemzet önállóságának kedvező irányba terelnie őt. Midőn ebbeli várakozásai hiúknak bizonyultak, oly határozott követelésekkel lépett fel az ország érdekében, hogy a hű szolgának tartott férfiú eljárása felett az udvarnál elbámultak és ő kegyvesztetté lőn. Széchenyi Ferencz harminczkét éves korában nem késett mindezek folytán, habár valóságos titkos tanácsosnak is megtették már, elhagyni hivatalait, sőt az udvar köréből is tökéletesen visszavonult. Ekkor utazni ment, részint, hogy szórakozzék, részint, hogy tanuljon és mindenféle magyar vonatkozású könyveket, térképet,

Gróf Széchenyi Ferencz.

érmeket és régiségeket gyűjtsön. Ezen gyűjteményeit később is gyarapitotta, különösen akkor, midőn II. Lipót uralkodása alatt a trón és nemzet közötti békét állandóan helyreállitottnak hivén, ismét kilépett a közélet terére s helyét a főrendi táblánál elfoglalta. Ekkor történt, hogy az uralkodóházzal közel rokonságban lévő nápolyi királyi párnak az annyi ideig szünetelt törvényhozás megnyitási ünnepélyén való résztvételét a magyar országgyűlés megörökiteni óhajtván, annak emlékére érmet veretett, melynek személyes átnyújtásával gróf Széchenyi Ferenczet bízta meg, a ki e küldetésre saját költségén vállalkozott is. Megfelelő előkészületek után és kellő kisérettel felszerelve ment Széchenyi Ferencz Nápolyba, útjába ejtvén Olaszország nagy közmivelődési gyúpontjait, a hol mindenféle becses dolgokat szerzett össze, melyeket később, 1802-ben, és pedig miután azokat a maga költségén rendeztette, a könyveket és okleveleket pedig katalogizálta és azok czimjegyzékeit 14 vastag kötetben kinyomatta volna, a nemzetnek ajándékozott, miáltal a magyar nemzeti múzeum alapját vetette meg. Ezen utazásának folyama alatt született 1791 évi szeptember 21-én legifjabb fia, István, a ki nevét, az első magyar királyé után kapta, és a ki általános hit szerint a bécsi Herrengasse 18. szám alatti házban, mások szerint az ottani Augartenben volt császári palotában pillantotta meg a napvilágot, a melynek kényelmét a császár és király az érdemes férfiú felesége részére ezen állapotában felajánltatni rendelte.[1] Évek teltek el ezután, melyek alatt Széchenyi Ferencz csak az által adott életjelt magáról, hogy a franczia háború vitelének költségeihez nagy mennyiségű termények adományozásával, pénzáldozattal és katonaság kiállitásával vagyoni dús erejéhez mérten hozzájárult. Az uj király látta ekkor, hogy gróf Széchenyi Ferencz még sem forradalmár, hanem csupán nemzetéhez is hű hazafi. Felkerestette azért őt magányában és 1798-ban Somogy vármegye főispánjává, a következő évben a hétszemélyes tábla ülnökévé és elnökhelyettesévé, majd pedig magyar udvari főkanczellárrá nevezte ki. Áldozatai a folyton tartó háború czéljaira nagyon jól estek a mindig üres hadipénztárnak később is, a fejedelem pedig meg volt hatva azok

Gróf Széchenyi István születése.

[1] *Wurzbach:* Biographisches Lexicon 41. kötet, 252. l.

által, miért is 1807-ben a legnagyobb kitüntetésben, az arany gyapjú-rend adományozásában részesítette őt. De az ő szivét az udvar evvel sem tudta teljesen megvenni, mert a mint Ferencz császár és király német tanácsosaira hallgatva szintén törvénytelenségeket kezdett elkövetni, makacs szembajának előtérbe tolásával és ürügye alatt végleg visszavonult a magán életbe. Azontul csak ott kifejlődött misztikus vallásos érzelmeinek élt, melyek később úgy erőt vettek rajta, hogy lehangoltságát csaknem a búskomorságig fokozták. Kettőben ez mindazáltal nem akadályozta őt: a közjótékonyságban s családi ügyeinek rendezésében. Az elsőnek fényes tanubizonyságát képezi az az áldozatkész könyörület, melylyel 1817-ben több ezer embert mentett meg az akkor igen nagy mérvben fellépett inség következtében őket fenyegetett éhhaláltól. De buzgó katholikus létére sem feledkezett meg a keresztényi türelmességről, mivel tizennyolcz protestáns községének lakosait úgy a mondott évben, mint általában támogatta, sőt a lelkészek és tanitók megélhetésének biztositása végett a református egyházak czéljaira mindenütt ingatlanokat is ajándékozott. — Családi ügyeit pedig akkép rendezte, hogy az őseiről reá szállott nagy birtokból három hitbizományt alkotott és azokat Lajos, Pál és István fiainak s ezek törvényes fiutódainak hagyta, míg leányait, névszerint Fannyt, férjezett gróf Batthány Miklósnét, továbbá Zsófiát, férjezett gróf Zichy Nándornét, másként elégitette ki. Kedvencz — legkisebb — fiának, a kiről mindenki azt tartotta, hogy midőn ő még fiatal volt, hozzá nagyon hasonlitott, legkedvesebb uradalmát és nyári lakóhelyét, Czenket hagyta a maga szomszédos községeivel együtt. — A most élő összes Széchenyi grófoknak Ferencz az ős atyja. Nagy családnak lett alapitójává s nemzetségének diszére és hirnevére mindig sokat adott. Így például ő épittette a czenki mauzoleumot is, a hová őseinek, köztük az emlitett főpapoknak hamvait szintén átvitette. Gazdasági dolgait, daczára lelke folytonos gyöngülésének, állandóan jó rendben tartotta, habár az 1811. évi devalvatió sok kárt okozott neki is. Fiainak néha tulzott költekezéseit szigorúan itélte el és különösen István, mint leveleiből láthatni, ifjoncz korában az ő dorgáló szavai miatt nem egy keserü. de később javára váló könnyet ejtett.

Ő volt az, a ki fiai számára azok életpályáit megválasztotta. Lajost otthon tartotta, hogy gazdálkodjék, Pált és Istvánt ellenben katonának kivánta nevelni. Különösen az utóbbinak a háború alatt tanusított hősies magaviseletében nagy kedve telt, és büszke volt reá. De az évek telvén, gróf Széchenyi Ferencz testi és szellemi hanyatlása mind gyorsabbá lett, minek folytán 1820. évi deczember 13-án hatvanhat éves korában meghalt.

Szeretete atyja iránt.

Széchenyi István igen szerette és nagyrabecsülte atyját. Nemcsak ifjúkori leveleiből, hanem évtizedek mulva kiadott egyik művéből is kitünik ez, a hol[1] elmondja, hogy még mint gyenge fiú sokszor látta őt búba merülni. Már akkor az a gondolat villant át lelkén, hogy a házi és családi bajoknál nagyobb érdekű keserűségeknek kellett e szép, de sokak által félreértett jellemű férfiút szomoritani, mert amazok gyötrelmeit az Epictetos elveivel megbarátkozott és keresztény gondolkozása által kiváló ember mosolyogva tűrte volna. De akkor a fiú nem birta e kínokat felfogni, pedig be nagyok lehettek azok. Csak később tudta meg, hogy atyja nemzetünk hanyatlása felett búsongott, mert meg volt arról győződve, hogy a magyarság akkoriban napról-napra sülyedvén, elkerülhetlenül a végpusztulásnak megy elébe.

Édesanyja.

Édesanyja gróf Festetich Juliana, korábban Széchenyi Ferencz József nevű bátyjának özvegye, szintén lelkes magyar úrasszony és nővére volt a keszthelyi Georgikont alapított gróf Festetich Györgynek. E hölgy magyarságáról, fiához való viszonyáról és iránta táplált várakozásairól egy nemrég napfényre került kézirat tanuskodik,[2] a melyben egy somogyi ügyvéd gróf Széchenyi Ferencznél tett látogatásáról ad számot. Körülményesen mondja el abban, hogy 1818-ban miként jelent meg két izben is a gróf bécsi lakásán, a hol február 16-án, a grófné nevenapján, ebédre volt hivatalos. De jóval korábban kellett megjelennie, mert az anya őt nagyon hasonlónak találván István fijához, általában és különösen a somogyi dolgokról bővebben akart beszélgetni vele. Ekkor azt mondta,

[1] Kelet Népe, 6. és 7. l.

[2] Mészáros János kézirata a M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeumában.

hogy Istvánnak „a katonaság nem igazi pályája.“ „Egészen én neveltem őt; legkedvesebb növendékem. Ismerem szellemét, lelkületét: szivvel lélekkel magyar. Meg fogja látni, hogy olyan hazafi még nem volt Magyarországon mint ő. Különös szeretettel viseltetik irányomban; most bizonyosan itt lenne, nevem napját sokért nem mulasztaná el; azonban Angliában van, s engedelmemmel nemsokára Amerikába utazik.“

A tiszteletre méltó matrona ezután elmesélte, hogy Keszthelyen született, s férjével a legboldogabb időt Somogyban, Marczaliban töltötte. Most is szivesebben lenne ott, de a körülmények Bécshez kötik őket. Kérte aztán a somogyi ügyvédet, hogy ismerkedjék meg fiával személyesen, ezen beszélgetésöket írja le és ha ő már nem lesz a világon, mert érzi, hogy nem sokáig fog élni, mondja el neki, a mit anyjától hallott róla. — A nevezett ezt 1834-ben egy alkalommal meg is tette, és Széchenyi István anyja szavainak hallatára feltünően elérzékenyedve könnyezett, de nagyon kérte az ügyvédet, hogy erről senkinek se beszéljen. Mutatja ez, hogy mint meglett férfiban is mily érző szív lakott benne; de azt szintén tanusitja, hogy édes anyjától zsenge korában minő irányt nyert.

Különben a Festetits-család hazafiasságát a már említett György grófnak (1754—1819) nemcsak a mezőgazdasági oktatásért és a Ludovicnum czéljára tanusított áldozatkészsége, hanem az is tanusitja, hogy ő mint ezredes első sorban írta alá 1790. évi július 12-én az országgyűléshez a báró Graeven nevű magyar ezred tisztikara által intézett azt a kérvényt, melyben a végből folyamodtak, hogy az alkotmány fenntartásának lehető biztosítása érdekében a magyar ezredek béke idején mindig a hazában tartassanak, tiszteknek azoknál ezentul kizárólag magyarok nezeztessenek ki s szolgálati és vezénynyelvök is a magyar legyen. E lépésért gróf Festetits Györgyöt más ezredhez tették át, később pedig e miatt a katonai pályáról is kénytelen volt lemondani. Nagybátyja.

Ezen visszavonulása után kezdődött valóban közhasznú működése. Thaer tanácsával élve 1797-ben alapította a Georgicont, azt szépen, a tudomány akkori állásának megfelelően szerelte fel, nagyobb földterülettel is ellátta, a saját uradalmát pedig a legészszerűbb módon rendezte be. 1814-ben

kezdte tartani a Helikon-ünnepeket, melyek alkalmával a nemzeti irodalom és hazafias tevékenység akkori legjelesb férfiait gyűjtötte maga köré. A nemzeti ügy apostolainak találkái voltak ezek az ünnepélyek, melyeket Berzsenyi, Kazinczy és Virág megénekeltek.[1] Az irókat különben nemcsak vendéglátással tisztelte meg, hanem többször önként, vagy ha nagy szorultságukban azok hozzá fordultak, anyagi támogatást is nyujtott azoknak, Így például Kisfaludy Sándornak a költeményei olvasása által élvezett szellemi gyönyörért egy drága hátaslovat küldött, Kazinczy Ferencz pedig, midőn a fogságból hazatért, 1802-ben, tőle ötszáz forintot kért és hihetőleg kapott is.[2] Deák Ferencznek egy Szász Károly által említett[3] nyilatkozata szerint gróf Festetits György azonban nagyon sarcasticus ember volt. Ezt a vonást tehát unokaöcscse úgy látszik anyai ágon örökölte. De általában azért, a mit ez oldalról kapott, Széchenyi István mindig nagyon hálás volt, mert például 1817. évi május 1-én édes anyjának albumába azt írta: „Te oktattál, tanácsoltál, Te plántáltad szivembe a jót, melyben vagyok s leszek, s a mily csekélyt Isten, Uram, s Hazámért utóbb teszek, a Te munkád!"[4] Toldy Ferencznek később Széchenyi maga mondotta, hogy szülei vele, ha csak lehetett, mindig magyarul beszéltek. Ilyen szülőktől származott „a legnagyobb magyar."

Gyermekkora.

Gyermek éveiről aránylag sokat tudunk. Szülei a telet Bécsben, a nyarat Czenken és Somogyban töltötték. Istvánnak első fejlődéséről egy pár érdekes adat található abban a két albumban,[5] melyek Fanny nővérének a család összes élményeit torzképező s 1800—1820-ig terjedő rajzait és vízfestményeit foglalják magukban. Ezen képek az akkori urak, polgárok és parasztok életmódját, szokásait, azok viseletét oly híven és változatosan tüntetik fel, hogy művelődéstörténeti szempontból is becscsel birnak. Azon osztrák-német-franczia szellemű társadalmi életről, melyet száz évvel ezelőtt magyar főuraink

[1] *Galgóczy Károly:* Az O. M. G. E. Emlékkönyve, 1879. 35, 36. l.
[2] Szemere-tár I. kötet.
[3] *Szász Károly:* Az akadémia alapítása, cz. m.
[4] *Toldy Ferencz* Összegyűjtött munkái, II, 411. l.
[5] Azok jelenleg gróf Széchenyi Imre birtokában vannak, a ki szives volt figyelmemet felhívni reájuk és tartalmukat közölte is velem.

közül még a leghazafiasabbak is folytattak, e képek minden leirásnál jobb és találóbb fogalmat adnak. A sok mulatság, kirándulás, a számos fogat, nagy szolgaszemélyzet, de a mai felfogás szerint nagyon is nyárspolgárias kényelem, melyet élveztek, a patriarchalis családiasság, a napirenden levő tréfálkozás és bohóságok űzése, melyek azonban náluk csak még szorosabbá fűzték az összetartozás kötelékeit: mindezen állapotok, tulajdonságok és cselekvények szingazdagon vonulnak el az említett album lapjainak forgatói előtt és visszavarázsolják őt abba a korba és azon körbe, midőn és a hol a kis „Stefi“-nek (Stefferl) gyermek és fiú évei teltek el. Mélyen vésődtek az itt nyert első benyomások az ő fogékony lelkébe. Midőn a szülői házból távoznia kellett, ez nagyon fájt neki és leveleiben vissza-visszasir oda, a hol talán egyedül volt boldog az életben, mert midőn azt elhagyja, megkezdődik egészen haláláig szakadatlanul tartott óriási küzdelme és mártiromsága.

De nemcsak ő szerette hozzátartozóit, hanem azok is rendkivül ragaszkodtak hozzá és beczézték őt. Minden csoportos képen kiváló hely és valamely szeretetteljes kedveskedés jut ki Istvánnak, jeléül, hogy úgyis mint szeretett gyermek és testvér, úgyis mint legkisebb fiú az egész háznépnek kedvencze volt.

A nevelői tisztet Liebenberg János[1] tölté be mellette, Nevelője. a ki egy szlavoniai német családból eredt s gróf Széchenyi Ferencznél előbb titkár volt. Később István nevelője lett, midőn pedig ő a katonai pályára lépett, uradalmait igazgatta és pedig egész a volt nevelőnek 1853-ban bekövetkezett haláláig. Liebenberg szigorú gazdálkodási rendszere, mely Széchenyi Istvánban kivált a takarékosságot fejlesztette, és jó modora igen gyöngéd viszonyt teremtett közöttük. Széchenyi atyai legjobb barátjának tartotta őt. A később nem csekély adósságokkal terhelt fiatal huszárkapitány háta megett mindig ott állott Liebenberg szelleme, s midőn amaz a zajos élet örömeit élvezte, nem szünt meg őt pénzügyeire figyelmeztetni, s csak hogy takarékosságra szoktassa, gyakran megtagadta költekezési rendelkezéseinek teljesitését, sötétebb szinben

[1] *Majláth Béla*, „Gróf Széchenyi István levelei“ cz. mű. 1. l.

festvén előtte vagyoni helyzetét, mint a minő az valóban volt. Széchenyinek későbbi gazdaságos életmódján végig vonúl ama vezérfonál, melyet Liebenberg adott kezébe s melyért hálájának oly szép és megható jelei láthatók Széchenyi azon leveleiben, melyeket 1817-ben Milánóból intézett hozzá. Liebenberg Széchenyi kivánatára azután nevét Lunkányira magyarosította, midőn egyúttal a lunkászpriei előnév jószágadományozásával magyar nemességet is nyert 1831. január 14-én.[1]

Ha szülein kívül gyermek évei alatt Istvánra valaki mélyebb befolyást gyakorolt, akkor bizonyára ez a nevelő volt az. Széchenyi folyton ragaszkodott is hozzá és őt élete fogytáig maga körül tartotta, halála után pedig Czenk magyar község köztemetőjében, közel a Széchenyiek mauzoleumához, adott hamvainak örökös pihenő helyet.

Liebenbergre nézve igen jellemző az a Pesten 1803. évi deczember 27-én kelt levél, melyben Széchenyi Ferencznek kifejti, hogy miért tartja helyesebbnek, ha az általa már nagyon kiváló tehetségűnek felismert István gróf otthon tanul és nyilvános iskolába nem jár. Szerinte az ilyen törekvő ifjú a másokkal való féktelen versenyzés következtében, ha, a mint hihető, mindig győztesnek fogja magát látni, fennhéjázóvá lesz, a mi jellemének csak kárára válhatik. Igaz, hogy emberekkel is kell a növendéknek érintkeznie; de erre a Széchenyi-házban úgy is elég alkalom van. Ugyan e levélben írja a nevelő: „Jól tudta kegyelmes Uram, hogy egy idegen csak idegen szokásokat, idegen dolgoknak és történeteknek tudását és tsudáltatását és sokszor csak fesslett indulatokat adhat, nem pedig kedves hazánknak és hajdani szokásainknak és rendeléseink, törvényeinknek abból származó betsültetését és szeretetét. És vagyon-e a társaságos erköltsök között nemesebb a haza szereteténél? Ezt jól tudván, legelső volt Excellentiád, a ki a hazának tiszta szeretetétől vonattatván, drága magzatjait hazafiakra bizta és másokat hasonló tselekedetre serkentett.“

[1] *Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye. Budapesti Szemle, 1902. októberi szám 32. l.

Ugyanekkor, egy nappal előbb, magyar levélben köszöni meg atyjának István a magyar nemzetnek általa ajándékozott könyvtár 14 kötetre terjedő lajstromát, melyet „gyenge ideje mellett nem is érdemel meg, és nem tudhatja megitélni elegendően annak becsét“, mégis adott belőle neki atyja, hogy az ő „példáját kövesse és édes Hazájának boldogságát, a mennyire tőle kitelhet, előre mozditsa.“ Széchenyi István első magyar levelei.

Liebenberg részére az atya tizenegy évi nevelősködésének betölte után az időközi ellátáson kivül 1801-ben, a mi akkor nagyon szép összeg volt, 6000 frtot biztositott és az illető okmányba magyarul a következő szavakat irta: „Liebenberg azon planum mellett, melyet szeretett fiamnak neveltetésére adtam, nemcsak szorgalmassan, hanem fiamnak különös előmenetelével és kivánságomnak megelégtetésével járt el.“

Gróf Széchenyi Istvánnak gyermekkorában, egy 1803. évi november 29-iki levele szerint Révai Miklóssal is volt érintkezése, mert e levélben azt mondja: „most mink tanúljuk az architecturát Révai főtisztelendő úrtól, a ki gyönyörűen tud rajzolni, a ki a magyar nyelvnek professora.“

Az első gyermekségében Széchenyi tehát kiváló hazafiak befolyása alatt állott. Az erkölcsi nevelés, melyet kapott, kétségkivül jó, de az oktatás atyjának minden gondossága mellett sem volt olyan, mely alkalmas lehetett volna arra, hogy őt a politikai pályára készitse elő. Atyja, mint láttuk, nem bizott a nemzet jövőjében, tehát fiát nem is akarta politikussá képezni. E pályán maga boldogtalan levén, a sok csalódástól, mely őt e téren érte és az általa ott kiállott izgalmaktól, gyermekeit, a kik abban az irányban szerinte úgy sem használhattak a hazának, meg akarta kimélni. Első neveltetése.

A franczia háború azonban oly fordulatot vett, hogy Széchenyi Ferencz csupán anyagi áldozatokkal nem vélte kötelességét hazája iránt leróhatni, azért fiait a katonasághoz küldte, hogy annak kötelékében igyekezzenek honfiúi kötelességöket teljesiteni ők is.

Első tanulmányairól maga Széchenyi István nem sokat tartott. Naplóiban erre vonatkozólag azt irja, hogy „a mit neveltetésemnek lehetne nevezni, az már tizenhat éves koromban félbeszakadt. Mikor a franczia háború kiütött, beállottam a magyar felkelő hadsereghez, mint főhadnagy. Ugyanezen

minőségben mentem át később a huszárokhoz. Testileg meghiztam ugyan, de lelkileg olyan tudatlan maradtan, mint voltam előbb. Nemcsak a szolgálatról nem volt a legkisebb fogalmam sem, de orthographice sem tudtam írni."

Még később sokkal tüzetesebben nyilatkozik az akkori szellemi erkölcsi elmaradottságról.

„A mennyire emlékezetem engedi, — s emlékezetem nagyon is jó, — mostani kimondhatatlan kinjaimnak is legpezsgőbb forrása az, hogy nem tudok felejteni, egész azon időpontig, mikor betöltött 17 éves korom előtt katonává lettem, semmi, de a legkisebb sem történt, a mi arra vezetett, vagy ingert adott volna, hogy saját magammal megismerkedjem. Mikor legelőször gyóntam és nekem többek közt azt mondták, hogy nem lehet nagyobb bűn, mint valami vétket eltitkolni s mégis áldozni, és többek közt azt is állíták, hogy áldozás előtt valami eledelt, sőt csak egy csepp vizet is lenyelni szintén kimondhatlan nagy bűn: akkor tele voltam száz meg száz scrupulussal. Egyéb útmutatást nem adtak, mint hogy vizsgáljam meg belsőmet, vajjon a „kisbiró", magyar közbeszéd szerint így nevezték a lelkiismeret sugallását, nem vádol-e valamivel? Én akkor azt sem tudtam, mi tulajdonképp a bűn és mennyire lehet körülmények és inditó okok miatt valamely bűn könnyebb és súlyosabb. Gyakran oly nagy lelki zavarba estem, hogy számtalan bűnöket gyóntam meg, melyeket soha nem követtem el, csakhogy véletlenül egy se maradjon emléketlenül. Áldozás előtt pedig a világért nem öblítettem volna ki számat azon félelem miatt, hogy a legnagyobb vigyázatom daczára egy homeopatikus dosis víz mégis lecsúszhatna gégémen, és én valami égbekiáltó bűnt kövessek el. És azon papok közül, a kiknek gyóntam, mondhatom egyetlenegy sem adott valóságos és hasznos tanácsot."[1]

Ily készültséggel lépett ki az életbe, mely őt minden mesternél jobban volt hivatva kinevelni.

Katonává lesz.

József nádornak egy meglevő és Orosházáról 1809-ben márczius hó 26-án kelt leveléből tudjuk, hogy atyja két ifjabb fiát a vezérkarhoz szerette volna bejuttatni. Ezt azon-

[1] Önismeret. 10—11. ll.

ban nem birta kieszközölni és így kerültek ők az említett év tavaszán a sopronmegyei nemesi insurrectióhoz.

Ez időtől fogva gróf Széchenyi Istvánnak számos német levelét birjuk, melyeket jelleme kialakulását tanusító megbecsülhetetlen okiratoknak kell tekintenünk. Azokból látjuk, hogy minő lélek lakott ebben a gyermek-ifjúban, a kinek benyomásokat könnyen elfogadó mély kedélye a nagy reformátor alaptulajdonságait gyermekded zsengeségökben is mindenkor feltünteti. Átható esze, gyors felfogása, józan itélete, mély érzése, a szép, nagy és szent dolgok iránti szeretete s tisztelete, önfeledt kötelességtudata, nagy elhatározásokra való bátorsága, azok kivitele közben pedig határtalan áldozatkészsége és vakmerősége; de viszont töprengő, önkinzásra hajlandó s a nagy felindulások hullámain majd rengő, majd hányatott természete is: mind mind szemünk előtt állanak a gyermek főhadnagyban is.

Már 1809-ben ápril. 11-én azt irja a táborból atyjának, hogy nem szavakkal, de tettekkel akarja bebizonyitani, hogy mily hálás. „Minden a mi enyém, vérem és életem a királyé s egyedül az a tudat, hogy becsületesen cselekedtem, maradjon meg számomra. Erényesen eljárni legyen jelszavam. Arról az egyről biztositom atyámat, hogy a haza és király iránti kötelességemnek mindig eleget fogok tenni.“ Valamivel később ismétli ezt a győri táborból, irván, hogy a veszélytől mitsem tartva bátran megy a halál elébe. Elhatározása a régi: szülei nyomdokain akar haladni! Mily édes lesz majdan a gondolat, hogy kötelességét teljesitette, ha a háború után tudni fogja, hogy egészségét és életét koczkáztatva védelmezte a hazát. A mondott év ápril. 7-én neveztetett ki a felkelőkhöz főhadnagygyá, és ezredesétől édes atyja már május 18-án dicséretekkel telt levelet kap, melyben az István fiának katonai bátorságáról és önfeledt odaadásáról áradozik. Egy őrnagy levelében pedig azt az adatot találtam, hogy a nádornak, továbbá Károly főherczegnek rendkivüli bátorsággal és ügyességgel igen fontos híreket vitt át a Dunán. Még ugyanazon évben, augusztus 26-án, egy napiparancsban megkapja a király legmagasabb elismerését is. A következő évben május 26-án Wlassics ezredes azt irja atyjának magyarul, hogy „minden Erkölcse ezen Ifjú Úrnak olyan, hogy a Hazának és

Tábori levelei 1809-ből.

Főhadnagygyá lesz.

Excellentiádnak reménységeit bőven fogja teljesiteni." Július 3-án ő maga Pestről ír és arról biztositja szüleit, hogy szomorúságot nem fog nekik okozni, mert ereiben az ő vérök foly."

Katonai tartózkodása Arad megyében 1810-ben.

A rendes hadsereghez való átlépése után neki is menni kell a huszárokkal mindenfelé. Első vidéki tartózkodása Arad megyébe esik. Innen, nevezetesen Világosról, kilencz levelet írt atyjához, melyekben a jellemét feltüntető közérdekű helyeken kívül az azon korbeli ottani viszonyokról is foglaltatik egy és más. Így például 1810. évi július 21-én azt írja Világosról, hogy társaival együttesen sokat szenvednek, mert lakásviszonyaik és az istállók is igen rosszak itt. Neki csak másfél öl hosszú és ugyanoly széles butorzatlan szobája van, s a kocsiszínekből kellett a lovak számára férő helyeket csinálni. Azelőtt itt soha sem volt rendes katonaság; továbbá a lakosság míveletlen oláhokból áll. Ezek oly hátra vannak, hogy habár a legjobb és legszebb földeket bírják, azokból semmi hasznuk sincs, mert nem tudnak gazdálkodni, sőt még elfogadható módon főzni sem. Folyton rossz juhsajttal s kenyérrel elégszenek meg és jobb eledelt a mamaligánál nem ismernek. A katonák is kénytelenek ezekkel beérni. A tisztek nem étkezhetvén a parasztokkal, eleinte a rettenetesen rossz és drága vendéglőbe jártak, később azonban saját maguknak főztek. De helyzete csakhamar megváltozik, mert 1810. évi július 28-án már azt írja, hogy jobb lakása van; társaságával is elégedettebb, miután a Világostól nem messze lakó Edelspacher alispán szép házat tart, s kedves fiai vannak. Az ottani társaság többi tagjai is kellemes emberek. Szabad idejét e társaságban, továbbá vadászattal és olvasással töltötte. Rövid ideig erre Nagyváradon és a Szeremségen is megfordulván, újból visszament Világosra.

Leirja a vidék szépségeit, melyek kedélyét megragadták. Dicséri az ottani tüzes, édes borokat.

A tájék, különösen a Fehér- és Fekete-Kőrös köze nagyon megnyerte tetszését. Szerinte „az olyan szép, mint az ifjúság; mindent bőven terem, de a burján is gazdagon nő rajta." Augusztus 24-én azzal a hírrel lepi meg atyját, hogy magyarádi szőlőbirtokossá lett. Nemsokára 3—400 akó bora is lehet arról a szőlőtalajról, melyet a camaralis praefectus ajánlatára kiosztott területből azzal a feltétellel, hogy egy

kis pénzbeli szolgáltatást fizet évenkint a kincstárnak, örök tulajdonul ő is kapott. Örvend, hogy honfitársai így megbecsülték őt. Már több ezer forintot igérnek birtokáért, de nem adja oda, hanem még azon évben beülteti, mert késő vénségében is büszke lesz arra, hogy már ily ifjan aquisitor volt. Milyen szép jövedelme lesz; épp úgy, mint a többi uraknak. Röviden leirja azután a Magyarád és Ménes vidékén szokásos szüreti ünnepélyeket, tüzijátékokat és vigalmakat.

Különben Aradmegyéből írt levelei is telvék annak biztositásával, hogy vallásos tiszta érzelmét, erkölcsét és jellemét megőrizni főtörekvését képezi. Ha valakin segíthet, azt szivesen teszi, s jó cselekedeteinek netáni fájdalmas következményeit nem veszi számitásba. Annyi jót akar tenni, a mennyire csak képes; nem azért, hogy barátokat szerezzen magának, mert tudja, hogy a jótétemény csak hálátlanságot von maga után, hanem mivel mindenki felebarátja. Ebben a pusztaságban, távol a mivelt emberi élettől, csendesen telnek napjai s legboldogabb pillanatai azok, melyek alatt szüleire gondol.

Cseh-országi állomása 1811-ben.

A következő évben ezredével már Csehországban tartózkodik. Hohemnauthból 1811. évi október 1-én írja, hogy „mindenki, a ki úgy gondolkozik, mint ő, szükségképp kénytelen életét a közügynek szentelni. Az embernek türelmesen kell sorsát viselni és készségesen elfogadni a gondviselés útmutatását". Egy másik levelében büszkén említi, hogy honfitársait az akkori országgyülésről kiszivárgott hirek folytán mennyire dicsérik mindenfelé. „Valóban ők méltók is a magyar nevet viselni, mivel készek segíteni a királyon és hazán".

Van Széchenyi ifjúkori levelei közt egy csomag, melyet atyja gyűjtött össze és arra sajátkezűleg írta a következőket: „István fiamnak levelei azon időből, midőn egy Európára nézve döntő fontosságú háborúban 1813. és 1814. folyamán a szövetségesek csapatait vezénylő herczeg Schwartzenberg Károly oldala mellett dicsőséggel szolgált és becsülettel küzdött".

Katonáskodása 1813-ban a szövetségesek fővezére mellett.

Ha szükséges lehetett a magasbrendű iskola arra, hogy a Széchenyi altruismusát teljesen kiképezze s odaadását és önfeláldozó természetét nagyra növelje, akkor ez a korszakot alkotó és világtörténelmi fontossággal biró hadjárat bizonyosan az volt. Ez alatt a saját magáról való megfeled-

kezésig menő áldozatkészségben úgy gyakorolhatta magát, hogy ezek az erények jellemének igazán eltörülhetetlen, sőt valósággal uralkodó vonásaivá lettek.

E leveleiben számot ad életmódjáról, a fáradalmakról, melyeken keresztül ment és a veszélyekről, melyek oly gyakran fenyegették őt. Sok mindenről beszél még, de a magára vonatkozó legnagyobb dicséreteket csak érinti. Azokat mások, e részben nála illetékesebbek, mondták el róla.

E szolgálati viszonyban feladata eleinte az volt, hogy egész nap feszülten várakozzék arra, a mit a herczegfővezér parancsolni jónak lát. Miután Széchenyinek lakása a herczegi főhadiszállástól távol feküdt, reggeltől estig az udvaron vagy az előszobában kellett ülnie, a hol még egy asztal sem állott, és pedig a folyton jövő-menő emberek társaságában. Irásra vagy olvasásra gondolni sem lehetett. Haza küldött leveleit is csak lopva tette papirra; e miatt azok néha csaknem olvashatlanok is.

A tábornagy általában jól bánt vele; de gyakran mértföldekre is minden hosszabb meggondolás nélkül elküldte, és pedig a Széchenyi saját lován és költségén. Panaszkodik is atyjának e keresztényietlen eljárás miatt. Lova útközben nem egyszer elvesztette patkóját; patája azután a köves úton csakhamar elromlott, úgy hogy többé nem is lehetett azt megvasaltatni. „Azonban szivesen elpusztitom lovaimat, sőt lábaimat is“, így kiált fel „csak használjak vele az emberiségnek“. Prágából 1813. évi augusztus hó 31-én írja, hogy a megelőzött napok alatt folyt csatában elvesztette lovát s köpenyzsákjával együtt pénzét is és csak nehány forintja maradt. Ekkor megbetegszik; reggeltől estig láz gyötri s oly fájdalmakat szenved, hogy azokat más alig képzelheti el. De azért főgondja akkor is az a rettenetes zsarnokság, melylyel Napoleon a leigázott népekre nehezedik. A gondviselés igazságos voltától és szeretetétől reméli, „hogy közel van az emberiség megmentésének órája. Milyen nemes dolog azért mindent feláldozni tudni“. Ezeket írja továbbá: „Bámulatos, hogy a nemes becsvágy mire képesíti az embert, a ki maga mellett, előtt és mögött látja a halált s helyét mégis megállja. — E csatában Széchenyi három éjjel folyton ázott-fázott s más élelmet, mint rothadt kenyeret és romlott vizet nem kapott.

Már látttuk, hogy megbetegszik, de félholtan is, hanem folyton reménykedve, hogy egy szerencsés golyó véget vet nyomorult életének, teljesíti kötelességét. A tábornagy végre értesülvén állapotáról, Prágába vitette, a hol búskomor hangulat vett rajta erőt. Egész vagyona húsz forint volt. „Rettenetes“, mondja levelében, „hogy semmi vigasz, semmi öröm többé ebben az életben! Sírva zárom e sorokat és gyermekileg kérem atyai áldását“!

Később Blücherhez osztják be, hogy a szövetségesek fővezérének a „General Vorwärts“-szel való érintkezését megkönnyebbítse. Ez a küldetés minden tekintetben örökké emlékezetessé vált reá nézve is. Az országgyűlésen 1843. évi október 29-én, mely napon a közteherviselés elvének diadalát remélvén, díszmagyarban jelent meg, a mi általános feltűnést keltett a főrendek körében, a következőket mondta: „Harmincz éve és tizenegy napja ma, hogy a lipcsei ütközet második napján a hős Blücher táborába küldettem. Szürkületkor érkeztem oda. Az előszobába lépve a tábornok katonáját a tükör előtt találtam haját rendezve és porozva. Tovább menve hadapródját csodálatomra szintén úgy találtam. Bemegyek a hős bajnokhoz s őt is haját rendezve és porozva találom, „Uram“, mondám a hősnek, „azt véltem, hogy karddal és nem haj-, de puskaporral fogtok ma foglalkozni“. Erre ő igy felelt: „Ma ünnnepet ülünk“. Ennyire megvolt Blücher győződve arról, hogy Napoleont még az nap megverik“. Blücherhez osztják be.

Ez idézetet azért hozom fel, hogy feltétlen szavahihetőségét mutassam ki annak a levélnek, melyet a Széchenyi szerepléséről a népek lipcsei nagy csatájában nem ő, hanem sógora, egy akkori gróf Zichy Nándor, írt 1813. november 15-én Mannheimból jóval a nagy csata után. Ebben a levélben egyébiránt csak az van elmondva, a mit a hadi levéltárak és a benne említett tettre következett külső események is minden kétséget kizáró módon tanusítanak. E szerint Széchenyi István herczeg Schwartzenberg által az október 16-áról 17-ére virradó éjjel Blücherhez küldetett, hogy azt a 18-án vivandó nagy csatához meghívja. Mert ezek az urak akkor ilyen meghívásokat intéztek egymáshoz. Egyúttal azt a fölhivást is vitte magával Blücherhez, hogy a svéd trónörököst Viselkedése a lipcsei csata előtt.

szintén hivja meg. Blücher, de környezetében mások még inkább kétkedtek annak lehetőségében, hogy „azt a határozatlan félbolondot, a ki mindig mást tesz, mint a mit tennie kellene, erre a lépésre rá lehet birni“ Ekkor Széchenyi megemberelvén magát, Blücherhez így szólott: „Adjon nekem egy lovat Excellentiád“. A hires hadvezér erre azt felelte: „Mit akar ön fiatal ember?“ „Rá akarom birni a trónörököst az előnyomulásra, kerüljön bármibe!“ Ez a bátor fellépés tetszett az öreg katonának; lovat adatott neki, maga pedig áldását adta ehhez a szükséges vállalkozáshoz. Széchenyi azután a svéd trönörökös táborába lovagolt s a főhadiszállás előtt több porosz tisztet talált, a kikkel szándékát közölte, hogy, a mint mondá, a két császárnak és a porosz királynak nevében a trónörököst Lipcse alá kivánja hivni. A porosz tisztek egyike azt kérdezte tőle, hogy van-e erre formaszerű megbizása, a mire Széchenyi kénytelen volt bevallani, hogy ilyennel nem rendelkezik. „Hanem hiszen csak fejét koczkáztatja, a mit pedig a közjóért sohasem sajnál“. A tiszt erre azzal a megjegyzéssel felelt, hogy „fiatal ember, ön nagyon sokat koczkáztat, azonban én be fogom jelenteni“. Később kitünt, hogy ez a bejelentő tiszt egy porosz királyi herczeg volt. A bejelentés következtében Széchenyi a trónörökös elé bocsáttatott. Bátran adta elő jövetelének okát. Azonban a trónörökös mindenféle kifogásokra támaszkodva, a kérelmet nem vélte teljesithetőnek. Széchenyi nem veszté el lélekjelenetét és írásban kivánta annak bizonyitását, hogy ő a három uralkodónak meghivását Lipcse alá átadta neki. A svéd trónörökös a kivánt iratot ki is állította; de később habozni kezdett. Visszahivatta Széchenyit, azonkívül még egy pár tábornokot is behivatott magához s végül elhatározta, hogy menni fog. A trónörökös kivánságára azután Széchenyi a követendő útirányt megjelölte, a melyen a 60,000-nyi svéd hadsereg csakugyan megindulván, még idejében érkezett meg és eldöntötte a lipcsei csatát, mely különben nagyon könnyen elveszett volna. A levél hangsúlyozza végre, hogy Schwartzenbergnek egész táborkara bizonyithatja ezen adatok helyességét. Ez a küldetés tehát szerinte többet ért, mint valamennyi akkori hadi cselekmény egyenként.

A kik Széchenyivel e hadjárat alatt érintkeztek, ügyes, bátor, önfeláldozó s legnagyobbrészt sikeres eljárásától és általában az ő viselkedésétől mind el voltak ragadtatva. Csakhamar meg is kapta az orosz czár, a porosz-, az angol- és a szárd király kitüntető érdemrendeit. Konstantin nagyherczeg, a czár fivére magával akarta őt vinni. Széchenyi levélben azt kérdi eleinte szüleitől, hogy mit szólnak ez ajánlathoz? Később azonban maga írja, hogy habár ez a kamcsatkai nagyherczeg most „jó ficzkó és jó pajtás", fél tőle, hogy, ha megváltozik a hangulata, „Tobolszkba küldi őt". Vitézsége és annak kitüntetése.

A lipcsei csatában tett megbecsülhetlen szolgálatának volt a legdöntőbb sikere ez időtájt; de nem ez a tette az, melylyel ő a legnagyobb önfeláldozást tanusította. Számtalan veszélyes kiküldetést bíztak reá, melyeket ő mindig lelkiismeretesen, rendkívül okosan és kivétel nélkül kielégítő eredménynyel teljesített. A legborzalmasabb állapotok között is megtartotta bátorságát. Azt írja például 1813. évi november 6-án Frankfurtból, hogy Lipcsétől odáig legalább 15000 elhalt ember és 10,000 kimult ló hullája fedi a földet. A háború szörnyűségeitől megborzad és eliszonyodik az emberek egymás elleni vad fenekedésétől. Önfeláldozása.

Leveleiben gyakran felkiált: „bárcsak vége lenne már ennek az ördögi háborúnak s az ostoba lövöldözésnek és vinné el a manó a sok átkozott gazembert, a kik ezt a sok bajt előidézték". Blücher egy alkalommal azt mondta neki: „Kedves jó Cieszeni! jelentse herczeg Schwartzenbergnek, hogy előre megyek egyenesen Párisba. Az ellenséget ott támadom meg, a hol találom. Ha megfogom látni a franczia székváros tornyait, akkor egészségére egy palaczk német bort ürítek". Az ilyen hadvezér tetszett és imponált neki, mert a Blücher hadteste remekül nézett ki s megerősíteni látszott azt a nézetét, hogy „egy igazi nemzetet sohasem lehet leigázni".

Chaumontból 1814. január 28-án írja, hogy sokszor olyan érzékeny hangulatban van, hogy szeretne haza egy könnyet küldeni, ha vele ugyanazon szobában még vagy húsz orosz gárdatiszt nem lenne. Gyakran van kimerülve, beteg, félholtnak érzi magát; de azért kötelességeit pontosan teljesíti mindig. Fiatal ereje még a betegség felett is győzedeldelmeskedik folyton.

Troyesből 1814. február 10-én azt írja, hogy küldetése közben olyan elpusztult franczia falvakon ment keresztül, a hol felvilágositást és kérdéseire feleletet nem kapott. Reménytelennek látszó útjától jobbra-balra sirok, magános erdők s puszta rétek voltak, melyek addig huzódtak, mig végre változatosság kedvéért lovával együtt egy nagy mocsárba mélyen bele nem süppedt. Ekkor nagyon megvolt ijedve; de nem önmagáért rettegett, hanem azért, mivel azt hitte, hogy fontos küldetését nem hajthatja végre. Szemei előtt elborult a világ s nem látott egyebet, mint azt a borzalmas eredményt, a melyet most az ő késedelme és elmaradása fog maga után vonni. Ez a gondolat lázba hozta s borzongás és izzadás között mintegy a furiáktól üldöztetve tekintett föl az égre. Eszébe jutott az ismert elhagyott szigeten Robinson magánya; eszébe jutott Schiller búvárja, a ki a rettenetes sivárság közepett épp oly távol volt minden emberi segélytől, mint ez alkalommal ő. A kétségbeesés annyira erőt vett rajta, hogy főbe akarta lőni magát. Azonban mivel több töltény volt még nála, először egy segélylövésre határozta el magát, mely pisztolyából úgy hallatszott, mintha ágyúdörej lett volna. Menekülését ennek köszönhette. Rövid idő mulva ugyanis arra csatangoló huszárok jelentek meg előtte. Azokhoz rövid magyar beszédet intézett és segitségökkel vége lett a regényes jelenetnek. A mocsárból kiszabadulván, a szükséges tudnivalókat még azon éjszaka hamar összeszedte s mire a hadvezér reggel felébredt, teljesen kielégitő jelentéssel állithatott be hozzá.

Következő levelében a szabadságszeretet nyilatkozván meg benne, felkiált: „Szerencsétlen az az ország, a mely polgárainak a haza válságos pillanatait megismerni nem szabad; s nyomorult az a katona, a kinek bátorsága a veszélylyel együtt nem nő.“ Igéri, hogy szüleinek később is megir mindent s reméli, hogy a censor nem fogja elkobozni leveleit, mert láthatja majd, hogy fejét nehéz pillanatokban sem veszti el s olyan embereknek ír, a kiknek szive minden körülmények közt helyén van.

Bar-sur-Aube-ból 1814. márczius 13-án keltezett levelében ezek olvashatók: „Életem a hazáé és az igazságos ügyé, a melynek azt szenteltem. Elvesztését én nem fogom érezni,

mert az többé már nem enyém." Ekkor nyert újabb küldetései alkalmával éjjel, ködben, számos felperzselt falu sok kirabolt, kastély mellett haladt el a nélkül, hogy egy lélekkel is találkozott volna. Csak a hold, melynek fénye a felhőkön keresztül magát és lovát megvilágitotta, látszott kitérni és oltalmazni őt. Végre reggel fele katonákra akadt, azután pedig az őt kiküldött Büchler táborára talált.

Katonai élete az altruismus iskolája.

Így lett a katonai élet a lemondás, az áldozatteljes odaadás és az önfeláldozás iskolájává reá nézve. Ilyen küldetések alkalmával érezte, hogy hasznos lény. Mind e fáradalmak, kellemetlenségek, veszélyek, a mint leveleiben írja, nem voltak reá nézve túlságos ár azon, habárcsak pillanatokig tartó, édes érzésért és az önelégültség erkölcsi kéjeiért, melyeket magasabb rendű s hasznosan végzett kötelességek teljesitése után érzett. Azt állítja szüleivel szemben, hogy e pillanatokat nagy kincsekért sem adná oda. Az alig 22 éves fiatalember e nagy megpróbáltatások veszélyes útján oly lelki edzésen ment keresztül, a mely az ő ellenálló képességét az egész életre, annak minden bekövetkezendő titáni harczaival szemben megszilárditotta. Szelleme nem is ingott meg soha, csak óriási mértékben, emberfeletti módon igénybe vett idegrendszere tört össze később abban az értelmi és erkölcsi szakadatlan tusában, melyet hasonló önfeláldozással fajának megmentéseért három évtizeden át folytatott. Mielőtt azonban ezen nemzet-megváltó küzdelemhez hozzá fogott volna, arra oly lelkiismeretesen készült, mint kevés politikus. Hideg számitással, érzelmeit leküzdve határozta el magát erre.

Honvágya.

Egyik azon időből származott ifjúkori leveléből kivehető, hogy őt 1814-ben, midőn a szövetséges hadakkal először tartózkodott Francziaországban, a honvágy és elérzékenyülés a felett, hogy szeretett otthonában nem lehet, onnan jött magyar honfitársainak, névszerint egy báró Orczynak elbeszélése után annyira meglepi, hogy ezen érzelmeinek szavakat adó levele írása közben elájul. Később folytatja e levelet s azt, hogy mindez igaz, pajtásainak ugyanabban foglalt és szüleihez intézett megnyugtató szavai mutatják. Meghatók gyakran e levelei. Apját például folyton kéri, hogy úgyis gyenge szemeit az ő jóságát meghálálni soha nem tudó fiának írt tudósításokkal ne rontsa. Minden levelében van

egy-két megkapó eszme, bölcselmi gondolat. A hadviselés szabályai, általános elmélkedések, a fiatal embernek a világ fokozatos megismerésére valló feleszmélései igen nagy számmal találhatók már ezen irataiban is. E levelekből és ugyan ez időben megkezdett naplóiból nyomról-nyomra követhetni szelleme fejlődését és jellemének kialakulását. Saint Cloudból 1814-ben ápril. 12-én például ezt irja: „Itt ülök a nagyszerű Francziaország régi királyainak várkastélyában. A csendes magány, lakásomnak szép fekvése, a szemeim előtt lebonyolult csodás események, a derült kilátások a jövőbe: mindez édes fájdalomba ringatnak, melynek érzése leirhatatlan. Egész államok átalakulása, a szabaddá lett emberiség, a természetes nagy zűrzavar, melynek e hihetetlen eseményekből származni kellett, csodálattal és ijedelemmel töltenek el. Nem tudom, hogy mindez álom-e vagy valóság. Miként az egymás után következő esélyek az emberek akaratát mindig elragadják, úgy most is és pedig a nélkül, hogy tudnók, hogy mily módon vagyunk eszközök a legmagasabb hatalomnak kezeiben." De ezen fény és zsivaj közepett is hazájába álmodja magát vissza és szüleinek áldását kéri, Honvágya különben szerinte oly természetes dolog, melynek minden ép emberi érzés mellett jelentkezni kell." Párisnál szebb és kellemesebb tartózkodási helyet a legféktelenebb képzelet sem gondolhat ki és íme még az oroszok is visszakivánkoznak ördögi országuk havas, hideg pusztaságai közé. Hogyne kivánkoznám én, a kinek oly szép és kedves hazája van."

Jellemének kialakulása.

Párizsból Széchenyi herczeg Windischgraetzet, a ki őt e végből hivatalosan kikérte magának, kisérte Szardiniába, a hova az előbb említettnek azért kellett menni, hogy a szárd királyt birodalmába ismét visszahelyezze.

Ez nem ment nagyon könnyen. Egész hadjáratra volt szükség, melyben Széchenyi, míg a bécsi congressus mulat és csinálja Európa mappáját, és míg a szövetségesek másodszor is bevonulnak Párisba, oly hadi érdemeket szerez magának, melyekről nem levelei és naplói, hanem a hadi levéltárak okiratai tanuskodnak. Ezekben rendkívüli ügyességének, bátorságának, czéltudatos odaadásának és sikeres hőstetteinek tartalék nélküli dicséretét olvashatni.[1] Minket azonban itt

[1] *Zichy Antal:* Széchenyi István életrajza I. kötet 96. l.

kevésbbé ez, mint a reformátori hivatásának benne elemi erővel érvényesülni törekvő felismerése érdekel. Ez mozog lelkében, midőn ez úton Milanóból 1815. évi márcz. 28-áról írja atyjának: „Hálát adok az Istennek, hogy ily kellemes helyzetben születtem, melyben százféle előnynyel bírok más emberek felett. De azokat nyugodtan csak akkor fogom élvezhetni, ha mint becsületes ember a lehetőséghez képest többet teszek, mint más embertársaim és felebarátaim, a kik annyi segélyforrástól és eszköztől vannak megfosztva.“

De ehhez hozzáteszi 1815. ápr. 29-én Castiglionéből: „Be kell vallanom, hogy a háborútól undorodom, abban szívem hajlama ellen veszek részt és hogy nagy áldozattal szivesen szabadulnék tőle.“

Olaszországban gyakran volt ütközetben, néha oly körülmények között, hogy tízszer erősebb ellenséggel állott szemben.

Az 1815. év július és augusztus havát azután övéi körében töltheti Bécsben. Ez alatt kissé féktelenül szorakozik és mulat, mert Olaszországban megtanulta a flott életet. De a háború után nincs maradása otthon, hanem szabadságot vevén, hosszabb franczia- és angolországi utra indul.

Mintegy folytatása általában tartott fogadalomtételének, a mit nehány hónap mulva 1815. szept. 21-én ismét Párisból atyjához írt levelében említ, hogy el akar követni mindent a maga kiképeztetésére, hogy hazájának majdan szolgálatokat tehessen. Ha e részben a szerencse nem fog kedvezni neki, akkor legalább lelkiismerete marad nyugodtan. 1815. évi október 2-áról már Londonból ír atyjának. Az áthajózó társaságból csak ő volt egyedül, a ki nem kapott tengeri betegséget. Most magán tapasztalta azt, hogy a betegséget is el lehet magától philozophálni, mert szintén rosszul érezte magát, de a baj kitörését a gondolat hatalmával le tudta küzdeni.

Első nagy utazása a külföldön.

Mindjárt kezdetben bemutatják az angol királyi régensnek, a későbbi IV. György királynak. Hosszabb időt töltött ekkor Londonban és ott sokat tanult. Különben is folyton előkelő társaságokban forog; szerinte hosszasabban kell ott tartózkodnia, mert azt hiszi, hogy ez lesz első és utolsó londoni útja. Kimívelődését ez az út bizonyára nagyon elő- fogja mozdítani. Azután haza megy és a nyarat Somogyban

takarékoskodva kivánja tölteni. Tanulmányozni szándékozik otthon az ország alkoltmányát, törvényeit és történetét. Nagyon szorgalmatoskodik az angol nyelv tanulásával, mert annak birásáért nem tudja, mit nem adna. Minél kiválóbb segédeszközöket akar magának szerezni; a tökély ugyanis mindenben elégedettséget szül, mert azáltal könnyebben jutunk ahhoz a szerencséhez, hogy a hazának, mely minket szült és annak a nemzetnek, melyet szeretünk, szolgálatokat tehessünk. Az angol nép, annak erélye és gyakorlatisága érdekli őt. Sok tökélyt lát benne, közelében azért lelki boldogságot érez. Meglátogatja a lóversenyeket, megnéz mindent; általában megszereti az angol nemzetet és életet. Úgy látja, hogy ott a nép összeköttetésben van a nemességgel s az utolsó szolgának is ugyanolyan jogai vannak, mint a leggazdagabb embernek. Az úr és a szolga közötti viszony ez országban az egyén jogaira van fektetve. De az angoloknak majmolását már ekkor nagy hibának tartja. Az olyan példánykép, mely után más nemzet nem alakulhat. A nemzetiségre való tekintet miatt ez különben is a legügyetlenebb törekvés lenne. Azt hiszi, hogy a nemzetek emelkedésénél azok sajátszerűségeinek kidomboritása a fődolog. Mintegy folytatja ezen okoskodást november 3-án, azt irván, hogy igazi boldogságot az ember csak az övéinek közelében, sőt körében élvezhet. „Angolország nagyon bájos, de én jobban szeretem a mi derült napunkat, s ha nem akarnám saját elhatározásomat megdönteni, inkább ma, mint holnap vitorláznék innen vissza a continensre." De ha már Angliában tartózkodik, az ott töltendő időt jól akarja felhasználni. Azonban komolyan kezd aggódni, hogy pénzügyeit meglehetősen összezavarja. A tetemes összegekbe kerülő bevárlásakon kivül minden nap 20 sovereign-t költ. — Már e levelében emliti, hogy naponként felirja élményeit és naplót vezet. Tanulmányozza Angolország alkotmányos intézményein kivül műszaki vivmányait és társadalmi életét is. Különös ugyan neki, hogy egy huszárkapitány gépekkel annyit foglalkozzék, de mégis nagyon kellemes tüzetesen megtudnia azt, hogy az ember szorgalommal és alkalmazkodással mily tökélyre viheti, ha tehetségben és lángészben nem is a leggazdagabb, a mit például az angolokról bizony nem mondhatni. „Most a gázvilágitást tanulmányozom, a mit otthon is

Szélesb-körű tanulmányokat folytat és naplót vezet

előnynyel lehetne alkalmazni és a mi nálunk egykor szintén általánossá lesz.“ „Az angol nyelvvel rosszul megy a dolgom,“ irja aztán, minden nap helytelenebbül beszélek. Tanulásával sokat vesződöm, de az kemény dolog; különösen nehéz, ha egymással beszélnek megérteni az angolokat. Sokat jár színházba, hogy e nyelvhez jobban szokjék a füle és minél többet tanulhasson belőle. Shakespeare-nek nagy tisztelőjévé lett, habár felfogásával az néha rettenetesen feltudja őt haragitani.

Nehéz volna nekünk való angolokat találni, valamint a magyar huszárság sem való az angoloknak. Már itt emliti, hogy nem jó felületesen mindent tanulmányozni; legjobb, ha az ember egyes tárgyaknak szenteli magát. Ő azért főleg a lótenyésztéssel és a gázvilágitással foglalkozik. Különben nálunk csak a legegyszerűbb dolgokat lehet alkalmazni. Naplóiban mindazáltal feljegyzi, hogy tanulmányozza az angol bankot, sorba néz egy rakás gyárat s meglátogat egy csapat angol gazdaságot. A gépek zakatolásában kedve telik s megbámul egy kolbászcsinálót, a ki szobájában egy kis gőzgépet tart, mely helyette mindent elvégez. E mellett elmélkedik, hogy mi mindent lehetne még Angliában tanulmányozni; de főleg három tárgyat emel ki, melyek a figyelmet ott mindenek felett megérdemlik: az alkotmányt, a gépeket és a lótenyésztést. A többi ezekhez képest semmi. — Ez időből származott naplóiban elmélkedik az általa ismert nagy nemzetek jelleme felett és megállapitja azt, hogy míg a németek sokat írnak, a francziák sokat beszélnek, addig az angolok erélyesen cselekszenek. — Különben már ezen naplóiban is koronkint megragadja a búskomorság. Ismételve kikél az ellen, hogy az emberek a külföldön előismeretek nélkül mindent össze-vissza néznek és tanulmányoznak, a miáltal nagyon felületesekké lesznek s hajlandókká válnak sokat kezdve keveset végezni. De egy úton haladni és azon kitartani nem is könnyű dolog s arra csak az álhatatos képes, a ki az élet viharai között sem tántorodik el, ha azok koronkint lesújtják is. Czélt mindazáltal csak az ilyen ér. Azt hiszi, hogy ő jó úton halad. A békével most már talán egy pár „szép esztendő következik az én szeretett drága hazámra is“.

Angliát elhagyva mondja, hogy abban ezúttal keveset utazgatott. De mit is használt volna az neki? Az ilyenhez

több előzetes tárgy- és nyelvismeret szükséges. „Különben én nem vagyok hiú és jobban kivánom tökéletesen ismerni a szomszéd falut, mint haszon nélkül kóborolni a nagy világban. Hasznom ez utazásból még is lesz, mert angolul meglehetősen sokat tanultam s olyan tapasztalatokat gyűjtöttem, a melyek hasznosak lehetnek az országra nézve. De kiadásaim is rettenetesek voltak.“

Tépelődni kezd.

Angliában ez utazása alatt naplójegyzetei szerint koronkint előveszi egy csaknem érthetetlen lelkiismereti furdalás. Midőn pedig miss Lambnak bemutatják, a Karolin névre oly zavarba jön, melyből alig tud kibontakozni, s csak azt emliti, hogy ez a név, melyet hiába erőlködik emlékezetéből kitörülni, végzetes neki. Mikor a La Manche csatornák Calais felé vitorlázott, oly vihar fogta őket elő, hogy a hajó elmerülését csaknem biztosra vette. Ez esetre vonatkozólag megjegyzi naplójában: „Ismét kitapasztaltam magamat; félelem nélkül, mint bátor ficzkó tudok meghalni s ezzel növekszik némileg önbecsülésem. Lefeküdtem a fedélzetre. Istenre s egy nőre gondolék, a kit boldogtalanná tettem s a kinek emléke a legjobban nyomja lelkemet.“ Az emlitett névvel kapcsolatban ez az önvád gyakran fordul elő emlékirataiban.

Bécsi zajos élete.

1816. évi január 2-án érkezett Bécsbe. Ekkor kezdődik ott viharos fiatalságának az a korszaka, mely alatt egy sora következett a szerencsés szerelmi kalandoknak, miközben minden szép feltevéséről megfeledkezni látszott. De ezek a szerelmi diadalok nagyon mulékony jellegűek voltak, s nem is elégitették őt ki, csak az azokért folytatott életmód zavarta meg még inkább pénzügyeit, melyek rendezésével azután jó ideig el volt foglalva. Közbe-közbe mindazáltal a szerelem tisztább lángja is kigyult keblében; de azzal már nem volt szerencsés és pedig nem kis részben azért, mert a jelzett kalandok közben viszont nagyon is szerencsésnek bizonyult. Midőn előkelő hölgyek körül komolyan kiván forgolódni, ismert csélcsap életmódja miatt nem talál meghallgattatásra. Minket ezekből a szerelmi örömekből és bánatokból csak annyi érdekel, a mennyi világot vet e nagy ember kidomborodó jellemére és annak mintegy megpróbáltatását képezi. Csakhamar azt a következtetést vonja le szerelmi balsikereiből és naplóiban maga előtt folytonosan felpanaszolt botlásaiból, hogy

ime neki szerencsétlennek nem marad más választása, mint szolgálni embertársainak javát és valamely alakban a közügyet, miáltal emlitett vétkeit a legbiztosabban expiálhatja,

Kedélyének ily hánykodása között megint nem lehetett maradása és békéje otthonában. 1817. évi május 18-án már ismét uton látjuk őt Olaszország felé. Ebben az időben kapja atyjától azon bölcs intelmeket, melyek mélyen vésődtek lelkébe, s a melyeknek szemei előtt tartása végett az azokat tartalmazó iratot folyton magánál hordotta, úgy hogy, midőn egyszer az épülő állandó hid alatt az egyik éppen felvont láncz lezuhanása következtében egy csolnakról a Dunába esett, ez az irat is vele volt, s átázásának nyomai mindig megmaradtak rajta. Neje később sajátkezüleg másolta le azt mindkét fia számára. Ez az irat a jelzett utra való kelést megelőzött napon, 1817 évi május 17-én iratott, és annak következő helyei valószinűleg nagy mértékben kijózanitó hatással voltak az ifjúság felpezsdülő örömeiben már-már kelleténél inkább elmerülő fiatal óriásra. Második nagy külföldi útja.

„Becsüld meg származásodat, nehogy annak szégyenére válj s nagyobb gonddal ápold tested épségét is, hogy az méltó lakása legyen lelkednek s könnyebben cselekedhesd a jót, nehogy testi gyengeségedet olyan okoknak tulajdonitsák az emberek, melyekben ártatlan vagy ugyan, de a melyek kedvezőtlen benyomással szoktak lenni azokra, a kik manapság a külső megjelenés züllöttségét az élet korai és túlfeszitett élvezetének tulajdonitják. Atyjának bölcs intelmeit viszi magával.

A születésökre való nevetséges elbizakodáshoz többnyire hozzájárul az ifjaknál az eszökre való büszkeség is, mintha ezt is szükségképp őseiktől örökölték volna. Ha tanulmányaidat szülőid akaratához képest teljesen bevégezted, úgy előbb megszerezhetted volna magadnak azon ismereteket, melyeket most utólagosan igyekszel pótolni. Mindazt, a mi egy állam kormányzatához, egy hadsereg vezérletéhez, a család jogainak megóvásához s a haza hasznos szolgálatához megkivántatik, lényegileg csak még ezentúl kell megtanulnod“. Azután ajánlja neki atyja, hogy bizonyos jó könyveket olvasson el, s hogy idegen nyelveket tanuljon; alárendeltjeivel, jobbágyaival és tisztjeivel atyailag bánjék s a földi javakat, mint a jó szerencse véletlen ajándékait, nem annyira sajátjának,

mint kezeire bizott letétnek tekintse, melyről egykor a Mindenek Urának számot kellend adnia. Jó szivét is, melyet örömmel ismert fel benne, az Isten kegyes adományának nézze s veleszületett hajlamát a jótékonyságra, irgalomra és nemes érzelmekre ápolja, de vigyázzon, nehogy ez benne gyengeséggé fajuljon s a hiúság által tévutakra csábittassék. Különösen óvja őt a hizelgőktől, a kik hajlandók lesznek feledtetni vele a kellő szerénységet s örökös tömjénfüsttel széditenék el. A ki saját tudatlanságát belátja, az a legokosabb ember, mert mindjobban tökéletesiteni igyekszik magát. „Istennek ingyen adományai már úgyis túlságos önszeretetre inditottak. Ez most egyelőre csak gyermekes hiúságban s becs- és hírvágyban nyilatkozik; de ha nem vigyázol reá, idővel okvetlenül a kevély irigységnek s a nagyravágyást kisérő minden egyéb bűnöknek fog szülő anyjává lenni“ Ilyen tanácsok mellett nem tarthatott sokáig Széchenyi István letévedése a helyes ösvényről. Alig telik bele egy év és már ismét a komoly tanulmányozás és tapasztalatgyűjtés útján látjuk őt megindulni.

Gazdagon felszerelve indul tanulmányútjára.

Triesztben 1818. évi július 20-diki naplójában emliti hogy egy Landschütz nevezetű tudós görög nyelvmester van vele, a kivel megfelelő tanulmányokat folytat. Innen kezdve naplói a legkomolyabb törekvésről tesznek tanuságot. Goethet Schillert, Tassot, Alfierit, Byront és Shakespearet nemcsak olvassa, hanem teljesen el is mélyed bennök. Lelkesedése ki-kitör, mint például e szavakban: „Ah, csak én tudnék írni, s tudnám magamat kifejezni! Istenemre érzem, hogy rejlik bennem valami! Bizonynyal csak a szerelem tesz íróvá vagy művészszé valakit; de hát saját akaratomból erőm és férfiasságom érzetében ne tudnám azt végbe vinni, a mire egy asszonyért képes volnék?“ Atyjának augusztus 17-én pedig ezt írja: „Legfőbb tökékvésem minden csekélységből előnyt húzni; így tapasztalataim által a jövőben másoknak talán hasznára lehetek. És ha ez be fog következni, akkor legalább valamirevaló voltam ezen a világon“. Anakreonnak olvasása eredetiben kissé nehezen megy ugyan neki, de annyi jóakaratot és kitartást érez magában, hogy majdnem biztosra veszi, miképp annak classicus nyelvét tökéletesen el fogja sajátitani. Florenzben a festészet remekeit, Rómában pedig Thorwaldsen és Canova műtermeiben a remek

szobrokat tanulmányozza s eközben naplói egyben másban talán elfogult, de általában talpraesett, nagyrészt eredeti nézeteket tartalmaznak, úgy hogy Zichy Antal Széchenyiről mint aesthetikusról való értekezéséhez bő anyagot meríthetett belőlök.[1]

Utazása a Keleten.

Olaszországból Corfun át Konstantinápolyba utazik, a honnan szeptember 20-án már levelet ír haza, melyben az az érdekes megjegyzés foglaltatik, hogy „a szerencse elrontja az embert — még a hajón is." A híres helyekhez való közeledése alkalmával illusiói eltünnek, de ezek felett nem sajnálkozik, hanem azt az érdekes megjegyzést teszi, hogy „kiábrándulásunk haszna nem csekély s oly magaslaton, mint a minőn én is szeretnék állani, csak az van, a ki boldogságát az igazi életben keresi és nem a látszólagos jóban vagy a csalóka szépben." A Konstantinápolyi frankokról az a véleménye, hogy olyanok, mintha csupa inasok volnának, a kik tréfából urakat játszanak, de nem igen értenek hozzá. Törökországban a legcsekélyebb dolog is elég arra, hogy az embert kellemesen lepje meg, ha valamiképp hazájára emlékezteti. Ő is úgy van vele, habár nem szereti többé a hazáját?! Ez a nyilatkozat a szeszélynek egy be nem számitható kitörése nála. Smyrnából 1818. évi november 21-én írja atyjának, hogy a törökök között, ha nyelvöket bírná is, nem tudna élni s nem érti, hogy ez a népség miképp imponálhat valakinek, és hogy az itt élő európaiak izlését a keleti szokások annyira elronthatják. Smyrnában, 1818. decz. 14-én, megjegyzi: „Oly kevéssé ismerem hazámat én, a ki más országokban már egy kissé forogtam, hogy életem egy pár hónapját kizárólag arra kell forditanom, hogy az országot és határait megismerjem. Akkor igyekezni fogok az eddig elmulasztottakat pótolni." A nagy meleg miatt, melyet nem tudott kiállani, felhagyott azzal gondolattal, hogy Egyiptomot szintén meglátogassa; a mellett ott még a pestis is kiütött.

Elmélkedés az útról.

Ez utazása alatt fátyol hullott le szemeiről. Sokkal tisztábban lát és annyi mindenféle viszonyra nézve nem ringatja már illusiókban magát. „A nagyság és dicsőség utáni hajsza elfárasztja az embert: Királyomnak és hazámnak jó szolgája

[1] *Zichy Antal*: Széchenyi István naplói 1884. 25. l.; bővebben Szász Károly: Árvízkönyvében és a Képzőművészeti Közlönyben.

akarok lenni, ha csak alacsonyabb állásban tehetem is ezt, meg leszek elégedve és dicsérni fogom a Gondviselés akaratát. Az ambitiót csupán nevéről ismerem már; egyszerűen polgártársaimnak kivánok szolgálni. Irigylem az iskolamestert, a ki gyermekeket tanít, s jó polgárokat nevel az országnak. Irigylem mindazok sorsát, a kik használnak és segítenek; de a gazdagokat és hatalmasakat, Istenemre mondom, nem irigylem. Ön kedves atyám életében sok kellemetlen, nehéz órát töltött. Sokat áldozott, éveinek legjobb részét munkában és gondok közt élte le. De mi jót tettem eddig én ez életben s különösen másokért? Az eddig leélt éveket elveszetteknek tekintem; csak kevés órám van, a mire örömmel emlékezném vissza s cselekedeteim legnagyobb része is olyan, hogy szeretném, ha meg nem történtek volna és ha elfeledhetném azokat. Önök anyámmal együtt zsenge gyermekségem óta benső szeretettel munkálkodtak boldogságomon s lankadatlan hajlandósággal karoltak fel magukhoz. Én ellenben siket és vak voltam, s szavaikra nem hallgatva mentem azon az úton, mely nekem a legjobbnak látszott. Bocsássák meg, hogy oly sokáig tévelyegtem a ködben és végtelenül bántalmaztam önöket. Minden jó tulajdonságot ugyan nem vetkeztem le és több millió ember van, a ki annyit sem ért, mint én. Két hibám van: könnyelmű és fiatal vagyok. Ez utóbbi azonban pompás egy hiba, de biztos, hogy évek multán mind a kettő javulni fog. Nem fogja atyám azt kivánni, hogy fia nevét az ujságokban olvassa, hogy melle rendszalagokkal legyen diszítve, hanem keblére fogja szorítani őt, ha csupán jó ember lesz is, a kit az Isten és felebarátai szeretnek. Az akarok lenni."

Ha feladatom most az lenne, hogy Széchenyi életrajzát írjam meg, még nagyon sok érdekes részletet tudnék ezenkori leveleiből és naplóiból idézni; azonban czélom más levén, csak azokra a mozzanatokra kivánok utalni, melyek az ő reformátori hivatása szempontjából bírnak nyomatékkal. A keleten észreveszi, hogy a monarchia előnyös fekvéséből nem tud kellő hasznot húzni és felkiált: „A többi hatalmasságok ily czélokra bőségesen áldoznak, mi azonban mindenben hátra maradunk s még a legbiztosabb nyereséget is elaluszszuk. Ki fogja egykor ezt az államot fölrázni álmából: mentő

Meglepő megfigyelés.

angyal-e vagy a halál?" — Útközben az ó-görögöt új görög kiejtéssel kezdi tanulni.

Deczember 4-dik naplójában megemlíti, hogy hazája, melyet szeret, az ő nézetei mellett semmi hasznát sem fogja vehetni. — Az egyes csúcsokat és az egyes szigetközi tengeri csatornákat a Balaton vidékének hegyeihez és vizeihez hasonlítja. Megfigyeli a nyerstermelés, az ipar és kereskedelem eljárásait itt is. Leirja például, hogy a mazsolát és fügét miként s ez utóbbit mily utálatosan kezelik. Útközben tudósaitól, a kiket magával vitt, teljesen megcsömörlött s megjegyzi, hogy hálára tudóstól és művésztől nem számithatni. Görögország classicus földén a régiségekbe és e multak történetébe mélyed el. De egy szép görög lány szemlélete arra figyelmezteti, hogy az élő embernek és nemzetnek nem a multakon kell révedezni, hanem a jelenben érvényesülni és a jövőbe nézni. — Észreveszi azt a nyomorúságot, mely a török uralom alatt Görögországban uralkodik. Közbenjárására két igazságtalanul bebörtönzött görögöt a pasa ki eresztet tömlöczéből. — Athent, ezt a felséges helyet és környékét azonban elég jól megismerte s annyi ismeretet szerzett, a mennyit olvasva egy egész könyvtárból sem sajátithatott volna el. Angol tudósokkal jön össze, a kik egész életök kutatásának quintessentiáját közlik vele, melyeket ő a saját benyomásaival egészit ki és élményeivel szinezve hasonit át.

Bizonyos sajnálattal hagyta el Athént s 1819. február 24-én egy hajó fedélzetéről ezeket irja atyjának: Utazásai és tanulmányai által szerez majd annyi tapasztalatot, hogy tanácsával egy pár fiatal embernek szebb és boldogabb jövőt fog készithetni, mint a minőre neki magának van kilátása és a minőt ő megérdemel. Ezen utazásának különben csak oly formán örül, mint a háborúnak, t. i. hogy azt megtette és túl van rajta.

Minden hiú gondolatról letett s egyéb becsvágya nincs, mint hivatását a lehető legnagyobb mértékben betölteni. De akkor még a hivatás alatt a katonáskodást értette. Az utazás megismertette őt a valósággal, mert míg szüleinek jóságos körében tartózkodott, addig nem a valódi hideg világban, hanem az ábrándok országában élt. Gyakran elszomorodik, ha az eltelt évekre visszatekint és meggondolja, hogy mi

lehetett volna és mi lett? Ismételve köszöni szüleinek, hogy ezen utazást megengedték neki. Újból háládatlansággal vádolja magát s kéri, hogy a multban elkövetett hibáit bocsássák meg s feledjék el neki. Kedélye gyakran nem derült. Sokszor mondogatja, hogy azt a szerencsét, mely őt érte, midőn ily jólétben országokat utazhat be és népeket ismerhet meg, voltaképp nem érdemli. Egyik levelében vallásos ömlengésekbe bocsátkozva bámulja az Isten mindenhatóságát; csodálatosaknak s felfoghatatlanoknak nevezi műveit és rendelkezéseit. Kéri azonban atyját, hogy levelét, melyben ezekről szól, ne mutassa senkinek. Nem azért, mintha vallásosságát szégyelné, hanem mert az, a ki őt közelebbről nem ismeri, képmutatónak tarthatná, midőn fiatal létére az ájtatosságnak ilyen jeleit mutatja.

Kedélye borong.

Vallásos érzelmei.

Azonban tudja, hogy különösen édes anyja örülni fog azon, ha látja, hogy fia mégsem egészen romlott ember. Ha tudnák, hogy a megbánásnak és a fájdalomnak hány keserű óráját élte át, mióta hazulról eltávozott! Kell lenni egy másik jobb életnek, mert a ki itt a legszerencsésebb, tulajdonképp az is igen nyomorult lény. Ő a jövőben reméli, hogy minden állapotban és az élet minden viszonyai között jó keresztény, jó polgár és jó ember fog lehetni, akárhogyan hivják, akármi legyen, vagy akármivel foglalkozzék is majdan. Szerencséje, hogy ezt az utat megtette, a mely számtalanszor gondolkodóba ejtette őt, mert a folytonos szórakozás közepett a legelső és legszentebb kötelességek érzete is elszunnyadhat bennünk. De a magányban — veszélyek és nélkülözések közepett — az ember mélyebb pillantásokat vet a saját belsejébe és elcsodálkozik a felett, hogy mi minden vert abban már gyökeret. Így pl. szégyenli, hogy ily nagykorúvá lett és még egyebet nem tud s máshoz nem ért, mint a pénzkiadáshoz.

Önismeretének ébredése.

Kétségkivül haladt a korral és az ismeretek gyűjtésében, melyek között legtöbbet ér az, hogy jobban ismeri önmagát, mint azelőtt.

Hasonló gondolatokat foglalnak magukban naplói is. Így például Szicziliába utazva 1819. évi ápril 7-éről kelt naplójában olvasható, hogy az oly percz, mikor az ember hiába tépelődik és sopánkodik, sokkal jobban egésziti ki az ember nevelését a szenvedések legyőzése tekintetében, mint a leg-

jelesebb tanítók. Igy tanulja meg az ember lassankint az élet minden viszonyaihoz való alkalmazkodást s az azokban való megnyugvást. Mert a sorstól megkimélve lenni, az nem mesterség; de az éhezést tanár nélkül is megtanulja mindenki, a ki nem kap enni.

A sok kellemes és kellemetlen utazási élményen keresztül hatolva s több rendbeli vesztegzárt kiállva, az 1819-dik év közepe táján végre haza ért s gondolatokban és érzésekben gazdagodva visszatértekor más ember volt, mint midőn útrakelt. Leveleinek és naplóinak idézett helyei bölcselkedő hajlamáról tesznek tanuságot; de van azokban sok más is, a mi arról tanuskodik, hogy mint a legtöbb gazdag kedélyű ifjú és leány, első szerelmeinek idején ő is valósággal költő volt. Érzelmességéről egyébiránt iratain kivül az is szól, hogy a zene rendkivüli hatással birt reá. Falk Miksa Széchenyiről írt nagybecsű művének egy jegyzetében[1] említi, hogy a fuvola, melyen igen szépen játszott, elválhatatlan kisérője volt katonáskodása és utazásai alatt, s hogy azt magával vitte a döblingi tébolydába is, a hol órák hosszáig zengte el lelke mély fájdalmait rajta. Sőt Frankenburg állítása szerint, a ki egy ideig titkárja volt, Széchenyitől 1820 körül egy fél tuczat keringő is jelent meg nyomtatásban.

Bölcselkedése és érzelmessége.

Érzéke a szép iránt általában határozottan ki volt fejlődve. Nemcsak a költészet és a képzőművészet remekei iránt tanusított fogékonyságot, hanem első és későbbi szerelmeinek tárgyai is a természet remek alkotásai voltak. Első szerelme az a görög leány, a kit irataiban maga is említ és a kinek arczképe, melyet Széchenyi kitünő művész által festetett le, Czenken sokáig függött hálószobájában. E hölgy oly mesés szép arczczal birt, mely inkább látszott valamely eszméhez, mint élő lényhez hasonlítani. — Épp oly gyönyörű volt nemcsak egészen fiatal korában, hanem később is neje, akinek bájos valójáról nemcsak az akadémia egyik tanácstermében látható és őt ábrázoló nemtőről felvett olajfestmény, hanem még későbbi korából származott arczképei is tanuskodnak. — Hosszabb ideig tartott az az időszak, mely alatt Széchenyi teljesen kiforrott. Életírói sok adatot hoznak

Érzéke a szép iránt.

[1] *Falk Miksa:* Széchenyi István gróf és kora 15 l.

fel, melyek azt bizonyitják, hogy első utazása után is egy ideig általában merész lovaglási bravourok és szerelmi kalandok képezték fő élvezetét. Azonban, ha ezt a világ így is látta, bensőleg oly tépelődéseknek volt áldozata, melyek végre hivatásának tudatára ébresztették. — E tekintetben döntő hatással birt rá nézve báró Wesselényi Miklóssal történt megismerkedése, a ki ugyan nála néhány évvel fiatalabb volt, de rendszeresebb és több irányban alaposabb kiképeztetésben részesülvén, sok fölénynyel birt felette. Báró Wesselényi Miklós hires atyjának minden jeles tulajdonságait örökölvén, annak sok tekintetben szeliditett ifjú képmása volt. Csak igaz honszeretete, bátorsága és abbeli elhatározása, hogy nemzetét és szabadságának ügyét minden körülmények között, minden veszélylyel szemben szolgálni fogja, nem volt benne kisebb. Jelleme hamarább állapodott meg, mint Széchenyié, a ki bámulva tekintett fel reá, midőn 1820-ban mint fiatal huszártiszt Debreczenben megismerkedett vele.

Hivatásának tudatára jön.

Barátsága Wesselényivel.

Wesselényi hamisitatlan magyarságának a nyugoteurópai közmivelődés vivmányait felhasználó finomabb nevelés sem ártott. Széchenyi ellenben sziporkázó szellemű, de kozmopolitikus miveltségű fiatal ember volt. Nagy előnyét képezte barátja felett az, hogy uralkodni tudott magán; képes volt hidegen számitani és birt az önfegyelmezés hatalmával, a mivel sangvinikus véralkata mellett a dagályosan szavalgató Wesselényi sokkal kisebb mértékben rendelkezett. Éppen ez az ellentét vonzotta az új barátokat egymáshoz, a kik között egy időre lassanként üdvös kölcsönhatás fejlődött ki. Baráti viszonyuk kötelékei oly szorosra fűződtek, hogy azok ez időben felbonthatatlannak látszottak. Szerették, becsülték egymást; de csak Széchenyi ismerte barátját, mig Wesselényi sem akkor, sem később igazán nem volt képes őt kellőleg felfogni. Szerinte, midőn vele megismerkedett, Széchenyinek más, mint esztetikai műveltsége nem volt. A szépirodalomról élvezetesen és tanulságosan tudott beszélgetni, de a politikáról állitólag keveset gondolkozott és különösen a magyar nemzet jövője iránt nagy várakozással nem viseltetett. Sőt nem is szeretett magyar ügyekről beszélni, mert nemzetének jövőjében nem hitt, s faja helyzetének javulására nézve nem sokat várt tőle. A magyar nyelvet nagyon törve beszélte ez időben, a mit bizo-

Wesselényi véleménye az ifjú Széchenyiről.

nyit az is, hogy első leveleit Wesselényihez és özvegy édes anyjához, Cserey Ilonához németül írta. Wesselényinek állítólag nagy küzdelmébe került, hogy az ország sorsáról ne tápláljon oly sötét képet lelkében. Széchenyi ez időben gyakran ismételve így sóhajtott fel előtte: „jobb fel sem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait; ne hordja az elkorcsosodás bűntudatát s csendesen muljék ki, végső perczéig nem is gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és a koporsó". Wesselényi szerint nehéz volt elhatározni, hogy apathia vagy könnyelműség-e ezen sivár nézet alapja. Nem lehetett megmondani, hogy csak mentegetni akarta-e magát korábbi gondatlan életmódjáért, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, azt komolyan hitte is. Wesselényi a mezőgazdaságra, az iparra s főleg a lótenyésztésre vonatkozó sok ismeretet szerzett tőle, továbbá a szépirodalomban is mestere volt, de kérkedés nélkül vélte mondhatni, hogy a hazaszeretet lángját ő táplálta Széchenyiben, és hogy az ország állapotáról több felvilágosítást nyujtott neki, mint a mennyit tőle kapott.[1]

Midőn később a két barát már meghasonlott volt egymással s törekvéseiknek nem czélja, hanem eszközei tekintetében annyira eltértek egymástól, hogy a korábbi ragaszkodásból majdnem ellenségeskedés fejlődött ki, a kölcsönhatást, melyet egymásra gyakoroltak, Széchenyi egy 1843. évi nyilt levélben szintén elmondta.[2] „Wesselényivel" írja ott „1820-ban legelőször Debreczenben találkoztam. Lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és egy bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorolt, elbájolá lelkemet. S midőn szivemben napról-napra erősödött azon meggyőződés, hogy az ember csak annyit ér, mint a mennyi hasznot embertársainak, hazájának s ez által az egész emberiségnek hajt, Wesselényi is érzett vonzalmat irántam; tán azon okból, mert számosabb útaim, hosszasb tapasztalataim után én sem itélek a világról éppen mindennapi alacsony szempontból. Így lőn, hogy csakhamar a legőszintébb barátság és a leggyengédebb méltánylat láncza szövé egybe

Széchenyi nyilatkozata e barátságról.

[1] Lásd báró Kemény Zsigmondnak „A két Wesselényiről" irt remek essaye-jét.

[2] Széchenyi hirlapi czikkei I. 380—419. Wesselényi és Kossuth.

létünket, a mi részemről azóta a legkevésbbé sem változott, nem is gyengült soha. Mindketten pirultunk hazánk hátramaradt, elaljasodott léte felett, s mindketten kimondhatatlan vágyat érzénk magunkban, habár csak egy mákszemnyivel is járulhatni honunk, véreink ápolásához . . . Bejártuk egymással Német-, Franczia- és Angolország nagy részét. Óh mi gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mi által a legkínosabb epedéssel fel-feltűnék néha előttünk a reménysugár, hogy tán még sem fognánk mi magyarok lenni a civilisatiónak egyedüli számüzöttjei, hanem ránk is fogna tán bekövetkezni azon idő, mikor sajátságos lényünkben kifejtve, mi is, habár kisebb körben, mégis disztelјesen fognánk állani a civilizált nemzetek fénykörében. Egészen elérzékenyülök, ha életem ezen keser-édes pillanataira visszaemlékszem, mikor a külföld és kivált Britannia nagyságát kimondhatatlanul irigyelve, megismerkedénk azon lelki kéjekkel, mik angyali harmóniában zengék, hogy a legnagyobb örömök vadászata, bármily csábteliek is azok, s a mikbe, fájdalom, annyi magyar merült, még sem oltják el azon szomjat, a mit minden magasabb czél után törekvő hord keblében; hanem, hogy e szomjat egyedül azon őszinte akarat enyhitené valódilag, hogy mindenki, a ki családja kötelességeit szigorúan bevégezte, bármily kis körben, tehetsége szerint járuljon vérének, hazájának és ez által az emberiségnek javához, feldicsőítéséhez. És e nézet, e hangulat annyira azonosítá magát egész lényegünkkel, hogy eltökélők magunkban, és minden kötés vagy titok nélkül — mert minek oda kötés, hol minden csepp vér kezes, vagy titok, a hol inkább kérkedésre, mint pirulásra volna ok, hogy mi ketten, ha senki más, szigorúan el fogunk járni, bár sikerüljön, bár nem, hazafiúi kötelességeinkben, a mennyire azt körülményeink és nem egyenlő állásunk — minthogy ő szolgálaton kivüli, én pedig katona valék — csak engedni fognák. És ekként erősödött napról-napra, valóban sem kisded hiúságtól, sem önző hajlamtól el nem rútított szövetségünk. Sem Wesselényiben, sem bennem nem lappangott dinasztiánk ellen a legkisebb oly érzet is, melyet bár a legkajánabb ember hűtlenségi szinbe állithatna, és a mely miatt Wesselényinek vagy nekem bármily távolról is takargatásra, vagy napfénykerülésre lehetne okunk. Czélunk, túlszerénység nélkül mondva, nemes és hozzánk illő volt."

Együttes utazások és teljes magába szállása.

Mintegy három évig vándorolt a külföldön együtt a két jó barát, készülve a nagy feladathoz, melyre vállalkoztak. Széchenyit már különben előbb atyjának halála is megrendítette és magábatérését az nagy mértékben előmozditá. Sokkal később a Kelet Népében emlékszik vissza arra, hogy mily benyomást tett reá tiszteletre méltó roskatag szülőjének búskomorsága, melybe életének utolsó éveiben sülyedt. Valószinűleg előtte volt ez a kép, a melyet jelzett művében festett, mondván: „Óh! mily sokszor látám még mint gyönge fiú szegény atyámat búba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell reá hatni, mint a családi vagy házéleti bajok keserűségeinek“. Már emlitettem, hogy később annak folytonos szomorkodását honfiúi fájdalmának tulajdonitotta. Erről atyja nem beszélt neki, de a szerető fiú összes viselkedéséből látta azt.

Előtte állott ez a nagy példa és megérlelte benne annak a tudatát, hogy ő, a ki oly előkelő történeti magyar nevet visel, a kinek ősei kiváló társadalmi állást, rangot, jelentékeny vagyont hagytak, de egyúttal a nemes család hagyományainak továbbfolytatását is reá háritották, kedvteléseinek tovább nem élhet akkor, midőn nemzete oly hátra van, hogy gyökeres átalakulás nélkül meg sem fog maradhatni. Ezen nagy elhatározása után írt leveleiből s naplójegyzeteiből tudjuk, hogy ő arra a feladatra, mely szerint nemzetének a társadalmi kibontakozás küzdelmében támogatója s ha kell, vezére legyen, éveken át komolyan készült.

Komoly készülése a reformátori pályára.

A mint ezt a hivatását valóban felismerte, azon pillanattól kezdve minden ebbeli kötelességeinek teljesitésére látszott őt figyelmeztetni. Ismerte magát és tudta, hogy nemcsak képzettsége hiányos, hanem vérmérsékletében is vannak hibák és hátrányok, melyek esetleg megakadályozhatják őt abban, hogy a nemzeti nagy átalakulásnál sikeresen működhessék közre. Azért egyfelől ismereteit bővíteni s a hazát, annak alkotmányát és törvényeit alaposabban megismerni és mindenekfelett lelkületének leghangosabb megnyilatkozását, nyelvét alaposan megtanulni igyekezett. E mellett senki jobban nem ismerte gyarlóságait, mint ő maga. De mert el volt határozva arra, hogy nemcsak gyengeségeinek, hanem, ha másképp nem lehet, életének feláldozása árán is nagy szolgálatokat tegyen nem-

zetének: ugyanazt a módszert alkalmazta jellemének képzésére, mint Franklin, a ki tudvalevőleg a magában észlelt károsnak és naponkint szemei előtt tartott összes rossz tulajdonságainak rovatába, ha azokban hibásnak érezte magát, minden nap bejegyzéseket tett. Így azután folytonos ellenőrizet alatt hatalmas akaraterejével megfékezni igyekezett önmagát. Világos és a leghatározottabb bizonyiték ez arra nézve, hogy mily öntudatos és lelkiismeretes volt hivatására való előkészülése.

Azonban, hogy a reformátorság csirája mennyire életképes volt benne, arról már idézett nyilatkozatain kívül a Wesselényivel való megismerkedést megelőzött évből ránk maradt ezen feljegyzései is világosan tanuskodnak:

„Szűk kis haza jutott nekem s alig van néhány fia, a ki kívülről vetett volna egy pillantást abba. Ők még nem is tudják, mennyire hátra vannak, mily gyengék, mily műveletlenek. Ezeket a dicsőség templomába bevezetni most még nem lehet; elég, ha saját korlátolt körükben boldogabbak lehetnek, mint voltak ekkorig. A jövő nemzedék hadd menjen aztán egy lépéssel közelebb a világossághoz. Ebben akarok én eszköz lenni. Tudom, hogy gyűlölni fognak a hálátlanok, a míg élek. Tán szétszórják hamvaimat a levegőben s nevemet a feledésnek adják át. De engem életem utolsó pillanatában is boldogitani fog az, ha elmondhatom, hogy bár egy ember is él hazámban, a ki boldogabb lett általam, semmint nélkülem lehetett volna.“ [1]

Mielőtt vállvetve tényleg hozzáfoghattak volna a nemzetmentés életbevágó munkájához, addig Széchenyinek még sok mindenen kellett keresztül menni, a mi az ő korábbi felfogását az ország állapotának javithatásáról gyökeresen átalakitotta. 1820-ban Debreczenben tarózkodván, ott közelebbről ismeri meg a magyar népet és azt rendkívül megszereti, illetve a faja iránt benne ösztönszerűen mindig élt ellenállhatlan erejű vonzódás öntudatra ébredt ekkor. Már 1814-ben a

Fajszeretetének nyilvánulása.

többi közt ezt irja magáról németül: „Hogy nekem okvetlenül a legősibb hún fajból kell származnom, az már abból is kitetszik, mert a svájczi Alpesek legszebb vidékein, vagy Olaszország leggazdagabb völgyeiben sohasem tudtam fel-

[1] Irott Naplói 1819. május haváról.

buzdulva úgy átmelegülni és lelkesedni, mint hazám kopár pusztáin. Bennem éppen nincs meg a hegyi lakók amaz erénye, melyet többé kevésbbé mindig csak az önvédelem jellemez, s mely támadólag legfölebb bosszúvágyból szokott föllépni, a mi egyébiránt az apró egységekké törpülő népeknél mindig becsülendő tulajdon. Bennem, már hogy ez jó vagy rossz tulajdon-e, nem vitatom, inkább valami különös szenvedélyes hajlandóság van a szétáradó, dúló hadjáratokra. Például Attila ama számos lovas vitézeinek bármelyike, a kikkel ő annyi országot elpusztított, természetes rokonszenvem után ítélve, a legboldogabb, legirigylendőbb ember lehetett." Ezzel egyértelműek 1820-ban Debreczenben irt következő szavai: „Úgy eltudok lágyulni, ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy czimbalom, sőt még egy duda is szinte könyekre fakaszt."

Az említett év telét mint katonatiszt Diószegen töltötte. Erre az időre irodalmi foglalkozást tűz ki magának, miközben töprengéseit papirra teszi. Nem tudja, miről írjon: az általános reformról-e a monarchiában, a nemzeti nevelés czélszerűségéről, vagy más egyébről?

Ugyanakkor felveti naplójában e kérdést: mi minden akarna lenni ez a gróf Széchenyi István? „Szeretne híres katona lenni, kinek melle mindenféle rendjellel fölékesítve, neve pedig minden ujságban kihíresztelve volna. Szeretne örökké utazni s magát kétségbeesésében, hogy hazája már veszve van, végre expatriálni. Szeretne megházasodni, minden gondtól menten csak a társas életnek szentelni magát; vagy nőtlennek maradni minden társaságtól mint egy ordás farkas visszavonulva s lovat nevelni. Vagy a diplomacziában carrièret csinálni, vagy pedig élére állani egy pártnak s a jog és alkotmányosság ügyének élni, vagy végül verseket avagy tragédiákat írni. Ez a fiú azonban — jegyzi meg — nem tudván életének irányt adni, egyszerre minden tudománynak, mely valamire rásegíthetné, neki fekszik. El lehet gondolni, hogy mily sokra fogja vinni mindegyikben! Nem lehet az embernek minden passiót ápolni magában: oly sokról kell lemondani!" Töprengései.

1820. évi szeptember hó 6-án halt meg sógornője, gr. Széchenyi Pál első neje, egy irlandi főúrnak, Earl of Clanwilliam

Richardnak leánya, Meade Karolina, idősb nővére Szelinának, a kibe Széchenyi István szerelmes volt. Ugyanezen év deczember 13-án pedig meghalt derék atyja is. Jellemző, hogy akkor naplóiban e szavakra fakad ki: „Karolin meghalt! Mindenható! mily szörnyűk a Te útaid, melyeken át a halandó embert vezérled! Csak annyi jajt és szenvedést mérj reánk, a mennyit elviselhetünk, vagy adj nekünk hozzá érczkeblet. — Irgalmazz s adj örök békét és nyugalmat az általam forrón szeretett elköltözött léleknek. A halál vagy az idő fogja-e behegeszteni sebeimet?“ — Szelina házasságának hirét ellenben 1821-ben nyugodtan veszi. „Idő,“ így kiált fel, mintegy önmagán elcsodálkozva, „leghatalmasabb istenség, neked templomot emelek!“ — Az első tárgyra azonban gyakran visszatér. Ez időtájt írta ezeket is: „Én magam, mostani fogalmaim szerint, semmi más nevelést nem kaptam, mint drága szülőim példáját. Ifjúságomat tudatlanságban, tétlenségben töltöttem el; s bár egészen romlott nem voltam, mégis bizonyos jellemhibáim felett szemet húnytam. Kegyetlenebb voltam a vadállatnál egy drága kedves lény iránt s képes valék mindent, a mi az ember előtt szent, gyermekes hiúságomnak és gőgömnek feláldozni. Hogyan emelkedtem ki e lelki állapotból? Nem tudom, de való, hogy mintegy álomból ébredtem föl, a mint egy pillantást vetettem saját bensőmbe. Két hónapon át ébren, álomban mindig meg akartam ölni magamat. Nem tettem, mivel az öngyilkosság ellenkezik elveimmel!“ Hanem azért főgondját akarata ellen is folyton nemzetének sülyedt állapota képezi ekkor is. „Szegény hazám, mennyire hátra maradsz mások megett. Mint vérzik a szívem, ha meggondolom s be kell ismernem, hogy mélyen alásülyedtél s csak elveszett szabadságod adhatja vissza a te egykori energiádat; semmi más!“

Debreczenben egy új Abdérát fedez fel. Ott és környékén járva, el van szomorodva a felett, hogy oly kevés műveltséget talál mindenfelé. Ezek az emberek nem is gondolkoznak, vagy ha igen, csak önmagukról. Micsoda ékesszólás kellene ahhoz, hogy igazságtalan és tudatlan voltukról meggyőződhetők legyenek s mily okosság és szerencse volna szükséges, hogy valaki őket helyesebb nézetekre térítse? Máskor meg a legnagyobb vonzódást érzi e néphez, melyet

voltaképp hőn szeret. Mennyire akarná oktatni, emelni és emberekké nevelni fajrokonait. Azok elmaradottsága meghatja őt s életével és vérével szeretne rajtok segiteni. Osztozni kiván sorsukban és szenvedéseikben. Azonban e népnek koronkint tapasztalható jellemi gyengeségei és paraszt gőgje visszariasztják. Gyakran úgy rémlik előtte, hogy sok tetterő lakik benne és hogy neki még nagy hivatása van. Azonban a mint akkor állott a magyarság ügye, azt hitte, hogy ha a katonaságról lemond is, a polgári pályán nem lesz más jövője, mint a börtön, pedig nincsen szív, melyet forróbb és őszintébb hazaszeretet éltetne, mint az övé. „De a hol a közszolgálatban a királyt különválasztják a hazától, s a mi az egyiknek javára szolgál, az a másiknak megrovása alá esik, ott, — ott," — e mondatot nem fejezi be, hanem fölkiált: „Én megyek meghalni Columbiába!" — És a hazafiúi kétségbeesés ezt a formuláját nem ok nélkül használta, mert csakugyan készült Amerikába. Tervét közölte is édes anyjával, a ki azt nagy bámulatára egészen természetesnek találta. „Őt a legmagasztosabb nők közé kell sorolnom," írja „a kik valaha csak léteztek." Jóval édes atyja halála után egy alkalommal anyjával jövőjéről értekezve, ez őt csak arra kérte, hogy ha majd quietál, a mit szintén természetesnek talált, minden egyebet tegyen meg a közügyért, csak a politikai vitatkozásokban ne vegyen részt. Széchenyi anyjának meg is igérte, hogy politikailag semleges marad, „mert azon a téren úgyis nagyon kevés az igazi jóakarat és önzetlenség." Azt tartotta, hogy sok az áruló és nem akart úgy feltünni, mint a ki csak azért tüzel, mert a katonai pályán minden érdemei daczára sem tudott boldogulni. Hiszen még őrnagygyá sem akarták előléptetni és négy előkelő idegen katonai érdemjeléhez valamely belföldi rend jelvénye sohasem társult. — Édes anyjának tett igérete azonban Wesselényivel való megismerkedése óta már nem jelenthette nála a tétlenséget. A következő évben beutazza Erdélyt és az ottani állapotok jórészt szintén elszomoritják. Ugyancsak 1821-ben hajlandónak jelenti ki magát egy évi jövedelmét a Buda és Pest közötti állandó hid épitésére áldozni. De szavait senki sem veszi komolyan. Csak még egy év telik el ismét és 1822. évi január 31-én Ferencz császárnak és királynak benyujtja ter-

Törekvései határozottabbakká lesznek.

vét a lóversenynek a monarchia államaiban leendő behozatala iránt.

Már akkor kezdte azon elvét, hogy a saját szakmájában tegye meg mindenki a tőle telhetőt és az országnak jól fog menni a dolga, magára alkalmazni. Meggondolja végre azt is, hogy ennél nem lenne-e neki nagyobb horderejű feladata, miközben így okoskodik: „Úgy hiszem, az országgyűlési gyakorlatba hamar beletanulnék. De ez olyan mesterség, mint bármely más; valóban tanulni és gyakorolni kell azt is. Igen sok embernek tömérdek és sokféle ismerete van, de semmit sem tud amúgy igazában. S ez nem természetes-e? Hisz mire adja magát egész lélekkel a magyar? A mezőgazdaságra? De adhatja-e valaki magát egészen arra olyan országban, melynek semmi kereskedése nincs, a hol a fennforgó viszonyok miatt annyi kéznek munkája kárba vész, és a hol az egyesek érdekei miatt a közérdek előmozdítása mintegy lehetetlenné tétetik? Vagy a jogtudományra s az ország közigazgatására adja valaki magát? Ez a legnemesebb tudományok egyike, a mivel férfiú foglalkozhatik. Hanem adhatja-e magát arra az ember egy olyan monarchiában, a melyben a magyart, ha a király által szentesített s esküvel megpecsételt törvényt valóban szentnek tartja s annak szeplőtlenségére és szigorú végrehajtására felügyel, mindjárt lázítónak, békeháborítónak, szóval rebellisnek nézik s a szerint bánnak is el vele? Vajjon az lehetséges-e oly országban, a hol a hizelgő, a törvény- és esküszegő, a hazaáruló szinte jogosnak látszó igénynyel bír hivatalra, jutalomra és kitüntetésre, míg az a másik rész, mely a törvényt tiszteli s ahhoz tarja magát, emezek folytonos bosszantásainak és az üldözések minden neméneк marad kitéve? S aztán minő jövő vár azokra, a kik hűk és a kiknek tán csak az utókor fog valamikor igazságot szolgáltatni? Én például személyemre nézve kitünő kegynek vehetem, ha ő felsége nem akasztat fel s életemet Isten után neki kell köszönnöm! Igaz, hogy az isteni és emberi törvényekhez alkalmazkodom. de mit használ ez, ha minden lehelletem mégis csak kegyelemtől függ? Mert követelni nyomatékosan, a szó szoros értelmében követelni tényleg nem szabad! E tekintetben úgy állunk a királylyal szemben, mint a mindenható Isten irányában. És ezt a vizonyt találja jónak

Bensőleg lázong a reactio ellen.

a szent szövetség? De él az igazságos Isten s megóvja a magyar alkotmányt, a mint megóvta minden időben, akár le voltak már igázva az olaszok, akár fegyert ragadtak szabadságuk védelmére." „Hiányzik itt az ösztön, a kedv valamely biztos foglalkozásra. Azért van nálunk ennyi extravagans ember és annyi tévesztett existentia! Hiszen itt csak a nemes ember szabad, a paraszt pedig rabszolga!"

Ezt a nyomott hangulatot Széchenyiben az akkori politikai helyzet közvetlen szemlélete idézte elő. A reactio még élvezte diadalait, de annak uralma már nagyon nyomasztóvá kezdett válni.[1] Ferencz király természetes jósága daczára a sok megpróbáltatás következtében nagyon gyanakodóvá lett és gyűlölte azokat az elveket, melyek Francziaországban forradalomra vezettek, és idegenkedését átvitte általában az újítás szellemére is. A királyságot Isten kegyelméből kapottnak s a fejedelmi hatalmat épnek csak a maga teljességében tartotta. Az atyai szellemű kényuralom volt eszményképe. A német viszonyok szemléletéből meritette vezéreszméit s iránylatát és a magyarokra alkotmányos ellenzésök miatt haragudott. A bécsi congressusban részt vett hatalmak nagy része a reactio felé hajlott, a legitimitás elvének hódolt s arra törekedett, hogy a népekben minden szabadságvágyat elfojtson s bennök az azért való esengés szavát elnémitsa. A Szent-szövetség.

Ferencz császárnak fő minisztere és államkanczellárja, Metternich Kellemen herczeg, ennek a politikának megvalósitását mindenképp biztositani igyekezett. Ő neki lehet tulajdonitani, hogy Ferencz császárnak a reactiót más államokkal is sikerült elfogadtatni. És ezen uralkodók csak hatalmukat igyekeztek gyarapitani és új biztositékokkal körülbástyázni. Igy jött létre a három északi hatalom között a keresztényi testvériség és igazság elveibe burkolt szent szövetség. Ausztria, Porosz- és Oroszország uralkodói Sándor czár javaslatára egymás iránti viszonyaikat egy okmányban szabályozták, melynek erejénél fogva a fejedelmek mint ugyanazon családnak tagjai segélyezni voltak kötelesek egymást. Népeiket ők Isten kegyelméből, mint a gondviselés meghatalma-

[1] *Horváth Mihály:* Huszonöt év Magyarország történetéből, I. kötet, bevezetés.

zottai kormányozták. Néhány év mulva az említett államok uralkodói Karlsbadban 1819. évi augusztus havában újra összejövén, e szövetségöket még jobban megszilárdították. Így lett a reactio általánossá az európai szárazföldön. Eleinte a szabadság elnyomásának ez a politikája óvatosabban lépett fel, de már 1817 tavaszán, midőn Német- és Francziaországban szabadabb szellem kezdett mutatkozni, erélyesebben láttak hozzá a jelzett irány érvényesítéséhez. A monarchiát a külföldtől gondosabban elzárták, a külföldre való utazást még a protestáns lelkészjelölteknek is majdnem teljesen megtiltották, s útlevelet általában csak a pártfogoltak kaptak. A monarchián kivül nyomatott művek és folyóiratok szigorú könyvbirálat alá vétettek. A sajtó általában le volt nyügözve s a titkos rendőrség minden kémkedése és vádaskodása volt hivatva azontúl is békókba verni a szellemeket. Ezt a politikát a magyar kormányszékeknek közvetitésével kiterjesztették hazánkra is. A magyar udvari kanczellár e politika intézőinek kezében egyszerű eszköz volt. Csupán a megyei hatóságok egy részében volt még önérzet és bátorság a törvényekkel ellenkező rendeleteket tisztelettel félre tenni. A városi hatóságok ellenben már teljesen meghunyászkodtak; óvatosságuk félénkséggé s loyalitásuk hazafiatlansággá fajult el. Egyideig még József nádor befolyása is megbénult, mert az udvarnál sikerült őt is gyanússá tenni, minélfogva kénytelen volt Bécset kerülni.

A szabadságellenes törekvések nálunk.

A megyék szabad mozgása természetesen szálka volt a reactio szemében, s midőn hazafias aggodalmaik által sarkalva a törvénytelenségek ellen hevesebben keltek ki, a bátrabb megyei szónokok a királyi dorgálás meghallgatása végett Bécsbe szólíttattak. A fenyegetések és zaklatások más nemei sem hiányzottak, mert a hűtlenségi perbe való fogatás is napi renden volt. Midőn mindez nem használt, a kormány a maga rendeleteit karhatalommal is végrehajtatta. De ez mégis csak kivételesen történt, mert Ferencz király súlyt fektetett arra, hogy önkényuralma ne erőszakos jellegű, hanem patriarkális szinezetű legyen. Az örökös tartományok kormányát e rendszerének alkalmazásában nem feszélyezte semmi, de nálunk ugyanazt nagyobb óvatossággal kellett megvalósítani. A hivatalt viselt függetlenebb nemesség helyébe függőbb elemeket csempésztek be oda. A főispánok helyett megyei főnököket

alkalmaztak olyan hivatalnokokból és kisebb vagyonú, vagy egészen szegény más elemekből, a kik inkább állottak a kormány rendelkezésére. A megyei főnököknek volt feladata, hogy az állandóan azok területén való tartózkodás által a megyéket megpuhitsák s az ellenzéki szellemű féfiakat igéretek, vagy kellemetlenségek által a bátrabb fellépéstől elriaszszák. Ha az ilyen eljárást követő főispánok és administratorok czélt nem érhettek, mindenféle ürügyek alatt királyi biztosokat küldtek a megyékbe, a kik a tiszti kart könnyebben kezelhető egyénekből állították össze. Az ellenzéki megyék egy részében másfél évtized alatt sem tartottak tisztújitó gyűlést, hanem azok helyeit tetszésök szerint az administratorok töltötték be. Sok megyében bontották meg így az ellenzéket.[1] E mellett a dijazott táblabirák és a tisztviselőkből mindig kéznél levő és engedelmeskedő megyei közgyűléseket hívtak össze. A megyéket tehát szervezetök kiforgatása által igyekezett a bécsi kormány bevenni, esetleg megkerülni. De azok idejében észrevették a cselt s az ellen kivétel nélkül óvást tettek. Azonban a veszély folyton tovább tartott, mert a sikertelen támadások esetén a kormány törésre nem engedte vinni a dolgot. Akkor egy kissé visszavonult, hogy a támadást más alakban, de mindig az alkotmányosság leple alatt megújitsa. Midőn Ferencz király 1820-ban meglátogatta az ország fővárosát, a hozzá intézett üdvözlő beszédekre ezt válaszolta:

„Hazátokat Isten kegyelméből eddig a legnagyobb viszontagságok közt is megmentettem a veszélytől. Az én boldogságom az isteni gondviselés által kormányomra bizott hű népeim boldogitásában áll. Most ismét veszélyek fenyegetődznek, az egész világ eszelősködik s mellékczélokból ábrándos alkotmányokat hajhász; de nem tudja, mit kíván. Szerencsések vagytok ti, a kiknek őseiktől öröklött alkotmányotok van. Azt akarom, hogy szeressétek, mert én is szeretem, és miként megtartottam eddig, megőrzendem ezentúl is s a maga épségében fogom maradékaimra hagyni. Remélem, hogy ti sem fogtok engem bármily veszélyben is elhagyni."[2]

[1] *Ballagi Géza:* A nemzeti államalkotás kora, Budapest, 1897 (Athenaeum, Magyar nemzet története IX. kötet 91 l.)

[2] *Ballagi Géza:* A magyar államalkotás kora, Budapest, 1897 (Az Athenaeum nagy történetének IX. kötete) 17 lap.

De az ez időtájt Spanyolország, Portugália és Nápolyban kitört forradalmak leveretése után a reactio 1821-ben Európa-szerte még erőteljesebben igyekezett érvényesülni. Nálunk is merészebben lépett az fel, mert daczára annak, hogy monarchiánkat az emlitett forradalmak közvetlenül nem érintették, részint az Olaszországba küldött segédcsapatok, részint a reaktiónak pénzzel való segélyezése sok áldozatba került a bécsi udvarnak. Az adójövedelmek azonban maguktól nem szaporodak, mert a forgalom a gazdasági téren is le lévén nyügözve, a nép jóléte nem emelkedhetett. Az ipar és kereskedelem a devalvatió által okozott károk súlya alatt még mindig nyomasztó helyzetben volt. Nem maradt tehát más hátra, mint az adókat s különösen a hadi adót emelni. A magyar kormányszékek eleinte az adót fizető nép szegénységére utalva ellenezték azt A bécsi kormány mindazáltal az osztrák hadaknak Olaszországban nyert könnyű diadalai után mégis kibocsátotta 1822. évi augusztus hó 13-án azt a rendeletét, mely az addig váltópénzben fizetett adót ezüstben, vagyis harmadfélszer nagyobb mennyiségben kivánta beszedni. Ezt az intézkedést ugyan egy második rendelettel némileg enyhitette, de az mégis felrázta az ország közvéleményét, mely benne az 1820-ban kiadott ujonczállitási rendelet nyomán újabb alkotmánysértést látott. A megyék — egynek kivételével — zajos gyűléseket tartottak, s azok nagyobb része semmiféle fenyegetéssel, vagy igérettel nem engedte magát megfélemlittetni vagy félrevezettetni. Néhány megye vezérszerepet játszott. Ezek közül különösen ki kell emelni Bars megye rendeit. Ott és másutt is erőszakosságokat is követtek el erre, a mi a közszellemet még inkább felébresztette és a többi megyéket is élénkebb és erélyesebb lépésre inditotta. Nem használtak a bűnvádi keresetek, sem a barsi ellenzék vezéreinek a király elé idézése, a kiket egyébként maga elé bocsáttatván, keményen megdorgált. Az állhatatos hazafiakat azonban nem lehetett megijeszteni s a kormány meggyőződött arról, hogy a törvényhozást udvari parancsokkal pótolni lehetetlen. Évek teltek el, míg ebből a meggyőződésből a kormány levonta az egyedül helyes, mert természetes következtetést s az országgyűlést végre Pozsonyba 1825. évi szeptember 11-ére összehívta.

Az országos ellenhatás.

Az 1825/7. évi országgyűlést összehívják.

Mielőtt azonban Széchenyit ezen korszakot alkotó ország-

gyűlésre elkisérnők, fel kell emlitenem, hogy ő annak megnyitására, mint egy általam közölt idézetben már ő maga emlité, még két nagy külföldi utat tett. Az egyiket 1822. évi márczius 1-étől 1823. évi február 9-dikéig Német-, Franczia- és Angolországban, a másodikat pedig 1825. évi május 10-étől szeptember 2-dikáig Német-, Franczia- és Olaszországban. — Mind a két út ismét hatalmasan fejlesztette benne a reformátori képességet és készültséget. Most már határozott czélja volt ismereteit és tapasztalatait azért gyarapitani, hogy hazájának a politika és közgazdasági élet terén tehessen hasznos szolgálatokat. Ezen időben irt naplójegyzetei és levelei rendkívül sok érdekest és jellemzőt tartalmaznak e tekintetben.[1] A felső és legfelsőbb körökkel a külföldön ekkor még sürűbben érintkezik, a látni valókat még jobban és alaposabban tekinti meg. Látszik, hogy minden fontos gazdasági, társadalmi és politikai mozzanatnak mélyeire akar hatni. A lótenyésztés, selyemtermelés és szőlőszet részletei épp úgy érdeklik, mint a nagy nemzetek alkotmányos intézményei, közhangulata, szelleme és társadalmi alakulatai. De nincs oly apróság sem, a melynek véletlenül szemtanúja és a melyet figyelmére nem méltatna.

Azt megelőzőleg Széchenyi még kétszer utazik a külföldön.

Itt a részletekbe most már felesleges levén bocsátkoznom, csak azt emlitem fel, hogy Wesselényivel együtt tett nagy fogadalma daczára folyton töpreng. De maga kérdi, hogy vajjon ezt az ingadozást benne izgult idegei, vagy akkori tápláléka okoznák-e? Különösen a második utazás alatt papirra tett feljegyzései az előbbit világosan mutatják. Azonban tudnunk kell, hogy ezt a töprengést előidézett izgatottsága nem a hivatására vonatkozó habozásból, hanem új és az eddigieknél mélyebb szerelméből táplálkozik. Mert hiszen ezen két utazása közé reá nézve igen fontos két történet esett: 1824. évi január 22-én édes anyját veszti el és 1824. évi augusztus 3-án látta meg először gróf Seilern Crescentiát, a ki ekkor már éppen öt éve volt gróf Zichy Károlynak fiatal, bájos felesége. E naptól kezdve szivének ismét nincs nyugta és az, bármennyire titkolja is a világ előtt, egész valója felett zsarnoki uralmat szerzett magának. Roppant szerencsétlennek

Édes anyja meghal.

[1] *Zichy Antal:* Gróf Széchenyi István külföldi útirajzai és feljegyzései.

érzi magát, hogy e hölgyet, a természetnek ezen testileg és lelkileg egyaránt remek alkotását, nem közelitheti meg és életét nem kötheti vele össze. De a mily kinzó érzés volt ez a szerelem, épp oly nemesitőleg, sőt irányitólag is hatott reá. Eszménye ugyanis a legfenköltebb lelkű hölgyek egyike volt, a ki ismeretségök pillanatától fogva haláláig első férjének oldala mellett is tíz évig nemtője, bátoritója és buzdító jó szelleme tudott lenni Széchenyinek, s ez azontúl példátlan imádattal állandóan tisztelte és szerette őt. Hogy e hölgy emlékének a magyar nemzet mivel tartozik, azt legjobban megmondta maga Széchenyi, a ki első találkozásuk után két év mulva, 1826. évi június 28-án, így ír róla naplójában:

Fenkölt, de eleinte szerencsétlen szerelme.

„Szeretek egy tisztességes nőt. Szerelmem oly tiszta, mint egy angyalé. Teljes erőmet megfeszítem, hogy lelkemet minden szépre, jóra és az erényre képesitsem. Föláldozom magamat, személyemet, vagyonomat, virrasztásaimat hazámnak közjavára és majd senki sem ért meg! Egy egész nemzetből senki!“

Később arra a felhívására Crescentiának, hogy feltünő figyelmével, ragaszkodásának tüntető kimutatásával s kisértő szerelmi nyilatkozataival ne zavarja fel lelki nyugalmát és tekintse tiszteletet parancsoló helyzetét, egy hosszú levelet ír angyali imádottjának, melynek minden sora aranyba véshető:

„Mittévő legyek? Ezt kérdem éjjel és nappal magamtól. — Isten látja lelkemet, mindig az Ön nyugalmát tekintettem s nem a magamét. Bár még száz kétség és küzdelem után egy szózat tisztán és világosan ezt súgá nekem: légy hű hozzá utolsó lehelletedig. Küzd fel magadat oly álláspontra, melyről embertársaid, hazád fiainak javára lehetsz. Áldozd fel magadat; légy hozzá méltó? — Én a családi boldogságról örökre lemondtam s csak Önnek akarok élni. Rágalom érhet; de gondom lesz reá, hogy Ön soha se szégyelje magát miattam. Önnek szent kötelességei vannak: anyja egy népes családnak. Én oly pályára léptem, mely nem kevésbbé szent. Akár mit végzett az ég rólunk, teljesítse ön az anya s a hitves tisztét; én viszont igyekezni fogok annyi jót tenni, a mennyi jót csak tehetek az életben. Isten nem fog minket elhagyni! Az én helyem, melyet a gondviselés számomra ki-

rendelt: Magyarország! Megállom e helyet hiven, becsülettel, míg órám ütni fog."

Még később 1828. évi február 15-iki kelettel sok törlések közt ez áll a naplóban: „Általa jobb emberré lettem." Crescentia mintegy erre a levélre válaszolva, írta ezeket a Hitel megjelenése után Széchenyinek:

„Emeljük fel hazánkat a nevezetes országok sorába! Mindenkinek hozzá kell járulni. Egy napot sem szabad elmulasztanunk a nélkül, hogy e nagy feladaton valamit ne lendítsünk. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni gondviselésnek Önt tetszett állítani a mi szeretett nemzetünk élére. Önnek adományozta az isteni ihlet sugallatát, hogy Magyarország jóltevője és nemtője legyen, a ki a szunnyadó lágymeleg hazafiakat felébreszsze, lelket öntsön beléjök, s a gyengének erőt, a gyámoltalannak tanácsot adjon. Igenis! Kötelességünk annyit tenni, a mennyit tehetünk s nem hagyni elrozsdásodni a bennünk rejlő tehetséget. Így nyugodtan várhatjuk be törekvéseinknek jutalmát, melyek erőt, tevékenységet és kötelességérzetet szülnek. De nem elég a kezdet; a további fejleménynek kell minket kielégiteni. Kövesse Ön tehát szép hivatását. Az önnemesités még nem elég; magasabbra utal Önnek rendeltetése, sokkal magasabbra! Önnek honfitársait kell tökéletesbiteni, a bennök rejlő jó tulajdonokat kifejteni s egyenként érvényre emelni. Ez önnek életfeladata!"

Hogyne érdemelte volna meg e nő azt a szép emléket, melyet utóbb Széchenyi, mint már második férje, végrendeletének egy pontjában állított neki:

„Helyezzék hű élettársamat, jobb felemet, tiszteletreméltó feleségem tetemeit hamvaim mellé. Mert ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor alig volt egy hő kedély is, mely megértett és méltatott volna. — Ő volt az, akinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot meritettem. Ő volt végre az, kiben a germán költőnek legmagasztosabb asszonyi ideálját felleltem, mely szerint nem pipere- és divathajhászat, vagy éppen politikába avatkozás és a pártok feltüzelése a hölgynek tisztje; hanem a magas hivatásnak ő csak úgy felel meg s csak azáltal lesz a mennyei lakosok legremekebb műve, ha valamint a férj a szabadságért vív, úgy küzd az asszony illemért. — — Ő lesz

végre az, jól tudom, ki, ha az egész világ elhagy is, hűn, bennem bizva és rólam nem kételkedve, fog megállni mellettem."[1]

A 1825. évi ország-gyűlés megnyilik.

Az 1825. év szeptemberének 12. napja, midőn említett utazásából az országgyűlésre Pozsonyba érkezett, nagy fordulópont Széchenyi, de a nemzet életében is. Vagyonilag már rendezve, ismeretekbeu és tapasztalatokban gazdagon, családi köteléktől nem feszélyezve, barátsága által támogatva, egyelőre nagyon szerencsétlen, de tiszta és eszményi szerelme által. hogy az önfeláldozásban a vigasz némi balzsamát önthesse szivének sajgó sebeire, sarkaltatva lépett Széchenyi csaknem 34 éves korában a közpályára.

Talán reformrendszerét akkor még maga előtt sem állapitotta meg végleg részletesen, de annak nagy egésze és később kidomborodott szelleme teljes erővel élt már benne. Elhatározásának megfelelőleg nem is késett sokáig a küzdelem porondjára való kilépéssel, hanem megérkezése után éppen egy hónap mulva, 1825. évi október 12-én, megtartja szűzbeszédét a főrendek tábláján és pedig magyarul, úgy hogy már evvel is mint újitó lép fel, mivel ott addig csupán latinul szónokoltak. Naplóiban erről azt jegyzi meg: „Annyira agitálva voltam, hogy inkább akasztófára mentem volna. Vajjon fogok-e valaha hidegvérrel beszélni tudni? Senki sem tett nálamnál többet."

Szűz-beszédje.

Politikai tépelődése.

Később naplójában a törvényhozásról igy okoskodik: „Minden tanácskozó testületnek, legyen a neve országgyűlés vagy parlament, az volna a czélja, hogy ott az emberek egymást felvilágositsák, egyről-másról kölcsönösen capacitálják, s végre a lehető legjobb határozatban egyezzenek meg, s azután maradjanak annál. Engedni tehát nem gyengeség. Pedig Magyarországon a polgári erénybe vetett hit oly gyenge, hogy ha valaki gyűlésben egyszer nyilatkozott, kimondott első eszméjéhez van úgy szólván szegezve, nehogy ingatag, jellemtelen embernek tartsák őt.

„De hát van-e Magyarországnak alkotmánya? Köznyelven szólva: alkotmányos monarchia-e? Én úgy vélem, hogy igen, minthogy a császár esküt tett reá. Hanem miben áll az alkot-

[1] *Zichy Antal*: Széchenyi Napl. 220. l

mányos monarchia? Miben különbözik az absolut monarchiától? Főleg abban, hogy egy alkotmányos monarchiában az ország rendei közösen gyakorolják a királylyal a jogot, miszerint törvényt alkossanak, változtassanak, magyarázhassanak. Szóval mindenbe betekinthessennek s beleszólhassanak. Ha valami okos ember azt a nemes tüzet, azt a költői gerjedelmet, mely nemesb és erőteljesb ifjaink szivét heviti, bölcsen fel tudná használni, minő derék embereket nevelhetne belőlük! Mi a mi czélunk? Hazánk fiaira s azok gyermekei és unokáira annyi szerencsét és áldást hozni, a mennyit a mi tehetségünkkel csak hozhatunk. Miként dolgozhatunk a legbölcsebben ennek a czélnak elérésére? Erőt erővel legyőzni nem mindig lehet; hanem a bölcsesség győz mindenütt. Ha más nemzeteknek több a kincsök, legyen nekünk több erkölcsünk s honszeretetünk. Egy új, egészséges országban be könnyű jó hazafinak lenni; ott minden jóakaratnak s a legkisebb cselekedetnek is mily nagy a sikere, mily nagy a jutalma? De Magyarország, hogyan fizetsz te fiaidnak? Itt a kenyértörés ideje; naponként égetőbbé válik az a kérdés: vajjon igazi, vagy csak árnyék alkotmányunk van-e?“

Pozsonyi politikai köre.

Ilyen töprengések közt tölti Széchenyi napjait és éjeit Pozsonyban, a hol az ismert sétatér során levő lakásában ifjú mágnás barátaival naponként összejött és abból az ily összejövetelek számára valóságos vonzó körhelyiséget csinált. Itt tanakodtak ők a hazai állapotokról és különösen arról, hogy mi volna hát a legközelebbi teendő? Széchenyi különböző nyilatkozatai szerint itt határoztatott el az, hogy mégis csak a nemzet szellemi és erkölcsi nevelésének megkezdésére van a legnagyobb szükség. — Ekképp érkezett el az emlékezetes november 3-dika, a melyen Széchenyi történeti jelentőségű ajánlatát a magyar tudományos akadémia felállításának czéljaira megtette. Nem szándékom ennek a nagy horderejű eseménynek leirását adni, mert azt már annyian és igen jól megtették. E részben tavaly megint újabb érdekes adatok jöttek napvilágra Comáromy István Abauj vármegye alispánjának és akkori követének azon Kazinczyhoz intézett levelében,[1] mely valószinűleg a leghívebb leirását tartalmazza annak a lélek-

Ajánlata az akadémiára.

[1] Akadémiai Értesítő: 1901. 605—613. M.

emelő jelenetnek. Ezen ajánlat által mindenki meg volt lepetve. A lelkesedés tudvalevőleg oly áldozatkészséget teremtett, mely azután legfőbb közművelődési intézetünknek megvalósulását biztosította. De érdekes, hogy a régi főemberek közül sokan Széchenyinek ezt a nagy tettét nem értették meg. Így Crescentia első férje, gróf Zichy Károly is bolondnak nevezte őt azért; báró Eötvös Ignácz pedig nem győzött csodálkozni a felett, „hogy valami ilyes eszökbe juthat a magyaroknak“.[1]

A koczka azonban el volt vetve; Magyarország újjászületése ezzel megkezdődött. Széchenyi átlépett a Rubiconon és mint kész társadalmi és politikai reformátor haladt tovább a régi Magyarország köz- és magánéletének meddőségre kárhoztatott, akkor sivárnak látszó, de általa végre termékenynek felismert mezején. Titáni küdelmeknek ment elébe ezután, melyek közben lángeszének és önfeláldozó természetének egész óriási erejére volt szüksége, hogy azokban el ne bukjék.

A reform mozgalom kezdete.

A jelenhez hasonló fajú irodalmi műnek nálunk nincs érdekesebb és lélekemelőbb feladata, mint e harcznak és ennek a martyriumnak igaz, valóban élethű, de egyúttal művészi feltüntetése. Az iró e közben az emberi és a nemzeti lét legfőbb problemáinak légkörébe jut és számtalan mozzanatot talál, a melyet nemcsak a magyarság, de általában a tudomány is nagyon jól felhasználhat. Azonban ama küzdelmek alapos megirása egyszersmind Magyarország legérdekesebb és legfontosabb negyedszázados történetének megirását is szükségessé teszi. Széchenyi ugyanis ezentúl eleinte minden társadalmi, később egyszersmind minden politikai mozgalomnak köz- vagy legalább góczpontja volt, ennélfogva cselekvőségéről e téren az egésznek kellő feltüntetése nélkül csak egyoldalú és igy csak ki nem elégitő képet lehet vázolni. Ez a történet pedig már meg van irva; de ha még nem lenne is, annak újabb megirását sok okból én nem tarthatom hivatásomnak, és különösen most nem, midőn Széchenyit mint reformátort nekem csak jellemezni kell és ebbeli egyéniségének kidomboritása az én fő feladatom. Ezentúl tehát kevésbbé fogok a különben is rohamosan szaporodó tényekkel foglalkozni, mint eddig, a mig t. i. az ő újitó

[1] Akadémiai Értesitő 1901. évfolyam 610. lap.

lelkületét kellett behatóbban megismertetnem. Az most már — remélem — előttünk áll; az én kötelességem tehát egyéb nem lehet, mint az események azon hatását vizsgálni, melyet azok az ő reformátori egyéniségére előnyösen, emelőleg és átalakitólag, vagy hátrányosan, lesúlytólag és megsemmisitőleg gyakoroltak. És ezt annál háboritatlanabbul tehetem, mivel a következő fejezetek úgyis Széchenyi reformeszközei, alkotásai és művei tárgyalásának szentelvék.

Az 1825/7. évi országgyűlés alatt „a legnagyobb magyar" köztevékenységét még csak az alapozás vette igénybe. Megtette első lépéseit és kifeszitette a zsinormértéket, mely mellett eljárásának haladnia kellett. Mindenek előtt azonban megújitotta összeköttetéseit mindenfelé és a főtényezőkkel szorosabb érintkezésbe lépett. A következő évben megtartja az első lóversenyt, azután az ezt rendező egyletből állattenyésztő, majd országos gazdasági egyesületet alkot. Az ő pozsonyi magánlakásán keletkezett összejövetelekből egy kis politikai klub, később pedig a nemzeti casinoegylet keletkezik. Ez alatt a magyar nyelvvel irodalmilag is alaposabban foglalkozik; tanitója, a ki jogi ismereteit is bőviti, Xantus János ügyvéd, a hasonnevű ismert irónak atyja. Gróf Dessewffy József a maga kassai folyóiratában, a Felső Magyarországi Minervában, kötött nyelven dicsőiti az ő szép példáját, mely miatt az illető censornak nagy baja lett. Széchenyi ugyane folyóiratban egy kis polemikus közleményt tesz közzé, 1828-ban pedig megjelenik első nagyobb műve a „Lovakról," melyben reformeszméinek csirái már megtalálhatók.

Egyletek alapítása.

Megkezdi irodalmi tevékenységét.

De a politika sem hagyja nyugodni, csakhogy ő kevésbbé a közönség szemeláttára, mint a szinfalak megett csinál és pedig részben igen sikeres politikát. Társadalmi összeköttetéseinek felhasználásával nagyon ügyesen Metternich Kelemen herczeg, a mindenható miniszter és államkanczellár, közvetlen közelébe férkőzik. Általa megleczkézteti magát; de ő is sokat mond neki, a minek mindjárt eleinte bizonyos hatása van. Főnyeresége azonban az, hogy az irányadó körök gondolkozás-módját, valódi törekvéseit és hangulatát alaposan megismeri. Az ő activ politikájának czélja nem a szereplés, hanem az elérhető legnagyobb eredmények lehető mérvű biztositása; ehhez pedig minél szélesb körü és minél alapo-

Hatása a színfalak megett.

sabb tájékozottságra és értesülésre volt szüksége. A Bécscsel való folytonos érintkezés azonban gondolkozása önállóságának és érzelmei függetlenségének semmiben sem árt, mert ő csak taktikai engedményeket tesz a hatalom tényleges letéteményeseinek. Az, hogy a passiv természetű sérelmi politikát óvatos activ, alkotó politikával akarta felváltatni, éppenséggel nem concessio, mert hiszen ő azt végczéljai egyik leghatalmasabb előfeltételének tekintette.

Azért az ősi magyar alkotmányért, mely a népesség zömét, az egész polgárságot és a jobbágyságot, mindebből kizárta, ellenben azokat, a kik az összes jogok élvezetében voltak, a közterhekben való részesüléstől gondosan megóvta, ő nem lelkesedik. Bizonyítják ezt Széchenyi és néhány társának ez időben mondott beszédei, melyek tartalmukon kivül még azért is nagy hatást tettek, mivel ők az akkori általános szokás ellenére a felsőházban azontúl valamennyien mindig magyarul szólaltak fel.

Így például 1825. évi deczember 28-án ezeket mondta Széchenyi:

Meleg beszéde a jobbágyok érdekében.

„Lelkiismeretem szerint jobbágyaim sorsát könnyiteni kötelességem s ezt kell tenni minden földesúrnak. A mi jót pedig ma tehetünk, ne halaszszuk holnapra. Bizalmatlanságot is mutatnánk a halasztás által, mert a Felség megigérte, hogy az alkotmányt helyre akarja állitani.“ Valamivel később pedig így nyilatkozott: „Bizom a Felség igazságszeretetében és erkölcsében, hogy a megnyugtatást nemcsak szóval, hanem tettekkel akarja elérni. De ne mondhassa az irigy világ, mikép akkor támad meghasonlás köztünk, mikor a szegénység sorsának enyhítéséről van szó, azon szegény jobbágyokéról, a kiknek képviselői itt nem levén, nekünk, mint becsületes földesuraknak, kell sorsukat szivünkön hordanunk.“ — Akkori naplóiban pedig ide vonatkozólag ezek foglaltatnak: „Szaporitsuk azon emberek számát, a kik polgári erényekkel ékeskednek. Ezek kisebb vagy nagyobb számától fog függni nemsokára a nemzet ereje, szabadsága és szerencséje. A civilisatio világa ég már; azt semmi halandó el nem olthatja többé. Mi elhintjük az igazi erkölcsi függetlenség magvait. Óh, ki fognak azok kelni, habár későn is; akkorra bizonynyal, mikor mi már a sirban leszünk. Hosszasan és jól beszéltem. Nem

kell nekem kegyelem! Az amolyan nagyon is udvarias s nyájaskodó kifejezésekkel utóbb eljátszuk az egész alkotmányt! A császár nem kegyelmet gyakorol, mikor a magyar alkotmányt fenn akarja tartani, hanem csak legszentebb kötelességét teljesíti." A nádor ezen szavakért rendreutasította és mint mondá, csak az érdemes atyjára való tekintet miatt nem bánt vele keményebben. Ily rendreutasításban később is részesült.

A nádor rendreutasítja.

Széchenyi tehát kizárólag a magyar politikai élet érdekeit kivánta szolgálni akkor, midőn a bécsi hatalmasokat megközelíteni és lehetőleg befolyásolni igyekezett, mert azokat oly tényezőknek tartotta, melyek nélkül itthon semmi üdvös dolog nem volt keresztülvihető. „Magyarország — mint írja — gyenge lábon áll. A harczban, mely az absolutismus és képviseleti rendszer között megindult, végre is az utóbbi fog győzni; de hogy mikor? azt emberi szem előre nem láthatja. Az oly nép, mely nagyobbrészt polgári erényekkel ékeskedő férfiakból áll, minden bizonynyal szabaddá lesz, ha még oly nehéz rablánczokat kell is leráznia." És felkiált: „Érzem, hogy mindaz, a mit kezdeni akarok, sikerülni fog, ha nem is mindjárt, ha nem is általam." — Metternich eleinte védnöki kicsinyléssel, de határozott jóakaratot tanusított iránta. Egy ez időtájt Szögyényihez írt levelében így nyilatkozott róla: „Ezt az ifjú embert a világba lépte óta ismerem és sok jót tettem vele. Eleven esze van, de kellő ismeretek nélkül, mint ifjaink legtöbbjének. Pótolja ezt a hiányt ő nála a finom tapintat. Becsvágya határt nem ismer. Amúgy könnyelmű s könnyen felpezsdül, mindamellett számítani is tud. Már Pozsonyban észrevettem, és ezt tudattam vele, hogy ellenem akar állást foglalni. Meglátogatott s bővebben belebocsátkozva a tárgyba, sokat beszélt az absolutismusról, a kormánynak állítólagos czélzatai ellen s az udvarnak és környezetének a magyar viszonyokban való járatlanságáról, és azon aggályát fejezé ki, hogy az országgyűlésnek rossz vége lesz." Széchenyinek tehát már kezdetben volt bátorsága véleményét és az igazat megmondani. Nem akart ő egyénileg boldogulni. Ambitiója nagy, de igen magasztos és nehezen kielégithető volt. Metternich csak azért állott vele szóba, mert mágnástársat látott benne. Érveivel megpuhíthatónak vélte; de szerinte ő klubjában megint

Érintkezései Metternich herczeggel.

elromlott. Szemébe mondta, hogy túlzott hiúságának és dicsvágyának áldozatul fog esni és a saját vesztébe rohan. Később be fogja ezt látni, de akkor már a visszafordulás lehetetlen lesz. El fog sülyedni a hinárban és általa félrevezetett saját pártja fogja a szégyen bélyegét reásütni. — Egy ízben három óráig tartott beszélgetést folytattak, mely azonban egyikőjöket sem elégitette ki. A minisztertől Széchenyi ekkor levert hangulatban távozott. Később mindazáltal felhívja a herczeg figyelmét oly dolgokra is, melyeket ez szerinte éppen magas állása miatt nem láthat oly jól, mint a ki azok közepett él. De Metternich ezt a felfogását is hibásnak jelentette ki, mert azt gondolta, hogy a kinek magas állása és jó szeme van, az szélesebb körben láthat mindent és a lakosság kicsinyes előítéletein felülemelkedhetik. — Széchenyi számtalanszor érintkezett azontúl is Metternichchel, a kit felvilágositani és capacitálni akart. A kanczellárra — hiúságának minden igaz mondása mellett való legyezgetése folytán — tényleg tudott hatni, sőt általa befolyást gyakorolt a fejedelem elhatározására is. Metternichet a saját felfogásával szóval és írásban folyton foglalkoztatja. Biztositja őt, hogy ha honfitársai nem is mindig előnyösen mutatják be magukat, mégis méltó alattvalói az igazságos fejedelemnek s annak bizalmát megérdemlik. „És“ — mondta a herczegnek — „lehet-e hű alattvalója a királynak az a férfi, a ki hazája törvényeihez minden erejével nem ragaszkodik? Én legalább nem hihetem; a mint nem tarthatok sokat annak belértékéről, a ki a saját jogait férfiasan nem tudja megvédeni.“ Nem túlzott ennélfogva az állítás, mely szerint ha az 1825/7. évi országgyűlésen békésebb hangulat kezdett uralkodni, az nem kis részben Széchenyinek volt tulajdonítható, a ki a színfalak mögött éppen azon a helyen gyakorolt üdvös befolyást, a hová mások nem férkőzhettek be.

Bécsi összeköttetései révén üdvös befolyást gyakorol az ügyek menetére.

Ő saját tapasztalatai alapján tudta, hogy mit és mennyit lehet elérni. Nem követelt sokat, hogy a kevesebbet kieszközölhesse. Maga is osztotta ugyan elvben azt a véleményt, hogy a korona és tanácsosai különválasztandók, de az adott viszonyok közt nem tartotta ezt követelhetőnek, azért csínján, szőrmentében kivánt a hatalom embereivel bánni. Midőn Metternich tanácsára Ferencz azután atyai hangon tartott igé-

retekkel telt leiratot küld az országgyűléshez, Széchenyi pedig ennek daczára mégis az ellenzék soraiban marad, Metternich nem késett őt vádolni ezért és szemére vetette, hogy nyiltan nem védelmezte a kormányt, hanem elrontja az ifjúságot. Széchenyi azonban midőn látja, hogy a kormánynak szavai és tettei nem összhangzók, s hogy az adókat tovább is törvénytelenül hajtatja be, habár fájlalta, hogy a nádor szintén neheztel reá, kötelességének tartja a rendek oldalára állani. Ekkor kifakad az udvaronczok ellen és a nádornak szintén opponál. Bátorságát jellemzi 1826. évi január 12-én a felső táblán tartott beszédének ez a része is: „Ausztria kormányzási rendszere 1790 ota az volt, hogy a mágnásokat és a nemeseket álomba szenderítse, s a parasztságot elkülönítse tőlük. Mind a két irányban tetemesen haladt előre, mert bizony szépen elszunnyadtunk, sokan még most is alusznak, s szívünk mélyéből kezdtük meggyűlölni egymást. Most egyszerre reánk küldik a commissariusokat; ezek felkavarják a nemes urakat. De ime ébren, vagy ébredőben vagyunk már. Évek óta látjuk, hogy a nemesek küzdenek, czivakodnak, kiteszik magukat pusztán csak a parasztok jólétiért. És sehol sem volt a nemzetnek ez a két osztálya szorosabban együtt.“

Egyelőre mégis ellenzéki marad.

Naplójában pedig az időtájt ezt írja: „Megindul a harcz a kényuralom és népjog közt. Az absolutismus szolgái, kiknek érdekeik, existentiájuk a régi rendszerrel szorosan egybefügg, nem fogják a csatatért elleneiknek oly könnyen átengedni. Erősen fognak még viaskodni. Lánczok és vér nélkül nem fog ez a dráma befejeződni. — Crescencehoz való szerelmem vagy megöl, vagy igazi philosophussá tesz. Az ő érdeme lesz, ha egy egész nép újra fog születni.“

Bántotta őt gróf Csiráky Antal és báró Eötvös Ignácz túlloyalitása, a kiknek szerinte fogalmuk sem volt az alkotmányosságról. Ő ellenben már 1826. elején kijelenti, hogy a városi elemnek háttérbe szorítása tűrhetetlen dolog. Tudja, hogy az ilyen nézetek hangoztatásával csak ellenségeket szerez magának, de az igaz és nemes gondolkozású embernek mit sem kell törődni a tömeg viselkedésével.

Az országgyűlés berekesztetik.

Naplóiban is erősen kikel az 1827. évi országgyűlést berekesztő trónbeszéd olvasása után tapasztalható byzanczi hizelgések ellen. „Megpróbáltam — írja — elhinteni a jó

magot; de most tisztán áll előttem, hogy holt testet akartam életre ébreszteni. Nem tűrhetem el, hogy egy rothadó testnek része legyek; inkább megakarok halni.“ Nagy kedélyhullámzásának okát ez időben különben boldogtalan szerelme is képezte s egy éppen közelgő válás nagyon lehangolta őt. Ez a szerelem egyébiránt sok magasztos elhatározásának is lőn forrásává, mert annak befolyása következtében saját boldogságáról lemondva, egész életét hazája újjáalkotásának szentelte. Töprengései daczára azonban, melyeket lelkiismeretessége és akkori állandó kedélyviharai okoztak, alapjában véve mégis bizott törekvéseinek hasznos voltában, mert még 1825. évi november 26-án valószinűleg a herczeggel való egyik tárgyalása után írta azt a teljesen bevált jóslatot naplójába, mely szerint „Metternich rendszerének az ő életével vége lesz, az enyém pedig csak halálom után fogja kezdetét venni.“ — Azonban előrelátható volt, hogy ilyen független, bátor és önálló magatartása a katonasággal összeférhetetlennek fog tartatni. Ezredese magához is hivatta, hogy megdorgálja őt, estei Ferdinand főherczeg pedig a politik aipályát egyszerűen avval vélte elzárhatni előle, ha ezredéhez visszaparancsolják. Az összeférhetetlenséget ő maga is belátván, egy napon, 1826. évi február 15-én, midőn a főrendek tábláján a magyar uyelv ügyében háromszor is felszólalt, a katonai szolgálatról lemondott.

A katonai szolgálatról lemond.

Az országgyűlés berekesztése után el volt határozva arra, hogy most már a társadalmi téren fogja magát nemzete javára hasznositani. Először is Sopronba ment, a hol a lakosságnak durva volta és hátramaradottsága nagyon lehangolja. E részben jellemző a következő adat. Sopron vármegye 1827. évi október 23-án tartott közgyűlésében elhatározták, hogy mivel Széchenyi „némelly hasznos intézetekre tett különös bőkezű ajánlásokban magát oly különösen megkülönböztette, hogy az egész Magyar Nemzetnek örökös hálaadására érdemessé lett,“ kérik külön levélben, hogy a saját és nem csekélyebb érdemekkel tetézett édes atyja arczképét a megye diszterme részére ajánlja fel. Gróf Széchenyi István atyja arczképét csakugyan megküldötte volt a megyének, de a sajat arczképéről egyszerűen hallgatott. A megye nem vette észre, hogy ez mit jelent és 1833-ban újra megsürgeti a saját arczképének megküldését is,

mig végre 1836-ban a május 5-én tartott közgyűlésen elhatározzák, hogy azt a nemesi pénztár költségén festetik meg.[1]

De elve lévén az, hogy minden embert kora és minden kort a maga uralkodó eszméi szerint kell megitélni, a néppel szemben is türelemre szoktatja magát. Továbbá most már saját tapasztalásából is látván, hogy Ferencz királynak és mindenható miniszterének a szabadelvűség veres posztó, azért a politikai téren szintén nagyobb orvosságot kezd szükségesnek tartani, pedig hát „nem a kegy a fődolog az államok kormányzatában, hanem az igazság." Ez képezi az uralkodónak jelmondatát is: „justitia regnorum fundamentum."

A vidékről nemsokára Pestre utazik fel, a hol gróf Károlyi Györgygyel a felett tanakodik, hogy miképp lehetne a polgárságot összehozni a nemességgel. A farsangot 1828-ban ennek lehető előmozditására használja fel. Pestnek már választott polgárává lett, de a nádor nem akarta őt a várost szépitő bizottságba kinevezni. Ha a pestmegyei gyűlésen esetleg javaslatot tesz, a nádor azt figyelembe sem veszi, Bécsben pedig fenn és alant hidegen fogadják. Mindebből minő következtetést vont le? Elveszti kedvét? Visszavonul? Nem, hanem elhatározza magában, hogy „homokszemeket fog hordani, ha köveket nem mozdithat!"

A társadalmi térre teszi át tevékenységének súlypontját.

Lelkének, melyet most bodogtalan szerelme, új vállalatainak fejlesztése, gondozása és Wesselényi barátsága is elfoglalnak, gazdagságáról tanuskodik az imént idézett mondása, melyhez hasonlók csaknem kimerithetetlen bőségben találhatók fel különböző irataiban. És lelki nagyságát csak fokozhatja szemeinkben az a tudat, hogy bensőleg ő ekkor is mily végtelenül boldogtalan volt.

Lelki nagysága.

Ez időtájt, 1828. évi deczember 14-én, kezdi irni a Hitelt és azzal éppen egy év alatt készül el. A censor előre megjósolta, hogy nagy feltünést fog kelteni, de szerzőjét megkövezik érte.

E könyvének megjelenése előtt megint egy nagyobb utat tett gróf Károlyi Györgygyel a külföldre és pedig most kizárólag Németországba, a hol 1829. évi július 16-ától szep-

Újabb külföldi útja.

[1] *Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye. Budapesti Szemle, októberi szám, 35., 37., 38. ll.

tember 15-éig kifejtett munkássága után szórakozni és újabban tanulmányozni kivánt. Prágában július 18-án igen kemény szavakat ír naplójába magyar honfitársai a ellen, kik a haladás utjára lépni makacsul vonakodnak. Sötét színben lát mindent; de ennek legfőbb okát boldogtalan szerelme képezi. — Berlin környékén II. Frigyes eljárásának nyomait észleli. Ez a porosz állam szerinte gazdaságos, erkölcsös, hanem unalmas. De ha német volna, szive vérzenék Németország eldaraboltsága miatt. Útközben a legkiválóbb lótenyésztőket és méneseket tanulmányozza. Uti társaival együtt felhatolnak a keleti tenger partján Doberanig. Ott arról elmélkedik, hogy ime Mecklenburg meg tud állani magában is; mért nem tud Magyarország? Mi magyarok annyit ábrándozunk a mi dicső eleinkről! Pedig ezek arról, a mi a legfőbb, a nemzeti függetlenségről, megfeledkeztek. Fennáll Hollandia, Dánia, Svédország és annyi apró német államocska: csak Magyarország nem tudott, vagy nem akart magában megállani!!! „Kutyákat kellene a mi őseink mellé temetni!"[1] — Hollandia sík, mivelt vidékei nagyon meghatják. Ime, a lapályokon is minő cultura lehetséges! Egy estét Károlyi Györgygyel Hágában töltenek és egymásnak ünnepélyes igéretet tesznek, hogy Magyarországot fölemelik. Széchenyi a Rajna vidékén, Württembergen és Bajorországon keresztül jön haza, Károlyi pedig Párizsba utazik. Egészsége sokszor nem a legjobb, de följegyzéseiből gyaníthatni, hogy ezt szívének sajgása okozza. Haza érkezve első dolga Crescenceékhoz menni Lébény-Szent-Miklósra, a hova a kápolnába ajándékul és emlékül egy gyönyörű szent képet visz magával.

A Hitel megjelenése.

E közben a „Hitel" kikerül a sajtó alól. Megjelenését azonban hátráltatja az, hogy a rendes könyvbirálaton kivül még hatóságilag akarták tárgyaltatni, vagyis a censor véleményét fölülbirálat alá venni. Szécheny az ellen erélyesen tiltakozván, munkájának kinyomását, mert „azt a dinasztiához való ragaszkodás és Magyarország közkormányzata iránt a legjobb akarat és szolgálatkészség hatja át" végre megengedik. E műről Széchenyi irodalmi tevékenységéről szólva behatóbban a következő fejezetben beszélek. Itt csak hatásá-

[1] *Zichy Antal*, Széchenyi István külföldi utazásai 334, 335. l.

ról kifelé és magára Széchenyire kell egyetmást mondanom. Ez a hatás általában olyan volt, a minőt maga a szerző sem várt. A nagy reformátor az által megvetette politikai irodalmunk alapját és megteremtette a közgazdasági dolgok iránti érdeklődést. Beöthy Zsolt szerint még szépirodalmunkra is nagy hatással volt.[1] Zichy Antal szerint magas röptével, fenkölt, nemes érzületével meghóditotta a világot: rezgésbe hozta a szivek húrjait, forrongásba az agyak szunnyadó gondolatait s a megvalósulás reményével kecsegtette a haza és emberiség szebb jövőjébe vetetett bizalmat.[2] Kazinczy már idéztem Magyarországi útleirásában emliti, hogy a vidéken is csak arról beszéltek ekkor, de a vélemények, midőn ő egy dunai gőzhajón Pannonhalmára megy, útitársai között meg voltak oszolva. Pulszky Ferencz emliti,[3] hogy a felvidéken csak német forditásban ismerték, de ott sokan nagy reménységgel néztek — a gróf Dessewffy Pipsztől (Józseftől) várt czáfolata elé. Neki magának sem tetszett, mert szerinte Bentham kandikált ki belőle. Tudjuk és a következő fejezetben tüzetesen is látni fogjuk, hogy az minő választ provocált a régi állapotoknak még legfelvilágosultabb védelmezői részéről is. De a nádor a neki küldött példányt kegyesen fogadja s bevallja, hogy helyenként egészen az ő lelkéből beszél. Még sok addigi ellenfele is megöleli; a casinóban ünneplik. Ellenben gróf Telekyék oda nyilatkoznak, hogy „mennyi jót tehetett volna az a Széchenyi" és „hogy nemzetét meggyalázta." Egyes megyékben el is égették e könyvet. Az irók azonban kapkodva mohón olvasták s versben és prózában magasztalták érte. Bécsben ellenben semmi hatása nem volt. De a legnagyobb benyomást ez a mű Crescencera tette, a ki már ismertetett gyönyörű nyilatkozatát annak elolvasása után mondta el Széchenyiről. Ő maga e művéről később eképp vélekedett: Azt gondolta, hogy jobb, ha ő kezdi meg a reformtevékenységet, mint senki más. Így fogott a nagy munkához. Mennyit fáradt, dolgozott és aggódott ezen elhatározása következtében, míg a dirib-darab munkát össze tudta illeszteni és maga előtt is szégyenkezett,

[1] *Beöthy Zsolt:* Széchenyi és a magyar költészet, Budapest, 1893.
[2] *Zichy Antal:* gróf Széchenyi István életrajza I. 248. l.
[3] *Pulszky F.* Életem és korom I. k. 64. l.

mivel oly tudatlannak és készületlennek találta magát. Sok idő telt el, míg első nagy művének külalakja és czíme tekintetében is tisztába jött önmagával.[1] Midőn később már második munkáját írja, a teendők felsorolása után gróf Dessewffy Józsefhez intézve szavait felkiát: „Te most lehetőleg eszelősnek gondolsz és kérded: ily óriási munkát egy-két ember akar véghezvinni? És ilyenekkel még kérkedni is mer a szemtelen!“[2]

Senki sem mondhatja róla igazságosan, hogy könynyelmű, szeles s az okot és következtetést összezavarja, vagy hogy az ország állásáról és körülményeiről nem gondolkozott és azokról felületesen ítélt. Nem állitja, hogy semmiben sem csalatkozott s alapokait mindennek egészen tisztán látta; de hogy összes szellemi erőit és lelki tehetségeit, mióta eszmél, csak egy gondolatra irányozta és összpontositotta, arra, hogy miképp lehetne alacsony állású hazánkat magasabbra emelni, tiszta lelkiismerettel esküszik.[3] Mivel inspiratio őt nem világositja fel, azért tisztán álló adatok nélkül okoskodni nem szeret s a tárgyakat úgy tekinti, a mint előtte állanak és a körülötte levő feladatokról azok alapján ítél.[4]

Köztevékenysége nagy mértéket ölt.

A Világ megjelenése.

Megindult erre az a csaknem emberfelettinek mondható tevékenység, melyet a Széchenyi reformmunkásságának nevével jelölhetünk meg. Alig jelenik meg gróf Dessewffy József bírálata, öt hónap alatt a Világban oly választ ír reá, mely összes művei közt a legnagyobb, a legbehatóbb és a legszebb.

A Dunaszabályozást megindítja.

Ugyancsak 1830-ban karolja fel a dunai gőzhajózás ügyét. Lemegy az Aldunára, a hova a saját költségén egész tanulmányi expeditiót rendez. Megteszi második útját Konstantinápolyba hajón, a honnan szárazföldön utazik vissza Szerbiába. Útközben oly beteggé lesz, hogy majd meghal és gróf Waldstein Jánosnak mondja tollba politikai végrendeletét, melyben ismert programmpontjaihoz még azt toldja, hogy a közlekedési eszközök fejlesztését is mennél nagyobb mértékben és czélszerűen karolja fel a nemzet. — Ez útján minden tényezővel érintkezésbe lép és a török pasák, az oláh hospodárok, Obrenovics Milos szerb fejedelem, az osztrák katonai parancsnokok-

[1] Világ VI.
[2] Világ 84.
[3] Világ 101.
[4] Világ 164

nak szivét egyaránt megnyerni igyekszik. Nem kimél fáradságot ide haza sem, hogy a nádort, a különböző kormányszékek főembereit, a pénzfejedelmeket és 1830. évi újabb külföldi útján a bajor s württenbergi királyt, majd a londoni és belga tőkéseket jól hangolja és támogatásukat ezen vállalat részére megszerezhesse. E mellett nem téveszti szemei elől, hogy neki a lóversenyeket folyton fejleszteni kell. A casinót szakadatlanul ápolja, annak érdekében személyesen érintkezik minden számba jövő főúri, honoratior, és polgár emberrel. Azoknak minden irányban levelet ír, de egyúttal az új kört minél vonzóbbá és kellemesebbé igyekszik tenni. Később a kormány támogatásával elkezdi robbantatni a hajózásnak dunai nagy akadályait. Gyakran, ha nincs már pénz, a magáéból előlegez. Ismételve leutazik oda. Kiteszi magát egy főherczeg kicsinylő mellőzésének, máskor egy másik főherczeg kocsiján a bakra ül. Midőn meggyőződik arról, hogy a rendelkezésére bocsátható összeggel a főbb sziklatömböket sem lehet eltávolítani, vagy kellőleg csatornázni, a később róla nevezett gyönyörű műutat építteti a Duna balpartján. Ezen ügyekben a nádorhoz a legbehatóbb emlékiratok hosszú sorozatát intézi, melyek műszaki részleteit oly virtuositással kezeli, mintha maga is technikus lenne. Hogy vállalatait sikerre vezethesse, nem kiméli sem egészségét, sem erszényét, sem méltóságát.

A dunai gőzhajózás eszméjét felkarolja.

A Széhenyi utat építteti.

Még 1821-ben fel van háborodva a felett, hogy őt az egyik főherczeg fél óráig váratta előszobájában. Most már ezt fel sem veszi. Sokkal kisebb uraknak is udvarol s magát a lépcsők szellemének — esprit d'escalier-nak — nevezi, annyit jár azokon fel s alá. Mindezért csak annak meggondolásában talál vigaszt, hogy „szenvedni is kell tudni a közjóért!“

A lánczhid építésének megpendítésével és dülőre vitelével feladatait annyira szaporitja, hogy csak erejének végső megfeszitésével tehet azoknak eleget. Sem éjjele, sem nappala, mert habár minél több jó és szakavatott munkaerőt igyekszik czéljainak megnyerni, minden dolgot maga is érteni és ismerni kiván, nehogy a sok ügy feletti áttekintést elveszitse. Másutt részletesen leirom, hogy egyes alkotasainál mi mindent tett és mindegyiknek minő különös nagy horderejű rendeltetést tulajdonitott. Itt csak nagyban kivántam csoportositani az ő

A lánczhíd építését kezdeményezi.

határtalan, de nem feneketlen buzgalmának és odaadásának csodálatra méltó nyilvánulásait.

És daczára mindennek irodalmi tevékenysége sem szünetelt, mivel a már 1831-ben írni kezdett Reform helyett 1833-ban, miután idehaza annak kinyomását a censura megakadályozta, megjelent Lipcsében harmadik nagy és korszakos műve a „Stadium." És ezen óriási tevékenysége daczára is talált időt arra, hogy úgy 1830-ban, mint az 1832 6. évi törvényhozási cyclusban résztvegyen az országgyűlés tanácskozásaiban. Különösen az utóbbi országgyűlés által, a régi rendszer hívei részéről kifejtett szívós ellentállás daczára, az ezen ügynek szentelt újabb angolországi utazás, a legkiválóbb pénz- és műszaki erők megnyerése után ki tudta törvényben mondatni azt, hogy Buda és Pest szab. kir. városok közt állandó híd építendő, és hogy azon mindenkinek kivétel nélkül vámot kellend fizetni. Erre irányuló küzdelmét szintén alább ecsetelem. Mindehhez hozzájárult, hogy 1834. évi deczember havában gróf Zichy Károly elhunyván, imádott női eszménye özvegygyé lett, minélfogva alapos reménye keletkezett, hogy a köz- és magánerények ez a bájos személyesítője végre mégis élettársává fog válhatni. Ennyi munka, gond, törődés és izgalom egészségét is megtámadta és annak változandósága folyton befolyást gyakorolt kedélyére, melynek számtalan irányban nyilvánuló roppant feszülést kell kiállani. Hogyne mutatkozott volna feltünő hangulat-hullámzás nála, a mely alatt a főiránytól való eltérését csak egy biztos kormányzó elem nem engedte meg, t. i. példátlan kötelességérzete.

A Stadium.

Életmódja.

Széchenyi ezután is oly munkásságot fejtett ki, melyet megközelitő módon csak életrendjének leírásával lehet jellemezni. Ha Pesten volt, az éjet, melynek beálltáig reggeltől fogva mindig dolgozott, rendesen úgy töltötte, hogy ágyba alig feküdt, hanem midőn az íróasztalnál már teljesen ki volt merülve, egy pár órára pamlagra dőlt. De felébredvén, sietett ismét írásbeli dolgozatait folytatni. Esetleg ezt ugyanazon éjszaka többször váltakozva is megtette. Reggel mindazáltal már korán készen volt toilettejével és csakhamar elvégezte magán dolgait, melyeket titkára, a megbizható, okos és tanult Tasner Antal előkészített volt számára. Annak adta át szóval, vagy, ha nem volt a fővárosban, levél útján minden kis és nagy

dologra nézve igen tüzetes rendelkezéseit. Ennek végeztével hamar reggelizett és éppen megjött bő postáját átvevén, azt egy nagy irománytáskába tette, melylyel, ha jó volt az idő, gyalog már 8 órakor valamelyik intézetének, vállalatának vagy gyűlésének helyiségébe sietett. Útközben számtalan oly egyénnel találkozott, a kik közül mindegyiknek valamely fontosabb irányitó, biztató, bátorító, lelkesitő vagy rábeszélő mondani valója volt. Hány polgárt nyert meg ezáltal valamely közérdekű ügynek? Egy szava, egy megjegyzése és egy szivélyes megszólítása boldoggá tette az embereket ez időben, midőn az összes hazai nagy mozgalmak szálai nála, az ő kezeiben futottak össze s az ő neve minden általa felkarolt ügy vagy eszme és vállalat sikerének biztositékát képezte. Ha ülésben volt, annak folyama alatt intézte el postáját. Elolvasta leveleit, a melyekre, ha szükségesnek látszott, rögtön megírta — esetleg 2–3 nyelven is — feleleteit. De azért a tárgyalás folyamán figyelt és koronkint a rá tekintők láthatták, hogy majd helyeslő fejbólintásokat tesz, majd toppant egyet a lábával és feltekint. Az első esetben rendesen nem látta szükségesnek, hogy felszólaljon és tovább dolgozott. De ha valamelyik szónok az ő meggyőződésével ellenkező dolgokat mondott, a mint csak lehetett, rögtön felállt azokat megczáfolni. Rögtönzött szónoklatai ez időben olyanok, hogy a hallgatók vele sírtak és vele nevettek. Nyelvezete néha tősgyökeres magyar fordulatai. néha idegenszerűségei által, de mindig meglepő. Sajátszerű arczjátéka, taglejtése és ideges mozdulatai úgy lekötötték a figyelmet, hogy minden szót lestek ajkairól Egyik életirója, Zichy Antal,[1] azt állítja, hogy beszédei hallva és őt szónokolni látva hasonlíthatatlanul hatásosabbak és élvezetesebbek voltak, mint olvasva. Azok ugyan voltaképp a fesztelen parlamenti társalgások jellegével birtak, de azért a szivekre és elmékre is mesterileg tudott hatni velök. Mindenki érezte, hogy egy magasabb hatalom, az emberben rejlő isteni erő van közelében.

Érintkezése az emberekkel.

Az ülésből még azon délelőtt elnézett különböző helyekre, a hol dolga volt; azután látogatásokat tett, majd a casinóban étkezett és érintkezett boldoggal, boldogtalannal. Annak, vala-

[1] *Zichy Antal*: Gróf Széchenyi István életrajza I. 307.

mint az akadémiának és egyéb egyleteinek, vagy a városnak és a megyének üléseiről nem maradt volna el egy világért. És így ment ez késő estig, midőn megint iróasztalához ült és az éjszakát a már vázolt módon töltötte, hogy másnap ismét hasonló beosztással kihasználja annak minden pillanatát.

Van egy levele, melyben valakinek kölcsönkérelmére, illetve kolduló iratára azt feleli, hogy feljegyzései szerint az akadémia czéljaira tett felajánlása után néhány év alatt hasonló módon 472,000 forintot kértek tőle. Képzelhető, hogy mily mértékben volt kérések által minden más irányban is igénybe véve. A mit személyes közreműködéssel megtehetett, azt, ha csak az ellenkezőre tényleg nem volt ok, rendszerint nem is mulasztotta el. Számtalan ajánló levelet irt, melyek által a hasznos emberek kivánságait előmozditotta. De tevékenységében szintén a concentrikus eljárást kedvelte, mert arról volt meggyőződve, hogy nagy dolgokat csak lehetőleg összesitett egyéni és társas erővel lehet eredményesen elvégezni.

Irodalmi és másnemű nagy köztevékenysége.

Irodalmi tevékenysége ekkor sem szünetelt, pedig már a levelek, folyton vezetett naplók és az egyes ügyek fejlesztése végett szükséges emlékiratoknak szerkesztése is nagy munkaerőt tételezett fel. Az 1833. év június hava óta a dunaszabályozás királyi biztosává lett és mint ilyen kénytelen sokat utazni is. Hidjelentésein kivül hosszú czikksorozatot ir a dunahajózásról, a játékszinről, a pesti por és sárról. Folytatja a Stadiumban elkezdett reformjavaslatok indokolását, azért megirja a Hunniát. Azonban ezen két utóbbi iratát már nem ő tette közzé, hanem azok sokkal később, 1858-ban, jelentek meg.

Házassága.

Elérkezett eközben egybekelésének ideje is. Közvetlenül az előtt sokat betegeskedik, minélfogva kedélye is nyomott hangulatban van. Fél attól, hogy Crescence már csak ápolója lehet, hogy nem fog sokáig élni, vagy hogy megőrül. Ekkor Czenken nagy változtatásokat csináltat. A kastétyt, melyet nedvessége miatt különben sohasem szeretett, átalakittatja és több comfortot honosit meg benne. Pesten is másként rendezi be a mostani főkapitányság épületének első emeletén birt lakását. Minden részletre gondol és a lehető legjobban és takarékosabban intéz el mindent. Eközben alkalmilag Temesmegye egyik követe koronaőrnek kivánja őt az országgyűlés

által kandidáltatni, de ezt a kitüntetést a legnagyobb tisztelettel és hálával, hanem egész határozottsággal elhárítja magától. Ezt nemcsak azért teszi, mert a kandidáczió joga ő Felségét illeti meg, hanem mivel hivatal, fény és megkülönböztetés után soha sem járkál. „A ki ilyesmit tud róla, az piritsa meg öt a felséges haza szine előtt.“ A nádor igen nagyra vette ezt a viselkedést, mely még szorosabbra fűzte köztük a máris kifelődött barátságot, a mit Széchenyi ismét csak az ország érdekében igyekezett hasznositani.

Az a nagy fordulat, melyet a Crescence-szal való házassága jelentett a Széchenyi életében, 1836. évi február 4-én következett be. „Úgy érzi magát, mint a ki nagy vihar után fáradtan bár, de boldogan a partra vetődik.“ Népszerűsége is tetőpontján áll; mindenünnen a leggyöngédebb figyelmet tapasztalja maga iránt. Az ország legelső és legjobb embereit számithatja barátai közé; de elhidegülése Wesselényivel már megkezdődött. A legszerencsésebbnek vallhatta volna magát, ha kedélyvilága még egyensulyban lett volna. Azonban leveleinek tanusága szerint egy darabig Czenken mégis oly jól mulat, hogy szinte hirdeti boldogságát, a minőt már nem is remélt a maga részére. De nyugta nemsokáig tart, mert 1836. évi ápril hava közepe táján már részt vesz az országgyűlésnek a nemzeti múzeum és a Ludoviceum tárgyalása alkalmával megindult vitájában. Kossuth Lajos feljegyzései szerint Széchenyi az ezen két országos intézet javára való adakozás mellett emelt szót és már ekkor kijelenti, hogy „ha maga marad is, soha sem fog abba beleegyezni, hogy éppen azok, a kik az alkotmánynak és a honnak minden javaival a legbővebb mértékben élnek, a haza javára adakozni ne köteleztessenek.“ E tárgyú második felszólalásában pedig azt mondta, hogy „már ismételve hallók magasztalva felemlíttetni, hogy mily tömérdek szép és dicső történt 1790 óta. Meglehet, hogy ennyi fény némely szemnek elég, de nyolczszáz esztendős szabadság és alkotmányos lét után kérdem én, hol van az a nagy csoda, a mivel dicsekedhetünk? Az ephemer alkotmányú apró külföldi nemzeteknél annyit lát az utazó, a mi közhozzájárulással létesült, hogy örömtől dagad keble. No, nézzünk szét hazánkban! Vessünk egy pillantást a fővárosra vagy az egész országra! Ugyan mink van? Az a kis akadé-

Népszerűsége.

Kedélyhullámzása.

mia? Ennyi idö óta! A roskadó félben levő múzeum? A főpohárnok attól fél, hogy majd nagyon sok lesz a fizetni való! Boldog Isten, mily különböző dolgoktól félnek az emberek! Ő a fizetéstől, én pedig a nem fizetéstől borzadok! Sokat gondolkoztam én a hazafiságról és azt pénzáldozatban bizony nem keresem. Hanem azért hálás szívvel áldom az Istent, hogy nekem többet adott, mint sokaknak, mert bővebb mértékben kóstolhatom azon mennyei örömet, melyet érzünk, midőn hazánknak szolgálunk.“ Tudja ő, mondá tovább, „hogy sokan phantastának tartják, pedig mikor a pesti hidról és a gőzhajóról van szó, nem lovagol a pegazuson. Azokhoz nem kell áldozatkészség, mert első sorban a nyereség hatalmas rugója által kell mozgattatniok. De vannak dolgok, melyeket egészen honfi módra kell felfogni. Vannak pillanatok, midőn az embernek gazdának, máskor pedig hazafinak kell lenni. És a Mindenható gyakran csak egy két becsületes emberért kimélte meg ezt az országot a végelpusztulástól.“

Nagy volt öröme, midőn ez az országyűlés a múzeum, a híd, a Ludoviceum, az országos tébolyda, és a nemzeti színház tárgyában törvényeket hoz. A magyar játékszín Széchenyit szintén sok irányban foglalkoztatta. Ő azt a becses közművelődési intézetet nem a mostani helyén, hanem, ha valamivel többe került volna is, a díszesebb Dunapartra akarta volna építtetni. Czikket írt erről, különféle gyűléseken agitált eszméje mellett és a saját költségén Párisban az akkori nagykövet, gróf Apponyi Antal, közreműködésének kikérése mellett annak czéljaira drága terveket készíttetett.

A nemzeti szinház.

Ez időben a városok ügyét is korszerűbben kivánta volna rendeztetni és nagyon sajnálta, hogy ebbeli óhaja legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Továbbá ismételve sürgette, ha ez a nádornak nem tetszett is, hogy az alkotmányban a kormány és a király személye választassék el egymástól, mert ez egyfelől az ellenőrzetet hatályosabbá a fejedelmet pedig sérthetetlenné teszi. De ezen gondolatai sem tudtak rést törni és a köztudatba átmenni; pedig megvalósulva mennyi bajt és szenvedést kerülhettünk volna el általuk! Azonban a nagy eszmék mellett a kisebb jelentőségüekről sem feledkezett meg. Így czikkeiben a modor reformálását is sürgeti s azt kivánja, hogy necsak az erénynek, hanem az

A városok ügye.

Politikai és társadalmi reformeszméi.

izlés parancsának is hódoljunk meg, s magunktartása belbecsünknek megfelelőleg folyton nemesebb legyen. Régi témáit sem ejti el, s mivel az írás már életszükséggé lett nála, 1838-ban „Néhány szó a lóverseny körül“ czim alatt ezen intézményre vonatkozólag szerzett újabb tapasztalatait és azokon alapuló javaslatait adja elő, melyek azóta csaknem mind életbe is léptek.

Az 1837. évben nagyon örvendetes napja volt február 3-dika, midőn Béla fia született. Ellenben augusztus 22-dikét, midőn a nemzeti szinház, melyet így elhibázott intézetnek tekintett, megnyilt, nem sorolja örömnapjai közé. Fia születik.

A következő 1838. évi márczius havának közepén a szomorú emlékű pesti árviz pusztította el a főváros jelentékeny részét. Ez időtájt májbaja fájdalmasabban jelentkezett, mint máskor. De Wesselényi is ugyanabban a betegségben szenvedett és a zord időjárásnak Széchenyinél mégis jobban kitette magát. Az százaknak mentette meg életét, ő ellenben óvatosabb és elővigyázóbb, a miért azonban később nem győzi magát mint kötelességfeledt embert a legkegyetlenebbül vádolni. Naplóinak szaggatott mondataiban az egész rettenetes csapás szomorú látványának ijesztő képét adja. Nejét alig tudja elküldeni, de végre mégis sikerült őt biztonságba helyeznie. Hanem azért folyton töpreng és míg Wesselényi kinn jár csolnakjával a sík vizen, Széchenyi betegen, tört kedélylyel meghalni készül. Mindenek felett alkotásait félti. „Óh!“ így kiált fel, „szegény hid, vagy inkább szegény elve a közteherviselésnek.“ Utóbb bosszantja, hogy mindennünen elkésik s a hirlapok sokakat dicsérnek, őt pedig nem is említik. Vörösmarty megénekli Wesselényit az „Árvízi hajósban“, míg Széchenyiről mélységesen hallgat. „Ez fáj ugyan, de csak a gonosz hajlam működik bennem“ mondja rá. Ha Crescence nem volna, agyonlőné magát, mert semmire sem jó többé. Az árvizkárosultak javára gróf Károlyi György ívén aláír ezer forintot, de e mellett is lelkifurdalást érez, hogy sem a városért, sem családjáért nem tette meg kötelességét. Beteg volt? Ez némi mentsége, de általában igen nyomorult szerepet játszott. Kielégitetlen becsvágy emészti. „Gyalázatos élet, egy benső szózat azt mondja bennem, hogy nem tettem meg kötelességemet. Egészen oda vagyok tőle; még rossz Az 1838. évi pesti árviz.

végem lesz. A benső bánkódás, melyet márczius 13-dika és 21-dike közti idő alatt tett minden lépésem felett érzek, oly mély, hogy a sírba fog vinni!“ Nem hiszem, hogy mind ezt csak kicsinyes irigység, vagy a népszerűségére való féltékenység mondatta volna vele, hanem inkább azt gondolom, hogy főleg önfeláldozó természete lázadt fel benne, mely tetteit a mások — ez esetben nagyobb — önfeláldozásának mértékével bírálta meg.

Wesselényihez való viszonya ekkor.

És Wesselényit a hatalom mégsem kímélte. Igazságtalan pere rossz fordulatot vett, Széchenyi minden befolyását latba veti, hogy régi barátját, a ki iránt azonban már elhidegült, s a ki viszont egészen az ő politikai ellenfeleihez csatlakozott, lehetőleg megmentse, vagy legalább sorsát valamiképp könnyíthesse. Ez részben sikerül is neki, de 1839. évi február hó 1-én kimondták az itéletet Wesselényi felett és „kegyelemből“ csak három évi börtönre ítélik, mert az erdélyi országgyűlésen azzal vádolta volt a kormányt, hogy kilencz millió ember zsírját szívja és nem akarja, hogy a nemesség segítsen rajtuk, hanem arra várakozik, hogy a jobbágyok jelen állapotaikban megmaradván, az ellen felingerelje és azután amaz, t. i. a kormány szabadítsa meg a nemességet. „Ekkor jaj nekünk, mert szabad emberekből rabszolgákká lettünk.“ Széchenyi ismert felfogása mellett nem helyeselte a Wesselényi viselkedését, melylyel magát ugyan megronthatja, de a közügynek semmit nem használ vele. Naplóiban folyton kikél ellene, hogy nem okosan jár el, árt a fejlődésnek; de azért folyton törődik vele.

Kossuthhoz való viszonya.

Ugyanazon évben és hónapban, 1839. évi február 29-én ítélték el Kossuth Lajost is. Széchenyi ennek családja részére is aláír valamit, ámbár irányát akkor már határozottan helyteleníti. Ő ellenben még ünnepelt ember, a kit ugyanazon év szeptember 7-én fáklyászenével, nevezetesen egy katona banda által játszott Rákóczy indulóval lepnek meg. A börtönből az amnestia folytán az időközben kiszabadult Kossuth vonja ismét magára a közfigyelmet és általános rokonszenv támad iránta. Wesselényi is inkább vonzódik hozzá, mint régi barátjához, a kit azzal gyanusít, hogy csak népszerűségét félti Kossuthtól. Egy gyenge pillanatában Wesselényi megesküszik, hogy Széchenyiért egy lépést sem fog tenni s

azt kivánja, hogy „száradjon el a keze, ha azt valaha az ő védelmére emeli fel“. Később azonban másképp gondolkozott és mint látni fogjuk 1848-ban csakugyan védelmére kél Széchenyinek, sőt 1850. évi április 21-én bekövetkezett halála előtt megint neki kénytelen igazat adni.

Ekkor azonban a Széchenyi napja Magyarország politikai egén még igen magasan állott. Tényleg beteg levén, orvosai tanácsára visszahúzódik Czenkre; de természete nem tűri a pihenést, melyet ő dologtalanságnak tekint és visszasiet az események szinhelyére. Vállalatait újból személyesen gondozza és készül az országgyűlésre, melyen Pállffy kanczellár elbocsáttatása folytán más helyzet alakult. Az ellenzéki hangulat egyfelől erősödött, de másfelől a gróf Dessewffy Aurél működése folytán józan hazafias conservativ párt kezd alakulni, melyre Széchenyi bizonyos reményekkel tekintett. Pártalakulások. Mindazáltal, habár egy párthoz sem csatlakozott, ekkor még sokkal közelebb állott az ellenzékhez. Annak vezérévé Deák Ferencz emelkedett fel, ámbár ő semmit sem tett, hogy a vezérletet magához ragadja; de oly egyéniség volt ő, a ki békés, nyugodt idők alatt a maga körében csak első lehetett. Széchenyi eleinte gyanakodott, hogy ő is csupán közönséges táblabiró. Még tiz évvel az előtt meglátogatta volt Deákékat zalai otthonukban és az egész család iránti rokonszenvet hozott el onnan magával. Később bámulta a Deák Ferencz valódi, nem csinált nimbusát s ellenállhatatlan felsőbbségét. És midőn azt mondogatta magán körben és nyilvánosan is: „egyik fél sem lehet velem megelégedve, mert egyiknek sem adhatok igazat.“ továbbá, hogy „én idéztem elő ezt a mozgalmat, de féken tartani nem tudom. Egy ember nem teheti mind a kettőt, az a feladat másra vár“, akkor ő önkénytelenül is mint vezérre Deákra gondolt. De mikor látja, hogy az emberek mindinkább szélsőségekre hajlanak és a mérsékeltebb ellenzékiek ez ellen nem tesznek semmit, kezd nagyon aggódni. Nem egyszer gondol az öngyilkosságra is s csak az tartja vissza, hogy nejét nem akarja „oly borzasztó csapással sújtani.“ Csak midőn követi jelentésében Deák is óvatosságra ugyan, de egyúttal arra is intette a közvéleményt, hogy a nemzet ne hagyja el magát, mert ha azt teszi, akkor szomorú sorsát meg fogja érdemelni, és hogy a morális erő a

nemzetek legnagyobb kincse, lett nyugodtabb Széchenyi is és kezdett újból bízni.

Életének tetőpontja. A Crescense által lakályossá tett Czenkre ez időben herczegek és főherczegek is jártak. Ezeknél azonban sokkal jobban örült Széchenyi annak, hogy az országgyűlés berekesztése után névnapja alkalmából az ellenzék jeles vezérférfiai, köztük Eötvös, Klauzál, Bezerédj, sőt Deák is felkeresték őt falusi otthonában. A küldöttséget ő vezette eléje és a felköszöntőt is a házi gazdára Deák mondotta. Nagy volt a lelkesedés ekkor Czenken. Népünnepet is rendeztek; a Széchenyi kis grófok lelkesen szavaltak a nemzet nagy költőinek műveiből. Akkor még Deákot nem nevezték „a haza bölcsének“ sem Széchenyit „a legnagyobb magyarnak“. Ezt a díszes nevet neki néhány hónappal később, 1840. évi november 19-én, Pest megye közgyűlésén Kossuth Lajos adta. Ez a szó oly találónak tünt fel, hogy a gyűlés tagjai és a hallgatóság szűnni nem akaró tapssal és éljenviharral fogadtak azt. Széchenyi eleinte úgy tett, mintha nem is hallaná az ovácziót; de a zaj lecsilapultával Kossuthoz ment mintegy megköszönni jó akaratát és szerényen, némi szemrehányással csak ezt mondta neki: „Miért emel oly magasra, a hol nem tarthatom fenn magamat“?

A Pesti Hirlap megjelenése. Hanem ennek a jó viszonynak végett vetett a Pesti Hirlap megjelenése, melyben Széchenyi azonnal felismerte a szerinte végzetessé válható hangulatátalakulás főokát. Azért 1841. évi február 1-én levelet intézett Deákhoz, melyben ennek korábban hozzá intézett szavait idézne, hogy „most nincs ok többé agitatiora s mindazok, a kik a vármegyékben agitálni fognak, csak árthatnak az ügynek“, figyelmét felhívja a Pesti Hirlapra, melynél gyökeresebb agitatiot Magyarországon nem folytatott még senki. Kijelenti ez iratában, hogy nem fogja a fejlődés csirájának otromba eltiprását tűrni. Lehet, hogy a Kossuth-párt őt elgázolja, de a Hitel írója a csépek előtt épp oly kevéssé fog meghátrálni, mint nem tette annak idején a bayonettekkel szemben.

Vérzik a szíve, de nem magáért, hanem szegény nemzetünkért. E levelét Pulszky Ferenczczel küldte Deákhoz és e szavakkal végezte be: „Bár mehetnék Kehidára tanácsért magam!“

A Pesti Hirlap csakugyan hihetetlen hatással izgatott. Az emberek esengve várták és mohón olvasták a hetenként csak kétszer megjelent ujságot. Azután kézről kézre adták és tartalmát szájról szájra terjesztették. A félénkebbek megijedtek tőle, az ifjak és a lelkesülni kész vének ellenben az egekbe emelték. A forradalmat azonban nálunk, Széchenyit kivéve, mindenki lehetetlennek tartván, a többség kezdett úgy gondolkozni, hogy a főuraknak nem árt egy kissé borsosabb módon is megmondani az igazit és rendre utasitani őket. Széchenyi másként vélekedett. Ő most már azt hitte, hogy lassú, békés egymásutánban, lépésről lépésre haladva kell a reformokat keresztülvinni. Szabad alkotmányt szerinte könynyű csinálni, de arra meg kell érve lenni a népnek. Csupán közmívelődést nem nehéz teremteni, ha egyúttal nem akarjuk a magyarságot is fenntartani s fejleszteni és pedig köny és véráldozat nélkül. A birtokviszonyok gyors megváltoztatása folytán a föld tulajdona nagyon hamar kisiklik majd a magyarok kezéből. Ennek szemei előtt tartásán kivül hozzájárult izgatottságának előidézéséhez az is, hogy számosan őt vádolták, mint a ki a reformokat annak idején szintén agitatióval inditotta meg. Ezek szerint Kossuth most nem tesz egyebet, mint a mi voltaképp az ő eljárása volt korábban, az ellen neki tehát nincsen oka feljajdulni. Ennélfogva jó hirneve is koczkán forgott, de még inkább éber és érzékeny lelkiismeretének nyugalma. Hozzájárult mindehhez, hogy egyes udvari alkalmazottak azzal vigasztalták, hogy a Pesti Hirlapot nemsokára úgy is betiltják, mire az a felkiáltás volt válasza, hogy „óh szégyen, hol marad elpirulásod“ ?!

Ekképp gyült össze lelkében a koranyag, mely kifakadván, utat tört magának. Ezen fájdalmas érzéseire vonatkozó jegyzeteiből keletkezett a „Kelet Népe“. Annak tartalmát és hatását is másutt ismertetem. A vallomások könyvének nevezhető e mű fogadtatása Széchenyire nézve már nem volt kedvező, mert az emberek nem akarták megérteni, hogy miben állhat tehát a veszedelem, ha a Kossuth eszméit helyesli, és őt magát tisztességes, jó hazafinak tartja? Tehát csak a modor ellen van kifogása? De mit árthat az, ha kissé világosabban és határozottabban mondják meg az igazat. Különösen a Kossuth „Feleleté“-nek könyvalakban való megjele- A Kelet Népe.

nése után Széchenyi maga is kénytelen bevallani naplóiban, hogy „jól mászik ki a hinárból. Vannak pillanatok, a midőn kétely száll meg, vajjon jól tettem-e, hogy a Hitellel és a Kelet Népével felléptem? Ha egyszer — teszi hozzá — a kétely szállja meg lelkünket, akkor földi boldogságunknak vége.“

Népszerűsége rohamosan hanyatlik.

Ezentúl Széchenyi egy nyilvános fellépésének sincs már mélyebb és általánosabb hatása a nagy közvéleményre egész addig, míg később közlekedési javaslatait nem teszi közzé. Kedvező hatás tekintetében szintén eredménytelennek lehet mondani 1842. évi akadémiai nagy beszédét is, melyben pedig a nemzetiségi kérdést oly higgadtan, alaposan és meggyőzően tárgyalta, hogy a maga Szózatában Wesselényi, a ki most már határozott ellenfele, sem tudott lényegileg mást mondani. Azzal támadták miatta, hogy a magyarságot nyelvének erőszakos terjesztésével alap nélkül vádolja és így rossz hírbe hozza. — Félre magyarázták a védegylettel szemben elfoglalt álláspontját is, pedig meggyőzően mutatta ki, hogy tisztán hazafias felbuzdulásra iparfejlesztést alapitani czélszerűen nem lehet. Igaz, hogy ő a védegyleti mozgalmat politikai szempontból is kifogásolta, mert attól tartott, hogy annak vidéki fiókjait ellenzéki agitatióra fogják felhasználni. Már pedig ő bízott abban, hogy Bécsben közeledni akarnak a lassú ugyan, de fokozatos reformok megindításához. Gróf Dessewffy Aurel, a kinek nagy parlamenti és politikai tehetségétől és tiszta, fenkölt hazafiságától Széchenyi nagyon sokat remélt, ekkor váratlanul meghalt ugyan és az országgyűlési ifjú conservativek így vezér nélkül maradtak, de azt tudta, hogy a kanczellária élére került gróf Apponyi György lényegileg ennek politikáját fogja megvalósitani. Ily körülmények közt történt, hogy a védegyleti mozgalomhoz, melylyel szemben eleinte neki is aggályai voltak, és különösen jobbnak tartotta volna, ha a védelem eleinte csak kisebb számú iparczikk előállítására szorítkozik, Deák Ferencz is csatlakozott. Szent-Gróthon, Vasmegyében, szintén egy ilyen fiókot állítottak fel s annak megnyitása alkalmából mondott Deák egy oly beszédet, melynek ismertetése később a Pesti Hirlap egy vidéki levelében megjelenvén, a Széchenyi birálatát vonta maga után. „A szentgróthi levél-taglalatja“ czím alatt hosszabb idő alatt, 1845. évi május 12-dikétől fogva augusztus 17-éig, tizennégy czikket

A védegyletet elítéli.

Gróf Dessewffy Aurél és Gróf Apponyi György.

közölt arról Széchenyi a „Jelenkorban“. Ennek a dolgozatnak főleg végső szavai nagyon jellemzők az akkori helyzetre és Széchenyi politikai felfogására nézve is.

A szent gróthi levél és Széchenyi felhívása Deák Ferenczhez.

A czikk ide vonatkozó részeinek veleje a következő: Földi pályája végén még függetlenebbnek érzi magát, mint volt valaha és tudja, hogy lelkiismerete teljesen tiszta. Azért, tessék, itéljenek róla kimélet nélkül vagy most, ámbár az élőktől igazságot alig várhatni, vagy akkor, midőn többé már nem leszen. Ez a függetlenség és lelkiismereti tisztaság diktálja neki a szavakat, melyeket Deákhoz intéz. „Czélunk egy, ő is orvosa a nemzetnek, én is az vagyok. Mindkettőnk életének legfőbb vágya a nemzetet felgyógyitva virágzásra juttatni. Csak a gyógyítás módjára nézve térünk el egymástól. Én a gyógyulás folyamát lehetőleg következetesnek, minden rázkódástól mentnek, a visszahatást lehetőleg kikerülőnek és természetesnek óhajtanám látni. Deák a védegylet kérdésében mesterséges eszközöket kiván alkalmazni és a nemzetiség fejlesztése tekintetében elfoglalt álláspontját sem osztom egészen. Az én szavaim nem sokat nyomnak a latban, mert kijöttem a divatból; Deák ellenben a nemzetnek kedvencze. Hitelét nem kivánom megrontani, de még csorbitani sem. Ezt nem is tehetném, mert az ő hitele nem alapszik szemfényvesztésen, minélfogva az a megtámadtatás által csak tisztulna és emelkednék. Ha Deák mélyebbre s messzebbre lát és többet tud, a mit szivesen elismerek, viszont én több ideig és több szempontból láttam, mint ő. Tizenkét évvel idősebb vagyok. Magyarországot kivülről-belülről ismerem; jártam a világot eleget s onnan is mindig Magyarországon függött tekintetem. Holott Deák igen kevés kivétellel Magyarországot csak Magyarországból látta; ez bátorít a felszólalásra. — De nem az a fődolog, hogy Deák vagy én találjuk-e el jobban a hon baját; a fődolog az, hogy akárki, de sikeres kurát végezzen. Valamint Deák nem fog az én szavaimra vakon esküdni, úgy én sem vagyok képes világos meggyőződésem ellen cselekedni. Ha Deák, feltéve, hogy az magyar és alkotmányos szellemű, a kormánytól még sem vár semmit, a saját erőnket pedig elégnek tartja arra, hogy magunkat minden veszélytől megóvhassuk és önerőnkből felemelkedhetünk arra a magas állásra, melyet okvetlenül el kell érnünk: akkor maradjunk ugyan

barátok, de politikai útaink szétváltak. Ha ellenben ő azt hiszi, hogy a monarchia és a saját érdekeitől vezettetve a kormány hajlandó lesz magyar és alkotmányos szellemben cselekedni honunkért; ha neki e részben csak egy szikra reménye is van; ha továbbá fejledő erőnket, miként én, ő is csak a kormány támogatása mellett véli hazánk szebb jövőjének biztositása végett hasznosithatónak: akkor egy politikai úton haladunk. Ez utóbbi esetben felkérem őt, hogy álljon egy párt élére, mely az udvartól és népkegytől egyaránt függetlenül a kormánynyal tart, vagy annak eljárását gáncsolja a szerint, a mint az hazánk nemzeti és alkotmányos kifejlődését nem ellenzi, vagy akadályozni törekszik. Egy ily párt élére állani senki sem alkalmasabb, mint ő, mert az ehhez szükséges összes tulajdonokkal hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben bír, mint bárki más. Lépjen tehát elő, legyen legnagyobb jótevője honunknak, mert mindazon tiszta szándékot, mely bennünket eltölt, magunkban nem vagyunk képesek megvalósitani s arra az udvari rokonszenv nélkül hiában törekednénk. Eddig csak csúszott-mászott a magyar, vagy kevélyen fenyegetődző hörcsögi állásba helyezkedett. Egyik eljárás sem helyes. Ausztriával egybe vagyunk házasitva. Nem állunk ugyan egy korona, de egy fejedelem alatt. Azért viszonos érdekeink mindinkább tisztába hozandók. Külsőleg még hagyján, de bensőnkben nem a legőszintébb vonzalommal viseltetünk egymás iránt. Itt lenne az ideje a kölcsönös okulásnak. Türelemre és okosságra van szükségünk; szövevényes viszonyaink kiméletet és bölcseséget kivánnak. Becsültessük meg a magyar nevet mindenfelé, legyünk az oknak valóban derék népe és éljünk a lehető legjobb háztartásban azokkal, a kikkel az Ég egybe házasitott bennünket. Az idő mindent megfejt és útbaigazit; várjunk ettől is valamit. Az emberiség előre törtet s nincs oly nemzet, mely a saját lábain megállani nem iparkodnék. Mindez mellettünk harczol, ha várni tudunk, de egyszersmind, ha szalmaláng helyett csertüz fog buzogni ereinkben. Ön az, kiben minden tehetség összpontosul, hogy Magyarországot bajaiból, tömérdek önmegtagadással, munkával és állhatatossággal ugyan, de végre mégis kivezetni képes párt élén állhasson. Talán azt fogja állitani, hogy nem bir azzal a tehetséggel, mely az ily vezérséghez megkivántatik.

Ezt azonban csak szerenysége mondatná Önnel, a ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csillapítva, a szétágazó erőket egyedül képes oly vágásba hozni, mely üdvre vezethet. Minden oldalon bizalmat tud gerjeszteni és ez oly adomány, melyet Ön a haza javára használni köteles. Továbbá nem ismerek oly hiú magyart, pedig ennek a fajtának nem vagyunk híjával, a ki Önnek elsőségét el nem ismerné, a mi megint oly körülmény, melyet Önnek a honra nézve használatlanul hagyni szintén nem szabad. — Ha egy ily független párt megalakul, legyen vezetőnk! Lesznek ugyan hatalmasabb védői és nagyobb tehetségű elősegítői, mint én vagyok, hanem hogy hűbb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, azt bajosan hiszem."

Deák Ferencz e felszólításra nem felelt, a mit Széchenyi igen rossz néven vett tőle. Évek mulva, midőn már egy kabinetnek voltak tagjai, szemrehányást is tett neki e miatt, mire Deák Ferencz következőleg nyilatkozott: „Ha én akkor a szóban levő czikkre válaszolok s eltérő felfogásomnak adok kifejezést, valószinűleg örökre elidegenedtünk volna egymástól. És vajjon mi haszna lett volna ebből az országnak?"

Ez a felelet, mely igaz és udvarias is volt egyúttal, megnyugtatta Széchenyit; de ez nem foglalta magában az egész igazságot. Erről mindenki meggyőződhetik, ha elolvassa Deáknak 1843. évi február 12-én kelt és báró Wesselényi Miklóshoz intézett levelét, melyben az akkori közállapotok színfal megetti titkairól világositja fel barátját és ennek határozott felszólitására egyes, bennünket most különösen érdeklő, mozzanatokra vonatkozólag elmondja véleményét. E levélben Deák sajnálkozik Széchenyi lelki állapota felett, a kinek keblében rettenetes szenvedélyek dúlhatnak, mert józanul nem tehetné azt, a mit cselekszik. A baráti kötelékeket minden látható külső okok nélkül szétszaggatja. Vele is méltatlanul bánt; egy keserű és sértő levélben támadta meg, mert azt hivé, hogy az 1842. évi akadémiai beszédére vonatkozó czikket a Pesti Hirlapba ő írta. Élet-halálharczra hívta fel s fenyegette, hogy mindazt, a mi köztük magánbeszélgetés alatt szóbajött, pedig csak Széchenyi beszélt, Deák pedig hallgatott, át fogja adni a nyilvánosságnak, sőt a világ közvéleményének is. Midőn Deák biztosította őt, hogy hirlapokba és különösen

Deák levele Wesselényihez Széchenyiről.

névtelenül nem írt még semmit, akkor nyugodtabb és barátságosabb lett. Azonban Deák a levél szavai szerint nem hiszi, hogy a régi jó viszony közöttük valaha ismét helyreállhatna. Így tesz minden barátjával. Czikkei ingatagok és szenvedélyesek; minden szavában ellentét mutatkozik. Most is nem az elvekről, hanem a modorról folytat éles harczot a politikai irodalomban. Mit nyerne az ország, ha sikerülne is neki Kossuthot levernie, s ha bebizonyithatná is, hogy a hazát egyedül ő szereti, hogy egyedül ő nem tévedett és tapintata csupán neki van. Hisz állapotaink csak ott lennének, a hol ma vannak. Sőt rosszabbul állanának, mert a létező pártok szétzüllvén, azokat nagy küzdelmekkel sem lehetne többé tömöríteni. „Az ég bocsássa meg neki, a mit tesz, de nekem fáj, hogy egy oly kimagasló fényes egyéniség ilyen nyomorult kicsinységekben vész el.“

Nem képesek megérteni egymást.

Kell-e ennél döntőbb bizonyíték arra, hogy Széchenyit, a ki a bonyolódó fejlemények alakulását, mint a következés megmutatta, egyedül látta előre, a ki gyakran volt kétségbeesve a miatt, hogy akkor jóslatszerű, de ma nagyon természetesnek látszó okoskodásai és tanításainak nagyobb nyomatékot nem tudott adni, és hogy őt a legsajátabb korszakának letünte után mily mértékben félreértették. Félreismerte még egy oly óriási ítélőtehetség is, mint a minő Deáké volt. Mert az kétségtelen, hogy a haza bölcse a magyarságnak eddig legnagyobb és a faja iránt érzett végtelen szeretet tüzében önmagát elhamvasztó lángelméjét akkor nem, hanem csak sokkal később értette meg.

E felett azonban alaposan csodálkozni, vagy helyesen sajnálatot kifejezni meggyőződésem szerint alig lehet, mert ez az adott tényezőknek természetes következménye volt és mivel belőle nemcsak nagy bajok, hanem igen jelentékeny, másként talán sohasem keletkezhetett üdvös eredmények is származtak.

Előbb azonban az ő vértanuságának és a magyar állami, sőt nemzeti lét nagy válságának kellett beközetkezni. Széchenyi ez időtől fogva általában országszerte mind népszerűtlenebbé válik. A mily mértékben közeledik a kormányhoz és később gróf Apponyi György kanczellárhoz, oly mértékben vonulnak tőle vissza az ellenzék vezérférfiai. Eleinte a

két párt vetélkedett, hogy melyik tarthatja őt a magáénak, sőt később is, midőn egyesek az ellenzéken állitólag kétértelmű eljárását kifogásolják, Deák csititja őket, mondván, hogy „szerencsés keze van". Korábban feáldozta az udvar kegyeit és Metternich jóakaratát a népszerűségért, azután pedig, midőn azt hiszi, hogy most már feladata a nemzetet az ez által követett út veszélyes voltáról felvilágositani, kötelességérzetének áldozatul dobja popularitását is. Azonban oda fenn Bécsben sem fogadják szivesen még egyideig. Metternichnél már csak ennek magyar származású bájos neje, gróf Zichy Melanie, közvetitése folytán kap kihallgatást. Látja, hogy két szék között a földre került és naplójában felsóhajt: „érzem, hogy mindenütt felesleges vagyok"; „je sens que suis partout de trop." Később, midőn már határozottan támogatja a kormányt, Metternich herczegné, a ki honfitársait Bécsben mindig buzgón támogatta, Széchenyit újból különös jóakaratába fogadja. De arczába kergeti a vért, midőn a pápai nuncziusnak egy alkalommal úgy mutatja be őt, mint a ki korábban ugyan szintén szenvedett a liberalismus hóbortjában, de most már megokosodott. Széchenyi ugyanis meg volt győződve róla s ezt minden alkalommal és eszközzel hirdette, hogy nem ő, hanem a körülmények változtak, melyekhez képest ugyanazon magas czél elérhetése végett változtatnia kellett a tényleg alkalmas eszközöket is.

Széchenyit mindenfelé félreismerik.

A conservativek azután csakugyan felkarolják, de ő sokáig nem jól, mert úgy érzi magát közöttük, mint Dániel próféta az oroszlánok barlangjában. Naplóinak és különösen Tasner Antalhoz írt leveleinek tanusága szerint ez időtájt mindig betegeskedik; halni készül s öngyilkosságról beszél. Orvosai Pesten és Bécsben eláraszták jó tanácsokkal, de az ő válasza ezekre rendszerint az volt, hogy „hiába gyógyitgatják e nyomorult testet, mert a lelkem beteg"! Ennek daczára 1845-ben igen nagy irodalmi tevékenységet fejt ki. Hosszú czikksorozatokat s egyes nagyobb és kisebb czikkeket ír. „A pisztoly idő előtti elsülése"-ről, „a pesti kikötő"-ről, „a magyar gyáripar és a most született gyáralapitó társaság"-ról, „az általános nézetek"-ről, „a duna-tiszai csatorná"-ról s más fontos közgazdasági és politikai tárgyakról behatóan értekezik.

Betegeskedik.

Megint nagyobb irodalmi tevékenységet fejt ki.

Ezalatt gróf Apponyi György sürgetésére megalakul a

helytartó tanács közlekedési osztálya, de annak dotatiója körül a bécsi kormány rendkívüli szűkmarkosságot tanusít, a miért Széchenyi arról panaszkodik, hogy ily körülmények közt a további működéshez rendkívüli önmegtagadás szükséges. Koronként elhagyja béketűrése és az ördöggel viteti el az egész hivatalos hierarchiát. Megéri azt is, hogy a pesti ifjúság 1845. évi július 2-án kocsiját, melyen nejével együtt ült, sárral dobálja meg, ellenben Kossuthnak egy hónap múlva fáklyászenét ad.

Hivatalt vállalt, a mi nagy bizalmatlanságot kelt ide lenn.

Az említett közlekedési osztály élére az 1845. évi augusztus 16-án kelt királyi kézirattal mint elnök, hanem szóba alig jöhető fizetéssel és hivatalos helyiségül egy nyomorult zug átengedésével, gróf Széchenyi István neveztetett ki. Az ellenzék ezt a tényt a legnagyobb bizalmatlansággal fogadta. Némely megye magának a hivatalnak rendszesítésében is sérelmet lát. A gyanusítások özöne indul meg Széchenyi ellen, a kinek ez ugyan fájt, de az általa helyesnek felismert útiránytól őt nem tántorította el. A valóságos belső titkos tanácsosságot megkapván, excellencziázni kezdik; azonban eleinte ő úgy hallja, mintha gúny szólna ki belőle. Hanem mindezt eltűrte, mert első sorban a Tisza szabályozása, azután a közlekedési hálózat helyes megállapítása által oly szolgálatot vélt még hazájának tehetni, melyekért érdemesnek látszott előtte honfitársainak méltatlanságait és a legnagyobb megaláztatást is elszenvedni. Arról, hogy helyzetének ekkori követelményeire és így az ő saját hazafias kötelességeire vonatkozó felfogása minő volt, igen alaposan világosít fel bennünket Kovács Lajos, a kit Széchenyi 1845-ben munkatársának akart és tudott megnyerni, mert azt tapasztalta, hogy az éppen szőnyegen volt kérdések megoldásához szükséges mindenféle képeségekkel és készültséggel birt. Kovács elenzéki birtokos volt Szathmár megyében, a ki a jogon kívül a selmeczi bányászakadémia, hazánk akkor egyetlen műszaki főiskolájának tanmenetét is végezte, és összeköttetései révén Erdélybe kerülvén, ott hirlapokba is irt, tehát megtanulta a tollat is ügyesen fogatni. Neki feltárta akkor egész tervét és annak teljes megokolását, melyet Kovács Lajos egy nagyon becses, sőt a Széchenyi jellemének átértése szempontjából megbecsülhetet-

Kovács Lajos munkatársa lesz.

len munkájában bőven közöl is.[1] Kovács Lajos ez időtől fogva három teljes évig életének minden mozzanatában mellette tartózkodott. Tanuja volt nemcsak tetteinek és izgalmainak, hanem számtalan, másutt fel nem jegyzett, őszinte szavának s osztályosa reményeinek, aggodalmainak és végül a kétségbeesésig fokozott hazafiúi bánatának. Ő tehát egyike a legclassicusabb tanuknak és Széchenyi belső világa egyik legjobb és legalaposabb ismerőinek. Neki mondotta a legnagyobb magyar az általa keresett első találkozás alkalmával ezeket:

Széchenyi felfogása a teendőkről 1845-ben.

„Nemzetiségünk és alkotmányunk megszünt valahára ostrom tárgya lenni fölülről. Ezeket mi átengedhetjük a szabad fejlődésnek; de e fejlesztés munkát követel és ha munkálni akarunk, nem tarthatjuk fenn csökönyösen a meddő védelmi tért. A merev ellenzéki eljárás ideje lejárt; gondolni kell annyi mulasztások után főleg hazánk anyagi kifejtésére, a mi most politikai szempontból is fokozott fontosságot nyert." Igy gondolkozott ő, midőn a kormány hozzá ajánlataival közeledett. A helytartó tanács kebelében egy új osztály élére hivta meg, hogy az ország közlekedési ügyeit vezesse. A kormány, mely úgy látszik némi súlyt fektet csatlakozására, minden jóakaratot mutat iránta, igéri őszinte támogatását, sőt a teendők kijelölését is rábizza. Tarthatta-e hazafi kötelességeivel megférhetőnek, hogy ez ajánlatot visszautasítsa? Viszi a rámért hivatalt, míg sikereket vívhat ki; ha nem tehet semmit, akkor ugyis visszavonul. Lehet, hogy tőle a kormány mást várt, mint a mit ő elérni akar: de végre is szemesé a világ, „Ők engem, én őket akarom utilizálni. Meglátjuk, mire megyünk egymással. Az én mai állásomban a nyereség mérlege igen súlyos; lehet, hogy nagy dolgokat hozhatok mozgásba. Ellenben mit veszthetek? Legföllebb elkoptatott népszerűségem utolsó foszlányait. Ezek pedig nem érdemlik meg, hogy őrizzem, ha nem várna is egyéb reám, mint egy meghiusulandó kisérlet." Mindig Virág Benedekkel tartott, a ki azt mondta, hogy „jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen". Korábbi működése miatt a kormány gyanakvó volt iránta, Kossuth

[1] *Kovács Lajos*: Gróf Széchenyi István közéletének utolsó három éve I. 9—12 ll.

elleni támadásaiért pedig az ellenzék egy részénél lett népszerütlenné, a mit azért sajnál, mivel e pártban még leginkább megvan a regenerativ erő. Neki a népszerüség soha sem volt czélja, hanem mindig csak eszköz. Ismeri annak hatalmát, jobban mint bárki más és senki sem sajnálja nála inkább azon sajátságos helyzetet hazánkban, hogy most az egyik fél bizalmát csak a másikénak koczkáztatásával lehet megnyerni. A mily mértékben ugyanis nyer az ember támogatást a kormánytól, azon mértékben idegenedik el tőle a nemzet, holott törekvéseiben egyiket sem nélkülözheti. Igy van a létező pártokkal is. Nem lehet conservativ, miután egész alkotmányos rendszerünk gyökeres átalakitását éppen ő hozta szőnyegre. Azon párt, mely most magát conservativ czég alatt rendezte be, sok igen jóravaló reformert is foglal magában, de még nem tudja: megvan-e bennök a hajlam, és ha ez volna is, a tehetség oly nagyszabású átalakitásokra, a minőket annyi mulasztásaink után nemcsak szükségeseknek, de égetőknek is tart A most hatalomra lépett fiatal kormánytól minden jót vár, de hogy minő mértékkel mérnek majd Bécsben annak is, az ma még egészen bizonytalan. A conservativekhez tehát nem csatlakozhatik.

Az ellenzék majdnem kivétel nélkül a Kossuth híveiből áll. Ő pedig Kossuthnak „veletek, ha lehet; nélkületek, sőt ellenetek, ha kell“ politikájával nem barátkozhatik meg soha, mert tisztán látja, hogy ez, ha erőre kap, átgázolhatlan bonyodalmakba sodorja a nemzetet. Ezért határozott pártállást nem foglalhat el és meg kell elégednie két pad közti helyzetében azzal a kilátással is, hogy utoljára majd mindenik fél ellene fordul.

A kormány nehány nagy hibája elkeseritette a pártok mai állását. Nem szabad tovább folytatnunk e végzetes harczot, hanem keresnünk kell a semleges tért, a hol a kedélyek lecsillapitására és a pártok érintkezésére nyíljék alkalom. És ez egyedül az anyagi érdekek tere lehet, melyen minden párt józanabb elemei egyesülhetnek és a siker kivívásában nemesen versenyezve, egymáshoz közeledhetnek is.

Az ő felfogása szerint tehát a nemzetre nézve most a legtanácsosabb, hogy egy időre felhagyva az agitationalis kérdésekkel, az anyagi érdekek ápolását tegyük politikánk

tengelyévé. Az ország felvirágoztatására forditandó nagyszabású működésünk általános politikánknak is józanabb irányt fog majd mutatni. Ezen anyagi ügyek közt első sorba helyezi a Tiszavölgy rendezését.[1]

A Tisza-szabályozás.

A Tisza mentének sík földje bölcsője fajunknak: ott él a tiszta magyar nép. E sík földön több mint 200 négyszög mértföldre terjedő leggazdagabb talajon állandóan árvizek vannak. Ez áldott földön a mostani állapotok helyére rendezett viszonyokat létrehozni, legmagyarabb népünket a jólét ma alig képzelhető fokára emelni, a legáldásthozóbb kezdemény, a mire csak gondolhatunk.

A társadalmi tevékenység elhanyagolásának veszélyei.

„Mindaz, mit addig tehettem, mondá felmelegedve“ — „vajmi kevés, úgyszólva kapkodás. A lóversenyt, casinókat, egy kis gőzhajózást, egy hidat a Dunán, hajógyárt, gőzmalmot állíthattam elő. De mi ez? Mi mindenben hátra vagyunk? Mulasztásainkat nagy szabású eljárás által kell kipótolnunk. Hogy erre mennyi időnk van, ki mondhatná meg azt? A társadalmi tér nálunk még parlagon hever; pénzünk, hitelünk nincs. Pedig hazánk természetes gazdagságát ki kell fejtenünk, különben mások fogják ezt tenni. Akkor gazdag és virágzó lehet Magyarország, csak hogy, ha itt az értelmi erő s vagyoni túlsúly idegen, akkor az nem lesz magyar. E veszély fenyegetőbb, mint voltak a tatár és török dulások a multban. És ebben fekszik anyagi fejlődésünk vitalis fontossága, melyet annyian félreismernek. Azt hiszik, hogy a joggal és szabadsággal mindent teremthetni. Megengedem, hogy fejlettebb állapotban a független állami helyzet elég volna rést törni s tért nyitni a nép tevékenységének; de nálunk előbb az értelmet fokozni, az eszközöket és indefiniált politikai viszonyainkat némileg rendezni kell. Isten látja lelkemet, én a kapcsolati viszonyba Ausztriával szerelmes nem vagyok; de az elutasithatlan szükségesség és geografiai helyzetünk mellett az egyedüli szövetség, melyben nemzetiségünk veszélyeztetése nélkül még létezhetünk.“

Ausztriához való viszonyunk.

Így fogta fel Széchenyi az ő legnagyobb horderejű feladatait. Kineveztetése után több, mint egy hónap mulva érkezett az a királyi kézirat a nádorhoz, mely szerint a Tisza-

[1] *Kovács Lajos*: i m. 9—12 old

szabályozás czéljaira százezer forint s azontúl is minden évben ugyanannyi hitel utalványoztatott, és kimondatott, hogy a megfelelő nagyobb kölcsön felvételére felhatalmazás adatik. Széchenyi és vele sokan ezt nagy vívmánynak tekintették.

Lázasan újra munkához lát.

Az ő lelki szemei előtt a Tisza völgye, a hol a tősgyökeres magyarság a terület nagy reszének elposványodása mellett és a miasmák között nem élt és boldogult, hanem csak tengődött, lézengett és pusztult, mint egy gazdag, felvilágosult, terjeszkedő és boldog népnek virágzó szűkebb hazája jelent meg. Ott ő a vizeknek nemcsak káros voltát akarta megszüntetni, hanem azokat a hajózás és öntözés czéljaira való felhasználás által előnyösen értékesiteni is kivánta. A romlatlan magyar nép ezt ösztönszerűen megértette és midőn 1846. évi július havában a Duna gőzhajózási társaság egy

Népszerűsége viszszatérni látszik.

gőzösén Széchenyi bejárja a Tiszamentét, képzelhetetlen lelkesedéssel fogadták őt. Nevét a legszegényebb viskóban is a hála hangján emlegették. Midőn valahol először híre futott, hogy majd oda érkezík, a nép ezrével tolongott a partra, hogy őt szinről-szinre láthassa.[1] Az urak nem mindenütt mentek hasonló lelkesedéssel elébe, de ő a magyar nép iránti szeretetét ezek kétesértékű bókjai, gyakran azonban egyenest sértő óvatossága és bizalmatlansága által nem engedte magában lelohasztatni. Az árvízvédelmi egyletek alakulása gyorsan haladt. — Ez az eredmény vonta maga után azt az 1846. évi

Megbizatik a közlekedés ügyének rendezésével.

augusztus havában hozzá intézet királyi leiratot is, melylyel megbizatott, hogy a közlekedésügy rendezése iránt megokolt javaslatot készitsen.

József főherczeg, nádor hatásos támogatása.

Mindezen ügyek gondozásában és a maga elé tűzött feladatok teljesitésében hathatósan támogatta Széchenyit József főherczeg-nádor és pedig úgy, hogy 1846. évi január hó 16-án bekövetkezett haláláig annyira elősegitette volt már a kérdések fejlődését, hogy azok megoldása akkor biztosittotnak látszott.

Bonyodalmak a politikai téren.

De míg Széchenyi az ország anyagi érdekeit így gondozza, azalatt a politikai fejlemények mindjobban bonyolulván egy pillanatnyi nyugalmat sem engedtek neki. A mint előre látta, a meg nem akaszthatott agitatio folytán a közhangulat

[1] *Falk Miksa:* gróf Széchenyi István és kora. Pest, 1868, 213 old.

hullámverései mind nagyobbakká lettek. Kassandraként emeli fel egy újabb röpiratában a hazafias kétségbeesés baljóslatát. Megjelennek 1847-ben „Politikai Programmtöredékei", melyeknek a szerző iránt jóakaró censor sem igér jó fogadtatást, azért nyomtatásban való megjelenését tőle tehetőlg gátolni igyekszik. — E művében Széchenyi folytatja azon aggodalmainak, csakhogy még keserűbb kifejezését, melyek a Kelet Népében láttak először napvilágot. Azonban a fajáért reszkető szeretet felmagasztaltsága itt oly jóslatokban tetőzik, melyeket akkor beteges látományoknak tartott a közvélemény is, de a melyek éppen azon egymásutánban és azon módon, mint irva voltak, beteljesedtek az utolsó betűig. Előre megmondta, hogy Kossuth forradalomba fogja sodorni az országot s oly véres bonyodalmak fognak bekövetkezni, melyeket ő nem akarhat, de azokért nem fogja a felelősséget elhárithatni magától — mint a szenvedélyes kártyás, ha banque-ot játszik; midőn ennek következtében végveszélyekbe sülyesztendi nemzetét, szándékának tisztasága nem képezheti majd vigasztalását, ha ennek folytán romba dönti az országot. A haza szent nevére kérte, lépjen le az agitatio teréről s alázattal esedezett, hogy mondjon le a politikai vezérségről, a melyre, hiddjen szavainak, nem való, épp oly kevéssé, mint ő. Láthatja, hogy ismeri önmagát; de ismeri Kossuthot, és pedig jobban, mint az saját maga. Engedjék át a vezérletet mind a ketten okosabbaknak s legyenek hasznos közlegények, a mi neki, bármilyen czimei legyenek is, nem derogál. — Ha azonban Kossuth végig akarja járni e villi-tánczot, ám tessék. Izgasson fel a bőszületig minden nemzetiséget a magyar ellen; vessen égő kanóczot a szántóvető lakóházára; korbácsolja a közbirodalom érdekeit a legnagyobb ellentétre és töltse meg mérgével csordultig a visszatorlás poharát. Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni fogja s megvallani lesz kénytelen, hogy átok volt az, a mit fejünkre hozott, akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy is, a ki csalálmait ketté törni elég elszántsággal birt és tehetsége szerint igyekezett volna.[1]

Politikai programm töredékei.

Ennek a felhivásnak akkor persze semmi hatása nem volt; de ez nem tartotta vissza Széchenyit attól, hogy az

[1] Pol. Prog. Tör. 135., 136. ll.

Követté választatja magát.

1847. évi utolsó rendi országgyűlésre elébb Sopron, később Moson megyében ne jelöltesse magát követnek. Az előbbi helyen tetemes áldozatai daczára is megbukott, de az utóbbi törvényhatóság némi küzdelemmel megválasztotta őt. Erre mindenféle gyanúsitó, sőt elitélő hangokat hallhatott, hogy csak azért lép az alsó táblához, mert ott a kormány szekerét hathatósabban kivánja tolni. Széchenyi azonban csupán kötelességét tartván szemei előtt, nem habozott a rendek táblájához elmenni, mert azt gondolta, hogy ott neki, ezt mások tenni nem akarván, kerüljön bármibe, az elhatalmasodott izgatással szembe kell szállania. Nem azt remélte ő, hogy a Kossuth példátlanul hatalmas szónoki erejével versenyezni lesz képes, hanem csak a higgadtabb elemekre számított, a kiket annak emelkedő terrorizmusával szemben bátoritani, tömöriteni és ha csak lehet, harczba vinni kivánt. Mert tudta jól, hogy békés gondolkozású követ sok lesz, sőt azok többsége is valószinű volt, de az erkölcsi bátorság hiányát, mely az éljenek elmaradásától és a gáncstól retteg, még a legjobbak részén is fájdalommal volt kénytelen tapasztalni.

A feladat, melyre vállalkozott.

Megalkuvást nem ismerő okos hazafisága szólal meg azokban a beszédekben, melyeket ekkor választóinak mondott. Azok mások ajkán csak szólamok lettek volna, nála ellenben az áldozatkész mély meggyőződés épp oly egyszerű, mint igaz kifejezései voltak. Elmondta, hogy szándéka tiszta s ha kicsiny napszámosa is a nemzetnek, tudja, hogy az isteni gondviselésnek tetszik olykor kicsinyek által is nagy dolgokat véghez vitetni. Igérte Moson megye rendeinek, hogy őket képviselve ezáltal nemcsak az országnak, de az egész mivelt emberiségnek is szolgálatot kiván tenni. A követi pályán most legtöbbet vél használhatni, mert oly pillanatok következtek be, midőn valóban mondhatni, hogy „most vagy soha!“ Ezen országgyűlés fogja jóra, vagy rosszra eldönteni a haza sorsát.

„Én, mint az ország egyik legvagyonosabb és függetlenebb állású polgára, ezt nagyobb sikerrel mozdithatom elő, mint azok, kiket részint a szédítő népszerűség, részint a magas kegyelem reménye tart lebilincselve. Vannak sokan, a kik ezen politikámat érteni nem akarják s valami arcanumnak tartják, melynek iránya gyanús s mely miatt eljárásom határozatlan. De jaj a nemzetnek, ha őket követi! mert sorsát

akkor nehezen kerüli el; sorsát, mely szerint önlángja öli meg, mint megölt minden népet, mely a józan haladás rendes medréből kiesett s majd az anarchia, majd a forradalom vérangyalának karjaiba dőlt!"[1]

„A polgári kötelességnek érzete hitt engem is ez idő szerint a képviselők táblájához, s bár nem éltem le hereként napjaimat, mint edzett katona és sokat tűrt, izzadott élet embere, megnyugodhatnám már eddigi borostyánimon is: nem búvok még sem sutra, hanem kiállok ismét a sikra s küzdök az ifjú nemzedék dicső harczában, úgy, a mint tőlem kitelik, mert elvem, hogy a hon jövőjének nagy épületéhez, bármily életszakban s bármily kis erővel is tehetségünk szerint járulni soha sem késő és soha sem fölösleges."[2]

„Némelyek azon gyanúval illetnek, hogy e lépésre én kormányczélok miatt birtam volna magamat. Ezt én kereken tagadom s ünnepélyesen kijelentem, hogy azt önmagamtól cselekszem. Büszkén mondhatom ki e teremben, hogy e gondolat és szándék senki mástól nem jött, mint gróf Széchenyi Istvántól."

„Óhajtása lelkemnek minden honfierőt egy pontba egyesiteni, hogy a hazaszeretet így, mint domború üvegnek sugara kétszeresen hasson s egymást megértve és kölcsönösen támogatva, közös erővel s akarattal közeledjünk azon rég vágyott czélponthoz, hol a hazának boldogsága székel, hol a nemzet az emberi nem nagy társaságának életdombjai között örökzölden virul."[3]

Hazafiságának legnagyobb megpróbáltatása.

A Széchenyi hazafiságának legnagyobb megpróbáltatása most következett. Világosan egyedül ő látván, kénytelen volt észlelni, hogy a legtiszteltebb honfiak és politikusok is menynyire félreismerik az adott helyzetek kivánalmait. Az ő követté választatása után sokan, mint báró Eötvös József is, azt remélték, hogy a kormány ennek következtében az alkotmányellenes eljárástól jobban fog tartózkodni. Gróf Apponyi György kanczellár, a ki az administratori rendszert nem gondolta ki, hanem csak elődeitől örökölte, hajlandó volt a mérsékelt szellemű

[1] Beszédei, 523. l.
[2] Beszédei 523. l.
[3] Beszédei 524. l.

reformokat támogatni, az ellenzék pedig, vele Kossuth is, főleg a beolvasztási törekvések ellen akart hathatósb oltalmat biztosítani az országnak.

Az országgyűlésnek 1847. évi november 12-én történt megnyitása alkalmával tehát, midőn a király magyarul beszélt a rendekhez, igen békés, sőt lelkes volt a hangulat. Széchenyi e napon ezt írta naplójába: „Csupa enthusiasmus uralkodik. Sokan sírnak. Én magamba zárkózva csendesen élvezem a nemzetem újjászületése feletti gyönyört; magam is járultam hozzá valamivel“. A királyi előterjesztések tizenegy pontja közt sok fontos reform jeleztetett. A közteherviselés elvét a megyék nagy része már elfogadta. A sajtószabadság és parlamenti kormányzat ugyan nem volt a megvalósitandó reformok között, de az egész helyzet mindennek inkább mutatkozott, mint forradalommal terhesnek. És e helyzetből mégis a legnagyobb válságok nőttek ki.

Simán kezdi követi működését.

Széchenyi simán kezdte követi működését. Miután hivataláról lemondott volna, mosonymegyei követtársával együtt látogatást tett még Kossuthnál is, a kit e figyelem meglepett. Hanem az nem jelentette az ő álláspontjának megváltozását. Ilyen barátságos körülmények közt is nyilt ülésekben nyomatékosan intette Kossuthot, a ki népszerűsége folytán a jelen országgyűlésnek talán legnagyobb tényezője lesz, hogy a jóakarat és loyalitás nem elég, meg is kell nyerni a csatát.

Felirati javaslata 3 szóval kisebbségben marad.

A mérsékeltek felirati javaslatát Széchenyi, az ellenzékét pedig Kossuth nyujtotta be s a szavazás eredménye az lőn, hogy ez utóbbit csak három szónyi többséggel fogadták el. A válaszfelirati vita után határozottan Kossuth ragadta magához a vezetést, mely merészsége által a kormány embereit is zavarba hozta. Széchenyi egy ideig mindjobban háttérbe szorult, de midőn az ország közlekedési viszonyainak rendezésére vonatkozó javaslatát beterjeszti, akkor Kossuth a vukovár-fiumei vasút eszméjével oly vereséget látszik szenvedni, melyet ő is könnyen végzetessé válhatónak tart magára nézve.

Nem adhatom elő e helyen a nagy horderejű események gyors folyamában felmerülő fontosabb mozzanatokat sem. De azt mégis ki kell emelnem, hogy a Széchenyi eszméi és javaslatai becses tartalmuknál fogva koronként majdnem fordu-

latot adnak a helyzetnek, mely akkor más embert uralt. — Az alkotmány modernebb intézményekkel való felfrissitésének követelése azonban mind határozottabbá lett, a mi ellen Metternich merev állást foglalt el. Széchenyi a békés átalakulás kedveért akkor hajlandó lett volna a magyar kormányzás rúdját, a melyet gróf Apponyi György is szivesen átengedett volna neki, teljhatalommal kezébe venni. Bécsben egy ideig mint a helyzet emberét ünnepelték is. Ő akkor úgy nyilatkozott, hogy „hivatásom vonó állatként a terhes szekérbe befogva lenni; ha azt ki tudom rántani a sárból, szivesen áldozom fel életemet is". De az ingadozó bécsi kormány nem ragadta meg a kinálkozó mentő eszközt. Herczeg Eszterházy Pál előtt azt mondta Széchenyi ez időtájt: „Majd csak akkor fognak belém kapaszkodni, mikor egy halk, de hatalmas szózat azt fogja fülökbe súgni: már késő." Mintegy magához beszélve, irja ekkor naplójába, hogy „becsületesen felajánlotta magát és mossa kezeit".

A helyzet válságossá kezd válni.

Az emlitett közlekedési javaslat azonban egy pillanatra megváltoztatta a viszonyokat. A helyzet ezen ingadozását a kérdésbe legjobban beavatott Kovács Lajos[1] igen plasztikusan adja elő. Szerinte Kossuth, mint a vukovár-fiumei vaspálya társulat felhatalmazottja már jóval előbb, hogysem a Széchenyi „Javaslata" megjelent volna, beadta az országgyűlésre a vukovári vaspálya terveit és kérte azok tárgyalását. Az országgyűlés szokott módon annak tárgyalására bizottságot küldött ki, melynek elnökévé Széchenyi választatott. A vukovár-fiumei vaspálya már évek előtt került szőnyegre s ez utóbbi években Kossuth specialis működésének tárgyát képezte, úgy hogy ezen kérdés egész összeforrt az ő nevével és csaknem általános pártolásban részesült az országban. — Az volt alapgondolata, hogy a gőzhajózás minden évben élénkülvén, a Dunának valamely alsó pontja a magyar kereskedés érdekében köttessék össze az egyetlen magyar tengerparttal. De a mint a Széchenyi ellentétes terve, melyszerint a Fiuméval való vasúti összeköttetésnek közvetlenül Budapestről kell történni, a közönség kezébe került, azonnal

A vukovár-fiumei vasút és Széchenyi javaslata a közlekedési ügy vezetéséről.

[1] *Kovács Lajos:* gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. II. k. 32—34.

megsemmisült a vukovár-fiumei eszme iránt minden rokonszenv. A törvényhatóságok belátták tévedésöket s határozott utasitásaikban siettek követeiket a Széchenyi tervének elfogadására és ez által a vukovár-fiumei terv elvetésére felhívni. Annyira kirívó volt a két terv ellentéte és annyira szembeszökő a Széchenyi felfogásának helyessége, hogy mikor ő a vukovár-fiumei bizottságot összehívta, a többség már e vaspályatervnek ellen volt. Ilyenre még a bizottságban sem volt kilátása. — Látván ezt Kossuth, a ki mint a társaság meghatalmazottja jelent meg a bizottság üléseiben, két eszközhöz nyúlt, hogy legalább a bizottságban vigye tervét keresztül. A febr. 16-iki ülésben kérte a rendeket, hogy a vasúti bizottsághoz sorolnák még Szerém és Pozsega megye követeit is. A rendek e kivánatát teljesitették, a mi nagy engedmény számba mehetett, mivel ez a két megye közvetlenül érdekelve volt. Azt is megkisérlette, hogy a bizottság üléseibe hallgatóságot vigyen be. Az egyik gyűlés kezdetén nehány fiatal ember meg is jelent s bebocsátást kivánt a bizottság ülésére. Azonban Széchenyi, mint elnök a hallgatóság bebocsátását oly határozottan megtagadta, hogy azt tovább szorgalmazni nem merték. — Széchenyi ezután kérte Kossuthot, hogy ne rontanák egymást, hanem inkább egyezzenek meg a tervek felett. De Kossuth mit sem akart hallani az egyezségről, mert mint mondta, a magáét ő kiviszi. — A vezéri szerep — Horváth Mihály szerint — ekkor már kényuralommá kezdett válni kezében s társainak nagyrésze látszólag szabadulni óhajtott annak lépten nyomon érzett nyomásától. — Követtársainak ezen növekedő elidegenedése nem maradhatott titok Kossuth előtt sem.

Egy levélben, melyet február vége felé rokonai egyikéhez Pestre intézett, a reménytelenség, sőt csaknem a csüggedés hangján írt a közel jövő fejleményeit illetőleg. A Széchenyi javaslatának élét mindinkább Kossuth terve ellen kezdék forditani és az néhány nap alatt pártzászlóvá lett, mely körül az ellentétes erők félelmetes tömegben kezdtek csoportosulni.

Kossuthot akkor az a veszély fenyegette, hogy saját, évek óta egész erélylyel védett tervét leszavazni lesz kénytelen és pedig a saját megyéjének utasitása folytán.

E tervéhez pedig az előzményeknél fogva ő annyira

kötve volt, hogy annak diadalától vagy bukásától függött egész politikai reputatiója.

Míg a Széchenyi vállalatai: a gőzhajózás, a hajógyár, a hengermalom, a lánczhid, a lóverseny, a casinók naponkint nyertek méretekben és virágzókká lettek, addig a Kossuth vállalatai egyenként betegeknek mutatkoztak.

A védegylet például inkább csak nagy port vert fel és a vidéken számos panaszt lehetett hallani, hogy miként zsákmányolja ki néhány pesti kereskedő a hazafias lelkesedést, a házalók pedig a „honi" bélyeggel ellátott osztrák kelméket méreg drágán adták el. A kereskedelmi társaság nagyhangú igazgatójának eltünése után nem volt többé fenntartható. A gyáralapitó társaság sem birt eredményre vergődni. Most végre a vukovár—fiúmei vaspálya, mely valahára sikert látszott igérni és a magyar terményeknek biztos és olcsó utat helyezett kilátásba a tengerre, biztos bukásnak nézett elébe.

Kényesebbé lett a dolog Kossuthra nézve az által, hogy az utóbbi időben mint a vukovári társulat megbizottja, attól évi dijat kapott, mely akkor egyetlen keresetét képezte; annak ügyét tehát, ha szőnyegre kerül, nem hagyhatta cserben. Ha pedig ezt nem teszi, úgy megyéjével és a közvéleménynyel jött volna igen éles összeütközésbe.

E helyzeten segiteni alig volt számára más mód, mint a közfigyelmet minden áron elvonni a közlekedési ügyektől és a közérdekeltségnek oly tárgyat vetni fel, melynek izgalmaiban az anyagi érdekeket az teljesen elfeledhesse. Ez időnyerés lehetett minden esetre és a véletlen hozhatott még segitséget. Hozott is a párisi februári forradalom kitörésében és annak rohamos terjedésében.

A párisi februári forradalom.

A párisi zavargások hirére Bécsben nyugtalan hangulat kezdett támadni s csakhamar Pozsonyban is izgatottakká lettek az emberek. Ezt a hangulatot Kossuth felhasználva, a korábban általa támadott centralisták eszméit ragadta meg s az önálló magyar miniszterium felállitását sürgette. Midőn ehhez a budapesti tüntetések márczius 15-én megadták a kellő visszhangot, az események oly rohamosan fejlődtek, hogy az annyi idő óta sürgetett, sőt még a csak távol jövőben életbeléptetni kivánt reformok is gyorsan megvalósultak és az azokat tartalmazó törvények már április hó 11-én királyi szentesi-

tést nyerhettek. Ekkor egy pillanatra maga Széchenyi is kételkedni kezdett, hogy vajjon az ő cunctatori politikája csakugyan helyes-e? Örömmel látta, hogy a mit ő a legjobb esetben évtizedek alatt vélt elérhetőnek, azt Kossuth — egyelőre legalább formailag — néhány hónap alatt meg tudta szerezni a nemzetnek. Hogy ekkor Széchenyi miként gondolkodott, arról a legvilágosabban az a czikke szól, melyet „Mi lesz belőlünk magyarokból" czím alatt a Pesti Hirlapban Pozsonyból 1848. évi márczius 27-éről keltezve tett közzé s a melyet azután a Jelenkor 44-ik száma is átvett. E czikk Kovács Lajos találó megjegyzése szerint a jobb jövő lehetősége iránti hitének utolsó fellobbanása volt, melyben Széchenyi végső erőmegfeszitéssel kényszerítette magát az optimismusra. A felvetett kérdésre azzal felelt, hogy „mi lenne belőlünk egyéb, mint dicső nemzet, mely hamvaiból kiemelkedve, mikor egész Európa bomladozik, az emberiség díszére úgy fog a rend, béke és szabadság felett őrt állani, mint a hogy hajdan a kereszténységnek védfala volt." Meg van alapítva a felelős magyar kormány; a népnek milliói be vannak véve az alkotmány sánczaiba és azok oly kedvezményekben részesítvék, melyek lehetetlen, hogy az égi hatalmak rokonkszenvét meg ne nyerjék a magyar faj részére. E mellett évenként a lehető legtágabb alapra állítva országgyűlés lesz Budapesten; lesz sajtószabadság, tehát szabad vitatkozás, ezen egyetlen biztos antidotuma minden subversiv hajlamnak. Ki ne örülne e kifejlésnek és ki volna elég kaján elfelejteni hona iránti kötelességét, melyen kívül széles e világon nincsen hazánk? A mi őt magát illeti, Batthányi Lajos grófnak azt a felszólítását, hogy ő is lépjen a kormányba, minden tétovázás nélkül elfogadta. De éppen nem nagyravágyásból tette azt, hanem mert politikája sohasem volt egyéb, mint az ügyszeretet s a fajához való hűség, és mert abbeli imájának teljesülését látta benne, hogy „Isten ne hagyj veszni puha ágyban, vagy meleg kályha mellett, de ha lehet, honunkat szolgálva hámban!" Ő bálványozza a szabadságot, melyet azonban nemcsak maga kíván élvezni, hanem annak áldásait minden embertársára ki akarja terjeszteni. De a szabadság így felfogva nem jelentheti, hogy mindenki azt tehesse, a mi neki tetszik. Épp azért barátja a rendnek és az alkotmányos formáknak. Az

Széchenyi vélekedése az 1848. évi átalakulásról.

Istenért, tartsunk rendet, azaz tanuljunk engedelmeskedni, mert másképp — mikor már minden meg volna nyerve — a legotrombább módon a part szélén szenvedünk hajótörést. Új rendnek kell keletkezni; sok érdek van megsértve. Számtalan egyén hely és kenyér nélkül teng. Mindezt rendezni, minderről gondoskodni kell. Ehhez azonban idő és concentricus működés szükséges. Gondolja meg mindenki a helyzet nehézségeit, állja meg a maga helyét s ne adjon hitelt mindenféle kritikának. Ő a legjobbat reméli, csak azt az egyet sajnálja, hogy miniszterré nevezték ki, mert jelenleg úgy látszik, mintha pro domo beszélne. Most jobban szeretett volna közlegénysorban szolgálni, a hol minden kitüntetés nélkül gyakorolhatná a polgári erényt, mely igy nem kevésbbé magasztos és szent kötelesség, mint a dolgok élén állani.[1]

De az első magyar kormány fejének Széchenyit elkerülhetetlenül közlekedés- és közmunkaügyi miniszterré kellett kineveztetnie, mert javaslata a közlekedés rendezéséről egy időre őt megint népszerűvé tette, mert általában a miniszterjelöltek közül senki sem volt, a ki tárczájára több igénynyel birhatott és arra rátermettebb lett volna és végül mivel herczeg Eszterházy Pál, a kire pedig Batthányi nagy súlyt fektetett, csak az esetre volt hajlandó a kabinetbe lépni, ha annak gróf Széchenyi István is tagja lesz. Miért lett miniszter.

Nem volt a miniszterek közt senki, a ki az új helyzet követelményeit is minden irányban jobban tudta volna megitélni, mint ő. Saját szemléletéből ismerte az angol parlamenti életet. Tudta, hogy abban a kormánynak és az ezt támogató pártnak mily szoros és állandó érintkezésben kell lenni. Azért midőn látta, hogy a miniszterelnök ez irányban nem tesz semmit, a dunaparti Ullmann-házban a maga költségén gyorsan fényes klubhelyiséget rendeztetett be, a hol gyakran meg is jelent, míg a többi miniszterek azt folyton és következetesen kerülték. A saját költségén párthelyiséget rendeztet be.

Tudta azt, a mint czikkeiben írta is, hogy mennyi veszélyes munkanélküli elem volt ekkor a fővárosban és a vidéken egyaránt, azért nemcsak a maga hatáskörében követett el mindent, hogy azoknak foglalkozást adjon, hanem másokat Mindenre gondol.

[1] *Zichy Antal:* Gróf Széchenyi István hirlapczikkei II. 676—682. ll.

is hasonló eljárásra igyekezett birni. Sőt egy dunaparti telkén azonnal megkezdte a saját házának régebben tervezett épitését is. Batthányinak az állami rendőrség Budapesten való haladéktalan szervezése végett kész tervet nyujtott át, melynek foganatlanul hagyását annak később bő alkalma volt megbánni. Ő volt az, a ki a zavargások hirére műszaki szakemberei által a hengermalom gépgyárával kapcsolatosan igen rövid idő alatt fegyvergyárt teremtett, melyet azután a kormány tényleg át is vett. Az országgyűlésen is csakhamar előlépett a közlekedési hálózat alapjainak megvetésére vonatkozó megokolt concrét javaslataival.

Aggodalmai ismét felélednek és alaposakká lesznek.

Azonban öröme a tevékenységben nem sokáig telhetett, mivel az általa mindig veszélyesnek hitt politikai áramlat mindjobban megerősödött és annak következtében oly ellentétek támadtak, melyeknek szerinte okvetlenül törésre kellett vinni a dolgot. Már pedig a dinasztiával és a nemzetiségekkel felveendő nyilt harczban ő a magyarságot nem tartotta elég erősnek. Mindehhez járult az, hogy a fejetlenség és a tanácstalanság magában a kormányban és az országgyűlésen is egyre növekedett. Tájékozatlan volt a főtényezők ereje és szándéklatai iránt rajta kivül mindenki. Ő az osztrák kormányférfiakkal korábban fenntartott érintkezés folytán ismerte azok felfogását; de bátyja, gróf Széchenyi Lajos, révén, a ki Zsófia főherczegné főudvarmestere volt, értesült az udvar hangulatának mibenlétéről s annak minden változásáról is. Midőn az osztrák örökös tartományokban a zavargás és Olaszországban a háború kitört, ő a válságot a maga teljességében beállottnak tartotta és arról volt meggyőződve, hogy a pragmatica sanctio értelmében Magyarországnak a kölcsönös védelmi kötelezettség alapján a kért ujonczokat egyelőre minden kikötés nélkül kell megadni. Szerinte később jött volna el ideje annak, hogy úgy a most már külön független kormányok alatt álló magyar és osztrák államok közös ügyeinek miként leendő elintézése iránt, valamint arra nézve is, hogy Magyarország az államadósságból milyen összeget vállaljon magára, azok és a fejedelem megegyezzenek egymással.

A camarilla.

Ő arról is mélyen meg volt győződve, hogy az, a mit camarillának neveztek, ekkor még éppen nem viseltetett ellenséges indulattal Magyarország iránt. Ugyanabban a nézetben

voltak egyébiránt ez időben Szemere Bertalan, sőt egy hirlapi közleményének tanusága szerint Kossuth is. Nem volt tehát, mint akkor és utóbb sokan állitották, képtelenség az az eszméje, hogy Magyarország ragadja meg az alkalmat és mint 1741-ben tette, mentse meg a dinasztiát és vele a monarchiának általa oly fontosnak tartott nagyhatalmi állását. Hiszen maga Kossuth is úgy nyilatkozott, hogy jöjjön le a megtámadott fejedelem Budára, a hol biztonságáról a magyar nemzet gondoskodni fog, vagy, ha ezt nem akarja, küldjön maga helyett ifjabb királyt ide a Ferencz József főherczeg személyében. Széchenyi megmaradt ezen felfogása mellett, míg Kossuth az olasz háború czéljaira kivánt újonczjutalék feltételes megszavaztatása és oly nyilatkozatok által, mint a milyen az is volt, hogy jól eső érzéssel, sőt örömmel vesz arról tudomást, ha az olaszok még huszárjaink ellen is győznek, nemcsak régi álláspontját hagyta el, hanem miniszter létére egészen kezébe vette a legradicalisabb ellenzék vezetését is.

Batthány csak később észlelte, hogy a helyzetnek többé már nem ő az ura. Bécsben azelőtt sohasem ismerték oly jól a magyar politikai viszonyokat, mint éppen ekkor, azért csakhamar be is látták, hogy a hatalom kizárólag a Kossuth kezében volt, minélfogva Batthánynak későn felébredt erélyességétől sem vártak már többé semmit. Így fordult meg az uralkodóház hangulata Magyarország iránt és ekkor vert nála gyökeret az a felfogás, hogy Magyarország az adott viszonyok között nem támasza többé, hanem olyan ország, melyet csak akkor tarthat meg továbbra is, ha azt meg tudja hóditani.

Széchenyi ezen átalakulásnak fenn és lenn minden mozzanatát látta, de mivel őt akkor már a leggyanusabb hazafinak tartották mindenfelé, a kinek e miatt még élete is veszélyben forgott, az események ezen végzetessé alakult áramlatát nem volt képes feltartóztatni.

Izgalmai folyton növekszenek.

A minisztertanácsok üléseiből mindig fokozódó levertséggel, később mondhatni lélekbetegen érkezett haza. Környezete és különösen Kovács Lajos ismételve kérte, hogy maradna el azokról, a hol úgy sem volt már semmi activ része; de erről hallani sem akart, mivel ezt ő rámért kötelességnek nézte és oda szigorú pontossággal járt el. Könnyebbülést látszott érezni, ha onnan hazatérve, lelke fájdalmát kiönthette.

Kétségbe-ejtő töprengései.

E beszélgetéseiből állította össze Kovács Lajos Széchenyinek következő saját nyilatkozatait: „Nincs mentség, elveszünk menthetetlenül. Kossuth naponkint inkább sodortatik a forradalom felé. Már is ritkán jut eszébe, hogy miniszter és bármit végezzen a miniszter tanács, a szószéken ő nem lehet más, mint forradalmi pártvezér. — Ha akarna, sem tudna más lenni. — Batthány azt hiszi, hogy úgy mentheti meg a hazát, ha a miniszterium bomlását megakadályozza s össze nem férő dolgokat akar kibékíteni egymással. Még ez megjárná, ha fenn tekintélye lenne. De ott nem szeretik és benne sem bíznak már. Őt az uralkodóház nem tanácsadójának, de zsarnokának nézi. Azt tudták róla, hogy a forradalom határozott ellenese és vas jellemétől sokat vártak, de mióta pactálni látják a forradalmi elemekkel, azóta elvesztették benne hitöket. Mit tegyek én? Ha társaimat segítem a miniszter tanácsban Kossuthtal megküzdeni s ők végre kiegyeznek, de oly áron, melytől irtózom, akkor én álljak elő ellenzésemmel és nehezítsem azon szerencsétlen állást, a melybe a nélkül is jutottunk? Tehetem-e ezt? Én idézzem-e fel a bomlást, mely ellen annyi erőfeszítéssel látom küzdeni társaimat. Kilépnem nem szabad; Batthánynak és Deáknak egyezkedéseiben opponálnom szintén lelketlenség volna. Nem! Viselem e szomorú felelősséget oly eljárásért, melytől borzadok s mely okvetlenül veszélyt hoz reánk! — Most még csak a horvátok és ráczok támadtak fel ellenünk, — ez sem kicsinylendő baj; de mi elkövetünk mindent, hogy Ausztria kényszerülve legyen ellenséges állást foglalni el velünk szemben. Akkor a többi nemzetiségek, az oláh és szász, tán a tót és ruthén is feltámadnak ellenünk és egy borzasztó fajháború minden pusztításai és vérlázító kegyetlenségei dúlják majd fel az egész országot, a minek következkezéseit és rombolásait, ha mi maradnánk is a győztesek, nem heverjük ki egy századig. — Pedig rohanunk a háború felé, holott a hadviselés egyetlen eszközével sem bírunk. Van emberünk elég, de nincsenek betanított katonáink, nincsenek tanult tiszteink, nincs hadi felszerelésünk és nincs pénzünk. — Ifjúságunk és népünk az egy nemzedéken át tartó békében egészen elszokott a fegyverforgatástól. — Ez hamar nem képes használható anyagot szolgáltatni a rendszeres hadviselés számára. — Ausztria

már is kezd felülkerekedni Olaszországban. Nincs semmi kétségem aziránt, hogy Radetzky végre győzni fog, s ha akkor sikerül kedvező békét kötni a szárd királylyal, a dynastia ránk hozhatja győztes seregét. — Ellene és annyi fellázadt nemzetiség ellen mit állithatunk mi a síkra? — Jellasich jól ismeri helyzetünket. Tudja, hogy mi ez idő szerint készületlenek vagyunk. Gyűjti hadseregét a Drávához és harczedzett katonákat vár Olaszországból: szóval komolyan készül a betöréshez. — Ily ránk nézve felette kritikus körülemények közt mi a helyett, hogy eszünkre térnénk, megfoghatlan vak elbizakodással szakitjuk el Ausztriával való kapcsolatos viszonyunk utolsó szálait és erőszakosan oda zaklatjuk a dolgokat, hogy Ausztriának tenni sem kell, csak permissivnek lenni és mi ki vagyunk téve nem egy nagyszerű háborúban való legyőzetés nehéz következményeinek, hanem a horvátok általi megveretés elviselhetetlen gyalázatának.

Agyam szédül, vérem fagy már csak arra a gondolatra is, hogy mivé leszünk a világ szemei előtt. Eddig ha nem is büszkélkedve, a mire okunk nem volt, de önérzettel említhettük a külföldön fajunk tisztességes nevét. Ezentúl vagy pirulva mondjuk el, vagy eltagadjuk, hogy ezen meggyalázott nemzethez tartozunk. Multunk és jövőnk — pedig egyik sem a miénk — merülhet el egyszerre ez idétlen politikánk által teremtett zavarok özönében.[1]

Én nem sokat foglalkoztam jogi tanulmányokkal, — mondogatta máskor — de annyival többet hazai politikánk és Ausztriával fennálló viszonyunk szövevényeivel. — Jurista tehát nem vagyok, ez tán szerencsém is; de annyi bizonyos, hogy a politikában többet adok a lett dolgokra, mint az irott szavakra. Ennélfogva én a pragmatica sanctiót is nem holt szavaiból, de azon fejleményekből itélem meg, melyeket tényleg létre hozott, úgyszólván teremtett. — Az kimondja egy csoport országra, melybe mi is be vagyunk foglalva, hogy egységes oszthatlan birodalom.

Ezen együttesség alapján nyugszik e monarchia nagyhatalmi állása Európában és ezen nagyhatalmi álláshoz fűződik az európai súlyegyen felette fontos érdeke. — A nagyhatalmi

[1] *Kovács Lajos* id. műv. II. 215. lapján.

állás Magyarország nélkül tarthatatlan volna. Csak Magyarország által lehet és áll fenn ma ez a keleti birodalom, melynek létezése a legfontosabb európai érdek. — De ezen egységes erő-kifejtésnek megvannak a maga elutasithatlan feltételei. Ezeket őseink indefiniált állapotban hagyták, mert minden erejöket és gondjaikat részben a törökök elleni harczok, részben saját benső intézményeik megvédése vették iéénybe. Engedtük az uralkodóházat végezni az európai ügyekkel, a mint tetszett neki, de adtuk katonáinkat és viseltük a terheket, a mint tőlünk tellett. — A márcziusi engedmények a helyzetet teljesen megváltoztatták.[1] — Mind Ausztria, mind Magyarország függelten miniszteriumot nyert, de ezeknek hatósága saját területök határain túl nem terjedhet. Ők nekünk, mi nekik nem parancsolhatunk. — A miniszteriumok megalkotása által tehát még az együttes, a birodalmi actió fontos érdeke biztositva nincs. A birodalom megszünik nagyhatalom lenni, hacsak a külföld irányában mint compact egység nem áll és minden külactiójában nem szigorúan egységes.[2] — Ez a keleti birodalom világrészünkben a legfontosabb történelmi alakulás, mely Európának ma egyik legvitálisabb érdekévé vált, úgy hogy annak megdöntését Európa sem nézhetné el".

„És én hiába szólok, nem ért engem senki. Izolálva, elhagyatva vagyok, reménytelen kétségbeesésemben egyedül, Cassandra szerepére kárhozva, hogy hirdessem nemzetem bizonyos pusztulását.[3]

Kifáradva, megtörve, az évek óta folytatott harczban a sors ellen kimerülve, mindenkitől elhagyatva állok nézeteimmel, senkitől meg nem értve, senkitől nem gyámolitva! Lehetek-e hasznára valakinek? Lélekölő tétlenségben szótlanul nézni, miként sodortatik a nemzet az örvény felé és látni egyfelöl a meggondolatlan elbizakodást, másfelöl a jóakaratú balfogásokat, és viselni az egyetértés látszatát oly eljárásért, melyért elitél minden gondolkozó ember és melyért egykor pirulnunk kell az utódok előtt: nem borzasztó helyzet-e ez, a hová akaratlanul jutottam?"

[1] *Kovács L.* id. műv. II. 216. l.
[2] *Kovács L.* id. műv II. 217. l.
[3] *Kovács L.* id. műv. II. 226. l.

Míg családja Pesten volt, addig ezen kétségbeesése még csak enyhült koronként némileg, de a mint orvosainak és egy két benső, hű barátjának tanácsa ellenére annak biztonsága szempontjából azt eltávolította magától, akkortájt azután egész éjeket töltött a legnagyobb aggodalmak közepett virrasztva. Míg végre az ő szivós szervezete is megtört a lelki küzdelemben és honfiúi kétségbeesésének esett áldozatul. Mindenki által ismert utolsó szavai, melyekben annak kifejezést adott, a Kemény Zsigmond feljegyzése szerint ezek voltak: „Oh, én a csillagokból olvasok; vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni őrülten, engesztelhetetlenül. Pest oda van. Oh, az én füstbe ment életem. Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve: flagellum Dei." Az a szomorú nap, melyen dr. Balogh Pálnak őt Pestről a döblingi tébolydába kellett kisérni, 1848. évi szeptember 5-dike volt. Megtébolyodik.

Ámbár a sajtóban és később az országgyűlésen is méltatlanul azzal gyanusították Széchenyit, hogy a betegsége csupán tettetett volt azon okból, hogy a veszélyesekké vált közügyekben való részvételből kivonhassa magát, mindabból, a mit ezidei állapotáról tudunk, kétségtelen, hogy lelki betegsége a valóságos tébolyig fokozódott ekkor. Midőn orvosának kiséretében Bécsbe utazott,[1] Vörösvártt kiszállván kocsijából, a szántóföldön megfutamodott s cselédei által utóléretvén, alig lehetett őt rábeszélni, hogy az utazást tovább folytassa. Esztergomban látszólag nyugodtan hagyta el az ebédlő asztalt, de egy fasorba érve, pisztolyt szegezett magának s komornyikja alig birta az öngyilkosságtól visszatartani. Később pedig, midőn az őt szórakoztatni kivánó orvos sétára vitte, egyszerre neki iramodott a Dunának s elérvén a hajóhidat, arról a folyamba vetette magát. Felülről egy teherhajó haladt lefelé éppen mellette s annak csolnakjával fogták ki. Győrben találkozott nejével, a ki további útján kisérni kivánta; de azt ő nem engedte meg. Mosonyban kiugrott kocsijából s kiabálva végig futott a főutczán, hogy ő ég s oly dühöngésbe esett, hogy meg kellett kötözni és ágyba fektetni. Ugyanez történt meg Viselkedése döblingi útján.

[1] *Kecskeméthy Aurél:* Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála (1849—1860) II. kiad. Pest, 1866. 21. 36. ll.

vele közvetlen megérkezése után Döblingben is. — Évek teltek el, mig állapota észrevehetőleg javult. Időközben eleinte teljes apathia fogta el, melyet koronként csak tomboló rohamai szakitottak meg. Midőn 1850-ben Bécsben tartózkodó nejét a tébolyda orvos-tulajdonosának kiséretében meglátogatta, családját kisirt szemeivel, beteg kinézésével s kifogyhatatlan önvádjaival megrémitette. De akkor maga is oly izgatottságba jött, hogy e jelenet kinos hatása alatt megfogadta, hogy azt a szomorú helyet élve nem fogja többé elhagyni. Ezt a fogadalmát azután meg is tartotta.

Állapota Döblingben.

Évek mulva azonban érdeklődni kezdett a külvilág iránt. Eleinte a sakkjáték, melylyel ekkor nem tudott eltelni, nyujtott neki némi szórakozást,[1] minélfogva egy fiatal, fizetésért vele játszó magyar tanuló az által idegeit túlfeszitvén, szintén megtébolyodott és erre nem sokára meg is halt. Később Lonovics József érseknek látogatása után, a ki hazafias magaviseleteért volt Bécsbe internálva, mint annyiszor életében a vallásban talált bizonyos vigasztalást.

Hanem 1853-tól kezdve azután állapota lassan, de fokozatosan javult. Azonban idegrendszere teljesen egészségessé soha sem vált többé. Csak az igazságnak felelt meg ennélfogva az a védelem, melyben — utolsó évi magatartásának ugyan elitélésével — ifjúkori barátja, báró Wesselényi Miklós a sajtóban, Horváth Boltizsár pedig igen melegen és minden gáncs nélkül a debreczeni országyűlésen részesitették őt.

Állapotában mindazáltal, annak zavarossága daczára, forduló pontot látszik képezni az a levél is, melyet 1850. évi szeptember 8-án Tasner Antalhoz magyar bevezetéssel, de aztán túlnyomólag németül irt. Ebben olyan vádakat szór maga ellen, melyek arról tanuskodnak, hogy még rögeszméinek erős befolyása alatt állott. Valamennyi ez időben kelt levelei mindannak, a mit valaha életében hirdetett, éppen ellenkezőjét tartalmazzák. Ezek szerint nagyobb boldogság, több igazi szabadság, emberszeretet és fölvilágosultság soha sem volt a földkerekségén, mint a régi Magyarországban. Kossuth és társai mind ártatlanok, mert mindent csak abban a lázban tettek, melybe ő izgatta őket. Hova fejlődött volna ez az ország,

[1] *Kecskeméthy* A. id. műv. 37.

ha ő nem zavar fel mindent? Eszébe jutott az öreg Horváth István ama mondása, hogy a magyar volt az Isten választott népe, mely a vízözön után fennmaradt valamennyi nemzetek fölött uralkodni volt hivatva. Minő családok, minő kitűnő férfiak voltak itt nagy számmal? Ezek közül negyvenet névszerint is felsorol. Mi mindent vihettek volna ezek véghez, ha ő nincs, a ki rossz útra csábitotta őket? Végtelen volt az uralkodóház minden tagjának szeretete és ragaszkodása a dicső magyar nemzet iránt, melynél még Metternich sem ismert dicsőbbet. És mindezt ő tette rommá! Soha bölcsebb nemzet nem létezett! Mennyi ész és mennyi tapintat uralkodott itt; s mindent ő zúzott porrá! Szóval feldult kedélyének egész zavara jelentkezik ekkorról megmaradt nyilatkozataiban, melyek azonban a külvilág iránti érdeklődésről tanuskodnak.

Állapota javulni kezd.

De azután kedélye csillapodni, helyes felfogása visszatérni kezdett. A szabadságharcz minden mozzanatáról értesült utóbb, anélkül, hogy a nagy nemzeti csapásokért magán kivül bárkinek is valaha szemrehányást tett volna. Sőt a bel- és külpolitikának, de különösen Magyarország akkori politikai viszonyainak részleteiről is oly tudomással birt, hogy a kik vele ez időben érintkeztek, szellemének elhomályosulását legalább jó ideig hajlandók voltak mesének tartani.

Deák Ferencz is meglátogatta őt 1857-ben. Marienbadból 1857. július 21-én sógorához, Tarányi Józsefhez, intézett levelében így nyilatkozik róla: „Bécsből meglátogattam Széchenyit Döblingben. Öregült ugyan, de nem többet, mint bárhol is annyi idő óta öregült volna; valamivel kövérebb, de fehérebb, s fogait elvesztette; de 65 éves embernél ez sem rendkivüli. — A mi lelki állapotját illeti, abban, úgy látom, semmi nyoma a betegségnek. Eszejárása épen olyan, mint előbb volt; előadása épen olyan érdekes. Negyedfélóráig voltam nála. Igen örült, igen szivesen fogadott.“ [1] Hasonló benyomást tett az őt akkor tájt meglátogatott gróf Dessewffy Emilre is. — Már korábban bekövetkezett egy korszak döblingi magányában, midőn már sem a sakkjáték, sem naplóinak és leveleinek irogatása nem szórakoztatták őt eléggé, hanem

[1] Deák Ferencz emlékezete: Levelek, Budapest, Ráth Mór, 1890, szerkesztői név nélkül, 239. l.

tettvágya felébredvén, kifelé is hatást akart gyakorolni. Így 1856-ben, midőn 24 magas állású magyar által a következő évben megismételt kérvény beadása kiséreltetett meg ő felségénél, melyben őt a helyzet veszélyessé alakulására figyelmeztették, a közügyek menetével nagyon törődik. Ő akkor a Timesba kezdett czikkeket irogatni, melyek az angol közvéleményt a Magyarország ellen elkövetett jog- és méltánytalan eljárásról világositották fel. Ez időben rövid időközönként politikai röpiratok is jelentek meg, melyek egyikét Széchenyinek tulajdonították. Felemlítendő még, hogy 1858-ban november 6-án, midőn a Bach-kormány a magyar tudományos akadémia alapszabályainak oly értelmű módositását követelte, hogy abból hagyassék ki az a pont, mely szerint ez intézetnek czélja a magyar nyelv művelése, ő az ellen a magyar tudóstársaság igazgatótanácsához czimzett levelében formaszerinti óvást emelt. Ez iratában azt mondja, hogy felséges urunk előbb-utóbb, de elvégre bizonyosan át fogja látni, hogy a monarchia népeinek amalgamizácziója és elnémetesitése nem egyéb, mint az akkori államférfiak észficzamlott theoriája. Mert ha egyszer zivatarra kelnek az idők, legtöbb népei kifelé fognak gravitálni. Csak a magyarnak nincs e világon rokona és nincs más hazája, mint a négy folyam közötti és három hegy alatti alkotmányos paradicsom. Az tehát jólétét, szerencséjét és boldogságát egyedül törvényes királyának védpajzsa alatt remélheti. „Én szeretem hinni“, írja, „hogy fiatal fejedelmünk, ha látni és hallani akar és egyedül saját velejének tanácsát követendi és egyedül szive sugallata után indul, bizony mondom, Magyarország tekintetében még Corvin dicső korát is homályba állitandja. De ünnepélyesen óvást teszek, hogy a haza oltárán hozott áldozatomnak kamatait én fizetni nem fogom, ha tapasztalni volnék kénytelen, hogy adományom más vágásba szoríttatnék, mint az, a mely a magyar akadémia eredeti czéljával megegyez és a törvény által megerősittetvén, szentesíttetett is.“ Ő ez esetben a megmérgezett akadémiától járulékát elvonván, maga és örökösei azt valamely más hazai czélra fogják forditani és e tekintetben csak a nyers erőnek fognak engedni. Gróf Dessewffy Emil ezt a levelet nem terjesztette az igazgatótanács elé, hanem Széchenyit annak

A Timesba ír.

Óvása az akadémia nemzetietlenítése ellen.

Jóslata Ferencz József király Ő Felségéről.

visszavételére bírta, a mi az akkori viszonyok között magának az ügynek is érdekében állott.[1]

Mindez arról tanuskodik, hogy gróf Széchenyi István, a mint magával csak némikép újra rendelkezett, megint a haza ügyének szolgálatába kivánt állani. De mivel egészségének szilárdságában nem bízott, ezt a szolgálatot csaknem kizárólag irodalmi tevékenységével vélte teljesíthetni. Újból behatóan foglalkozik a közügyekkel.

Életének utolsó éveiben két munkát írt Döblingben:[2] a következő fejezetben részletesen ismertetett „Önismeret" czímű paedagogiai művét és a híres „Blick"-et. Az előbbi csak halála után látott napvilágot, de a Blick Londonban 1859-ben jelenvén meg, még az ő életében oly hatást idézett elő, a mely eleinte szerzőjének örömet okozott ugyan, később azonban végzetessé vált reá nézve. A munka keletkezésének okát és történetét szintén a következő fejezetben mondom el; itt csak azt említem fel, hogy a Falk Miksa találó megjegyzése szerint az akkori politikai rendszerre Széchenyi István vele oly csapásokat mért, mintha az a korbács, melylyel ezt tette, skorpiókból lett volna fonva. Soha sem vallotta be, hogy ezt a művet ő írta és pedig azért, hogy meghitt barátai számára a netán felmerülő rendőri és birói zaklatások esetére ezáltal mégis könnyebb helyzetet kivánt teremteni. Az eredeti kéziratot Béla fiának, miután azt vele sajátkezüleg lemásoltatta volna, meg kellett semmisítenie. E másolattal utaztatta őt Londonba, a hol azt az emigránsként ott élő Rónay Jáczint segítségével kinyomatta. A munkát azután különféle módon számos példányban csempészték be a monarchiába, melynek különösen akkori egyetlen székvárosában magas ára daczára annak bámulatos kelete volt. Az Önismeret és Blick.

Habár e mű minden sora Széchenyire vallott is, de mivel a legrejtettebb hivalos titkokba való rendkívüli beavatottsággal volt írva, ez a körülmény a gyanut jó ideig elhárította tőle. Azonban attól teljesen nem menekült meg s ennek volt tulajdonítható az a házkutatás, melyet 1860. évi márczius 3-án nála és a vele akkoriban gyakran érintkezett Falk Miksánál, Kecskeméthy Aurélnál, Hollán Ernőnél és Házkutatás Széchenyinél.

[1] *Kecskeméthy A.* id. műve 88—92. ll.
[2] *Kecskeméthy A.* id. műve. 75. l.

Széchenyi fiainál tartottak. Ezen házkutatás óta Széchenyi kedélyhangulatában nagy visszaesés volt tapasztalható, a mit még inkább fokozott az a levél, melyet báró Thierry rendőrminisztertől kapott, a hol ez megírta neki, hogy nem küldheti vissza a Széchenyi által tőle kivánt nem politikai természetű iratait, sőt tudtára adja, hogy készüljön el, mert a döblingi tébolyda megszünt reá nézve biztos menhely lenni. Ebből a válaszból Széchenyi látta, hogy őt olyan állapotban levőnek tartják, a kit — esetleg nem is szabad lábon — bűnvádi kereset alá is lehet helyezni. Valószinű, hogy az ezzel járó összes körülményeket Széchenyi oly sötéten festette ki magának, minélfogva az evvel járó meghurczoltatásnak és gyalázatos bántalmaknak elébe tette a halált. Attól különben sohasem félt és az öngyilkossággal is mint mentő eszmével már ifjú korában megbarátkozott. Innen magyarázható meg, hogy utolsó napjait balvégzetü elhatározása daczára aránylag mégis nagyon nyugodtan töltötte s mindenkire nézve nagy meglepetést képezett az a hir, mely tudatta a világgal, hogy 1860. évi

Halála. április 8-án gróf Széchenyi István pisztolylövéssel önmaga vetett véget életének.

Mindezen események, valamint hült tetemeinek a Széchenyi nemzetség csenki mauzoleumában való elhelyezésének gyászos képe élénk szinekkel vonultak el előttem, midőn az 1901. év nyarán azt a helyet, valamint a felső-döblingi, most a Bécs XIX. kerületében levő Billroth-utcza 69-dik szám alatti, azóta tulajdonost kétszer is cserélt tébolydát meglátogattam. Nagy sajnálatomra ott a legelőzékenyebb fogadtatás mellett sem találtam mást, mint azokat a puszta falakat, melyek közt „a legnagyobb magyar“ élő halottként közel tizenkét évig senyvedett, és az intézet régibb beteg-jegyzékének illető rovatában e szavakat olvastam: „56 Jahre alt, katholisch, verheirathet, Minister der öffentlichen Bauten im ungarischen Ministerio. Wurde auf Veranlassung seiner nächsten Angehörigen in Begleitung des Med. Dr. Balogh in die Anstalt gebracht. Art der Krankheit: Melancholie. Erschoss sich am 8. April 1860.“ Mutatja ez az akkori felületes eljárást még az ily előkelő magán intézetekben is, minek folytán Széchenyi nagy betegségéről ezen kivül csak dr. Görgen tulajdonosnak és két assistensének meglehetősen zavaros és

ellentmondó vallomásai, melyeket a törvényszék előtt tettek. vannak meg, mivel agyát a lövés teljesen szétrombolván, azt halála után sem lehetett megvizsgálni. A sors ennélfogva úgy akarta, hogy az utókor nagy reformatorunk szervezetének fő baja tekintetében teljes bizonyossággal sohase birjon. De ha ezzel nem rendelkezünk is, életének minden főbb mozzanatát annyira ismerjük, hogy lángelméjének és lelkületének fenséges voltáról ma már egy józanul gondolkozó ember sem lehet kétségben.

Gróf Széchenyi István jellemzése azonban a benne észlelhető nagy, de csodálatosképpen kivétel nélkül kibékülő ellentétek miatt nem könnyű feladat. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes sziv embere egyesül. A magas eszményi felfogás és a gyakorlati érzék; a tiszta ethikai álláspont és a reálpolitikának józan számitása; a legnagyobb áldozatra kész fajszeretet s az ildomos és vallásos melegségű emberiesség; a hitbuzgó katholicismus és a többi felekezetek iránti legnagyobb türelem; a feladatok egészének szem elől sohasem tévesztése és a társadalmi kérdések legkisebb részletei fontosságának is átértése; a legtávolibb czélok merész kitüzése, de e mellett az azok megközelitéséhez vezető úton szükséges okos egymásután megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy s a tisztult menyei élvezetek utáni sóvárgás és a teljes megfeledkezés önmagáról; a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság s a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettök pedig a nemzetért szenvedett vértanuságban való kárpótlás-keresés: mindezek együtt képezik azt a nagy lélektani problémát, melyet a gróf Széchenyi István jellemének lehet nevezni.

Gróf Széchenyi István jelleme.

És ennek a problemának helyes megoldása nemcsak érdekes, hanem a Széchenyi által hirdetett tanok kellő megitélése szempontjából egyúttal nagyon fontos is reánk nézve.

Én azt gondolom, hogy annak fő nehézségeit el lehet háritani akkor, ha életét, tetteit, műveit és alkotásait egy nagy egésznek tekintjük, mert ekképp az ő valója egyes oldalainak szemléleténél az ezek roppant méretei mellett mutatkozó ellentétek egy magasb rendű harmonia elemeivé olvadnak össze. De ez a harmonia éppen jellemének nagy ellentétetei

Jellemzése nehézségeinek a nyitja.

folytán nem valósulhatott meg könnyü szerrel, hanem csak úgy, hogy avégből neki igen sokat kellett szenvedni. Csengery Antal egy ízben azt mondta róla, hogy Széchenyi a legboldogtalanabb ember, a kit valaha látott. Annyi minden iránt volt érzéke és mégis mennyi mindenről kellet lemondania, hogy egységes nagy reformtervének megvalósulását tőle telhetőleg előmozdíthassa. Maga is oly nagynak és nehéznek tekintette hivatását, hogy az adott viszonyok között elérhető sikerében sokáig kétkedett. De nehogy ez iránt másokat is kétségbe hozzon, neki az abba vetett feltétlen bizalmat kellett hirdetnie.

Küzdelme saját kételyeivel.

Midőn azután ebbeli kételyei elhárultak és maga is őszintén kezdett bízni a jövőben, jött egy áramlat, melyben az általa felébresztett életerő túlcsapongását ismerte fel. Ekkor meg mindent, a mi előtte kedves, nagy és szent volt, veszélyeztetve látott az által. Mintha lidércznyomás nehezült volna keblére, ismét belső küzdelmei támadtak, melyektől martyr életének végső perczéig nem szabadult meg soha. Küzdelmeinek terei és azon tárgyak, melyek ellen harczolnia kellett, változtak tehát, de végczélja állandóan mindig egy volt, azt egy pillanatig sem tévesztette szemei elől és annak biztositása végett folyton óriási tusát kellett vívnia.

Folyton óriási tusát vív.

Meg volt győződve arról, hogy a nemzetet nem a hatalmunk köréből kiesett multon való merengés, hanem a jelen szükségeinek kielégitése és a jövő hathatós előkészitése által lehet megmenteni. Abba tehát mindenek előtt oly önbizalmat kivánt önteni, mely kész a legnagyobb nehézségekkel is szembe szállani. Erejének fokozása és szervezetének kiegészülése végett központositani és nagyobb összetartásra igyekezett birni a társadalmat. A magyar nyelv erejét és fejlődési képességét nem győzvén eléggé bámulni, annak a maga természetes jogaiba való helyezésétől a nemzet részeinek tömöritése tekintetében igen sokat várt. A tisztult és nemesbült nemzetiség ápolását, mert az isteni eredetű, elébe tette az alkotmány fejlesztésének, mert ez csak emberi mű. A szabadságról az volt a felfogása, hogy az nem illet meg egyaránt minden népet. A szabadság teljessége csak az oly nemzetnek való, mely azt önfegyelmezése által a renddel meg tudja egyeztetni. A haladást tehát biztos alapra fektetendő, azt mindenki ön-

Mély meggyőződései és határozott czéjai voltak.

reformjával akarta meginditani, e végből pedig a haladási vágyat kivánta minél több emberbe beoltani. Minden tényezőt megragadott, mint mondani szokta volt, „mindent utilisálni" törekedett. A legaprólékosabb dolognak lélektani hatását fürkészte és lehetőleg alkalmazta; a nagyobb nyomatékú tényezők hasznositásáért pedig, a minő a nemzet és a trón között fennállott nagyfokú bizalmatlanság eltüntetése, áldozatkészségében nem ismert határt. Ez az áldozatkészség az anyagiak odaadásán s ennek állandóan tehetése végett saját gazdálkodása és életmódjának teljes átalakitásán, az emberi erőt felülmuló titáni munkásságon, egészségének csaknem teljes elhanyagolásán kívül főleg abban a megalázkodásban állott, melyet koronként szükségesnek ismert fel, hogy tervei megvalósulásának erkölcsi hatását az emberileg lehető legnagyobb mértékben biztositsa. Miután pedig a huszas évek alatt is nagyon koczkázatos lett volna a Bécsben visszatetszésre találó politikai reformokkal lépni fel, de mert ő ezeket különben is csak később megérendő kérdéseknek tartotta, kezdeményeit a kormány által el nem nyomható, loyalis, óvatos módon okos számitással kizárólag a társadalmi működés terén inditotta meg. Hogy mily lelkiismeretesen járt el, arról naplóiban foglalt folytonos tépelődései, de hogy ezek daczára mily határozottan lépett fel, arról első három nagy irodalmi munkájának tartalma és a velök elért rendkivüli hóditás tanuskodik, mely a hazai szellemvilágnak kivétel nélkül minden terén észlelhető volt. Ismerjük a történelmünkben páratlanul álló óriási hatást, melyet egyedül erős erkölcsi és még csak az ezek által is kitaktikázható lanyha állami tényezők mozgásba hozatalával az első nagyobb művének megjelenésétől számitott tiz év alatt előidézett.

Ekkor csak az szomoritotta el, hogy oly kevesen értették meg. Hányszor tördeli kezeit s vádolja önmagát, hogy nem tud elég érthetően irni, minélfogva nemzete a reá nézve életérdekű nagy igazságokat nem szivleli meg, melyeket pedig ő oly tisztán lát és élénken érez át, de azokat meggyőző erővel előadni nem képes, Mily irigylendők, de egyénileg — teszi hozzá — mily sajnálatra méltók azok, a kik minden gondolatukat tökéletesen képesek kifejezni! Irigylésre méltók, mert a beszédnek hatalmával birnak, de sajnálandók, mert oly ke-

veset gondolnak és éreznek, hogy azt emberi nyelven is elő tudják adni.

Lelkének disharmoniája.

Ennek folytán közte és a nemzet nagy többsége közt űr támadt, melyet lelkének odaadásával sem volt képes áthidalni. Így keletkezett az ő kedélyében is az a disharmonia, mely azután csak halálával szünt meg. Később az események neki adván igazat, a nemzet nagyrészt felismerte, hogy a köztük sokáig fennállott félreértésben nem egyedül Széchenyi volt a hibás.

Valójának összhangja mindig fáradságos munkájának eredménye volt.

Azonban kétségtelen, hogy a test, szellem és erkölcs erejének összhangja eredetileg nem volt meg a Széchenyi valójában, azért annak létesitése és fenntartása mindig végtelen fáradtságába került. Midőn az ily nehezen létre jött egyensúly azután huzamosabban megbomlott, azt ő többé nem birta ismét helyreállitani. De az összhang eredeti hiányát kizárólag testi szervezetének egyoldalúsága idézte elő.

Széchenyi kinézését általán ismert remek jellemzajzában báró Kemény Zsigmond oly pontosan írta le, hogy mindazok, kik életében valaha jobban megfigyelték őt, az abban róla festett képet felette találónak jelentették ki. „Széchenyi — írja báró Kemény Zsigmond[1], — erős, de nem athlétai, magas, de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jólformált mellel, izmos, edzett karral és középnagyságú napsütött kezekkel. Pofája miatt, mely széles s eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal, ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbbé sem vala hajló. Arcza sötét-sárga, rézvörös szinezettel a pofa közepétől a száj és szem vonalai közt. Homloka széles, magas, gondolkodó és redőkbe vont. Alkotása egészben különbözik a Wesselényiétől; mert ennél az alsó homlok volt csodálatosan kiformálva s annyira emelt párkányú, hogy a szemnek mélyen kellett alatta feküinni; mig Széchenyinél a felső homlok — a nagyszerűbb intellectualis erők helye — vala oly domború, oly teljes és oly széles átmérőjű, minő igen ritkán található. E méltóságos, de sötét homloknak jellemét kiegészitette a

[1] Széchenyi István czímű nagyszerű jellemrajzában. (Először Csengery A. Magyar statusférfiak és szónokok könyve, másodszor K. Zs. tanulmányai közt. Kiadja Gyulai Pál Ráth Mórnál 1870. 279, 280 ll.)

sürü, nagy szálú, szögletes ívű és egymásba folyó két szemöld, mely annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élczeket csinált reá, s népszerűsége egyik akadályának mondá. Széchenyi szürke szemei nem voltak azon lelket áthasitó, megkövesztő, leigéző élűek, azon égető, rejtélyes, majdnem diabolikus tüzűek, mely Görgey Arthur szép metszetű szemeit oly vonzókká és félelmesekké teszi. Nem közelíték meg hatásban a Teleky László méla, kedélyes, ábrándos nagy fekete szemeit; de jellemökre nézve e kettőnek vegyületéből állottak. Széchenyi nézése majd fürkésző, éles s a kebel apró titkait kikutató volt; majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévetegeibe merülő . . . Orra vastag tövű, merész hajlású és tág nyilású volt. Sürű, nyirott, fekete bajúsz takarta a középszerűnél nagyobb szájat. Álla oly erős, oly csontos, oly széles és tömör, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigorú akarat daczát s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt, ha emelni nem akarta; bár a magasabb fokokon vékonynyá, sipitóvá, rekedtté vált. Széchenyi koponyája nagy vala, de a kiformált hátulsó és középrész fölött uralkodott az előagy tanyája, a széles átmérőjű magas, domború homlokkal s az emelkedett felső főcsontokkal.“

Ezen külső alatt alapjában igen erős és szívós szervezet működött. De az részint örökölt hajlamainál, részint ifjúságában folytatott életmódjánál és már korán túlfeszitett munkásságánál fogva nagyon hamar feltünő rendellenességeket tüntetett fel. Atyja alig 50 éves korában búskomorrá lett, anyai nagybátyja, gróf Fesztetich György pedig igen szarkasztikus, epés ember volt. Idegrendszerének rendkívüli érzékenysége kitünik abból, hogy már mint 20—21 éves fiatal ember egy őt izgató levél írása közben elájult. Később is, férfikorában, nyilvános helyen — az országgyűlésen — ájulás vesz rajta erőt, midőn érzékeny oldalát, az ország iránti őszinte odaadását látszanak egyesek gyanusitani. Az idegesség tehát vele született baj volt. Erről győznek meg bennünket naplói, melyek szerint törekvései sikerének vagy sikertelenségének hatása alatt az már az ifjú Széchenyinél is annyira fokozódik, hogy az élet derült tavaszán is nem egyszer csaknem a kétségbeesés karjaiba kergeti őt. Ezzel párhuzamosan igen korán Szervezete.

fejlődött ki májbaja is, mely ellenőrzetlen pillanataiban igen hajlandóvá teszi őt a pessimismusra. Izomereje azonban ifjú korában igen ruganyos volt; kitünően lovagolt, úszott és vívott. Katonáskodása alatt könnyű szerrel csinál bravourokat. Később, midőn már a „nemzet napszámosává“ szegődött, kortársai mindig fáradhatlannak látták a munkában. Termékenysége az irodalom terén, különösen, ha meggondoljuk, hogy a cselekvés is mennyire igénybe vette, tüneményszerű. A munkában akkor sem tartott mértéket, midőn a testnek ápolása már észszerű életrendszabály lett volna nála. Még 1846-ban is, midőn a szabályozási ügyek meginditása végett heteket tölt a Tisza vidékén, daczára annak, hogy a mellette volt Kovács Lajos tanusága szerint igen jól tudott volna még aludni, mert akkortájt egészséges, erős álma volt, a hajón pitymallatkor rendesen felzavartatja magát, csakhogy írásbeli munkálatain dolgozhassék, mivel később az egész napot az érdekeltekkel kellett töltenie.

Ideges természete.

És habár idegessége a korral fokozódott, még 1848-ban is úgy ír és beszél, mint egy fiatal ember, és ifjú munkatársainak oly utasításokat tud adni a legbonyolultabb szakkérdések feldolgozása tekintetében, hogy sikeres működése által régi befolyását csaknem visszanyeri és ezáltal Kossuth politikai posiczióját népszerűségének delelőpontján egy pillanatra komolyan veszélyeztetni képes. Lehet-e ily jelenségek közt azt mondani, a mit Grünwald Béla állít róla,[1] hogy egész életét megmérgező súlyos idegbajban szenvedett? E titkot állitólag Naplói deritették fel, mert 1848 előtt a hozzá közelebb álló személyek, sőt családjának tagjai, de még orvosai sem tudták azt. Vajjon lehetett volna-e, a mint az idézett műben mondatik, azt ily sokáig gondosan titkolni, és létezik-e valóban súlyos idegbaj, mely harminczöt évig oly nehéz viszonyok közt, mint a minők gróf Széchenyi Istvánéi voltak, feltünőbben nem haladt volna úgy, hogy csupán naplói, melyekben szenvedéseit maga előtt már nem takargatja, árulhatták el testi és lelki állapotának szomorú képét? Csak a saját előzetesen megállapitott tételének kedvéért felállitott érv tehát

[1] Az Új Magyarország, gróf Széchenyi István, irta Grünwald Béla. Budapest, 1900. 15. l.

Grünwaldnál az az állítás, hogy azon folytonos naplójegyzeteiből, melyek bajának jelenségeire vonatkoznak, biztosan meg lehet állapitani a betegség természetét s fokozatos fejlődését. Felületes állitás ez, mely a szóban levő naplók természetének félreismerésén alapszik. Jól jegyzi meg Kovács, hogy azok alapos megértéséhez a Széchenyi élete folyásának *minden* mozzanatát jól kellene ismerni. Szerinte csak Tasner Antal lett volna abban a helyzetben, hogy e naplójegyzetek egyes feltünő és meglepő részleteinek valódi hátteréről és igazi okairól felvilágositást adjon; de a Széchenyi szivbeli titkait ő sem ismerte. A Grünwald könyvében következik ezután a melancholia tüzetes leirása, melynek tünetei már most egyenként reá illenek — nem a Széchenyi nagyszabású gondolkozására és eljárására, hanem bizonyos feljegyzéseire, melyekben gyakran semmi más nem jelentkezik, mint az ő őszintesége, önmaga iránti szigorúsága, sokszor szeszélye és változó hangulata. Jegyezze fel csak valaki, a ki erősen érez és mélyen gondolkozik, oly pontosan, mint a hogy Széchenyi tette, összes érzelmeit és valamennyi felvillant gondolatát, akkor nem ritkán még nagyobb kedélyhullámzást fog magánál észlelhetni, mint a naplókban, melyek tudvalevőleg sokáig a Széchenyi önnevelésének egyik segédeszközét képezték. Idegbaja, mely oly roppant küzdelmeket birt ki negyedfél évtizeden át, eredetileg nem lehetett tehát veszélyes jellegű, ha a mellett oly férfiak, a kik utolsó évei alatt csaknem szakadatlanul vele éltek s őt folyton megfigyelték, nemcsak semmi józantalanságot nem vettek észre rajta, hanem azok szintén nem közönséges felfogása az ő mély gondolkozását, éles elméjét, okos alkalmazkodását és tervei megvalósitása közben tanusitott mérsékelt bölcseségét nem győzik bámulni. Báró Kemény Zsigmond azt mondja róla, hogy övé volt Magyarország leggondolkozóbb agya, Kovács Lajos pedig megállapitja, hogy a vele közösen intézett országos ügyek kisebb részletei tekintetében néha talán igen, de azok egészére és általában a nagy dolgokra nézve tudtával még az utolsó három év alatt sem tévedett soha. Orvosai közül is az egyik, midőn már idegrendszere csakugyan bomlásnak indult, a politikai szakadatlan nagy izgalmak folytán csak idegláztól féltette őt.

Lángesze és tébolya.

Mindezzel nem akarom azt állitani, hogy a gróf Széchenyi István szervezete normális volt, hanem csak annak akarok ellene mondani, hogy ő már ifjúkorában, vagy férfikora delén is veszélyes melancholiában szenvedett. Átlagos emberi szervezet az övé már csak azért sem lehetett, mivel, mint azt kétségbe senki sem vonja, a legnagyobb magyar valóságos lángész volt. Hogy pedig a lángelme és a téboly számtalan esetben igen közel állanak egymáshoz, azt nemcsak az újabbkori kutatók, hanem már Aristoteles is emliti, midőn megjegyzi, hogy sok ember a vérnek agyába való tódulása folytán költővé és prófétává lehet. A rendkivül izgékony agyúak, mint szerinte Socrates, Empedokles és Plato, okosak és beszédesek voltak, mig a hideg epéjű emberek kevés tehetségűeknek és gyáváknak mutatkoznak.[1] Az újabbkori iróknak egy egész hosszú sorozata pedig tudományos munkákban bizonyitja, hogy a lángelme ugyanazon okok folytán lesz alkotó erejűvé, a melyek sok esetben végre őrültekké teszik az embereket.[2] A nagyon szellemes, vagy éppen alkotó szellemi erővel biró emberek általában rendkivül érzékenyek szoktak lenni. Őket olyan dolgok, a melyek másokat csaknem érintetlenül hagynak, képesek a legnagyobb izgalomba hozni. De éppen ezért a lángelmék számtalan oly dolgot is látnak, a mit a közönséges halandók nem tudnak észrevenni és ezen tehetségök által képesitve válnak ők önkénytelenül is nagy felfedezések és alkotások értelmi szerzőivé.

Azonban halandónak nem adatott meg az, hogy egyes szerveit túlságosan, emberfeletti módon és mégis büntetlenül vehesse igénybe. Az ilyen rendkivüli tulajdonságoknak megvan a maguk nagy ára is s az agynak túlságos használata később

[1] De pronost. 1. és Problemata Sectio XXX., idézve Lombroso „Genie und Irsinn“ czimű munkájának 4. lapján.

[2] *Lombroso*: Genie und Irsinn, übersetzt von A. Courth, Lipcse, Reclam-féle kiadás.

Mantegazza: Del Nervosismo dei grandi nomini, 1881.

Réveillé-Parise, Physiologie et hygiène des hommes livrés aux travaux de l'esprit. Paris, 1856.

Wachakoff: Physiologie des Genies 1875. — Latorneau. Science et matière. 1879.

Hagen: Über die Verwandschaft des Genies mit dem Irsinn, 1877.

kimerültséggel, levertséggel, az idegrendszer zavaraival, beteges érzékenységgel, esetleg az idegrendszernek kisebb-nagyobb megrendülésével is szokott járni. Az érzőképesség természetellenes megfeszitése s az erők és képességek arra következő kimerülése gyakran okai az oly különös viselkedésnek, a mely a genialis embereket és a lelki betegeket egyaránt jellemzi. A lángelme eltökélt szándékaiban, melyeket helyeseknek ismert fel, vajmi gyakran épp oly makacs, mint a minők a tébolynak áldozatai szoktak lenni. Rendesen hiúk és az önbecsérzet nagy mértékben hatalmába keríti őket, a mi ha betegessé fajul, a nagyzási hóbortnak képében jelentkezik. A lángelmének alkotása rendszerint öntudatlan és eredeti, míg a nagy képesség csupán a rendes utakat tudja másoknál jobban felhasználni. A lángelmének a maga eredetiségéről és különösségéről épp oly kevéssé van tiszta tudomása, mint az őrültnek. Hanem ezen öntudatlan eredetiség által ők sokkal nagyobb mértékben képesek gyarapitani az emberiség szellemi közkincseit, mint a legnagyobb tehetségek a maguk kiszámitott és mindent megfontoló eljárásával. A tehetség csupán felfedez és reprodukál, a lángelme ellenben feltalál és teremt. A tehetség az adott czélba mintegy kitünően lő, a lángelme pedig oly eredeti czélpontokat tűz ki és talál el, melyeket mások még látni sem képesek.

Mindazáltal egyáltalán nem következik abból, hogy valaki lángelmével bír, az, hogy neki okvetlenül meg kelljen őrülnie, de nehéz körülmények között és érzékenységénél fogva az ő eredeti szenvedélyeinek szükségképp makacsul hódolva a lángész könnyebben megőrül, mint a csupán nagy tehetség. E tekintetben egyébiránt minden attól függ, hogy a lángelme egyfelől milyen hajlamokkal jön a világra, másfelől, hogy földi pályafutása alatt milyen küzdelmeken megy keresztül.[1]

Lombroso Széchenyiről.

Ezek a tudomány által megállapitott igazságok sok mindent megmagyaráznak a Széchenyi viselkedésében és az ő naplóinak tényleg nem egyszer másként alig megfejthető ellentmondásait is érthetőkké teszik. Lombroso idézett művében, igaz, hogy semmi különöst nem mondva, Széchenyivel is foglalkozik, midőn őt a lelkileg beteg lángelmék között

[1] *Lombroso* idézett művének 338—340. lapjai.

Bolyai Farkassal együtt felemlíti. Azt állítja róla, hogy tébolyának alapját az a kielégithetlen szükségérzet képezte, hogy hazájának mennél nagyobb szolgálatokat tegyen. Midőn tehát az ehhez megkivántató módok és eszközök elvonattak tőle, egy revolverlövéssel vet véget életének. De felemlíti azt is, hogy midőn idegrendszere a megrázkódtatások romboló hatását kipihente, gondolkozási ereje ismét nem volt zavart, hanem ellenkezőleg erőben határozottan még nyert is, a minek bizonyitása végett Széchenyinek egy pár utolsó évei alatt írt levelét, mint szellemi erejének kétségbevonhatlan tanuságait idézi.

Kortársainak vélekedése róla.

Kortársai előtt a gróf Széchenyi István jelleme, mint azt idézett essayében báró Kemény Zsigmond mondja, mindig talány volt s azt a véleményt is, mely róla az értelmes közönség többségénél végre megszilárdult volt, közpályájának utolsó perczeiben, sorsának tragikuma szintén teljesen felforgatá. A világ őt hideg számítónak tartotta, midőn az anyagi vállalatok és a politikai sakkjáték mestereként bámulta meg. És íme, a döblingi szenvedő azelőtt egyszerre csak mint a szív martyrja jelenik meg. Sikerei miatt a magyarság önkéntelenül is csodálta őt, de tartózkodás nélkül nem merte szeretni azt, a kiről erősen hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi tényezőkre aránylag sokkal kisebb súlyt fektet, mint az anyagi sikerre, a ki az embereket pusztán eszközöknek tekinti, mert a haszon hideg tanának az apostola, s mint ilyen benső természetének megfelelőleg kérlelhetlenül ostorozza a lelkesedést. Azt ugyan kénytelenek voltak elismerni, hogy önző és okos számítása daczára jó hazafi, de hozzá tették, hogy olyan, a kinek meleg kedélye nincs ; az erény útján jár ugyan, de szívtelen ember. Később azután irigynek, szenvedélyesen gyülölködőnek, másokat gyanusítónak s önönmagát bálványozónak tartották, a ki a hazafiságra kizárólagos jogot követel magának. A közelgő szerencsétlenségek jósolgatását ezen kétes becsű érzelmeinek tulajdonitották és csak akkor kezdték jóslatait nyomatékosabbnak tekinteni, midőn azok szórul-szóra beteljesedtek s látnoki tehetséggel bírónak gondolták őt, a ki úgy beszélt, mint a szent könyvek. Érző szívét is csak akkor ismerték fel, midőn a honfi bú és kétségbeesés laocooni fájdalmai miatt megőrült. Észrevették az összefüggést állításai és az események, továbbá szavai és

tettei között, midőn látták, hogy a számító ész, mely a politikai érzelgések üldözője volt, magát tépte szét, mivel az általa védett szent érdekeket megmentenie többé már nem lehetett.

Érthető azonban az a félreértés, melyben Széchenyire vonatkozólag az ő kora oly gyakran leledzett, mert szívének és eszének gazdagsága mellett csak némi egyoldalúsággal is épp úgy lehetett belőle szenvedélyes, túláradó, kicsordult szívű, önmágát epesztő, csalódott kedélyű, fájdalmai miatt fullánkos s izgékony idegei folytán szeszélyes férfiút alkotni, mint azt mondani róla, hogy mindent arany mérlegre vet, a szellemi és erkölcsi eredményeket fitymálja, a hasznot, bárhonnan származzék is, jószagúnak tartja s az embereket nagyszabású, de főleg anyagi czéljainak csupán vak eszközeiként használja fel. És pedig azért lehetséges ez, mivel átható esze s izzó érzelmei egyformán erősek levén, folyton nagy harczot vívtak egymással, míg végre nagyban és egészben az összhangot és súlyegyent megteremtették benne. Ez az antagonismus biztosította eljárásában a következetességet is. Báró Kemény Zsigmond szerint csaknem rögeszméjévé vált nála az, hogy esze által szívén zsarnokoskodják és ez férfi korában többnyire sikerült is neki, sőt szíve iránt igazságtalan is tudott lenni, gyakran játszván a közönyöst, akkor is, midőn egyáltalán nem volt az. Jelleme hasonlított írmodorához, mely szétáradozik, bonyolult, közbeszúrt mondatokkal van terhelve, egyenetlen és tárgyától jobbra-balra csapong, minélfogva abban a logikai fonalat nem az találja meg, a ki egyes eszméit, hanem csupán az, a ki eszmeinek nagy tömbjeit veszi tekintetbe.

Eljárásának egészben véve nagy rendszeressége.

Az ő eljárását és ennek rendszerességét is csupán az értheti meg, a ki azt a maga egészében veszi figyelembe. De ekkor aztán arról kell meggyőződnie, hogy az a rendszer bámulatosan van kigondolva, annak egyes részei szorosan összefüggnek s mélysége és magassága szédületes. Csodálkozhatni-e azon, ha egyfelől ezt a nagyszabású rendszert kortársai nem értették, másfelől pedig Széchenyi magát a nemzet egyedül hivatott orvosának tartotta. Egy 1842. évi beszédében mondotta azt, hogy az „axioma tisztaságában véli látni nézeteinek kirekesztő helyességét“. Mély hite volt azok nagy horderejében s elszigetelt állása a magyar társadalomban méltán han-

golta őt méla búra és fájdalmas érzésre. De oly melegen és odaadással szerette faját, hogy annak méltatlanságai sem riasztották el kötelességének váltig való hű teljesítésétől, mert mindent mérlegelő, számba vevő s a mások szemei előtt homályt terjesztett ködön is átható agyának munkássága megdöbbentő világosságba helyezte az ő látása számára azokat a veszélyeket, melyek felé makacs elszántsággal látta rohanni nemzetét. Ő tudott színlelni a siker érdekében és oly indokok alá rejtette valódi szándékát, melyekkel a félreértések tömegén keresztül is mindig eljutott az eredményhez. Áhitozta fajának igaz elismerését és mégis kitette magát gyanusításainak, de csak annak saját érdekében. Tudott tűrni s a tett alkalmas idejét hidegnek látszó önmérséklettel bevárni. Tudott alkudni az eredményre nézve az általa annyira óhajtott végeredménynek, a magyarság minél magasbbra emelésének czéljából. És mindez annál bámulatosabb, mert ő eljárása részleteinek helyessége tekintetében folyton töprengett, folyton tusakodott önmagával. Midőn a negyvenes években éles harczot folytatott Kossuth ellen, mindig elővette szakadatlanul írt korábbi naplóit; kikereste a támadás tárgyaira vonatkozó régibb nézeteit s különböző időpontban történt följegyzéseit és összehasonlítván azokat, mindig arra az eredményre volt kénytelen jutni, hogy sajnos még sem csalódott.

Hajlama az önkínzásra.

Hajlama volt egész életében az önkinzásra. Természetét maga is úgy ismerte, hogy ő annálfogva ne azon az úton járjon, a melyen a többi emberek haladnak, hanem hogy mindent másképp tegyen, mint mások. De 1824. évi január 15-én például naplójában így is nyilatkozik: „Egy bölcsész elméjével tekintem az életet, s derült szemmel nézek a jövő elébe.“ Nagyon találó, a mit mindjárt pályája kezdetén ír magáról, midőn azt mondja:

„Ha az ember azzal van megáldva, hogy mélyebbre és messzebbre lásson, mint a többiek, s ha ehhez még az a bizonyos originalitás járul, mely az önállóság, függetlenség és szabadságszeretet válhatlan társa szokott lenni, úgy megtörténik sok más országban is, hogy félreértik, de nálunk egyenesen kikaczagják az embert s futó bolondnak nézik. Pedig az nevetséges ám igazán, mikor egy ostoba ember a nálánál okosabbat és tanultabbat jóizűen ki tudja nevetni. S én

oly hiú vagyok azt képzelni, hogy szülőföldemen ez velem számtalanszor megtörtént."

Midőn 1846-ban Kovács Lajost munkatársának akarta megnyerni, előtte önmagáról következőleg nyilatkozott:[1]

„Nekem meglehetősen construált agyam, de túlérzékeny idegrendszerem és heves véralkatom van; észlelő hajlamom azon szerencsétlenséget hozta nyakamra, hogy a legtöbb dolgot a politikában úgy, mint az életben másképp látom, mint azt köznapi embereink felfogják. Ezért kevesen ismernek; különcznek, szeszélyesnek, tán hóbortosnak is tartanak. Gondolkozni, kutatni ritka ember szeret, ennek folytán a merészebb, néha szemtelenebb adja a hangot. Így lesz az emberből itt gőgös aristocrata, különcz angloman, a lelkesedés ostora, az utilisatio embere, szívtelen számító s tudja az Isten még mi. Senki sem ismerhet jobban, mint saját magam, mert az önismeret nehéz studiumára nem kevés gondot fordítottam. De mondhatom mindez merő tévedés. Ismerem eléggé az életet is arra, hogy tudjam mennyit ér a megférhetés. Elvem azért úgy a politikában, mint a magánéletben az alkalmazkodás, mert senkinek sem lehet kiváltsága mindent csak követelni és ennek fejében nem adni semmit sem." Önismerete.

Ugyancsak Kovács Lajos mondja róla, hogy szokása volt a dolgokról gondolkozva, azokat magasabb szempontokból tekinteni és azokról nagyban és egészben határozott nézetet alkotni magának. Gondosan kerülte a részleteket; főleg a szálas erdőt nézte s nem ment a sürűbe, a hol eltévedhetett volna. E rendszert követte messzebbre ható terveinél és hivatalos működése közben is. Gondolkozás módja.

Elvesztette türelmét, ha őt oly részletek iránt kérdezték ki, melyek alapiránya már adva volt. Mindig csak a saját agyával tudott gondolkozni és csak önmaga által volt capacitálható. De azonnal tisztán látott, mihelyt valamely dolgot komoly figyelemmel átgondolt. Gyanut vagy kételyt lelke nem türt és ha ez feltámadt benne, addig nem nyugodott, míg azt szét nem oszlatta. Másokat is megkérdezett, tanácsokat kért és fogadott el, meghallgatott minden véleményt, de végül

[1] *Kovács Lajos:* Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve I. 24. l.

mégis a maga fejével gondolkozott, és mindent, a mit tett azt saját magában érlelte meggyőződéssé, melyet aztán teljes joggal mondhatott a sajátjának, mert agyának erőfeszitésével, néha arczának verejtékével szerezte meg azt.

Ezért volt meggyőződéseiben hajthatatlan. Heves vér alkotánál, ideges természeténél fogva nem igen tágitott; örökösen kereste a vitát és azt rendkivüli élénkséggel és igen szellemdúsan folytatta. Élczeinek élénk szórásában, gazdag humorának csillogásában mindig felette érdekes, de soha, vagy helyesebben mondva, csak ritkán volt bántó.

Bámulatos szellemi munkássága.

„Ott voltam — írja Kovács — néha órákig dolgozó szobájában, szemeim előtt vonultak el az ország és főváros napi eseményei; egymást váltották fel a politika, az irodalom, az iparvállalatok emberei, s mindenkinek mondani és végezni valója volt vele. A bécsi dolgokról nála hivebben senki sem lehetett értesülve. A haza ügyeit részletesebben senki sem ismerte, mert a nemzeti élet minden szálai nála futottak és szövődtek össze. A sziv ekkora meleg szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek ezen gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben eddig még sejtelmem sem volt."

Társalgása.

Társalgás közben mindig felette élénk, minden benyomásra fogékony, rendkívül elmés, gyakran gúnyoros, de unalmas sohasem volt.

Emberismerete és lélekbuvárlata.

A lélek örvényeit sokkal jobban ismerte, mint számos kiváló tehetségű halandó. Az embereket tanulmányozván, azokkal sohasem lépett készületlenül érintkezésbe. Elhamarkodni nem szeretett semmit, pedig vérmérsékleténél fogva óhajtotta, sőt szomjúhozta a gyors munkát, de tudott, vagy legalább teljes erejéből igyekezett uralkodni magán. „Fejtöréssel gondozzuk" gyakran szólt ilyformán „földünket és kertjeinket, de arra alig gondolunk, hogy kedélyünket és másokhoz, a kikkel az élet köt bennünket össze, való viszonyunkat ápolnók. Pedig ezek épp oly, sőt nagyobb gondot érdemelnek, mint anyagi érdekeink."

„Nem lehet oly emberrel jó viszonyt fenntartani, a ki véralkatának legalább is annyira nem ura, hogy miveltsége megóvja az oly gyöngédtelenségektől, melyeket megbocsátani igen, de feledni nem tudunk. Ilyen érintések, legyen az elég-

tétel bárminő, mindig szálkát hagynak maguk után és a szálka megteszi mindig romboló hatását."

Bánásmódja munkatársaival szemben.

Kovács Lajos szerint munkatársai iránt gyöngédségének nem volt határa.[1]

Az anyagi gondokkal túlterhelt fejével sem feledte el soha a fegyelem azon csekélységeit, melyek aprópénznek látszanak az élet vásárán, de valóban a gyöngy értékével birnak, mert szivünknek végtelenül jól esnek és érzelmeinket bilincselik le. Nem volt pl. rá eset, hogy hivatalos iratokat, melyeket hozzá aláirásra készen küldtek be, előbb alá nem irta, mielőtt elolvasta volna.

Megtörtént nem egyszer, hogy átolvasás után félretette és később megbeszélve a dolgot, a kiadványt megváltoztatták, de mindig alázva semmisitették meg azt.

Viselkedése alkalmazottjai és cselédeivel szemben.

Széchenyit azoknak, a kikkel valamely ügy intézése közben a sors őt huzamosabb időre összehozta, magánügyei, különösen jóléte és megelégedése is élénken érdekelte. Büszke volt például arra, hogy cselédei jól nézzenek ki és jól érezzék magukat. Ez időben Pesten udvariasabb és csinosabb cselédsége nem volt senkinek, pedig komornyikját és huszárját kivéve, valamennyi szolgáját czenki jobbágyainak fiai közül szemelte ki és nevelte fel.

Irott naplóinak első kötetében már 1820-ból október 21-éről keltezve találtam: „Embereimnek viszonya hozzám" felirattal egy rendelkezést. Abban örököseit arra kéri, hogy halála esetén cselédei közül az ott fizetéseikkel együtt névszerint felsoroltakat egész javadalmazásuk élvezetében hagyják meg azok éltének fogytáig. Ugyanott felemliti, hogy ha valaki közülök nála 20 évig szolgált, akkor javadalmazásának csaknem megfelelő nyugdijjal vonulhat vissza. Gyakran emlegette, hogy nem kivánhatni a hivatalnokoktól az odaadó munkásságot, ha anyagi gondok nyomják őket és zsibbasztják erejöket, mert elve volt: Semmmi jutalom munka nélkül, de viszont semmiféle munka se maradjon jutalmazatlanul.

Nézete a munka jutalmáról.

Felette érdekes, a mit az irodalmi munkásság tiszteletdijáról mond kérdve, hogy az irodalmi pályán azért éjjeleznek és fáradozzanak-e a nemzet jobbjai, hogy a munkálkodni

[1] *Kovács* idézett műve I. k. 42—43. ll.

és dolgozni nem szerető közönség asztalára könyveket ingyen rakjanak? Ő maga is művei után a tiszteletdíjat főleg azért követelte, hogy a szegényebb sorsú írók a közfelfogás által ne kényszeríttessenek olcsón, vagy ingyen dolgozni és hogy a megfelelő jutalom elvételétől az emberben oly felette könynyen támadó álszégyen ne tartsa őket vissza.[1]

Vagyonossága.

Jövedelmét 1821-ben 204075 forintra, kiadásait pedig 132330 forintra számította. Ebből édes anyjának 51666, kastélyára és ménesére 12000, régi adósságok törlesztésére 17181, juhokra, üzletekre 15484 frtot számit fel, de a maradó összegből is még 60000 frtot ki kell adnia, úgy hogy összesen 11745 frtot takaritott meg, mivel a maga személyes szükségeire 36000 frtot költött. Ezen összegek azonban minden valószinűség szerint nem conventiós pénzben, hanem bécsi értékben voltak felszámitva. Széchenyi tehát vagyonos ember volt ugyan, de őt dúsgazdagnak nem lehetett mondani, a mi minden téren mutatkozó rendkívüli áldozatkészségét még csak nagyobb becsűnek tünteti fel. De ezen a közczélok szempontjából nála mindig észlelhető bőkezűség más irányban takarékossággal és gondos beosztással párosult. Hanem így is folyton hálát adott az Istennek, kogy nagyobb tőkét bizott reá, melyet faja megmentésére és felemelésére a lehető legnagyobb „uzsora kamattal iparkodott fordítani."

Hivatásának tudata uralkodott rajta.

Annyira uralkodott felette hivatásának tudata, hogy összes magán- és közéletét annak teljesithetése szempontjából rendezte be. Roppant elfoglaltsága daczára, a mennyire csak lehetett, magánügyeit személyesen intézte. Gondoskodása kiterjedt minden apróságra s később, midőn már családja volt, házi rendje oly bölcsen vala beosztva, hogy ő azt semmiben sem feszélyezte, de működésében miattok hátramaradást ő sem szenvedett. Annyira hivatásának élt, hogy az élet örömei reá nézve működésének későbbi évei alatt alig léteztek már.

Étkezése rendkivül egyszerű és frugalis volt, habár az asztal élvezeteit nála senki sem ismerte jobban és azokkal szolgálni másoknak nála tökéletesebben nem tudott senki sem. Gondjai étkezés közben sem hagyták őt pihenni. Például, ha otthon evett, sokszor fel-felpattant székéről s a szom-

[1] Üdvlelde 54—58.

széd szobába futott íróasztalához néhány feljegyzést megtenni, vagy pedig kivette zsebkönyvét s abba a sok közé még hamarjában egyes újabb végzendőket irt bele. — Korábbi éveiben gyakran szenvedett álmatlanságban, de működésének utolsó 3—4 éve alatt, valamint étvágya, úgy álma is általában jobb volt. Azonban egyik élvezetének sem tudta magát még a szükséges mértékben sem átengedni. Izgékony természete nem hagyta őt nyugton ; a folytonos mozgás és a szakadatlan munka életszükség volt nála.

Vérmérsékletére vihető vissza az a fatalismus is, mely igazi vallásosságával és mély bölcseségével első pillanatra alig egyeztethető össze. Fölfogása az volt, hogy „mi halandó férgecskék csak eszközök vagyunk az égi hatalom kezében, s kénytelenség a reánk mért küldetés útját megfutnunk". Természetének ezen alkateleméből folyt gyakori tépelődése és kegyetlen hajlama az önkinzásra. Személyes bátorságban alig volt párja, de a mint a nemzet fejlődése elé koronként tornyosuló akadályok tömegét meglátta, azokban a végzet ujjmutatását vélte szemlélhetni. Míg a közönséges nehézségek erejét csak aczélozták, addig az ilyen baljóslatú jelek oly nyomást gyakoroltak kedélyére, mely alól szabadulni nem tudott. Összefüggésben volt ez positiv irányú vallásos lelkületével, mely minden bölcselkedő hajlama mellett is gyakran feltétlenül uralkodott rajta. Látjuk ezt ifjú kori leveleiből és tudjuk a protestans Wesselényinek megütközéséből. a felett, hogy a felvilágosult, de hitbuzgó Széchenyi az önfeledt áhitat milyen külső jeleinek mutatásával imádkozik esténként. Volt ájtatoskodásában valami rajongás, a melynek értelmét a vallásról való elmélkedései közt részben ő maga igyekszik megmagyarázni, mondván, hogy a vallásnak külsőségeit sem szabad mellőzni, mivel a tömeg csak ezek által birható a vallás lényege iránti tiszteletre. Hogy Széchenyi ez utóbbira fektette a súlyt, azt vallásbeli tökéletes türelmessége a legjobban bizonyitja. Kétségtelen azonban, hogy impressionabilis természete és neveltetése folytán a vallásos külsőségek is tényleg nagyon mély benyomást tettek reá. — Föltétlen és rendületlen hite volt a saját hivatásában, de a hivatást felismerte másokban is, mely ha ellentétes volt az övével, akkor végzetének tartotta azt, hogy teljes önfeledtséggel küzdjön ellene. Ez

A baljóslatoknak befolyása kedélyére.

Vallásossága.

meg mentette őt a személyes gyülölködésnek alacsonyságától. Legnagyobb ellenfelét, Kossuth Lajost, a mint ő maga is elismeri azt irataiban,[1] személyesen nem gyűlölte, sőt egyike volt az elsőknek, a kik tüneményszerű szónoki és agitáló képességét, nemes szivét és rajongó hazaszeretét elismerték. A Széchenyi könyvei és feljegyzései tanuskodnak erről, még azok is, melyekben Kossuthot a legélesebben megtámadta. De a Kossuth hatalmas egyéniségében ő oly félelmes tényezőt fedezett fel, melynek diadalra jutását végzetesnek tartotta a nemzetre nézve. Kovács Lajos, a kivel nyilvános működésének utolsó három éve alatt Kossuthról is számos alkalommal leplezetlenül beszélt, idézett művében azt állitja, hogy hallotta őt tréfás humorral, aggodó fájdalmas hangon, néha keserűséggel is, de gyűlölettel vagy kicsinyléssel sohasem hallott róla beszélni. Ő Kossuthot éppen úgy a hivatás emberének tartotta, mint önmagát, csakhogy ettől a hivátástól remegett. Meg volt győződve arról, hogy Kossuth nem szándékosan, hanem „keblének Istene“ által vezettetve, mely a legmegbízhatatlanabb és a legszeszélyesebb bálványként tünt fél előtte, fogja az országot veszélybe dönteni. Azonban Széchenyi Kossuthot a népszerűség túlságos szeretetéért tényleg hibáztatta, mert szerinte a népszerűség a közpályán szükséges eszköz ugyan, de az czél helyesen soha sem lehet. A népszerűséget lehetőleg gyűjteni kell és a ki azt könynyelműen elpazarolja, az bűnös. Hanem éppen oly vétkes az is, a ki semmi áron, még hazájának boldogságáért sem bir kilépni annak fénykörébőI.

Az igazság kultusza nála.

Őt az igazság kultusza és a valónak mindenekfelé helyezése annyira jellemezte, hogy nemcsak naplóiban és későbbi irataiban, hanem őszintén hódolt neki akkor is, midőn a tényeknek leplezetlen közlése a saját hátrányával járt. Így például a rendszerének alapjait megvető nagy munkák egyikében[2] felemlíti, hogy atyja után sok adósságot vevén át, azok nagyon nyomasztólag hatottak viszonyaira. Midőn a devalvatio alkalmával két áramlat mutatkozott: az egyik, mely a kölcsönvett összegek teljes mértékben való visszafizetését

[1] *Kossuth Lajos*: Irataim az emigraczióból. II. 457. l.
[2] Stadium 38., 39. ll.

követelte, a másik pedig, mely a 40%-os visszafizetés mellett is törleszthetőnek kivánta az adósságokat kijelenteni. nem szégyenli bevallani, hogy koronkint egy kis démon, az ő önzése, ellenállhatatlan varázszsal sugta fülébe a rút szavakat, hogy „a 100%-osok helyett bárcsak győznének a negyvenesek". Pedig ha kellett és helyén levőnek tartotta, tudott felette fortélyos is lenni. Egy érdekes ilyen tréfáját maga beszélte el a döblingi látogatóinak. Ez elbeszélés szerint egy alkalommal a Tisza vidékén utazván, valamely ottani korcsmáros megtudta, hogy kivel van dolga. Ennek folytán a nyujtott rendkivül gyenge szállás és ellátásért rettenetes számlát adott be neki, mely miatt Széchenyi valamiképp meg kivánta lakoltatni azt. Nem alkudott vele, nem szidta le, hatósághoz sem folyamodott ellene, hanem csodálkozva összecsapta a kezeit, bámulattal emelvén ki, hogy ez a jó korcsmáros mily kevés költséget rótt fel neki. Meg volt győződve, hogy annak a lngnagyobb lelki fájdalmat azzal a tudattal szerezte, hogy milyen oktondi is volt, mikor a bőkezű és gazdag gróftól jóval többet nem mert követelni.

Ha Széchenyinek egyéniségével valaki behatóbban foglalkozik, lehetetlen az ő szellemének és kedélyének roppant gazdagságát nem bámulni. És ezt a nagy kincset kizárólag nemzetének áldozta. A legtökéletesebb igazságot tartalmazzák eme szavai:

„Dicsőséget sohasem szomjaztam, e bűntől ment vagyok. Czélom őszinte és nemes vala. Habár a világegyetemben csak egy észrevétlen parány, egy féreg vagyok, mégis sóvárgott lelkem a Legnagyobb és Legnemesebb felé. S ha porhüvelyem elbomlása után nem is ébredek fel többé, míg eszmélek, semmiféle erő sem ragadhatja el tőlem azt a kéjes öntudatot, hogy néha előttem is megnyilt az ég, mert emberi gyarlóságim árjai között is honomért mindig hőn dobogott szívem."[1]

Ugyanezt irta róla a „Kelet Népé"-t birált Hazay Gábor álnév alatt Vörösmarty, a kihez pedig a hizelkedés gyanujának még árnyéka sem fér, midőn a következőleg jellemezte őt.[2] „Széchenyi, a haza legéberebb és legmunkásabb férfia. Vörösmarty ítélete Széchenyiről. emeli fel intő szavát, kinél eddig az ige többnyire testté lőn,

[1] Kelet Népe 323. — [2] Vörösmarty összes művei VI. k. 359. l. Először az Athenaeum 1841. évi folyamában.

ki az ábrándozás fellegeiből a gyakorlat és lehetőség mezejére vezeté a gondolkozást, s hogy a szó után példát is mutasson, egyesületeket is alapított, melyek fennállanak, melyek ha egyéb hasznot nem hajtanának is, megtanítanak bennünket kicsiben a belrend fentartására, a szorosabb gazdálkodás s önkormány eddig gyéren ismert vagy balul gyakorlott erényeire. Azon férfiú szólalt fel, ki hazájának tanult, hazájának tapasztalt, hazájának adakozott, hazájának fáradt, kinek öröme és búja annak jó s bal szerencséjén függ, s ki megbizonyítá, hogy országunk állapotának megismerésére, bajainak enyhítésére éppen oly éleslátással, mint ügyességgel bír, s hogy lelkesedése e nagy foglalkozás körül nem muló hevület, hanem folytonos és tartós, mint élete. A Széchenyi név e jeles örökösét tisztelettel, legalább figyelemmel fogják hallgatni honosai, még akkor is, midőn honszeretetből eredő aggodalmai túlságosaknak tetszenek, kitörése éles és keserű. tán bántó, azok iránt, kiket rossz úton vél járni."

Valójának páratlan erkölcsi ereje.

Az összes nemzetek reformatorainak sorában Széchenyit valamennyi felett magasan kiemeli az az erkölcsi erő, a mely a maga szeplőtlen érintetlenségében, az egy Franklint kivéve, egyiknél sem jelentkezik. Bármelyiket tekintsük is a kiváló államférfiaknak, politikusoknak és íróknak, a kik a maguk nemzetének nagyságát tetteikkel, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy a nagy alapigazságokat, melyek a nemzet benső életműködésének örökké érvényes irányelveit képezik, egész életökkel összhangzatosan, a maguk tisztaságában és csorbítatlan erkölcsi tartalmukkal együtt úgy hirdette volna, mint gróf Széchenyi István. Mindaz, a mit kivívott, létesített vagy mondott, teljes összhangban van ezen nagy alapigazságokkal. Becsesebb ez az erkölcsi hagyatéka mindennél, a mit nemzete örökölt tőle, mert ez a nagy kincs örökké élni hivatott eszméiből s azokért szenvedett vértanuságából áll. Ezeknek köszönhetjük azt, hogy a magyar nép előbb társadalommá, azután pedig néhány évtized alatt nemzetté lett, s hogy a magyar nemzet nagy tusák és nagy válságok után, de végre mégis kivívta magának a magyar államot.

Befejezés.

Az tagadhatatlan, hogy Széchenyinek öröklés útján, származásából, vérmérsékletéből, ideges, pessimistikus, önkínzó természetéből, sarcasmusából, kedélybetegségre való hajlamából,

neveltetésének rendszertelenségéből, pályájának szaggatott voltából oly hátrányai is keletkeztek, melyek haladásának, szellemi és erkölcsi hatásának s megjelenése fényének kétségkívül akadályai, illetve foltjai voltak. Nem volt az övé sem tökéletes szervezet. Annak összhangját sok minden zavarta. A lángelmének egyoldalúsága nála is szükségképp nyilvánult, és itt szintén bebizonyult az, hogy az alkotó genius árnyékában ott leselkedik a téboly, mely az elsőnek gyakran tőszomszédja. De hát nem nagyobb dicsősége-e neki az, hogy mindez akadályokat leküzdve, győzelmet tudott a nagy reformator főkivánalmainak biztositani önmagában? Ha ő kivételesen oly tökéletes szervezetet nyer örökül, melyben a természet a harmonia teljes tökélye által remekel; ha mások valamely bölcs, sokoldalú s rendszeres nevelés által felvezették volna őt a következetes és kényelmes társadalmi és politikai működés sima pályájára; ha az eredményes működés feltételei mind meglettek volna adva részére s ő a kedvező körülmények idegbontó megteremtésére képességeinek legjavát elhasználni, s physikai erőit már nagyobbrészt kimeriteni nem lett volna kénytelen; ha szeretni tudott volna önelhamvasztás, munkálkodni önfeláldozás, használni önmegsemmisítés, boldogitani lett volna képes a saját boldogságának áldozatul hozatala nélkül: vajjon akkor nagyobb ember, nagyobb polgár, nagyobb társadalmi bölcsész és politikus, nagyobb államférfi és hazafi lett volna-e? Az éppen a legbámulatosabb ő benne, hogy látszólag kellő előkészület, de mindenesetre az előkészület rendszeressége nélkül, majdnem ellentétes irányban folytatott tapasztalatszerzés mellett, a legtöbb tekintetben magára hagyatva, a későbbi hivatás felismerésére majdnem teljesen alkalmatlan és fiatal emberre nézve rendkivül veszélyes körülmények közt, sok tévelygés és tényleges ballépés után annak tiszta tudatára volt képes jutni. És pedig oly mértékben fogta fel azt, hogy reformatorként történt első fellépésének pillanatától fogva hivatásának következetes és odaadó betöltésében minden nemzet reformereinek örök időkre alig követhető eszményi példányképe lett belőle.

HARMADIK FEJEZET.

SZÉCHENYI REFORMTEVÉKENYSÉGÉNEK ESZKÖZEI, ALKOTÁSAI ÉS MŰVEI.

Bevezetés.

Arra, hogy a Széchenyi reformtevékenységének valódi benső természetét megismerjük, alig lehet alkalmasabb mód, mintha e részben használt segédeszközeinek lényegét közelebbről vizsgáljuk. Egyéniségénél, hajlamanál, képességeinél és összes külső viszonyainál fogva ő olyan született reformer volt, a minőre Magyarország abban az időben mint megváltójára várakozott. Bőven kifejtettem, hogy a reformok a mult század első negyedének végén sikeresen miért indulhattak meg csupán és egyedül a társadalom terén. De a közműködésnek ez a mezeje is felette süppedékes volt, arra tehát a nemzeti lét épületét egyszerűen rárakni nem lehetett, hanem mindenekelőtt mélyreható alapozásra volt ez irányban is szükség. De ezt a műveletet egy ember magára hagyatva nem vihette keresztül, a társadalomtól pedig e részben csak később és csak akkor lehetett támogatást várni, ha az előbb hátramaradottságának és a haladás mulhatatlanul szükséges voltának tudatára fogott jönni. A politikai téren való mozgolódás mindenfelé a legnagyobb féltékenységet keltette volna, már pedig a tényleges hatalom jóakaratát nélkülözni nem lehetett. De azt éppen oly kevéssé volt szabad akkép igénybe venni, hogy vele a nemzeti elemek elriasztassanak a közreműködéstől, a mint népszerűségre nem lehetett úgy szert tenni ezeknél, hogy azáltal a kormány váljék bizalmatlanná, gyanakodóvá, vagy éppen ellenségessé. Amennyiben Széchenyi mint politikus kezdi meg reformátori munkáját, akkor a teljes elszigeteltségtől csak úgy menekülhetett volna, ha határozottan szint vall, vagyis az akkor egymással szembenálló politikai tényezők egyikéhez, vagy másikához, a bécsi

kormányhoz, vagy az ellenzékhez csatlakozik. Azonban mint aulikus, szemben találta volna magát a nemzet zömével és minden jóakaratú törekvése félremagyaráztatott, mert azt hitték volna róla, hogy nem a nemzetnek, hanem csak a hatalomnak akar szolgálatokat tenni. Ha pedig a nemzeti közérzület tolmácsává szegődik és ebben következetességet tanusít, akkor nagy alkotásainak keresztülvitelénél és megvalósításánál a bécsi hatalom támogatására nem számíthatott volna. Ez magyarázza meg, hogy miért nem fektetett oly nagy súlyt a megyei és országgyűlésekben való vezérkedésre, mint a hogy azt Beöthy Ákos „A magyar államiság átalakulási küzdelmei“ czimű művében kifogásolja. A Széchenyi alkotásai föltétlenül szükségesek voltak arra, hogy tanításainak nyomatékot adhasson és bebizonyíthassa a nemzetnek azt, hogy ő nem egyszerű, közönséges tervezgető. Csupán szóval vagy írással a maga korában az adott viszonyok között ő sem lett volna képes eszméinek meggyökeredzését a magyar társadalomban biztosítani.

Más időben és más körülmények között talán hiba és fogyatékosság leendett Széchenyiben az, hogy családi hagyományainál, neveltetésénél, multjánál és hajlamainál fogva a hatalommal minden áron jól akart lenni, a nélkül azonban, hogy végczélját annak szolgálata, vagy külön érdekeinek előmozdítása képezte volna. Hiány lett lett volna, a mint később azzá is vált, politikai készültségének rendszertelensége; hiány lett volna az, hogy nem tudott politikai pártember, annál kevésbbé ügyes pártvezér lenni. Ezt ő maga is nagyon jól tudta. Érezte, hogy mint politikus általában, de különösen a nagy tömegeket nem lett volna képes itt csupán szóval hatalmában tartani.

Azonban ezen korban éppen e hiányainál, de egyúttal már kifejtett sok mindenféle nagy előnyeinek és más téren mutatkozó sokoldalúságánál fogva válhatott a helyzet emberévé. Az tehát, hogy legalább másfél évtizedig az ország köztudata is a nemzet vezérének tekintette őt, bármily szerencse is reánk nézve, nem csupán a véletlen eredménye, mert akkor ugyan éppen olyan tehetség kellett az országnak, mint a milyen az övé volt, de azzá Széchenyi nem kis részben képezte magát. Csak így vált lehetővé az, hogy a magyarságot oly társadalompolitikai kezdés által ébreszsze fel és fejleszsze, melynek elvei nemünk természetében és az emberi társadalmak benső lényegében

gyökeredznek. Azok az elvek szoros összefüggésben vannak és egymást kölcsönösen feltételezik. Érvényesek minden — már némi öntudattal biró — nemzetre nézve általában, de különösen alkalmasok voltak lethargiájából és önelhagyatottságából kiemelni a magyar nemzetet, mely magával nagyobb mértékben még nem tudván rendelkezni, a különben iránta nem őszintén jóakaratú állami hatalomnak is legalább valamelyes támogatására utalva volt. Ezt az állami támogatást pedig csak úgy lehetett megszerezni, ha a nemzet vezére a bécsi hatalommal szemben ellenzéki állást nem foglal el, ha ő annak képes folyton kedvében járni, a nélkül, hogy ezen támogatás kieszközlésének főczélját, a nemzet életérdekét, azért föl kellett volna áldoznia. Igaz, hogy így Széchenyi, majd a nemzet, majd a hatalom kisebb-nagyobb fokú gyanakodását vonta magára. Igaz, hogy ennek következtében gyakran került két szék közzé. Igaz, hogy e szerepnek roppant sok mindenféle nehézségei voltak, mert így ő sem a hatalomban, sem a népszerűségben egészen megbizható alapot nem tudott szerezni magának, s mint kötéltánczos folyton az egyensúlyért volt kénytelen küzdenie. Igaz, hogy ilyen állapotban reformátori hivatásának valóságos vértanújává lett. De az is bizonyos, hogy faját oly gyorsan másként nem ragadhatta volna ki a tespedésből, nem alakitotta volna át azt ismét nemzetté és nem hagyhatta volna örökül minden melléktekintetektől ment, magas ethikai alapon nyugvó nagyhorderejű társadalompolitikáját, melynek rendszerét a saját példájával, önfeláldozó működésével, a nemzeti lét sarktételeit hirdető alkotásaival s gazdag eszmei és erkölcsi tartalommal biró irodalmi tevékenységével — és pedig mindezzel együtt — állapitotta meg. — Nála voltaképp minden, a mihez nyúlt, a mit mondott vagy tett, s a mivel vagy a kivel érintkezett kivétel nélkül eszköze volt ennek a politikának. Nincs az részletesen és szabatosan kidolgozva egyik művében sem; de egész élete s minden törekvése alkatrészét képezi annak. Töredékes részletei feltalálhatók kisebb-nagyobb mennyiségben valamennyi művében; de azt csupán szavai teljesen nem domborítják ki. Hogy rendszerét alaposan átérthessük, ahhoz arra a magyarázatra van szükségünk, melyet ő egész valójával és önfeláldozó pályafutásával maga nyujtott nekünk. Ennélfogva tüzetesen taglalandó reformtevékenységének eszközeit öt csoportba kell osztanunk.

Az első csoportot képezi az a példa, melyet mindenkinek adott. Hogy erre képes legyen, valósággal nevelte magát. Ő első sorban osztálytársaira kivánt hatni, s meg akarta nekik mutatni, hogy a magasabb társadalmi állású és vagyonosabb elemeknek az állami és társadalmi élet minden terén mi a kötelességök. — Másodszor azon meggyőződésből indulva ki, hogy az egyén elszigetelve semmi, legfeljebb egy atóm, a társadalom ellenben a maga tömör összeségében mindenható: politikájának sarkelvévé a társítást, egyesitést és szervezést tette. Azért minden téren egyesületeket és társulatokat igyekezett létesiteni, melyeknek, míg azok megerősödtek, állandóan mozgató ereje, lelke és jó szelleme volt. — Harmadik nagyhorderejű eszköze a társadalom minden rétegével való érintkezésében állott. Eszméinek szolgálatában agitált és folyton propagandát csinált. Fajszeretete, honszerelme s utólérhetetlen, magas szárnyalású becsvágya által sarkalva, a reform terére való kilépés első pillanatától fogva haláláig életének minden perczét politikájának szentelte. Nem volt oly nagy és olyan kis tényező, melyet, ha annak hasznát vehette, minden alkalmas módon megközeliteni és felhasználni ne igyekezett volna. Példájának személyes hatását azáltal szakadatlanul hatványozta. — Negyedszer nagyhorderejű tényezők voltak politikai rendszerében azok az alkotások, melyek sikerének biztositása érdekében áldozatkészsége nem ismert határt. — Végre ötödször általános és társadalompolitikai eszméinek gazdag letéteményét irodalmi művei képezik, melyek együttvéve a nemzetnek eddig nem eléggé megbecsült és felhasznált közkincsét képezik. Eszközei.

Az első nagy tényező társadalmi politikájában tehát az ő egész valója volt, melynek minél nagyobb nyomatékot kivánt kölcsönözni. Miután azt hirdette, hogy „a reformot kezdje kiki önmagánál“, csak következetes volt az az eljárása, melylyel, a mennyire tőle telhetett, saját magát is például állitotta külön minden magyar ember és az egész nagy közönség elé. Példaadása.

Hogy ezt tehesse, mindenekelőtt nevelte magát és pedig értelmileg és erkölcsileg egyaránt. Már maga ez a gondolat is csupán reformátornak született embertől származhatott. Erre vall hivatásának felismerése is. Ifjúkori leveleiben maga mondja, hogy a ki úgy gondolkozik, mint ő, az kénytelen egész életét a közügyeknek szentelni. Önnevelése.

Önnevelése mindenekelőtt saját magának megfigyelésével kezdődött. Általában az észlelés útján való megismerésben mester volt. Azonban sokkal könnyebb a külvilágot, mint önmagunkat jól megfigyelni. De Széchenyi erre is képesitette magát és oly önismerettel, mint ő, csak kevés ember dicsekedhetett. Számtalan hibát fedezett fel magában, melyekről le akart szokni. E végből Franklin példáját utánozva, elhatározta, hogy naponkint meg kell emlékeznie a halálról és arról, hogy mértékletesnek, rendesnek, határozottnak, takarékosnak. munkásnak, őszintének, igazságosnak, önmegtartóztatónak, a tulajdont tisztelőnek, nyugodtnak, vallásosnak, irgalmasnak és a világ itéletét bizonyos mértékben szem előtt tartónak, tehát azzal törődőnek kell lennie. Minden nap feljegyzi, hogy az erkölcs és az ildom ezen szabályai ellen vétett-e vagy nem? Az ily rovásokat azután havonként összegezte és az így kapott eredményekből észlelte, hogy az önfegyelmezésben haladt-e vagy nem? Az önmegismerésre képessé tette őt az, hogy általában véve minden idegessége mellett, ha uralmát izgékony szervezete felett megtarthatta, nagyon tárgyilagos tudott lenni. Magával szemben még szigorúbb volt, mint mások irányában, sőt csaknem betegséggé fejlődött ki benne az önkinzás és a gyakran nem egészen alapos önvádaskodás is. Ennek köszönhette azonban, hogy szemlélet útján rendkivül sok helyes képzetet gyűjtött fiatal korától fogva magának, és hogy később a természetből s abból, a mit nagyvilágnak szokás nevezni mint nyitott könyvből, úgy tudott olvasni. Roppant sok részletismeretre tett igy szert, e mellett vele született jó és biztos gyakorlati érzékét is bámulatos tökélyre fejlesztette.

Hanem főereje mégsem ebben állott, mert a hozzá közel állott eszes, kiváló munkatársak, a minő volt pl. Kovács Lajos is, tanusága szerint sokkal könnyebben tévedett a részleteknél, mint a valamely tárgy nagy egészére vonatkozó felfogásban. Birt avval a képességgel, hogy a jelenségek megfigyelése útján inductiv módszerrel elvonásokat csinálhatott; de sokkal erősebb volt a deductióban. Az alaptétel helyes felállitásában és a logikai következtetésben kortársai közül vele nálunk senki sem versenyezhetett. Ebben őt nagy mértékben elősegitette igen nagy, széleskörű és rendkivül változatos olvasottsága. Tudós ugyan nem volt, de roppant sokat

Tanulása.

tudott és pedig nemcsak azért, mivel észbeli képességei mellett világot rengető eseményeket és állami felfordulásokat szemlélve s az európai legelső társadalmak minden rétegeiben megfordulva igen sokat nagyon jól látott, hanem mivel töménytelen dolgot tényleg tanult is. Midőn egész ifjan utazott a keleten, görög szaktudóst és festő művészt is visz magával. Az előbbivel Anakreont, később pedig Homért és Platót is eredetiben olvasta; az utóbbival pedig a tájakról, a hol járt és az emberekről, a kikkel érintkezett felvételeket készíttet. Angliában napokig szobájába zárkozva, eleinte csak az angol nyelv kedvéért, később azonban megkapó tartalmukért is, elragadtatással olvassa, sőt tanulmányozza annak a Shakespearenek műveit, a ki az összes világirodalom legkiválóbb férfiai közül legjobban ismerte az embert, úgy hogy egyik ítészének nyilatkozata szerint, ha az esetleg teljesen kihalna, munkáiból az ember természetét reconstruálni lehetne. Olaszországban Ariosto és Tasso műveibe mélyed el; majd Goethe és Schiller ragadják meg figyelmét. Később Jean Paul, Voltaire, továbbad Montesquieu, Gibbon, azután Bentham, sőt Lord Bacon is,[1] a nemzetgazdák közül Smith Ádám, Malthus, Nebenius és Sismondi a mesterei. Az emberek és nemzetek nevelésének alapeszméit Franklin és Lord Brougham irataiból meríti először. Franklinról egy franczia életrajzot talál az úton, melyről naplóiban azt írja, hogy ez a könyv döntő befolyással lesz egész életére. Lord Broughamnak 1818. évi parlamenti beszédei, azután pedig 1825-ben a népek nevelésére vonatkozó gyakorlati megjegyzései tesznek reá mély benyomást.

Ehhez járult. hogy nagyobb utazásokra már korán vezette őt jó ösztöne. Az utakon számtalan benyomást nyer, melyek lelkére és eszére egyaránt alakító, fejlesztő befolyást gyakorolnak. Eleinte csak világot akart látni; de jó hajlamai abba az irányba terelték őt, a hol a reformatori hivatáshoz szükséges észleletek és ismeretek szerzésének legkitünőbb alkalmai voltak. A társadalmi és állami élet mindenféle müködésével és azok intézőivel is közelebbről, személyesen ismerkedik Utazásai.

[1] „Az organum stientiariumot“ másodszor is elolvastam. Irott Naplói 1831-ből.

meg. A legnagyobb és a legkisebb emberek legióival érintkezik. De azért a sok fától mégis meglátja az erdőt, vagyis nemcsak a nagy tömeg embereket külön és együtt, hanem a nemzeteket és országot sem veszti el szemei elől. — Valószinű, sőt bizonyos, hogy így tanulmányozva többre ment a maga közvetlen nagy czéljának — tökéletes önnevelésének — megközelitésében, mintha hosszas, unalmas egyetemi tanfolyamokat hallgatott volna végig, mert ekkép az óriási ismerethalmaz gyűjtése mellett a tudóskodás egy nagy veszélyétől, a doctrinarismustól menekült meg. — Utazásai alkalmával mindig tanulmányozott valamit. Így pl. Olaszországban oly irodalmi, festészeti és szobrászati tanulmányokat folytat, melyek akkor sok aesthetikusnak is elegendők lettek volna. De ez nem akadályozza abban, hogy a gyakorlati élet, különösen a gazdálkodás minden ágának érdekes és tanulságos mozzanataira szintén kiterjeszsze figyelmét. Sőt később is, midőn itthon már reformjain dolgozik, például 1830-ban első aldunai útján, latinul tanul a hajón és naplóiba azt írja, hogy e nyelvvel akkor két óráig behatóan foglalkozott naponkint. Már előbb Triestben bámulattal állapitja meg, hogy az ott kezébe került görög és latin szövegeket igen jól érti. Tanulmányozza Young politikai számtanát. — Szellemi erejének és önálló gondolkodásának, de magasztos erkölcsi alaperőinek is fényes bizonyságát szolgáltatja továbbá az, hogy fiatal, heves vérének felpezsdülései alkalmával elkövetett ifjúkori kisebb-nagyobb botlásaiból mindig épületes tanulságokat tud levonni és azokat a közjó iránti szolgálatokra vonatkozó szentül megtartott fogadalmak által expiálja. Szerencsétlen szerelmei is mindig azon a réven enyhülnek, hogy általuk okozott sajgó fájdalmai nemes drágagyöngyöket teremnek faja és az egész emberiség cultusának oltárára.

Itthon is minden szabad pillanatában folyton olvas és tanul. Az újabb magyar költők közül Berzsenyi és Vörösmarty kedves írói. Azután pedig a törvények ismeretében mutatkozó hiányainak pótlása végett szorgalmasan forgatja a Corpus Juris-t, melyből, hogy azok mindig keze ügyében legyenek, az alaptörvényeket kiirja magának. — Részben önnevelésének, részben tanulmányozásának fontos segédeszközét képezik naplói, melyeket 1814-től kezdve 1848-ig, később pedig döblingi tartózkodása alatt is vezetett. Eleinte azokba nemcsak minden

Naplói.

gondolatát és érzelmét beirja, hanem különféle tárgyakról hosszú értekezéseket is iktat beléjök. Továbbá részint azokba, részint a velök párhuzamosan vezetett feljegyzési könyvekbe német, franczia, angol és olasz írók remek mondatait és műveik reá benyomást gyakorolt töredékeit gondosan, igen olvashatóan, sőt itt-ott szépen lemásolja. Ezen naplóit gyakran forgatta később is, miáltal a saját multjáról és szellemi életének alakulásáról kivánt számot adni magának. Nem restel abba sok olyasmit is bejegyezni, a mit más még gondolatban sem vallana meg magának. De nála az önellenőrzés rendszert képezett és az őszintéség magával szemben az önnevelésnek és önfegyelmezésnek hatalmas eszköze volt. Ezen naplókba bejegyezte sokszor kisszerű, sajnálatraméltó töprengéseit és önkinzásai közben nyilvánult összes szeszélyeit s vérmérsékletének fékezhetlen kitöréseit, be nem számitható kedélyviharait, nem egyszer indokolatlan érzékenykedéseit és igazságtalankodásait. Sőt előkelő származásának, neveltetésének és állásának az izgalmak közepett akarata ellen is ki-kibúvó aprólékos gőgjeit is megörökitette naplóiban, melyeket némely — másokra nézve compromittáló — részletek törlésének kikötése mellett odaajándékozott titkárának, Tasner Antalnak, a kiről feltette, hogy azokat nem fogja örökké pecsét alatt őrizni. Ennek 1861-ben bekövetkezett halála után fia csakugyan 30.000 forintért el is adta azt a Magyar Tudományos Akadémiának, mely a huszonkilencz kötetnyi kéziratot a komoly kutatóknak szivesen bocsátja rendelkezésére. Megjegyzendő azonban, hogy döblingi naplójegyzeteit az 1860. évi emlékezetes házkutatás alkalmával elkobozták tőle s azok máig sem kerültek többé elő.

Széchenyi valamint évtizedek alatt jól megérdemelt népszerűségét könnyen áldozta fel a hon javára azáltal, hogy ha kellett, kétértelmű álláspontokra is vonakodás nélkül rálépett, úgy a siron túl is szinről-szinre akkép akarta magát bemutatni, a milyen tényleg volt. Odadobta egész valóját és annak minden mozzanatát a nemzetnek, mint a hogy tenne valamely ritka bajban szenvedő orvos, a ki nemének használni akarván, elajándékozná hült tetemét is annak a tudományos intézetnek, a melynek szolgálatában állott. Széchenyi a maga tiszta lelkiismeretében bizva, a mindent összefoglaló itéletet nyugodtan várta az igazságos utókortól, melyet csodálatraméltó eljárása és

a szó szoros értelmében veendő önfeláldozásával a legnagyobb igazságszeretetre és annak alapján a legmesszebb menő hálára kötelezett maga iránt.

Önhasznosítása.

Az ily eljárás azután nagy mértékben képesítette őt arra, hogy személye és viselkedése is hatalmas eszköze legyen az ő reformpolitikájának. Ezt ő az önhasznosítás nevével jelölte meg. És életének csaknem minden mozzanata példaadás volt. Erről az előző fejezet figyelmes olvasója könnyen meggyőződhetik. Itt csak egy pár esetet akarok fölemlíteni, melyekben ezt az önutilizálást valamivel jobban ő maga szándékosan domborította ki. Az egyik eset az, midőn a gondos előrelátásra kivánta szoktatni először is a társadalom felsőbb rétegeit. Azt tapasztalta t. i., hogy akkor hazánkban csak kevés ember csinált végrendeletet; gyakran hagyták annálfogva nyomorban övéiket, mert elmulasztották idejében gondoskodni róluk.

Végrendeletei.

Alig volt húsz esztendősnél idősebb s már megirta végrendeletét, jól lehet akkor érezte, hogy mily messze áll tőle még a halál. Sem neje, sem gyermekei nem voltak és azon egy pár cselédje, kik körülte forogtak, sem követelhetett igazság szerint tőle valami nagy jutalmat vagy holtig tartó ellátást. De éppen nagyobb útra készült s úgy gondolta, „tegyünk ebben is rendet“ Később 1830-ban az országgyűlésen, miután több ízben csinált változásokat végakaratában, azt az országgyűlésnek vagy hatvan leglelkesebb tagja által ismét aláíratta, s pedig ennyivel egyedül azon okból, hiszen őt is elvégezhette volna, mert remélni szerette, hogy az efféle példák által tán némi fordulatot fog nyerni a „divatozó gyönyörű nonchalance“, mely szerint nem egy sem övéire, sem hiveire egy perczig sem gondolván, valóban mint állat múlik ki a világból. „Tisztelet, becsület, de igazság is“ írja „némi keveseken kívül, kik példákra nem szorultak, mert azokkal maguk mehetnek elé, a nagyobb rész a felhozott alkalommal szintúgy kaczagott s gúnyolt, mint mikor évekkel ezelőtt írtam legelső végakaratomat. Különczködésnek, vagy már a keresztnez csúszó-mászó bűnös annyiszor alkalmazott fogásának tartá ezt. Kicsiségnek látszik tán a dolog, de engem felette elszomorita, mikép csak kevesen fogák fel, czélom mi volna. Elszomorita, búba sülyeszte pedig azért, mert lelkem legbelsőbb rejtekéből szólva, alig hiszem, hogy oly népből valaha sok lehes-

sen, melynek legkitünőbb tagjai is oly szórakozottan élnek és oly kevéssé térnek magukba s ennélfogva oly kevéssé szilárd elvek emberei, mikép napot nap után láthassanak kelni s alkonyodni a nélkül, hogy hátramaradó vérük- és hiveikről rendelkezzenek. Oly honban pedig, hol a lakosok nagyobb, kitünőbb része nincs tökéletesen tisztában azon kötelességek summája iránt, melyek teljesitése nélkül bizony here vagy bitor fényű az ember, nemzeti becsület és dicsőség ugyan soha nagy magasságra emelkedni nem fog. Hiába esküszik nekem azért hazafiúi érzetről, fejedelem iránti hűségről, honszeretetről, barátságról akárki, nem hiszek neki, ha állatként képes hátrahagyni s minden ellátás nélkül a kétes jövendőre bizni vérét, vagy csak hivét is. Végre 1836-ban a pesti Casinóban újra megpenditém a dolgot. Minél többet forgatám t. i. belsőmben a tárgyat s minél nagyobb vágygyál szomjaztam, sóvárogtam honunk egykori magasabb és dicsteljesebb állása után: annál inkább nyilvánvaló lett előttem, hogy boldogságra, diszfokra és hatalomra csak úgy virulhat és emelkedhetik nemzet, ha minél több fiaiban él az emberi kötelességek összege, melyek azonban oly szoros lánczolatban állanak egymással, mikép egynek elhanyagolása által csorbát szenved az egész s hatásának minden varázsa rögtön semmivé lesz. A ki nem hű rokon, bizony nem is lehet hű hazafi és a ki nem hű embertárs, az nem lehet hű barát. Ehhez képest, a ki hátrahagyandó vére és hivéről nem gondoskodik, annak hazához és fejedelemhez vonzó hűsége is, ha nem szinlelt, legalább kétséges. Mert hiszen ő egyedül ingatag szenvedelemből s mivel kedve éppen úgy csosszan, vagy haszna végett hű, és nem azon polgári erénynek parancsa folytán, mely nélkül soha nemzetté nem virul a nép, sőt az egykor legerősebb nemzet is, ha annak szavára többé nem hallgat, végkép szolgaságba sülyed, vagy vad csordává fajul.

Azonban e próbatétnek sem vala nagy sikere; mert azóta néhány elhunyt, saját aláirással vállalt elfogadása daczára sem rendelkezett[1] és ekképp nemcsak a polgári kötelesség summája ellen védekezék, de részletileg is, mert még

[1] A nemzeti casinó ívén köteleztette barátait, hogy végrendeletökben annak valamely csekély tárgyat fognak hagyni.

csak irott szavának sem lőn ura. Az egyetlenegy gróf Dessewffy Aurél kezdé meg ezt, de őt senki sem követte.[1]"

A casino tagjait végrendelkezésre akarja bírni.

Ugyane tárgyban írta 1835. évi január 4-én Bécsből Tasner Antalnak: „Fáy indítsa meg a testamentalis aláirást, igen kéretem. Ilyes valami volna jó: „„Ki testének elpusztultával, mit halálnak szoktak nevezni, nem hiszi egész lényének elenyésztét, annak utolsó pillanataiban, mikor még nem ritkán egész világos a fő, de sem kéz, sem nyelv nem mozoghat többé, felette kellemetlen érzés lehet végakaratjának el nem rendelése miatt övéit, barátjait, vagy csak cselédjeit is minden ellátmány nélkül hátra hagyni. Ez okból mi alulirottak végakaratunkat jó eleve el fogjuk rendelni. Hogy pedig emlékezetünk honfitársainknál hosszabb ideig fennmaradjon és a jövő kor kövesse nyomdokainkat, azt is igérjük, hogy a nemzeti casino társaságnak egy kis emlékjelet hagyandunk.""[2]

A példaadás czéljából is már korán gondoskodni kivánt cselédeiről, a kik részére, ha nála húsz évig, vagy bekövetkező halála esetén kevesebb ideig is szolgáltak, holtuk napjáig azoknak évenként kétszász forint lesz kifizetendő.[3]

Nyilatkozatai az önhasznosításról.

Az önhasznosítás tekintetében egykor nyilvánosan, szóval is kifejezte a saját eljárása által illusztrált nézeteit. A Tiszaszabályozás tárgyában 1846. évi augusztus 3-án a szabolcsi érdekeltekkel tartott debreczeni gyűlésen, a hol kétértelműen, sőt határozott czélzattal emelgették a kormánynyal való összeköttetését, elmondta leplezetlenül, hogy miként jutott hivatalba. Bevallotta, hogy nincs oka bízni a németben; de látta, hogy személyének megnyerésére nagy súlyt fektetnek s ennek fejében őt nagy hatáskörrel és eszközökkel kinálják „Mily nyomorult hazafi lettem volna, ha e kedvező körülményeket meg nem kisértem utilizálni nemzetem számára! Ha van a nemzetben józanság és életrevalóság, valamint a kormány személyemet, úgy ez viszont engemet s helyzetemet fogja a maga javára utilizálni. Ez a ti feladatotok! Gondoljátok-e, hogy a Széchenyi névhez s multamhoz egy kicsinyes helytartótanácsosság vagy exellentiás czím valamivel járulhatott, a mi becsét emelné? Én félretéve megvetésemet az ily

[1] Üdvlelde, 21—25. ll.
[2] Széchenyi Levelei I. köt. 578.
[3] Írott naplói, Bécs, 1820. okt. 21-iki kelettel.

velleitások iránt, járomba fogattam magamat. Ötvenhárom éves ember létemre helytartótanácsossá lettem. És vajjon miért? Tán hogy egy nyomorult czímecskéért, vagy olyan hivatalos állásért, melyet már 25 év előtt kelle elérnem, ha keresem, hazámat áruljam el? És húsz éven át nehéz munkával szerzett multamat szennyezzem be? Én bíztam és bízom nem a kormányban, hanem önmagamban. A kormány engemet, én a kormányt akarom utilizálni. Melyiknek fog ez sikerülni? Bizonynyal az élelmesebbnek. Mondjátok már most: Ez veszélyes játék; ez koczkázat! De hát egész nemzeti életünk nem koczkázat volt-e mindenkoron?! S mit veszthetünk, ha eszünkön járunk? Ha én a támogatás fejében, melyet a kormánytól nyerek, hazám érdekeit feledni bírnám, nevemet örökre beszennyezném. Mitől féltek ti? Hogy elfogadva a kormány anyagi támogatását, ez lábatokról levesz? S nyomorult szolgáivá lesztek a kormány minden törekvéseinek? Kétségbe kellene esnem nemzetem felett, ha ennyire gyáváknak kellene látnom benneteket. Én nemzetem felvirágoztatására a regenerationális erőt a magyar ellenzékben keresem és látom. Minden attól függ, van-e annak elég bátorsága s önbizodalma, van-e elég belátása, hogy hivatását betöltse? Én a Tiszaszabályozást nemcsak kiszámithatatlan anyagi eredményeiért inditottam meg, de ezt egy józanabb magyar politika tengelyének tekintem. Ki akartam emelni az ellenzéket az olcsó dicsőség meddő állásából. Legyen valahára alkotó s szervező elem az országban. Ennyi szellemi erő ne veszszen el a rideg tagadásban. — Feltártam előttetek lelkem minden gondolatját; rajtatok áll, itéljetek s válaszszatok: a haza sorsa kezetekben van!"[1]

Ezzel megfordult s a háta megetti ajtón szobáiba vonult. A terem zsúfolva volt, a hallgatóság nagy részét a reformatus collegium hallgatósága képezte. Ha Széchenyi a teremben marad, mindnyájan lábaihoz borulnak. A gyűlés után nyomban következett a nagy bankett. Az ebéd kezdetén első szónok a gyanusító szabolcsi alispán volt, a ki bűnbánólag kért bocsánatot oly szívből jövő érzéssel, hogy a hallgatóságot elragadta, mert porba hullott a nagy hazafiság előtt, melyet eszménykép gyanánt állított a közönség szemei elé. A gróf lelkesülten hagyta ott székét s megölelte és megcsókolta az alispánt.

[1] Széchenyi beszédei, 628—630. ll.

Ugyanígy nyilatkozott az országgyűlésen is ez időtájt, midőn a következőket mondta:

„Én már öreg legény s kifáradt ember vagyok. Ezen elfoglaltatást nem kerestem s valóban szerettem volna, hogy ha más vállalta volna el azt. De bona fide mondom, hogy míg a hámból ki nem dülök, dolgozni fogok con amore, mert itt sok a munka. Hanem czélszerűen akarok dolgozni.[1]" Méltán állítottam tehát, hogy Széchenyi reformtevekenységének legelső és legfőbb segédeszköze — ő maga volt.

Saját gazdálkodása.

Széchenyit terjedt birtokkal áldotta meg a sors. Örökségképp négy szép uradalmat, a nagyczenki, szentgyörgyvári, pölöskei és csokonyai birtokokat nevezte sajátjának. Azonban előbb a fiatalkori élet s katonáskodás sok adósságba verték, később a közügyek elvonták saját magánügyeitől. Egyszer csak azt vette észre, hogy vagyoni állapota a sok adósság, azok mellett a közügyekért legjobb indulata szerint hozott áldozatai miatt is zavarban van, birtokai rendezetlenek s jövedelmével a kiadásokat fedezni nem bírja. Habozás nélkül és gyorsan azon útra lépett, melyet gyakorlati szelleme a a józan gazdasági elv szerint: markolj keveset, de azt fogd meg jól, eléje írt. Azért csokonyai birtokát már 1831-ben átadta testvérbátyjának, gr. Széchenyi Lajosnak, s az azért kapott pénzen megmaradt három uradalmát szereltette fel s adósságait tisztázta, hogy amazok megfelelő jövedelmezőségre emelkedhessenek, emezek pedig ne emészszék tovább a megszerzett jövedelmet. Azután a százalékos rendszert hozta be uradalmi tisztjei fizetésében, hogy mig földesurukért ügyességgel és szorgalom kifejtésével erélyesen igyekeznek működni, addig nekik is méltó arányban meglegyen kettőztetett szorgalmuk jutalma. Így tett rövid időn szert a legértelmesebb és legszorgalmasabb gazdatisztekre; így fejlettek uradalmai gyorsan jövedelmezőkké és mintaszerűekké. Különösen kitünt Sopron megyében nagyczenki uradalma, a mely csakhamar magas szintájú iparos gazdasággá fejlődött. Ennek 1837 körül mindenek előtt úrbéri viszonyainak rendezésével vetette meg az alapját, mely szokott nagylelkűsége szerint barátságos egyezség útján mint jobbágyainak méltányos örök váltsága hajtatott végre. E lépés által meglevén

[1] Beszédei. 589.

szerezve a lehetőség az uradalom majorsági részének akadálytalan használatára, azt haladéktalanul követte a jobb gazdálkodási rendszernek a fennállott körülményekhez képest való szervezése. A legelső lépés a gazdasági földeknek arányos táblákra felosztása s azoknak élőfákkal szegélyezése volt, mely czélra a selyemtermelés tekintetéből főképp az eperfa használtatott. Ugyancsak 1837-ben irt egy önálló becses munkát a selyemtermelésnek hazánkra való fontosságáról. A mit ebben irodalmilag fejtegetett, azt a saját birtokán azonnal gyakorlatilag alkalmazta. Ezzel kapcsolatosan folyt a váltó gazdasági rendszer behozatala és kifejtése, melynek alapjául a takarmánytermesztés növelése mellett az állattenyésztés gyarapitása és nemesitése szolgált. A rét és legelőterületekből is minden alkalmas föld, a melynek termése természetes állapotban kielégitőnek nem mutatkozott, szántás alá vonatott. A meghagyott természetes kaszálók és legelők szintén alkalmas mivelési módban részesittettek. Szántóföldein nemcsak a kasza alá vetett takarmány, azután a gyök- és gumós növények termesztése, hanem a vetett legelő mivelése is nagy terjedelmet nyert. Kivált a trágyázott ugarföld szaporitására fektetett nagy súlyt. Mindenféle czélszerű gazdasági gépeket és eszközöket alkalmazott, sőt azok készitése és eladás útján való terjesztése végett a gazdaság körében gépműhelyt és gépgyárat is rendeztetett be. Így kaptak csakhamar hirre a czenki vasekék és vetőgépek. Végre már a negyvenes években a czukorrépatermesztés kiterjesztésével Czenken czukorgyárat állittatott fel.

Ezen uradalomnak eleinte Liebenberg, az ötvenes években pedig a jeles Hajnik János volt igazgatója. Ekkor a takarmánytermesztő váltógazdasági rendszer úgy ki volt fejlődve ott, hogy a szántás alatt álló földeken az őszi gabonafélék 30, a tavasziak 20%-ra való terjedése mellett, a zöld ugar 12, a veres lóhere 10, a luczerna 5, a burgonya és répa szintén 5, végre a vetett legelő 18%-ot foglaltak el. Derék eperfája 60000 darabon felül volt a gazdaságban és évi selyemgubó-termése 200 mázsára volt tehető.

Halála után ez a selyemtermelés és czukorgyártás vállalkozók kezébe ment át.[1]

[1] *Galgóczi Károly :* Az O. M. G. E. Évkönyve I. kötet 49—51. ll.

Egyesítés.

Lóverseny.

Második reformeszköze a szerteszét hullongó és elszigetelve hatálytalan erők egyesitése volt. Minden nagyobb vállalatát egyletek alkotásával vezette be. De midőn mint reformátor lépett fel, főleg három társulás létrehozatalával foglalkozott: ilyenek voltak a lóversenyek, az országos magyar gazdasági egyesület és a nemzeti casino. Első próbálkozásának tárgya a lóverseny. Arról volt meggyőződve, hogy az a lótenyésztést magasb fejlemfokra emelendi, és hogy vele a más eszköz vagy mód és intézmény által össze nem hozható birtokos elemeket egyesiteni fogja. Meggyőződése szerint semmi sem hozott annyi elevenséget az angol társadalmi életbe és a lónemesitést semmi sem mozdította elő annyira, mint a lóversenyek. Ebből ő azt következtette, hogy ugyanazon okok nálunk is ugyanazon okozatokat fogják maguk után vonni.[1] Már 1822-ben egy beadványt nyujtott át Bécsben a legmagasabb intéző köröknek, de az első lóversenyt csak négy év mulva tudta rendezni Pozsonyban.

Ez ott 1826. évi ápril hó 9-én Nagy-Szombatra vezető útvonal mellett két angol mértföld hosszú pályán tartatott meg; folytatását Pesten 1827-től kezdve azután tíz-tíz napi évadokkal a lóverseny-egylet biztositotta. Termékeny elméje ennek a kezdeménynek ugyanis mindjárt két irányban is hasznát vette. Nyomban összehozta a pozsonyi első újabbkori lóversenyen megjelentekből a „lótenyésztő-társaságot“ és egy oly művet írt a lótenyésztésről, melylyel publiczistai nagy tevékenységét megkezdte.

Az erők egyesitésének szükséges voltát főleg az 1825-iki országgyűlésen tapasztalá Széchenyi s elhatározta, hogy a sérelmi politikáétól különböző, más, gyümölcsözőbb útra tereli a nemzet erejét. Számításában a legfontosabb tényező a a magas aristocratia volt; azt kellett legelőször közreműködésre birnia. A társadalom többnyire attól függött s azt szerette utánozni. Az aristocratiát akarta itthon tömöríteni, mely jövedelmét többnyire Bécsben költötte el; azt kellett minden módon az országba visszacsalogatni. Más valaki e végből talán csak szép beszédeket tartott volna nekik, hazafiságukra hivatkozott volna, őseikre emlékeztette volna őket.

[1] Világ, 473. l.

Széchenyi ezt is megtette, de módjával; hanem sokkal gyakorlatibb érzékkel bírt és sokkal jobban ismerte az embereket, semhogy ezzel beérhette volna. Tudta, hogy ez urak Bécsben vagy külföldön igen jól mulatnak, s felhívására a legjobb esetben néhány forintot küldtek volna valamely hazafias czélra, azután pedig csak úgy, mint azelőtt, mulatságaik után láttak volna. Benn az országban kellett tehát nekik alkalmat nyujtani, hogy úri passióikat kielégíthessék. Szórakozást, változatosságot s lehetőleg keveset kellett nekik nyujtani az unalmas politikai vitákból.

Az országgyűlésre 1825-ben Pozsonyban összegyűlt főnemesség lelkesülten fogadta a lóversenyben kinálkozott mulatságot. Széchenyi ekkor pendítette meg azt az eszmét, hogy e lóversenyeket évenkint ismételjék, a mi általános tetszéssel találkozott. Így alakította ő gróf Eszterházy Mihálylyal, gróf Károlyi Györgygyel és báró Wesselényi Miklóssal együtt az első „pályafuttatási társulatot". Midőn 1827-ben az országgyűlésnek vége lett s a főuraknak Pozsonyban nem volt többé semmi teendőjük, azt inditványozta, hogy a pályafuttatási társulat tétessék át Pestre, s hogy egyéb társas mulatság ne hiányozzék, a pozsonyi országgyűlési club is folytattassék és tágittassék ki Pesten. Így alapittatott a Nemzeti Casino, a hol eleintén csak dohányoztak, ettek, ittak és kártyáztak az urak. Hanem Széchenyi szelleme ellenállhatatlanul serkentőleg hatott rangtársaira, s a Nemzeti Casino nemsokára nagy politikai clubbá lett, melyben megvitatták az ország minden fontosabb érdekét s az anyagi érdekek különféle gyakorlati módon is előmozdittattak. Ez különösen a hazai borok ismertetésében s ez által a bortermelés és kereskedésnek előmozditásában nyilvánult, mely czélra fennállásának már első évében lerakó helyül nyitották meg annak pinczéjét.

A Pestre áttett pálya- vagy lófuttatási társulat a Nemzeti Casino közvetlen közreműködése folytán számos taggal gyarapodván, minthogy a czél, melyet maga elé tüzött, első sorban a gondosabb lótenyésztést tette szükségessé, 1828-ban „Lótenyésztő társaság-"gá alakult át. Nemsokára ismét tágult az egyesület működési köre, mert az 1829-ben keletkezett „Állatmutató-egyesület"-et is kebelébe vonván, 1830-ban „Állattenyésztő-társaság"-gá változott. Azután egy lépéssel tovább

haladván, később az „Állattenyésztő-társaság“ a földmivelés és állattenyésztés előmozditását tűzte ki rendeltetésül magának.

1835-ben társaság munkálkodásának körét az egész mezőgazdaságra kitágitván: „Országos Magyar Gazdasági Egyesület“ czimet vett fel, melynek V. Ferdinánd királylyal, Ferencz Károly és József főherczegekkel együtt összesen 497 tagja volt ekkor.

Az O. M. G. E. alapítása.

Ez a ma is működő „Országos Magyar Gazdasági Egyesület“ első kezdete, melynek ugyanekkor elnöke gróf Andrássy György, alelnöke pedig gr. Széchenyi István lett.[1]

Ez az egyesület az absolut korszak azon része alatt, midőn már a társadalmi életnek valamivel több szabadságot engedtek, a nemzet legfőbb tanácskozó testületévé nőtte ki magát, melyben az ország akkori első állami és általában vezérférfiai a királylyal való kibékülést és egyengették az 1867. évben létrejött kiegyezésnek utait előkészitették. Ma az O. M. G. E., ha nem is a politikai, de a közgazdasági téren a maga különböző irányú szervezeteivel valóságos hatalom.

A Nemzeti Casino.

Széchenyi a Nemzeti Casino főczéljául a társadalmi erők egyesitését tűzte ki. Gyakran ismételte, hogy alapitására, nem az első emeletbe helyezett kávéház szeretete birta őt, hanem annak higgadt meggondolása, hogy nem kis részben általa indithatja meg az ötvenkét megyében annyi felekezeti és osztályellentét által szétszaggatott társadalom egységessé alakitását. Valamint nem egy pár sovány gebe pályáztatása végett létesitette a lóversenyeket, úgy ezt a kört sem azért alapitotta, hogy kellemetlen pipafüstben üldögélhessen. Nem azért tette magát ki a sok utánjárás, irás, lótás-futás, toborzás és sárral dobáltatásnak, hanem magasb gondolatok uralkodtak agyán és nemesb érzelmek hevitették szivét, midőn a Casinoban való egyesülést javasolta.[2] Már csak nyomtatásban kiadott leveleinek áttekintése is meggyőzhet mindenkit arról, hogy ennek a körnek létesitése milyen fáradságába került. Az 1827. évi június 10-iki első tanácskozást és az 1828. évi

[1] *Galgóczy K.*: „Gr. Széchenyi István, az O. M. G. E.“ első alapítója“, az O. M. G. E. emlékkönyve, 1879-ről. 43—45. ll.

[2] Világ, 112—113. l.

január 20-án tartott alakuló közgyűlést megelőzőleg buzgón beszélte rá az embereket, hogy vegyenek részt a létesitésben. Nemcsak a főurakat, hanem az előbbkelő polgárokat, ügyvédeket, orvosokat, tanárokat és írókat is össze akarta hozni abban. Így 1827. évi szeptember 4-én levelet írt Sartory pesti polgárnak, melyben azt magyarázza, hogy születés, osztály, felekezet és pártkülönbség nélkül minden művelt viselkedésű és tisztességes embert szívesen látnak a Casinóban, a hol nem egyesek, hanem a tagok többsége fog — a vélemények kellő figyelembe vétele után — mindenben határozni. Azon napig már 204 tagot sikerült kapnia. Ezeket eleinte, mint maga is írja, helytelenül részvényeseknek nevezték; talán azért, mivel azt kivánták, hogy mindenki a legnagyobb erkölcsi osztalékot húzza részvénye után.

Az első aláirási cyclus lejártával újból fáradhatlan buzgóságot tanusít, hogy a régi tagok megint aláirják magukat és ezeken kívül mennél több tag társuljon hozzájuk. Ekkor a tagok létszáma 50 forint tagsági dij mellett már 400 és 1835 elején a Casinónak 20.000 forintja volt gyümölcsözőleg elhelyezve. Már ez időben utalhatott Széchenyi arra, hogy Pest a gőzhajózás megindulása folytán napról-napra emelkedik. A Casinóban ő alkalmat kivánt adni az ismerkedésre és az eszmecserékre, hogy a társadalmi teendők természetes sorrendje itt derüljön s a társadalmi élet hivatott vezérei onnan válhassanak ki. A társadalmi szervezkedés minden kéznek foglalatosságot adhat, a mi, ha bekövetkezik, talán a legnagyobb áldás leend hazánkra nézve.

Remélte, hogy a Casinóba nők nem járván, ott szépelgés nem lesz folytatható; titkokat leleplezni az emberek oda nem mennek, a kártya — miként írja — már nincs divatban; tehát vagy némán kellene ott ülni, vagy komolyabb tárgyakra is rá kell vinni a szót.[1] Ha a Casinóban mindenféle foglalkozású egyén, birtokos, kereskedő, művész és idegen megfordul, olyan társalgást folytathatnak, mely mindenkinek és így végső elemzésben a közügynek is csak használhat. Ha a pesti casino csupán arra adna valaha módot, hogy a nemzet önbizalma kifejlődjék s általános legyen a meggyőződés,

[1] Világ, 353—355. l.

hogy mástól semmit sem várhatunk, tehát a magyar merjen segíteni magán, már akkor is több hasznot teendett, mint a mennyit alkotója merész vágyaiban várni mert tőle.

A Casinóban nem levén házi gazda, a fesztelen társalgás lehetséges. Nincs ott pedáns tanácskozás, a végtelen fejtegetők nem alkalmatlankodnak s az okoskodások nem rang és czim, hanem értelmi súly szerint győznek.[1] Az étkezés jó és olcsó lehet, mert az egész felszerelést és helyiséget is a Casino adja. Jó és hamisitatlan borok lesznek itt kaphatók. Hirlapok, könyvek, térképek minden bel- és külföldi forrásból megszerezhetők. Alkalom kinálkozik ott a szellemi élvezetekre és önképzésre. A festészet és szobrászat remekei, szép butorzat, a melyek csak nagyon gazdag emberek által szerezhetők meg, láthatók és használhatók lesznek e helyen. Ez a jó izlést is terjesztené az országban.[2] Hány hazafi, a ki jelenlétével a parosi márványból készült palotát is ékesítené, lakik Magyországon sivár magányban, úgyszólván sivatag közepén. A többieket, azokat a gazdag főurakat, a kiknek lakásaiban ők anyagi viszonyaik különbsége folytán rendesen nem jelenhetnek meg, mert előszobáikban ácsorogniok tiltja önérzetök, semleges téren akarta összehozni ezen kiváló férfiakkal. A dúsgazdag nálunk az ily önérzetet, a hol bátran teheti, gyakran tapossa; itt ellenben az emelt fővel jelenhetik meg és hozzájárulhat társadalmunk nemes értelemben vett demokratizálásához. A Casinóban a legszegényebb legény is minden protectio nélkül, saját joga és előnyei alapján mindazon élvezetekben részt vehet, melyek rendszerint csak a nagyok palotáiban találhatók fel. Ez lassanként oly önbizalmat fejleszthet ki a közönségben, mely, az igaz, nem nagyon használ annak az aristokratiának, mely csupán és egyedül genealogiai táblákra, jószágainak terjedelmére és magas összeköttetéseire alapítja az embertársai feletti elsőbbségét, de annál több áldást hozand előbb utóbb a honra, melynek népéből ez úton végre nemzet lesz.[3] A felvétellel és a Casinóban való megtüretéssel járó vizsgálódásnak nagy előnye az is,

[1] Világ, 355. l

[2] Világ, 375—376. l.

[3] U. o. 377.

hogy a közönség birálata alatt tartja az egyént, a ki így a tisztesség útján való megmaradásra fokozott mértékben törekszik. A mi pedig az ott folytatható eszmecserét illeti, ő azt hitte, hogy egy barátságos szóbeli vitából jobban és gyorsabban fejlődik ki a való, mint száz nyomtatott értekezésből.[1] Eszmesurlódások keletkeznek s minden rendű, rangú és felekezetű ember nézete szabadon nyilvánulhat.[2] Végre nem helytelen dolog a comfortot, a finom otthonosságot sem keresni, mivel a férfiasság és az élvezet nem okvetlenül ellentétes fogalmak. Hiszen még az állatok is keresik az enyhe helyet és az idők sanyarait tehetségök szerint kerülik. Miért ne tenné ezt a civilizált ember?[3]

A Nemzeti Casinó mintájára az egész országban mindenütt keletkeztek ily társas körök. Így Egerben 1832. decz. 9-én, Marosvásárhelyen ugyanazon napon, Tordán 1833. január 10-én, Nagy-Enyeden 1833. január 14-én, Szatmáron 1833. márczius 30-án és Pápán 1834. január 4-én.[4] Jelen munkám utolsó előtti fejezetében vizsgálom, hogy ez a Casinó, valamint utánzatai oszágszerte Széchenyi várakozásának mennyiben feleltek meg. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a casinók a közvélemény alakulására nagyon sokat tettek, és az, hogy Széchenyi művei megjelenésök után mindjárt oly mély és általános hatást gyakoroltak, nem kis mértékben nekik tulajdonitható. A Nemzeti Casinónak 1871 óta saját palotája van, a hol, ha Budapestre jönnek, fejedelmi vendégek is fordulnak meg. Van végre a Széchenyi 1833. évi április hó 27-én Pozsonyban kelt és 1841. évi deczember 5-én Pesten módositott végrendeletének 17. pontja értelmében hozott határozata folytán 1864 óta egy évenként a gróf Széchenyi István emlékére rendesen tartott bankettje, melyen a Casinó mindig más és más tagja az általa ajándékozott Széchenyi billikommal kezében az dicsőitése és példájának felelevenitése után ennek követésére hivja fel nemcsak a többi tagokat, hanem minden jó érzésű polgárát is ez országnak.

[1] Világ 378.
[2] U. o. 428.
[3] U. o. 437.
[4] *Ballagi Géza:* Magyar államalkotás kora, Budapest. 1897. 192. l.

Agitatiója.

Fontos eszköze volt Széchenyinek az agitatio, melyet szóval és irásban oly mértékben és kitartással folytatott, hogy róla, mint szónokról és iróról úgyszólván külön jellemrajzot kell adnom.

Szónoklatai.

Széchenyit, mint szónokot sokan jellemezték már. Voltak, a kik ezt a minőséget egészen megtagadták tőle, mert nem tartott szabályszerű dikcziókat és nem tudott, de nem is akart pathossal deklamálni. Nála valamint az irás, úgy a szó is csak annyiban birt értékkel, a mennyiben tettek alapjául szolgáló eszmék kifejezésére, vagy tisztázására irányult. Pedig érzéke a szép és megható beszédek iránt is volt, habár számtalanszor emlegette, hogy az ilyen tehetség hiánya képtelenné teszi őt a pártvezérségre. De az ő korában, különösen reformtevékenységének első másfél évtizede alatt, nem szép beszédekre, hanem mindenekfelett tettekre volt szükség. Azért feltétlenül el lehet fogadni, a mit e részben az őt mint szónokot kitünően jellemző Zichy Antal mond róla, t. i., hogy Széchenyi éppen az a szónok volt, a ki annak a körnek, melyben mozgott s annak a kornak, melyben élt, a legjobban kellett.

Szónoki tehetsége mellett tanuskodik az, hogy oly izgató s egészen a nagy közönség szája ize szerint beszélő szónokokat is, mint a minők akkor Wesselényi és Balog voltak, ellensúlyozni tudott. A felső táblán és másutt is fojtott lélekzettél hallgatták meg mindig; sőt ez időtájt bármilyen csekély kijelentését barátai és ellenfelei egyaránt szinte eseménynek tekintették. A hol Széchenyi beszélt, oda tódult, a ki csak hozzáférhetett. Szavait felkapták, ismételgették, magyarázgatták: vele emelkedtek, vele sirtak, vele nevettek s a szerint biztak vagy csüggedtek, a mint ő akarta.

Csakhogy Széchenyinél mindig tettek előzték meg és követték a szót. Így történt az, hogy érdemei fényében szavai elhomályosodtak.

Széchenyi egész lényében és már külső megjelenésében is eredeti alak volt, azért, hogy fellépésének hatását méltányolni, kellőleg megbecsülni és felfogni képes legyen valaki, nemcsak hallani, hanem látnia is kellett őt. Élénk arczjátéka, domború keskeny homlokának mély redői, melyek mintegy magvas eszméinek barázdái voltak, vastag szemöldökeinek

folytonos mozgása, melyeket néha, mint a bajuszt, ujjaival szokott volt lesimítani, a szája körül játszó gúnymosoly, melyet arczizmainak egy bizonyos állandó keserű vonása kisért, hangjának a meghatottság pillanataiban szinte elrekedése, mindannak, a mit mondott, vagy a mit elhallgatott, sajátságos, eredeti közvetlenséget kölcsönzött. Beszédeit előre még vázlatosan sem készitette el, annál kevésbbé tanulta be azokat, hanem mindig rögtönzött. Sőt gyakran úgy beszélt, mintha gondolatait a gyűlésben mellette ülő szomszédjától kölcsön kért szóval fejezte volna ki. Távol minden szabályos beosztástól és mondatszerkesztési szabatosságtól úgy áradozott, mintha csak fennszóval gondolkozott volna. De kivétel nélkül mindig mély benyomást tett hallgatóira, mert azoknak lehetetlen vala az emberi elmében és szívben rejlő isteni világosság és erő közellétét nem érezni, ha vele voltak szemben.

Az ülésekbe nagy táskákkal járt, melyekből, mihelyt helyét elfoglalta, egymásután rakosgatta ki a zöld asztalra iratait, íróeszközeit és leveleit. Ez utóbbiak egy jó részére az unalmas vitatkozások alatt írta meg válaszait. Tőle nem követelték, hogy minden részletet figyelemmel kisérjen, vagy ha beszél, hogy a tárgytól el ne térjen és szorosan a kérdéshez szóljon, ne pedig, mint ő szeretett, a kérdés körül beszélgessen addig, a míg neki tetszik. Tudták, hogy valamint nem ért rá röviden írni, úgy röviden szólni sem volt ideje. Hoszszabb felszólalásai s gyakori ismétlésekkel telt fejtegetései után, mint Zichy Antal írja, nem egyszer hallá tőle e szólásformát: „Ezeket pedig előre bocsátván“. . . — Most jön még csak a java, gondolták hallgatói és új lélekzetet véve készültek a további hallgatásra. Azonban kiderült, hogy ez volt a beszéd befejezésének kezdete. Daczára a megszokásnak, a közönségre nézve mindig meglepő volt ez a befejezés. Olykor még hozzátette azt is, mint a levelek végén szokás, hogy: „maradván alázatos szolgájok, gróf Széchenyi István.“

Eredeti volt egész magatartása, taglejtése és öltözéke is. Magyar díszrúhához gyakran viselt pantalont, kard mellett pedig nem egyszer láttak nála esernyőt. Arra, hogy beszédeinek czáfolatát is meghallgassa, nem mindig tartotta magát kötelezettnek. Egy pesti megyei gyűlésen, mikor már menőfélben volt, marasztalták, mert Nyári Pál akart neki felelni.

„Kossuthot meghallgattam“ felelt ő, „fagylalt után nem eszem paczalt.“ Úgy látszik, levelezéseit, s a külföldi hirlapok olvasását nemcsak időkimélésből hagyta a gyűlésekre, hanem azért is, hogy magát ott a nyugton-ülésre kényszerítse. Ha dolga elfogyott és ha mondandóit már előadta, nehéz volt őt visszatartani ottan. Néha beszéd közben is egyet fordulva s hirtelen kifelé tartva, elindult, de nyomban visszatért, mintha csak beszéde egy elejtett láncszemét kereste s találta volna meg, mire azt folytatva be is rekesztette. Állóhelyben veszteg maradni különben sem szokott, hanem beszéd közben is folyton mozgott és járkált.

Eredeti módon tudta a tapsok és helyeslések nem mindig őszinte megvetését mutatni. Ha beszédével külső hatást is ért el, hirtelen megállott, kérdezvén, hogy „nem mondott-e valami bolondot, mivel hogy annyira tetszik nekik.“ Később ilyen tréfákra nem igen nyílt alkalma.

Széchenyit, mint szónokot Kossuth az „Országgyűlési Tudósitások“-ban igy örökitette meg:

„Gróf Széchenyi beszédjét a szép gondolatok és szivrázó képzetek tömött massájának nevezem. Szólott, mint az alkalom, nemes lelkének felhevülése s keblének istene készteté. Azért gyakran el-eltért hevében a tárgytól, s az ily beszédet, ha csak ő maga le nem irja, extractive sem lehet jegyezni. Beszédje a maga nemében hasonlithatlan s gyönyörű volt, de nem tartozik azon osztályba, melyben a Wesselényié első helyen díszlik, úgy mint a tömött, élénk, logicai rendszerű beszédek osztályába.“

Ugyancsak Kossuth 1833. évi január 22-iki beszédét az „oly drága ritkaságok gyűjteményéhez hasonlitja, mely összevissza hányva hever egy teremben, de így elszórtan is nagy értéket képvisel.“

Kölcsey, a ki e beszédet Eötvös mellett állva hallgatta, naplójában így ir Széchenyiről, mint szónokról: „áradozni és csapongani szokott; sajátságai közt leguralkodóbb a szeszély. Tárgyról-tárgyra röppen; nevetésre ragad, majd ismét egy pillanatig komolyságba vonz. Beszédén szembetünőleg látszott a discursivus parlamenti angol szabás; hasonlit előadása Nagy Páléhoz, csakhogy gesticulatiója hevesebb, néha hangosan is összecsapja kezét. Szerencsés népszónok.“

Agitatiójának hatalmas eszköze volt levelezése is. Széchenyi mint levélíró irodalmi szempontból szintén igen magas fokon áll, mert levelei nemcsak a tárgyakhoz és személyekhez, a helyzetekhez és hangulatokhoz való bámulatos alkalmazkodási képességének classicus tanujelei, hanem nyelvezete is legszabatosabb és a legszebb azokban. Hogy nagy beszédekre elkészüljön, hogy 20—30, sőt több nyomtatott ívre terjedő műveinek külalakjára, azok tartalmának rendszeres beosztására és irályának simaságára kellő gondot forditson, arra tényleg nem ért rá. Ellenben, ha akár a rajta uralkodó érzelmeknek, akár a közvetlenül előtte lebegett czélok elérése érdekében felmerült gondolatainak és eszméinek kellett kifejezést adnia, akkor magán és tollán jobban, sőt gyakran feltétlenül tudott uralkodni. Az élet lüktetésének közvetlen hatása látszik úgy gondosabban, valamint sebtiben írt levelein. Azok öblössége épp oly kevéssé kong az ürességtől, mint a mily plasticusak és suggestivek szaggatott, rövid, hirtelen papirra tett, sokszor be sem fejezett mondatai. Levelei.

De nemcsak a forma, hanem a tartalom is nagybecsű leveleiben. Gyönyörű eszmék és meleg érzelmek szólalnak meg gyakran azokban is, melyek főleg azért irattak, hogy őszinte hálájának, vagy meleg óhajának legyenek tolmácsai. A melyekben pedig egyeseket valamely a közügy érdekében kifejezett kérelmének teljesitésére akar rábirni, ott irmodora meggyőző és nem egyszer ellenállhatatlanul behizelgő. Ha azután valakivel állandóbb levelezést folytatott, vagy valamely ügyet közösen szolgált, ahhoz intézett levelei sokszor valóságos emlékiratokká bővülnek, melyek az illető ügynek bizonyos mozzanatait oly kimeritően tárgyalják, hogy azok közül nem egynek belső története is megirható belőlük. Számos levele van József nádorhoz, a kinek támogatására legtöbb elsőrendű akotásának keresztülvitelénél méltán igen nagy súlyt fektetett. Ezek mindig nagy alázattal, de bizonyos nemes önérzettel is és igen jó németséggel vannak írva. Általában különösen működésének első évtizedében német irálya szabatos és gördülékeny. Nem is alkalmazza azt a sok közbeszúrt mondatot annál, a melyek magyar nyelvű dolgozataiban szabályszerűek. Jól írt francziául is, sőt angol levelein sem látszik az, a mit mindig felpanaszol, hogy azok megirása nagyon nehezen esett neki.

Néhány latin levele is maradt ránk; valószinü azonban, hogy ezeket legalább is kijavíttatta. Tasner Antalhoz intézett nagyszámú levelei a legnagyobb és minden részletre kiterjedő gondoskodást mutatják. Különben egész levelezésében az ő mindent áttekintő, mindenütt jelenlevő s a legteljesebb jóakaratot és odaadást személyesítő egyénisége tükröződik vissza. Az a négy nagy vastag kötet, melyek három elsejét Majláth Béla, utolsóját, szüleihez írt német leveleit pedig Zichy Antal adta ki, valószinűleg nemsokára még egy ötödik pótkötettel fog szaporodni, ha az összes tevékenységére vonatkozó és ma még valahol meglevő eddig kiadatlan levelei is napfényre kerülnek. Levelezése a maga egészében az agitatiónak egy oly eszmeáradatát képviseli, mely magábanvéve is bámulatot kelthet. De annak mozgása és hullámzása szintén oly természetű, mely érthetővé teszi azt, hogy a régiből kibontakozó új Magyarország fejlődését Széchenyi jó ideig miért tudta souverain hatalommal irányitani.

Röpiratai és czikkei. Gróf Széchenyi István műveinek legnagyobb része agitatorius természettel bír és igy irodalmi tevékenységét általában itt kell fölemlítenem. De mivel nagyobb műveit egyenkint, külön alább méltatom, itt főleg egy-két röpiratáról, azután pedig czikkeiről kell megemlékeznem. — Röpiratai közül ki kell emelnem az „Adó és két garas", „A balatoni hajózás", „Eszmetöredékek a Tisza rendezése körül" czímüeket, melyek önállóan is megjelentek.

Az elsőben kifejti, hogy a haza oltárára eddig önként letett áldozatokat részletfizetés gyanánt a kötelesség-teljesitésből elfogadja ugyan, de azt hiszi, hogy a haladó kor igényeihez mérten csak kicsinyes eszközök. Szerinte Magyarország 62.398,500 holdjára egyenkint két garast vetvén ki, évenkint, mint biztos bevételre, 6.239,850 forintra lehetne számitani, a melynek alapján „vétessék fel egy nagy, körülbelül 100 millió forintnyi nemzeti kölcsön. Ez arra volna forditandó, hogy az ország annyira szükséglett közlekedési hálózatát előteremthesse s a műveltségi és egyéb közczélok megvalósitására szükségelt összegek birtokába jusson. E kölcsön kamatainak fizetése és törlesztése tekintetéből léptettessék életbe egy általános telekadó, mely minden nemes és nem nemes által évenkint minden hold föld után két garasban lenne fizetendő; a mi egy évben

mintegy 5—6 milliónyi összeget képezend, s akkép volna kezelendő, hogy vele ama 100 milliónak megfelelő $3^1/_2$ milliónyi kamat fizettetnék, a törlesztési részlet $1^1/_2$ millióval lerovatnék, a többlet pedig földhiteli bank alapitására fordittatnék olykép, hogy belőle honfiainknak olcsó kamatokra kölcsönök nyujtathassanak. Az összes adósság azután 35 év alatt lefizettethetnék s az ország e művelet alapján 30—40 év alatt körülbelül másfélszáz millió forintnyi beruházmányra tenne szert, mely közgazdaságunk emelésére hathatós rúgóul szolgálna".

Széchenyi inditványa sokak által tetszéssel fogadtatott, igy Kossuth által is oly föltétel alatt, hogy az ekkép szerzendő forrásokból a jobbágyosztályt is kell jótéteményekben részesiteni, különösen azokat, a kik magukat meg akarják váltani. Széchenyi ez inditványa azonban nem fogadtatott el.

Az ismertetett röpiratokban kifejtetteket bővebben óhajtván elemezni, „Magyarország kiváltságos lakosai"-hoz czím alatt 1844-ben a „Jelenkor" hasábjain két czikket tett közzé, melyekben említett tervét részletezve mondja, hogy mindenekelőtt egy nagy országos pénztárt akarna létesiteni és abból Budapestet az árviz ellen biztositani kivánná, a honnan továbbá 5—6 kisugárzó közlekedési vonal is lenne épitendő. Abból fedeztetnének az aldunai munkálatok folytatásának és befejezésének költségei is; előmozdittatnék a tengerparthoz való eljutás s annak használhatóvá tétele. Öt reáliskolát kellene alapitani, a lónevelést fejleszteni, a vizeket szabályozni és függő adósságainkat visszafizetni.

„A balatoni hajózásról" szóló röpiratában eszméket ad e nem általa kezdeményezett, hanem csak felkarolt gondolat megvalósitásához. Nem hiszi, hogy a vállalat részvényesei nagyobb osztalékra fognak számithatni, de azért azt a közvetett haszon miatt mégis föl kell karolni. — Hasonló vállalat lenne a budai alagút és egy második hid a Dunán, a Gellérthegy átellenében. Tehát ezen alkotások eszméit is Széchenyi adta. — Sürgeti a kőszéntelepeknek felkutatását és ez által az ország földének gyomrában fekvő kincsek kiaknázását. A Balatont magát szabályoztatni kivánja és pedig úgy, hogy a déli partján levő lápok lecsapoltatván, azok helyén az érdekeltek hasznavehető földeket kaphassanak. A haltenyésztés felkarolását ajánlja, továbbá a Balatonból utat kiván nyitni a Dunához. Végül föl-

emliti, hogy Balaton-Füred olyan hely, a mely ápolást és gondozást igényel, miáltal jelenénél annak szebb jövőt lehet biztositani.

A Tisza-völgy rendezésére vonatkozó említett röpirata termékeny gondolatokban szintén gazdag. A többi ezen időtájban megjelent politikai eszméi itt is ismétlődnek, ezekre tehát e helyen nem kell kiterjeszkednem. Magára a Tiszaszabályozásra vonatkozólag részletesen kifejti annak nagy nehézségeit és akadályait, melyek között a csekély esésen, alacsony partokon, a koronként jelentkező igen nagy vizmennyiségen kivül a forgalom hiányát, a különben általa nem igen fájlalt ritka népességet, de annak határozottan rosszalt dologtalanságát, továbbá az ottani földek értékének csekélységét, a mindenekfelett észlelhető igénytelenséget s egyszerűséget, de e mellett az érdekeknek mégis jelentkező összeütközését emliti fel. A Tiszavölgy körüli teendőket két nagy csoportra osztja. Anyagi teendők lettek volna: az egységes, mindenre kiterjedő terv készitése; a fegyelemnek behozatala, a mit ő igy fejez ki: egy parancsoló, sok szótfogadó; közös pénztár létesitése és kezelése; végül a munkálatok jókarban tartására éber és egységes felügyelet. A szellemi teendők között első helyre az ősiségnek általa annyiszor szorgalmazott eltörlését teszi; be akarja hozni a birtokminimumot; ipartanodákat és jelzálog-bankokat akar alapitani; a közlekedés ügyét pedig törvény által kivánja rendeztetni. Emelkedni kellene a belfogyasztásnak is; végül pedig itt is hangsúlyozza, hogy a kormánynyal jó egyetértésben kell élni.

A legkülönbözőbb hirlapok és folyóiratokban megjelent magvas, mindig eszmedús és nagyrészt ma is tanulságos, történeti becscsel kivétel nélkül biró czikkeit a magyar tudományos akadémia — Zichy Antal által szerkesztve — 1893-ban két vaskos kötetben adta ki. Különösen a Társalkodó és a Jelenkor voltak azok a közlönyök, melyekben Széchenyi czikkei 1828-tól 1848-ig megjelentek. Ezek közül érdeme szerint itt egyet sem méltathatok, de fontosságánál fogva néhányat névszerint föl kell emlitenem. Ilyen a Duna gőzhajózásról 1834—36-ban irt 12 czikke s a minimum tárgyában a Társalgó útján 1839-ben közölt 12 lapra terjedő, de igen érdekes és tanulságos értekezése. A kisbirtoknak túlságos elaprózása ellen

emel ő ebben szót. Eredetileg 30 holdban kivánta a már fel nem osztható birtokok nagyságát megállapitani; de Pestvármegyének az országgyűlési követek számára utasitást kidolgozó bizottsága a holdak számát 50-re emelte. Széchenyi ehhez is hozzájárult, mert czélja csak az volt, hogy a föld végnélküli elaprózás „képtelenségének" valamiképp határt szabjon. Ő azonban a minimumot behozó törvény érvényét csak a jövő nemzedékre kivánta volna kiterjesztetni, mivel az akkor élő nemzedéknek e tárgyra vonatkozó fölfogását nem akarta sérteni. Széchenyinek ezen fajszeretet által sugallt eszméjét Pestvármegye közgyűlése nem fogadta el és az országban sem talált az visszhangra. — Ugyanekkor egy másik javaslattal is lépett fel, melyet most tárgyalt czikkében emlit. Azt inditványozta ugyanis Pestmegye közgyűlésén 1839-ben, hogy Pesten műegyetem állittassék fel, melynek czélja az lenne, hogy hazánkban a jómódú ifjak a nélkül, hogy kénytelenek lennének a külföldre kimenni, műszaki szakférfiakká is kiképezhessék magukat. Ezt az inditványát Pestvármegye el is fogadta, mert abbeli érvelését, hogy ne csak jogászokat képezzünk, igen nyomatékosnak találták annak rendei.

Igen nevezetes czikksorozata volt az, melyet a „Szentgróti levél elemzése" czim alatt 1845-ben a Jelenkor tizennégy számában tett közzé. Ebben a védegyleti mozgalmat támadja meg, a mire neki alkalmul Deák Ferencznek a Védegylet szentgróti fiókjának megnyitása alkalmával mondott beszéde, illetve egy erről szóló tudósitásnak az akkor már Szalay László szerkesztése alatt állott Pesti Hirlapban való közlése szolgált. E közleményt bonczolgatta ezen terjedelmére nézve is jelentékeny munkálatában. A védegyleti agitatiót politikai és közgazdasági érvekkel támadta. Politikailag helytelenitette azt, mert attól tartott, hogy meddő ellenzéki tusává fog fajulni, a mit ő általában felette rosszalt ekkor; a 40-es években megjelent műveiben részletesen is kifejtette, hogy miért? De helytelenitette azt nemzetgazdasági okokból is, mert szerinte költői ábrándnak lehet szép ideál; ellenben gyakorlatilag képtelenség az oly védrendszer, a melynek szerzői azt hiszik, hogy lehetséges a külföldre, vagy csak Ausztriába is, készpénzért terményeket folyton kivinni a nélkül, hogy onnét árúkat rendesen hoznánk be. Az iparfejlesztés hangoztatása általában

véve még nem sokat ér, hanem elismeri, hogy e két szót „ipar és szorgalom“ nem lehet eléggé szivére kötni a magyarnak, a kinek azokra, valljuk meg, koránt sincs annyi hajlama, mint sok más fajnak.

Az ipar magában, bármilyen legyen az, még nem boldogitja a népeket, s csak ott virágzik és ott erősiti az országot, a hol természetes vágásában mozog, mikor t. i. oly termelésre egyesül a közerő, mely az illető országnak minden körülményeihez illik. Az iparnak tehát mesterséges gyarapítása gazdaságilag nem használna; ellenben mig a magyart iparra nem lehet szoktatni, addig az idegenek esetleges betódulása a magyar nemzetiség ügyének árthatna.

Magyarország ugyan nem szegényedett azon időben, mint állitották, hanem gyarapodása kétségkivül csak csigaléptekkel haladt előre, és szégyen, hogy annyi szükség között él, holott bőségben úszhatna. Az bizonyos, hogy egyes családok pusztulnak, de ennek okát első sorban maga a nemesség képezi, mely hasznos kereseti módokra ivadékait nem adja. A jólét megszerzésének útjaira lépni az nem akar, hanem pipázva és most már szivarozva, vagy a Corpus Jurisban vagy a holdban, legújabban status lexiconokban s más efféle politikai szakácskönyvekben keresi nemzeti gyarapodásunk és üdvünk recipéjét. — Baj az, hogy mindent praecipitálunk vagy halogatunk s nem találjuk el a szeg fejét. Minden átmenet nélkül jogi intézményeket hozunk be, melyekkel nem tudunk élni. A politikában is gazda nélkül számolunk; erőnkön túl, vagy a hasznos dolgokra egyáltalán nem költünk. Megczáfolja a merkantilisták azt a fallaciáját, mely szerint a pénz kimenetele magában véve képes az országokat szegényiteni. Nem akar ugyan ez alkalommal a nemzetgazdaság mélyeiben búvárkodni, de azokra a beviteli kimutatásokra, melyeket a védegyleti alapeszme mellett érvekül hoznak fel, mégis kénytelen hangoztatni, hogy az élet vajmi sokszor kineveti a tabellákat. Eddig a magyar, ha gazdagodni akart, élére verte a pénzt és kincses ládájára ült; de hogy miképpen kell szerezni s becsületes fáradság után a jövedelem egy részét félretéve, a másik részével pedig a családi és hazafias kötelességeket okosan teljesiteni azt még nem tanulta meg fajunk. Holott ez az a szellem, mely életet és erőt önt a lelkekbe és nem a karthausi önmeg-

tagadás. Nem pártolja ugyan a sybaritismust, hanem az olyan civilisatiót sem, mely mellett a lótej és a nyereg alatt puhult hús képezik a főeledelt. De talán a védegylet sem ezt akarja, hanem azt, hogy a külföldi helyébe honi kelméket rendeljünk. Azonban ezt oly reactionarius, természetellenes úton és módon, mint a védegyletiek javasolják, nem lehet elérni. Nem lesz annak sikere, mert az ipar fejlesztésének az egyes fogyasztók jóakaratára való fektetése oly biztos alapot teremt csak, mint a minőn a légvárak nyugszanak.

A védegyleti mozgalom kútfeje őszinte hazafiság — elismeri, de egyúttal az ábrándozás is. Sok abban a demonstratio és a furfang, mely a védegyletet és annak magas czéljait csupán csalétkül használja. Divatba hoznak egyes dolgokat, de azok fogyasztása a divattal együtt megszünik. Van benne dacz, hypokrizis, ármány és népszerűséghajhászat. Lehetetlen, hogy ennek a mozgalomnak vezérei folyton egyetértsenek, és ha nem értenek mindig egyet, akkor biztos annak a bukása, a mi helyzetünket aztán Ausztriával és az iparfejlődéssel szemben is csak rosszabbitani fogja. Nem lehet nemesebb dolog, mint a védegylet elé tüzött feladat, t. i. hazánk jólétének az ipar és kereskedelem fejlesztése útján való előmozditása; de annak hibásabb és czélszerűtlenebb megoldási módját alig lehetett volna javasolni. Ennek a czikksorozatnak végén intézte Deák Ferenczhez azt a felszólitást, melyet az előbbi fejezetben már idéztem.

Hasonló tárgyú czikke az, melyet a magyar gyáriparról és a csak most született „Gyáripari társaság"-ról valamivel korábban írt és közölt a „Jelenkor"-ban. Ez a czikke főleg azért nevezetes, mert abban a részvénytársaságok alapitásának és kezelésének alapelveivel behatóan és igen találó módon foglalkozik.

Írt még tanulmányszerű czikket a pesti kikötőről, a dunatiszai csatornáról, a selyemtermelésről, a hidról és más egyéb tárgyakról; melyek tartalmával az olvasó ezen munkámnak különböző fejezetében találkozni fog.

Szózata czenki jobbágyaihoz.

Eszméi terjesztésének egyik fontos módját a minden rendű, rangú, nemzetiségű és felekezetű emberekkel való állandó érintkezése képezte. Bizalmas levelei telve vannak ügyesen, sőt megkapóan alkalmazott tanácsokkal. Megjelenvén kis és nagy embereknél, továbbá a közhelyeken, gyűléstermekben, a

társas körökben, sőt az utczán is szóba áll mindenkivel. Csaknem állandóan központja minden szellemi és anyagi mozgalomnak. Nem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy ne hasson, ne alkosson és ne gyarapítson. Mindenkihez a saját viszonyaihoz és felfogásához illő hangon és nyelven beszél. Az aristokratáknak a változó helyzetek szerint majd jóakaratú tanácsot ad, majd böjti prédikácziót tart, majd pedig, ha szükségét látja, bókol nekik és hiúságuknak hízeleg. A városi polgárokkal szemben néha keresetten előzékeny, és hogy a parasztokkal miként bánt, annak classicus példáját az a levél szolgáltatja, melyet magyarajkú czenki jobbágyaihoz az úgynevezett nagy cholera idején, 1831. évi július 24-én, intézett. Ez a más tekintetben is becses irat így szól:

„Kedves Jobbágyaim! Az okos ember semmitől sem retteg, mert földi létéhez kapcsolt veszedelmeit s nyomorúságait és bizonyos halandóságát ismeri, előrelátja s így az elkerülhető rossznak gátat vet, a sorsnak azon csapásait pedig, melyeknek eleit venni nem képes, férfiúi elszántsággal tűri. Azonban jóllehet a bátor ember, ki a legrémítőbb bizonyossal is szembe szállani mer, sokszor valami nem ismert bizonytalan előtt, mely semmi egyéb, mint képzeletének ivadéka, gyáván gyengül el, s félénk és esztelen viselete által magát a gyermekek, sőt sokszor az oktalan állatok sorába állítja.

S íme ezen igazság, melyet a legrégibb tapasztalás minden kétségen túl tesz, bírt engem arra, hogy ti nektek, hű fiaim, minden hímezés és öncsalás nélkül, mely a magyarhoz nem illik, őszintén kinyilatkoztassam, hogy hazánkat egy nagy veszély, melyről már ti is egyet-mást tán hallottatok, nemcsak fenyegeti, hanem annak némi részét már siralmasan sújtja is. Egy ragadós, döghalálos nyavalya ez, melynek fulánkját kitanulni s azt bizonyos sikerrel ártatlanná tenni emberi ész még ekkorig nem tudá.

Ezen betegség, melynek eddigi neve cholera morbus, Ázsiából vevé eredetét, s miután a roppant nagy orosz, azután a lengyel birodalomban dühöngött, úgy látszik, Dél és Nyugat felé veszi útját, s hazánkban is a Tiszán túli részekben már itt-ott mutatkozván, meglehet, hogy a mi csendes vidékünkbe is beüt. Ugyanezért: mivel nem bizonyos, ámbár remélni szabad, hogy a kormánynak ezen veszedelmet gátló, atyai

rendelései elejét vehetik-e a naponkint terjedő nyavalyának, földesúri kötelességemnek tartám, ily súlyos körülmények között egyenesen s minden visszatartás nélkül hozzátok szólni. — A könnyelműek nagy száma, kik csak máról-holnapra gondolkoznak, semmibe sem veszik ezen most fenyegető veszélyt, midőn a félénkek még nagyobb serege azt hiszi: „vége a világnak, s mindenkinek halnia kell.“ Az igazság pedig ezen előhozottaknak egyik végén sem áll, hanem a közepén. A veszély ugyanis tagadhatatlanul nagy, de más részről az is igaz, hogy a mely tartományokban a cholera leginkább dühöngött, csak minden harminczadik ember lett áldozata. Igaz az is, hogy mértékletesség és okos magára való vigyázás által szinte mindenki bizonyosan elkerülheti e nyavalyát. Az eddigi tapasztalás nyilván azt mutatja, hogy a rendetlenül és mértékletlenül élő, nemkülönben a nyúlszívű, félénk s testét tisztátlanul tartó legveszedelmesebben ki van téve ezen nyavalya ragályának. S ekkép, hű jobbágyaim, midőn ily veszélyek között hazánkban és a mennyire hazafiúi kötelességeim engedik, jószágomon szándékozom maradni s veletek élni és halni is, arra kérlek benneteket: éljetek józanon s mértékletesen. Az isteni gondviselés kedvező termeléssel áldott meg ez idén s ekkép takarékos gazdálkodással a bizonytalan jövőt is bevárhatjátok, minthogy én, minden jóakaratom mellett is, annyi tehernek viselője, melyet kivülem senki nem ismerhet, korántsem volnék tán képes mindazokon segiteni, kik e körülményeket nem ismervén, könnyelműleg vennék a dolgot s a legnagyobb takarékossággal nem élnének vagyonukkal. Tartsátok lakhelyeiteket s ruhaitokat a lehető legnagyobb tisztaságban, mert semmire sem ragad oly könynyen az emlitett nyavalya mérge, mint szennyes rongyokra; kerüljetek lehetőleg minden embersokadalmat s gyanus házakat, ha vagy vásár vagy egyéb foglalatosságtok nem kivánja, szívjátok inkább tiszta falusi levegőtöket, s a mindenható Istenben bízván, tartsatok rendet, folytassátok víg kedvvel munkáitokat s engedelmeskedjetek elüljáróitoknak. Én pedig fogok atyai kötelességem szerint, a mennyire tehetségemben lesz, rólatok gondoskodni s Isten után remélem jó sikerrel, de ha az egek Ura másképpen rendeli, a veszélyben veletek híven osztozni. S addig is, míg további rendeléseimet vele-

tek, hű fiaim, elüljáróitok által közölni fogom, magamat fiúi hajlandóságtokban ajánlom.“[1]

Alkotásai. Mielőtt irodalmi tevékenységét méltatnám, czélszerűnek tartom alkotásairól beszélni, mivel azok részben előbb keletkeztek, vagy indíttattak meg, mint könyvei és mivel keletkezésük története alkalmas nagyobb consistentiát adni mindig concret czélokra irányuló irói működésének. Ha ezen sorrend mellett még valamely érv szükséges lenne, akkor ilyenül szolgálhat az, hogy irodalmi munkássága természetes átmenetet képes rendszerének eszmetartalmához, melynek azzal úgyszólván keretét alkotta meg.

Akadémia. Széchenyinek legelső és valamennyi között legnagyobb horderejű alkotása a Magyar Tudományos Akadémia. Az ily intézet létesítésének kérdése nem volt új a mult század első negyedének végén hazánkban. Az erre irányuló törekvések első nyomai a tizenötödik századba nyulnak vissza.[2] De azoknak czélját inkább tudományos, mint magyar társulás képezte volt. A Celtes Konrád által alapított „Sodalitas Litteraria Ungarorum“ később a Danubiana nevet vette fel, azonban, mint annyi más becses dolog, szintén a nagy nemzeti pusztulás örvényében veszett el. Két századdal később, a szathmári békekötés után, alakult egy „Magyar Nyelvjavító Társaság“ 1730-ban;[3] de buzdítás és pártolás hiánya miatt nem szilárdulhatott meg s csakhamar fel is oszlott. Néhány év mulva tervbe volt véve egy politikai, gazdasági és irodalmi osztályokban működő tudományos, de nem magyar tudós társaság létesítése Pozsonyban. Az eszme mindazáltal sem anyagi, sem erkölcsi támogatásban nem részesülvén, nem valósult meg. Valóban magyar irodalmi társaságot akart ellenben létesíteni Csernátoni Bod Péter 1760-ban, hanem sikertelenül. A következő évben alakult meg Vindisch Károly Teofil kezdése folytán a „Pozsonyi Tudós Társaság“, de másfél év mulva az is megszűnt. Ezenkívül mások is folyton foglalkoztak egy ily intézet alapításával. Így 1770-ben merült fel egy Pozsonyban

[1] *Majláth B.:* Széchenyi Levelei. I. 189—191. ll.

[2] A Magyar Tudóstársaság Évkönyvei I. 1—47. l; *Toldy F.*: Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt, 1871.

[3] *Szász Károly*: Gr. Széchenyi István és az akadémia megalapítása. Budapest, 1880. 12. lap.

felállitandó magyar tudományos akadémia terve, melynek Mária Terézia királynőt is megakarták nyerni; de az még ugyanabban az évben el is ejtetett. Bessenyei György 1779-ben mondja egyik művében,[1] hogy „ha a nemzet akarja, fundálhat egy Magyar Társaságot, mely neki mindig magyarul irna. Beh dicsőséges dolog lenne az." „Csupán idegen nyelven soha még egy nemzet is e földön bölcsességre, tudományra nem emeltetett." „Valameddig a nemzetek anyanyelveikkel el nem kezdettek fényleni, addig homályban nyögtek." Két évvel később, 1781-ben, az ország főrendeihez „Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék" czímmel ugyanő röpiratot intéz, melyet 1790-ben Révai adott ki. Ebben kifejti, hogy az ország boldogságának legfőbb eszköze a tudomány, a tudománynak pedig kulcsa a nyelv, az az „minden Országnak született nyelve." De Bessenyei „Jámbor Szándéka" szintén nem valósulhatott meg. Ebben az irányban mindazáltal a halhatatlan Révai Miklós agitált tovább és II. József halála után Bessenyeinek és saját magának az akadémia létesitésére vonatkozó tervét[2] személyesen azzal a kérelemmel nyujtotta át Sándor Lipót főherczeg-nádornak, hogy atyjánál, a királynál, annak helyben hagyását eszközölje ki. Ezt a tervet a helytartó-tanácsnak küldték le s annak elnöke nem sokára bővebb felvilágositást kért tőle, melyet ő nem is késett megadni. Erre a terv az országgyűlés által kiküldött irodalmi deputatióhoz tétetett át, a hol azután a bizottsághoz utasitott akkori javaslatok rendszerinti sorsára jutott. A Révai javaslatával a későbbi országgyűlések is foglalkoztak, de csak annyi eredménynyel, hogy a Nemzeti Múzeum létesitéséről szóló 1808. évi VIII. törvényczikk kimondja, hogy míg a jövendő országgyűlések által tudós társaság is felállittathatnék, Ő Felsége a múzeumot támogatni és annak fejlődését előmozditani kegyeskedjék. — Ugyanez időben vitte a lelkes Aranka György egy tudományos akadémia létesitésének ügyét Erdély külön országgyűlése elé 1691-ben. Néhányan az országgyűlésen, köztük két örmény város, anyagi áldozatokat is hajlandók voltak annak érdekében hozni; de a dolog némi érdeklődés után ott is el-

[1] *Bessenyei Gy*, Halmi, Bécs 1779.

[2] Planum erigendae Eruditae Societatis Hungaricae, 1790.

aludt. Nem aludt el azonban soha többé az a meggyőződés, hogy ilyen intézményre a magyarságnak feltétlenül szüksége van, és nem szünt meg élni a miveltebb és hű hazafiakban a vágy, hogy az tényleg fel is állittassék.

Ennek a mélyen gyökeret vert óhajnak megvalósitását biztositotta Széchenyi 1825. évi november 3-án, midőn a rendek kerületi ülésében általán ismert ajánlatát annak javára megtette. A pozsonymegyei székház tanácsterme, a hol ez a kerületi ülés tartatott, volt kiindulási pontja annak a nagy átalakulásnak, melyet ő ez alkalommal kevésbbé anyagi eszközökkel, mint az áldozatának hátterében észlelhetett nagy erkölcsi hatalommal, mely benne lakott, t. i. okos fajszeretetével és a nemzet legszentebb ügye iránti feltétlen odaadásával meginditott. Hogy ez a korszakot alkotó ajánlat miként történt, arról röviden már szólottam; az másutt [1] sokkal bővebben van meg írva. Néhány alkalmas idézettel én itt csak azt akarom megvilágitani, hogy mi volt e lépéssel Széchenyi szándéka és miért volt ez reformátori pályáján az első lépés. — Midőn azt hallotta, sőt tőle kapott leveleiben olvasta is, hogy Nagy Pál magának tulajdonítja érdemül, hogy Széchenyit e dicső ajánlatára hangolta, ő 1830. évi január hó 30-án levelet intézett hozzá, melyben a való tényállást e részben minden kétséget kizáró módon megállapitotta. Ez iratában fontos a következő kijelentése: „Leveledben azt írod“: — „Tudod, hogy az akadémia felállitása is csak az én előadásomból és a te erre következett nagy hazafiúi ajánlásodból eredt.“ — „Többször szóval is hallottam tőled, hogy te azon hiedelemben vagy, hogy a te előadásod birt engem a tett csekély áldozatra. Most se hoznám elő, hogy ez másképpen van, mert nem hiúság a bálványom s tiszta lelkemből azt kivánom csak, hogy hazánk haladjon. Ki által, az mindegy. De sokak előtt ismeretes s egyébiránt napi könyveimből is bebizonyithatnám, hogy már számos esztendő előtt, mikor még sem országgyűlésről, sem circulusról szó sem volt, mindig éreztem magamban azt a vágyat, hogy hazám előmozditása végett, melyet csak központositás által hiszek lehetőnek, tetemes

[1] *Szász Károly:* Gróf Széchenyi István és az akadémia megalapítása, Budapest, 1880. 110—139. l.

áldozatot tegyek. Több, mint 15 esztendeje, ha nem csalatkozom,[1] hogy itt Pesten egy álló hidra esztendei jövedelmemet ajánlottam; de akkor szavam nem hallatott. Az országgyűlés előtt jó idővel számos barátaimmal azon tanácskoztam, min kellene kezdeni?

Pályafutás, rókavadászat stb. által? Mindez az egyesítés végett történt volna. De végre abban egyeztünk meg, hogy semmi által sem emelkedhetik honunk nagyobb méltóságra, mint a nemzetiség nemesebb s hathatósabb kifejtése s így az anyai nyelv csinosítása által. Eltökéllett szándékom volt tehát, még mielőtt az országgyűlésre mentem volna, egy magyar tudós társaságot hozni létre s arra tetemesen áldozni. S azt, akár az országgyűlésen lettél volna, akár nem, mindenesetre mozgásba hoztam volna. Meglehet, hogy nem a circulusban történt volna ajánlásom s tán nem is oly korán, de a te s mások hathatós és valóban szivreható lelkes előadásai engem annyira elragadtak, hogy azt a helyet a legjobbnak s legczélszerűbbnek tartottam oly kinyilatkoztatás tételére. Ha azt gondolod rólam, barátom, hogy én 33 esztendős koromban — mert annyi idős voltam akkor — oly számos háborúim, utazásim s annyi tapasztalásom után egy ékes beszéd által annyira ragadtattam el, hogy 60,000 pengő forintot, mely majdnem *három* esztendei tiszta jövedelmem, minden meggondolás nélkül odavessek, valóban gyermeki agyvelőt tulajdonitasz nekem. Azonban csak sikerüljön egyszer ezen intézet, reméllem, hogy erkölcsi súlyunk, mely valójában honunkban nem felette nagy, jobb s nagyobb kifejlődése által hazánkra nagy áldást fog hozni.“ — Később is azt mondja, hogy midőn ezen intézetre másokkal együtt áldozott, sokan megjegyezték, hogy jobb lett volna valamely közlekedési intézmény létesitésére hozni az áldozatot, mivel szófaragó úgy is több van, mint kellene, az országban. Akkor egyeseknek azt felelte, hogy „ilyet létesitsetek ti!“ Másoknak egyáltalán nem is felelt, mivel az ez iránt érzékkel nem birókkal szemben az akadémia fontosságát megértetni épp oly hasztalan fáradság lett volna, mint a vakkal szinekről, a

[1] 1821-ben volt. — G. J.

sikettel hangokról okoskodni. „Teljes lehetetlen ugyanis, egy csöbör vizet valamely csak pintes palaczkba önteni.“ [1]

De bizton remélte, hogy lesz majdan egy kor, mely jobban fog csodálkozni azokon, a kik — habár magas társadalmi állást élveztek — az akadémiától a támogatást, mely a közértelmiség és nemzetiség kifejtését hathatósan van hivatva előmozdítani, megtagadták, mint azokon, a kik belátván, hogy mily nagy előny származhatik belőle, létesítéséhez erejökhöz képest járultak.[2]

Nem véletlen fordulat eredménye tehát az, hogy első alkotása éppen a magyar szellemi élet legfőbb intézetének megteremtése volt, hanem ebben a sorrendben nagy hódolat nyilvánul az erkölcsi tényezők iránt is. Ez ugyanannak a mély belátásnak nyilvánulása, melylyel minden emberi és nemzeti nagyság alapját az értelmi és erkölcsi míveltségben állónak mutatja ki. De egyúttal oly taktikai ügyesség és lélektani bölcsességről is tanuskodik az, mely a nagy dolgokban a leghomályosabb láthatár mellett is mindig a helyeset eltaláló vezérre vall, a ki nemzetét a sivár és veszélyes jelenből a derüs és biztosabb jövő elé volt hivatva kalauzolni. Azt, hogy mily higgadt megfontolás után tette ezt az első lépést, bizonyítja azon az emlékezetes napon tartott második felszólalása, melyben, midőn látta, hogy első beszéde minő lelkesedést és áldozatkészséget idézett elő, biztositotta a rendeket, hogy mindezt nem azért teszi, hogy éljen-eket kapjon, vagy másokat hasonló tettekre tüzeljen. Tudja, hogy nem mindenki áldozhat úgy, mint ő, a ki nőtlen és katona. Némelyek szerint ekkor, mások vélekedése szerint, azonban később mondta azt is, hogy „érett megfontolással tette ez ajánlatot; de épp azért czélra vezető felvigyázást kiván, nehogy a nemzetnek felajánlott összeg haszontalanul pazaroltassék el“.

A példáján fellelkesedő főurak és rendek két nap alatt 154,000 ezüst forintot irtak alá a jelzett czélra. November 8-án a négy első alapitó a nádorhoz és az országgyűlés mindkét házához intézett kérvényben megújitotta ajánlatát.

[1] Világ, 361. l.
[2] Világ, 100.

1826. évi január 28-án a követek táblája elfogadja azt; az ebbeli határozathoz a főrendek február 17-én járulnak. 1827. évi april 11-iki egy királyi leirat megengedte, hogy a Tudós Társaság felállittassék, mire ez az 1825/7. évi XI. törvényczikkbe iktattatik.

Széchenyi a legnagyobb szeretettel és odaadással működött közre folyton az akadémia tevékenységének hatályosbitására. Ezt nemcsak a tanácskozásokban való részvétele, hanem a fontos és becses intézet fejlődési utainak lehető egyengetése által is teszi. Így például a Széchenyi grófi család iránt annyira lekötelezett Kis János soproni ágostai evangelikus superintendenst felszólitja, hogy adjon neki véleményt az iránt, hogy kiket lehetne haszonnal az akadémia tagjaivá választani. Erre igen hosszú felvilágositást kap, mely az akadémia első megalakulására valószinűleg nagy hatással volt. — Három izben elnökölt az akadémia nagy gyűlésein: 1842-ben, 1844-ben és 1846-ban. Elnöki beszédei közül az első politikai tekintetben rendkivül fontos. Erről más helyen bővebben beszélek. De ezen beszédek általában azért is nevezetesek, mivel az akadémia magasztos nemzetfejlesztő hivatását folyton hangoztatta bennök. Az akadémiának szerinte sajátságos körülményeink közt nemzeti újjászületésünk főtényezőjeként folyton működni szoros kötelessége. „Lélektelen gép volna ez intézet, ha nem venne a haza ezen szent műveletében a legbuzgóbb és legernyedetlenebb módon részt. Ebben az akadémia tisztelt tagjai menjenek elől!“ 1844-iki elnöki beszédében szintén utal arra, hogy az akadémia, ha hű marad rendeltetéséhez, „egy-egy lépcsővel magasbra segitheti ügyünket azon czél felé, mely nem kevesebb, mint a nemzeti virágzás.“ 1846. évi beszédében pedig ismét azt fejtegette, hogy nemzetünk mindig akkor hibázott, midőn nem bizott magában, vagy elbizta magát. Okuljunk végre már. Az akadémia sokat tehet a magyar név megbecsültetéseért és pedig a mindent kibékitő nemzetiségnek nemesitése és diszes magaslatra emelése által.

Széchenyi István alkotásai közé számitandó a Duna szabályozásának nagyobb mérvű felkarolása is. Régebben a közvélemény a Duna és általában a folyók szabályozása ellen volt. A hajózásnak még II. József korában is mesterségesen Dunaszabályozás és dunaihajózás.

emeltek akadályokat;[1] a vizek mentén ugyanis kivágták a fákat és a folyókba dobták, hogy a vontató utakat elállják velök. E közvéleményt Széchenyinek sikerült megforditani. Erős meggyőződése volt később is, hogy vizi utak nélkül nem fogunk boldogulni és hogy a vasutak kizárólagos felkarolása nagy egyoldalúságot képez. A Világban e tárgyra vonatkozólag így nyilatkozik: „A Dunaszabályozás előbb kezdendő meg, mint az álló hid épitése;[2] a Dunát a magunk költségén szándékozunk rendbehozni, az Adriai tengerrel való közlekedést eligazitani s ez által földirati fekvésünk mostohaságain némileg segiteni.“[3] A Stadiumban pedig azt mondja, hogy a Duna akármi módon, de tökéletesen rendeztessék.[4]

A Duna folyásának iránya ellen Széchenyi sokat panaszkodott,[5] mivel az oly vidékek felé siet, melyeknek nyers termékeinkre nincsen szükségök, ellenben oda irányuló vizi utunk, a hol legfőbb termékeink jó piaczra találnának, nem létezik. Azt is fájlalta, hogy nem valamely oceánnak szabad vizébe, a hol a világkereskedelem lebeg, hanem csak a Fekete tengerbe torkollik, melynek vize korántsem keresztelő vize a civilisatiónak.[6] De mivel a tényleges viszonyokon nem lehet változtatni, azokat is lehetőleg javunkra kivánta forditani. Ezt a gőzhajózásnak hazánkban leendő meghonositásával gondolta elérhetni. — A gőzhajózás első nyomával Magyarországon 1793-ban találkozhatni, midőn egy, azon évi augusztus 24-éről kelt, helytartótanácsi leirat által a viz ellenében menő hajó épitésére gróf Batthyány Tivadarnak és társaságának „exclusivum privilegium“ adatott. Később 1818-ban a Dunának gőzösökkel való hajózására Bernhard Antal és társai, azután külön Saint Leon lovag kaptak kiváltságokat. Ez utóbbi a maga privilegiumát Abbatucci lovagra és Schäfer Keresztély Lajosra ruházta át. Azonban gyenge kisérletnél nagyobb eredményre ezen kiváltságokkal együtt sem juthattak s e szabadalmak azok gyakorlatba nem vétele miatt elenyész-

[1] *Marczali:* Magyarország története II. József korában I. 128—132.
[2] Világ 373.
[3] U. o. 435.
[4] Stadium 249.
[5] Stadium 246. l.
[6] Hirlapi czikkei II. k. 325. l.

tek. Végre 1828. évi ápril hó 17-én Andrews John és Pritchard József, velenczei angol hajóépitők, kaptak javitott szerkezetű gőzhajóikra három évi kiváltságot. Ezek igyekezetének is kevés sikere mutatkozott eleinte, mig végre különösen gróf Széchenyi István közbenjárására több előkelő bécsi bankár, mint Geymüller, Benvenutti és Puthon, a vállalat iránti érdeklődésre hangoltatván, 1830.-ban a „császári királyi szabadalmazott első dunagőzhajózási társaság"-ot, melyre Andrews és Pritchard kiváltsága is átruháztatott, megalakitották. Annak „Franz I." nevű 60 lóerejű gőzhajóját 1830. évi szept. 4-én bocsátották először vizre, midőn a Kaiser Ebersdorftól Pestig terjedő utat tette meg.[1] Megjegyzendő azonban, hogy már ezt megelőzőleg 1829-ben az emlitett két angol hajóépitő az általuk javitott szerkezetű gőzhajóra itt is szabadalmat szerezvén, annak hasznositása végett gőzhajózási részvénytársaság alakitása iránt felhivást bocsátottak ki és Széchenyit is felszólitották, hogy abban vegyen részt. Ő azonban ekkor a már korábban tett hasonczélú kisérletek sikertelenségére gondolva az új vállalattal szemben várakozó állást foglalt el. — De később annak alapeszméjét egészségesnek találván, mint irataiban ismételve mondja, beállott ezen ügy convertitájának.[2] Hanem meglévén győződve arról, hogy ha a Duna medre nem szabályoztatik, a gőzhajózás e folyamon kellőleg nem fejlődhetik ki, elhatározta ennélfogva magában, hogy annak egész hosszában használható viziút létesitését fogja minden erejéből előmozditani. Párhuzamosan fejleszté tehát a két ügyet.[3] Egyéb feladatokkal is el lévén foglalva, csaknem érthetetlen nagy és odaadó tevékenységet fejtett ki. Így történt, hogy habár csak 1830-ban állott be a dunagőzhajózási részvénytársulat tagjai közé, már 1833-ban annyi részvénye van, hogy ugyanazon év deczember 13-án kelt naplójegyzetei szerint vállalkozási szenvedélyétől csaknem megijedt. — Azonban ekkor sem vezette őt üzleti szempont, mert a mint a gőzhajózási társulat megerő-

[1] *Galgóczi M:* Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület évkönyve. 1879. 45—46. ll.

[2] *Gonda Béla*: Magyar hajózás 1899, 24. l.

[3] *Kisfaludi Lipthay Sándor*: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai 44—71. ll.

södött, tehát éppen akkor, midőn részvételéből valamelyes haszna lehetett volna, részvényeit eladta. Hanem azért nem szűnt meg a vállalatot tovább is támogatni és minden befolyását felhasználni arra, hogy virágzó magyar vállalatot teremtsen belőle. E végből nem tekint semmi oly akadályt nagynak, hogy szembe ne szálljon vele. A vállalat főbb érdekeltjeit meggyőzni igyekszik arról, hogy csak úgy fognak boldogulni, ha székhelyét annak az országnak fővárosába teszik át, melynek területére vízi útjának legnagyobb része esik. Midőn pénzben, fáradságban, személyes megalázkodásban azt a sok áldozatot hozza, midőn a Dunának ismételt végig tanulmányozása alkalmával még életét is veszélyezteti, nem akar mást, mint hogy az ország felvirágzásának egy újabb hatalmas segédeszközét teremtse meg. A hajózási társulat virágzóvá tételét annyira nem tekintette önczélnak,[1] hogy nem vonakodott a vállalat főembereinek neheztelését is magára vonni, midőn később a tiszai és balatoni hajózásnak általa történt felkarolását az a maga érdekei ellen irányzott törekvésnek hajlandó tekinteni.

Nagy napja volt Széchenyinek, de az országnak is 1835-ben szeptember 25-dike, midőn a Dunán Vácz tájékán az első gőzhajótalálkozás megtörtént. Ott ugyanis a Pozsonyból leúszó „Panonnia“ és a Pestről ötszáz kirándulóval eléje ment „Zrinyi“ gőzösök a jelenvoltak őszinte lelkesedéssel üdvözölték egymást. Az utazók hazafias érzelmeik által elragadtatva magasztalták ekkor Széchenyit, a kinek ez a nagy vívmány első sorban köszönhető volt.

De őt a jövő fejlődésének nagy akadályai egy pillanatig sem engedték nyugodni. Azoknak elháríthatása végett határt nem ismerő áldozatkészséggel dolgozott, tanult, küzdött és szenvedett. Mindjárt a dunagőzhajózási társulat megalakítása után, mint már említém, leutazott, s a Dunát a maga költségén Pesten összetákoltatott hajóján, a Desdemonán, tanulmányozni kezdte és pedig oly sikerrel, hogy csakhamar képes kijavítani azt az első számvetést, melyben a szabályozás költsége nevetségesen alacsonyan 50000 forintra volt megállapitva. Ekkor gróf Waldstein Jánossal, Beszédes József mérnökkel

[1] *Lipthay S.* id. műve, 68. l.

s még öt más kisérővel Galaczra, onnan pedig Konstantinápolyba utazott. Ebbeli szándékának megvalósítása majdnem életébe került. Gróf Waldsteinon és Beszédesen kívül kisérői ragályban tényleg mind nagyon megbetegedtek s részben el is hunytak. Őt szintén igen súlyos baj lepte meg, úgy hogy Hirsova közelében a Dunán 1830. évi július 17-én halálos szenvedések közt mondotta Gróf Waldsteinnak tollba búcsú levelét a magyar közönséghez, melyben egyebek közt ezen végrendeletszerű szavak foglaltatnak: „Magyarország fölemelésére csak három eszköz van: nemzetiség, közlekedés és végre a többi nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás. Ezeket kötöm szívetekre. Emeljétek az elsőt tehetségtek szerint s diszitsétek igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki Budapest fúvárosunkban. Tegyetek meg mindent, hogy Buda-Pest megszünjék vak zsáknak lenni, és ennek elérése végett a Duna vizét a hajózásnak és kereskedésnek nyissátok meg.“ Szerencsénkre azonban Széchenyi ekkor csakhamar meggyógyult. Hazaérkezve a nádor segitségével először is a Duna szabályozásának elhatározását eszközölte ki. Azután, hogy a gőzhajós társaság meneteit egész a tengerig kiterjeszthesse, annak anyagi erejét igyekezett gyarapítani. Mindkét ügyben számtalan levelet irt, több emlékiratot terjesztett be a nádorhoz és a társaság igazgatóságához. Példátlan fáradozásait siker koronázta. A vaskapunál a hajók járhatását lehetővé tett sziklarepesztések és az Alduna más részein is a hajózást gátló akadályok elhárítása és egyéb szükséges szabályozások elrendeltetvén, az ehhez megkivántató munkálatok fővezetése mint királyi biztosra ő reá ruháztatott. Mind e munkálatok végrehajtatván, a társaság üzletét kiterjesztette és a vizmagasság is elegendő lévén, annak Argó nevű gőzöse 1834. évi április hó 7-én hatolt át legelőször az Alduna Tachtalia nevű zuhatagán, később pedig április 11-én a vaskaput is meghaladván, április 23-án Galaczra érkezett.[1] — A bécsi kedvezőtlen hangulat mellett gyakran fél attól, hogy cserben fogják hagyni;

[1] A cs. k. szab. első Dunagőzhajozásai társaság kifejlése, története. Statisztikai közlemények. Kiadja a M. tud. akad. statisztikai bizottsága IV. k. I. Füzet. 1863. 59—73. l. és Galgóczy: O. m. g. e. évkönyve 1879, 46—47. ll.

de nehogy az ügy más kezekben kedvezőtlen fordulatot vehessen, valamint eleinte habozás nélkül fogadta el a munkálatok vezetésével való megbizatást, úgy később is állhatatosan kitartott annak betöltésében.

Az ily műveletekben a legelőször alkalmazott Beszédes Józsefnél sokkal jártasabb Vásárhelyi Pállal felvételeket csináltat és általa a szabályozási terveket is kidolgoztatja. Ugyanakkor megindítja a később róla nevezett dunamelléki nagy műút építését is, melylyel szemben Traján hires útja műszaki férfiaink előtt, a kik három évtizeddel ezelőtt azt emléktáblával jelölték meg, nyomorúságosnak tünik fel. Tárgyal a török, szerb és oláh megbizottakkal; velök barátságot köt és fraternizál, hogy lehetőleg kedvezően hangolja őket az ügy iránt, a mi nagy emberismeretének és bámulatos alkalmazkodó képességének csakhamar sikerül is.

Azzal, hogy Bécsből féltékenyen ellenőrzik és gyanakvó szemmel néznek reá, nem törődik. Naplóiba feljegyzi, hogy a lenn utazó egyik főherczegtől visszautasitást kap, midőn kisérőjéül ajánlkozik, a másik kocsijának meg a bakjára ül. Azzal vigasztalja magát, hogy: „il faut souffrir pour le bien public“, szenvedni kell a közjóért. Az 1833-dik év végén Vásárhelyivel Angolországba is elment, a hol hajózási és vizszabályozási irányban hihetetlen tudvágygyal, kitartással és gyors felfogási képességgel tanulmányokat folytat. A szükséges munkagépeket beszerzi, a legjobb vízépitési anyagok készitési módját megtanulja. A West-Indiadocknál búvár harangban a Temze fenekére ereszkedik, miközben rettenetes érzések fogják el. A munkálatok mielőbb leendő megejthetése végett ugyanez alkalommal angol tőkét is igyekszik szerezni. Nem veszi el kedvét az sem, midőn arról értesül, hogy Bécsből utána járatnak, vajjon nem conspirál-e a lengyelek érdekében, és a pozsonyi országgyűlésen azok javára mondott beszédeket nem igyekszik-e az angol lapokba becsempészni.

De a gőzhajótársaság ügyeiről, bármennyire el van is mással foglalva, ez alkalommal sem feledkezik meg Útközben a württembergi és a bajor királyt is — ennek némi vonakodása után — megszerzi részvényeseknek. Hazaérve hosszú czikksorozatot irt, melyben a magyar közvéleményt a dunai ügyeknek akarta megnyerni. Azután a munkálataival nem

éppen rokonszenvező és gyakran gunyolodó katonai köröket fegyverzi le. E mellett a szabályozás ezernyi fontos jogi és administrativ kérdését oldja meg és intézi el. Ha a rendelkezésére bocsátott pénzösszegek késnek, a magáéból tizezreket előlegez, csakhogy a dolog késedelmet ne szenvedjen, és biztatja Vásárhelyit, hogy ezzel a tőkével létesitsen annyit, mint Krisztus a hét hallal és két kenyérrel[1]. Buzgalma csak fokozódik, midőn látja, hogy vállalkozását Bécsből nem pártolják őszintén, mert az „quasi magyar jellegű". Még 1837-ben február 16-án is azt irja Naplójába, hogy megbizatásában alig tud haladni, mert nincs pénz, nincs jóakarat. Később is folyton gáncsoskodtak vele, úgy hogy 1841-ben már ott akarta hagyni az egészet. De mégis kitartott. Ennek köszönhető, hogy 510000 forintért, melynek felét a műút készitése vette igénybe, tehát voltaképp csak az ennek levonása után megmaradt aránylag csekély összeggel teremtette meg a folyton emelkedő gőzhajóforgalom számára a tűrhető állapotot. Ezzel a csodás eredménynyel tette lehetővé azt, hogy félszázad elteltével eszméi végre, nem ugyan teljesen, de nagyjában mégis megvalósultak, a mennyiben az aldunai hajózási akadályok most már alaposan eltávolitvák annak útjából. De nem valósitotta még meg az utókor abbeli törekvését, hogy a fejedelmi Dunán a magyar hajózás uralkodjék és tegye hasznossá annak ezen fontos életerét az országra nézve.

Érdekes tudni, hogy midőn az Aldunát tanulmányozta, az akkori oláh politikusok versenyezve mutatták ki jóindulukat és hálájukat a magyarok iránt, a kiknek vendégszeretetét élvezték s emberies érzelem sugalta támogatásban részesültek akkor, midőn az üldöztetések ideje alatt főleg Erdélyben menedéket nyertek nálunk.[2] A mai Turnu Severin is Széchenyinek köszöni létét, mert a Csernetz nevű mezővárost az aldunai munkálatok ideje alatt helyezték át a Duna partjára. Az ott épült és a fennjelzett névre keresztelt községben neki egy nagyobb telket ajándékoztak és főterét is róla nevezték. Ennek azonban ma ott már semmi nyoma sincsen.

Dunaszabályozási működésének utolsó mozzanata az az

[1] Széchenyi Naplói 1836. aug. 26.
[2] Hirlapi czikkei I. köt. 60. l.

utazás volt, a melyet a bevégzett munkálatok megszemlélése czéljából József nádor kiséretében az 1841-ik év nyarán tett. De a hajózás ügyét később is figyelemmel kisérte és minden irányban támogatta. Az annak fejlődését akadályozó rendőri vám és vesztegzári szabályokat enyhiteni, s az azok alapján kifejlődött eljárást amarra nézve kedvezőbbé változtatni igyekezett. Sok fáradságába és rendkivüli utánjárásába került ez, mert neki minden nehézséget úgyszólván részletenkint kellett leküzdeni. — Közreműködött az ó-budai hajógyár létesitésében, mely czélból már 1835-ben tette meg a kezdeményező lépéseket, mert abban ő ipari fejlődésünknek is egy iskoláját akarta megteremteni. — A mint már emlitettem az újpesti kikötő létesitésének eszméjét szintén megpendité. 1848-ban pedig mint miniszter odahatott, hogy a Dunagőzhajózási Társulat igazgatóságának központja Pestre helyeztessék át. E törekvésével azonban tudvalevőleg czélt nem ért, pedig valószinű, hogy ez esetben az emlitett társulat fejlődése is sokkal kedvezőbb lett volna, mint a milyen tényleg volt.

Lánczhid. Az általa javasolt budapesti állandó hid nagy hiányt volt hivatva pótolni.[1] Mint láttuk, a létezett hajóhid nagyon kezdetleges műtárgyat képezett. A jégállás és zajlás ideje alatt hónapokig merőben lehetetlen hasznát venni. De a hajók átbocsátása alkalmával a közlekedés czéljaira máskor sem szolgálhatott. Miután e tájon a Dunán nem volt hid, a kedvezőtlen időszakok alatt egész országrészek forgalma megakadt. A tőkehiány és az akkori fejletlen viszonyok magyarázzák meg, hogy az állandó hid kérdése előbb nem jöhetett komolyan szóba. Széchenyi már az 1821. évi január havában a fővárosokon keresztül utaztában minden áron át akar menni a Dunán, de a jégzajlás megindulása küszöbön levén, kocsijával és embereivel csak egy dereglyén kelhetett át és pedig rendkivüli veszély közepett, a miért 25 forintot fizet. Egy negyed órával később a jég már megindult. E látvány hatása alatt, a mi a tarthatatlan állapot feletti megbotránkozását jelzi, mondotta, hogy egy évi jövedelmét is szivesen feláldozná azért, hogy a Dunán álló hid épüljön. Később egy levelében[2] emliti, hogy ez ajánlatát komolyan értette, de

[1] *Majláth B:* Széchenyi levelei I. 143. l.
[2] *K. Lipthay S.* Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai 9—44. ll.

szava elhangzott a pusztában. 1828-ban újra foglalkoztatja őt annak eszméje, melyet azután többé nem is ejtett el.[1] Említi, hogy mily boldog lenne, ha a kereskedelemnek oly hasznos eszme csakugyan megvalósulna. — Nemsokára három angol előkelő hidépítészszel értekezett s midőn később látja, hogy mások is érdeklődnek iránta, nagyon megörül annak, hogy az általa megpenditett jó eszme hódit. — Az a nádornál is visszhangra talált. Már 1829. évi június 30-án a hid tervével megy hozzá. Azonban irodalmi tevékenységének éppen ezen időre esett megkezdése, továbbá az első nagy cholerajárvány 1831-ben más irányban foglalták el őt és a hid létesitésének tervéhez csak 1832-ben térhet vissza. Ekkor a nemesi adómentességhez még annyira ragaszkodó közvélemény megforditása végett legelőbb is hid-egyesületet alapít, melynek képviseletében az elérendő czél iránt fogékonyságot tanusitó Pest vármegyéhez fordul. — Gróf Andrássy Györgygyel erre útra kel Angliába, a hol három hónapon át a hid ügyét tanulmányozza. Annak eredményét együttes jelentésök az állandó hid tárgyában képezte, mely Pozsonyban az 1833. év folyama alatt nyomtatásban is megjelent. A közvélemény nagyon hidegen fogadta, mert a vele járó óriásinak tartott költségek mellett nem látta annak szükségét, mikor még jó utak sem voltak, a Duna szabályozatlan, forgalom nincs, sőt az uralkodó vámrendszer mellett ennek fejlődésére nem is volt kilátás. Hiszen állitólag az állandó hid legfeljebb Pest és Buda lakosainak kényelmére szolgálhatna. — Széchenyi szemei előtt annál sokkal nagyobb horderejü czél lebegett. Ő Budapestből az ország nagy. sok mindenben elöljáró, egységes, mivelt magyar fővárosát, annak úgyszólván szívét akarta megalkotni, melynek verése vért hajtson egész dermedt szervezetébe, azt életre ébreszsze és tőle folytonos táplálékot kapjon. — Ez eszmével kapcsolatban a nemesi adómentesség archimedesi pontját keresi, mert ennek megdöntése politikájának kezdettől fogva egyik programmpontját képezte. Eleinte azt képzelte, hogy e nagy műtárgyat a nemesség a szükséges költségek szabad megajánlásának útján létesithetné és a hid fenntartásáról is egy bizottsága által az gondoskodhatnék.

[1] 1828. júl. 30-áról kelt levele.

De már a Hidjelentésben elejti e téves eszmét. A szabad megajánlás által alkosson a nemesség inkább a szellemi szükségek számára anyagilag úgy sem jövedelmező intézeteket: szinházat, múzeumot, Ludoviceumot, műegyetemet, festészeti és zeneakadémiát. A gazdasági vállalatokat ellenben teremtse meg az erre alkalmasabb részvénytársaság. A vállalat alapjául a régi hajóhid 40000 frtnyi átlagos tiszta hozadéka nem levén elég, mert az álló hid költségeinek kamatai nagyobb összegre rúgtak, azért a kezdeményezőknek a hidvám emelésével és általánositásával kellett megbarátkozni. Bátorság kellett ez időben ahhoz, hogy a vámfizetést mindenkitől, még a nemesség részéről is követeljék. De ez a kezdemény egyúttal megtörhette az utat is a közteherviselés akkor sokak által megvalósithatatlannak tartott elve számára. Voltak felvilágosultság hirében állott honfiak, a kik a szóban forgó terv hallatára azt mondták, hogy az új hidon, ha az fényes aczélból készülne is, a legcsekélyebb vámot sem fizetik meg; inkább jeget törve csónakáznak át sokkal drágábban Budára, vagy három napig is megvárják a hajóhidnak ismét beállitását Pesten. Széchenyit az ily nyilatkozatok, mert bennök a reformeszméi iránti ellenzéket látta jelentkezni, igen elszomoritották.[1] Érezte ő, hogy az oly társadalom, melyben az igazság és méltányosság szerint általuk viselendő terhet egész osztályok nem vállalják el, hanem másokra tolják, a kik azután ennélfogva bizonyára roskadozni fognak, egészséges, erőteljes fejlődésnek nem indulhat.[2] Ezt az állapotot azonban egyszerre megszüntetni s a mentességeket rögtön eltörölni nem levén lehetséges, Széchenyi a hidvámfizetésnek a nemességre való kiterjesztése által enyhén és fokozatosan akarta az átmenetet a nemesi kiváltságokról való lemondáshoz megteremteni. A Hidjelentésben mindazáltal elérendő végczélul nem ezt helyezte kilátásba, a mivel a nemességet bizalmatlanabbá tette volna, hanem a kiváltságosak lelkére csupán annak kiemelésével kivánt hatni, hogy a szabad elhatározás útján elvállalt terhek, melyekért a magyar nemes nagy és új előnyöket biztosithat magának, nemcsak

[1] Világ 161. l.
[2] Világ 120. l.

nem ellenkezik az alkotmány valódi szellemével, hanem az ily eljárás azt még jobban kifejlesztvén, az igazi szabadságnak szilárd talpkövévé válik.[1]

Angliában a legelső hidépitészek tanácsát kérte ki és az ő felvilágositásaik alapján nyugtatta meg a közönséget az iránt, hogy a hidépités ellen táplált műszaki jellegű aggodalmak nem alaposak. Kimutatta, hogy a Duna a hidoszlopokat nem fogja alámosni s azok, ha minél kisebb számmal és nagyobb nyilással alkalmaztatnak, nem fognak áradást előidézni. Azért csak függő, tehát lánczhid épitését ajánlotta, de azt sem a régi hid helyén, mivel ott egyetlen oszlop is kárt okozhatna; az egy ívre való hid épitését akkor még Angliában sem javasolta senki.

A közöny, a szűkkeblű felfogás és a nemesi előjogokhoz való ragaszkodás azonban a lecsillapult műszaki aggodalmaknál sokkal nagyobb nehézségnek bizonyult. A pesti választott polgárság gyűlésében 1833. évi június 12-én megjelent Széchenyi is. Ott három javaslatot tett, melyek a főváros emelkedésének az idő szerint a leghatékonyabb emeltyűivé válhattak: épitessék állandó hid, a város szépitessék és a nemzet felsőbb osztályainak ide vonzhatása végett lóversenyek rendszeresitessenek. Mint naplóiban e napról keltezve írja: hidegséget tapasztalt minden javaslata iránt, s a két első eszme tárgyában egy lépéssel sem tudott előbbre jutni. Kedvezőbb volt a hangulat a megyékben, a honnan az illető követekhez a hidépitést pártoló utasitások mentek. Itt jobban haladt a dolog, mint ő várta, mivel a pestmegyei egyik követ inditványára előkészitő-bizottság küldetett ki, mely alapjában hozzájárult Széchenyinek a Hidjelentésben foglalt javaslatához, de azzal a módositással, hogy a szükséges pénzerő nem nemzeti kölcsön, hanem részvénytársaság alakitása útján szereztessék be. Azontúl is sokat kellett dolgoznia. Benn az országban és a külföldön számtalanszor tanácskozott és küzdött, mint naplójában 1833. évi január 11-én jellemzően írja: „a hidért vagy helyesebben szólva annak alapelveért.“ Végre ezután két nap mulva a kerületi ülés a nemesség vámfizetési kötelezettségét kimondotta. Nagy volt akkor az ő diadala és

[1] Hidjelentés 19. l.

öröme. De a sok dicséretből, melyekben mint nagy hazafit magasztalják, kiérzi, hogy nem minden hangos szerencsekivánat jött az illetők szivének mélyéről. Ezek közé a nádor azonban nem tartozott.[1] Ellenben ekkor gróf Cziráky Antallal, a ki a hídépités eszméjének nyilt ellensége volt, mivel ezáltal nem csak a nemesség vámmenteségét, hanem az ősi magyar alkotmány alapjait látta veszélyeztetve, örökre meghasonlott. A két tábla február 6-án végre egyetértőleg elfogadta az egész javaslatot. Az ó conservativek most a fővárosok hidjogának megóvásában találták fel az ürügyet, mely alatt azt megbuktatni igyekeztek. Egy fél évi küzdelmébe került, míg Budán augusztus 5-én ezt a nehézséget legyőzi. Újabb fél év kell, hogy Pesten is hasonló eredményt érjen el, mivel itt a választott polgárság a tanácstól azt követeli, hogy ez menjen a királyhoz és előtte térdre hullva esedezzék a városnak ilyen károsodástól való megvédése és kiváltságos jogainak épségben tartásáért. A polgárok ezen mozgalom vezetőjét fáklyászenével is megtisztelik. De a pesti tanács elvileg mégis beleegyezett abba, hogy a hajóhid tulajdonjoga megfelelő kártérités fejében átengedtessék a vállalatnak. A nemesi vámfizetés megakadályozása érdekében mindazáltal folyton újabb és újabb kisérletek tétettek egész addig, míg a lánczhid építéséről szóló 1836. évi XXVI. t.-cz. nem szentesíttetik. Hogy e siker elérhetése végett mennyi izgalmon kellett Széchenyinek keresztül menni és minő lankadatlan erélyre volt szüksége, arról az egész hosszú időszak alatt irt összes naplójegyzeteiből meggyőződhetik mindenki. Sokszor oly roszul áll a dolog, hogy már maga is csaknem kétségbe van esve, a minek kitörései az ujjongás fetkiáltásaival váltakoznak, ha egy kis reménysugár hatol át a sötét kilátásokon. De a törvény meghozatala után sem látta az általános vámfizetési kötelességet teljesen biztositva, mert azon kifejezés alatt, hogy „mindenki“ tartozik vele, a kormány embereit és a katonaságot sokan nem akarták érteni. Ezt a nem várt utólagos nehézséget azzal az ajánlatával szüntette meg, hogy a katonaság vámfizetésének megváltása egyszer mindenkorra azon

[1] „Il commerce à croire que je suis quelque chose“ irja 1833. évi június 14-dikén naplójába.

terület kisajátítási árába tudassék be, melyet a hidvállalatnak attól úgyis meg kellett szerezni. A jogi akadályok ilyformán mind elhárittatván az útból, következtek a nem kevésbbé nagy és nyomatékos pénzügyi nehézségek. Széchenyi tudta, hogy e vállalat sikerének milyen hordereje van, s hogy valamint a nemesi vámmenteség megszüntetésével beleverte az éket a rendiség egész szerkezetébe, úgy a pénzügyi és műszaki kérdések lehetőleg előnyös és megnyugtató megoldása által a további nemzetgazdasági alkotások erkölcsi alapjait kellett leraknia. Ennél is bámulatos tapintatot tanusitott. — Szerencsésen választotta meg a pénzerőket és a technikai szakembereket. Báró Sina György megnyerése nemcsak azért volt az ő részéről kitünő sakkhúzás, mivel anyagi ereje és nagy hitele a költségek megszerzésénél szabad mozgást biztositott és mert annak becsvágya volt, hogy e korszakos nagy alkotáshoz nevét fűzhesse, hanem azért is, mivel a bécsi kormánykörökkel bensőbb, bizalmasabb viszonyban állott.

Mint egész reformtevékenysége alatt, itt is minden irányban meggyőzni, rábeszélni, összehozni, aggodalmakat megnyugtatni, szakadatlanul őrködni és hatni volt kénytelen. Sina is sokáig habozott, azután meg más, kevésbbé kivánatos pénzerők is érvényesülni törekedtek. Az előbbi — Széchenyi ismételt sürgetései daczára — hónapokig várt végleges elhatározásának kimondásával és azt csak akkor adta meg, midőn Széchenyi az időbeli egész ingó vagyonának, 300,000 forintnak, a vállalatba fektetése által tőle telhető módon anyagilag is úgyszólván jótállott a világ előtt annak sikereért. A belföldi tőkések, a Wodianer consortium, meglehetősen gorombák voltak a feletti haragjukban, hogy a vállalat pénzügyi része nem reájuk bizatott, s oly dolgokat követtek el, melyek folytán Széchenyit a pénztelen hazafiak gyanusitani kezdték, hogy az egész agitatióval csak a saját zsebének érdekeit szolgálja.

Kevesebb küzdelme volt a műszaki férfiak megnyerésében, mert Tierney Clark Vilmosnak neve segitségére jött. De a hidépités rendszerének megválasztása és a műszaki kérdések lehető egyhangú eldöntése, nehogy a szakbeli eltérő nézetek által üthetett résen az általános vámfizetés ellenségeinek még mindig meg nem nyugodott és veszélyesekké válhatandott áskálódásai behatolhassanak, folytonos éberséget

és szakadatlan ápoló tevékenységet kivántak az ő részéről is. De a nehézségek ezzel nem szüntek meg. Több hazai vasgyáros, Maderspach és Hoffmann, a saját hidépitési rendszerüket akarták a lánczhid létesitésénél alkalmazni, és hogy ezt a czéljukat elérhessék, megmozditottak minden követ. Törekvésüket a hazai gyártmányokért itthon maradó pénz czélzatos hangoztatásával igyekeztek népszerűsiteni. A Széchenyi ellenségei nem is késtek ezt az ő terveinek kivitelére nézve most felmerült akadályozó eszmét megragadni. Küzdenie kellett tehát ellene és pedig úgy, hogy az ügyet ne tegye gyülöltebbé, mint a minő az sokak előtt már úgyis volt. Azért egyes mozgékony belföldi pénzerőket kellett megnyernie az által, hogy Sina révén — több hónapi huza-vona után — a vállalatban részeltette őket is. — Közbejött az 1838. évi márczius 13-iki árviz, mely a hidat, vagy, miként Széchenyi ekkor irt naplójában felkiált, „annak üldözött elvét", ismét veszélyeztetni látszott. Hogy e csapás hatása alatt a közvélemény ne forduljon a vállalat ellen, ez által tetemes összeget adományoztat a vizkárosultak javára és a városnak pénzügyi zavarában közvetlenül is segitségére küldi azt. A mint a baj elvonult, azonnal újból hozzálátott a hid ügyének fejlesztéséhez és lehető biztositásához. Ez mulhatatlanul szükséges is volt, mivel hét évi fáradságos munkájának ekkor még nem sikerült a vállalattal kötött szerződés számára a királyi jóváhagyást kieszközölnie. Az ebből származhatott erkölcsi hatástól félő hatalmas ellenfelek ugyanis körömszakadtig küzdöttek ellene. Gróf Pálffy Fidél, az új magyar udvari kanczellár, abból a szempontból támadta meg, hogy a hid alapeszméje nem a kormánytól indult ki. Midőn ez a kanczellár megbukott, kibékithetlen ellenfele, gróf Cziráky Antal, államminiszteri ranggal került Bécsbe és elvbarátaival együtt azt hirdette, hogy a hidépités nem ér fel az érte hozandó áldozatokkal. Voltak, a kik újból nem is hazafias gondolkozás, hanem megint csak nyereséget hajhászó üzleti szellem kifolyásának jelentették ki azt. Több törvényhatóság, nevezetesen Nógrád és Zemplén vármegyék, felvették követi utasitásaikba a hid vámtarifája és a hosszú törlesztési idő elleni tiltakozást. Akadt pénzcsoport is, mely túlvérmes számitások alapján kimutatta, hogy a hid jövedelméből annak épitési

tőkéjét a megállapitott 97 év helyett 48 év alatt törleszthetni. Széchenyinek minden súlyát, minden tevékenységét és összes befolyását latba kellett vetni, hogy ez áramlatokat ellensúlyozhassa. A megyék kedvezőtlen hangulata ellen Pestmegye gyűléstermében szállott síkra és pedig ismételve, mert ellenfelei annak egyszer már meghozott kedvező határozatát is fel akarták forgatni. A bécsi kormánykörökkel folyton érintkeznie kellett, hogy a minduntalan felmerülő káros hangulatváltozásokat újból visszaforditihassa. Midőn ezen emésztő küzdelmek után 1839. évi május 14-én a hídszerződés végre aláiratott, egy másfajta küzdése kezdődik meg. Ő ugyanis azt akarta minden áron biztositani, hogy a hid, mely reformjainak rendszerében oly nagy horderejű tényező szerepére volt hivatva, műszakilag is teljesen kifogástalan, sőt külsőleg, szépészeti szempontból is remekmű legyen. E mellett nem téveszti szem elől, hogy a mennyire csak lehet, alkatrészei az országból kerüljenek ki. Minden technikai és pénzügyi kérdés összes részleteivel a legnagyobb odaadással foglalkozik és az e tárgyú tanácskozásokban számtalanszor irányitólag hat. Ezt az érdeklődését megint félreértik és azzal vádolják, hogy 320 darab részvényén sokat fog nyerni. Ő erre báró Eötvös Józsefnél rögtön letevén, az ilyeneket venni kivánók rendelkezésre bocsátja azokat; vevő azonban egyetlen részvényre sem akadt. A lánczhid alapkövének letétele napján, 1842. évi augusztus 24-én korábban nagy népszerűsége már annyira romlásnak indult, hogy a reá halmazott dicséretek egy részét gúnynak veszi, a fáklyásmenetet pedig, melylyel egyúttal Kossuth Lajost is megtisztelni akarják, egyszerűen nem fogadja. De a híd ügyét azért egy perczig sem szolgálta kevesebb buzgalommal. Van is folyton alkalma, hogy annak érdekében nemcsak apró és nagy munkát végezzen, hanem ismételve ki is tegye magát. Az utolsó napokban szembe száll azzal a zavargással, melyet mintegy ezer magyar munkás szított a hidépitésnél alkalmazott szakavatott külföldi munkások ellen. — Féltette a hidat mindentől, mert ezen alkotásán nemcsak szeretettel, hanem egyúttal babonás félelemmel is csügött. Midőn már a közteherviselés elve a hídnak általa — borongó előérzetéhez képest — soha sem láthatott befejezte előtt törvénybe volt iktatva,

a hid sorsában az ország végzetének alakulását látta visszatükröződni. A lánczutolsó szakaszának felhúzása alkalmával ez ugyanis vizbe esett és ő is majdnem áldozatává lőn e balesetnek. E miatt igen levert hangulat fogta el, mivel balvégzetünk beteljesedésének rossz előjelét látta benne. — A kész hidon Széchenyi sohasem mehetett át s nem volt tudomása arról a veszélyről sem, mely azt úgy Haynau, valamint később a magyar hadvezérek részéről fenyegette. De a lánczhid azt a legnagyobb czélját, hogy a nemesi előjogok szétrobbantásának éke legyen, még az ő tényleges közreműködése mellett érte el. Monumentalis emléke ez a nagy alkotás az ő üdvös reformeszméi diadalának. Nagyon találó volt ennélfogva, a mit a hidoszlopok alapkövének letétele után a Pesti Hirlapba 1842. évi augusztus 26-án Kossuth Lajos erre vonatkozólag irt, mondván, hogy: „a nagy hazafinak méltó hagyatéka lesz a lánczhid, a ki fáradhatatlan munkával igyekezett jólétet teremteni e honban, s a ki sikerrel koronázott terveivel dicsőbb emléket épite magának, mint a minőt neki a művészet nyújthatna.“

Hogy Széchenyit ezen alkotása közben milyen messzeható tervek foglalkoztatták, mutatják a Hidjelentésben foglalt következő szavai: „ez egy oly varázslatú példa lesz, mely ellenállhatatlan ébreszti fel azon nemzetdicsőitő közszomjat, mely Dunánkat s többi folyóinkat regulázni s azokat a tengerrel összekötni vágyna; Ludovica útjára vasutat rakna; mocsarainkat száritaná; egész hazánkat vizcsatornákkal kapcsolná össze; minden folyóra hidat vonna; Pestből kikötőhelyet bűbájolna, hová csak egyetlenegy a Tiszából jövő csatorna ásása után kikeletkor legolcsóbb s legjobb úton, melylyel a Teremtő megálda, Tokajból, Aradról, Zimonyból, Eszékről, Sziszekről, Bécsből, sőt még Konstantinápolyból is bátran jöhetne a most annyira kifejtett gőzhajó.“[1]

Tisza-szabályozás.

A Tiszaszabályozás rendszeres meginditása is a gróf Széchenyi István érdeme.[2] Ő előtte ez a munkálat csak ötletszerűen, apró részletekben, az erők folytonos elforgácsolásával eszközöltetett. A mit az egyik vidéki társulat épitett, azt a másik

[1] Híd-Jelentés 106. l.
[2] *K. Lipthay:* idézett műve 71—102. ll.

mulasztása, vagy a különböző szakaszokon a munka egyöntetűségének és tervszerűségének hiánya csakhamar elrontotta. Széchenyi, mihelyt ez ügyet is kezébe vette, a társulásra alkalmas erők tömörítésében álló nagy elvéhez hiven ez irányban mindjárt arra törekedett, hogy vidéki társulatokat létesitsen és szaporitson. Az érdekelteket közvetlen anyagi hasznuk feltüntetésével buzditotta erre, azután pedig a helyi társulatokat egy központi nagy társulatban egyesítvén, azok összevágó működését akarta biztositani. Más részről evvel egyidőben minden erejéből oda törekedett, hogy a nagyszerű terv részére a király és a nádor pártfogását megnyervén, a kivitelhez szükséges költség nagyságának megfelelő országos előlegezési alapot teremtsen.[1] — Okos és lelkes fellépése megtermette gyümölcsét. Már 1846. évi márcz. 26-án a királynak egy legfelsőbb kézirata érkezett a nádorhoz, melyben a Tiszaszabályozás czéljaira százezer forint kormány-segélyt adott, továbbá kilátásba helyezte, hogy a munkálatok egész tartamára évenként százezer forintnyi állandó összeg fog e végből az érdekeltség rendelkezésére bocsáttatni. Egyszersmind engedélyeztetett ekkor az is, hogy e czélra egy nagyobb kölcsön vétethessék fel. Széchenyi e nagy tervet rögtön másikkal egészitette ki, mert komolyan szóba hozta, hogy a Tisza necsak szabályoztassék, hanem egyszersmind a gőzhajózásnak is nyittassék meg. Ennek valósitása érdekében 1846 nyarán beutazta a Tiszát. Ekkortól fogva a szabályozás ügye gyorsan haladt, és annak nyomán a Tisza a gőzhajózásnak csakugyan meg is nyilt. Nemsokára, 1846. évi augusztus havában. Széchenyit egy legfelsőbb kézirat azzal bízta meg, hogy a magyarországi egész közlekedési ügyre nézve teljes programmot készitsen. Ugyanazon évben a helytartótanácsnál közlekedési osztály szerveztetett és annak élére gróf Széchenyit állitották.

Rendkívüli odaadással fogott ennek folytán nagy feladatának megoldásához. Ismételve beutazta az egész Tiszavölgyet és annak érdekeltségét a szabályozásnak tényleg meg is nyerte. Midőn azután az erre vonatkozó kérdések érni kezdtek, 1848. évi január hó 30-án a pozsonyi utolsó rendi ország-

[1] *Kovács Lajos:* Gróf Széchenyi István Közéletének három utolsó éve, Budapest, 1889. I. kötet IV. fej.

gyűléshez véleményes jelentést adott be a Tiszaszabályozás ügyének fejlődéséről.[1]

E jelentésben elmondja, hogy mikor a közlekedési osztály élére állíttatott, belátta, hogy csak törvényhozási támogatással lesz képes eredményt felmutatni. A Tisza völgyét a magyarság bölcsőjének tekinti, de a hol az folytonos vízveszélynek kitett lapályon telepedett le. E nép így nemcsak az árvizeknek, hanem a süppedékes föld egészségtelen voltának is martaléka. A Tiszavölgy rendezése tehát nemzeti fontosságu ügy, melyet minélelőbb a cselekvés terén a megoldás stádiumába akar juttatni.

Ez azonban roppant nagy vállalkozás. A törvényhozás már korábban foglalkozott a Duna és egyéb folyók szabályozásának tervével és az 1840. évi IV. t.-cz. e részben tüzetes rendelkezéseket foglal magában.

A Tisza és mellékfolyóinak szabályozása is országos teendőnek jelentetett ki ottan. Széchenyi a szabályozás czéljából egyes vidékeken már alakult, vagy alakulni készülő egyesületeket egy nagy társulatba kivánta egyesiteni. Öt fejezetben fejtegeti ezután a Tiszaszabályozás kérdését e helyen. Az első fejezetben a Beszédes József és Vásárhelyi Pál terveit tárgyalja. Az előbbit Zemplén vármegye terjesztette fel, de a helytartótanács azt nem hagyta helyben. A Vásárhelyi Pál vezetése alatt készült terv az előbbitől lényegesen különbözött s abban a tiszai birtokosok nagy részének 1845. év június 12-ki értekezlete megnyugodott, de egyes pontjaira nézve külföldi vízmérnöki tekintély véleményét kivánta meghallgattatni. Vásárhelyi Pál az alakulóban levő nagy társulatnak tervét az 1846. év január 19-én tartott első nagygyűlésen mutatta be. Ez a szabályozás alapjául ugyan elfogadtatott, de mivel Vásárhelyi Pál egy tiszai ülésben Széchenyit mélyen megrenditő módon hirtelen elhunyt, ennek folytán még kivánatosabbá lett az, hogy Paleocapa Péter lombard-velenczei épitési főigazgatónak véleménye arra nézve meghallgattassék. Ez a kitünő szakember 1846. évi július, augusztus, szeptember havában Széchenyi kiséretében a Tiszavölgy több vidékét beutazván,

[1] Széchenyi: Tiszaszabályozás; véleményes jelentés a tiszaszabályozási ügy fejlődéséről. Kelt Pozsonyban, 1848. január 30-án.

„Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről" czím alatt a tiszavölgyi társulat által kiadott füzetben mondta el arról nézeteit. Ezeket a társulat jórészt magáévá tette. Széchenyi véleménye szerint a szabályozási részletes terv megállapítása azonban egyelőre nem czélszerű, mert a kivitel folyamában sok figyelembe veendő tapasztalat fog majd felmerülni, azért csak általános alaptervről lehet szó. Az egész ügy vezetését ő a szabályozási országos igazgató bizottságra kivánta ruháztatni, mely minden kormányszéki befolyástól függetlenül az országosan megállapittatott terv szerint eszközölné a folyók szabályozását. A szabályozási költségeket az érdekelt birtokosok a birtok és a nyerendő haszon arányában fizetnék. A Tiszaszabályozás pénzügyi főelveit e jelentés részletesen tárgyalja és kimondja, hogy a költségek igazságos kivetése végett érdekszövetségek keletkezzenek. Tisztázandó volt az is, hogy a szabályozási költségek együttes viselése végett kik tartozzanak ugyanazon érdekszövetségbe. Az ártér fejlesztésének módját szintén tüzetesen kifejti e munkálat. Megállapitja, hogy a tiszavölgyi érdekeknél sem a teherviselési, sem a járulékbefizetési készség nem hiányzik, de fizetési képességök nagyon csekély. Hangsúlyozza ezért, hogy a Tiszavölgy rendezését az állam segedelme nélkül végrehajtani nem lehet. Az állami támogatás mellett a nemzetiségi, közgazdasági és egészségügyi indokok egyaránt szólanak. Azonban az állam semmit sem ajándékozhat, mert a mit az ország egyik érdekeltségének az igazságos mértéken túl nyujt, azt a többiektől kell elvennie. Behatóbban fejtegeti azután, hogy a szabályozó társulatok miként lennének szervezendők. Az állami és társadalmi befolyásnak egyaránt helyet kiván biztositani annak keretében. Ez a feladat szerinte nehéz ugyan, de nem lehetetlen. Az államnak az a joga határozottan fenntartandó, hogy a társulat ügyeibe egyenesen befolyhasson valahányszor ezt a kényszeritő szükség mellőzhetlenné teszi. De a társulat szabad működését azért szükségtelenül ne korlátozza.

E tekinletben tüzetes javaslattal is lép fel. Az eddigi eredményeket abban állapitja meg, hogy a vizmentesitendő $2^1/_2$ millió holdból már 654912 iratott össze mint olyan, mely legközelebb szabályozandó volna. — Jelentése utolsó fejezetében az alkotandó vizszabályozási törvények alapelveit tárgyalja. Ezeket

fejtegetve kiemeli mindenekelőtt, hogy a törvényhozásnak a folyók rendezését magasabb szempontból kell tekinteni, és kívánatos odáig emelkednie, hogy azt a provincialismus nyügétől megszabadithassa. A tiszavölgyi társulat pénzügyei a birói eljárás alapján rendezendők be. A szabályozási költségek viselésére nézve kimondandó, hogy a szemben levő partok érdekeltségei ugyanazon társulatban egyesitendők, mert különben a két partvidék könnyen küzdelembe bonyolódhatik egymással. A szabályozást igen erélyesen és gyorsan kivánta keresztülvitetni. A pénz és munkaerő megszerzésénél az adott viszonyokat lehetőleg figyelembe veendőknek tartja. Az úrbéri földek szabályozási költségeit szakmány munkára kell átváltoztatni s a jobbágynak a törvényes közmunkán felül igazságos kulcs szerint kellene azt évi részletekben ledolgozni. Az ily évi külön közmunkák egy negyedét minden érdekelt törvényhatóság a saját területén alkalmazhassa. A szabályozási munkálatok költségeit a hatóságok kényszereszközökkel is behajthassák az illetőkön. A kölcsön vett tőkékért az állam csak jót állana s az birtok- és haszonarányban terhelné az átellenben levő földbirtokok tulajdonosait. A Tiszavölgy szabályozása tehát helytartótanácsi felügyelet alatt ugyan, de autonom módon kezeltessék az érdekeltségek által. Annak költségeiben az állam annyiban vegyen részt, a mennyiben hajózási és közlekedési érdekek azt megokolnák. Mindennek részletei iránt a törvényjavaslatnak kell intézkedni; e tárgyra vonatkozó nézeteit ő csak fővonásokban kivánta bemutatni és megvilágitani. — Igaz, hogy ezen munkálat készitésénél jobb keze Kovács Lajos volt, de a ki maga bevallja azt, hogy e nagyszerű és fővonásaiban megvalosult conceptio a gróf Széchenyi Istváné, a kinek nevét már csak ez a nagy és sikeres vállalkozás is örök időkre alkalmas lenne megmenteni a feledés homályától. — Azonban Széchenyi a Tiszaszabályozással sem csupán árvizvédelmet és újabb viziútnak nyerését czélozta. — Kovács Lajos szerint, kinek azt maga Széchenyi ismételve mondotta,[1] az ő lelkében a Tisza és mellékfolyóinak szabályozásánál az átvágások és töltések készitése ezen kérdés anyagi

[1] *Kovács Lajos:* Gróf Széchenyi I. közéletének három utolsó éve, Budapest, 1889. I. 15—16. ll.

oldalának is csak alphája volt. Az ő tervében voltaképp a Tiszavölgy gazdászati berendezése eszmeileg a csatornázás és nagyszerű öntözés rendszerére volt alapitva. Lelki szemei előtt a magyar alföld nagy siksága mint apró szakaszokban beültetett virágoskert és mint egy gazdag nép boldog tanyája lebegett.

Ezenkívül a fontos ügy erkölcsi oldalára is igen nagy súlyt fektetett.

A tiszavölgyi nagy társulat alakitásában ő alapját akarta megvetni a későbbi társulati alakulatoknak az országban. Ez által kivánta megmutatni azt, hogy a népek életében csak a társadalmi út, az érdekeltek józan egyesülése és a közös vállvetés hoz valóban áldást.

Mi magyarok pedig inkább, mint bármely más európai nép, az önsegély útjára vagyunk kényszerítve. Rokon és barát nélkül, vegyes házasságban élve Ausztriával, ha önmagunk nem, ki gondol velünk? Utat kell tehát törnünk az érdekek csoportulásának és nagyobb szabású szabad működésének.

A tiszai ügy rendezésésében és ezen más tekintetben is elkerülhetetlen vállalkozás kezelésében nagy iskolát kell nemzetünk számára felállitani. Hadd lássa meg az, hogy egyesült erővel és vállvetett munkával mit tehet. De lássa meg a bécsi kormány is, hogy a folyton háborgó, renitens erők józanabb czélokra irányozva mennyire hasznosithatók, ha azok a haza és saját érdekök fejlesztésének tudatához jutnak. Ehhez nekünk sok pénz kell, vagy pedig pénzetlen állapotunkban erős hitel. Ámde akkori chaoticus állapotaink mellett ez csak a kormány jóakaratával volt elérhető; annak ellenére a siker nem is képzelhető. Ha néhány száz, talán ezer négyszögmértföld leggazdagabb európai talajnak érdekeltsége egy nagy társulatba egyesülve és viszonyaiban megszilárdulva lép hitelköveteléssel a külföld elé, mily egészen más alapot nyer ebbeli ügyünk ott; mert ekkor a tőkék versenyezve fognak kinálkozni. Talán tiszai papirokat fogunk kibocsátani, melyek kelendőségben a continens bármely hitelpapirjaival egy vonalon állandnak. A magyarok tiszai kötvényei lesznek a hollandi és belga földmíves legkeresettebb értékpapirjai. Igy válhatik hitelünk szilárdsága és országunk felvirágzása az annak előmozditásában résztvevő népekkel közös érdekünkké.

Ennek a közösségnek mi azután nagy hasznát vehetjük benső fejlődésünkben is.

Íme az ő nagyszabású rendszerének már egymagában véve roppant fontos, de azért mégis csak töredékes részlete!

A Tiszán Széchenyi a gőzhajózást is meg akarta honosítani s lelkesedéssel karolta fel gróf Andrássy Gyulának egy Tiszagőzhajózási Társulat alapítására vonatkozó indítványát, melyet egy 1846-ik évi tiszaszabályozási gyűlésen tett Debreczenben. Maga is gőzhajón utazta be akkor az egész Tiszát és terve volt, hogy összeköttetését Fiuméval a tisza-szávai gőzhajózással, a sziszek-károlyvárosi vasúttal és a károlyváros-fiumei Lujza-út felhasználásával létesitse. — A tiszaszabályozási ügy gondozása éppen úgy, mint az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben tartott összejövetelek, bizonyos tekintetben a parlamenti életet pótolta az absolut korszak alatt

Henger-malom.

A hengermalom és vele a magyar nagy malomipar is gróf Széchenyi Istvánnak alkotása. Ő volt az, a ki egy nagyobb gőzmalomnak Pesten leendő felállitása végett Pest vármegyéhez már 1827. évi június 7-én levelet intézett, melyben kimondja, hogy e szándéka nem oda irányul, hogy csupán egy gőzmalmunk legyen, hanem azt főleg mintául akarja alapítani, mely után lassankint mindenütt állíttassanak fel műmalmok és hazánk gabona helyett liszttel űzze kereskedését, miáltal nemcsak mezőgazdáink nyernének tetemesen, de a gyengébb sorsúaknak is új kereseti kör nyittatnék, mert hiszen ennek következtében pl. Mohácsnál kőszenet ásnának s a lisztes hordók számára dongákat kellene késziteni. Arról győződött meg azonban, hogy e vállalatának biztos sikerét nem várhatni, ha azt a liszt hatósági árszabásának súlya nyomja. Esedezik azért a tekintetes karok és rendek előtt, hogy ezen tárgy megvizsgálására küldöttséget méltóztassanak kirendelni. Azonban több, mint tíz esztendő telt el, míg reibeggi Putzer János báró kiváló iparossal, a Botzenban letelepedett Holtzhammer czég főnökével, szövetkezhetett és pedig úgy, hogy a 300.000 pengő forintban megállapitott tőke felével az járuljon a vállalathoz, másik fele pedig itt az országban gyűjtessék össze.

A „Pesti József-hengermalomtársaság"[1] megalakulása az 1838. évi deczember hó 26-án tartott első közgyűlésen határoztatott el. Ennek a vállalatnak elnöke maga gróf Széchenyi István lett. Nevét azért vette fel, mert vele a nádor támogatását akarták megszerezni és mivel az őrlés benne egy akkor egészen új szabadalom szerinti kis aczél hengereken nyugvó rendszerre alapittatott. A hengerek rendszere addig sehogy sem tudott tért hóditani magának, s a külföldön is mindössze három, vagy négy nagyobb malomban alkalmaztatott. A hengerszékek javitása tőlünk indult ki, midőn az ezen első modern szerkezetű malomban szerzett tapasztalatok alapján a Ganz és Társa-féle javitott rendszer révén elterjedt az egész világban. Érdekes, hogy Széchenyi a henger alkalmazását már 1838-ban merte kezdeményezni. — József nádor pártolása és gróf Széchenyi István lelkes támogatása, mely sok esetben vezetésnek minősithető, oly nagyszabású műmalmot létesitett 1839-től 1842-ig, mely több más malomnak mintául szolgált a hatvanas évek közepe táján és alapját vetette meg a lisztgyártás világszerte ismert és utánzott magyar rendszerének, a mi által lisztünk világforgalmi czikké vált. Gróf Széchenyi István, miként idézett leveléből is látható, öntudatosan nagy czélokat tartva szemei előtt alapitotta e vállalatot és, mint minden alkotását, ezt is a leggyöngédebb és leggondosabb ápolásban részesitette. E vállalat jegyzőkönyvei nyomán évről-évre kimutatható, hogy mennyi s milyen fontos eszmék származtak tőle, s hogy mennyi és mily fontos szolgálatokat tett és áldozatokat hozott annak felvirágoztatása érdekében is. — 1838. évi deczember 27-én az ő javaslatára és vezetése mellett bizottságot küldenek ki, a mely József nádor pártfogását szerezte meg. Néhány nap mulva ő bizatott meg a malom épitéséhez szükséges engedély kieszközlésével. Az épités folyama alatt tettel és tanácscsal folyton segédkezik. Mindenféle nehézségek elháritása érdekében utazásokat tesz; a Holtzhammer czéggel, Sulzberger mérnökkel és Sarti épitészszel létesiti és fenntartja az összeköttetést; közreműködik a

[1] Az erre vonatkozó részletes adatokat és gr. Sz. I említendő még kiadatlan beszédének szövegét kérésem folytán a Hengermalom igazgatósága volt szives rendelkezésemre bocsátani. G. J.

telek megszerzésénél, átiratásánál, a tervek elkészitésénél, a szükséges gőzgép és gépezetek beszerzésénél; a malom részvényeseinek megszerzi a legelőbbkelő polgárokat, a miért a választmány neki jegyzőkönyvileg legforróbb és leghálásabb köszönetét fejezte ki. A következő évek alatt mindig, midőn Pesten lehetett, nemcsak a köz-, hanem a választmányi üléseken is rendesen jelen van s oly észszerű és életbevágó javaslatokat tesz, melyek elfogadtatván, a malom fennállásának biztositására és fejlődésének irányitására szolgálnak. Nagy segitségére volt az első igazgató helyébe jött Fehr Vilmos. Midőn aztán e malomnak időközben néha pénzre van szüksége, ezreket fizet ki a sajátjából és később megengedi, hogy pesti házainak a malom javára jelzálogul való lekötésével 50000 forintnyi hitel vétessék igénybe. A választmányi üléseken később Széchenyi a műszaki fejlesztésre is befolyást gyakorolt, a miért csaknem minden közgyűlésen hálás köszönetet szavaznak neki. De már 1842-ben nem elégszik meg a hengermalom gondozásával, hanem egy hasonló vállalatnak Szegeden való létesitése végett a maga társulatát egy consortiummal hozza érintkezésbe. Sopronmegyében szintén meginditja a malomalapitás iránti mozgalmat. — A pesti vállalat évről-évre emelkedvén, daczára roppant elfoglaltságának, e malomnál neki is mindig több dolga akadt. Később az avval kapcsolatban keletkezett gépgyárat és vasöntődét is támogatja, mert ezen 1847-ben alapitott vallalat szellemi vezetése szintén gróf Széchenyi István és Fehr Vilmos igazgató kezeiben volt. Ebből a gyárból létesitett ő 1848-ban oly fegyvergyárt, melyet azután a magyar kormány jónak látott átvenni.

A hengermalom részvénytársaság 1842. évi január 4-én tartott közgyűlésén Széchenyi a többször emlitett vezérigazgató német jelentése által megszakitott nagy magyar beszédet mondott, a mely az emlitett közgyűlés jegyzőkönyvébe hibátlan magyar helyesirással idegen kéz által van beirva, de azt gróf Széchenyi István, mivel a végén jelentésszerű közlés is van, Trefort Ágosttal együtt sajátkezűleg irta alá. E beszédben Széchenyi a vállalat közgazdasági céljainak azt jelenti ki, hogy általa a nagy magyar közönség az eddiginél jobb és olcsóbb liszttel láttassék el, továbbá azt, hogy vele a gabonakivitel helyett felkarolandó lisztkeres-

kedésnek alapja vettessék meg. Felemlíti, hogy az irigy fondorkodás e malomvállalatban sem lát egyebet, mint a szegény molnárok ádáz ellenségét, pedig az nem akar egyebet, mint szerény polgári haszon mellett, a minőt minden észszerű munka megérdemel, a molnároknál még szegényebb fogyasztó közönség javára dolgozni. — Rengeteg sok bajjal kellett e vállalatnak küzdeni, melyeket beszédében részletesen felsorol. Üzleti pangás is gyakran volt. — A malom lisztje azonban az akkori közlekedés mellett csak szűk körben, csak a belföldön fogyasztatott, holott ő már arra gondol, hogy liszttel Bécset és Prágát is ez a malom lássa el. Ha később a liszt a belföldön annyira kelt is, hogy a gyártás a keresletnek alig volt képes megfelelni, azt a tengerpartig nem lehetett elszállítani, pedig Széchenyi ott szeretett volna a magyar liszttel az odessai gabonák ellen küzdeni. — Ekkor a hengermalom 80000 pozsonyi mérőnél évenkint nem tudott többet megőrölni. Ezt ő csak kezdetnek fogadja el, azért, ismerve a hozadék emelkedő nemzetgazdasági törvényét, a vállalatot folyton nagyobbítandónak véli. Panaszkodik, hogy a vállalat hármas czélját: a nagyközönség jó és olcsó liszttel való ellátását, a gabona helyett a lisztkivitel előmozdítását s a vállalkozók fáradozásának és koczkázatának mérsékelt díját azért nem lehet kellőleg elérni, mivel az utak feneketlensége miatt a szállítás mindenfelé rendkívül költséges. Ez által a közlekedés javításának sürgős voltát kivánta megvilágitani. Czáfolja azután a vállalat ellenségeinek kicsinyes önző kifogásait; majd fejtegeti, hogy annak létérdekei minő üzleti elvek követését teszik szükségessé s megvitatandónak tartja azt, hogy mily módon szerezhet magának a vállalat elegendő forgó tőkét, s mikép biztositandó az üzem folytonossága. Ez alkalommal inditványozta azt is, hogy a malom a nádor tiszteletére az ő nevével is jelöltessék meg. — Ilyen gondos ápolás mellett sikerült azután neki e malomvállalat megszilárdulását tényleg biztositani. Még miniszter korában is elnököl egyszer annak — 1848. évi július 9-iki — közgyűlésén, meg levén arról győződve, hogy ez a vállalat lesz alapköve hazánk nagy malomiparának.

A közlekedés ügyének rendezése.

Széchenyi az országnak egész közlekedési ügyét öszszefüggésben, egyöntetűen kivánta volt rendezni. Erre vonatkozó általános nézeteit külön nagy jelentésben terjesztette a

„felséges haza“, vagyis az ország egybegyűlt rendei elé, úgy a mint azokat „több jelesb fők segítségével“ összeszedni alkalma volt. E munka is tudvalevőleg legnagyobb részt Kovács Lajosnak, Széchenyi köztevékenysége utolsó évei alatt jobb kezének dolgozata, mely azonban túlnyomólag az ő saját reformeszméit adja elő.[1] Hét fejezetben tárgyalja itt hazánk közlekedési érdekeit. A bevezetésben hangsúlyozza, hogy ez a tér hazánkban majdnem egészen járatlan még, de tőlünk függ a polgárosult világ drágán szerzett tapasztalatait felhasználni, a mi főleg attól függ, hogy miként tudjuk azokat saját viszonyainkra alkalmazni s e közben megóvni magunkat a vak utánzás, vagy pedig a szertelen elbizakodás ballépéseitől. A nagy világgal állandó kapcsolatba kell lépnünk. E végből a sokoldalú tárgy áttekinthetése végett szakaszokra osztja arra vonatkozó fejtegetéseit. — Az általános szempontokról szólva kiemeli, hogy hazánkban a közlekedés ügyét eddig a véletlen vezette. Az egyes törvényhatóságokban sokszor érdekelt egyéni tevékenység állította össze a vidéki úthálózatot s annak fenntartása is mindig egyes egyéniségek nézeteitől és erélyétől függött. Egész vidékek közlekedési állapotát felforgatta egy tisztújitás. Hajózható folyóink állapotát még inkább a véletlen határozta el. Azokat sokan magántulajdonnak tekintik. A köz- és magánérdek határai azelőtt nem voltak kijelölve. A vizek medreit átengedték a természet romboló hatalmának; sem hajózási törvény, sem úti és vizi rendőrség nincs. Az ügy fontossága miatt ez nem maradhatván így, a közlekedés minden eszközét országos felügyelet alá kell helyezni, és sem vasutat, sem vizépitményt a folyókon, sem csatornát vagy közutat az ország által e czélból felállitott hatóság tudta és beleszólása nélkül létesiteni ne lehessen. Szükséges továbbá, hogy a czél és azok eszközei iránt tisztába jöjjünk. Az épitkezéseknek általában, de különösen a vasúti létesitések terén, takarékosan kell történni, mert különben olcsó szállitás nem remélhető, pedig iparfejlesztés e nélkül merőben lehetetlen. Tisztába kell jönnünk azzal is, hogy a közlekedési ügy intézése nem türi a foltoz-

[1] Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéseiről. Gróf Széchenyi István. Pozsony, 1848. január 25. *L. Lipthay S.* id. művét 103—126. ll.

gatást, hanem egyöntetű országos szabályozást kiván, mert csak ez által kerülhetjük ki hazánk századog átkát, a vidékek érdekharczából szükségképp keletkező visszavonást. A Tisza termékeny völgyében harmadfél millió holdra terjedő gazdag talajt adhatunk vissza a hazai termelésnek. De ezen hóditmánynak nincs értelme, ha termékei számára új piaczokat nem tudunk szerezni. Szükséges tehát egyszersmind a hajózható Tisza, Bodrog, Szamos, Körös és Maros folyók rendezése is. Mulhatatlanul szükséges a debreczeni, miskolczi, szegedi és aradi vasút. Ha ezen összes vidékek olcsó termelésének Pestet és a forgalmat a Dunán felfelé megnyitjuk, az okvetlenül nyomni fogja a dunavidéki mezőgazdaságot. Így azután az egyes vidékek érdekharcza gerjesztetik fel és a nemzeti felvirágzás sohasem következhetik be. Ennek kikerülése egyedül az összes érdekeket felkaroló s minden vidéket kielégitő egész rendszer megállapitása által érhető el. A közlekedési hálózat együttes megállapitása azért is szükséges, mert a fővonalok eldöntésétől függ az, hogy a további közlekedési eszközök iránya milyen legyen. Hazánkban a vaspályák sok vidéken egészen új viszonyokat fognak teremteni s pusztáinkon a telepedések irányát és gazdaságunk rendszerét azok határozandják el. A kamatbiztositás egyes vonalokra alkalmazva végelemzésben nem egyéb, mint az egyik vidéknek nyujtott kedvezés a másik rovására. A tarifapolitika szintén csak országos szempontból intézhető helyesen, különben az igazságtalanságokat fog maga után vonni s a féltékenységeknek gazdag forrása lesz a jövőben. Bizonyos vonalokon országos szempontból különös kedvezmények fognak némely czikkekre nézve szükségeseknek mutatkozni. Így például a galaczi és odessai verseny kiállhatásáért kedvezmény lesz adandó a gabonaszállitmányoknak a fiumei vonalon, és pedig nem egy, hanem minden vidék érdekében. Az egyik vidék érdekét azonban a másiknak javára feláldozni nem szabad. Igyekezzünk minden érdeket kellőleg figyelembe venni, kielégiteni s számot vetve erőnkkel úgy sáfárkodni, hogy ne legyen vidék, mely az országos közlekedési ügy szabályozásánál mellőzöttnek érezhesse magát.

A javaslat ezután a külföldi államok közlekedési fejlődésének rövid, de nagyon tanulságos vázlatát adja, s azokból

azt következteti, hogy a közlekedési eszközök között a nemzeti kereskedelem felélesztésére legalkalmasabb a vaspálya, mert csak a vasút képes biztos, gyors, szakadatlan és olcsó összeköttetést létesiteni. — A közlekedés többi eszközeinek a vasutakkal szemben csak alárendelt szerepet lehet adni. A csatornákat csupán arra lehet használni, hogy a hajózható folyók útját megröviditsék, egyes pontokon kiigazitsák, vagy egymással összeköttetésbe hozzák. A kőutak rendeltetése, hogy az egyes helyeket egymással s a közel fekvő vasúttal, vagy hajózható folyóval hozzák kapcsolatba, mert csak lassú, főleg pedig aránylag igen drága szállitást eszközölhetnek. A közlekedési eszközök mindenikének épitési adatai a főbb államokból bőven közöltetnek ezután.

Igen érdekes és tanulságos a következő két fejezet, melyben a hazai közlekedési rendszer követelményei szabatosan jelöltetnek meg. Általában mondható, hogy a Széchenyi által javasolt vasútvonalak és folyószabályozások tényleg megvalósultak, és pedig nemcsak az elsőrangú, hanem a másod- és harmadrangú vasutak is.

Annyira ismerte az országot és annak közlekedési szükségeit, hogy olyan életrevaló és tényleg bevált tervet tudott készittetni, melytől okosan el sem lehetett térni. — A vaspályák épitésének költségvetését, azután pedig a folyók szabályozásának s a kőutak létesitésének első sorban szükséges kiadásait úgy állapitotta meg, hogy a vaspályákra 80, a folyószabályozásokra 8, a kőutakra 12 millió ezüst forint beruházást okvetlenül szükségesnek mondott.

Ezen előirányzat azonban szerinte még nagyon sok változásnak lesz alávetve és bizonyos, hogy az emlitett összeggel sem a közlekedési hálózat létesitése, sem a nagy folyószabályozások bevégezve, sem a kijelölt útvonalak kiépitve nem lesznek. Azonban e munkálatokat befejezni nem is egy évtized, sőt nem is egy korszak feladata. — „A mi tisztünk — irja e munkálatban — azt helyes alapokon megindítani s annak további kifejtését az ország kifejlendő erőgyarapodására bizni.“

De miután a közlekedési eszközök minden ágában egységet és összhangot akart teremteni, az ország akkori törvénykezési és közigazgatási viszonyai mellett szükségesnek tartotta

részletesen elmondani véleményét a kisajátitásról és az akkori végrehajtási eljárás részleteiről. E részben a főelveket a felelősség és központosítás vezérszavai körül csoportositja. A végrehajtási rendtartás részleteit azután a közlekedési eszközök kiállításának módjáról és az állami kölcsön felvételének czéljairól és módozatairól, továbbá a végrehajtó hatóságokról szóló szakaszokban foglalja össze.

Annyi előrelátás, szakismeret és mindenre kiterjedő figyelem foglaltatik e jelentésben, hogy, daczára csak 134 lapra való terjedésének, gyakorlati közgazdasági irodalmunknak 1848 előtti termékei között azt mindenesetre a legbecsesebbek egyikének kell tartani. — Kovács Lajosnak e munka elkészitésében kétségkívül nagy érdeme van. Bizonyos, hogy nemcsak az adatok összegyűjtése, de a Széchenyi alapeszméiből levont következtetések szabatosítása körül is igen sok van benne, a mi az ő tollának köszönhető. De a szellem itt is határozottan a Széchenyié, és ő e munkálatot az általa is kijelölt fenntartással, t. i. hogy ő azt mások segítségével készitette, bátran írhatta alá.

Befejézésül megint általános igazságokat sorol fel. Hangsúlyozza ismét a nemzeti egységet s annak szükséges voltát. Felpanaszolja, hogy az egymást alig ismerő hazai népfajokat eddig nem tömörítettük, s a hegyvidékek idegen ajkú lakóit az ország szívéhez és a magyarsághoz közelebb sohasem hoztuk. Pedig ha e haza minden lakosa a maga vágyait itthon elégitheti ki, s szorgalmának jutalmát a hazában találja meg, akkor annál, a mi ezt előmozdítani képes, nemzetiségünk erősbitésére hatalmasabb lépést nem tehetünk. Az összefüggő, jól berendezett és gondosan fenntartott közlekedés ugyanis nemcsak új életet, erélyt, soha nem ismert, sőt nem is álmodott tevékenységet és emelkedést fog az egész országban előidézni s alkalmas a hazai közgazdaságnak is új fejlődési irányt adni. Vége lesz a felföldön az éhhalálnak, az alföldön pedig a saját zsirjába fulladásnak. És hazánk a maga fekvése, kedvező alkata, kimeríthetetlen természetes kincsforrásai mellett többet várhat a közlekedés javulásától, mint bármely más ország. Hivatva vagyunk ezen változatos fekvésű, minden anyagban gazdag és csak szellemileg nem eléggé fejlődött országban az ipar minden ágát meghonositani. — Azonban

itt is rátér arra a főelvre, hogy mindennek biztositása végett a közlekedés fejlesztésén kívül az ország népét is emelni és nemesbiteni kell. Javaslatát azzal az óhajjal zárja be: „Vajha azoknak, kiknek kezébe a végzés hatalma van letéve, a nemzetegyesités, érdekösszeszövésnek, és főleg nemzetiségünk szellemi súlyának azon irányát, mely őt vezette, föllelnék abban“.

Gróf Széchenyi Istvánt a vasutak fejlesztésének nagy kérdése különben már jóval ezen jelentés előtt foglalkoztatta. Az 1836-ik évi XXV. törvényczikk az ország közjavát és jólétét gyarapitó magán vállalatairól kimondta, hogy mindazok, a kik az ország szivéből az első szakaszban megemlitett irányokban, a melyek összeesnek a szélrózsa minden irányával, csatornákat, vasutakat és ezek czéljaira hidakat a magok költségén épiteni akarnak s erre magukat kötelezik, az ezen törvényben megállapitott kedvezményeket használhatják s annak oltalma alatt állanak. A jelzett kedvezmények legfőbbike a kisajátítási jog megadása volt, ezen kívül előnyösebb közigazgatási és törvénykezési elbánásban részesültek. Ezen törvényjavaslat előkészitésének idején báró Sina György a Duna jobb partján a Bécstől Győrig vezetendő vasút előmunkálataira kapott engedélyt, melyet az 1838-ik évben a Győrtől—Budáig épitendő vasútra való engedély pótolta ki. A Duna balparti vasút épitésére pedig 1837-ben Ulmann Móricz kapta meg az előmunkálati engedélyt. — Széchenyi különböző tárgyi okok miatt eleinte a jobbparti vasút eszméjét pártolta, később azonban a balparti vasút kiépitését sem kivánta akadályozni, csak az országnak hozzájárulását akarta annak anyagi előnyeivel arányba hozni. Őt ezen, valamint minden eljárásában kizárólag az ország érdeke vezette, melylyel szemben semmiféle melléktekintetnek nem engedett befolyást a maga elhatározására. — Életrajzában már előadtam a vukovár-fiumei vasút létesitésére nézve közte és Kossuth közt felmerült véleménykülönbséget. A későbbi tapasztalat e részben a Széchenyi álláspontjának adott igazat, s a vasúti összeköttetés Fiuméval nem kerülő utakon, hanem egyenesen létesült az ország szivéből. — Miniszter korában rögtön hozzálátott a közlekedési hálózat megteremtéséhez. Az 1848-dik évi XXX. t.-cz. 3. szakaszában felhatalmazást kapott hat új vaspályavonalnak épitésére. Ennek a felhatalmazásnak kieszközlése végett igen

erélyesen kellett fellépnie, és hogy az által a vasutak épitése czéljából 8 milliót, a vizszabályozásokra pedig 2 milliót megkaphasson, a tárczakérdést kellett felvetnie, mely aztán minden ellenállást legyőzvén, a maga hatását meg is tette.

Reformtevékenységének elsőrangú eszközét és állandóan becses emlékét képezi irodalmi tevékenysége. **Irodalmi tevékenysége.**

E részben Gyulai Pál, Zichy Antal, Grünwald Béla, az előtt balázsfalvi Orosz[1] és különböző művében saját maga is igen találóan jellemezték őt. — Széchenyi mint magyar publicista meglepetésszerűen lépett fel. Korábban németül irogatott, németül fejezte ki gondolatait, sőt németül gondolkodott is. Ezt tanusitja hátrahagyott iratainak és 1848-ig vezetett naplóinak immár birtokunkban levő huszonhét kötete. Hogy irónak született, az nem szorul tüzetesebb bizonyitásra. Azt a velős, sajátságos, minden izében eredeti, áradozásaiban is szellemes, mikor emelkedik, egekbe ragadó, mikor ütni akar, agyonsujtó s midőn tétovázva keresi a szót, naivsága által meglepő, soha előtte nem létezett s utána ismét alig létezendő irmodor a legjobban bizonyitja. Szabályszerűen irni és beszélni a hasznosabb tettek miatt nem ért rá; legalább nem úgy, mint a hogy maga szerette volna, mert a szónoklásnál és irka-firkánál, a mely szép, ha szép, mégis hasznosabb dolognak tekintette a tettet. Maga világosan mondja, hogy a szó, vagy betű nem több, mint eszköz, mely csak alkalmazása által válik hasznossá, vagy károssá és magában véve még nem tett.[2] Első művének elkészitése alkalmával érezte, hogy nem tud eleget és a feladatnak, melyre vállalkozott, követelményeihez képest készületlen. Sokat fáradt, dolgozott és aggódott ezen elhatározása következtében, mig munkáját darabonként össze tudta állitani. Oly nehézségekkel küzdött, hogy csaknem szégyenli bevallani. De mégis megpróbálkozott vele, mert látta, hogy más tanultabb és okosabb emberek a reformok meginditására nem tesznek semmit. Elhatározta tehát magában, hogy „jobb, ha ő penditi meg a húrt, mint senki sem.“[3] Érezte hátrányait e téren, **Széchenyi mint iró.**

[1] *Orosz József:* Széchenyi mint iró. Pozsony, 1832.
[2] Kelet Népe, 349. l.
[3] U. o. 14.

sokszor igy kiált fel: „Bár világosabban tudnám magamat kifejezni!“[1]

„Istenem! Oly szerencsétlen iró lennék, hogy legfőbb óhajtásaimnak éppen az ellenkezőjét lehetne következtetni homályos szavaimból.“[2] Vizsgálódásainak előadásában nem tart rendet, „mert az tárgyánál fogva nehéz, vagy annak megtartása tehetségét mulja felül, azért csak egész munkájának (és egész irodalmi munkásságának, teszem hozzá én) elolvasása után tünik ki világosabban annak veleje.“[3]

A fontos tárgyakat, melyekkel foglalkozott, több adagra igyekezett osztani, és lehetőleg víg, tarka és változatos köntösbe burkolva kellemesebbé tenni azokat. Így szándékozott évente olvasóit lassankint közelebb vinni az előtte fekvő és talán, mint írja, erejét is felülmuló óriási munka végső határához.[4] Érzi, hogy vannak olvasók, a kiknek elég világosan nem írhatni, s a kik az okoskodás fonalát mindjárt elvesztik, azoknak tehát mindig kötetvastagságban kell azt feltüntetni.[5]

Gróf Dessewffy József szemére veté, hogy a rendszer szükségét prédikálja s aztán gondolatainak menetében könynyen kivehető rendszert maga még sem tart. Erre felelte, hogy „bátran vetheted azt szememre.[6] Néha alig birok a csaknem magyar mértföldekre terjedő mondatokból kibonyolódni.“[7] Dessewffy azt is szemére lobbantja, hogy „ez a huzalékos beszéd erkölcsi tudományban is diszlenék“. Széchenyi azt feleli erre: „Az erkölcsi tudomány minden egyébnek talpköve. Ez az egyetlen tudomány visz bennünket közelebb az istenség eszményéhez. Engedd csak az erkölcstant bevinnem a nép szívébe, és fellelém az archimedesi pontot, melyből minden más tudományt kiforgatok sarkából.“[8]

Maga sem tudja miként botlott az irói pályára, mert szerzői becsvágya nem volt. És valóban ebbeli fáradozásainak

[1] Világ 283.
[2] Világ 239.
[3] U. o. IV.
[4] U. o. IX.
[5] U. o. IX.
[6] U. o. 210. l.
[7] Kelet Népe, 130. l.
[8] Világ, 266. és 267. l.

semmi egyéb oka nem létezett, mint az a tiszta és becsületes szándéka, hogy használjon. De minden czélzatát mindjárt eleinte nem mondhatta ki, mert a közönség megkövezte volna. Hanem bizott abban, hogy az lassanként megszokja erős mondásait, és így később bátrabban küzdhet majd az előítéletek ellen.[1] Azonban maga írja, hogy ha iratait sokan olvasták is, kevesen értették őt meg igazán.[2] — Széchenyi a magyar nyelvet a szülői háznál még mint gyermek tanulta meg, a hol Liebenberg János is magyarul oktatta őt. De onnan kikerülvén, gyakrabban és így jobban beszélte a többi európai nyelveket. Azokon jobban is irt. Később tudatára jött a nemzeti nyelv nagy fontosságának, eszméit azután tehát kizárólag magyarul terjesztette. A nemzet emelésére irányuló törekvéseit elősegitendő, íróvá lett s könyveivel oly befolyást gyakorolt a magyar közönségre, hogy műveit akkor leginkább olvasták az országban. Maga írja, hogy „Hitel“ czimű munkája néhány hónap alatt több kézen és tartalma több ajkon fordult meg, mint azelőtt a legjobb magyar művek évek alatt.[3] — Az irói pályára azonban nem készületlenül lépett, ha arra való készülésében eleinte nem is volt czéltudatosság. Ifjúkori német levelei, melyeket az 1813—14-diki hadjáratból szüleihez intézett, remek stylgyakorlatok voltak, melyekben a helyzetek, viszonyok, emberek s érzések leirása érdekes és megkapó. Később naplóinak szintén németül történt rendes vezetése alkalom volt arra, hogy gondolatait találóan igyekezzék papirra tenni; de az irói önfegyelmezésben nem gyakorolja magát. A magyar nyelvvel irodalmi szempontból Wesselényivel való megismerkedése után 1821-ben kezd foglalkozni. Midőn az újabb magyar irókat először olvasgatja és tanulmányozza, meg van lepve a magyar nyelvben található benső erő által. Ennek felismerése nem volt a legkisebb ok, mely arról győzte meg őt, hogy az így beszélő nemzet kimulásra szánva még nem lehet. Már 1825. évi október 12-én magyarul, és pedig e nyelven ott először, szólal meg a főrendiházban. Kevés idő mulva bátorságot érez magá-

[1] Világ, 410. l.
[2] U o. l. XII.
[3] U. o. XI.

ban már arra is, hogy magyarul polemizáljon egy felvidéki folyóiratban. Neki csakis a nyelv könnyebb kezelhetése czéljából volt gyakorlatra szüksége, mert hiszen 1814. óta folyton irogat, a tollforgatásban tehát nem volt kezdő. Naplóinak egyes részei valóságos értekezések, melyekben világnézetének adott kifejezést. A mily mértékben a közügy őt elfoglalja, úgy szűnnek meg ezen naplóbeli értekezései, s lesznek azok az események és az ezek által ébresztett érzelmek rövid jelzéseivé. Azonban nagy akaraterőre és iránta nagy szeretetre volt szüksége, hogy teljesen hatalmába kerítse a magyar nyelvet, miután fejlődésének legnevezetesebb korszaka alatt az kisiklott kezei közül. — Gyulai Pál Széchenyi íróságát általában a következőleg jellemzi: Műveiben elszórva a nyelvre vonatkozólag sok oly megjegyzés foglaltatik, melyeket jó lenne a változott viszonyok között is megfontolni. A nyelvet ő a nemzeti lelkülettel együtt akarta fejleszteni. Panaszkodik, hogy a magyar társalgási nyelv még nincs eléggé kifejlődve. Az „ön“ szót ő tette közkeletűvé. „Könyveit balul ítélnők meg, ha akár tisztán tudományos, akár tisztán irodalmi szempontból birálnók azokat. Ő nem új igazságokat búvárlott a tudomány mélyén, hanem már Európaszerte ismert igazságokat hirdetett nemzetének“ s eredetisége abban állott, hogy ez igazságokat a hazai viszonyokra alkalmazta és a nemzeti újjászületés alapjává tette.[1] Olvasottsága széleskörű volt. A német, franczia és olasz irodalomban nagy jártassággal birt. Az írókban mindenütt az érzés melege és a gondolatok mélysége hatott reá. Könyveiben a gondolat és érzés uralkodott a formán, de műalkat alig van bennök. Logikája alapjában erős, de fejtegetéseit csapongások és kitérések szaggatják meg. A részek közt nincs arány, a kidolgozás egyenetlen, s abban a szikrázó szellem mintegy küzd a mondatfűzés nehézségeivel. Ezen írásmódra nemcsak nyugtalan, ideges természete és gyors dolgozása szoktatták, hanem hosszas naplóirása is. Magának irva semmi tekintet nem korlátolta, hogy eszmetársitás útján szabad röptet ne engedjen forró eszméinek s hullámzó érzéseinek. Azt hitte továbbá, hogy rendszeresen irt könyvet Magyarországon nem igen olvasnak. Szellemének és

[1] *Gyulai Pál*: Gróf Széchenyi István mint iró 19. l. Olcsó Könyvtár.

irói stylusának legjellemzőbb oldala a mély érzés és metsző gúny vegyülete, mely majd szatirává élesül, majd humorrá lágyul. Mindez az ő egyéniségéből folyt, melyet benne Byron és az angol humoristák tápláltak. Az erős szeretet és gyűlölet volt forrása; a faj- és hazaszeretet valóságos szenvedélye. A magyarnak jelenét azonban szégyelte, de bízott fejlődésében. A „Hitel"-ben legtöbb a lelkesedés, de a mű maga töredékek halmaza. Nemzetgazdasági eszméket fejteget benne, de nem tárgyilagosan, hanem mindenféle bölcselettel és társadalmi kérdésekről folytatott okoskodásokkal vegyesen. A „Világ" tulajdonképpen bővebb magyarázata a „Hitel"-nek. Ez is csapongó módon van írva, de eszmékben leggazdagabb műve. Nem franczia kertbe vezet bennünket, sőt angol parkba sem, hanem egy rengeteg erdőbe, a hol el-eltévesztjük az ösvényt, de mindenütt az eszmék dús növényzetére találunk.[1]

Harmadik munkája a „Stadium", mely rendszeresebb mű, mint társai. Bentham utilitarismusából indul ki abban, s az előjogaiktól megfosztandókat arról kivánja meggyőzni, hogy veszteségök voltaképp úgy magunkra, mint az államra nézve is előny. Ez a munkája a leghiggadtabb; de itt sem tudja magát kibeszélni. A „Kelet Népe" irodalmi szempontból fölülmulja régibb műveit. Hanem külső formájára hasonlit azokhoz. Abban is kedveli a kitéréseket; de az egész mégis egyenletesebb, irálya élénkebb, lelkesedése nem oly lobogó, érzése mélyebb. Bizonyos melancholia ömlik el rajta. Sehol sem nyilatkozik vonzóbban Széchenyi irói egyénisége: a mély érzés és a gúny vegyülete, mint e művében. De e munkája már nem talált kedvező fogadtatásra. Még nagyobb vihart idézett elő akadémiai beszéde 1842-ben. Ebben a magyar nyelv erőszakos terjesztésének veszélyeit ecsetelve, az észszerű magyar nemzetiségi politikának alapelveit rakta le. Hirlapi czikkeiben számos eszme van letéve, melyek a rendszerét tartalmazó jelzett műveket egészitik ki. Későbbi művei közül „Politikai Programmtöredékei"-ben nevezetes a forradalomnak úgyszólván megjóslása. Ugyanaz van benne élesebben kifejezve, a mi a „Kelet Népé"-ben. Ha a „Kelet

[1] *Gyulai Pál:* Gróf Széchenyi I. mint író. 27. l.

Népé"-ben búskomorság fogja el, itt már kétségbeesésének erélye nyilatkozik. Teljesen sötétnek látja a láthatárt és a vihartól óvja a nemzetet. Ennek egyes részei a leghatásosabbak összes művei között. A maguk korában ugyan nem, de később annál inkább hatottak.

A tébolydában is több munkát írt, de azok közül életében csak egy látott napvilágot: a „Blick". Kéziratban megtalálták nála még az „Önismeret" czímű munkáját.

„Írói egyéniségének két fő sajátsága: a mély érzés és metsző gúny vegyülete a „Blick"-ben hág tetőpontjára s beteg lelkéből nyer folyvást tápot. Rendszer nélkül csapong abban s egészen átengedi magát féktelen felindulásának és kegyetlen humorának. Összevegyiti benne a köznapit és fenségest, az érzelmest és démonit, a bohózatost és a pátoszt. Maga az egész mű különben inkább töredékek halmaza, mint bármely más műve; néha fárasztó is; de néhány lapja vetekedik a legnagyobb humoristákéival."[1]

Irodalmi tevékenységének ezt az általános jellemzését legnagyobb részt saját beható tanulmányaim alapján a következő — szerintem szükséges — részletezéssel egészitem ki.

A Lovakról. Széchenyi első művének czime: „A lovakról", mely boldogult gróf Hunyadi József árnyékának ajánlva, Pesten 1828-ban ezzel a híressé vált jeligével jelent meg: „A kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja." A feledhetlen érdemű nagy hazafihoz, illetve annak boldog és csendes árnyékához fordul, mint a ki életében sok jó magot hintett el hazánk gazdag, de még illő művelést nem mindenben nyert tájain. Azok kikelését és virágzását az elhunyt ugyan nem láthatta, de jótettei másokat is hasonlók véghezvitelére gerjesztenek. Gondolkozó földije a hála meleg érzetével járul nyugvóhelyéhez s ezt rebegi hálás könyek között: „Minden nemesb szívnek mily édes a haza!" E művében Széchenyi a lótenyésztés észszerű folytatásának fontosságát tárgyalja. Az 1827-iki pesti lófuttatás alkalmával sokan gondolkozni kezdtek e tárgyról, azért az e részben uralkodó balvélemények, eljárások és hibás elméletek kiigazitása végett el akarja mondani gondolatait, és pedig nem csupán

[1] *Gyulai P.* i. m. befejezéséből.

elméleti ismeretekre és feltevésekre, hanem a gyakorlatra és tapasztalatokra alapitva. Midőn azonban a lótenyésztés állapotát vizsgálja s megállapitja, hogy a lónak tenyésztése hazánkban javitást tesz szükségessé, e tárgytól gyakran eltér és általános elmélkedésekbe bocsátkozik. Ekközben számos oly arany igazságot mond el, melyek későbbi műveiben más tárgyakkal kapcsolatban előfordulnak, de már itt is úgy jelentkeznek, mint világnézetének és politikai rendszerének alkatrészei. A lótenyésztés emelése végett művének azon fejezetében, melyben azt tárgyalja, hogy mit kellene tehát nekünk tenni, haladást, egyesülést, a ló természetének megismerését és a lótenyésztésnek, mint gazdasági ágnak, haszonra irányuló okszerű folytatását ajánlja. E végből annak nyereséges űzhetését mennél hihetőbbé kivánja tenni. A nagylelküséget és hazafiságot a gazdálkodással nem kell összetéveszteni. Azután a versenyt kivánja nálunk is állandósitani. E végből jutalmakat óhajt kitűzetni, versenypályát, lókikészitő (idomitó) intézetet, lótenyésztő egyesületet, országos törzskönyvet, időszaki közjelentéseket, bérért való hágatást és rendes országos lóvásárokat akar behozatni. Mindezt részletesen indokolja s a külföldi példákra és tekintélyekre hivatkozva, bizonyítja azok czélszerűségét. Azután pedig kimutatja, hogy mindez nálunk is megvalósitható. E műben sok olyan részlet is foglaltatik, a mely mint kivánalom ma sem avult el, így pl. az, hogy ne csak fürge, hanem munkabiró lovakat is tenyészszünk.[1] A vékony lóra azt a megjegyzést teszi, hogy az szép lehet, de egy erős, vállas és nehéz ember nem igen tudja, hogy ő üljön-e az ilyen lóra, vagy azt vegye a hátára? Az ő itélete szerint inkább angol telivérekkel, mint keleti fajtákkal kell lovainkat nemesbiteni, mert ez által több csontot, erőt és ideget adhatunk a magyar lónak. De azért a tenyésztő semmiféle mániában ne szenvedjen; ne legyen sem angloman, sem araboman, hanem tartson középutat. Az angolok eljárását ajánlani mégis meri, mert avval biztosabban és gyorsabban remél czélhoz juthatni. De mindenekelőtt a jó ló iránti szükséget kivánja megteremteni. Az észszerű lótenyésztés épületének ez legelső talpköve. A jutalmak kitűzése, a lóháton való vadászás a jó ló szükséges

[1] Lovakról 218. l.

voltát fogja általánosabbá tenni. De ahhoz, hogy az ifjabb gazdák derekas tenyésztők legyenek, hosszabb idő kell. Ismeretet, tapasztalatot kell szerezniök, nehogy ezreket dobjanak ki hiában. Különben a lótenyésztést semmiképp sem kivánja sablonszerűen folytattatni, hanem az apaállatokat a kanczák véralkata szerint ajánlja megválasztani. A hideg, durva kancza vére a keleti ló nemes vérével legyen elegyitve; ellenben, a hol a kancza gyenge, de csupa tűz, ott a csendes és csontos mén alkalmazandó a tenyésztésnél.[1] — A mű végén egy barátjának 1827-ből való oly értelmű levelét közli, melyben az komolyan kivánja tőle, hogy ha ő csakugyan oly jó hazafi, akkor hágasson czenki nemes méneivel ingyen, mely esetben őt mindenki dicsőiteni fogja. E levélre, mint az uralkodó fogalomzavar classicus bizonyitékára, nem egyszer hivatkozott később is.

„Hitel". Második műve, melynek jelszavát ez a mondat képezi: „Az erős ellenáll; a gyenge kétségbeesik," (the strong resist, the weak despair.") és a mely honunk szebblelkű asszonyainak van ajánlva, a „Hitel". Kemény Zsigmond szerint egy lángész ragyogó, de szabálytalan elmeterméke, egy higgadt tervű agitátornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése ez, Toldy Ferencz szerint pedig oly nagy tett, mely a század legnagyobb eseményei közé számitandó.

Széchenyi gazdasági hátramaradottságunk okainak kutatásával foglalkozik e dolgozatban. Azt bizonyitja, hogy az akkori bajoknak gyökere a hűbéri intézményekből és az ezekkel kapcsolatos elmaradott felfogásból táplálkozik. A sérelmi politika a kormány által kivánta volna bajainkat meggyógyittatni, a minek következménye a tétlenség, az erélyes közreműködés hiánya és a sikertelenség minden téren. Az ősiség lehetetlenné teszi a hitel kifejlődését, mert biztositékot a nemesek nyujtani nem képesek. Inkább az adósokat, mint a hitelezőket pártolja a törvény, a minek következtében a tőke azután nem áll a birtokosok rendelkezésére. Ez képezi egyik okát annak, hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene.

[1] Lovakról 245. l.

A föld és a munka tőke által nem levén kellőleg megtermékenyithető, semminek sincs itt oly értéke, mintha a forgalom szabadabb lenne; most a földesúr tehetetlen, mert birtoka le van kötve. A tőkés nálunk kevés és félénk, mert hitelviszonyaink rosszul vannak rendezve. Innen az általános pangás, az ipar fejletlensége, a csekély üzleti szellem és a tájékozatlanság. A másutt oly nagy sikereket előmozditó közgazdasági vivmányok felhasználása tekintetében káros a robot és dézsma, az osztatlan legelők és birtokok s a czéhek és árlimitatiók rendszere. A magyar gazda nem javithatja földjeit; tőkéket nem ruházhat be. Mindenféle kiváltságok és egyedárúságok akadályozzák a fejlődést. A jobbágy felületesen végzi kényszermunkáját, mely igy termelékeny alig lehet. A munkaidő elpazaroltatik, mert 60.000 robotos napszám nem eredményez több munkahatályt, mint a mennyit 20.000 megfizetett napszámmal könnyen lehetne elérni. A dézsma oly szolgáltatás, mely a jobbágy törekvését úgyszólván bünteti, mert mennél jobban iparkodik az, és mennél többet termel, annál nagyobb tizedet kell neki beszolgáltatnia. Hogy Magyarországnak nincs kereskedelme, ennek okát első sorban ugyan kedvezőtlen földrajzi fekvésünk, forgalmunk irányával ellentétes folyású folyamrendszerünk, utaink rosszasága és általában közlekedési eszközeink tökéletlensége és tőkeszegénységünk képezi, a mihez a kiviteli vámok súlyos volta is járul sok esetben; de ennek részben magunk is okai vagyunk, mert nem eleget, elég olcsón és nem megbizhatóan termelünk. A belső fogyasztás nem nagy; ennek következtében egész belforgalmunk lassú folyású.

Mindezen segitene az, ha a hitelt biztosabb alapokra fektetnők, ha nagyobb szorgalommal és jobban elrendezett munkával termelnénk, ha a versenyt jutalmak kitűzése által megteremtenők a gazdák között, ha az alaposabb szakismeretek elterjednének, ha a megbizhatóság és szilárdság jobban áthatná a forgalmat, ha az erőket inkább tudnók egyesiteni, s a kereskedelmi, ipari és általában az üzleti élettel szemben táplált előitéleteket ki tudnók irtani, ha a munkafelosztást jobban vinnők keresztül, váltó- és kereskedelmi törvényt hoznánk be s az egész igazságszolgáltatást javitanók. Azonban voltaképp nem teszünk semmit.

Az emberek csak panaszkodnak. Mindenki épületet akar emelni, de alapokat csak kivételesen rak valaki. — Telve van Széchenyi e munkája köz- és társas állapotaink éles, gyakran gúnyos birálatával. Megtámadja a nemességet és különösen a főurakat azért, mert nem teljesitik kötelességöket; még a kik tesznek is valamit, sokfélét akarnak egyszerre tenni. Eljárásuk hasonló a szalmatűz fellobbanásához. Magunkat és országunkat folyton csak dicsérjük, pedig ez kevésbbé visz előre, mint hátramaradásunk és hibáink őszinte beismerése és azoknak férfias elhatározással való orvoslása. Jobban véljük birni magunkat, mint a hogy tényleg birjuk s ezen képzelgésünknek megfelelőleg élünk. Rosszul gazdálkodunk, mert a pénzt vagy ész nélkül pazaroljuk, vagy oktalan módon fukarkodva felhalmozzuk. Ismeretekben is hátra vagyunk, mert a legtudósabb is közöttünk annyit nem tud, hogy abból több százezer tudós lehetne bölcs. De van azért sok jó tulajdonságunk, s ha feleszmélünk és a rendelkezésünkre álló eszközöket felhasználjuk, akkor kiváló helyet foglalhatunk el a nemzetek között. Azonban a törzsökös magyar egy lépésnyire sem akar haladni a világban. Pedig a föld forog! Ezt a nevelés hiányos voltának s a túláradó balvéleményeknek kell tulajdonitani.

Nem rekedt, vagy gyönge hangon szükséges ezt hirdetni, hanem harsányan, mert többet használ hazájának az, a ki hátramaradását fejtegeti, mint a ki annak dicséretére pazarolja idejét. Ha mindezt megszivleli a magyarság és megemberelvén magát, népből nemzetté válik, akkor jóslata az, hogy Magyarország tulajdonképp nem volt, hanem lesz.

Ez a mű nálunk példátlan hatást idézett elő. Az ifjúság és az ország haladni kivánó összes elemei, mint a megváltás szózatát ünnepelték azt. Ezek hangulatát tükrözteti vissza báró Wesselényi Miklósnak Széchenyihez intézett következő levele: „Tsak a napokba kaphatám a Hitelt kezembe. Lelkes munka; szép, jó, erős; nem lehet, hogy sokat ne használjon. Gyönyörrel kóstolom, izlelem, táplálom vele magam. Tiszta szivemből örülök neki, pedig több, s megvallom kedves, magzataimat gyilkolta meg; a miket irtam, sokat ki kell törölnöm, mert Te éppen azt, de sokkal szebben, jobban már mondod. Érzésink s látásunk egyformasága oly nagy, hogy egész dara-

bokat, sőt constructiókat is találok, melyek az enyimben is megvannak.

Ezen egész munkád oly velősen van irva, a képek annyira az eleven élléttől véve, annyi a fűszer benne, oly könnyű és játszi fordulások s felsőbb gyalultság szagjával teli, hogy minden kedvemet elvesztettem irni. Most édes anyámnak olvasom a Hitelt. Nagyon, igen nagyon szereti. Áldom az eget, hogy oly tiszta lélekbe az ész oly eleven fáklyáját gyujtotta s annak erős akaratot adott, még pedig nem 1—5—10 évekre valót, hanem aere perenniust, s azt a férfit hazámfiává, barátommá tette." — Azonban nem mindenütt fogadták ily lelkesen Széchenyi ezen munkáját. Így például 1831. októberben gróf Károlyi György levélben értesiti őt, hogy a felvidéken Klobusitzky házát a cholera miatt fellázadt csőcselék ostromolván, ez alkalommal egy zugprókátor ott találván az asztalon a Hitel egy példányát, felkapta és annak némely helyeit tótul magyarázgatta a parasztoknak, hogy őket még jobban felingerelje. Az öreg báró Eötvös Ignácz pedig czélzatosan terjesztette a Hitel ilyen forradalmi, lázitó hatásának hirét.[1] Továbbá hatalmas ellenfele támadt gróf Dessewffy Józsefben, ki a Hitel Taglalatja czím alatt birálatot irt róla; minden gyengéjét, egyes látszólagos következetlenségeit, zilált irmodorát, törvényeinkben való járatlanságát észreveszi és el nem hallgatja, hanem azt a kritika minden fegyverével, a jó szándék és nemes érzület elismerése mellett is kegyetlenül széttagolta. Legmelegebb tisztelőjéből, a ki Széchenyi „szép példá"-ját az 1825-iki országgyűlésen egy fennkölt ódával dicsőité, lett az ő legszigorúbb kritikusa.

Gróf Dessewffy ezen biráló munkáját kissé bővebben elemzem, mert ez az azon korbeli haladottabb politikusok felfogását kellőleg feltüntetni alkalmas, és mivel ezt tudtommal eddig egy újabbkori hasontárgyú dolgozat sem nyujtja, pedig a kiváló főúr és hazafi emléke megérdemli, hogy őt ne úgy ismerje az utókor, mint a ki a Széchenyi reformeszméivel szemben egyszerűen az avas maradiságot képviseli. A Hitel taglalatja.

A magyar ifjúságnak ajánlja e művét,[2] a mint Széchenyi

[1] *Zichy A.*: Széchenyi Naplói 224. l.

[2] *Gróf Dessewffy József*: A Hitel czímű munka Taglalatja Kassa, 1831.

szebblelkű honi asszonyinkhoz intézte ajánlatát. Ő kivánja, hogy a kiket az asszonyok szűltek, azok a szép lelkű és testű hölgyek kegyeit erényeik és magukviseletök által igyekezzenek megérdemelni. Előszavában azt mondja, hogy örvendhet az ország és irodalom Széchenyi könyvének, mert az tele van szellemmel, gondolatokkal, részvétet keltő előadással és eredetiséggel. A Széchenyi szép elméje sok eszmét ébreszt, habár előadása nem rendszeres, s gyakran kiméletlenül rázza nemzetét, hogy azt aluszékonyságából felébreszsze. De bármily nemes volt is czélja, mivel egyben-másban tévedett, sokszor pedig túlzásba esett, barátainak kérelme folytán ő ezt a munkát szakaszról szakaszra véve, elemezni fogja és pedig a mű azon példányának alapján, melyet a szerzőtől kapott ajándékba, meg levén győződve, hogy ez az őszinte szóért nem fog megharagudni, mert vele együtt a jót, a hasznost, a szépet akarja szolgálni azáltal. — És csakugyan gr. Dessewffy József általában véve e műben is, mint 1828-ban a „Felsőmagyarországi Minervá"-ban közölt költeményében, nagy elismeréssel nyilatkozik Széchenyiről, de munkájának részleteiben sok olyat talál, a mi kifogásolni való.

Először is kifogásolja, hogy mindenről többet beszél e műben, mint a hitelről. Kitérései ugyan igen mulatságosak és tanulságosak, de nagy tehetségével nem alkalmazkodik a kevésbbé emelkedett elmék igényeihez. Szereti a nagyon képleges beszédmódot, sőt következtetései sem mindig folynak az általa felállitott előzményekből. A fűszerezett szellemű eledelben sok a bab, a honi paprika és sok a külföldi bors. Általában véve Széchenyi nemes törekvéseit elismeri, de kifogásolja azt, hogy az országnak intézményeit s különösen alkotmányát nem ismeri eléggé. A tapasztalható hiányokat és visszaéléseket nagyon is általánositja s egész osztályokról, sőt az egész nemzetről gyakran igazságtalanul elitélőleg nyilatkozik, pedig a prózában mindenkinek mértéket kell tartani, főleg midőn egész nemzeteket dicsér, vagy gyaláz az ember. — Mindezt azonban gr. Dessewffy József szintén nem rendszeresen adja elő, hanem Széchenyi Hitelének eszmemenetét követve, oly rapszodikusan és rendszertelenül, mint a milyen az általa taglalt munkának egész szerkezete. — Nem tagadja azt, hogy sok baj van nálunk. Ő a hibákat nem

akarja leplezni. Sok mindenféle nemzeti hibát szivesen változtatna át nemzeti erénynyé. Általában pedig jobb nevelést, felvilágosodottabb hazafiságot óhajtana. De egészben véve nem tartja helyesnek azt, hogy a nemzet ellen felhozható gáncsokat túlozva adják elő.

Dessewffy József a Széchenyi által Magyarországnak közállapotairól festett képet az által igyekszik kiegésziteni, hogy az annak alkatelemeit képező tényezők közül mindegyikkel az osztó igazság szerint bánik el. Elismeri, hogy a magyar nemesség is hibás egyben-másban, de hogy az ország annyira hátra maradt, azt gr. Dessewffy József túlnyomólag annak tulajdonitja, hogy a királyság már századok óta úgy bánt hazánkkal, a hogy nem kellett volna. A censurára való tekintettel e munkálatában ugyan óvatos kiván lenni, de a nemzet közönyössége és álomkórsága következtében beállott elmaradottság okait még sem engedheti egészen a nemzetnek tulajdonitani. Az ország függetlensége, önállósága ellen századok óta folytonos támadásokat intéznek, különösen a gazdasági téren. Ezt világosabban csak azért nem fejezi ki, mert a censura különben nem engedte volna meg, hogy munkája megjelenjék. De ott, a hol szabadon szólhat, sohasem mulasztja el, hogy a nemzet ellen felhozható vádak mellett fel ne tüntesse az enyhitő körülményeket is. — A külföldi példa ajánlását csak módjával tartja hasznosnak, mert igaz ugyan, hogy időjártával eléggé elkorcsosodtunk és elfajultunk, s haladásunk sem követte mindenben nemzeti szellemünk és sajátságaink természetes útját; de vigyáznunk kell, hogy csupán a jó külföldit honositsuk meg, s ne hintsük el valamely új dudvának is magjait, melyek által azután csak a saját gazunkat szaporitjuk. Helyesli, hogy Széchenyi az erők egyesitése által igyekszik hatni, de a nagymérvű munkafelosztás ajánlásával szemben azt hiszi, kötelessége utalni arra, hogy a magyar mivelődésnek egyik előnyös sajátságát a sokoldalúság képezi. Különben ő azt észleli Széchenyi modorában és eljárásában, hogy úgy tesz, mint a szeretők szoktak: legyaláz, felbosszant, megráz, azután pedig édes balzsamot önt sebeinkre. — Határozottan rosszalja azonban, hogy a reformokat rögtönösen, minden átmenet nélkül akarja keresztül vinni, hogy a nemességet a maga egészében elitéli azokért, a kik visszaéléseket követnek el.

Egyoldalúságot tanusít akkor is, midőn azt állítja, hogy minden a nemzettől függ, és szem előtt téveszti, hogy kezeink sok irányban mennyire meg vannak kötve. Szerinte Széchenyi félreismeri a földesur és jobbágy közötti viszonynak lényegét és újabb alakulatát is. Van visszaélés, van helytelenség elég, de a jobbágyokhoz Széchenyinek más hangon kellett volna szólani. Nem helyes azokat felizgatni a földesurak ellen, a kiket igazságtalanság volna a robottól és a dézsmától kárpótlás nélkül megfosztani. A jobbágyok sorsán az 1791. évi törvényhozás és még korábban az urbariumok nagy mértékben javitottak. Azt, hogy a viszony a két fél között nem jó s nem teljesen kielégitő, nemcsak a földesurak egy részének túlzásai és mind súlyosabbá váló visszaélései, hanem a jobbágyok helytelen viselkedése és hibái is idézik elő. Különben Magyarország jobbágysága jobb viszonyok között él, mint a külföldi államok nagy részének taksás parasztsága. Iparunk és kereskedelmünk, az igaz, hátra van, sőt hanyatlik; de annak okát szintén nem első sorban lakosságunk renyhesége, vagy lanyhasága, hanem az képezi, hogy az országot gyarmati függésben tartják.

Az igazság az volna, hogy ha Magyarország kénytelen a drága és rossz osztrák iparczikkeket vásárolni, akkor Ausztria kényszeritessék arra, hogy viszont köteles legyen mindenféle körülmények között a magyar nyersterményeket vásárolni. Ez lenne a valódi- és igazságos viszonosság. Kimutatja továbbá, hogy a Hitel legtöbb reformjavaslatának indokolásában hiányzik a sok árny mellett, a fény is. Ő aztán az előnyöket 260 lapra terjedő munkájában mindenütt érvényesiteni kivánja az ország érdekében. A kimivelt fővel szemben, melyre Széchenyi nagy súlyt fektet, egyenrangúnak tartja a fenkölt érzelmű szivet is. Az ész adhat ugyan szerencsét, de jó és erős sziv nelkül sohasem adhat boldogságot. Széchenyivel a nemzetiség ápolásának fontosságára nézve tökéletesen egyetért, de éppen azért megfontolandónak tartja, hogy a régi intézményeket egyszerűen, minden átmenet nélkül kell-e eltörülni? Szerinte nem áll az, hogy nincsen hitel az országban. Ha e tekintetben az állapotok nem kielégitők, akkor annak okai miatt nem lehet egyedül a nemzetet felelősségre vonni, mert pl. a devalvatio az értékeknek példátlan pusztulását idézte elő. A

a birtokforgalom teljes szabadsága a jószágoknak a magyarok kezéből való kivételét és idegenekre való átszállását vonhatja maga után, a mi pedig a Széchenyi czélzatát sem képezheti, mert a régi családoknak lehető fenntartása nemcsak az illetőknek, hanem a nemzetnek is érdeke. A Széchenyi által javasolt gyógymód tehát nagyon heroikus. Nehéz volna az idegen családokba nemzeti szellemet önteni, és alkotmányunk tartósságának egyik okát gr. Dessewffy József abban véli feltalálhatni, hogy itt a birtok állandóan a családokhoz volt kötve. Ha valamikor a születési nemességnek meg kell szűnni, akkor az alkotmány tartóssága érdekében Napoleonnak azt az eszméjét kell itt is megvalósitani, melylyel a becsület legióját teremtette meg. Különben bizonyos jólét nélkül a természettől kiválósággal felruházott szellemek sem volnának képesek az alkotmányosság oszlopaiként szerepelni.

Könyvének utolsó fejezeteiben élessé válik Széchenyivel szemben. Azzal vádolja, hogy az okokat a következtetésekkel cseréli fel és megfordítva.

Igaz, a mit Széchenyi mond, hogy minden vagy előre, vagy hátra megyen a világon; de mindennek menni, nem pedig, mint ő akarja, ugrani kell. Javitani és támogatni, nem pedig egészen eldönteni kell a régit, míg nincsen meg az új épitkezésre szükséges egész anyag. Helyes az, hogy ne legyünk a magunk előnyeinek és jelességének kürtölői, de ne kürtöljük ki fogyatkozásainkat se. Már pedig, ha a külföldiekre bizzuk a magunk megitélését, azok nem ismervén bennünket eléggé, az irigység és gyülölködés által befolyásolva, szintúgy tévedhetnek itéleteikben, mint az önszeretet kétes világú szövétnekénél mi. Gyakran olyanokat mond Széchenyi a magyar nemzetről, hogy az ember elragadtatással látja, miként teszi fel a valóban fejedelmi gondolatokra és érzésekre azok felséges koronáját. Máskor azonban úgy lerántja nemzetét, hogy azt csak neki lehet megbocsátani, a ki ezen birálat által sem akar egyebet elérni, minthogy azt minél előbb a legmagasabb fokra emelje. De a birálatban nagyon gyakran nem ismer kiméletet. Lustasággal és hereséggel vádolja a nemességet, nem gondolván meg, hogy annak tagjai mint katonák, hivatalnokok és mint a földnek tulajdonosai is mennyi áldozatot hoznak az országnak. Ellentmondásba

jut önmagával, midőn a nemesektől nagy áldozatokat kiván, de egyszersmind azt követeli, hogy azok a robotot és dézsmát elegendő kárpótlás nélkül engedjék el a jobbágyoknak. Valamint nem a király hibája, hogy ha a nemesség elpazarolja a maga birtokait, úgy nem a nemesség az oka annak, ha a parasztok rosszul szántanak és vetnek, ha ugarnak hagyják a föld $^1/_3$ részét, ha nem trágyáznak, és ha henyén és korhely módra élik napjaikat. Az egész nemességnek ilyen elitélése nem igazságos. A gúny, melyet alkalmaz, sincs mindig a maga helyén, s tőle mint hazafitól és magyar mágnástól elvárta volna, hogy az ország alkotmányát és körülményeit jobban ismerje. Már pedig a nemességnek ilyen megtámadása kevés emberi, nemzeti és kivált magyar nemzeti önismeretre mutat. Nagy egyoldalúság a szerzőtől, hogy mindig ellentétben állóknak tünteti fel a birtokos nemességet és a jobbágyságot; mintha ellentét volna a fejedelem és a kormányzottak, s a szülők és magzataik között. Széchenyi csaknem mindig összezavarja, vagy felcseréli a haladást a sietéssel, és szélsőségeken szeret lovagolni. A halogatás vádjával szemben utal az 1791. évi országgyűlési küldöttségek munkálataira. Olvassa el azokat és látni fogja, miként rágalmazza a nemzetet. Ne csudálkozzék ezután, hogy éppen a haladás legigazabb barátai előadásában azt a mérsékletet, részrehajlatlanságot, érettséget nem találják, melyet tőle méltán megvárhattak volna.

Desewffy nem idegenkedik a közteherviseléstől. Nem irtózik attól, hogy a nemes épp úgy fizessen vámot, mint a jobbágy; hogy a parasztot terhének egy része alól fel kell szabaditani. Csak határt akar szabni mindennek és mindent a maga idején kiván tétetni, s inkabb lassan, mint nyargalva óhajt haladni. Szükséges volt, hogy valaki lerántsa sebeinkről a fátyolt; de arra nem volt szükség, hogy e sebeket nagyitó üvegen mutassa be a külföldnek, itthon pedig lancéta helyett bárddal forogjon körülöttük. „Csak ez fájt, egyéb semmi."

Széchenyi már korábban kötelezve érezte magát arra, hogy reformterveit bővebben fejtse ki, illetve a közönség előtt igazolja. Már kezdte is irni „Reform"-ját, mely később „Stadium" czím alatt kész programmot tartalmazott; de a Taglalat arra kényszerítette, hogy előbb írja meg s adja ki mint feleletet erre a

„Világot“. E művét 1831. évi april 5-én kezdte sajtó alá adni, mely annak 3250 példányával július 3-án készült el. Hatása döntő volt, melyet sem a Sas recensiói, sem Ponori Thewrewk szerény, felületes s a Világ Homálya czím és álnév alatt megjelent, sem végre Orosz éles, beható elleniratai a legkevésbbé sem birták meggyengíteni.[1]

A „Világ“ a Hitel-nél nemcsak irályára nézve sokkal szebb és szabatosabb, hanem indokolásaiban is kimerítőbb, a lángész elmeszikráival csillogóbb munka. Általában hatásosabb s kétségkivül valamennyi közt legjobb műve a nagy reformátornak. A hatásról és a lelkesedésről, melyet e könyv a reformpártiak sorában ébresztett, némi fogalmat adhatnak egy akkori birálójának eme szavai: — „A „Világ“ előhirnöke a tűzoszlopnak, mely minket magyarokat egykor e terméketlen és sötét pusztából az igéret földére vezetend; a „Világ“ első derengése a ragyogó keleti csillagnak, mely a hatalom embereinek és a népnek utat mutat a Megváltó felé; a „Világ“ egy fénytorony, mely vigasztaló sugarait messze kiküldi és irányt jelöl, midőn a viharos éjben megtörhetlen talaját a hullámok siker nélkül ostromolják.“[2] Kettős czélja van: a Hitel fogalmát újból behatóbban fejtegetni és új eszméi mellett erélyesebben izgatni. Az első czél megvalósítása közben modora általában szenvedélyes. Nem elégszik meg azzal, hogy elleneit megczáfolja s a maga eszméinek diadalát kivívja, sem azzal, hogy a mozdulni nem akaró, megcsontosodott stabilismus elveit és tanait halomra döntse s ingadozó barátaiban erős meggyőződést támaszszon: ő elleneit egyúttal leverni s egyszer mindenkorra megsemmisíteni akarja. Fölkeresi gyöngéiket s őket okoskodásaikból kiforgatván, érveiket szétporlasztja, s kiméletlenül nevetség és gyűlölet tárgyává teszi. Azután a lerontott épület helyén rakni kezdi az újnak alapjait. Azon alapeszméhez híven, melyre a nemzeti újjászületés egész tervét fekteté, a nemzetiség főtényezőjének, a magyar nyelvnek, diplomatikai jogkörét kivánja mindenek előtt a nyilvános élet minden ágában szélesbíttetni. Innen tovább ha-

A Világ.

[1] *Zichy A.*: Széchenyi Naplói, 222. l.

[2] *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. I. 211—213. l.

ladva, az örökös meddő panaszok és sikertelen vágyak ellenében, melyeknél fogva addig minden haladást lehetetlennek állitottak, míg annak akadályai a kormány által el nem háríttatnak, Széchenyi a társulási szellem terjesztése s érvényesitése mellett izgat. A „Világ"-ban kidomborítja azt a csodás erőt, melynek eredményei az ő vállalatai és alkotásaiban máris oly meglepőleg mutatkoztak. Példázatokkal átszőtt okoskodásaiban oly emeltyűnek mutatja be ezt, mely bennünket daczára az „Ausztriával létező vegyes házasságunknak", daczára a kormányrendszerből eredő akadályoknak, pangásunkból képes kisegíteni. Kapcsolatban az egyesületi szellemmel, annak bővebb kifejthetése végett, a központositási eszme apostolául lép fel.

De nem azt a központositást sürgette, mely a municipális helyhatóságot elnyelvén, önkormányzatunkat megsemmisitheti, hanem a szellemi mozgalmak s az anyagi vállalatok központositását. Bebizonyítja, hogy haladásunk egyik fő akadálya eddigelé abban az eldaraboltság és decentralisatióban feküdt, mely még a központi kormánynyal is igen laza kapcsolatban levő megyei igazgatásnál fogva minden társadalmi, anyagi s erkölcsi érdekekre egyaránt kiterjedt. A minden tekintetben szétdarabolt erők semmi egyesitő középponttal nem birván, egyenként fecséreltettek el, és így képtelenek voltak valamely szebb, jelentékenyebb eredményt előhozni. A megyék egymással még társadalmi tekintetben is oly kevés és gyönge kötelékek által füzvék össze, hogy az egyiknek lakosa magát a másikban csaknem idegennek érezte.

Ennek folytán, ha felmerült is egyik-másik megyében valamely közhasznú eszme, melynek valósitása a megyéknél több erőt igényelt: az vagy ismét feledésbe merült, vagy pedig a közérdeklődés hiánya miatt csak eltörpülve valósult meg. Központosítást sürgetett Budapesten, a hol mint a vérforgás a szívben, egyesüljön minden értelmi mozgalom, az anyagi érdekek minden fonalszála; onnan terjedjen ki viszont minden haladás eszköze is az ország valamennyi részeibe. Hatása e könyvnek is széleskörű volt a közönségre; mélyen hatott erős meggyőződéseket keltett a kedélyekben. A régi rendszer emberei ezentúl óvakodtak nyiltan megtámadni őt, a ki ellenfeleit a „Világ"-ban oly nagy szellemi felsőbbséggel

győzte le szikrázó élczeivel és éles gúnyjával nevetség tárgyaivá tette őket.

Pótlólag megemlitendő, hogy Wesselényinek egy levelére, melyben e mű megjelenése alkalmából is üdvözölte őt, Széchenyi Czenkről 1831. évi október 3-án következőleg felelt: „A mit „Világ"-omról mondasz, hogy abból elbüszkülve látod lelkem épségét, legnagyobb örömömre szolgál; de hidd el: baráti és igy kedvező szemmel tekintéd ezt, mert az teli van hibákkal, vagy inkább hiányokkal. Igen szapora munka volt; három hónap alatt készült. Ha heverhetett volna! De úgy elvesztette volna minden becsét. Azonban az egésznek tán használhat; hogy némi felszólitás és felemelkedés a tiszta kebelből ne fakadt volna annak folytán, azt nem mondom, sőt bizonyos vagyok benne, hogy itt-ott barátom Wesselényi felhevülve megértett, s benne azon mennyei hangok felrázódtak, melyeknek léte és összhangzása nélkül nem ismerhetni az ember nemesb gerjedelmeit, a barátság szent érzéseit.

Csak össze kell rakni, „And here I am a regular Scribler! „Gott ist gross und die Wege, die er uns gehen lässt, unbegreifbar". Ki gondolta légyen: én egy rendes iró! De bezzeg lakolok is érte. De mindezt, gondolhatod, nem igen fájlalom, sőt nem bánom, mert nem az irói hir, mint inkább a hon boldogsága forog előttem, oda pedig nem az én mondataim elfogadása, de igazság kell!"[1] — Azonban bármennyire igaza volt is Széchenyinek minden művében, az az egy kétségtelen, hogy oly érdemes művelt férfival szemben, mint gróf Dessewffy József, a ki még hozzá a haladásnak is általában véve barátja volt, irmodora kiméletlen. Ezt érezte ő maga is, s később megbánta és botlását bevallva, azt jóvá tenni igyekezett.

Midőn a Világra a régi felfogás hivei közül nem felelt többé senki, gr. Desewffy Józsefnek fiai válaszoltak arra. A „Néhány szó a Hitel, Taglalat és Világ ügyében" czimű kis közleményt[2] Desewffy Aurél irta s Marcell és Emil testvérei csak aláirták azt. Ebben a dolgozatban kimutatni igyekeznek, hogy a Világban Széchenyi a jogos védelem Felelet a Világra.

[1] *Majlath B.*: Széchenyi levelei I. 200—201.

[2] *Ferenczy József:* gr. Desewffy Aurél összes művei, Bpest, 1887. 111—125 ll.

határain túlment. Inkább a nagyközönséghez, mint a Világ írójához fordulnak, de folyton kellő tisztelettel beszélnek ennek nagy szerzőjéről. Azonban nem riadnak vissza attól, hogy egypár méltánytalan kifakadását s a Taglalat egyes részeinek félreértését ki ne derítsék. Általában az egész közleménynek hangja úgy a fiatal írók később kiderült és érvényesült nagy képességeihez, valamint a Taglalatban és a Világban vitatkozó kitünő hazafiak érdemeihez teljesen méltó. A vitás kérdések végleges eldöntését ők is az időre bízzák, és ezzel az óhajjal búcsúznak el az olvasótól: „Adja Isten, hogy a Világ a hon javát s szerzője tehetőségi körét a haza állandó közhasznára terjeszsze, tágitsa.“

Stadium. Harmadik alapvető nagy munkája, a Stadium. Az 1832/6. évi reformrországgyűlés küszöbén szükségesnek látta a törvényhozás eljárásának logikai egymásutánját tisztázni, és ezt lehetőleg köztudattá tenni. E műve már 1831-ben elkészült, egy pár íve tényleg ki is nyomatott, midőn valószinűleg az akkori magyar udvari főkanczellárnak, Reviczkynek, parancsa folytán, a ki attól tartott, hogy e munka hatása alatt a radicalis irányzat uralkodóvá lesz az országgyűlésen, a Stadium további nyomatása betiltatott. Később mint egy nagyobb reformjavaslat első része 1833-ban Lipcsében jelent meg. De a belőle korábban kinyomatott ívek is befolyást gyakoroltak az országgyűlés hazafias ellenzéki köreire, és rendeltetését részben már akkor elérte. Midőn pedig az egész mű ismertté lőn, az akkori viszonyokhoz képest gyökereseknek tekinthető javaslatai az újjáalakitás vágyát oly általánossá tették, hogy a csendes átalakulás okszerű menetére egyes kiváló írók[1] véleménye szerint zavarólag is hatott.

Széchenyinek a Stadiummal czélja az volt, hogy kimutassa azokat az első lépéseket, melyek a nemzet újjáalakitásának útján mindenekelőtt teendők voltak; továbbá, hogy azok égetően szükséges és sürgős voltáról meggyőzze a közönséget. E munkát Horváth Mihály a magyar radicalismus kézi könyvének nevezi, mert iránya és szelleme annyira a gyökeres javításé volt. Okoskodásainak alapja itt is hasznossági elv. Fényes dialektikával bizonyitja be abban, hogy a tervbe vett nagy

[1] *Horváth M.:* Huszonöt év Magyarország történetéből, I. 269. l.

reformok által a kiváltságos osztály, ha kész lesz lemondani előjogairól, fog legtöbbet nyerni. A munka hangja és modora agitatori, melyek hatása annál nagyobb lehetett, mivel a megoldandó kérdések részleteibe nem bocsájtkozván, azok nehézségein könnyen túltehette magát. E munka tulajdonképp nincs befejezve, mert a legközelebb megoldandó feladatot magában foglaló tizenkét pont közül csak a következő kilenczet fejtegeti bővebben: a hitel emelése végett hozassék be a váltótörvény; töröltessék el az ősiség és fiskalitás; törvényben mondassék ki a nem-nemesek birtokszerzési joga és a haza minden polgárának törvény előtti egyenlősége; a nem-nemesek választhassanak maguk közül pártvédet, a ki érdekeiket a földesúr elleni tagositási és arányositási perekben képviselje; a házi pénztár s az országgyűlési költségek viseléséhez birtok-aránylag mindenki járuljon; a fő-közlekedési vonalak az országgyűlés által jelöltessenek ki, s létesitésök és fenntartásuk kiadásai szintén mindenkit aránylag terheljenek; a kisebb királyi haszonvételek, mint a húsvágási és borméréai kiváltságok, valamint a czéhek és a hatósági árszabások töröltessenek el. — Nem tárgyalta ellenben itt a következő javaslatokat: Magyarországon csak a magyar nyelven szóló törvény, parancs és itélet kötelez; minden törvényhatóság csak a helytartótanács útján hallja a fejedelmi szót; az itélethozó és más köztanácskozások csak nyilvánosan tartatnak. E három ponthoz csupán annyit mond: ezek czélja megakadályozni, hogy az ország egészen elkülföldiesedjék, és a külértelmiség még könnyebben elnyomjon itt minden nemzeti sajátságot, mint most. Ezekről azonban valószinűleg azért nem beszélt bővebben, mivel gondosan óvakodott oly közjogi, vagy közigazgatási újitásokat javasolni, melyek a kormánynyal való összeütközésekre vezethettek volna. Ez okból itt is mindenekelőtt az anyagi jólétet és a termelő erőt kivánta emelni, a mit megakadályozni nem állhatott a kormány érdekében. Tudta azonban, hogy arra irányuló javaslatainak többje, minők az ősiség eltörlése, a nem-nemesek birtokszerzési joga, a törvény előtti egyenlőség és a nemesek adózása, hatalmas ellenzést fognak felkelteni; ez okból azok megokolására forditotta a legnagyobb figyelmet, s védveinek és érveinek feltalálása és csoportositása alkalmával mélységben és ügyességben ön-

magát mulja felül. Meg volt azonban győződve arról, hogy csupán rábeszélés és irodalmi felvilágositás útján czélt nem fog érni, azért fektetett már ismertettem alkotásaira oly nagy súlyt, és azért tanusított sikeres befejezhetésök czéljából határtalan áldozatkészséget és előzékenységet a hatalommal szemben.

Hunnia. Van Széchenyinek egy 1835. körül irt, de csak döblingi tartózkodása idején 1858-ban kiadott műve, melynek czime Hunnia. A család megbizásából Török János tette azt közzé. A Hunnia által a magyar nyelv ügyét akarta előmozditani, s az mintegy folytatása a Stadiumnak. E művet nem fejezte be s ő maga nem is nyomatta ki, mivel az 1832/6. évi III., az 1840. évi IV. és az 1844. évi II. törvényczikkek meghozatala folytán a nemzetnek erre vonatkozó óhajai már teljesedésbe mentek. Telve van e dolgozat a magyar nyelv iránti rajongó szeretettel. És ha 246 lapja semmi olyat nem tartalmaz is, a mit e részben 1835 előtt és után megjelent műveiben el nem mondott volna, de az, hogy azt itt miképpen mondja el, rendkivül érdekes. A mit a hazai nem magyar ajkú nemzetiségekhez való viszonyunkról, a nemzetiség és emberiség közötti természetes kapcsolatról mond, legszebb okoskodásai közé tartozik. Az a vigasztalás pedig, melyet a magyar nyelv hivatalossá tétele után a saját nyelvöket netán féltő hazai nemzetiségeknek nyujt, ma is actualitással bir. A hazai nemzetiségek nyelveinek és egyéni sajátságainak máshol megvannak valódi biztositékai. Hiszen ha nem így lenne, már régen bele olvadtak volna a magyarságba. De nézzenek körül, hogy Európa száraz földén hol élveznek szabadságot a népek? Hiszen sem az orosz, sem a német nagyhatalom nem tűri meg az igazi szabad mozgást. Az őseinktől örökölt magyar alkotmányosság mellett ellenben a nemzetiségek megtarthatják a maguk úgy sem fenyegetett nyelvét, és e mellett olyan alkotmányosságnak lehetnek részesei, a minőt bármily erős fajrokonaiktól sem kaphatnának soha. Azért megértvén a maga sajátságaiért remegő magyarság esetleges túlzásait, úgy is biztositott nyelvök birtokában támogassák a magyar alkotmányos államiságot. Fogadják eszök tanácsát, számoljanak a jelennel és jövővel, s tekintsék azt saját jól felfogott érdeküknek.[1]

[1] Hunnia 104. 105. ll.

A „Pesti Por és Sár“ czímű munkálata valószinűleg 1837 és 1840 között iratott, de töredéknek maradt. Török János szerint, a ki azt a család megbizásából 1866-ban adta ki, e munkához Széchenyi Döblingben hosszabb bevezetést irt, de azt sok más becses iratával együtt a halála előtt öt héttel, 1860-iki évi márczius 3-án, tartott házkutatás alkalmával elkobozták. Pesti Por és Sár.

E munka czélja az lett volna, hogy a fővárosnak és környékének a kellemes lakás szempontjából mutatkozó hiányaira és árnyoldalaira felhivja a közfigyelmet. Kimutatja, hogy Budapest igen sok tekintetben mily hátra van, de egyúttal azt is, hogy mily előnyös és kies fekvéssel bir, minélfogva annak lakásviszonyait igen nagy mértékben javitani lehetne. Azután széles alapját veti meg javaslatainak, melyekkel itt a comfortot meg akarta volna honositani. A munka meglevő része nem foglalja magában e javaslatokat, hanem azokat csak sejteti. E helyett azonban oly általános elmélkedést folytat, különösen a mi viszonyaink között czélszerű épitkezés felett, hogy Magyarország minden kiválóbb épitészének ezen munkálatot el kellene olvasni.

Kiválók, sőt rendkivül becsesek továbbá a munkálat azon részei, melyek a nemzeti jelleggel foglalkoznak, a minőnek nyomaival, Széchenyi megrovó nyilatkozata szerint, sem régi, sem újabb épületeinknél, egyáltalán nem találkozhatni.

De a nemzeti jelleg fontosságát általában is kiemeli, és pedig oly nyomatékkal, hogy én e munkájából egyet-mást e részben idézni is szükségesnek tartottam.

A „Kelet Népe“ Kossuth Lajos agitatiója ellen irányul. Nem elvei, de azok alkalmazási módja tekintetében különböznek egymástól. Széchenyi ezt a különbséget oly nagynak tartja, hogy mély meggyőződéssel intézi az elsőhöz azt az intelmét, hogy: „ne tovább, mert ez forradalomra vezet“ A mű elején leirja Magyarország korábbi állapotát, mely felett tiszteletre méltó atyja kétségbeesve, reménytelenül szállott sirjába. Előadja, hogy az ország miként emelkedett ki e szomorú helyzetből. Azelőtt álomkórságban dermedezett, később sikerült azt felébreszteni, most azonban nagy zűrzavar elé viszik a nemzetet. Kötelessége tehát e szerencsétlen iránynak lehetőleg elejét venni, a mire ugyan még van idő, sok azonban Kelet Népe.

már nincs! Ennek bizonyítása képezi e munkának rendeltetését. Kifejti, hogy a nemzet létfeltételét a felemelkedett nemzetiség és az alkotmányos szabadság képezik. Ezek lehető biztosítására kell tehát törekednünk, ha fajunkat fenn akarjuk tartani. A magyarság nem öregedett meg, ifjú nemzet, mely még duzzad az erőtől, és a fejlődési képesség csiráival bőven rendelkezik. — Elmondja azután, hogy miképp készült s miképp határozta el magát a nemzet ügyének odaadó szolgálatára. Mindig az észszerű egymásutánt tartotta szemei előtt, és semmit sem tett elhamarkodva. Megérte annak örömét, hogy ujjászületésünk hajnalát meglátta Az elkopott, félig-meddig feudalis állapotból áttérőben vagyunk egy sokkal jobbra. De most már az izgatás ideje és szüksége elmult, mert alapos reményünk lehet arra, hogy átalakulásunk útját vér és köny nem fogja öntözni, mivel az csendesen és ingadozás nélküli reformatiónak fog bizonyulhatni. Aggodalommal látja azonban, hogy a Pesti Hirlap és szerkesztője heves agitatiót inditanak, a mivel szemben fékeznie kell. Minden téren, de különösen a nemzetiségi kérdésben nagy óvatosságot ajánl. Hogy ezt miként érti, annak magyarázata művének nagyobb felét foglalja el, melyet igen terjengőnek, fölösleges kitérésekkel terheltnek lehetne mondani, ha benne annyi tanulságos s komoly megvitatásra méltó anyag nem foglaltatnék. Megtámadja a Pesti Hirlap helytelen taktikáját, mert az nemzetünk bonyolult viszonyait és hazánk nehéz helyzetét, úgy látszik, nem képes magasabb szempontból felfogni. Az emlitett lap szerkesztőjét a körülmények játszi fordulata rendkívüli hatalomra emelte; e hatalommal azonban több kárt csinál, mint hasznot, habár esze és szándéka a legjobb is, sőt iránya sem helytelen, czélja pedig szent. Azonban szándékának megvalósitására rossz módot választott. Taktikája, modora hibás, mert érzelmesen az érzelmekhez szól, nem az értelemhez, pedig a politikában kizárólag ezáltal kell magunkat vezettetni. Felingerli a szegényeket és az alattvalókat a gazdagok és a felsőség ellen. Anarchiát fog reánk hozni, melynek kimaradhatlan kisérője az önkény.

A sajtószabadságot általában pártolja, de annak korlátlan élvezetére még nem vagyunk eléggé fejlődöttek. Ezután az emlitett hirlapnak 18. számát veszi tüzetesen bonczkés

alá s abban nagyon sok helytelen dolgot talál. Több izben megragadja annak a vörös fonálnak végét, mely a Kossuth czikkében felfedezhető, és a mely a forradalom zürzavarába vezet. Azoknak, a kikre mint oraculumokra tekint az ítélni nem tudó sokaság, jobban kellene szavaikra vigyázni. Munkájának egyes részei élesek, másokban nevetségessé igyekszik tenni szerkesztőjének hirtelenkedéseit.

Kossuth ne számitsa magát azok közé, a kik értelmi világot gyújthatnak és tetszésök szerint ismét elolthatják azt. Óhajtja, vajha Kossuth is ne az érzelem üstökös csillagát, hanem az értelem napját tüntetné fel egünkön. — A Pesti Hirlapnak több más számait is előszedi és végig birálja azokat. Így pl. Egressy Gábort a Pesti Hirlap irgalmatlanul megkritizálván, Széchenyi védelmére kel és azt kérdi, hogy „talán a talentumokat is nivellálni akarja a szerkesztő?“ Általában a helyes középutat ajánlja; nem pártolja a túlzást épp oly kevéssé, mint a kellő mértéken innen való maradást.

Végül politikai hitvallását adja. Kész pártolni azt a kormányt, mely a nemzet boldogitására törekszik, ha annak módjával is egyetérthet; különben pedig meggyőződésből az ellenzék tagjává lesz. Alkotmányos országban minden józan és becsületes embernek így kell gondolkozni. Nálunk azonban e tekintetben fogalomzavar uralkodik, mert az ellenzékiséget a nagy többség önczélnak hajlandó tekinteni. — Kész aránylagos részt venni a közterhekben, s azok kezelésének ellenőrzését sem kivánja a nemesség részére, míg abból a polgári és paraszt-osztály ki van zárva. Kivánja azonban a büntető törvények előtti egyenlőséget; hanem az emberiesebb büntető rendszer behozatala előtt nevelni kell a tömeget. Írassanak össze a nemesek fiai a többi lakosokéval együtt a haza védelmére és húzzanak sorsot. — Ezek után röviden ismét felsorolja, a mit az anyagi és szellemi jólét emelésére teendőnek tart. Az okvetlenül magasabb szellemi és erkölcsi színvonalra emelendő magyarság terjesztésével csinyján kell bánni; a helyett inkább az alkotmánynak mindenkire leendő kiterjesztése mozdittassék elő.

Budapestnek mint központnak fejlesztése és minél kellemesebbé tétele elengedhetlen feladat. Az ősiség eltörlendő, de a kincstár jogainak legkisebb csorbitása nélkül. A közle-

kedés szárazföldi és vizi utak épitése által javitandó, és ezt az ország pártolása mellett társulatok eszközöljék. Végre a hitel főforrásául nemzeti bank volna felállitandó. A köznevelés tágitásának ideje csak akkor fog elkövetkezni, ha a politikai köntösünk tágabb lesz. Ne toljuk a hibákat örökké egymásra s kivált a kormányra, hanem keressük azt magunkban, a hol bizonyosan mindig lesz elég javitani való. Ez az önjavitás ellenállhatlan erővel maga után vonandja a nemzet kifejlődését.

Azért ébreszszük fel mindenkiben a kötelességérzetet. Ha honunk erős lábon állana, akkor a közlelkű kötelességérzet kevésbbé volna szükséges, mint most, midőn senkinek sem szabad feledni azt a mulaszthatlan nagy kötelességet, hogy tőle telhetőleg védje a gyengét. Ébreszszük és tápláljuk keblünkben ezt a zarándoki érzést, hogy ki birjunk lábolni nemzeti életünk ezen még kezdetleges s éppen azért veszélyes stadiumából, s tettleg lépjünk az értelem mezejére és legyünk mi, a kelet népe, a mennyire csak tehetjük, mindenben az oknak népe!

Kossuth Felelete.

Kossuth Lajos, nem tartván egyenlő fegyvernek könyvre hirlapban felelni, szintén könyvet irt,[1] melynek hiányaiért azonban szolgáljon mentségeül, hogy naponként megújúló halaszthatatlan teendői miatt nem volt ideje gondosabban és tömörebben irni. — Autobiographia, vád és védelem, nemlegességek és ténylegességek czim alatt három részben foglalkozik a Kelet Népével. Az elsőben megütközik azon, hogy Széchenyi annyit beszél önmagáról. Valóban nem jó a bámult nagy embereket oly közelről látni. Ime maga bevallja, hogy taktikája mellett két szék közt a földön marad. Különben nagy tisztelet hangján ir a nemes grófról, kit még, ha itéletében téved is, csak meleg honszerelem lelkesithet. — Nyomorult semmikellőnek vallaná magát, ha örömére válnék szemetet szórni a megbotlott óriásra, a kit csak arra kér, hogy a nemzeti nagyság épitésénél tűrje meg maga mellett s méltassa őt tanácsára és vezetésére. Különben a Széchenyi vallomásaira megjegyzi, hogy művei hatásának el kellett volna maradni, ha az 1790-iki országgyülés reformmunkálatai azok számára

[1] Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól 1841. 244. l.

nem készitik elő a talajt. Bizonyos azonban, hogy Széchenyi ujját a kor üterére tevé s megértette lüktetéseit: ezért tartja őt a legnagyobb magyarnak. Ő korának nyelvévé lőn, de nem teremtette meg a kort, hanem inkább az őtet. Azonban Széchenyi mindinkább panaszkodik, hogy az emberek nem értik meg őt. Hanem ha ezek a félreértések már oly gyakran ismétlődnek: vajjon nem jogosult-e most az a kérdés, kiben van a hiba, a hallgatókban-e, vagy a beszélőben? Egyébiránt Kossuth igen sokban teljesen egyetért Széchenyivel, valamint az is ő vele, és csak modorát ítéli el. Kossuth ellenben némely következtetésekben eltér tőle. Szerinte nemcsak a vagyonosság vezet el a szabadsághoz, hanem ez is a vagyonossághoz juttatja el a nemzeteket. Továbbá alig tettük lábunkat a haladás lépcsőjére, és ime annak egyik hivatott vezére már útját állja a gyorsabb fejlődésnek. Bármennyire tisztelje is Széchenyit, félelmet még vele szemben sem érez. — A második részben azután tüzetesen czáfolja a Kelet Népét és védi magát azon férfiúval szemben, kinek nevét hőn fogják emlegetni, míg csak magyar lesz e földön. Igaz, hogy ő még nem tett az országnak nagyobb szolgálatokat; de csak azért, mert nem tehetett. Három évig fogva volt, ezalatt igen sok baj érte, melyek szemére hányása nem volt gyöngéd eljárás. Az általa hirdetett elveket Széchenyi helyesli, sőt azokat atyai érzéssel a magáéinak ismeri el. A mi pedig a kifogásolt modort illeti, Kossuth csak annak az elvnek megfelelőleg akar eljárni, hogy egy szabad, alkotmányos nép koldusszerepre nem vállalkozhatik. A sokszor hangoztatott logikus egymásután követelésére pedig azt feleli, hogy a nemzetek nem systemák, hanem a maguk módja szerint fejlődnek. Ennélfogva különösen hatott reá, hogy éppen Széchenyi hátráltatja a haladást, a ki, ha a nemzet művelődésének emelésénél homokhordó munkásokra lesz szükség, erősebbet igen, de hűbb napszámost, mint ő, találni nem fog. – Az utolsó részben egyes határozott vádak elemzése után ismét követelő modorát igyekszik igazolni, és pedig azzal, hogy a kiváltságos fő- és más nemes urakkal szemben, a kik kötelességeiket nem teljesítik, ez is egészen jogosult. Nemcsak odakint, hanem itt benn is elég ellensége van az országnak, a kikkel szemben a gúny és megvetés megengedett fegyverek.

Végül magának Széchenyinek szavait ismételve, azzal fejezi be 240 lapra terjedő munkáját, hogy a közügy érdekében munkálkodók szőrszálhasogatásokkal ne akadályozzák egymást, hanem működésüket kölcsönösen segitsék elő.

Vörösmarty a Kelet Népéről

A legigazságosabb itéletet a Kelet Népéről annak megjelenése után nemsokára Vörösmarty Mihály, a nemzet nagy költője mondta.[1] „Kimondom — írja — az egészről is véleményemet, mely ennyiből áll: Mind a mellett, hogy főállításaiban nem osztozom s különösen nem hiszem, hogy a Pesti Hirlap idézett számai egy-két botlásából forradalmi irányt, vagy öntudatlanul oda vezető sikamodást lehessen következtetni; nem látom továbbá méltányosnak, hogy egyetlen ember mindazért, mi Magyarországban történik, vagy elmulasztatik, felelőssé tétethessék: mind a mellett egy pillanatig sem kételkedem azok sorába állani, a kik e könyvet politikai irodalmunkra s talán életünkre nézve is epochalis könyvnek nyilatkoztatják. Nem ismerek könyvet, terjedelméhez képest eszmékben ily gazdagot, ezek megválasztásában újkorszerűt, fejtegetésben, előadásban ily sajátságost, tartalmast, egyszersmind ily szellemtelit. Valami elragadó van ez értelmes és magas lelkesedésü beszédekben. S ha helyenként közbevetésekkel szaggatott, szerkezetlen, hosszú, fárasztó mondatokra bukkanunk, annak mindenesetre a sok gondolat összetolakodása vagy egy kis circumspectio (miből némelyek tán a századost és polgárt fogják kiösmerni) s végre az lesz legfőbb oka: mert nem volt ideje röviden írni. De hogy fogjuk e könyvet minden ragyogó tulajdonai mellett is igazolni, ha a Pesti Hirlap ellenében nincs igaza? Vegyük a könyvet legelőbb is önállólag s mindenki meg fogja vallani, hogy az a legkorszerűbb eszméket fejtegeti, hogy intéseket s útmutatásokat ad, melyek magukban véve is a legnagyobb figyelmet érdemlik. S ha közelebb megyünk az alkalmazással, nem tanuljuk-e azt különösen, hogy a hirlapirást, kivált nálunk, valami komolyabbnak kell tekinteni, mint csupán jó és rossz declamatióink vásárhelyének s hogy végre, ha hirlappolitikai jellemet s csak ezen alapuló hitelt akar magának kiküzdeni,

[1] Vörösmarty munkái VI. k. 415. l. — A K. N -ét hasonló szellemben báró Eötvös József is birálta e czim alatt „Kelet Népe és Pesti Hirlap", mely külön füzetkent jelent meg Pesten, 1841-ben.

annak ne csak szelleme, hanem bizonyos terve és rendszere is legyen. Csak így gyökerezhetik meg valamely erős felekezetben, mely általa hatni fog, mely őt fenntartani képes. S most közelebb menve a Pesti Hirlaphoz, nincs-e megmutatva, vagy inkább a túlságos következtetések nyomán nem azon meggyőződésre jutunk-e, hogy a Pesti Hirlap különben is készakaratúakat túlhajtva, az alkotmányos jogok kiterjesztésének, az érdekek kiegyenlítésének fenyegetőzéssel elébe vágva, kiszakasztva magát mintegy a pártból, mely által egyedül lehetne tartósan erős, végre elveszti a földet lába alól, mig arra szertelen fenségéből ismét le nem szédül. A Pesti Hirlap úgy haladva, mint indult, magát fogta volna megrontani, mi mindenesetre nagy veszteség leendett. De a Pesti Hirlap hibái s fogyatkozásai az ifjúság hibái voltak, melyeket már is kezd vetkezni, mi hogy ily hamar történik, nem lehet-e ezt is a Kelet Népének köszönni? Nevezzünk könyvet, melynek oly hatása volt, mint ennek? Nem egy kis irodalom-e már is, mi e könyv után keletkezett? Záborszky, Fáy, báró Eötvös, Kossuth s mindezeket megelőzve még egy ember is a Kelet népe közül, (ki azonban munka közt csodálatos metamorphosissal bogárrá alakult) megmérkőztek a Kelet Népe felett, nem is számítva, mit hirlapok szóltak felőle, s még ezután szólandanak. Ha tehát minden egyebet is elveszünk e könyvtől: nagy hatását s az ebből eredő hasznot el nem pörölhetjük. Annyi gondolat van itt elmélkedés tárgyául elhintve, annyi felkutatva, oly s mind életünkbe vágó dolgok megvitatva: hogy ha nem csalódom, a vitát felettök még korán sem lehet bevégzettnek tekintenünk. Ki kell mondanom végzetül azon hitemet, hogy e könyv, mely a legterhesebb vádat túlságos, de tiszteletre méltó aggodalomból mondta ki s mellette annyi jót, üdvöst, tanulságost, gr. Széchenyi népszerűségét értékben bizonyosan nevelni fogja. Mindazok, kik eddig munkájáról szóltak, tisztelettel bántak személyével s igen megromlottnak kellene a közönségnek lenni, ha szabadszólási szeretete mellett gyülölséggel viseltetnék az iránt, ki elvei s politikai hitvallásától el nem tántorodva, véleményét most úgy, mint a vészesebb időkben szabadon és tartózkodás nélkül elmondotta. S ne feledjük el, ha ő hibásan vádolt volna is, nekünk őt e hibában követnünk nem szabad. Kövessük őt inkább, ha

birjuk, abban, a miben feddhetetlen: örökké munkás s minden áldozatra kész hazafiságában."

Üdvlelde. Üdvlelde czimű művében egy nagy nemzeti pantheon felállitását javasolja s ez eszméjét a következő elvekkel támogatja. Nemzeti kifejlődésünk lépcsőfokozatai közt a teendők során az is feladatunk lehetne tán, hogy a budai hegyekben, honunk közepén és annak szivében temetőt, egy szabad ég alatti Üdvleldét állithatnánk. Hadd lenne ott jutalmul, vagy, ha buknunk kell, végvigasztalásul, legalább halálban egyesülve a magyarság jobb része. Hadd lelné meg e helyen a hátramaradtak megemlékezésének hálavirágait a derék, vagy azoknak legalább szánakozását a nemzet végomladéka. [1] Ez az intézmény fajtánknak, azt hiszem, felette üdvös magába-szállását tán nagyobb mértékben mozdithatná elé, mint sok egyéb sokkal fontosabbnak látszó dolog. Tegyük fel, hogy idővel tenger veszélyek és bajok után, mikből megtörhetlen türelemmel és bajnoki elszánással némileg kibontakoznánk, végképp üdülni kezdene vérünk, s a helyett, hogy más hálátlan theoriákban, felszines kisérletekben és irigy agyarkodások és hiú „mindegyik akarja vinni a kolompot" féltékenységek közt pazaroljuk el legjobb erőnket, egy lelkes nemzetté forrna össze a magyar, mely az állam minden tagját átható közszellemmel bir, s ha akkor a szerencsésebb ivadék elhunyt jobbjaink néhányait, kik a kisértés óráiban el nem csüggedének, és örök elbukástól megmenték s mind magasabbra emelék a magyart, miről a nemzet szigorúan itélt, a mindennapi életen túlemelve honunk központi hegyeiben már nyugodva lelné: vajjon azt hiszszük, ez nem fogna-e akkor szent érzelmeket gerjeszteni minden nemesebb kebelben? [2] — Westminster tisztes boltozatai közé a legállatibb érzelmű szem léphet megilletődés és elérzékenyült kedély nélkül; mert ott a költő, valamint az államférfi, a halálos sebektől elvérzett bajnok, nemkülönben a gőzerő szerencsés alkalmazója, szóval minden igyekezet, mely isteni szikra által sikerre, vagy érdemre fejlett, és ekképp bármily különös utakon is a haza és általa az emberiség feldicsőitéséhez járult, egyiránt

[1] Üdvlelde 5—6 ll.
[2] U. o. 11—12 ll.

elnyeri nemcsak nyughelyét, de a hazafiak, sőt az egész emberiség közmegtiszteltetését is.[1] Nagy embereink eddigelé nem igen sürün voltak, ha t. i. az életükben csillogókat s felhőkbe emelteket nem akarjuk a nagy emberekkel összetéveszteni. Ez nem azért van így, mintha a legnemesebbre, legdicsőbbre kevésbbé volna fogékony a magyar, mint az emberiség bármely más faja; hanem, mert részint eltörpitett nemzetiségünk, részint kisded körben pangó szabadságunknak s közszellemünknek ehhez képest parányi, vagy jobban mondva semmi voltánál fogva csak felette kevésnek kebléből csordulhata fel a polgári erénynek azon minden figyelmet magára vonó varázsa, melyben annyi magyar gazdag. Csakhogy alkalom, tér és összetartás nélkül a legmagasztosabb lélek is hervadoz, vagy emberi közméltánylat s közhála nélkül egyedül saját kebliben, vagy legfeljebb hívei szűk körében leli erényeinek jutalmát. A síron túli közelismertetés által nem egy minden szépre és jóra fogékony, de még tétovázó kebel, ha nem is rögtön, de lassanként bizonyosan megnyerné azon irányt, melyet a nemzet által megbecsült árnyak mintegy kijelölnek.[2] Valamint egyeseknél soha nem időnkívüli dolog, sőt néha, mikor veszély közelít, a teendők legsürgetőbbje, végakaratilag rendelkezni, s gyáva az, ki, ha csak egy hű cseléd számára rendelkezhetnék is, ezt elmulasztja: úgy a népnek is, ha meg tudja becsülni magát, rendelkezni kell jövője felől, habár az egyedül jobbjainak megtiszteltetéséig terjedne is. Vajjon mi élő magyarok, egy újabb szellemi iskolának tanitványai, csak félig meddig való magasságra szomjazunk-e emelni honunkat? Mulandó fénynyel, melyet ránk mint planetára egy más idegen nap lövel, már beérjük? Nem, nem; a középszerűség ideje nálunk már lepergett! A polgári erények egyikét se hagyjuk ennélfogva parlagon; csak akkor emelkedhetik vérünk nagy, virágzó, dicső nemzetté, ha mindenki, vagy legalább a nagyobb szám él a polgári erény útmutatása szerint.[3] A Szt. Gellérthegy pázsitos része a pantheon céljaira alkalmas. Fekvése igen kies, és az érdekes

[1] Üdvlelde 13. l.
[2] Ü. 15—17.
[3] U. o. 27—30.

szép emlékekkel feldiszítve még sokkal kiesebbé válnék. Ez a hegy egy vértanú után nyerte nevét; nem egy politikai martir befogadására volna ez okból alkalmas. Ha hazánk hölgyei nem különzik el e kérdésben is, mint fájdalom, annyi másban, magukat tőlünk -- bizonyos idő leforgása után némi méltánylást mégis nyerend ez eszme.[1]

Jóllehet hervadó az a koszorú, melyet ember fon ember halántéka körül, s szellő hordja el a csontjaira ezrektől vitt halmot, sőt az örökkévalósághoz mérve még Egyptom pyramisai is alig élik túl egy pillanatnak szűk körét: még sem megy veszendőbe, a mit isteni szikrától felhevítve ember embertársának felemelésére, vagy a világegyetem feldicsőítésére tett. Csakhogy az üdvnek jutalmait nem halandók, de egyedül az Istenek osztogatják.[2] Valóban százszorta nagyobb szeretettel hordta Széchenyi Magyarország jövendőjét szívén, semhogy igen aggódnék a felett, hogy hol fog enyészni anyagi része. S ha valaki azt kérdezné tőle: mit adna az egykori Üdvleldében való eltemettetésért? azt válaszolná: érdemetlenül egy jó szót sem. De őszintén elismeri, hogy e földön lelkét semmi nagyobb kéjekben nem ringathatná, mint az, ha honfitársainak háláját valóban kiérdemelné; mert ez annak volna jele — mivel tiszta szándék ezen jutalomra tán még sem volna elégséges ok — hogy törekvései minden haszon nélkül nem párologtak el a levegőben, és ekképp nem kellene ezen kinos szavakra fakadnia: ,,Nem egy éjszakám, de éltem legjobb részén át az olajat és munkát elvesztegettem!“ „És ugyan miért szégyenleném ezt megvallani. Ha mások s nagybecsben levők kincs hír és effélék megnyerése után izzadoznak, és ez mindennapisága miatt igen nagyon maga rendén van, vagy legalább szemet nem szúr, miért kellene nekem azon pirulnom, hogy én viszont kirekesztőleg, egyedül vérem egy kis méltánylata után sóvárgok?“ „Egy vagy más temetőben lerakatni semmi; vérünk dicséretét, jutalmát nyerni elhunytunk után ellenben, minden; mert egyedül a többé nem létezők fölötti itélet a valóban igazságos.“[3]

[1] Üdvlelde 30—35. ll.
[2] U. o. 37—38.
[3] U. o. 47—48 ll.

Tüzetesen kifejti azután e művében, hogy a valóban érdemes honfiak tetemei mily feltételek megléte esetén és mily birálat után kerülhetnének csak az Üdvleldébe. — Végül gróf Dessewffy Aurél hamvainak ott való elhelyezését ajánlja. — E munka függelékében közli a korán elhunyt lángeszű és lelkű hazafinak egy pár — a magyar nyelv ügyére vonatkozó — iratát.

A Politikai Programmtöredékek czímű munkája, melyet egy aldunai útján a gőzhajó fedélzetén kezdett írni, utolsó röpirata Kossuth ellen. Egyesek azt az ő politikai végrendeletének, mások Kassandra vészjóslatának nevezik. Ez utóbbi megjegyzést ő szintén hallván, azt felelte reá, hogy Trója talán most is állana, ha Kassandrára hallgattak volna. Angol jeligéje igy szól: „a tévedés azért vonz, mert csatányos, tolakodó és látszólag helyes; az igazságot ellenben azért hanyagolják el és vetik meg, mivel szerényen egyszerű". Bonfiniusból vett idézetével pedig a becsvágy megfékezésére, az irigységtől való óvakodásra és az egyetértés szeretetére inti a szittya fajt. Politikai Programm-töredékek.

Megjelenését az akkori budai könyvbiráló nehezítette, mert minden loyalitása mellett jóakaró aggodalmában attól tartott, hogy Széchenyi e művel népszerűségének utolsó foszlányait is — még pedig a közügy minden előnye nélkül — meg fogja semmisíteni. Nem is rosszul combinált az öreg Reseta, a censor, mivel e röpirat több gáncsot, mint dicséretet szerzett megjelenésének idején és még két évig azután is szerzőjének. Hangja rendkívül éles, modora kiméletlen, az okoskodásának alapját képező tételek pedig néha merev ellentmondásban látszanak lenni egymással. A tények, melyekre hivatkozva azt követelte, hogy a közönség ne támogassa az ellenzéket, mert az túlsúlyra jutván, végveszélybe sodorhatja az országot, a valóságnak nem is feleltek meg teljesen, mert a kormány, mely az adminstratori rendszert éppen akkor hozta volt be, csakugyan nem úgy járt el, hogy az alkotmányra féltékeny elemek bizalmát fokozottabb mértékben igényelhette volna. S miután ő maga azt mondja röpiratában, hogy vérzik a becsületes ember szíve, ha látja, hogy az ország Ausztriával történt összeházasítása folytán sínlődik, lázas, beteg és nincs kielégítő állapotban, azt kérdezte

az olvasók nagy része, hogy csak az ellenzéknek nem szabad ezt látni, e miatt kifakadni, és ennek az állapotnak javulását kivánni? Tehát követeléseinek szendvedélyessége és okoskodásainak alapos volta nem állván kellő arányban, e műnek más jó hatása 1847-ben nem volt, mint hogy a Deák Ferencz által szerkesztett és a többségben levő országgyűlési párt által közhelyesléssel elfogadott mérsékelt, de határozottan reformjellegű programnnak, az „Ellenzéki nyilatkozat"-nak létrejöttét vonta maga után. — A szabadságharcz lezajlása s az országnak az egyesült orosz és osztrák hadseregek által való levezetése után azonban jóslatai szóról-szóra teljesülteknek látszottak, és mély megdöbbenést idéztek elő mindenütt. Igaz, hogy abban legjobban a szocziális forradalom, van kiszinezve, melytől Széchenyi leginkább félt; de nem áll, hogy csupán erre utalt volna, mint olyanra, mely nagy, esetleg végzetes veszedelmet fog hazánkra zúdítani. Hiszen utal arra is, hogy „a jelen nemzedék a kedvezőbb körülmények daczára újra azon gyümölcstelen kurucz szellemet buzgólkodik felébreszteni, melynek nem volt egyéb eredménye, mint hogy az gyásznapokat hozott hazánkra és századokra lökte vissza nemzetünk kifejtését".[1] Továbbá: „Az éretlen reformkérdésekkel való kapustól berohanás sarkaiból döntené ki ezen igazi kuruczokkal még mindig megáldott (!!!) hazát". „Hihető-e, hogy dynastiánk, mely pénzt és fegyvert tart kezében, ily kényszerített állapotban nem fogna kifejteni legalább is annyi energiát, miszerint a sarkaiból kibiczczent statusművet bármily áron és bármily móddal ismét rendesebb sorkeretbe szorítsa? Bizonyára ezt fogná tenni Európának minden hatalmaitól a leghathatósabban gyámolítva."[2] Széchenyi jóslatának ez a része szóról szóra beteljesedett. E műve tehát szerkezetének netán kifogásolható egyes hibái és hiányai mellett is mindig nagyon érdekes, és tanulságai miatt szintén örökké becses fog maradni.

Döblingi irodalmi tevékenysége.

Széchenyi döblingi tartózkodása alatt is idejének jelentékeny részét írással töltötte. Régi szokásához híven nemcsak minden pillanatban felötlött eszméit és felgerjedt érzelmeit, hanem a legaprólékosabb napi eseményeket is feljegyezte

[1] Pol. Pr. tör. 38. l.
[2] U. o. a 39. lapon.

naplóiban. Ezek sok tekintetben felvilágositást nyujthatnának lelki állapotának folytonos hullámzásáról, sőt talán annak valódi mibenlétéről is, ha azon ismeretes házkutatás alkalmával le nem foglaltattak s visszahozhatlanul el nem koboztattak volna. — Levelezése is igen kiterjedt volt. Továbbá angol lapokba, különösen a Times-ba, is sokat irt. Nem minden közleménye jelent ugyan meg; de a melyek napvilágot láttak, hasznosak voltak, mert az angol közvélemény azokból sokszor oly tudomást szerzett az osztrák kormány és a Magyarország közötti viszony valódi természetéről, mely felfogásának reánk nézve gyakran igen kedvező irányt adott.

Két nagyobb terjedelmű dolgozatot is készitett Döblingben. Az egyik az „Önismeret“, a másik a híres „Blick“.

Az „Önismeret“ neveléstani és bölcseleti munka. Rendkívül sok megkapó és szépen kifejezett okos gondolat foglaltatik abban a gyermek és szülő, a beteg és orvos, az ember és a társadalom viszonyáról. Korábbi munkáival szemben bizonyos hidegség észlelhető benne. Oly higgadt hang uralkodik abban, a milyen csak a magával és a világgal már teljesen leszámolt bölcsnek lehet sajátja. Első Napoleonnak jellemzése abban oly találó és oly igaz, hogy az bármely mély belátású történetirónak becsületére válnék. Néha-néha szemrehányás is foglaltatik benne a negyvenes évek magyar közéletét vezetők és önmaga ellen is, mint a kik emberi gyarlóságukban nem látták előre a valószinű események bekövetkeztét. Képességeit emlegetve, mondja, hogy „ő nem közönséges felfogású ember, de bizonyára nem bölcs, mert ha az volna, akkor nem ülne itten“. — Annak jellemzése végett, hogy e könyv mily benyomást tesz az olvasóra, csak azt hozom fel, hogy egy kezembe került példányán valamelyik ismeretlen olvasója a különböző irónnal tett és lelkesedést eláruló széljegyzetek után forma szerint köszönetet mond „e remek mű közzétételeért“ az Athenaeum könyvkiadó vállalatnak, mely azt 1875-ben kinyomatta. Az elkeseredett hangulatot, mely a nemzetet az ötvenes években elfogta, itt közbe-közbe ugyanazon maró és kiméletlen humorral tolmácsolja, mint a „Blick“-ben; sok helyen tárgyai is ugyanazok.

Az Önismeret.

E műve valóban ragyogó emléke döblingi tartózkodásának és a nemzet újabbkori kétségbeesésének idejéből „hangos

szózat az elnyomás némaságából oly hazafias érzések, oly életre való gondolatok tolmácsa, melyek mindenha erős visszhangot fognak kelteni a gondolkozók elméjében és a hazafiak szivében.“ [1]

A Blick. Minden oda mutat, hogy az „Önismeret“ korábban keletkezett, mint a „Blick“, a melynek megértéséhez és méltánylásához okvetlenül szükséges megirásának előzményeit ismerni. Annak czélja az volt, hogy egy 1857 őszén „Rückblicke auf die jüngste Entwickelung Ungarns“ czímű dolgozatnak aknamunkát végző hivatalos és félhivatalos szerzőit leálczázza az uralkodó ház tagjai előtt. Ő Felségének ugyanis 1857. évi magyarországi körútja alkalmával egy száz előkelő aláírással ellátott kérvényt, melyben a helyzetet előtte leplezetlenül tárták fel, akartak átadni. Az akkor uralkodó rendszer hatalmasai az átnyujtást ugyan lehetetlenné tették, de a kérvény tartalma a legilletékesebb helyen nem maradt titok, sőt valószinűleg némi benyomást is tett, mivel Bach szükségesnek látta, hogy ellensúlyozása végett az emlitett hivatalos röpiratot, mely kormányzatának okadatolt apologiáját képezte, megirassa, és korlátolt számú példányban mindenféle fogások által érdekessé tevén, azt „a jóérzelmű“ befolyásos urak körében terjeszsze. Széchenyi csaknem egy évig dolgozott a czáfolaton, mely Londonban 1859-ben ily czím alatt jelent meg: „Ein Blick auf den anonymen Rückblick, welcher für einen vertrauten Kreis, in verhältnismässig wenig Exemplaren im Monate Oktober 1857 in Wien erschien.“ — E mű megjelenésének körülményeit tüzetesen ismerve, természetesnek találhatja mindenki, hogy az nem egységes dolgozat, hanem mintegy naplójegyzetekből összefűzött egyveleg. Úgy hiszem, hogy azt Kecskeméthy Aurél[2] a legtalálóbban jellemzi, midőn azt mondja róla, hogy egy kedélybeteg kétségbeesésének és haragjának kiáradása, a mint azt magának napról-napra feljegyzé. Aphoristikus, szeszélyes, szellemdús és élczes; szomorú és unalmas; mély elmére valló és selejtes; aristokratikus és plebejus; eszélyesen kiszámitott és megfontolatlan;

[1] Lásd az „Önismeret“ előszavát, mely a kiadótól származik.

[2] *Kecskeméthy A.:* Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála (1849—1860). Második kiadás. Pest, 1866. 79. l.

szóval minden oldalon más jellegű. Alapeszméje: gyűlölet az akkori absolut rendszer és annak bevallott képviselői ellen. Ez az egy, mely a laza leveleken vörös fonálként átvonul és azokat összetartja. Irálya koronként megkapó, de általában véve az a franczia és angol idézetekkel tarkázott rococo-styl, mely a mult század negyvenes évei alatt az aristokratikus körökben divatos volt. Tartalma azonban megdöbbentően alapos beavatottságot tanusitott az akkori utolsó évek kormányzatának és történetének titkaiba. Sok oly adat fordul elő benne, melyek bámulatba ejtették a bennfenteseket, és egyidőre azok figyelmét elterelték Széchenyiről, a kire pedig az élczek, a gúnyoros modor, melyeket ismételve magasan szárnyaló pathos vált fel, s a közbeszúrt mondatok végtelen sorával bővelkedő hosszú periodusok egyenesen rávallottak. E könyv a főúri körökben csodálatos gyorsasággal terjedt el, és érdekes voltát keletkezésének rejtélye nagyban emelte. A drága könyvet[1] a könyvárusok megjelenése után egy jó darabig nem győzték megrendelni, mert ha sok helyen izléstelen, drasztikus és pórias is, helyenként azonban magasztosan komoly, nemes érzületet kelt, a jog szentségétől van áthatva és a haragra gyult hazafias kebel elemi kitörése. Másutt apróra tépi az egész Bach-rendszert, tönkreteszi a hivatalos hazugságot. — Függelékül a magyar közjogot a latinnyelvű alaptörvények szószerinti idézésével dióhéjban tartalmazza. — Minden része rettentően találó. Mint az előbbi fejezetben láttuk, ez a könyv Széchenyi életére nézve végzetes volt.

*
* *

Befejezés.

A Széchenyi irodalmi tevékenységének most közölt ismertetése kettőről ad világos fogalmat: óriási munkaerejéről azon a téren is, és arra, hogy ez irányú eljárásában szintén, habár első pillanatra az ellenkezőt inkább hinné az ember, bizonyos rendszeresség mutatkozik. Ez a rendszeresség azonban igazán csak akkor tűnik ki s irói tevékenységének valódi becse csak akkor válik kézzelfoghatóvá, ha felsorolt műveinek nemcsak eszmemenetét, hanem lényeges eszmetartalmát is megismerjük. Arra, hogy az ő aranymondásai egymás mellé állítva jelenjenek meg az olvasó közönség előtt, már volt

[1] Példányonként 8 frt volt az ára.

több kisérlet. De azzal a feladattal, hogy azokat valaki rendszerbe foglalja, eddig nem nézett még szembe senki sem. Pedig szerintem a Széchenyi eszméinek és gondolatainak nagy értéke egyedül így tűnhetik ki. Én azért évekig foglalkoztam az ő rendszerének, ha nem is a saját szavai által, de az ő gondolatainak lehetőleg értelemhű visszaadása mellett való egybeállításával. És erre mintegy felhivást véltem láthatni a „legnagyobb magyar"-nak folytonos panaszkodásában a felett, hogy szavait és tanitásait nem értik meg. Azonban ő gyakran ad bizalmának kifejezést, hogy majdan még is csak jön egy oly kor, midőn ez másként lesz. Sőt műveiben ilyen megjegyzéseket is olvastam, hogy: „Ha valaki mindazt, a mit én írtam, vagy érintettem, pártatlanul és szenvedelem nélkül átgondolja és elégtelen darabos okoskodásaimat rendezendi, meg fogja érteni a természetes, logicus egymásutánra vonatkozó eszméimet."[1] Azt hiszem, hogy helyesen és jórészt az ő intentióinak megfelelve járok el, midőn irodalmi tevékenységének lehetőleg egészbe foglalt eszmetartalmát nyujtom a következő négy fejezetben. A mennyire nem elkerülhetetlen, én nem akarok azokban beszélni, vagy véleményt mondani, hanem világnézetét, ethikáját, életbölcseletét, nemzetgazdasági és társadalom politikai felfogását, végül pedig általános és magyar politikai hitvallását mai nyelven minél világosabban és lehetőleg logikai sorrendben szólaltatom meg egymásután. Lehet, hogy később ezen nemzeti közkincs bemutatásával más valaki szerencsésebb és ügyesebb lesz nálam; de áldását ehhez a munkához eleve már én is birtam, mert valóban a tőlem telhető legjobbat igyekeztem adni e részben. Már pedig ő az ily becsületes törekvésről művei egy helyén így szólott: „Az Úristent arra kérem: adjon mindazoknak, kik mint én, csak a valónak ereje által akarnak győzni, ha nem is mi találtuk fel azt, de annak feltalálását itthon elő akarják mozditani, elég tehetséget arra, hogy szelid okoskodásaink segitségével a másként mulhatatlanul bekövetkezendő végzetes gyásznapokat elháritsuk az országtól."[2]

[1] Világ 436.
[2] Stadium, 17. l.

MÁSODIK KÖNYV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN
REFORMTEVÉKENYSÉGÉNEK
ESZMETARTALMA.

TÁJÉKOZTATÓ A MÁSODIK KÖNYVHÖZ.

Midőn arra határoztam el magamat, hogy gróf Széchenyi István rendszerét a maga egészében fogom bemutatni, sokáig nem voltam azzal tisztában, hogy az előttem álló és mintegy kinálkozó utak közül melyiket válaszszam. Vagy azt lehetett tennem, hogy ezt a rendszert tömören mindjárt magam állitom össze, és arról lehetőleg hű képet úgy vázolok, mint a hogy azt látni az ő műveinek beható tanulmányozása után az én felfogásom engedte nekem. Ekkor kétségkívül sokkal egyöntetűbb, részarányosabb, könnyebben áttekinthető s kerekdedebb és simább egészet adhattam, mert a fáradtságot ezért bizonyára nem sajnáltam volna. Azonban ennek az eljárásnak az a nagy hátránya leendett, hogy az így egybeállitott rendszert talán sokan inkább az enyémnek lettek volna hajlandók tartani, mint a Széchenyiének, a kiről általán tudva van, hogy a szabatossághoz sem ideje, sem óriási tevékenysége folytán kellő nyugodtsága nem volt. A mellett, hogy az ily száraz eszmemenetet neki tulajdoníttatni és mint az övét elismertetni bajos lett volna, elégtelensége már annálfogva is rögtön kitünt volna, mert hiszen annak a gondolatvilágnak, melyben ő elt, hangulat- és szingazdagsága nem lett volna benne feltalálható. Miféle rendeltetéssel bírhatott ennélfogva — a jelen dolgozat czélja szempontjából — az ily szürke valami, mely legfeljebb silhouettenek válhatott be, de nélkülözte volna az ő eszméinek mélységét és magasságát, továbbá azt a jótékony meleget, mely érzelmeit jellemezte, és a mely gondolatait is csaknem mindig áthatja. Hova lett volna így szellemének az a ragyogása, az az érdekes közvetlenség, a mely olvasóit épp úgy, mint hallgatóit mindig elbájolta és oly gyakran megbűvölte? — Igaz, hogy fennebb

jelzett előadásomat idézetekkel fűszerezhettem volna; de ez idézetek czélzatosan kiválasztottaknak is tünhettek fel, és igy meggyőző erejökből sokat veszithetettek volna. A bemutatás ezen módjáról tehát le kellett mondanom.

A második nekem kinálkozó az út volt, hogy — mint annak idején Török János tette — újabb és talán tömörebb korszerü kivonatot csináljak a Széchenyi műveiből. De ennek meg az lett volna a hátránya, hogy nekem is több vaskos kötetet kizárólag e czélból kellett volna összeállitanom, és hogy ekkor sem adhattam volna vissza azt, a mit én mindenekelőtt ki akarok tüntetni, t. i. az ő felfogásának valóban nagy rendszerességét. — Így megint csak kisebb-nagyobb fák között barangolva vezettem volna az olvasót, a kinek az egész erdőt, a Széchenyi szorosan összefüggő részekből álló nemzeti politikáját, nem tudtam volna bemutatni.

Hosszas fejtörés és kisérletezés után végre a két szélső út között fekvő harmadikon való elindulásra tökélvén el magamat, lelkiismeretes alapossággal tanulmányozott gondolatait, eszméit és elveit, nem pedig egyszerüen szavait és mondatait állitottam logikai sorrendbe. Mindenekelőtt az ő politikájának benső valóját, annak lényegét törekedtem minél jobban átérteni, és csak azután csináltam meg eszméinek fő kategóriáit. Minden azokba való gondolatot külön irtam ki és az illető műnek eredeti lapszámára való pontos hivatkozással állitottam a maga helyére. Mert ezen eljárás közben arról csakhamar meg kellett győződnöm, hogy, igenis, az ő mély meggyőződés szülte felfogásainak megvan a magok teljes egésze, melynek részei csak összekeresendők, és ha azokat megtaláltuk, akkor tökéletesen egymáshoz illenek s azok egymást kiegészitik. Azonban első sorban mindig intentióira, másodsorban gondolataira kellett tekintettel lennem, és csupán harmadik sorban figyelhettem arra, hogy a mennyire lehet, az ő fordulatait és jellemző kifejezéseit is használjam. Sokszor két-három lapnak tekervényes és közbeszúrásokkal túlterhelt körmondataiban csupán egy eszmét találtam, a melyet már másutt sokkal velősebben nem fejezett ki. Gyakran azonban egyetlen mondatában az eszméknek egész tömbjeit vegyitette össze, melyeket tehát elemeikre kellett szétbontanom. Számtalanszor látszik ugyanazt állitani, holott eszméinek minden ismétlése alkalmával újat,

néha megkapóan érdekeset mond és fontos nyilatkozatokat tesz. Tehát legtöbbnyire még így sem tarthattam tiszteletben az ő saját szerkezetét, melylyel egyébiránt, mint látni fogjuk, a legtöbbször ő maga sem volt megelégedve. Arra mindazonáltal folyton aggodalmasan ügyeltem, hogy ezen művelet után az átlagos figyelmű olvasó se értsen szavai alatt mást, mint a mit ő kivánt velök közölni; tehát olyan összefüggésbe sem volt szabad azokat juttatnom, mely által eredeti értelmökből kivetkőzhettek.

Ez úton haladva aránylag szűk téren a Széchenyi rendszerét hasonlíthatatlanul nagyobb tömörséggel és áttekinthetőbb alakban nyujthatom, mint ha valójában nem forditottam volna le műveinek egyes részeit, és ha a gondolatokat nem hüvelyezem ki azokból. Így csakugyan egészet alkothattam a töredékekből, melyek a maguk helyén csupán aforismáknak látszanak, holott rendszerének valóban kimagasló alkatrészei; és pedig a nélkül tehettem ezt, hogy szellemének hamvát letörültem, érzéseinek melegét kihűtöttem és gondolatainak fényét elhomályositottam volna.

Azonban éppen mivel erre nagy gondot kelle forditanom, lehetetlen volt rendszerének eszmetartalmát oly szoros összefüggésben és oly sima egyenletességgel adnom, hogy az ellen a finyásabb és kényelmesebb olvasó — néha talán egészen alapos — kifogást ne emelhessen. Az általam alkalmazott módszernek ezt az árnyoldalát magam is felfedeztem, mások is figyelmeztettek arra. Hogy tehát minden emberileg lehető megtörténjék részemről, két correctivumot alkalmaztam. Az egyik abban áll, hogy a hol a különálló eszmék kapcsait az ő saját eszmei kincstárában nem találtam meg, s a rokongondolatok közt netán mutatkozó hézagokat nem tudtam másként áthidalni, ott — eredeti elhatározásom és kedvem ellenére is — én vegyülök közbe, és az ilyen kisebb-nagyobb szakadékokon át segitem az olvasót. Azonban nehogy ez által félrevezessem őt arra nézve, hogy mit mond Széchenyi és mit mondok én, az idéző jelek közé fogott szöveg egyes részeit megkülönböztethetőkké tettem az általam közbeszúrt részektől. Másik segédeszközöm a széljegyzeteknek itt is következetes és bő alkalmazásában rejlik. Azok egyfelől a logikai összefüggés tekintetében ellenőriznek engem, másfelől pedig figyelmeztetik

az olvasót, hogy bizonyos irányban új tárgyra kellend áttérnie. A gondolatok ezen különneműségének fokozatait a széljegyzetek közt is feltüntetendő, kövérebb vagy vékonyabb nyomás által tettem különbséget azok közt. — Végül mind a négy következő fejezet elé rövid bevezetést állítottam, melyek arra készitik elő Széchenyi eszméinek olvasóit, hogy azok egyes természetszerűleg csoportosuló tömbjeitől mit várhatnak. Itt csak röviden figyelmeztetem őt erre, mivel a harmadik könyv úgy is az egész egységes rendszer tüzetes méltatásának van szentelve.

NEGYEDIK FEJEZET.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN VILÁGNÉZETE, ETHIKÁJA ÉS ÉLETBÖLCSELETE.

E fejezetben Széchenyi felfogását a világegyetemről, annak alaptörvényeiről, ezek általános érvényéről és az emberi élet főbb mozzanataira való hatásuk nyilvánulási módjairól mutatom be. Annak különösen kimagasló tárgyait a világegyetem nagy összhangja, isteni örök törvényei, a hit és hitetlenség, az emberi értelem korlátolt volta, az élet és halál problemája és az istenes életmód folytán a jövőbe való nyugodt tekinthetés képezik. Vallásos érzelmeinek jellemzése végett közlöm néhány általa szerkesztett imáját, továbbá nézeteit a keresztény vallás lényegéről, a keresztény felekezetek egymáshoz való viszonyáról, a vallási türelemről és a szertartások jelentőségéről. — Szoros összefüggésben vannak ezzel természetbölcseleti elvei, továbbá fejtegetései a természetesség és a műveltség viszonyáról s a világ folytonos fejlődésén alapuló tökélyesbülésére vonatkozó mély meggyőződése. Összes idevágó és más irányú okoskodásainak ez a sarkpontja, a mit már itt nyomatékosan ki kell emelnem. — A valóság természetének elemzése után beszél a hűségről, az örök igazságról és annak benső kapcsolatáról a természetessel; majd pedig annak sanctiójáról és a látszatról, a költészetről és arról, hogy az igazságos eljárás egyúttal a legelőnyösebb is. Bevezetés.

Mindennek felismeréséhez a sikeres gondolkozás vezet, melynek eredménye a helyes megismerés és az igazi tudás. Különös súlyt fektet az önismeretre, mely nélkül alapos emberismeret nem képzelhető, a minek hiánya pedig folytonos tévedésekre vezet. Hangsúlyozza az ember saját tapasztalatá-

nak fontosságát, és felderiti annak keletkezését. Az ilyen tapasztalatnak sokszor drága áron megszerzett gyümölcse az önállóság, s az a meggyőződés, hogy a belbecsre és a lekifüggetlenségre kell a fősúlyt fektetnünk. Ez utóbbiaknak feltételeit elemezvén, megmondja, hogy ki a valóban független ember. Ezzel kapcsolatban szól az egészségről, az akaratról és kitartásról. Életbölcseletének szép mozzanatai azok, a miket a szeretetről, a szerelemről s a gyakorlat útján kifejlődött tökéletes emberről felhoz irataiban. Ide tartozik még véleménye a haladásról, az óvatosságról és az egyének képességeikkel együtt velök született természetes rendeltetéséről, a mit a szellemről általa megjegyzettek szépen egészitenek ki. Ezekből mindenki előtt világossá lehet, hogy ő az ember egyéni és társas életében a fősúlyt nem, a mint azt azelőtt sokan hitték és úgy látszik, máig is némelyek gondolják, az anyagi jólétre fektette.

A mi erre következik, t. i. okoskodása az érdemről, a logikáról és logikátlanságról, az észről és hasznos voltáról, az unalomról és panaszkodásról s az idővesztegetésről, az túlnyomólag még szintén életbölcselet, de már sok ethikai elem is van benne. E részek tehát átmenetet képeznek az ő erkölcstanára, melynek elveit a tett és tétlenség, a bölcseség, a mérséklet, a műveltség, de különösen az erkölcs és erkölcsi fölény, a méltányos itélet s az emberek belbecse czimű széljegyzetek alatt összefoglalt részek tartalmazzák.

A kötelességekről annyit, oly sok szépet és bölcset mondott, hogy azokat egyetlen vezérszó alatt nem lehetett összeállitanom. Kimutatja ott, hogy a boldogság csak a kötelességteljesitésnek lehet következménye, mert a remekül ecsetelt nyugodt lelkiismeret egyedül annak kifolyása. Az ezután következő, mintegy külön értékezésszerű rész, melynek felirata az önzés és közszellem, a közerkölcstan vázlatát szolgáltatja, melyet „a mindent a maga helyén s a mult és jövő" feliratú részek életbölcseleti elemekkel egészitenek ki. Közerkölcstana a végül a nemzetiség iránti hűségre és a világpolgárságra vonatkozó meggyőződésében éri el tetőpontját, melyről visszatekintve, magunk előtt fogjuk láthatni az ő világnézetének, ethikájának és életbölcseleteinek egész óriási terét.

A mi ezután következik, az már a Széchenyi rendszerének valóságos kezdete.

„A világegyetem örökké tart, de alkatrészei elvénülnek, hogy megint megfiatalodhassanak.[1] Azok támadnak, egyesülnek, egészet alkotnak, mozognak és elmulnak, mert egymást váltja fel az örök romlás és teremtés. Az összhangzatos nagy világ Alkotója egyedüli kútfeje minden jónak és magasztosnak. Mennél közelebb jutunk hozzá, annál tökéletesebbek, azaz boldogabbak, mennél távolabb állunk tőle, annál szerencsétlenebbek vagyunk.[2] Ebben a végtelenségben minden csak a körül forog, hogy a súlyegyent megtalálja s az örök harmoniába beilleszkedjék. A világegyetem ugyanis harmoniában volt mindig és abban is fog maradni.[3] Öntudat nélkül és akaratlanul is minden a tökéletesség, az örök világosság és az üdvösség felé törekszik. A világegyetem és harmoniája.

A Mindenható bizonyos törvényeket szabott önmagának is, mert ő a rend és törvényesség tiszta fogalma. Az idő s a véletlen hatalma az emberi nemet bűnökön és szerencsétlenségeken keresztül végre odaviszi, a hol semmi fájdalom és semmi kinzó emlék nem lesz többé. Egyik vallás a másik után tünedezik el ugyan a föld szinéről; de a vallásos érzület, mely azokat alkotta, soha sem lesz kioltható az emberek szivéből. Míg az emberi nyelvben fennmarad és hangzatos lesz ez a szó: Isten, az emberek tekintetöket mindig fölfelé fogják emelni Hozzá. Az érzékfeletti dolgokkal úgy vagyunk, mint a nappal, melynek elsötétülése alkalmával még legkisebb karimája is bevilágitja az eget. A tökélyhez való közeledés boldogit, mert az az Istenhez való nagyobb, vagy kisebb hasonlóságot foglalja magában. Ennek mértékéhez képest van a tökélelten lelkeknek oly sok fokozata. Az Isten örök törvényei.

Szánakozva bámulok az Istenhez soha nem térőn. Bámulom erejét, de sajnálom őt rokontalansága miatt a legfőbb Jóval. Utálatra méltónak tartom ellenben az istentagadót, a ki veszélyek közt szepeg és a kereszthez csúszik. Előttem csak az látszik talpraesettnek, a ki csend és béke közt naponta A hit és hitetlenség.

[1] Hitel. 161. l.
[2] Naplói 1819. máj.
[3] Írott Naplója, Bécs, 1819. nov. 30-ról

felemeli lelkét a Legdicsőbbhez, veszélyek közt azonban, tán rövid fohászon kívül, semmi hosszas és panaszló litániát végperczéig soha sem intonál. Asszonyi panaszokra ne fakadjunk, erőnket a vívás óráiban ez által is ne fogyaszszuk, de elszántan vagy verjük vissza a ránk jött veszélyeket diadalmasan, vagy bukjunk a mindenség feneketlenségébe panasztalanul.[1]

Az embernek az a vágya, melylyel a nagy, jó és igaz után törekszik, emeli őt fel gondolatban a végtelenségbe és ott szeme az istenség fényében elvakul. Ez érthető és megbocsátható. Mit mondjunk azonban az olyan emberekről, a kik a titkok után való sóvárgásukban egész életüket az a feleti törekvéssel töltik, hogy az Isten, a szentháromság és az emberi lélek mibenlétét magyarázgassák s mathematikai formulákba, vagy mystikus szólamokba foglalják? Az Istent a szegény emberi nem felfogni nem képes. De hinnie benne, őt szeretnie és reményét belé vetnie kell. A kicsiny épp úgy, mint a nagy s minden, a mit érzékeink útján észlelhetünk, létéről, jóságáról és mindenhatóságáról beszél nekünk. De a bizonytalanság érzete és a kétkedés is fajunkba van oltva.

Az ember felfogási képessége.

Azért valamely különös borzalom vesz rajtunk erőt, ha arra gondolunk, hogy földi alakunkat levetkőzve, majdan egy ismeretlen világba kellend lépnünk. Az egészséges ember jövőjéről helyesen így gondolkozhatik: A halál után a lélek is vagy megsemmisül, vagy megmarad. Ha az a test feloszlásával tökéletesen eltünik, akkor a halál szerencse az emberre nézve. Ugyanis ki emlékszik egyetlen napjára, melyet oly boldogan és fájdalom nélkül töltött volna, mint a minő egy érzéstelen és álmok által sem háborgatott éjszaka? Félelem és rettegés nélkül halnak meg az emberek, ha teljes erőben éri őket a vég; ha ellenben gyengék, akkor vajmi gyakran gyáván viselkednek a halállal szemben. Vagy pedig megmarad a lélek a halál után, és akkor vele szemben megnyugtathat minden jó embert annak meggondolása, hogy az Isten igazságos, mert más nem is lehet. Ha tehát valaki életében mindig a tökély, vagyis az Isten felé haladt, akkor halála óráján hozzá mindenesetre közelebb van, és így bol-

Élet és halál.

[1] Üdvlelde, 37.

dogabbnak kell lennie, mint születésének pillanatában. A fő tehát az emberekre nézve az, hogy mindig az üdv útján törtessenek előre.

A jövőbe való nyugodt tekintés.

E részben a baj csak az, hogy sokan nem tudják, vajjon azon haladnak-e, vagy nem? De ha azt sikerült feltalálniok, akkor nyugodtak lehetnek, mert mindent megtettek, a mi tőlük függött. Ennek természetes kifejezése az a megnyugvás és lelki béke, melyet a leg alázatosabb jó ember is tapasztal, midőn mintegy jogot érez magában követelni a mennyet. A haláltól való félelem tulajdonképp tehát nem más, mint tudni akarása annak, a mit nem tudhatunk. Sejtelmünk sincs róla, hogy a halál vajjon nem a legnagyobb java-e az embernek? Ily körülmények közt mi értelme és alapja van a tőle — mint a legnagyobb rossztól — való rettegésnek?[1]

A mi pedig azt illeti, hogy a helyes utat eltéveszthetjük, az kellő értelmesség mellett rendszerint nem következik be, mert az erény és bűn oly szembeötlő ellentétek, hogy azokat akárki is könnyen felismerheti. Meglátja az angyalt mindenki s az ördög sem takaródzhatik el úgy, hogy farkát és körmeit észre ne vehetnők De a közbeeső szellemek valóban veszedelmesek, s vigyázatlanságunk, vagy lanyha érzületünk könnyen a sátán birodalmának határáig sodorhat bennünket. Hogy e veszedelemtől meneküljünk, nem kell egyéb, mint a természet törvényeinek szentül tartása. A nagy természet ugyanis változhatlan rendben forog, azért a mát még egy Isten sem teheti tegnappá. Előre meghatározott haladás útján megy abban minden előre és a legfőbb Értelem uralma alatt áll minden. Miért nem követjük e magasztos példát? Miért nem hódolunk meg a reánk és összes viszonyainkra kiható természeti törvénynek, mely a legkisebb virágtól kezdve a csillagok dicső seregéig mindenha oly világosan és érthetően szól hozzánk. A romlatlan kebel a mennyei ihletés pillanatai alatt minden tanítását megértheti.[2] És az Isten a becsületes ember jószándékkal párosult állhatatos fáradozását előbb-utóbb, de minden bizonynyal megjutalmazza.[3]

Az istenes élet.

[1] Írott naplói, II. 3.
[2] K. N. 135.
[3] Világ. 194.

A nemzetek hosszabb életének titka is abban áll, hogy az azokat átható erkölcsiség a vallás zavartalan forrásán menjen keresztül.[1]

Boldog az, a ki szavaival mindig következetes és tettleg is ugyanaz, a mi ajkkal; de még százszorta boldogabb, a kihez az Eumenidák közelíteni sem mernek, és a ki mint egy szent az önmagával való kimondhatlan megelégedésnél fogva tisztán sejti, hogy lelke szeplőtlenül fog egykor az ő Istene előtt megállhatni. Én azonban általános emberi s különösen saját természetem gyarló voltánál fogva korántsem állok ezen a magaslaton, hanem azok osztályába tartozom, a kik az ismert publikánussal Istenhez egyedül így rebeghetnek csak: kegyelmezz Uram nagy bűnösödnek! Ha egy kissé több jó találtatik bennem, mint rossz, már boldog vagyok, mert — némely ritka nagy lelkeket kivéve — halandó többel úgy sem dicsekedhetik.[2]

Bármi legyen hitünk, vallásunk, ha szórakozás által egészen el nem szédül a fejünk s tökéletes állatiságba nem merülünk, bizonyosan fel-felnyílik néha előttünk az élet komolyabb pillanataiban saját bensőnk. Semmiségünk, létünknek hajszálon-függése s belbecsünk vajmi csekély volta nyilván áll akkor előttünk, s menekedni törekszünk ez iszonyatos öntudattól. Meglehet, hogy a fiatal hév, szerelem, nagyravágyás, kincs s hírkoszorú utáni ittas felingerültségünkben s általános szórakozottságunkban menekszünk egyideig ennek nyomasztó gondolatától, és évekig élünk hatalmunk, bölcseségünk s erényeink édes önámításai, vagy egyéb ábrándjaink között. Az élet alkonyán azonban, és néha az önmegismerés keserű gyümölcsének véletlen megizlelése által előbb is, mindinkább sürget valamely magasabb hatalom a magunkkal való számvetésre. Azért emberi sorsunkkal lehetőleg kibékülni s emberileg önmegadással élni marad a földilét legfőbb bölcsesége.“ [3]

Imái. Széchenyi minden képmutatás nélkül imádta az Istent.[4] — Igazi vallásosságát felette találóan tüntetik fél fohászai, melyeket korábban ő maga jegyzett fel. Így például Debre-

[1] Hitel, 169.
[2] Üdvlelde, 45.
[3] Üdvlelde, 1—3.
[4] Stadium, 194.

czenben 1820. decz. 26-án a következő szép imát írja naplójába: „Mindenható Birája az embereknek s a megfoghatatlan nagy mindenségnek! Ki előtt ámulattal és imádattal borulok le, s csak gyengeségemet és szorongó szívem dobbanásait érzem: engedd megérlelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember, minden fogyatkozásai s tomboló szenvedélyei daczára, már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a benső vigaszt, a lélek ama nyugalmát, mely nélkül a röghöz kötött halandó a Te szemléletedben nem gyönyörködhetik, s lelke azt a földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre az ájtatos ima a tétovázó kedélyt, ha csak rövid perczekre is, képesíti. Engedd, hogy ily magaslaton állandóan megmaradhassak. Aczélozd meg bennem a gondolkozási erőt, hogy habár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott ne lehessek, s tiszta képzelettel emelkedve fel Hozzád, a Te jóságodat és nagyságodat megismerhessem és földi pályám czélját is felfoghassam. Eszközöld Te Magad, hogy elmém megértsen Tégedet. Szabadítsd meg lelkemet az előítéletektől s töltsd meg szívemet véghetetlen béketűréssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmult életemre, s engedd meg, hogy tapasztalataimból, élményeimből, hibáimból s vétkeimből az, a mi legüdvösb lesz, háromolhassék reám, s végre oly utakon, melyeket Te vélsz legjobbaknak, vezess el engem hozzájok, a kiket oly forrón, oly igazán szerettem.“

Más alkalommal így fohászkodik: „Mindenható Isten! Töltsd be szívemet angyali szeretettel iránta[1] s hazám, embertársaim és honfiaim iránt. Világosíts fel engem egy cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom s megkülömböztetni a jónak magvát a gonosztól. Add tudtomra, mit tegyek s miként kezdjem, hogy Neked egykor a reám bizott tőkéről beszámolhassak. Gondolkodni és dolgozni akarok éjjel és nappal egész életemen át. Segítsd sikerre bennem azt, a mi jó és tipord el csirájában azt, a minek rossz gyümölcse lehetne. Nyujtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s úgy fogjak hozzá akármihez.“

[1] Szíve választottja iránt.

Midőn nemtője, későbbi neje iránt, a ki azonban akkor még másnak felesége volt, ellenállhatlan és holtáig tartó szerelemre gyúl, így imádkozik: „Mindenható! Adj erőt nekem, add áldásodat reám, hogy ez égi lényhez mindinkább méltónak érezhessem magam. Bármit határoztál Ő róla és én rólam, kész vagyok fenékig kiüríteni a keserűség kelyhét; csak engedd, hogy szívben, lélekben egy olyan szentre érdemes lehessek. Tarts meg, óh emelj fel minket az erény legfelsőbb magaslatára. Tisztaság Nemtője! Erősitsd meg keblemben az égi lángot és olts ki belőle minden érzékiséget. Vezesd Őt az igazi boldogság ösvényén. Semmisits meg engem és Őtet, ha valaha az erény útjáról lelépni hajlandók lennénk. Tartsd meg benne épségben a Te remek müvedet. S adj nekem erőt, hogy Téged tetteimmel imádjalak." — Első dunai útján 1830-ban nagybetegsége alatt is mindennapi imája az volt: hogy vegye magához őt az Isten, ha nem fog embertársainak és hazájának javára működhetni. Ellenben gyógyitsa meg, ha valamikor még használható lesz. „Csak úgy hosszabbitsd meg életemet, óh Mennyei Atyám," — igy imádkozám és imádkozom mindennap, írja naplójában, — „ha a közre nézve hasznos lehetek; ha életem estéjével képes leszek elfeledtetni annak hajnalát, s ifjúkorom kihágásait a jó és a nemes tettek egy egész sora által kijavithatom." —

Még később 1832-ben a következő sorokat irta Crescence imakönyvébe: „Isten! Te foglalatja minden jónak, magasztosnak, egységesnek és tökéletesnek, töltsd be szivemet, elmémet a Te szent lelkeddel. Erősits meg engem mennyei hatalmaddal, hogy földi gyarlóságaimat legyőzve, Hozzád fel tudjak emelkedni. Szabaditsd meg érzékeimet minden hozzám tapadó földi salaktól, s tisztitsd meg emberi természetemet, hogy ez a Te müved Hozzád méltóvá lehessen. Önts bizalmat lelkembe s ne engedd meg, hogy a Te végzéseidet birálgassam, vagy éppen kételkedhessem a Te mindenhatóságod, mindentudásod s végtelen irgalmasságodban. Add végre a Te legjobb áldásodat minden hozzám tartozókra s barátaimra, hogy egykoron mindnyájan együtt Téged dicsőithessünk és magasztalhassunk mindörökké."

„A hit — Széchenyi szerint — azon láncz, mely az emberiséget összeköttetésbe hozza a Mindenhatóval. Az adott szó

szentsége köti a királyt elválhatlanul hü alattvalóihoz s ezek tántorithatlan hűsége képezi a trón rendületlenségének alapját. A házasfelek boldogságának is igaz szó a kútfeje. Boldogok azok, a kiket nem nyavalya, testi gyengeség, vagy a haláltól való rettegés kényszerit térden csúszni a keresztbez, hanem midőn fiatalságnak, egészség és jólétnek örvendenek, önként, szeretetből a legfőbb Jó iránt emelik fel lelköket a Legtökéletesebbhez. És pedig nemcsak szóval, hanem tettleg kell a vallást gyakorolni, mert a halhatatlan lélek az alacsony, ocsmány indulatoktól csak így szabadulhat meg."

Többször ismételi, hogy „a természet maga alkotott bennünket hivőknek. A csillagos ég csendje és harmoniája lelkünket önkéntelenül is egy bekövetkezendő jobb élet édes reményével tölti el. Vajjon, ha a nagy mindenség annyira tökéletes rendjét csodáljuk, megtudnánk-e mostani eszünkkel nyugodni abban, hogy a senki által meg nem figyelt igazi erény örökké rejtett titok maradjon, és hatása minden bekövetkező időkre nézve el legyen veszve? Volna-e igazság abban, hogy míg annak a hősnek a neve, a ki számos embertársának megmentése, vagy hazája bármely érdekében maga alatt a puskaporos tárt felrobbantván, életét feláldozta, örökké fennmarad, addig azon hű hazafiak fáradozásai, a kik vagyont, időt, egészséget nem kimélve, a közjót előmozdítják, feledésbe mennének, és életökben ők maguk is csak sárral dobáltatnának. Hiszen az ily csendes, jótékony felebaráti munka hány ügyefogyott és szivetörött nyomorultnak ad enyhülést, hány kétségbeesettnek lelkierőt? Mind ez nyomtalanul enyésznék el, és nem látná senki azon diadalokat, melyeket ők négy fal között a csábok kisértései felett szereztek az erénynek? Nem lenne-e semmi jutalma annak, ha a névtelen bajnokok egész csapatai a csatamezőn, a hol őket a jó ügynek szeretete töltötte el az önfeláldozás szikráival, elvérzenek!? Hány virradat találja az éjjel is fáradó hazafit sokak által nem is sejtett nehéz munka mellett? Hány haldokló áldja utolsó vonaglásai között a hű emberbarátot, a ki éjjelenként ápolgatja a szerencsétleneket s reájok nyugalmat és lelkibékét piheg végpillanataikban. ? A lélek halhatatlansága

Mély meggyőződése, hogy mindezen dicső tettek élni és hatni fognak még akkor is, midőn magyar hazánknak, sőt a

földgömbnek sem lesz már semmi nyoma. A természet nem volna egyéb szörnyű hazugságnál, az egész világegyetem csúf mystificatiónál, a hazaszeretet, az anyai könyek, a szerelem és barátság iszonyú tréfák, ha ez másképp lehetne. Mily nagyszerű a természet anyagának összhangja! Hogyan kételkedhetünk a lelkek tökéletes harmoniájában? Midőn a hajnal szép bibora, egy ártatlan hölgy arcza oly tiszta és igaz, képzelhetjük-e, hogy a lelki világ harmoniája csupán hazugság és mystificatios lehet?[1] Bennünket láthatatlan hatalmak vezetnek és közülünk a legerősebb sem egyéb, mint engedelmes eszköz egy magasabb kézben.[2] Lényünk anyagi és szellemi része gyakran felismerhetőleg, de igen sokszor érzékileg fel nem fogható módon összefüggésben van a világegyetemmel. Szoros kapcsolatban, élünk annak anyagi és szellemi erőivel, mert a nagy természetnek mi egyedül nem lehetünk számkivetett gyermekei.[3] Ezen kapcsolat ápolása végett szükséges a vallás, de nem csak külsőségei, hanem lényegének lehető átértése és annak tettekben való nyilvánulása.

A keresztény vallás.

A keresztény vallás nagyszerűsége éppen abban áll, hogy nem a külsőségnek, sőt nem is csak az érzelemnek, hanem mindenekfelett az értelemnek hite. Ebben áll revelatiója. Nem szivbeli andalgás, hanem a nagy teremtő példájához szorosan alkalmazkodó az a tanitás képezi alapját, mely szerint „a mit nem akarsz, hogy más tegyen neked, azt te se tedd másoknak. Add meg a császárnak, a mi a császáré és istennek, a mi az istené. Add meg a királytól fogva az utolsó koldusig mindenkinek a magáét“. Mindez nem egyéb, mint az örök igazságnak, a legnagyobb türelemnek emberi létünk követelményeihez szabott és átszellemült mathematikai szabálya és az állambölcseségnek is legmélyebb kútfeje. „Szeresd az Istent, tehát a legfőbb bölcseséget, és szeresd felebarátaidat, mint tenmagadat; de csak úgy, nem ám jobban, mint tenmagadat.“ „Országlási rendszerem helyességét — mondja — tehát a világegyetem bámulatos összhangzata, valamint az

[1] Hitel, 157—158.
[2] K. N. 42.
[3] K. N. 42.

emberi kebel önként megszólaló sugallata és a keresztény vallás szelleme egyaránt mutatják".[1]

„Ha a nagy természet írását nem bírjuk kibetűzni, sem keblünk tükrébe tekintve ott nem látunk semmit, akkor vegyük a keresztény vallás alapoktatásait zsinórmértékül, és biztos módon fogjuk saját és felebarátaink dolgait elrendezni. De a keresztény vallást a maga tisztaságában kell tekinteni, s nem úgy, a mint azt a szenvedély, az uralkodási vágy és a türelmetlenség ördöge elferditették".[2] „Nagy szerencse az, — írja — hogy a katholikus vallásban születtem; ítéletem szerint ugyan nem nagyobb, mintha pl. Calvin vagy Luther hitében, avagy az ó vallásban jöttem volna a világra. Hanem mindenesetre nagy szerencse, mert a keresztény vallású nemzetek és népek során kivül sehol sincs e világon igazi civilisatio, és sehol nem létezik általános előmeneteli vágy és polgári erényre alapitott tiszta haladási szellem".[3] „De akár keresztények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik és jólétüket emberiesen előmozdítják, a kereszténység szelleme hatja át őket is.[4] A felebaráti szeretetnek azonban a józan ész által kell kormányoztatni, mert csak ez nem fog pillanatnyi kedvezhetés miatt az elkerülhetleneknél nagyobb vétkeket és több büntetést előidézni.[5] Felebarátainkat szolgálni, a természet ajándékait bölcsen használni annyi, mint Istent tisztelni és szavainak engedelmeskedni. A ki ezeket híven teszi meg, az becsületesen futja meg földi pályáját".[6]

A keresztényi türelem.

„Az Isten igen nagy, számtalan út vezet hozzá; egyedül Ő látja át belsőnk tiszta, vagy tisztátlan voltát. Mi gyarló, homályosan látó emberek nem tehetünk józanabbul, mint ha egymás iránt türelmet tanusitunk, mert csak utóbb fog elválni az, hogy kinek volt inkább igaza. Nincs kárhozatosabb bűn. mint a vallásos türelmetlenség, mely megbocsáthatlan, különösen akkor, ha vak hitünk és fonák buzgalmunk az ármány ádáz dühét keresztyének közt is fellobbantja. Végezzen a Min-

[1] K. N. 177., 178.
[2] K. N. 177.
[3] Ö. i. 15.
[4] Stad. 108.
[5] Világ 311.
[6] Világ 55.

denhatóval kiki, a mint legbensőbb meggyőződése sugallja neki s gondolja meg, hogy a legájtatosabb fohásznál is hathatósabb imádság az, melyet cselekedettel végzünk: legyen tehát jó polgár, jó rokon és jó felebarát."[1] „A kereszténység tiszta szellemében" — így ír naplójában — „én mindenekelőtt türelmes vagyok, és pedig nemcsak szóval, de tettleg is, azért az evangelikusok mellett fel fogok szólalni mindaddig, míg a teljes viszonosság elve nemcsak szinleg, de lényegében is kivíva nem lesz".

„Az emberek jövőben nem a vakhit fanatismusát, nem az ámitókat, hanem saját szivöket és eszöket fogják megkérdezni az iránt, hogy mit higyjenek és mit tegyenek. Azonban miért festjük és képzeljük Krisztust különösen szép ember képében? Azért, mert oly kimondhatlan szép lelket, mint az övé volt, nem tudunk rút és hibás testben gyanitani."[2]

A szertartás külsőségei.

A negyvenes évek alatt nejével és gyermekeivel együtt szorgalmasan járt misére, prédikáczióra és gyónásra. Különösen a husvéti gyónást soha sem hagyta el. Érdekes és jellemző, a mit erre vonatkozólag naplóiban olvashatni. „A mit saját hitemben a legfelségesebbnek találok, az a teljes megalázkodás Isten előtt. Ily diadalt vívhatni ki önmaga felett a legelső, legtisztább erkölcsi gyönyör, melyet az ember érezhet. S lehet-e az önmegtagadásnak nagyobb foka, mint egy, tán csekélyebb értékű, embertársunk előtt minden hiúság félretételével, egyenkint leplezni le vétkeinket, erkölcsi fogyatkozásainkat s oly rossznak tüntetni fel magunkat, a minőnek bizony nem szivesen láttatjuk az emberek által magunkat? Én ez önmegtagadásra mindig könnyen reá tudtam szánni magamat, s nem átallottam olykor a legbutább olasz pap előtt feltárni egész valómat s keserves könyözönben áradozni". „Tartsa meg mindenki saját hitvallása formáit; ez szükséges. De a fődolog mégis az marad, hogy embertársaival jót tegyen. Ámde, hogy ezt tehessük, ismernünk kell az életet s annak sokféle szükségeit, mert az alamizsna magában nem elég, hanem példa, tanitás és tényleges segély is kell hozzá. A kik a vallás külső formáit megvetik, gyakran ártalmasabb hatás-

[1] Világ 55.
[2] Önismeret 198. l.

sal vannak, ha mellette jó és feddhetetlen emberek is, a reájok figyelőkre, mint a romlott erkölcsűek és féktelen életűek, mért az emberek ostobább része, a pórnép, mely a magasabb álláshoz természetesen vonzódik, példájok után indulva észrevétlenül ejtené el a vallást, a nélkül, hogy erkölcsileg azért megjavulna. Már pedig képzelhető-e valami borzasztóbb, mint egy tudatlan nyers tömeg minden vallásosság nélkül? Mostanság azonban ismét s napról-napra mindinkább kezd divatba jönni a hypocrisis, a vallási mystificatio és a furfang.[1] — A nyomorultak szivrepedt fohászait meghallja az Isten mindenünnen, s a lakosok erénye erdő közepett és a nyilt mezőn is oltárt képez, melynek áldozata felhat az egekbe. De a mit az ember buzgó szándékkal és tiszta kezekkel Isten dicsőségére épitett, a templom, az közelebb emeli az emberi nemet végső rendeltetéséhez, mely nem egyéb, mint a soha meg nem szűnő javulás és feldicsőülés.[2]"

Ezután logikai sorrendben azon eszméi következnek, melyek a természet törvényeire vonatkoznak. Bármely művéből vétettek is azok, teljesen összhangzók, s más-más árnyalatban ugyanazon felfogást tüntetik fel. A természet és törvényei.

„Az igazságot megtalálni semmiben sem lehet, míg tudományunkat máshonnan akarjuk meriteni, mint a változhatlan természeti törvényekből. Egyedül innen háramlik bölcseség és boldogság az emberi nemre. Ebből a forrásból fakadt a maga megnyugtató, bűnt lemosó és sorsunkkal kiengesztelő tanitásaival a keresztény vallás is. Vegyük ennélfogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzul; mert az változhatlan rendszabályok és elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámitva irányul.[3] — A természet törvényeit kárunkkal egy időre mellőzhetjük, de hatásukat örökre megsemmisiteni nem vagyunk képesek, mert ruganyosságukat állandóan megtartván, hatalmukat később annál jobban fogjuk érezni.[4] Közelitsünk azért mindjobban a természet törvényes

[1] Önismeret 219. l.

[2] Volt czenki jobbágyaihoz az ottani templomépités tárgyában 1860. évi január első napjaiban kelt leveléből.

[3] K. N. 176.

[4] Stad. 292.

alapjához.[1] De egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük akkor is, ha a léleknek kifejtett gazdagságait teszszük boldogságunk alapjává, s nem az anyagnak oly hamar elhervadó kincseit.[2]

A természetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján kell tehát haladni,[3] mert a természetes életmód és magatartás a leghelyesebb.[4] Ne törekedjünk arra, hogy a víz a hegyre folyjon, ne reméljük, hogy a teher felfelé essék, s ne várjuk, hogy szeressenek és tiszteljenek bennünket, ha magunktartása és eljárásunk által azt nem érdemeljük ki. Azért a magyarságnak is vonzónak kell lenni, hogy hóditson. Ne akarjuk, hogy az egész világ minket vegyen mintául, hanem inkább mi tanuljunk a miveltebbektől és tapasztaltabbaktól, mert természet szerint az ügyetlenebb jár az ügyesebb nyomdokain és nem viszont.[5]

Miveltség és természetesség

„A legmagasabb miveltség legközelebb jár a természethez. Az igazi bölcs az, a ki a természet szent útjáról soha sem tér le. Annak elháritásában, a mi a természetet és annak megközelithetését homályba boritja, vagy akadályozza, áll az élet legmélyebb tudománya. A természet megértése nem ritkán annyit ér, mint a jól megemésztett tudománynyal teljes főnek birása."[6] Fennen hirdeti ez okból, hogy „a mit sokszor rendetlenül és hiányosan, sok helyen hosszasan és unalmasan előadott, annak lényege az, hogy alap nélkül tartósan nem állhat fenn semmi s maradandó sikere csak annak van, a mit természetes renddel kezdtünk és folytattunk."[7] Hangsúlyozza továbbá, hogy „a természetes renddel ellenkezik az, ha valaki előbb költi el jövedelmét, mintsem az zsebében, s a serdülő úgy veszi erejének hasznát, mintha már férfiú

[1] Stad. 294.

[2] K. N. 21. Itt van első alkalmam kimutatni azt, hogy Beöthy Ákos mennyire téved, midőn „A magyar államiság alakulása, küzdelmei" czimű nagy munkájának II. kötetében azt állitja, hogy Széchenyi mindenek fölé az anyagi érdekeket helyezte.

[3] Hitel 23.

[4] Hitel 56.

[5] Hitel 68—69.

[6] Hitel 78.

[7] Hitel 153.

volna, és ha a tanuló már tanít is. Mindenre meg kell érve lenni, s a siker nálunk rendszerint azért marad el, mert mindig újat kezdünk, mielőtt a régi kezdeményt természetes rend mellett befejeztük volna.[1] Mindenki maradjon hát a maga természetes körében, a mely számára alkotva van, s ott teljesítse híven kötelességét. A természet rendje az, hogy csak a világegyetem örökös, a részek ellenben támadnak és elmulnak, minek következtében folytonos romlás és teremtés váltja fel egymást. Így lesz az ifjúból vén, a vénből pedig új alakban megint ifjú.[2] Midőn az élet és halál között vívódott magyar nemzet újra lélekzeni kezdett, s a honfiakat a remény sugár melegitette át, akkor az a nemzetiségét felkarolván, a hosszú önfeledés után csak a természet szent útjára tért vissza.[3] — De általában ne várjuk azt, hogy az emberek a maguk kára, hanem csak azt, hogy a maguk érdeke után indulnak. Azonban a nemes czél és a közhaszon sürgetése azért, mint később kifejti, nem természetellenes dolog.

Hogy abban milyen erő rejlik mutatja az, hogy a természet fia, habár nem sejti miért, jobban él a természet rendje szerint, mint a félig tanult és tudákos, a ki elbizakodásában attól elidegenedik; ellenben az igazán mivelt ismét visszatér a természethez.[4] És hála az Égnek, a természet törvényei, melyeket mi gyarló emberek oly ritkán értünk meg jól, és annyiszor félreértünk, tüzetesebb vizsgálat után mindig azt mutatják, hogy a legfőbb igazság és a legnagyobb boldogság azonos fogalmak. Ekképp egy ország alkotmányának és társadalmának a lehető legigazságosabb berendezése a legnagyobb boldogságot fogja a fejedelemtől fogva a legkisebb polgárig a közönség minden tagjára háritani,[5] mert minden csak a természeti törvények követése által boldogulhat.[6] Ellenben a természet elleni fellázadás a legerősebb physikai testet, vagy erkölcsi testületet is alkalmas teljesen megrontani.[7] — Sajnálatra méltó

[1] Hitel 153—154.
[2] Hitel 161.
[3] Világ XVIII.
[4] Stad. 62.
[5] Stadium 101.
[6] Világ 131.
[7] Stad. 130.

az, a ki a természetnek csudáiba egy kissé mélyebben elmerülve, nem tudja eléggé bámulni annak oly nagy, de még is mindenben oly egyszerű voltát.[1] A különös sajátságok kimerithetlen száma mily egészen különböző árnyalatokban mutatkozik, vagy inkább lappang az emberek végnélküli sorában; úgy, hogy valamint nem létezik az egész nagy természetben két tökéletesen egymáshoz hasonló falevél, akként nemcsak az embernek külseje, de azok természeti sajátságai is kimerithetetlen variatiókra szakadoznak.[2] A természethez tehát folyton gondolkozva kell simulni, különben az Isten sem segit rajtunk, mivel ő nem bontja meg az általa alkotott természeti törvényeket.[3] — Ha okosan akarunk eljárni napjainkban, úgy vízzel, gőzzel, levegővel kell mindent végeztetnünk, és a természet örök rendszabásaihoz s az anyagok és erők változhatlan tulajdonságaihoz alkalmazkodnunk. De semmi sem közelithet a tökélyhez a társadalmi életben sem, ha a természet dönthetetlen szent törvényeit híven nem teljesitjük. Azért a társadalom, az alkotmány és az országlás berendezése, vezetése és fejlesztése sem függ önkényünktől.[4] A természet erőinek felhasználásával fejlődni fog minden, a mint meghozza természetszerűleg a hatalmas idő azt is, hogy a kisded makkból, ha nem romlott és senki nem gázolja el, termő tölgyfa, sőt tölgyerdő leszen.[5]

Természetes fejlődés.

Minden szép bizonyos okokon alapszik, csakhogy a természet szépségeinek okait az ember lelki gyarlósága szerint nem érti meg mindig. Bámulva szemléli a csillagok kimondhatatlan bájjal elszórt világit s a hegyek és erdők milliárdnyi rendetlenségeit. Mély megilletődéssel tekinti ugyan az isteni teremtmények alakjait, az emberi kép s testnek örökké változó idomait elragadtatással, sőt néha bálványimádással csudálja; de mindezek okait felfogni nem képes, hanem midőn — magába szállva — térdreesik, azt bámulni kénytelen és benső okát csak sejtheti.[6] Mily bölcseség s mily hatalom létezhetik azon

[1] Önismeret 45. l.
[2] Önismeret 123., 124. ll.
[3] Önismeret 173. l.
[4] Hitel 253.
[5] Világ 98.
[6] Por és sár 25. és 26. ll.

kútfőben, melyből annyi s oly szüntelen különféleséggel változó összhang veheti eredetét. Azért, mivel ennek sejditésén semmi földi érzelem túl nem hathat, minden isteni munkának szépségi fejtegetése hiábavaló fáradozás. De nem úgy emberié; mert viszont azt hinni, hogy az ember csinálmányait sem lehet oknyomozás alá venni, felvilágosítni, magyarázni, javitani: gyávaság. A ki ilyest állít, az nem visz kevesebbet végbe, mint zsarnokoskodást felebarátain.“[1]

A valóság.

A természetes után következők a való fejtegetése: „A valóság kultusza az élet tömkelegén sok minden tekintetben keresztül segit bennünket. Midőn közvetlen létérdekeinkről van szó, a valóság óhajtását mindenki természetesnek tartja. Nem hiszem, hogy lenne, a ki jobban szeretné, ha őt csak a világ tartaná egészségesnek, de tényleg beteg volna, és hogy nem jobban kivánná, ha az egészség duzzasztaná ereit, habár mindenki aggódnék is nem tetsző külszine miatt. De már a belső dolgok tekintetében a valónak nincs ily nagy kelete. Igy például a jellem körül felmerülő téves eszméket könnyen lehetne helyreigazitani, ha mindenki komolyan meggondolná, hogy vajjon mi jobb, ha saját benső öntudatunk emel-e bennünket magasra, vagy csak a hatalom és sokaság? Mi jobb, ha lelkünk tényleg tiszta, vagy csak annak tartatik? Mi teszi szerencsésebbé az embert: mellünkön a kereszt-e, ha abban tövis van, vagy pedig megforditva, ha a kebel nyugodt, de kereszt nem disziti azt? Mi jobb, ha fülünkben folyton az éljenzés cseng, de szivünkben a halál honol; vagy pedig ha bensőnkben keresztényi béke, lelkünkben életvidorság lakozik, de azután kivülről környez bennünket csend?[2] Minden hiúságot és furfangot félretéve a valóra kell ennélfogva törekedni mindenben.[3] Jaj annak a nemzetnek is, mely nem a létező realitás s nem az idő által képzett tapasztalat útmutatása szerint kormányoztatik, hanem valami képzelet és phantasia sugallta emésztetlen theoriák és experimentumok szerinti zsarnokoskodásnak esik martalékul.[4] A belbecs a legelső, azután

A benső valóság.

[1] Por és sár 26. l.
[2] Világ 26.
[3] Világ 482
[4] Önismeret 105.

jön a jó hir, mely a belbecsnek habár néha kései, de bizonyos követője és következése.[1] Mert hir, vélemény, reputatio olyan, mint a mulékony köd és a lebbenő villany. Csak a realitásnak és valódiságnak van tartós értéke.[2] — A bitorlott reputatio köntöséből az igazság fuvó szele manapság csakhamar kivetkőzteti az embert. Azért szóvita helyett jobb lenne, ha tetti vitára kelnének a jó honpolgárok".[3]

A valósággal rokon fogalom az igazság. Erről a következőket mondja:

Igazság. „Tanítsák az anyák gyermekeiket, ha szeretik őket, már kis korukban igazságszeretetre, és a hazug szó gyűlöletére; mert hány vagyonosnak elszegényülésével, mennyi szerencsétlen könyárjával, hány megrepedt sziv néma fájdalmával tölti be a hazug szó és csalfa tett a világot? Az adott szó szentsége nélkül nincs bizalom a házasfelek, szeretők és barátok között, sőt az üzleti életben sem lehetséges az.[4] A szó szentsége azon biró, a ki uralkodó és nép között is itél, s ha az egyszer megsemmisül, hiába szól a törvény s minden rendtartás: a szerencsének vége. A szó szentsége az uralkodóban az, a mi az Istenben a tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság. Valamint a vallás és hit a legvadabb embert is összefűzi a Mindenhatóval, úgy köti a hűség és engedelmesség a
Hűség. polgárt igaz urához. És a házasfelek közt is mily becse van az olyan hűségnek, melyet őrizni kell? — Az igazság fűzi össze az embereket; tehát csak az igazságos érzésű társadalomban lehet igazi szilárdság.[5] — A mi nem az önhaszon hajhászásából, hanem tiszta szándékból ered, a mi igazán szép, ámbár sok akadálylyal küzd is eleinte, előbb-utóbb minden bizonynyal pártfogókra és méltatásra fog találni. És az igazság épp úgy lakhatik a szántó-vető kalibájában, mint ül a tanácsban és bátran tartózkodik a márvány-
Igazság a halál után. palotákban.[6] — A halál a legnagyobb engesztelő, mert a ki már nem lélekzik, az senkinek sincs útjában. Fényével, eré-

[1] Világ 523.
[2] Világ 522.
[3] Világ 483.
[4] Hitel 75.
[5] Hitel 159.
[6] Hitel 164.

nyeivel egy irigyet sem sért, előnyöket és hagyományt nem kaphat. Az elhunyt dicsérete, mely különösen korábbi ellenségének ajkáról szól, sok rövidlátót bámulatba ejt, pedig voltaképp az oly csillogó szinpadi korona, mely csak papirosból készült és igen olcsó. De ha az igazságot tekintjük a fődolognak, a minek helyességében alig lehet kételkedni, akkor az is áll, hogy többel tartozunk az élőknek, mint a halottaknak. Ha valaki gyalázatosan élt, miért ne volna szabad róla, ha igaz, megmondani a rosszat is? E nélkül elfogadható nemzeti és világtörténelem, melyből hasznos tanulságokat lehet meriteni, nem létezhetnék; sőt egyetlen oly életrajz is alig volna, melyet érdemes lenne elolvasni. Mi jutalma volna halála után annak a becsületes embernek, a kit életében elnyomtak, tán üldöztek s minden napját megkeseritették, ha a rosszul cselekvővel, az alacsony módon élttel, a ki itt éppen ezért kincsekkel volt elhalmozva és hatalommal felruházva, egyenlő dicséretet nyerne és igy vele hasonló sorsúvá lenne? Bölcs dolog volt a régi Egyiptomban, hogy a szokás holtuk után még a királyokról is itéletet mondatott. És van-e üdvösebb hatással valami a serdülő nemzedékre, mint ha naponként tapasztalja, hogy a rossznak, mikor már hatalmával nem védheti magát, nevéhez szenny és kárhozat tapad; ellenben a derék becse századokról századokra tisztábban fénylik akkor is, midőn a föld már régen elporlasztotta csontjait?[1]

A látszat.

Valamint télen az iszánkodó gyermekekre nincs veszedelmesebb a félvékony jégnél, mely őket csalogatja, azután meg leszakad alattuk: épp úgy az ország lakosainak legnagyobb részére a látszat a legveszedelmesebb, mert az igazsággal nem látszik annyira ellenkezni, mint a hazugság.[2] A legnagyobb igazságból maradandólag minden félre a legnagyobb haszon háramlik, valamint csak a természet törvényeinek kivánalmai szerint létrejött és fenntartott anyagi, erkölcsi és szellemi alkotás hordja magában a lehetőség, a siker és állandóság biztositékát. A legfőbb igazság tehát az egész világnak épp úgy, mint a mechanikának, egyaránt főaxiomája.

1 Hitel 198., 199.
2 Hitel 202.

Ha igazán helyest akarunk csinálni, alkalmazkodjunk a természet örök érvényű rendszabásaihoz. A nagy és jó nem tetszésünktől függ. Az sem izlésünk dolga, hogy a társadalmat és alkotmányt miként rendezzük be. Nem jószivűségünk kérdése az sem, hogy honfitársainkat és felebarátainkat támogatjuk, vagy emelni akarjuk-e. Ez azért igazságos és ennek gyakorlati szem előtt tartása azért kötelesség, mert a természet megdönthetlen szent törvényeinek teljesitése![1]

A büntetés.

A társadalomban födolog, hogy igazságtalanság büntetlenül ne történhessék. Ennek tudatára minden gyarló embernek szüksége van, mert az ember ember marad, akár hogy nevezzék és akár mily magas polczon álljon is.[2] — Rossz ember mindenütt van; azt keresse ki és sujtsa a törvény. Keresztény jóhiszeműségünkben minden emberről tegyük fel a jót; de üzleti dologban mindenkiről a legrosszabbat és senkiben ne bizzunk vaktában.[3] — Hogy visszaélések történnek, azon nincs mit megütközni; de az már nagy baj, ha megtorlatlanul történhetnék meg.[4] — A kemény törvény a becsületes emberre nézve nem büntetés, hanem ajándék, a féktelen és becstelenre pedig, a kit pártolni igazságtalanság, a legnagyobb szükség.[5]

A költészet.

Minden nagy tett végbevitelekor félre kell tenni az ábrándozást. A költészet csak akkor jöjjön azt dicsőiteni, midőn már sikere megvan.[6] — Kössük meg magunkat minden lehető emberi gyarlóságunk ellen; és a mint mi nem kivánunk mások kegyelmétől függeni, ne hozzunk abba a helyzetbe másokat sem.[7] — A való egyetlen biztos kalauza az emberiségnek.[8] — A bitorolt reputatio hamis fényében ragyogni a gyávák ismertető jele. Ezek nem arra fektetik a fősúlyt, hogy ők mik, hanem, hogy mit tartanak felőlük.[9] Az emberiségnek

A bitorolt hirnév.

[1] Hitel 253.
[2] Világ 214.
[3] Hitel 48. l.
[4] Világ 399.
[5] Világ 407.
[6] Világ 320.
[7] Világ 403.
[8] Világ 278.
[9] Világ 521.

mindenütt vannak ellenségei, de ezeknek nincs hatalmuk, hogy az igazságot örökre elnyomják.[1] — A magyar nemes azt mondja, hogy neki senkitől sem kell kegyelem, csak igazság, és ez jól van igy. De midőn tagadja, hogy a paraszt éppen igy szólhat, ez már nincsen jól.[2] Sok ember mód nélkül hosszú rőföt kiván magának, másnak pedig igen kurtával mér. Ez nem egyéb, mint a legdurvább igazságtalanság pirulást okozó példája.[3] A szégyen szégyene az, hogy valaki büntetlenül akarja sérteni azon törvényeket, melyek másokat a legirgalmatlanabbul sujtanak. Ez nemcsak a legnagyobb igazságtalanság, hanem az esztelenségek esztelensége is. Pedig a középénzeket elkezelő, az árvákat és gyámoltakat álnokul kijátszó, a tehetetlen parasztot kiszivó, a fegyvertelen idegent megtámadó nem ritkán teljes biztonságban jár közöttünk.[4] Ezen embereknek az önkény és igazságtalanság maszlaga a lételemök,[5] a miért bűnhödniök kell, mert az igazság idővel mindig a legelőnyösebbnek is bizonyul.[6] A gondviselés világositsa fel azért a magyarokat, hogy jogszolgáltatásuk alapja ne a véletlen, az irgalom vagy az indulatosság, hanem az igazság legyen.[7] — A ki embertársainak igaz barátja, annak az is fáj, a mi ezeknek fájdalmat okoz.[8] Tisztelet, becsület, de igazság is.[9] Élők közt tökéletes igazság azonban soha sincs; azért tudjunk várakozni reá. Bizom Istenben, hogy eljön még az az idő is, midőn az ártatlannak, bármily alacsony sorsú legyen, még a leghatalmasabbak részéről sem fog egy hajszála is büntetlenül meggörbülni.[10] De az igazat az igazság soha, tehát addig sem sértheti."

Az igazság a legelőnyösebb.

Az igazság kideritése azonban gondolkozás nélkül lehetetlen. Erről igy elmélkedik:

Gondolkozás.

[1] Stad. 116.
[2] Stad. 153.
[3] Stad. 154.
[4] Stad. 157.
[5] Stad. 165.
[6] Stad. 166.
[7] Stad 183.
[8] Stad. 191., 192.
[9] K. N. 99.
[10] Világ 105.

„Az élet gyakorlati mezején ki a nagyobb bölcs, vagy legalább magára és nem másra nézve leghasznavehetőbb egyén, az-e, kit egyre-másra mint papagályt rátanitottak, kinek azonban csak némán szabad gondolkozni, vagy az, ki sem írni, sem olvasni ugyan nem tud, a kinek gondolkozási tehetségét azonban el nem fojtották, a ki ehhez képest nyiltan mer gondolkozni, és ezen legfontosabb s leghasznosabb emberi foglalatosságban szabadon és váltig gyakorolhatja magát?[1] Mert, a ki a gondolkozásban gyakorolja magát, az igen sokat fog észrevenni, a mi egész legio tudós előtt, noha sokat tanult és mindegyre tanul is, vastag homályba burkolva lappang.[2] Valamint a téglavető csak akkor keresi meg mindennapi kenyerét, ha sikerrel dolgozik: úgy a szellemi munkás is csak akkor oldja meg problemáját, ha sikerrel gondolkozik.[3]

Megismerés.

De a megismerés hátramaradt társadalomban igen nehéz, mert ezt a szellemi erőltetés jobban fárasztja, mint a testi dolog. Pedig a mit az ember átlátni s megismerni nem tud, azt valamely apáról-fiúra öröklődő fátumnak hajlandó tulajdonitani, és okait önállóan nem kutatja.[4] — Szeretem saját érzéseimet és kivánataimat mások érzelmeinek és vágyainak kipuhatolásánál kalauzul használni, mert hiszen érzéseink és vágyaink némi árnyalatbeli különbséggel csaknem egyre mennek ki; hiszen emberi természetünk alapjában véve azonos."[5]

„A jó rend mindennek lelke. A renddel minden magától foly. A természet rendje is oly bámulatosan nagyszerű; érdemes belőle rendszeretet tanulni magán, egyesületi, társadalmi

Rendes tanulás.

és egész közéletünk számára. Már a tanulásnál is nagy hasznunkra válik az, midőn saját mesterségünk ismeretkörét felkaroljuk. Azonban tanulni rendesen és rendetlenül is lehet, és sokszor a nem tanulás többet használ, mint a rendetlen tanulás. A ki rendetlenül és minden rendszer nélkül tanul, összezavarja az ember főtehetségeinek, a képzeletnek, az emlékezetnek és itéletnek egymáshoz való észszerű viszonyát. Ha az ember egyikében ezen tehetségeknek kiválóan képezi

[1] Önismeret 164., 165.
[2] Önismeret, 207.
[3] Önismeret, 93.
[4] Hitel 108.
[5] Stadium 203.

magát s hatalmat ad egynek maga felett, akkor a másik két tehetsége minden valószinűség szerint nagy mértékben csökken, vagy erőszakos csorbulást szenved. Pedig e tehetségek egyensúlya teremti meg az egész embert; nem kell azért a koponyát sem ábrándos képekkel, sem emlézett holt anyaggal túlterhelni, sem az ítélő tehetséget jobban megeröltetni, mintsem ruganyosságával összefér. Tanulni pedig nemcsak a a könyvekből, nyomtatványokból s a multból lehet, hanem az emberektől társas érintkezés közben és a természet nagy ölén is, mely nyitott könyv. Sőt saját gondolataink rendezéséből is nagyon sokat lehet tanulni. De tanulni életünk végeig mindig kell, mert bármennyit tanultunk és tudunk is, az, a mit ismeretben magunkénak mondhatunk, csak egy kis világító s elenyésző szikra azon roppant homályhoz, a mely az általunk legfeljebb csak sejtettek, vagy még nem is sejtettek óriási tömegét boritja.[1]

A természetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján a legbizonyosabban találjuk fel a szükséges tudnivalókat is. Így sokszor többet tanulunk, mint ha egész könyvtárakat olvasnánk el. Nem a sok tanulás, sőt nem is a nagy tudomány teszi az embert okossá, hanem az ismeretek megemésztése. Ezt lépten-nyomon tapasztalhatni nálunk is. Hány parasztgazda találkozik itt, a ki miveletlen okosságával sok tudákosnak eszén túltesz és túljár. Az ily egyének a semmiből is vagyont teremtenek, mig a csak-tanult, ha vagyonba születik is bele, gyakran megélni sem tud. **Igazi tudás.**

A bölcs, akár hova vinné is őt sorsa, sehol sem úsznék a víz ellen; de nem is hosszában a víz sodrával, mint a lelketlen fa, mivel az első esetben elfuladna, a másikban pedig soha sem érne partot, hanem azon kikötőhelyek felé tartana, melyekben a kifáradt utazó bátran megnyughatik, és a minőket a bölcs Senegal partjain épp úgy, mint Kotzebue öblében fel tud találni.[2] — A mi eddig jónak bizonyult, az éppen azért ma tán már csak meglehetős, sőt utóbb még káros is lehet. Minden előre, vagy hátra megy a világon. Ha pénzünket elköltöttük és újat nem szereztünk, abból, mivel eddig költöt- **Alkalmazkodás.**

[1] Hitel 57—58. ll.
[2] Hitel, 77.

tünk, nem foly, hogy tovább is költsünk. Abból, hogy fiatalságunkban sokat lovagoltunk, nem következik, hogy 80 éves korunkban is ugyanazt tegyük. Ha kocsinkon egyszer baj nélkül eljutottunk Cadixba, éppen ezért ugyanazzal a kocsival nem kelhetünk útra Irkutsk felé, hacsak a kocsit ki nem javíttatjuk, s a vén postalovakat ki nem mustráljuk.[1]

Önismeret.

„Ismerd meg magad", a bölcseségnek embernél és nemzetnél ez az első szabálya, melynek, ha életünk folyását jól megfigyeljük, úgy fogjuk tapasztalni, mindennapi foglalatosságink közepett közönségesen elmulasztjuk hasznát venni. Mert az önismeret igazán hasznos csak úgy lehet, ha körülményeinket is kellőleg megismerjük. A ki testi és lelki tulajdonságait, de e mellett nemzetiségét, hazáját és honfitársait, öszeköttetéseit, szüleit, rokonait, gyermekeit, ha vannak; barátait, szerelmét, ismerőseit, vagyoni és kereseti viszonyait a lehető legjobban, a mint agyvelejének ereje csak engedi, megismeri, annak, hogy bölcsen járjon el, tökéletesen elegendő egyszerű házi eszének útmutatásait híven követni.[2] — Minden élő lénynek s ekképp az embernek is van valami hivatása, bizonyos rendeltetése, melynek körén kivül Istentől nyert erejét, sajátságait és tökélyét egész mértékben, egész kiterjedésben soha és sehol sem gyakorolhatja. De sajnos, ezer közt tán egyet-kettőt látunk csak, sőt néha egyet sem, a ki azon a téren forog, melyen ő mester lehetne. — Alárendelt hatáskörökben hány egyén létezik, a kiben oly tehetség lappang, mely a nemzet élén csodákat mivelhetne. — Viszont nem egy magas polczon álló államférfit látunk, a ki inkább szabó műhelyben lelhetné fel az Istentől neki rendelt működési körét.[3] — Valódi önismeretet csak úgy szerezhetni, ha azt az illető minden nap, sőt minden órában keresi, és kutatja, hogy ő vajjon miféle és micsoda emberi teremtmény?[4] — A szép, jó, igaz, nemes és dicsőnek szorgos keresése mindenütt és mindenkor jellemzi az emberek és nemzetek magas műveltségének fokát. Magam, honosim és hazám számára tükröt késziteni, mely-

[1] Hitel 219.
[2] Hitel 27.
[3] Önismeret 3—4.
[4] Ö. i. 11.

-ben igazi valónkat megláthassam én és megláthassák ők, mióta gondolkozva élek, szüntelenül foglalatosságomat képezte.[1]

Az önismeretnek hatása mindig nagyon áldásos. A mellett nehéz a félrevezethetés. Azok a hatalmak, melyek Magyarországot dúlni akarták és azután dúlták is, inkább a hizelkedésnek, mint a valónak szózatát használták. Mert a ki hóditani, elfogni, rabbá tenni akar, biztosabban jut czélhoz, ha tömjénez, mézet nyujt, s virágokkal füzi békóinkat körül, mint ha a majdnem mindig annyira ijesztő valóval akarná a sziveket megnyerni. Így történt, hogy a magyar hizelkedéshez szokott, magát sokban túlbecsüli, gyakorta gőgös és hiú, s az igaz, egyenes szótól elszokott.[2]

A legtöbb ember annak, a mi távol van, és a mit csak nehezen közelíthet meg, gyakran több fontosságot és értéket tulajdonit, mint az megérdemelné. Arra ellenben, a mi házájában, közvetlen közelében jól megismerhető, nem figyel eléggé.[3] Pedig mindenekelőtt önismerettel és körülményeink ismeretével kell birnunk, de tárgyilagos módon, hiúság nélkül. Ez vajmi nehéz,[4] mert eszünket minden szenvedelem nélkül kell használnunk.[5]

Az önismeret megkönnyiti az emberismeretet. Azzal birva, tisztán álland előttünk, hogy az emberek magukban és szerencséjökben felette biznak. A mások után való törekvésben és a vetélkedésben sok jó erő vész el czéltalanul, de számos hasznos és becses dolog is keletkezik belőle. A jutalom kilátásba helyezése oly mesterséges rúgó, mely sok mindent mozgásba hoz. Azt tehát Isten áldásának kell tekinteni.[6] Helyesen a régieket nem lehet másként követni, mint abban, a mit akkor cselekedtek, midőn oly idősek voltak, mint a minők mi vagyunk ma. Előbb az alsó iskolát kell végezni, azután a magasbakat. Csakhogy a jobb rendszer alkalmazása és az elhagyott régi hiánya is zavart okoz és kellemetlenséggel jár,

Emberismeret és vetélkedés.

[1] Stad. 2.
[2] Stad. 3.
[3] Írott naplója 1818. évi július 20-áról.
[4] K. N. 66.
[5] K. N. 82.
[6] Hitel 150.

épp úgy, mint mikor egy azelőtt rendetlenül élt ember egyszerre csak rendesen kezd élni.[1]

Ritka dolog, hogy az emberek teljesen hidegvérrel ítéljenek s különböztessék meg a jót a rossztól, a szépet a rúttól, és úgy mérlegeljenek, hogy a hová a túlsúly dől, azt fogadják el, vagy vessék vissza. Ritka a tiszta látású ember. Az egyiket ostobasága, a másikat tudatlansága, a tapasztalat hiánya s elfogultsága, vagy előítélete teszi képtelenné a tiszta látásra. Sokan a saját becses személyökkel annyira el vannak telve, és vele a közjó útjába úgy állanak, hogy azt ők a saját árnyékuk miatt maguk sem láthatják soha.[2]

Valamint a dajka nem óvhatja meg néha a kisdedet az elbukástól, de az végre maga-magát fogja megóvni, ha már többször fájdalmasan bukott; úgy sem iskola, sem tanító, sem könyv, sem szülei vagy jóakarói tanács nem képes a serdülő, a megnőtt és megérett feje fölül elhárítani azt a sok veszélyt, mely a halandót mindenben környezi; s a mit a tapasztalásért fizetni és szenvedni kénytelen többé-kevésbbé minden ember.[3] Többé-kevésbbé minden ifjúnál az önmegismerési folyamat, vagyis a tapasztalat tulajdonképp csak akkor fog kezdődni, mikor már valami szembeötlőbb baj történt vele; valamint a kisded is csak akkor fog félni a tűztől, mikor már megperzselte magát, és a szamár is csak akkor lesz kevésbbé szamár, mikor a jégen már egyszer jól elsikamlott és derekasan megüttötte magát. De mindenkire nézve kivánatos, hogy ezen megismerési időpont nála ne akkor álljon be, mikor már késő.[4]

Önálló-ság.

Az ember legszebb dísze és rejtetten működve is a legtöbb erény kútfeje a férfiúi öntudat és önbecsérzet. Nagy hibát követ el, a ki embertársaiban azt sérti. De nemcsak az teszi ezt, a ki őket megtámadja, hanem az is, a ki helyettök gondolkozik és dolgozik, mert így azok alapját ingatja meg. Embertársainak azért csak az valóban jó és hű barátja, a ki lelki és testi erőiket fejleszteni igyekszik, s előmenetelökre

[1] Hitel 115.
[2] Hitel 188.
[3] Önismeret 29.
[4] Önismeret 34.

módot adván, így szól közülök mindenikhez: „Fáradozzál s s magad légy jobblétednek szerzője."[1] Honunkban mindenütt van elég javítni való, s mocsaraink és poraink között ezentúl is örökké senyvedni fogunk, ha idegen kéztől, vagy csodától várjuk a segitséget; holott nemzeti szellemünk ruganyossága által ösztönöztetve, semmi egyébben nem kellene biznunk, mint saját értelmünkben és kezeink munkájában.[2] Pedig az emberi hiúság mindig talál utat és módot arra, hogy valamely ügy sikertelenségének okát soha, vagy csak ritkán keressük saját restségünkben, tudatlanságunkban, ügyetlenségünkben, hiányos combinatiónkban, állhatatlanságunkban; hanem inkább körülményeink mostohaságában, a hatalom nyomásában, a velünk, vagy alattunk dolgozók kajánságában és rosszakaratában, az ellenséges elemekben, a balsorsban és boldogtalan csillagzatunkban.[3]

Nincs oly bölcs a világon, a ki még igen sok hasznossal ne gyarapithatná tudományát, de viszont alig van oly tudatlan a földkerekségen, a kitől egyet-mást ne lehetne haszonnal tanulni. — Minden jobb lelkü ember vágyat hord keblében, hogy magán, felebarátain s mindenen, a mi körülötte van, javitson. Minden időben volt, van és lesz panasz; de ez különbözik a javitási vágytól, mert míg amaz az elégedetlenségből, ez utóbbi az emberbaráti —, a hazaszeretetből és a tökéleteshez való természetes és nemes vonzódásból ered.[4] Belbecs.

A belbecs érzete büszkeséggel jár, a nemes büszkeség meg inkább rongyban jár és száraz kenyeret rág, mintsem azzal élne, a mi nem az övé.[5] Van, a ki független lehetne, és magát mégis oly helyzetbe juttatja, hogy sok hijábavaló embert, a ki szolgája lehetne, s a kit bensőleg megvet, süvegelni és előtte hajlongani kénytelen. Az ilyen hiú ember gyengiti és lefokozza magát, mert voltaképp minden és mindenki csak a fölénynek enged, legyen az erkölcsi, vagy physikai felsőbbség.[6]

[1] Világ 326.
[2] Világ 329.
[3] Világ 332., 333.
[4] Hitel előszava.
[5] Hitel 67.
[6] Hitel 67.

A mire minden, bármi által előkelő állásúnak törekedni kell, az oly kiválóság, mely voltaképp a legszelídebb, de egyszersmind a legellenállhatatlanabb hatalom, a melynek engedelmeskedni tanácsosabb, mint neki parancsolni akarni. Ilyenek a vén fő fiatal vállakon, az ellenségtől nyert sebek helyei, vagy a mi ezzel felér, a beható komoly vizsgálódás s a tudomány redőzetes benyomásai a homlokon, a jobbágyok szeretete, a polgártársak ragaszkodása és a külföld becsülése. De a legmagasabb czím az erényes polgáré, a ki idő, ész és pénzbeli tehetsége szerint forró érzelemmel és állhatatos kitartással járul a közjó előmozdításához.[1] — A földön dicsőbb álláspont nincs, mint a lelki függetlenség az a foka, melyre az ember erkölcsi ereje és tisztasága által léphet.[2] Lelkét mindenki magasbra helyezi mint testét, s ez így jól van, ennek így kell lenni; ezt még az olyan sem vonja kétségbe, a kinek a teste úr, lelke pedig rabszolga.[3] Egyeseknél tehát úgy, mint nemzeteknél a belbecsre való törekvésnek meg kell előzni a jó hír utáni szomjat.

A lelki függetlenség.

A belbecscsel arányban áll a lelki függetlenség, mely mindenkinél a megelégedés alapját képezi. És ha van férfiúhoz illő és méltó foglalatosság, az bizonynyal nem a mindennapi aprólékos örömök után való futkosás és a felületes látszat hajhászata, melynél fogva köntöseinkre paszomány, vagy a hozzánk intézett levelekre hosszabb czimek tűzhetését tekintjük czélnak, hanem a lelkünk függetlenítésére irányuló törekvés tartandó annak.[4] E földön mindenki remény és félelem közt hánykódik s űz valamely mesterséget, vagy fáradozik valamiben, és minden állásnak meg vannak nagy előnyei és hátrányai. A király hatalmasabb és vagyonosabb, de a szántóvető rendszerint egészségesebb; a tudósnak sokkal több az ismerete, de szolgája valószinűleg szebb szinben látja a világot; a gazdagnak több a pénze, de a szegény keble fogékonyabb az öröm érzésének befogadására. Az első pezsgőborban is megfürödhetik; de az utóbbinak talán a közönséges sör,

[1] Hitel 183.
[2] Világ 264.
[3] Világ 266.
[4] Világ 52.

sőt a tiszta víz is jobban esik. Ha minden kellemest és kellemetlent mérlegbe vetünk, valószinű, hogy az élet azon állapotában létezik legtöbb megelégedés, melyben — Byron szerint — az Alpesek parasztja él, a kinek szerény erényei, vendégszerető otthona, türelmes, kegyes, büszke és szabad lelke van. Öntisztelete ártatlan gondolatokra van oltva; napját az egészséges élet és éjjeleit az egészséges álom jellemzi; fáradalmait méltóságosakká sokszor veszélyes voltuk teszi; de azok bűntől mentesek. Reményei a vidám öregség és a nyugalmas sir, kereszttel és virágfüzérrel zöld hantjai felett, és siriratul unokáinak szeretete. Ennek a lelki függetlenségen alapuló megelégedésnek négy főfeltétele van: a tiszta lelkiismeret, az élni tudás, az egészség és a vagyoni rend.[1] De ha valamenyi osztályban széttekintünk, vajjon lelkileg valóban függetlent hányat fogunk találni? Hány mer alattvalói, hü, alázatos, de egyszersmind férfias önérzettel — ha arra joga van — a királyi szék elé lépni és az ország boldogulásának feltételeit ott bátran feltárni? Ki mer viszont a tiszta lelkiismeret nemes bátorságával a hazai előitéletek áramlatával szembeszállani, s honfitársait ott támadni meg, a hol, mint a nyavalya fészkén a vágás, az a legkinzóbb? Van-e, a kiben elég erő találtatnék a rágalom, a megsértett érdek és hiúság fellázadását kiállani?[2]

Az ember, akárki mit mond, még sem más, mint test és lélek, és csak akkor lehet boldog, ha úgy az egyiknek, mint a másiknak szükségei és kivánságai kielégittetnek. Szánalomra méltó, a ki szép, nagy dolgok s az erény szemléleténél soha fel nem hevült, s midőn a távol messzeségből visszatérvén, megint szülőföldére lépett, ott soha örömkönnyeket nem sirt. De szánalomra méltó az is, a ki elfeledvén, hogy ő csak ember, folyton a múzsák közt az Olympuson tölti életét, házánál pedig rendetlenség, szegénység s ezek által elaljasodás uralkodik.[3]

A legfüggetlenebb ember az lenne, a ki nem szorulna senki tanácsára és segitségére, szervezete őt semmiféle mun- *A legfüggetlenebb ember.*

[1] Világ 52—54.
[2] Világ 73—74.
[3] Lovakról 241.

kálkodásai közben nem hátráltatná, s a kinek szükségei mindig kisebbek, mint anyagi tehetsége, továbbá a multban sem követett el semmit, a mit később megbánt volna. A legfüggőbb ellenben az, a ki semmit sem tud, alig képes magától mozdulni, a kinek szükségei fizetőképességét fölülmulják, s a ki a multban elkövetett sok hibái következtében abba szivszorongás nélkül nem tekinthet vissza. Tehát a lelki függetlenségnek, mely, mint semmiféle emberi tulajdonság, tökéletes nem lehet, elfogadható mértéke a megelégedés és a kebelnek belső csendje. — Ha a fennebb emlitett négy feltétel egyike valamely különben szerencsésebb helyzetű egyénnél nincsen meg, akkor ő nem lesz független; ellenben a legnagyobb lelki függetlenséget érheti el még a közkatona is, ha rossz fát nem tesz a tűzre; ha egyszerű foglalatosságának teendőit emberül tudja végezni; ha ébrenlétének órái még erős munkaközben is kellemesen telnek; ha álma nyugodt és zsoldja életmódjához képest elégséges. A tökély azonban mindenütt elkerüli az embert. A tökéletes országlás, a tökéletes társaság és házirend, a tökéletes gazdaság és kereskedelmi rendszer mind megannyi chimérák. — A keserűségtől mentes sors nem emberi állapot. Megelégedésre törekvő vágyaink tárgya tehát ne a teljes boldogság, hanem csak a lehető legnagyobb lelki függetlenség legyen. Irigylésre méltónak mondhatni azt, a ki ezt eléri, s boldognak azt az országot, melyben a polgárok nagyobb része méltán örülhet létének. És vigasztaló lehet az emberre nézve az, hogy mindenkinek minden pillanattól kezdve módjában áll munkálkodni lelki függetlenségén. — Mert hiszen a legnagyobb bűnös is javulhat, a legvénebb tudatlan is tanulhat még valamit, a legbetegebb is hátat fordíthat még egyidőre a koporsónak s a legtékozlóbb is észre térhet. De az ily fordulatok egyszerre és rögtönözve ritkán történnek. Hanem önismerettel s buzgó törekvéssel mindig, minden életkörülményben megmarad még a javulásnak valamelyes reménye.

Az egészség.

Az egészség szervezetünk épségében és annak a lélekkel való összhangjában áll. — Ámbár sokat határoz, hogy

[1] Világ 60.
[1] Világ 62.

szüleink mily testalkattal és egészséggel birtak, továbbá, hogy bennünket is miképp neveltek első életéveink alatt, az egészség fenntartása mindazonáltal nem kis mértékben minmagunktól függ. — Csaknem hihetetlen, hogy lelki erőnknek testünk állapotára mily befolyása van, s hogy ez, ha akarjuk és okosan, mértékletesen bánunk vele, józan életmód mellett mennyi viszontagságot, fáradalmat és sanyarúságot birhat el. — De a mozgásban is tartson az ember mértéket, és soha el ne feledje, hogy sem nem gőzmozdony, sem nem gyár, mely ki nem dől. Nem is postaló, mely szegényke, ha elvész is, még nem különös kár, és mindenesetre hivatása körében vész el. — Testi erőnk alapja a lelkinek, és a bátorság horgonya is abba kapaszkodik.[1] Mig tehát élünk, testünk tökéletesbitésére szintúgy kell ügyelnünk, mint lelkünkére, mert néha minden lelki erőnk elégtelen arra, hogy a testi hibánk, vagy betegségünk által előidézett kedvtelenséget, vagy rossz hangulatot legyőzhesse[2] Az egészséges idegrendszer mellett az emberek nemcsak jobban érzik magukat, hanem lelkileg is erősebbek.

Ha némely tárgyakban mások nagyon megelőznek bennünket, azért ne csüggedjünk el. Az eltökélt akarat s kivált az állhatatosság, ezen legritkább erény, mindent lehetővé tesz, minden czélt elér s minden akadályon diadalmaskodik. Az állandó erős akarat a tenger szélvészei között is újvilágot talál; a hegyekre vízfolyásokat visz fel, megvasalt utakon hordja a haza feleslegét a tengerek ölébe, s a Temze mély feneke alatt száraz, bátorságos átjárót készit. De mindig jól készüljünk fel a küzdelemre. Mit gondolnánk arról a hadvezérről, a ki derék bajnokait tompa és romlott fegyverekkel vezetné az ellenséges sereg közepébe?[3]

Akarat és kitartás.

Mindazon számtalan élvezeteket, melyekkel a teremtő az emberi nemet megajándékozta, bizonyosan nem azért alkotá, hogy az ember azokat, mint a paradicsomi almát, csak nézze, bámulja, de hozzá ne nyuljon; hanem, hogy azokat észszerűen élvezze és vidorul költse el a világ kincseit.[4]

[1] Írott naplói III. 4.
[2] Írott naplói 1819. máj.
[3] Lovakról 93. l.
[4] Önismeret 60.

A szeretet és szerelem.

A természet legszebb köteléke: a szeretet. A szeretetből nagy tettek, nagy elhatározások származnak. Ha a szülők gyermekeiket igazán szeretik, nem fogják engedni, hogy azok, különösen pedig fiaik, nevöknek újabb díszt ne adjanak, s főleg az anyák, ha nemes irányban nevelvék, nem külsőségekre és haszontalanságokra, hanem komoly, nagy törekvésekre fogják gyermekeiket oktatni.[1]

A nemünket fenntartani égő vágynak, a szerelemnek mennyei érzelme mennyi halhatatlan tettek valódi kútfeje volt, s a házi boldogság szelid melege ezen eleinte kínzó lángnak az eredménye. A szeretet tartja össze az állati embereket is rendezettebb társadalomban. Sőt Istennek a mindenséget is az állati szükségek kielégitésére czélzó törekvéseink emelkedett szelleme által tetszett összefűzni.[2]

Az emberi élet nagy világ. Annak nyilvánulásai közt előkelő helyet foglal el az összhang. Mint a nagy természetben, úgy az emberben is az összhang a tökély feltétele.

A tökéletes ember.

A kitünő testi erő manapság magában véve nem valami irigylésre méltó elsőség, legfőképp azért, mert a testnek rendkívüli ereje általán véve felette alárendelt elmebeli tehetséggel szokott járni, mintha mind testi, mind lelki erőben a halandó ember nem lehetne egyszerre kitünő. — Azért a testgyakorlatok túlzását sok a közönségesnél mélyebben gondolkodó azon okból nem helyesli, sőt felette veszélyesnek tartja, mivel a testnek szerfeletti erősitése rendszerint a léleknek kifejlesztését hátralöki, és, mint számtalan kézzelfogható eset bizonyitja, minden magasb szellemi felemelkedésnek útjában áll.[3] De általában a korai nevelés, gyakorlat, idomitás — mesterség és tudomány által — szinte csodáig kiképezheti az embert. Hanem az emberek közvéleményében hasonlíthatatlanul magasabban áll a legrútabb emberi egyén, a kiben szép a lélek, mint az emberi testnek legfényesebb példánya, a kinek lelke csorbult. Továbbá az is bizonyos, hogy számtalan vajmi csúf testű egyéniség van, a ki igen jó ember, holott sok szépnél-szebb egyéniség igazán semmire-

[1] Hitel 74.
[2] Világ 49, 50
[3] Önismeret 23., 24.

való. A tökéletes, az eszményi ember azonban nemcsak lelkileg dicső, de testileg is szép. — A szép testben a lélek is szebb lesz, mint a hibás testben, mert egyedül a test és lélek harmoniája által éri el a halandó földi létének legmagasabb lépcsőjét. A lelki szépség némileg ugyanis a testi erőt és a testi egészséget is feltételezi. Az erős, egészséges ember általán véve, noha itt is, mint mindenütt, vannak kivételek, lelkileg is szebb és jobb, mint a gyenge és nyavalygó [1]

Valamint oktatás által a lelket, úgy czélirányos gymnastika által a testet is mód nélkül erősithetni.[2]

Ha a képirót, legyen bár a legügyesebb, meghivják oly egyéniséghez, kit soha sem látott, hogy azt tüstént fesse le, és azután a deszkára, vagy vászonra kent másolat lelketlen gyári készitményhez hasonlit: ezen egy cseppet se csodálkozzunk, mert ez nem is lehetett másképpen, hiszen mindenhez idő, gyakorlat és készület szükséges.[3]

A józan ész is jóváhagyja azt a felfogást, mely szerint a tökélyesbülés eszméje velünk született, és annak csirája mélyen gyökeredzik természetünkben. A müveltség Ázsiában vette eredetét, onnan Afrikába, onnan tovább Európába költözött; időjártával pedig úgy látszik Amerika felé fogja útját venni.[4] Nem volt-e nemzetiségünk már szinte eltörülve a földszinéről s fővárosunk csak nehány évvel is ezelőtt nem-e majdnem elmerülve a rondaságban? Bizonyos, hogy mind a két irányban rövid idő alatt sok történt. Azonban mennyi idő veszett el hiába, mert eljárásunk alapja nem a nemzetiség, főeszköze nem a lehető legnagyobb értelmesség, és módja nem a legnagyobb józanság volt? De türelemre is van szükségünk. Mindennek kifejlődéséhez idő kell. Az időn nem diadalmaskodhatunk; de azt jobban használhatjuk fel, mint eddig.[5] — A haladásnak a szerencsétlen eszméknél is, mivel azok mivolta csakhamar kitünik, sokkal nagyobb ellensége az eszmezavar.[6] — Minden népnek magán és közszükségeit

A haladás.

[1] Önismeret 197.
[2] Önismeret 27.
[3] Önismeret 23.
[4] Hitel 128.
[5] Világ 105.
[6] Világ 221.

haladottságának foka állapítja meg, és attól függ, hogy józanul mit kivánhat. Vannak népek, melyeknél a sajtószabadság és miniszteri felelősség még igen korai dolgok, mivel azokra is érni kell![1] — Hazánknak, mely Európa védelmének terhét oly sokáig viselte, arravalónak kell lenni az igazán európai polgári életre is. És ha nem az, mindenki bűnös, a ki haladásának valaha útját állotta, és azokat a sújtoló Nemesis karja ivadékaikban is el fogja érni, mert az mindenütt megjelenik, a hol ember embert üldöz.[2] — A közlekedés javulásának előnyeit első sorban a nemesség élvezi; helyes igazságos, hogy fizessen is érte, mert hiszen, ha oly utat, mely azelőtt 10—12 napba került, ma egy-két nap alatt megtehetni, már csak itt 10 napot nyer vele.[3] De valamint az egész világegyetemben minden csak lassan fejlődik nagyobb tökélyre, a törvények szelleme is csak lassan érheti el azt a fokot, melyen az ember egyedül várhatja boldogulását és biztonságát.[4] — A változatlanság eszméje a legnagyobb csapás, mely még a világegyetem rendjét is romba döntené, mert lassú, de folytonos változások ott is vannak.[5] Jelszava mindig a haladás volt és lesz egész sírjáig; de a józan haladásé.[6]

A haladásnak ugyanis, miként a haza oltárára tett áldozatnak, okszerűnek kell lenni. A józan haladás az, ha az ember jó úton, a hol nincs akadály, sebesen vágtat, a rossz, nehéz utakon lassú lépésben, a tévutakon pedig sehogy sem megyen előre.[7]

A természettel az ember szünet nélkül harczban áll. A Mindenható csak némely kiválasztottjának engedi meg azon titokba tekinteni, melyeknél fogva bölcseségével mind azt felkeresi, javítja, és nemesíti, a mi nemünk boldogságára hathatósan befoly.[9] Lesz bizonyosan egy jövendő, midőn azt senki sem fogja csodálni többé, a mit a mai világ lehetet-

[1] Stadium 23.
[2] Stadium 117.
[3] Stadium 225.
[4] Stad. 257.
[5] Stad. 269.
[6] K. N. 124.
[7] K. N. 124., 125., 126.
[8] Lovak 122.

lennek és képtelennek tart. Bámulatra méltó az a kis emberi velő. — Nevetséges felfuvalkodás azt állitani, hogy az ember egy bizonyos valaki által megjelölt határon túl nem emelkedhetik.

A nép csak beszélni tud: ritka az, a ki cselekszik.[1] Pedig a mozgás, a nyomás és ellennyomás, tehát a cselekvés tartja fenn a mindenség összhangját is.[2] Némely embernek az egész esze abban áll, hogy soha semmi újat nem próbál; és minden kisérletről már előre meg tudja jósolni, hogy bizony az nem fog menni. Mivel új dolgot ritkán lehet egyszerre jól végrehajtani, az ily prófétának többször van igaza, mint nem; azért a sokaságnál nagy hitele szokott lenni. Az ily emberek azonban gyakran képezik a haladás nagy akadályait. Valóban érdeme van tehát annak, a ki előljárva megtöri a jeget.[3] Mert minden maradandó előbbre megyen és feljebb emelkedik e világon.[4] — Az időt haladásában meg nem állithatjuk s az a kiváltságok rovására a szabadság felé visz bennünket. De nem nagy előmeneteli vágyat mutat azon vigasztalás, melyet érezni szoktak sokan, ha maguk mögött még hátrább látnak mást; ellenben a lelkesebb emberek s nemzetek ismertető jele a legelsők közé való törekvés. „Nekünk magyaroknak nem illik abban büszkélkednünk, ha feljebb-állunk egy kissé, mint némely más, keverék nép, hanem bizony ideje volna valahára már előbbkelő nemzetekkel lépnünk versenygyepre.“[5]

De haladás közben, a ki erejében, vagy egészségében kellő önismeret nélkül túlságosan bizik, többnyire elmulasztja, a mi annak fenntartására természet szerint szükséges; holott a gyengébb életmódja és ügyessége által testi és lelki összhangját sokkal tovább képes fenntartani. — Van sok mód és fogás, melylyel a gyenge tehetséget is megkétszerezhetni. Az erős akarat sokszor a halálnak is ellenáll, a nyúlszív pedig már jóval a halál előtt megszűnik dobogni.[6] Óvatosság.

[1] Lov. 170.
[2] Lov. 162.
[3] Lovak 170.
[4] Hitel, 128.
[5] Por és Sár, 12. l.
[6] Világ 59.

Praedestinatio.

Igazi köre az embernek mindig csak az, melyre születve van. A mennyire csak lehet, mindenki azon helyre állittassék, melyen legtöbb jót és hasznosat művelhet. Valamely nemzetnek valódi súlyát és becsét az határozza el leginkább, hogy lehetőleg kevés tagja kalandozzék hasztalanul, sőt károsan a maga igazi szféráján kívül, hanem mindegyik azon körben működjék, melynek talpraesett kitöltésében ő legtöbb isteni szikrával bír.[1] És ha csak lehet, maradjon mindenki annál, a mihez legtöbb tehetsége van. — A szellemi javak előállitása a tanultak és eszesek kötelessége, a kedély ápolása a nőké, a testi munka a nemzet nagy részeé, a melyért azonban a magasb osztályoknak szükséges gondolkozni és helyes vezetést biztositani részökre.[2]

A tehetségek bátoritása.

A tehetségek és társadalmi állás szerint is mások az egyesek feladatai. Némelyeknek dolgoztatni, másoknak dolgozni, a részleteket is elvégezni, ismét másoknak a részeket összefoglalni és a felosztott munkát egyesiteni kötelessége.[3]

Bátoritani kell a tehetségeket. Ezek oly becsesek, hogy birálataink által is nevelni, buzditani s nem elnyomni és elkedvetleniteni kell azokat. A feddő hangú korholással a mi kisded társadalmunkban a fejledező tehetségek csiráit is elfojthatjuk. Tehát a birálatban is bizonyos mérséklet és kimélet alkalmazandó.[4]

A sokaság mindig készebb a balitéleteket, mint a józanokat befogadni, és sokszor azután ezer bölcs alig képes kijavitani az egy botor által elrontott dolgot.[5] Pedig az emberi köny és embervér égbe kiált, s a ki ilyeneket készakarva, vagy vezérkedési viszketegből ont, az egyaránt bűnös.[6]

A szellem.

A testnek világa mellett a lelkének is vannak törvényei. Ilyen például az a tétel, hogy nem minden ember boldog, a ki jóllakott, s hogy a kinek ruhája és hajléka van, bár sokan annak tartják, esetleg még messze van attól a megelégedéstől, melyet elérni mindenki törekszik. Vannak emberek, a kiket

[1] Önismeret 27.
[2] Világ 144.
[3] Világ 58.
[4] Világ XXX.
[5] Világ 128.
[6] Kelet Népe 173.

az állati szükségek kielégitése mintegy megnyugtat; de szánakozásra méltó az, a kinek lelke szellemi és erkölcsi táplálékot nem kiván. Azonban mi sem magasabb lelkek, sem állatok nem vagyunk, hanem emberek; éljünk azért testi, szellemi és erkölcsi szükségeink arányos kielégitésének. Csakhogy halhatatlan részünk soha se váljék rabbá, s ha bennünk valaminek hátramaradni és veszni kell, akkor veszszen inkább az anyag.[1]

Léleknek a testtel szoros egybehangzása képezi a tökéletes élet és a megelégedés alapját. Azok teljes elválása a halál; csak az birja testét és lelkét igazán jól, a ki egyiknek is, másiknak is minden lehető táplálékával bővelkedik.[2] De az ész legyőzi a testet.[3] Gondoskodásával többet győz a lelkileg, mint a testileg erős. Ha személyünk nem tetszetős, ha lábunk csonka, hátunk görbe, fülünk nagy, pótoljuk ezen hibáinkat kellemességünk, jó szivünk, nemes gondolkodásunk és egyenes jellemünk által.

Csak a bölcseséget nem lehet pótolni.[4] A bölcseség mindig erő és szerencse,[5] mert lelki erőnk nagy befolyással bir testi állapotunkra is. Mennyi viszontagságot, sanyarúságot bir el a leggyöngébb test is mérséklet, józan életmód, folytonos vigyázat és óvakodás mellett. Nincs oly erős és egészséges ember, a kin a gyengébb, de egészsgére ügyelő s erejét okos mérséklettel használó végre ki ne foghatna.[6] Az anyag csak eszköze,[7] de fontos eszköze a szellemi fejlődésnek.[8]

Az idő szelleme minket is visz, s a valódi fölvilágosultság áldást deríthet honunkra. Csak a fejetlenségtől óvakodjunk. Szivemnek legfőbb vágya az, hogy midőn az egész világ háborog, nemzetem ne kivánjon más lenni, mint magyar, erős és hű.[9]

[1] Hitel 61—62.
[2] Hitel 63.
[3] Hitel 72.
[4] Hitel 121.
[5] Hitel 241.
[6] Világ 89.
[7] Világ 200.
[8] Világ 211.
[9] Világ 283.

Minden haladásnak előföltétele, alapköve és kútfeje szerintem, egyenest kimondom: a nemzeti értelem minél nagyobb mérvű kifejlődése, melyből a nemzetiség és honszeretet, a közszellem és polgári erény, a közboldogság és nemzeti üdv fakad.[1] Bár világosabban tudnám magam kifejezni![2]

Érdem. Embertársainkat egyedül tiszteletre vagyunk képesek kényszeríteni, szeretetre nem. Ha valóban megérdemeljük, még halálos ellenségünk sem tagadhatja meg azt tőlünk. — A szeretet ébresztéséhez azonban más is kell: kedvesség, tetszetősség, bátorság, ügyesség és általában kellem, melyet rövid idős megtanulni és elsajátítani nem, de azt lassankint fajunk természetes vonásává tenni a művelődés fejlődésével lehet.[3]

Jutalom. Minden érdem jutalmat érdemel, de ez egyúttal pályadij is. — A jutalomnak az erkölcsi világban olyan jelentősége van, mint a mechanikában az emeltyűnek. Ennek segélyével néha egy font felemelhet egy mázsát. — Az érdemkereszt, a rendjel, néhány aranyból álló pályadij, sőt megfelelő helyről jövő egy pár jó szó is nem gyanított hatást idéznek elő; a legnagyobb iparkodást, erőfeszítést, mozgalmat vonják maguk után. Sokszor nyert csatáknak, ha nem is sejtett, de valódi oka az elismerés.[4] Azért a szorgalmas gazdától, iparostól és kereskedőtől fáradozásai után a busásabb hasznot, a vitéz katonák és kiváló más férfiak mellén a keresztet, a tudomány és közdolgok szolgálatában őszintén és sikeresen elmerültnek tekintélyét irigyelni, vagy kicsinyleni nem szabad.[5]

Köz-elismerés. Annál inkább kell azokat dicsérni, a kik jutalomra nem is számitva, mert azt hazafias lelkiismeretök megnyugvásában keresik, elkövetnek mindent. Midőn ezek egyesülve mozdítják elő a közügyet, szabadon kell őket cselekedni hagyni.[6] — Azonban a közelismerés reménye még az erényes emberekre is csodás hatással van, és annak befolyása alatt a közügyek

[1] Világ 363.
[2] Stadium 39.
[3] Hitel 68.
[4] Hitel 148., 149.
[5] Hitel 148.
[6] Hitel 176.

élén a nagyközönség szeme láttára csodákat művelnek.[1] Egy két jutalom a gazdasági életben is több száz ökröt hizlal, számos lovat tenyészt és temérdek jószágot hoz gyepre, sok mindent állít elő, indít meg és tart mozgásban. — De hogy a jutalom általában varázshatással bírjon, annak állandónak kell lenni. — Azt úgy is csak egy-egy kaphatja, de befolyása olyan, mintha mindenki bizton számíthatna reá.[2] — Az emberekről úgy kell ítélni, a mint vannak, és nem úgy, miként lenniök kellene, mert másképp valódi emberismeretünk soha sem lesz. Nem kell az emberektől olyast kivánni, a mi nekik szerfelett nagy áldozatba kerül, vagy gyengeségök, izlésök és szenvedélyeikkel homlokegyenest ellenkezik.[3] — Egy hazafitól sem várok azért felette nagy áldozatot, hanem mindegyiktől csak egy kicsit. Remélem, hogy tovább fogok haladni, ha gyarló ember levén, mások gyengéi, izlései és szenvedelmei iránt is kimélettel viseltetem.[4] — Mindent meg kell érdemelnünk, a szeretetet és vonzalmat is. Ez áll az egyénre és a nemzetre nézve egyaránt.[5] Egy pár jutalom temérdek jószágot állít elő és sok igyekezetet gerjeszt.[6] A jutalommal kitüntetés is van összekötve, a mi fontos, mert a minden dicséretről lemondó törekvés vajmi ritka. Olyan erény az, mely csak egyes kiválasztott lelkek sajátja.[7] Azért ne kivánjuk, hogy a jót és nemest csak ezek belértékének kedveért tegye mindenki, hanem dicsérjük és jutalmazzuk is a derék munkát s fűzzünk koszorút hű polgártársunk homlokára, és hamvai nyugodjanak az érdemnek emelt emlék alatt.[8]

A logika és a viszszásságok.

Az eszmezavarnak főoka a logikátlanság, s kimutatásának legfőbb eszköze a logika. Az emberek nagy része felcseréli a dolgok valódi mibenlétét, és sokszor nem cselekszik józanabbul, mintha valaki ezt kérdezné: mi jobb, a faczánhús-e, vagy a széles ágy? Az ilyen visszásságok onnan ered-

[1] Stadium 264.
[2] Hitel 150.
[3] Világ 183., 184.
[4] Világ 187.
[5] Kelet Népe 55.
[6] Hitel 150.
[7] Hitel 151.
[8] Hitel 151.

nek, hogy a dolgok benső természetét nem figyeljük meg eléggé, vagy azt nem vagyunk képesek kellőleg felfogni. Innen van az is, hogy kis dolgokban heveskedünk és az állhatatosságot a makacsságig viszszük, a nagy dolgok mellett pedig közönyösen megyünk el, vagy éppen elalszunk. A társaságban való pedanskodás, a munka folyama alatti enyelgés, a békében harcziasnak, a háborúban pedig békés polgárnak lenni akarás ily logikátlanság. Sokaknak azonban valóságos átka az a természet, hogy mellette az illető soha sem az az ember, a kinek lennie kellene. Éppen olyan, mint az a mesebeli megbabonázott perzsa, a kit, ha ágyban volt, az álmatlanság kinzá, de a társaságban mindjárt elaludt. Folyton éhezett, de a jó asztalnál már nem volt étvágya. Egyre szomjazott, de a friss forrásnál teljesen elhagyta szomja, s a szerelem kinozta mindig, kivéve az ebbeli öröm forrásainál.[1] Ilyen logikátlanság a józanul számitani kénytelen gazda és az áldozatkészségre erkölcsileg kötelezett hazafi szerepének összetévesztése is.[2] — Mindezek folytán ne cseréljük fel a különféle dolgok lényegét, és a mik azokat megjelölik, az eszméket; hanem legyünk békében szelidek, háborúban haragosak, halhatatlan nagy dolgok körül lelkesek és állhatatosak, s inkább csak a csekélységekben álmosak; a tisztességet és becsületet pedig különitsük el a jogosult gazdasági haszontól. Ne abban keressük a hazafiságot, a mi a gazdaság észszerű vitelét és megérdemlett sikerét általában lehetetlenné teszi, hanem az oly altruistikus tettekben, melyeknek nem kell az istállói, vagy üzleti érdektől szükségképp szaglani.[3] A közügyek intézése közben is gyakori dolog a logikátlanság, mivel a lágy velő és gyenge itélőképesség sok ilyet csiráztat ki. Mások a logikátlanságot meggondolatlanul fogadják el, vagy adják tovább. Így számosan jellemnek tartják az fejességet; a hófuvatagon igen nagy biztonságban érzik magukat, holott a gránitsziklán remegnek. Járjunk azért minden tekintetben a józan és igazságos középúton.[4] — A jószivűség-

[1] Világ 226.
[2] Világ 229.
[3] Világ 241.
[4] Világ 261.

ben igen gyakran nincs logika. Nemes megilletődéssel nézzük a megölt csirke vonaglását; de az igazi szabadságért vértontó dicsők tetteit nem méltányoljuk eléggé. A szinházi érzékeny jelenetek alatt hányan pityeregnek, de sinlődő jobbágyaik, vagy alkalmazottaikért nem lennének képesek a legcsekélyebb áldozatra sem. A versenylófuttatását irgalmatlanságnak nevezik; de ha postán, vagy előfogaton járnak, nem jut eszökbe, hogy az őket tovább vivő ló a természet teremtményeinek talán a legszerencsétlenebbike, kivált magyar utakon, a hol számtalanszor érezheti párájának szakadtát.[1] Csalódást, melyből végre fel nem ébredni lehetetlen, álbölcsek módjára fenntartani s hosszabbitani, nem egyéb, mint embertársát, szerencséjének kimélő ürügye alatt, képzeleti tévélygéseiben hagyni, vagy őt csalfa kecsálmaiból fel nem ébreszteni, mi annyit tesz, mint embertársát pillanati kellemetlenségtől megmenteni, de viszont soká tartó kinokba buktatni.[2] — Gyakran bosszankodva tapasztaltam, hogy nálunk igen sokszor azok szoktak leginkább tanítgatni, tanácsolni és javasolni, a kik legkevesebbet tanultak s a kiknek a legtöbb tanácsra van szükségök. Az ilyenek a mások helyén mindig a legszebbet a legjobban tennék, de a maguk helyén soha semmit sem visznek végbe. Nem egyszer szomorodtam el a felett, hogy e hazában, a hol annyi a teendő és a felemelni való, a közönség nagyobb része a haladás épületét az alap helyett a tetőre akarja állitani.[3] Ez épp oly visszás dolog, mint a mily bizonyos, hogy következés nincsen ok nélkül.[4]

Az ész az ember legfőbb ereje, tehát az ész emberi boldogságunk alapja. — Minő világosság keletkezett az egyes emberi agyakból. — Például említhető e részben Confutius, Bacon és Franklin. — A véletlen az emberiség életében elsőrendű rúgónak látszik, pedig csak alkalom arra, hogy az ész diadalmasan leleményes legyen. A véletlen az arany, az emberi ész az ügyesség, mely azt megtalálja. A véletlen az úton fekvő gyürű, az emberi ész az, mely annak értékét fel- Az ész.

[1] Világ 294.
[2] Por és Sár 10. l.
[3] Világ 361.
[4] Hitel 175.

ismeri és magához ragadja. A kiásó és felvevő nélkül egyik sem ér semmit, mert az arany a föld gyomrában marad örökké, a gyűrű pedig sárba fog tapodtatni.[1] — A tapasztalás felhasználása a későbbi, a magasabb fejlemfokon kötelesség. Ha a bajokat el lehet kerülni, akkor csak azért, mert azokat régebben nem kerülték el, nagy balgaság. Eszünknek hasznát kell vennünk. — A sikeresen megtett kisérleteket fel kell használnunk s az időt nem szabad vesztegetni. Azért, mivel valamely kisérletezés útján hasznosnak bizonyult eredményt nem értünk el teljesen, mert a természet titokteljes törvényei nem tanulhatók ki mindenben tökéletesen, azokat nem szabad eldobni magunktól. Mivel a himlőoltást azelőtt nem alkalmazták, vagy mert ezen eljárás belső lényegét sokan nem képesek felfogni, szabad-e azért nekünk ezen skepszisünkre támaszkodva gyermekeinket feláldozni, s nem inkább az-e kötelességünk, hogy mennél többet megmentsünk közülök?[2] — Ha valakinek saját új gondolata nincs, majd támad két oly gondolatból, mely a másé, melyet hallott, vagy olvasott. Meglehet, hogy látszólag semmiképp sem hasonlit azokhoz, de nélkülök és munkája nélkül nem keletkezett volna, tehát az már tényleg az övé.[3] — Az egyes alárendelt szakkérdések körüli tévedés, melyek igazságától az öröklét, hamisságától ellenben a kárhozat éppen nem függ, ha ez utóbbi kiderül, akkor sem fogja embertársaink megvetését ránk zúditani. Akár írják sirkövünkre, akár nem, hogy például „itt fekszik egy csalhatatlan lótudós," az embertársainknak benső, igaz értékünk feletti ítéletét megváltoztatni nem fogja.[4] A közerkölcsiséget semmi sem rontja meg úgy, és a nemzeteket semmi sem mételyezi meg annyira, mint az oly intézkedések, melyekben szív váltig van, de épp oly mértékben hiányzik a velő. — Vélemények kormányozzák a világot és a bölcsek azok, a kik, huzamosabb időartamokat tekintve, irányítják a véleményeket."[5]

Ezek után azon nézetei következnek, melyek mintegy az átmenetet képezik az ő erkölcstanához.

[1] Hitel 178.
[2] Hitel 260.
[3] Hitel 57.
[4] Világ 48. l.
[5] Írott Naplói, 1819. október 20.

Uralom és panaszkodás.

„Az unalom a rosszra hajló embert roszszá, a jó hajlamút pedig boldogtalanná teszi. Valóban szánakozásra méltó, a kinek az életben dolga nincs. Az emberekkel azért az tesz jót, a ki foglalatosságra szoktatja őket, és nagyobb jóltevőjük, ha megtanitja arra, hogy miként ne jussanak tönkre, és elszegényedésöknek miképp vegyék elejét, mintha akkor, midőn már a nyomorba kerültek, ád alamizsnát nekik. Nem annyira népességünk csekély, hanem gazdasági rendszerünk hiányos. Nem azért nem virágzik az ország eléggé, mert kevés volna itt az ember és nincs elég munkás kéz, hanem mivel annyi kéz nem munkálkodik eléggé, és mert igen sok munka vész el foganatlanul[1]

A panaszkodás elrontja életünket. Eljárásunk, ha annak engedjük át magunkat, hasonlit az oly félszeműéhez, a ki mindig csak a felett szomorkodik, hogy vak szemével nem lát s nem örvend inkább a másiknak, melylyel bámulhatná és élvezhetné a természet csodáit, midőn azok megmaradt személyének kristályán keresztül képeket alkotnak agyában.[2] — Csak az a valóságos bölcs, a ki lehetőt kiván, a ki derült kedélylyel él, szomorúság és unalom által nem engedi öletni magát, nem panaszkodik hasztalanul, hanem felkeresi a létező bajokat és segiteni igyekszik rajtok. Okosnak csupán az ilyen mondható.[3]

Az idő becse.

A calembourok és charadeok készitgetése és megfejtése haszontalan észcsigázás és idővesztegetés. Nem szebb-e, ha üres szók helyett nevezetes dolgok és azok okainak feltalálásával foglalkozunk? — Miért boldogul sok nép, habár földje rossz, és miért szegény számos nemes a kitünő termékenységű talajon is? Mert amaz fel tudja idejét és a munkaalkalmakat használni, emez pedig nem. Így keletkezik a jó rendszer, mely ha eleinte nem is mutat fényes eredményeket, a társadalom boldogulásának és a nemzet felvirágzásának alapja.[4] Minden embernek és nemzetnek legbecsesebb kincse a rendelkezésére álló idő. Bámulatos, hogy azzal mily kevesen bánnak

[1] Hitel 101.
[2] Hitel XII.
[3] Hitel XV.
[4] Hitel 23., 24.

észszerűen. Sokan lustálkodnak, míg mások semmis dolgokkal foglalkozva ugyanoda jutnak, mint a renyhék. — Használjuk fel az időt, mert ki tudja, hogy egy nap mulva mily sors vár reánk![1] Az időt, ha tétlenül engedjük elmulni, egy Isten sem idézheti többé vissza.[2] Nem a szó, hanem a tett szükséges. A hol sok a szó, ott rendszerint kevés a tett.[3] A tett az első, a szó a második. Elől áll az ember és a hazafi, és csak azután jön az író.[4] Minden haszontalan szó időtöltés és minden nemesebb czélra nem irányuló írás előbb-utóbb felébreszti maga ellen a nemezist[5] A társadalom nagyobb része inkább szereti javasolni a nagyobb tetteket, mintsem maga hajtaná azokat végre.[6]

Tett és tétlenség.

Én általán véve bármily szép hangú óhajtást csak egy batkát érőnek sem tartok, ha az okosság, tudomány és erős akarat által istápolva nincs.[7] Tenni kell. És pedig mindenekfelett mindazon balfogások elhagyásával, melyek ezen főfeladattal ellentétben vannak, és aztán mindannak előmozditásával, a mi a főfeladatot elősegiti.[8] A német bizonyosan a legtudósabb, de korántsem a legtanultabb, és éppen nem a legokosabb.[9]

Fogjunk kezet, munkálkodjunk, fáradozzunk rokoni egyetértéssel. Használjuk fel a nekünk talán már igen rövidre kimért időt, s jó és hasznos tettekben, ne szavakban vetélkedjünk egymással,[10] mert az isteneket nem annyira a szavak, hanem a tettnek imája inditja meg.[11]

Bölcseség.

A hibákat elsősorban is magunkban keressük! A legmagasb miveltség közel jár a természethez. A nemes egyszerűség mindenkinek a legnagyobb ékessége. Az igazi bölcs

[1] Világ 531.
[2] Hitel 66.
[3] Hitel 129.
[4] Világ 244.
[5] Világ 245.
[6] Világ 406.
[7] Önismeret 204.
[8] Önismeret 205.
[9] Önismeret 206.
[10] Világ 531. — Stadium 69.
[11] Beszédei 260.

a természet útjáról soha sem tér le. Az élet legmélyebb tudománya a természet útját elálló, vagy elhomályosító akadályok elhárításában áll. A józan ítélethez sokszor még a jól megemésztett tudománynál is többet ér a természetes tiszta belátás.[1]

Ha valakit a sors magasb polczra helyezett, annak, hogy magát és körülményeit megismerhesse, fel kell keresni a szegénységet és nyomort, mert ezek a legjobb és leghívebb tanítók. Utazzék gyalog, magánosan és kevés pénzzel. Így oly dolgokra fog akadni, a mikről korábban sejtelme sem volt. Világossá lesz ekkor előtte, hogy kedvező helyzetéért mily kevés érdemet szerzett még magának; hogy életbölcsesége mily csekély; hogy a szívesség, szeretet és barátság számtalan jelét nem köszönheti másnak, mint a születés véletlen előnyének, pénzének és összeköttetéseinek. Meg fog győződni arról, hogy ha mások czímzéssel és dicsérettel embertársai felett meg is különböztetik őt, valósággal magasbra nem mások által, hanem csak önerejével juthat, és akármiben is csak magától válhatik jelessé. Észre fogja venni, hogy mily leverő érzés valamiben a sarat meg nem állani, s hogy mily élhetetlenség az, ha az élet küzdelmeiben herczegi palást, grófi korona alá bújni, vagy pénzes láda mögé kénytelen rejteni magát. Látni fogja, hogy a szántóvető hajlékában is gyakran mily nemes érzelmek uralkodnak. Érezni fogja, hogy mily boldogító a tudat, mely szerint a sors által adottnál nagyobb boldogságot érdemel; hogy ő a mivé lett, azt első sorban, mint más kiváló halandó, szintén a saját erejének köszönheti, s hogy senki és semmi nem teheti őt nyomorulttá, mert ő az élet minden javaival bölcsen tud élni, sőt azok nélkül is megelégedett tudna maradni.

A józan nemzeti szellemet az ily világibölcsek hivatvák megteremteni, s azok kisebb, vagy nagyobb száma állapitja meg az országok kisebb, vagy nagyobb erejét.[2] — Kinek a lelke oly nagy, mint egy Istené, hogy agyveleje minden ismeretet egyesithetne magában? A sorstól nyert helyzetünk határozza

[1] Hitel 78.
[2] Hitel 71.

meg kötelességeinket és a tudnivalók mennyiségét. Mindenkinek állása szerint kell élettudományt is gyűjteni. A ki rangban és vagyonban született, attól több ismeretet lehet kivánni, míg a tehetetlenül alacsony sorban születettet ez a kötelesség nem nyomja. A középosztályúak ellenben rendszerint alaposabb, mélyebb ismeretekkel bírhatnak, mint a magas rangúak és gazdagok, mert ha ezek látköre tágabb lehet is, de egyes foglalkozási ágakban tüzetesb ismereteket és ügyességeket,[1] mint a közvetlenül és állandóan ott működő középosztályúak, nem szereztek maguknak. Keressünk mindent a maga helyén, tegyünk mindent idejében és alkalmas módon. Merjünk nagyok lenni, de legyünk egyszersmind bölcsek is.[2]

Mérséklet. A világon tulajdonképp nincs méreg, mert még a legerősebb is orvossággá válhatik, ha vele élni tudunk. És nincs oly ártatlan dolog, a mely meg ne ölhetne; például a levegő és a viz. Mérséklettel és tudással sok bajt kikerülhetünk, sőt azt hasznunkra fordithatjuk.[3] A túlzás szédítő tömkelegbe vezeti a gyarló embert. Azért boldogok, a kik mint a természet fiai, annak útmutatása szerint intézik tetteiket s nem kérdezvén, hogy miért történik, kerülik a tüzet, egyszerűen azért, mert ég, s minden analysálás nélkül gyakorlatilag törekszenek a jobblétre.[4] Minden régi intézmény akkor lesz felesleges s eltörlése okvetlenül szükséges, ha a polgárok értelmileg fejlődvén, a szabadabb intézménynyel szemben önállóbban tudják magukat megoltalmazni s annak hasznát venni.[5] — Azért úgy a magán, mint a közéletben a kellő határon sem túl menni, sem innen maradni nem helyes.[6] Azt, a mi az életben és társaságban kell, mi gyakran igen messze keressük, s azt hiszszük, hogy a természet ellen a feszesség a műveltség legfőbb vonása. A külső mindenesetre sokkal fontosabb, mint gondolnók, mert mit ér a legszebb márvány is, ha nincs kifaragva. A magyar nemzetnek is nevelésre,

Műveltség.

[1] Világ 57.
[2] Világ 225
[3] Hitel 127.
[4] Stadium 62.
[5] Stadium 277.
[6] Kelet Népe 270.

tanulásra és idomulásra nagy szüksége van.[1] Ennek következtében erősebb lesz a királyi szék, erősebb a szántó-vető házacskája, a nemzet legnagyobb részének szivét megelégedés töltheti el s az szerencsés körülmények között élhet.[2] Az embernek azonban mint érzéki eszes lénynek, nemcsak testét, de lelkét és szivét is folyton ápolni s nevelni kell.[3] A műveltség haladásával a legtöbb embernek munkája után olvasásra és gondolatsúrlódásra is marad egy kis ideje, s elsőrendű szükségeinek fedezése után lesz még egy kevés pénze, hogy könyveket vásároljon. A tehetősbek beutazhatják a külföldet, a hol az értelmes magyar sokat tanulhat, mint a hogy a fiatal gazda a régi tapasztalttól okulhat abból, a mi ennek sikerült, vagy balul ütött ki, s e szerint fogja őt utánozni, vagy sikertelen eljárását óvó például szemei előtt tartani.[1] Tagadhatatlan, hogy a mívelt embernek más modorral kell birni, mint annak, a ki csak alig lépett ki az állatok sorából. De mindkettő más és más bánásmódban is részesitendő. Ugyanazon bűntettért az örök igazság szerint nem a tudatlant, neveletlent, állati indulatút, hanem azt, a ki vagyona, jobb nevelése s tanultsága folytán köteles volna szenvedélyeit féken tartani, kell keményebben büntetni.[4]

A műveltség nemzedékről nemzedékre terjed át s az anyatejjel szivódik be.[5] Haladásunk sok irányban kétségtelen, de még sok teendő vár reánk.“[6]

Az erkölcs és erkölcsi fölény.

Itt már határozottan ethikai felfogását jellemző eszméi következnek. „Az emberek legszebb tulajdona a szép lélek; csak az és nem egyéb határozza meg valódi becsét. Kétszer kettő négy és nem öt, akár mondja ezt valaki, akár nem. Épen igy: az ember lelke jó, vagy rossz, akár jelentse ki ezt egy magasb hatalom, akár nem. A lélek tökélyét, vagy tökéletlenségét nem nyilvánulásának módja s nem az dönti el, hogy miképpen szól, vagy ir, hanem, hogy mit mond, vagy még inkább, hogyan cselekszik és hogyan él.[7]

[1] Hitel 56.
[2] Világ 2.
[3] Világ 188.
[4] Stadium 155.
[5] Hitel 257.
[6] Világ 25.
[7] Világ 244.

A győzelem mindig a fölényé és nincs más jog, mint a ius fortioris, az erősebb joga. Nem mondom, hogy ez a fölény az izmok és az inak erejében nyilvánul, mert így még az ökör is parancsolna az embernek, hanem a szellemi és erkölcsi erőben. Míg elég lelki erő nincs egy nemzetben, akár miként fuvalkodjék is fel, mindig csak rab marad. Ellenállhatatlanul szabaddá csupán akkor válik, ha lelki erélye az emberileg elérhető tökélyre fejlődik. Hogy tehát valóban szabadok legyünk, az a nemzettől függ; de hogy a nemzet lelki ereje folyton gyarapodjék, annak előmozdítása első sorban az ország — vagyonban, állásban és értelemben — nagyjainak hivatásszerű kötelessége.[1] — Valamint óvakodás és okos életmód által az egyes emberek is meghosszabbithatják életöket, úgy a nemzetek a közértelmiség és abból szükségképp folyó igazi erkölcsösség által szintén sok századdal megtoltdhatják létöket azon[1] időhatáron túl, mely a tudatlan, gyűlölködő és elkorcsosult népek végét jelöli meg. Az ily közértelmiség és közerkölcsiség mértéke határozza el a nemzetek boldogságát, vagy boldogtalanságát. Súlyuk is a szerint nagy, vagy kicsiny.[2] Az erkölcsi fölény minden áldozatkészsége mellett is azért győz, mert a nagy áramlatoknak meghódol, és saját érdekei által nem vakul el, tehát nem helyezkedik azokkal szembe, hanem inkább a közszempontok által vezettetve, az ily áramlatokat is felhasználja, és így gyakran saját magának érdekeit is a legjobban óvja meg.[3] — Hazánk nagysága abban állana hogy szervezete minden tekintetben kielégítő legyen. Éghajlatunk lehetőleg javult, közlekedésünk minél tökéletesb, közművelődésünk általános, a vagyon- és jövedelemmegoszlás arányos, a nemzeti érzés és erkölcsiség mélyen gyökeredző, és mindezen szabályok kivételei csak ritkák és nem feltünők legyenek. Szóval az anyagi, szellemi és erkölcsi cultura emberileg elérhető belterjessége: ez képezze Magyarország nagyságának eszményképét.[4] — De az ország anyagi jóléte, sőt czélszerű nemzetgazdasági szervezete is összefüggésben van

[1] Világ 117.
[2] Világ 522.
[3] Stadium 20.
[4] Stadium 69.

az erkölcsiséggel. A ki ezt tagadja, vagy kételkedik ennek igazságában, az nagyon csalódik. Korunkban a jó szárazföldi és vízi közlekedés nemzeti életszükség, de annak költségeit állandóan csak az általános és igazságos közteherviselés birja el. Ez azonban csak oly törvényhozási szervezet és társadalmi rend mellett valósulhat meg, mely egyedül az osztó igazság szellemének uralma mellett tarthatja fenn magát. Egész közéletünk szerves minősége, melynél az ok és okozat egymással kölcsönhatásban jelentkeznek, érvényesül itt is. Azért abból, ha valahol a közlekedés kitünő felszerelés mellett teljesen kielégitő módon működik, bátran lehet az illető ország erkölcsiségének magasabb fokára következtetni.[1]

Az emberek egymást, vagy igen magasra emelik, vagy nagyon alacsony lépcsőre állitják, és embertársaikról való ítéleteikben épp oly ritkán tartanak középutat, mint csaknem minden másban. Pedig embertársaink se nem olyan jók, se nem olyan rosszak, mint azt mindent nagyitani hajlandó képzeletünk festeni szokta. A falun nevelt és szerény sorsú sokszor azt hiszi, hogy minden városi romlott és a magas születésűek elfajultak; némely előkelőt azonban hajlandó félistennek tartani. Az úgynevezett nagyvilágban nevelt pedig azt képzeli, hogy kinn a mezőségen csak faragatlan emberek laknak, s azt gondolja, hogy a vétkesekből minden emberi érzés ki van már halva. Pedig a legjobbak is esnek-buknak, s a legromlottakban is marad még valami jó. Ha jobban megismerjük az embereket, csodálkozva fogjuk tapasztalni, hogy az úgynevezett nagy embereknek mennyi gyengéik és hibáik vannak; viszont a legrosszabb hirben levőkről, ha jobban megismerkedünk velök, azt szoktuk mondani, hogy az ördög még sem oly fekete, mint a minőnek festik, Az embernek általában nincs elég ereje sem tökéletes jónak, sem határozottan rossznak lenni, mert lelke többé-kevésbbé mindenkit emel az ég felé, gyarló teste pedig lehúz a földre.[2]

Az emberek belbecse.

A lelkiismeret sokféle. Széchenyi például annak megnyugtathatása végett határozta el magát reformátorként fellépni, azzal a veszélylyel is, hogy a Kassandra sorsa vár reá,

Méltányos ítélet.

[1] Hitel 244.
[2] Hitel 171., 172. l.

mert látva a közállapotokat, annak eltitkolását véleményéből, a mit hazánk javára hasznosnak látott, akár szép álom az, akár valóság, meggyőződése szerint bűn lett volna.[1]

Nagy súlyt fektetett mindig a lelkiismeretre, a nélkül azonban, hogy feljogosítva érezné magát kihívólag lépni fel ezzel is, s arra támaszkodva daczolni kivánna akár az isteni, akár az emberi intézményekkel. — De úgy látja, hogy sokan csak azért maradtak meg az erény utján, mert soha sem jöttek kisértésbe, s nem volt alkalmuk rosszaknak lenniök, tehát jók maradtak. Ezeket inté, hogy ne bizzák el magukat, s ne hamarkodják el a dolgot más, kevésbbé szerencsések feletti ítéleteikben, a kiket sorsuk és körülmények meghasonlásba hoztak önmagukkal. Mindenbe bele kell tanulni s így a saját elveink, következetes gyakorlásába is.

Boldogság.

Minél magasb a születés, nagyobb a vagyon és értelmiség, annál nagyobb az erkölcsi felelősség is. Igazságos rendelése a Gondviselésnek, hogy az azokkal összekötött számtalan előny csak úgy nem válik végső elemzésben keserűvé, néha szinte méreggé, ha nemes és közhasznú tettek által érdemeltetik meg.[2] Széchenyi kereste a boldogságot, mint minden halandó, s midőn az ahhoz vezetni látszó számtalan utat taposta, arra a meggyőződésre jutott, hogy a boldogság nem függ az egyes ember, vagy nemzet képzeletétől és szokásos felfogásától, hanem ennek is bizonyos törvényei vannak. Az eszelős azért, mivel királynak képzeli magát, még nem boldog, valamint azok sem, a kiknek kiváltósága a képzelem kicsapongó álmain nyugszik. Az ily álom oly hamar szétfoszlik, mint a szappanbuborék. A boldogságot nem szerezhetjük meg, annak hatalmunkba kerítése felülmulja emberi erőnket. A boldogság a kegyes istenség ajándéka, s a mit mi halandók magunkért tehetünk, semmivel sem több, mint hogy életünket tűrhetővé tegyük.[3] Ennek alapját pedig egyedül lelkünk függetlenítése képezi. Ennek feltételei, mint már említve volt: a tiszta lelkiismeret, életbölcseség, egészség és bizonyos jólét.[4]

[1] Világ V.
[2] Világ 56.
[3] Világ 51.
[4] Világ 54.

— Végre, ha az örömek minden faja tárva állott már előttünk, szivünket meglett férfi korunkban semmi sem töltheti be, csak hazánk, vagy ha ez nincs, az emberiség hasznára és boldogságára czélzó munkálkodásunk.[1] Tökéletes boldogság sehol sincs; de van mindenütt elég tenni és használni való, csak akarjon az ember józanul fáradni. De ne a közönség tapsa, hanem valami magasb czél lebegjen szemeink előtt. Megnyugvással fáradhat minden valóban jó érzésű ember, mert ha még földünk visszatér is majdan a mindenség ölébe, a magasb sugallatra véghezvitt emberi tettek jótékony hatása még sem vész el, mert annak a nagy folyamatnak részei, mely a világ folytonos tökéletesedése felé vezet. Azonban egyedül csak gyenge elemek vagyunk, azért társulnunk kell.[2] A legkisebb siker, mely izzadásunk, fáradozáunk gyümölcse, bensőnket szebb örömmel tölti el, mintha telkeink a leggyengébb szántásra is megtermik a búzát. Hányan nem is sejtik, hogy milyen jó izű azon falat kenyér, melyet a falusi ember verejtékkel szerzett meg. Hány unatkozó gazdagot éppen az tesz boldogtalanná, hogy mindene van s nem remélhet többé semmit. Cserélne ő a szűkölködő, de életvidor emberrel, a ki mindig vágyódik, kiván és óhajt.[3] Az igazi és állandó boldogságot azért magunkban kell keresni és feltalálni. A görög bölcsészek mondásában ennélfogva, hogy csak a jók lehetnek boldogok, sok igaz van. De ehhez járul az az emlékezet, hogy az élet minden körülményei között teljesitettük kötelességeinket; e nélkül minden öröm és élvezet csak felényi. Széchenyi szerint egészen boldog csak az lehet, a ki az erkölcsi és physikai tökély elérhető legmagasabb fokára feljutott. A legnagyobb boldogság, a mit ember e földön elérhet, mégis csak a boldog házas élet. Ez által éri el egy férfi igazi értékét, és hazája s az egész emberiség szolgálatában töltvén életét, a maga teljességét. Ép, egészséges gyermekek s egy gyengéd jó feleség, kinek minden lehelete csak az ő becsületének s az erénynek van szentelve: mily boldogitó látvány

[1] Világ 75.
[2] Világ 76.
[3] Hitel 120.

ez! Fény és mesterkélt öröm még korántsem megelégedés.[1] Minden becsületes szívnek legszentebb a haza.[2]

Köteles-ség.

Az ember élete oly titokteljes valami, melyben kétes és rejtett minden és a melyet szemlélve még a legvilágosabban látó elme sem tudhat bizonyosat, csak sejdithet. De a mi kétségtelen, azt fogadjuk el ilyennek. Például ily kétségtelennek lehet tekinteni azt a helyet, a hová a sors az embert állítá, t. i. hazánk, melynek lehető előmozdítása által a mindenség tökéletesbítéséhez tehetségünk szerint mi is járulhatunk. Hogy lesz-e sikere fáradozásainknak, azt bízzuk a hatalmas Istenekre, és úgy fáradozzunk, mint a halhatatlan lelküek, a kiknek nincs okuk félni az idő mohától![3] — Hogy se kevesebb, se több terhet ne vegyünk vállainkra, mint a mennyit a közönség és hazánk hasznára viselnünk kell, vizsgáljuk meg vagyoni és szellemi erőnket és azt az állapotot, melybe a sors bennünket helyezett. E szerint járván el, nem fogunk hibázhatni. Tehát erőink és előnyeink megismert kisebb, vagy nagyobb foka állapitandja meg kötelességeink arányát és mértékét is. Hatályosan csak erőnkhöz képest működhetünk, és a tiszta lelkiismeret megnyugtató érzését, mely a legnagyobb vigasztaló az életben és a leghathatósabb lélekerősítő a halálban, úgy az alacsony, mint a magasabb munkakörben megszerezhetjük magunknak.[4] — Nincs oly tág lelke senkinek sem, hogy minden tudomány és feladat teljét egyesithetné magában. Csak az a bölcs ember és jó hazafi, a ki lehetőt kiván, és jól tudván, hogy az ember gyarló voltánál fogva sem felette boldog, sem határtalanul boldogtalan nem lehet, a középúton jár. — Ő derült kedélyét igyekszik megtartani; őt unalom nem öli s a közjóért fáradozván, hasztalanul folyton nem panaszkodik, hanem kutatja a hibákat s azok forrását, és megállapítja, hogy lehet-e s miként segiteni rajtok? És ha netán az derülne ki, hogy nem lehet, akkor gyáva panaszkodás helyett nemesen tűr. — A hibákat inkább magában, mint másokban hajlandó keresni, mert az ember magával bizonyos

[1] Kelet Népe 12.
[2] Világ 270. l.
[3] Hitel 249
[4] Világ 56., 57.

mértékben rendelkezik. És ha kötelességét senki sem teljesitené, megteszi ő; ha a többi mind futásnak ered is, mint az igazi hős, egymaga is megállja helyét.[1] A dúsabb magyar földbirtokosok közt hány jó gazda törvénytudó, szónok s a hazáját ismerő honvéd?[2] Pedig állásuknál fogva mindezt tudniok kellene, még pedig nem mellékesen és nem félszeg módra.[3]

Azért, mert honunknál van boldogabb éghajlatú vidék is, mert más nemzetek miveltebbek, a hol több a társalgási finomság és kellem, a tudományosság fejlettebb s a bajnoki becsület és valódi érdem nagyobb tiszteletben áll, mint nálunk: mindezért az el nem fajult magyar még sem fogja honát kevésbbé imádni, vagy éppen elhagyni. — Van valami ki nem fejezhető kapocs, mely a nemesebb embert ellenállhatatlan erővel csatolja hazájához, bármily zord, sivár és vigasztalan legyen is az.[4] — Ez a kapocs a legszentebb kötelesség érzete. Miért kelljen másoknak a közügyek szolgálata tekintetében több kötelességet tulajdonitani, mint maguknak? Az ilyen sokszor a szerénység köpenye alá bújó mentegetődzések puhaságnál, restségnél, vagy képmutatásnál nem egyebek. Tegyen mindenki jót és miveljen derekast, a mennyire ereje engedi. — Tagadhatatlan, hogy nevetséges önmagát kiválasztott lénynek, hivatott reformátornak tartani; de nem kevésbbé szomorú nem bizni még a saját létező erejében sem, és mindenütt mást akarni a maga helyére állitani. — A tiszta jóakarat is sokat ér a maga helyén, hiszen az életben az oly férfi, a ki becsületes jó szándékának bátorságával és szilárd eltökélésével lép ki, vajmi nagy tekintély világszerte.[5] De minő mathematikával bizonyitható helyesnek, hogy az, a kinek 50,000 forint évi jövedelme van, köteles nagy áldozatokat hozni a közjóra, ellenben a csak 10,000 forintos jövedelmű egy garassal sem tartozik szülőföldének?[6]

Ész és tudomány egymást támogatják. — Az egyszerűbb életviszonyok közt a józan ész is elég lehet, de a ki közdolgokkal

[1] Hitel XV.
[2] Ezalatt a hont védőt érti.
[3] Hitel 19.
[4] Hitel 70.
[5] Hitel 83.
[6] Hitel 119.

akar foglalkozni, annak ezenkivül sok ismeretre, a társadalom, államszerkezet és életfolyamat lényegével és lehetőleg részleteivel is minél inkább tisztában lenni kötelessége.[1] De a legszentebb kötelességek hű teljesitése azután mindenkire boldogító, megnyugtató hatással van.[2] — Az erélyes eljárás sokszor kegyetlennek látszik; de ez csak látszat. Mert például a foghúzó, vagy műtő orvos tulajdonképp akkor kegyetlen, ha esztelen lágyszivűséggel lassan húzgál, vagy csak apró vágásokkal lassan végzi munkáját.

Minden országlás philosophiája a lakosság legnagyobb részének boldogitását követeli és azt csak férfias eljárással érheti el. — A katona a közjóért és polgártársai nyugalmáért legnagyobb kincsét, életét, áldozza fel és ezt mindenki természetesnek tartja. De másnak a kötelessége miért legyen kisebb a katonáénál? Csak a körülmények különböző volta mellett különbözően kell azt, de mindig odaadással, teljesiteni.[3] — Merjünk nagyok és igazán nemesek lenni s mondjuk ki himezés-hámozás nélkül, hogy az a valamiben szerencsés, a ki bármely szín és ürügy alatt hazája boldogitására legjobb tehetsége szerint mindent meg nem tesz, épp oly semmi ember és a haza gyalázata, mint a mily esztelen és tébolydába való az, a ki többet vesz vállaira, mint a mennyit elbir, s gyenge velejű ábrándozásaiban a földre pazarolja azt a vért, melynek, hogy a maga kisebb terhét valósággal elviselhesse, az ő saját ereiben kellene csörgedezni. Mit ér ugyanis az akarat tehetség nélkül?[4] — Világos ebből, hogy ha valaki előjogaihoz, vagy előnyeihez általában ragaszkodik, akkor ebből fokozott kötelességei folynak.[5] A természet örök törvénye, hogy minden fejlődjék és haladjon a tökély felé. Nem tetszésünktől és jószivűségünktől függ a közjó előmozditása, vagy közönyösen tekintése, hanem oly természetszerű mulaszthatlan kötelesség, melynek teljesitése elől nem térhetünk ki.[6] E közben a legkisebbnek is vannak nagy és szá-

A kötelességek viszonlagossága.

[1] Hitel 127.
[2] Hitel 135.
[3] Hitel 214.
[4] Hitel 234.
[5] Hitel 252.
[6] Hitel 253.

mos kötelességei.[1] Ha pedig valakinek körülményei kedvezőbbek, kötelességei is nagyobbakká lesznek.[2] Ennélfogva a ki pénzét eltitkolja azért, nehogy belőle a közjóra valamit áldoznia kelljen, nem bűnösebb, mint az, a ki megbántódástól való félelméből, vagy álszeméremből, vagy mellékes, igazolhatatlan más szempontokból tehetségét, tudományát vagy tapasztalatait elássa honfitársai elől.[3] Sokan a szerénység köpenye alá bújnak, s ezt vagy amazt a szerintük állitólag bölcsebbekre, erősbekre és tudósabbakra vélik bizhatni. Esetleg talán valóban bátortalanok is. Pedig a ki használni akar a közönségnek, annak legelső kötelessége önmagáról egészen megfeledkezni. A ki ezt nem cselekszi, nem is lesz soha valóban hasznos embere a hazának.[4] — A vagyontalanok és miveletlenek semmirevalósága is megbocsáthatóbb, mint a vagyonos és mivelt osztályok középszerűsége, mert az egyes közkatona magaviseletétől kevésbbé függ a csata sikere, mint a hadak nagyjainak és tábornokainak eljárásától.[5] Ismereteket, élettudományt szerezni azért a felsőbb állásúaknak szent kötelessége. Ha csak szemeinket felnyitjuk is, látnunk kell azt, hogy mit kell tudnunk szükségképp, továbbá mit hasznos és mit kellemes tudni viszonyaink között.[6] De a becsületes ember nem fog úgy okoskodni, hogy mivel mások — talán nála erősbek, tehetségesebbek, vagyonosabbak — nem teljesitik kötelességeiket, az alól a gyengébbek, a szellemileg és vagyonilag szegényebbek is fel vannak mentve a maguk általában kisebb, de aránylagos nagyságú kötelmeik betöltése alól.[7] A ki a rossznak szélesb körben hinti magvait, pl. a gyermekekkel megáldott családapa, az mindenesetre bűnösebb, mint a nőtelen, mivel többfelé nyit utat a szerencsétlen következményeknek és számosaknak árt.[8] Még a gazdag, de családos ember sem rendelkezik oly szabadon önmagával, mint az egyedül álló, mivel ő

[1] Hitel 265.
[2] Hitel 266
[3] Hitel 267,
[4] Hitel 267.
[5] Világ 56.
[6] Világ 58.
[7] Világ 118.
[8] Világ 29.

jobbadán nem a magáé, hanem másoké.[1] — Ha valamiről fogalmunk nincs, ámbár több velünk lenne is, mint Socratesnek, több eszünk, mint Themistoklesnek, terjedtebb ismeretkörünk, mint Aristotelesnek volt, nem szégyen azt bevallani, mert már a lehetetlenség folytán sem kötelességünk mindent tudni. Dicséretes oly dolgokba, melyekhez nem értünk, nem avatkozni, sőt kötelesség az ily feladatokat elhárítani magunktól.[2]

A rosszakkal kötelességünk szembeszállni, de, ha nem ártalmasak, a gyenge dolgokat és mások kedvteléseit üldözni vagy elrontani nem nemes dolog.[3] — A magyar bajnok nem tekint jobbra, balra, hogy vajjon követi-e pajtása. Ő megy az ellenséggel szembe, mert királyának és zászlójának hűséget esküdött. Nem veszi számba gyönge lélekkel, hogy mi lesz belőle, hanem vagy híven és dicsően hal meg, vagy megmenekülve megelégedéssel csendben éli napjait, ha babérkoszorút homloka körül nem font is senki sem.[4] De a közélet embere is, ha valamit mond, mondja azt szembe és arról felelni is kész legyen.[5] — Gyermekeink boldogságáért fáradozni és éltök tavaszán elveszíteni őket; olyat imádni és ki bennünket gyülöl; hívnek tartott barátban csalatkozni: szívrepesztő kin. De mindez tűrhetőbb, mint hazánk fiaitól elhagyatva és kárhoztatva lenni. Azonban az igazán lelkes hazafinak még az ilyen áldozatra is készen kell lenni. Önhiúságának a közjót bármiben is feláldozni, nem irigylésre méltó lelkületnek jele.[6]

A lelkiismeret megnyugvása.

A kötelesség mértékét helyesen megállapitani nem könnyű, de érdemes. Azért lelkiismeretünk megnyugtatása végett igyekezzünk állásunkat és összes körülményeinket alaposan mérlegelni és megfontolni. Mert lelkiismeretünk csak igy lehet nyugodt és tiszta, ez pedig mennyei érzéssel tölti el keblünket. Boldog napokban kimondhatatlan bájt von az mindenfelé körülöttünk. Ha ellenben egünk elborul s viszontagságai életünk minden kellemeit elsötétitik, ha a hűnek vélt jóakarók azelőtt hosszú sorából az utolsóig mindenki elfordul tőlünk: a tiszta

[1] Stadium 43.
[2] Világ 217.
[3] Világ 246.
[4] Lovakról 242.
[5] Lovak 245.
[6] Világ 478.

lelkiismeret oly édes meleget önt lelkünkbe, mely az élet minden csapásai ellen férfias önérzettel és elszántsággal vértez fel. Nélküle a királyi szék is pusztaság; vele még a kínpad és vesztőhely sem ijesztő. A tiszta, jó lelkiismeret pedig e világ roppant felszinén az elsőtől az utolsóig mindenkinek osztályrésze lehet, a ki becsületesen teljesiti kötelességeit.[1]

Önzés és közszellem.

Előbb lesz vége a magyar honnak és földünk is hamarabb fogja különállását elveszteni a mindenségben, mint az önérdek kivész az ember kebléből. Az különben, ha józan irányt kapott, korántsem oly alacsony vágy, mint a minőnek képzelni szokás.[2] Az ember ösztönszerűleg mindenekfelett magát szereti. De ki az, a ki okosan teszi ezt? Valóban nem más, mint azon egyén, a ki soha sem testét, sem lelkét nem sérti, a mellett pedig mindent elkövet, a mi testének és lelkének szépítésére és nemesbitésére szolgálhat.[3] És a bölcsen önző tapasztalni fogja, hogy ha az örömek minden faja tárva áll is előttünk, sziveinket férfi korunkban már semmi sem tölti be úgy, mint ha közjóra czélzó munkásságot fejtünk ki.[4] Az életnek tökéletesb összhangját csak úgy érhetjük el, ha földi gyarlóságainkon túlemelkedve, a szántóvető fát ültetve, a fejedelem egész országok jólétét előmozditva, tehetsége szerint másokért fárad.[5] A közérdek megértése és parancsainak követése az a nagy titok, mely mindent egyesít s a nemzetek hosszú életének egyetlen biztositéka.[6] — A szabadságot mindenki szereti, az önző azonban csak önmagának, ellenben az igaz az egész emberiségnek kedveli azt.[7] Hanem az önzésnek annyira rabjaivá válhatnak az emberek, hogy annak békóiból lelkök nem tud soha sem szabadulni.[8] Pedig csak az oly földön virágozhatik fel a szép és dicsőnek valódi hazája, a hol a lakosok minél nagyobb száma reméli a hon emelkedését, annak jövőjében bizik s inkább magáról feledkezik meg,

[1] Világ 54.
[2] Stadium 41.
[3] Önismeret 201—203 l.
[4] Világ 75.
[5] Világ 76.
[6] Világ 321.
[7] U. o. 386.
[8] U. o. 404.

mint szülőföldéről.[1] — Hazánk előmenetelének és magasbra emelkedésének legfőbb akadályai a felsőbb osztályok és különösen a tehetősebb birtokosok.[2]

De ne áhitozzunk a másé után. Ez a szűkkeblű birvágy sem az egyesre, sem a közre nem hasznos. Inkább lépjen helyébe a polgári erény és közszellem. Ezek által ihletve, nagy és kicsiny minden erejéből igyekezzék magát és a haza minden kincsét a legmagasb fokra kifejteni. A király szent személyétől kezdve a legutolsó ügyefogyottig mindenkinek nyíljék meg itt a legnagyobb mértékben a megelégedés és a boldogság lehetősége, hogy így az ország közjóléte folyton emelkedjék. Ez oly problema, melynek megoldása csak tőlünk függ.[3]

Ha minden értékünket nagy kastély rakására fordítjuk, melyet magunknak épitünk, az nagy pompája miatt nem ritkán úgy áll a falusi kalibák között, mintha gúnyolni akarná azokat. Sokkal jobban büszkélkedhetnénk és nagyobb kortyokkal, öblösebb billikomból innók az igazi örömek nektárját, ha a helyett, hogy magánosan olvasnók aranyainkat, vagy előítéleteink, tudatlanságunk és hiúskodásunk folytán odahaza poshadnánk, hazánkfiaival pedig ellenséges lábon élnénk, egyedül magunkat, és mindig csak magunkat ápolnók, s a mi főbb, kajánsággal gátoljuk mások törekvéseit is: ha mindezek helyett oly dolgokat mivelnénk, melyek a nemzeti vagyonosságot és közmiveltséget gyarapitják. Az lelkünket is jobban kielégitené, mint akár a pénz puszta kuporgatása, akár annak könnyelmű elfecsérlése.[4] A közönségért való munkálkodás lelkeinket az önbecsérzetnek édes csendjével tölti be. Annak végeztével a saját dolgaink intézése rendszerint könnyűnek, minden egyéb foglalatosságunk pedig mulatságnak látszik. A munka utáni pihenés annál édesebb, minél magasabbra emelte az a lelket fáradt testünkben.[5]

Közöttünk magyarok közt akadna olyan elég, a ki életét hajlandó feláldozni, ha meg lenne győződve, hogy halá-

[1] Világ 50.
[2] Világ 231.
[3] Stadium 293—296 ll.
[4] Hitel 238.
[5] Hitel 267.

lával használ a hazának. De nálunk nemesebb és nehezebb hazafiság kell. Mindenek felett szükséges itt a kitartás a nehéz munkában, a hol annak tanui nincsenek, s a zord magányban dicséret és taps helyett fanyar visszavonulás, elhidegülés, talán gyűlölet és folytonos veszély vesz bennünket körül.[1] Erre becsületes kitartással vállalkozni sokkal nehezebb, mint valamiért néhány félórára felhevülni. Pedig az esztendőkig tartó türelem, a lelki sérelmek között való kitartás jellemzi a szó legsúlyosabb értelmében vett „férfiúságot". Az okos ember semmiért, vagy olcsón, sem pénzét, sem idejét, sem életét nem áldozza fel. Pedig nálunk mindezt gyakran semmiért, vagy alig valamiért adják oda.

A ki hazája emelkedését emberségesen hordja szívén, tegyen félre minden hiúságot és könnyelműséget. De azt az anyagi erőt, melyet honának szentel, ne dobja azután az elemek martalékául, hanem fogjon kezet rokonérzelmű honfitársaival, mert egyesült erővel még az elemek felett is uralkodni fognak.[2] Sokan azonban a szerénység köpenye alá bújván, azt mondják, hogy ők ezt s amazt inkább a tudósabbakra és bölcsebbekre hagyják, pedig valóban azért nem avatkoznak a dologba, mert vagy nincs bátorságuk, vagy hamar bekövetkező hasznot nem várnak belőle.[3]

Voltaképp a boldogság útját készitő erény nem egyéb, mint a legfőbb jó. Ez pedig abban áll, hogy a lehető legtöbb embertársunkat boldogitsuk. A ki egy-két nemzetség házi boldogságának eszközlője, az erényesség magasb fokán áll, mint az ó-kor mindazon hősei, a kiket csak a hirszomj ösztönzött úgynevezett halhatatlan tettek véghezvitelére. Azok, a kik fáradhatatlan szellemi munkájok révén a természet törvényeinek megismertetése által nem csupán egyeseket, hanem egész nemzedéket, sőt talán egész nemzeteket vittek közelebb a szabadság igaz uralmához és az emberi méltóság általános elismertetéséhez, a sokszor annyi embervérrel és könnyel jelölt úgynevezett „nagyság" pályáján haladóknál mennyivel

[1] Hitel 237.
[2] Világ 384.
[3] Hitel 267.

nagyobb jóltevői fajunknak?[1] Nem élvezet és comfort az emberi élet legfőbb czélja. Azért tegyen mindenikünk annyit, a mennyit csak tehet honáért és földieiért, s a ki becsületesebben és elszántabban jár utolsó leheletéig a hazafiság pályáján, azé legyen a diadalmi babér.[2]

Mindent a maga helyén és idején.

Ha esze van, a vagyonos nem fogja pénzét elásni, a vagyontalan pedig fizetőképességén túl nem fog költeni. A természettel ellenkeznék a parasztgazda markában az állam kormánya, valamint a kapa és cséplő az uralkodóéban. Épp oly nevetséges az egészséges fiatal ember orvosok s gyógyszerészek kezében, mint a beteges öreg úr fiatal menyasszonyával négyszemközt. Az emberi nyomorúságok nagy része annak a bölcs törvénynek szem előtt tévesztéséből származik, mely szerint mindent a maga helyén és idején tegyünk s hagyjunk el. Ehhez azonban sok ön- s helyzetismeret szükséges.[3]

Ha görög volnék, bizony nem irnék egy szót sem a hitelről, s hazámfiait sem serkenteném számolásra, hanem a szabadságról, nemzeti függetlenségről s költészetről beszélnék. De nekünk magyaroknak nem kell az intés, midőn a szabadságról, vagy a pegazusra ülésről van szó, mert ha az elsőt emliteni halljuk, mindegyikünkben hevül a vér, ha talán nem is tudja mindegyikünk, hogy valóban mi a szabadság. Ha pedig a légben nyargalás kivántatik, arra is készen vagyunk, mert szeretünk ábrándozni, s az Olympuson az Istenek között tartózkodni, minélfogva — fájdalom — ebédünk s a vacsoránk is nem egyszer alig áll másból, mint képzeletből, s az sem egyéb, mint csupán az agyvelőn átfutott álom. Annál szükségesebb a buzditás és nevelés a pénz s vagyonszerzés körül. Azért nem szűnöm meg mondani, hogy ebben való hátramaradásunk más nemzetekhez viszonyitva szembetűnő.[4]

Csupán a czél, melyet érni akarunk, határozhatja el, mily idomot és alakot adjunk épitményeinknek. Hellas és Itália éghajlata sokat enged meg, a mi tőlünk egyenesen el van tiltva, s

[1] Világ 323.
[2] Világ végszavai.
[3] Hitel 29.
[4] Világ 205.

ha ezen országok egykori épitményei szemrehányó fényben állnak előttünk, az érintett kedvezőbb éghajlat mellett még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy ott a közélet inkább divatozott, mint nálunk, s ekképp úgyszólván csak középületeik valának, mert egyesek lakjait — némi keveset kivéve — helyesekül nem hozhatni fel. Mi viszont szokásainknál s a XIX-ik század fejlettebb szükségeinél fogva inkább egymástól elszigetelve lakunk, és mai jobb házaink kelleme kétségen kivül mindenben felülmulja az egykori Hellas és Róma polgárlakjait. [1]

Visszás dolgot cselekszik az, a ki szivömledezéssel fejteget problemákat, a ki jó lelke szerint gyakorolja orvosi tisztét, bensejének gerjedelme után méri a csillagok keringését, a ki felmagasztalt érzéssel ül sakkjátékhoz s jó szivvel pótolja országlási tehetségeit. Lehet bizonyos alkalommal és mennyiségben még a leggyilkolóbb méreg is üdvös, míg viszont bizonyos körülmények közt a szó- s sajtószabadság is kártékonynyá válhatik. Ott, a hol számitás vezet egyedül czélhoz, annak engedjünk tért s a sziv gerjedelmeit zárjuk ki a játékból. [2] Oly országban, a hol az elsőrendű nagy szükségletek nincsenek meg, ott a fényűzés nem lehet jogosult. A hol kórház, dologház alig van, a hol az emberek legnagyobb része olvasni, irni, számolni nem tud, ott a porba sülyedő Mátyás-szobor, az amerikai módra épült kényelmes börtön helyén kivül van. Tisztelet, becsület, de igazság is! [3] Mindennek megvan a maga pillanata; a lepergett másodpercz többé vissza nem jön, mert valamint mindennek eljön a maga ideje, úgy az el is mulik s ha fel nem használtatik, oda van az élet is és annak minden reménye. [4] Éljen az ember, mintha örökké élne, de mindennap meg is halhatna. [5] (Herdert idézte.) Honunk állapota megmozdult, de éltem hanyatlik s csekély tehetségim gyengülnek. [6] Azonban a természet örök törvényeinek engedelmeskedni s a minden-

[1] Por és sár 27. l.
[2] Kelet Népe 162—163.
[3] Kelet Népe 196.
[4] Kelet Népe 374.
[5] Stadium 11
[6] Stadium 16.

ható Istent felebarátaink boldogságára czélzó munkálkodásaink által imádni soha sem késő.[1]

Mult és jövő.

Egy időben görögországi utazásom alkalmával Athénében Zeus templomának oszlopaihoz támaszkodva s mély gondolatokba merülve, csak a multban éltem. A képzelet legédesebb képei a hajdankor nagy emberei közé varázsoltak. Körülöttem minden a legnagyobb csendben és álomban nyugodott. Ezen majd édes, majd kinos álmomból egy fiatal egészséges és bájos görög leány megjelenése ébresztett fel. Nem fogom elfelejteni soha, hogy lelkemen mi villant akkor keresztül, s hogy mily halványoknak látszottak a görögök remek márványoszlopai a bájos fiatalság ezen viruló képviselője mellett. Bennem ekkor örökre változhatatlanul el volt határozva, hogy a mult a halál, s csak a jelen és a jövő az élet, és hogy az élő embernek nem a multban, hanem a jelenben és jövendőben van igazi helye. Igaza van Montesquieunek, hogy gyermeteg dolog a mi századunknak eszméit belevinni a régi századokba; de megforditva is áll ez a mondás. — Sok veszett el a régiekkel, nem tagadhatni; de korántsem annyi, mint a mennyit festeni és hirdetni szoktak az ábrándozók. Az emberi gyengeség a multat mindig fényesebbnek képzeli, mint a jelent és jövőt, mert a gyengeség nagyobbakat végbevinni és alkotni képes nem levén, az emlékekhez ragaszkodik. Ellenben az erő természete az, hogy tettekre vágyik. — A mult a mi haladásunk alapja, a jövő századok előmenetelének alapjai pedig mi vagyunk.

Oly igazságtalanságok, mint a minők a multban történtek, Dionysios, Nero, Caligula és az autodafé idején, talán nem fogja gyászos könyvvé tenni az emberiség történetét a jövőben. Bizom a nagy Istenben, hogy eljövend még az az idő, midőn az ártatlannak, bármily alacsony sorsú legyen is, egy hajszála sem fog büntetlenül meggörbülhetni. Meg vagyok róla győződve, hogy minden más hátrányaink daczára magasabban az emberiség nem állott még soha, mint napjainkban, és hogy még előbbre fogunk jutni mindaddig, mig ezt a földgolyót a megrendült és összebonyolódott naprendszerek nem temetendik el. Ne zavarjuk azért egybe a régi nagyságot a

[1] Stadium 16.

mai tudományokkal, s ne keressük az igazi előmenetel rúgóit görög vagy latin könyvekben, hanem használjuk fel az újabb angol, franczia és német irodalmat erre. Merjünk nagyok lenni, a mi valóban nem oly nehéz, de legyünk egyszersmind bölcsek is.[1]

Mily szemtelenség néhány száz, vagy ezer évvel előbb bizonyos szabályokat állítani fel a jövők számára; vagy inkább mily gyávaság ily szabályok rabja, sőt bolondja lenni örökké? Győzzön az ok s csak az ok, ne a régiség, s még kevésbbé azon nymbus, melyet álbölcsek a saját sötét czéluk, vagy világos hiúságuk elburkolása végett szoktak a régiség körül terjeszteni[2].

Az egykori Hellas maradványait vette fel a civilisált világ az épitési izlés mintájául, s ha ezeket egybehasonlítjuk Egyptus idomtalan rakványival s a későbbi Rómának sokszor össze nem hangzó vegyességeivel, nem azért adunk elsőséget Görögország remekeinek, mert igy akarjuk, így tetszik, hanem mert tagadhatatlanul több összhangzat, azaz a czélnak és szükségnek több megfelelés van a görög épületi anyagok és alakok közt, mint az egyptusi s római épitményekben. De azért azt kiáltani: „Siste, nec plus ultra,“ „állj helyt, ne tovább“; itt is éppen oly képtelenség, mint akármily földiben.

Hogy eddigelé Hellasnak sem szobrait, sem épitményit a természethez vagy józan okokhoz közelebb nem hozta az emberi nem, sőt nem is érte el hasonlati s okirányos arányukban, az bizonyos; de ez nem mutatja elérhetlenségüket, hanem azt, hogy részint az új Európa nem érte még el, ha úgy szabad mondani, szobrászi századát, részint változtak a szükségek, szokások, miszerint mai időkben, hol ki-ki kényelmet vadász, például Magyarországra, melynek éghajlata sokszor éppen nem görög, sem illenének Hellas remekei többé egészen, de bizonyosan legnagyobb javitásokra s ekképp szebbitésekre volnának képesek.[3]

Embertársaink hasznára és jólétére irányuló fáradozásunk és munkánk minden foglalatosságaink között a legneme-

[1] Világ 222—225.
[2] Por és sár 25. l.
[3] Por és Sár 26—27. l.

sebb és lélekemelőbb. Van-e okunk azért keseregni, hogy a régi nagyságokat és a régi értelemben vett jókat a mult sötét fátyla boritja, és sajnálhatjuk-e azt, hogy egész életünket nem mint madárjósok, álommagyarázók s más egyéb babonák felhevült képzeleti áldozatai, avagy egy pár kék vagy kökény szem troubadourjai és lovagjai küzdünk éltünk fogytáig, hanem e helyett az emberiség közvetlen hasznát vagyunk hivatva előmozditani, s újkori ismereteink, szelidebb szokásaink s azon hitvallás következtében, melynek legfőbb tanitása a felebaráti szeretet, nem szabad jótéteményeinkkel kérkedni, hanem jót kell tenni kötelességből, akkor is, ha tetteinknek nincsenek tanui. Ily értelemben véve nincs ok a szomorúságra azért, hogy az emberiségnek többé nem a régi értelemben vett ideális, de nemes értelemben veendő reális haszna az, melyet odaadással és hiven kell szolgálnunk.[1]

A nemzethez való hűség és világpolgárság.

Hogy másokért hol kell elsősorban is tennünk, azt megmondja maga a bennünk megnyilatkozó természet. A mi a lélektelen testekben a vonzódás és visszataszitás, az a nemzetekben a honnak szeretete. Sokkal mélyebb gyökere van lelkünkben, mint gondolnók, annak a kimondhatatlan édes aggodalomnak, mely szülőföldünkhöz von s a halandó port is félistenné emeli bennünk. A lelki rothadás jele az, ha valakinél a természet ezen szent törvénye elhomályosult. Mint a kiégett üstökös, az ilyen rothadt lélek mások kárára, veszedelmére és megrontására czél és törvény nélkül, hazátlanul bolyong s mindenkibe bizalmatlanságot csepegtet, míg végre önmagával is meghasonlik. A ki világpolgárságával dicsekszik, az a romlottságnak alacsony lépcsőjén kérkedik szemérmetlenségével. Pedig, a hol a szemérem eltűnt, ott az élet minden bájainak vége. Szerencsére, a kik magukat világpolgároknak vallják, nem is tudják, hogy olyasmivel dicsekszenek, a mi gyalázatukra válik. A kosmopolita nagyobb szivűnek és jobbnak tartja magát, mint a minők mások. Ő állitólag minden embertársát befogadja szivébe, míg a hazafi főleg csak honfitársait. Ő minden régi szokáson és bevett felfogáson túlteszi magát. Ő egyszerre keresztény és zsidó, török vagy atheista, s chameleoni ügyességgel alkalmazkodik a körülményekhez

[1] Világ 322, 323.

hez — a haszon kedvéért. A kosmopolitismus rendszerint a félműveltség jele, vagy a rosszul felfogott tudomány éretlen és savanyú gyömölcse. Az igazi sajátságaiból kivetkőztetett embert a világpolgáriasság oly nevetségessé teszi, mint a milyen a szelidített farkas, a lánczon tánczoltatott medve, vagy a legvékonyabb vesszőtől is rettegő kalitkabeli oroszlán. Ez a lelki rothadtság és elaljasodás tehát elsősorban a nem eléggé kifejlődött értelmiségből fakadt. Ha ez az elaljasodás kezd általánosulni, akkor a nemzetiség lassankint semmivé válik. Pedig a nemzetiség nem egyéb, mint a rokonok közötti szeretet, barátság s a családi becsület felett való őrködés.[1]

A nagy férfiak teremtik a nagy országokat és ők népeik orvosai.[2] Egy királynak sem szabad cosmopolitának lenni.[3]

A nemzetnek erkölcsi súlya elvész a nemzetiség nélkül. Ennek hiányában erős az nem lehet s a trónnak sem képezheti szilárd alapját.[4] A nemzet egészséges, fiatalos életműködésének és vérkeringésének vége volna, ha sajátságaiból kivetköztetnék, mert ezáltal úgyszólván vérének természetes keringését akadályoznák meg. Ha ez nem így lenne, a természet ma fennálló törvényei dőltek volna ki örökös sarkaikból.[5]

Az a magyar, a ki a magyarságot megszüntetni igyekszik, nem kevésbbé utálatra méltó, mint a szülőgyilkos.[6] A közértelmiség, a nemzetiség s velük együtt a honszeretet és a közszellem nem emelkedhetik gyorsabban és biztosabban, mint ha a lélek organuma, a nyelv gyarapszik és nemesbül.[7] Minden bel- és külbecsünket elvesztjük, ha megszűnünk magyarok lenni, s minden más, a maga nemzetiségére tartó, tehát tisztességes nemzet ujjal és megvetéssel fog reánk, mint elvetemedett korcsnépre mutatni, melynek többé semmi eredetisége sincs.[8]

A nemzetiség angyala a legmagasabbra emeli az embert,

[1] Hitel 161—163.
[2] Irott naplói 1822-ből a 43. lapon.
[3] Irott naplói 1825-ből a 126. lapon.
[4] Hitel 184.
[5] Világ 110.
[6] Világ 310.
[7] Világ 368.
[8] Világ 442.

t. i. az istenség ideáljához. A hol annak mennyei sugalma nem hat át az önzésen s egyéb nyomorúságok süketté teszik, ott sötétbe borult a világ az illető hon területe felett.

A nemzetiség csodákat művelhet, mert, a hol egy sziv, egy nyelv és egy czél nem köti össze a lakosokat, ott tüstént eltűnik a közszabadság és számtalan lesz a baj. Ellenben vele, a mit milliónyi szolganép még képzelni sem mer, ha a nemzet komolyan akarja, azt is meg lehet valósítani.[1]

A nemzeti érdekek hű szolgálata mindazáltal éppenséggel nem követeli a külföld mellőzését, sőt megfelelő irányítás mellett bár mindenki ismerné azt és pedig nemcsak könyvekből, hanem saját szemlélete útján is. De az ilyen utazónak éppen úgy, mint az itthon maradónak, át kell hatva lenni a magasabb kötelességek érzete által.[2]

[1] Stadium 106.
[2] Világ 188.

ÖTÖDIK FEJEZET.

SZÉCHENYI NEMZETGAZDASÁGTANI ELVEI ÉS KÖZGAZDASÁGI POLITIKÁJA.

Széchenyi nemzetgazdasági képzettsége nagy olvasottságán, széleskörű gazdasági tapasztalatain s a nemzeti és állami életbe való mély belátásán nyugodott. Nem volt az sem rendszeres. Maga bevallja, hogy fiatal korában ezt a szakmát nem nagyon kedvelte, de meggyőződvén arról, hogy alapos közgazdasági ismeretek nélkül nemzetének valóban hasznos szolgálatokat nem tehet, hozzálátott az újabb nemzetgazdasági beható tanulmányokhoz. Ennek eredménye az lőn, hogy nálunk e tudomány alaposabb művelésének is úttörőjévé vált.[1] Bevezetés.

Arról, hogy e részben alapos ismeretekkel birt és hogy kora tudományosságának szinvonalán állott, ezen fejezet tartalmából mindenki meggyőződhetik. Annak tanusága szerint nemcsak idézi a tudomány nagy mestereit, hanem azok szellemét és irányát is teljesen a magáévá tette. Mint Kautz Gyula irja „egész sora azon nagy tudományi igazságoknak, melyeket épp századunk második negyedének első fele fejtett ki és a melyeket első rangú szakférfiak, névszerint Say, Ricardo, Beutham Malthus, Mill, Torrens, Sismondi, Macculoch, Lotz, Rau Nehenius és Hermann juttattak érvényre, iratain keresztül hangzók. Számtalanszor hivatkozik Smith Adamra, Sayre, Sismondira, Young Arthurra, de egyik sem gyakorolt reá oly befolyást, hogy azok eszmemeneteinek magát szolgailag alárendelte volna. Kautz Gyula megállapitja, hogy Széchenyi

[1] *Kautz Gyula:* A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története Magyarországon. Budapest, 1868. 298. lap

egyike volt a legelső állambölcselőknek és nemzetgazdasági íróknak egész Európában, a ki a nemzet- és állam gazdaság körében a tapasztalati inductiv módszert tudatosan alkalmazta s érvényre emelte. Ő volt kétségtelenül az első theoreticus, a ki a szellemi és ipari érdekek kapcsolatát és együttes tekintetbevételét tanítá.“ [1]

Hogy nálunk az első újabb felfogású nemzetgazda volt, ki ennek az iránynak is kezdeményezője, az általán el van ismerve. Az ő fellépése nyomán egész irodalom keletkezett, melynek áttekintése az általa e téren is tett mély benyomásról tanuskodik.

A mi a jelen fejezetnek tartalmát illeti, azt igyekeztem oly rendszeresen, a mint csak lehetett, előadni. Széchenyi közgazdasági eszméit és elveit nem összefüggően, hanem gyakran heterogen tárgyakkal foglalkozva adta elő. Azok szintén inkább szellemi szikrák és sziporkák, mint összefüggő okoskodások alakjában láttak napvilágot. De logikai sorrendben egymás mellé való állításuk a legteljesebb bizonyiték a mellett, hogy nemzetgazdasági rendszere is egységes volt és annak részei szerves kapcsolatban vannak egymással. A nemzetgazdaságtan hasznosságát néhány sorban találóan emeli ki, de óva int az általánoskodástól. Erre csakugyan behatóan tárgyalja az éghajlatnak és a földirati fekvésnek hatását a társadalmi és a gazdasági életre. Kellőleg domborítja ki az emberi szükségek folyton növekvő és terjeszkedő expansiv erejét. Megmagyarázza a divatnak természetét s mindezeknek befolyását, a gazdasági haladásra. Utal a fényűzés fejlesztő befolyására, azután pedig a jólét lényegét és fontosságát ecseteli. Megmagyarázza azt, hogy miben áll a gazdagság és már itt rámutat az öntevékenység fontosságára, mely nélkül a félelmes szegénység vajmi könnyen beköszönt. Félelmes ez azért, mivel a nemzeti önállást és függetlenséget veszélyezteti s a szolgaság kárhozatalával fenyegeti az embereket. Azután az érdeknek horderejére utal, mely nélkül semmi nem történik a világon. A tisztességes haszonkeresés azért a nemzetnek és egyesnek egyaránt kötelessége.

Ennek nyomán az észszerű gazdálkodás elveit adja elő.

[1] *Kautz*: id. műve 299. l.

melyek kapcsán beszél a termelésről és annak tényezőiről. Különösen behatóan foglalkozik a munkával, annak megosztásával, jutalmával, megválasztásával, gyakorlásával, felosztásával, egyesitésével és az erők összpontositásával. De a szorgalom mellett nem feledkezik meg a mulhatlanul szükséges munkaszünetről sem. A közönséges mellett kiemeli a képzett munka és a munkavezetés fontosságát. Mindebből levonja azt a tanulságot, mely szerint józan beosztás mellett rendszeresen kell munkálkodni, mert minden észszerű gazdálkodásnak ez az alapja. Természetes azért, hogy a szakszerűséggel behatóbban foglalkozik. Azután közgazdaságunk lendületes fejlesztése érdekében a gazdasági szabadságot proclamálja, a czéhek és árlimitatiók eltörlését kivánja és utal a verseny előnyeire. De a gazdasági szabadságot lassankint kivánja behozni. Kimondja, hogy Ausztria vagyonosságát Magyarországnak köszönheti, de viszont az osztrák piacz nagy előnyünkre szolgál. Kidomboritja a fizetőképesség fontosságát a nemzeti fejlődésre, valamint különösen a belfogyasztás jelentőségét. A kamat törvényes megállapitását elitéli. A forgalmi állapotok elégtelenségének tulajdonitja, hogy fogyasztásunk olyan csekély.

Azután arra a kérdésre felel meg, hogy miért oly kevés minálunk a gazdasági siker? Felelete: mert az általános és szakértelmiség csekély. Egész rendszerének szaktételét újból hangoztatja, e szerint az ember a főtényező a gazdasági téren is. Nagy baj, hogy e téren is a létező bajokért mindig mást okolunk s a gazdálkodás és hazafiság követelményeit összezavarjuk. Részletesen foglalkozik azután a munkaerő jellemzésével az egyes fajoknál, a munkakedv fokozásával, a tőke bevonásával és beruházásával, az alkotási vágygyal, az alkotóerővel. Kifejti továbbá gazdasági alapfelfogását. Ezután a közteherviselés igazságos és czélszerű voltának megokolása következik. Annak kapcsán felemlitem azt, hogy a jobbágyságról, hogyan gondolkozott s annak hátrányait előbb s utóbb miként akarta elháritani. Az ősiség ellen irányult támadásaival kapcsolatban feltüntetem a hitelre vonatkozó nézeteit, a hitbizományokról és a minimumról tett nyilatkozatait, mint annak bizonyitékait, hogy, ha az angol classicus nemzetgazdasági iskolának volt is hire, a doctrinarismus nem ejtette őt ke-

lepczéjébe, mivel az anyagi érdekei felé helyezte a nemzeti érdekeket, melyekre való tekintettel az általa oly nagyra becsült forgalmi szabadságnak is korlátokat tudott állitani. A pénzről, a classicus nemzetgazdasági iskola felfogását osztotta. Az iparra és kereskedelemre vonatkozó nézetei, melyek részben itt, részben röpiratai ismertetésénél adatnak elő, annyira modernek, hogy azok ma is egész terjedelmökben megszívlelendők.

A nyers termelés és ipar egyes ágaira vonatkozó különböző véleményeiről műveinek ismertetése alkalmával voltam kénytelen már sokat elmondani. Itt pótlólag még a szeszégetés és a selyemtenyésztésről szóló iratainak ismertetésére szorítkozom.

A közlekedésügy fejlesztését Széchenyi mindig Magyarország elsőrendű közérdekének tartotta. Arra vonatkozó külön munkálatait már nagyrészt elemeztem, de többi műveiben foglalt idevágó nézeteit szintén e fejezetben behatóan ismertetem és pedig lehetőleg minden irányban. Végül a népesedést tárgyazó gondolatainak, melyeken a Malthus tanának befolyása félreismerhetetlen előadásával rekesztem be ezt, a Széchenyi felfogására nézve nagyon jellemző fejezetet.

A nemzetgazdaságtan hasznossága.

„Míg a politikai gazdaság tudománya ismeretlen tárgy marad előttünk és így tanításait nem szívlelhetjük meg, más egyebek közt ezért sem fogjuk a magyar népet a nemzetek sorába emelhetni.[1]

Kivánatos, hogy specialitásokra adva magunkat, tegyünk végre czélszerűen és alkossunk életrevalót. De ebből nem következik, hogy az általános nézetek elemzése nem szükséges többé. Hiszen, ha ezek hiányosak, teljességgel nem szolgálhatnak bármily specialitás számára is virágzást igérő alapul. Az első kérdés tehát, hogy hazánk fejlődése egészséges alapon nyugszik-e, vagy nem? Ha ennélfogva az általános nézetek terére állok, ezt az olvasó ne vegye tőlem rossz néven, mert míg politikánk főelvei nem tisztázvák, addig új specialitás sem emelkedhetik fel, sőt még azon kevésnek is hervadni kell, a mi eddig ügygyel-bajjal keletkezett.[2] Hanem

[1] Világ 524.

[2] *Széchenyi*: Czikkei, I. 540 és 544. ll.

azért még se „általánoskodjunk“.[1] Hogy ezen követelményt Széchenyi mennyire szemei előtt tartotta, azt minden gazdálkodás egyik legfőbb alapfeltételének, az éghajlatnak mély felfogású és beható elemzése által fényesen bebizonyitotta. „Minden éghajlatnak megvan különös szépségi sajátsága; ekképp a mi az egyik szélesség fokán czélirányos s e szerint jó izlésű és szép, nem következik, hogy ugyanazt a másikán is okvetlenül ilyesnek kelljen tekinteni. Noha alig hihető módon szelidül is, vagy zordul a lég a nemzeti csinosodás vagy durvaság által, azért a földgolyói szélesség s hosszaság határozott törvényeit ember még sem változtathatja meg gyökeresen. Ez okból eltörülhetetlenül megmaradt a világi tájak mindig ugyanazon jellege. — Ha oly túlságban állitjuk magunk elé a külön-külön sajátságok okszerintiségét, hogy az, a mi czélirányos a Hebridák közt, tán semmi czélnak nem felel meg Borneo szigetén, akkor azon különbséget sem vehetjük kérdésbe, mely Olaszország, sőt mely Ausztria és Magyarország közt is van. Csakhogy a Hebridák és Borneo szigetének kölönbsége szembeötlő s azt felfogni gyermekjáték, míg azon sajátságok árnyalataiba, tán negédjeibe, melyek Magyarországot Itáliától, sőt legközelebbi szomszédjaitól választják el, csak a mélyebb és érettebb megfontolás bir tekinteni. Szent Pétervár számos úri palotájának annyi kellemmel ellátott idomait ki meri rútaknak állitani. Viszont ki az, a kinek a sötétkék keleti szabad ég alatt díszelgő Calcutta kéjlakai nem tetszenének? Amazok is jó izlésűek, ezek is. A kérdés csak az, hogy melyek azok inkább, a mit azokban nem csupán a mostohább vagy szerencsésebb éghajlat határoz el; hanem még az is, hogy nem lehetnének-e az elsők még péterváriabbak, ezek ellenben még calcuttaiabbak? Éghajlat.

Soha nem lehet Muszkaországnak, ha nem terjed is tovább, oly jó izlésű tanácsháza vagy helye, mint vala egykor Athenének és Norvégiának, s oly jó izlésű szinháza, mint volt Rómának vagy Magyarországnak, oly jó izlésű lakháza, mint lehetne Itáliának. — Szükségeinket, melyek beltermészetünktől függnek kielégitvén, minél inkább lehetünk szabad összeköttetésben a kültermészettel, vagyis minél inkább

[1] Pesti Por és Sár 129. l.

engedi az éghajlat szelidsége lakházainkat a külternészet bájaihoz szabni, annál tökéletesb izléssel ruházhatjuk fel azokat, mert a természet egybehangzása a legmagasb emberi ideált is fölülmulja. Athen tanácshelyisége például szabad lég alatt volt, Acropolis fénye pedig Hymetus bérczeitől körülövezve a felséges naptól lehetett megvilágitva, a mi a muszka legszebb tanácstermek bármily ékes selyem pamlagait s bármily nagy ablakain aránylag még is csak mostohán beszolgáló napsugarakat vagy éppen lámpákat, minden bizonynyal messze maga mögött hagyja. Így létezhetett a fejedelmi Colosseum a nagy természet közepett, határtalan égi boltozat közvetlen födele alatt, mig a gyenge embernek Norvégia magas fekvése a szabad természet ottani nyerseségivel való szorosabb barátkozást egyenesen megtiltja. Így Magyarország lakosa kénytelen visszavonulni a kültermészet bájaitól sokszor, vagy inkább ezek hagyták el irgalmatlanul, midőn a kies Itália bájos ege alatt mindenki az örök természet anyai kebelére büntetlenül dőlhet.

Túlságok által, — mint érintém — legbiztosabban vezettetünk azon lépcsők árnyalatainak méltatására, melyek bármi kis mértékben s így nem könnyen érezhetőleg, de mégis a szomszédos vidékek éghajlatában is léteznek, minthogy ennek minőségét nem egyedül szélességi és hosszassági fokok s nagyobb, vagy kisebb miveltség határozzák el, hanem még más számtalan részint értett, részint nem értett okok. Ilyenek a viharokat fenntartó hegyek, tengerek közellete, stb. Az egyenlitő alatt és még inkább a gönczöl (sark) tövében lakó szintén el van a természet anyai ölelésitől tiltva s úgy az egyik, mint a másik annál kellemesebben létezik, sőt szinte csak úgy létezhetik, ha minél inkább elszigeteli magát az őt környező természet mostohaságaitúl. Már pedig halandó sorsunkat és tehetségeinket tekintve, mily szűk köre van ilyen helyzetekben a szépnek s a jó izlésnek? Mert, a hol földalatti élet örök árnyék, vagy minél több állatbőrrel beburkolt alvás közti tengés a lehető legnagyobb kéjelem, sőt szükség, ott az emberi gyarlóság mindenben szűk határok közé van szorítva. De igaz, viszont az is, hogy ha teszem, Nápoly ege alatt s Görögország bérczei közt ha közelebb áll is az emberi nem a nagy természethez, mégis be kell vallani, hogy minden éghaj-

latnak nagyobb-kisebb tere van, melyen az emberiség tehetségeinek és igy ízlésének is kifejtése és gyakorlata több-kevesebb nehézségekkel jár. S ez határozza el minden országnak mások feletti physikai elsőségét, úgy, hogy az, a mi egyben a természet ajándéka, vagy csekély munkával szerezhető meg, az a másikban csak állhatatos küzdésnek s keserű verítéknek lehet gyümölcse.

Magyarország éghajlata, noha mérsékelt, mégis inkább a zordanabbakhoz tartozó. De nem ezért, hanem szapora változékonysága miatt nem legkellemesb. — Ha melegebb lenne, nem volna rossz, mert akkor lakosai tartózkodás nélkül borulhatnának a mindig virító tavasz karjai közé. Ha ellenben hidegebb volna, az sem lenne baj, mert akkor megint csak óvakodással ölelgetné az északi éghajlat ritkább kecseit. Most ellenben a sem hideg, sem meleg mellett folytonos változások közt tág keble sokszor találkozik didergő fagygyal, vagy ettől tartván, éppen akkor zárja azt el, midőn az ég minden malasztja száll reá.

Zordanabb éghajlatra könnyebb kitalálni czélirányos eljárást és lakmintát, mint Magyarországéra. A szelídebbre még könnyebb; mert ám ott nem enged elalvást a mostoha természet, itt pedig minden kivánságnak eléje mosolyog. A szegény magyar pedig reményei és a zordon valóság közt örökké hányatva többek közt arra sem határozhatja el könnyen magát, hogy lakóháza a délnek vagy éjszaknak viselje-e bélyegét. Az ily habozás azonban nem káros, sőt annak a leghasznosb eredménye lehet; mert valamint minden akadály és nehézség, úgy ezen kétség is bizonyosan új és új képzetek, új és új axiómák s új és új erők kifejtésére ingerlend. [1] Ennek következtében az éghajlat közművelődés által veszithet majdnem nyerseségéből is. [2]

Magyarországnak legnagyobb része erdőktől s fáktól rideg rónaság, homokterületből vagy mocsárból áll. Felföldje nincs ugyan dombos erdős tájékok hijával, de ott ismét sem hajózható folyók sem nagyobb tavak nincsenek. A Fertő nem eleven, de valósággal holt tó, a melyen semmi mozgás,

[1] Pesti Por és Sár 97—101. ll.
[2] Pesti Por és Sár 58. l.

egyetlen kis vitorla nincs; partjai — a nyugoti s déli szintelen dombocskáit kivéve oly alacsonyak, hogy nincs ok, miért ne menne az egész tó a legelső alkalommal odébb.

A sokak által felhőkig emelt Balaton sem nyujt lakásokra különösen kedvező fekvéseket. Somogyi partjai laposak, Zalai partjairól pedig kies ugyan a tükre, de vajjon mi van azontúl? Nem határtalan kékség, mint a fejedelmi tenger síkja, nem a felhőkbe nyúló kies bérczek, hanem, alacsony, somogyi berkek s viránytalan dombok. Nevezetesb tó pedig ezenkivül az egész országban nincs. A Duna partjai hol bájteliek? Ha Visegrád körül azok is, de költőileg felfogva lakházakra egy pontot sem lehet lelni egész hosszában, melyről nyugodt lelkiismerettel a német kifejezés szerint azt lehetne mondani „ez semmit sem hagy kivánni hátra". Hát Drávánk, Tiszánk és Szávánkról mit mondjunk? Jobb, ha azokat elő nem hozzuk. De Anglia jobb lakházainak helyes fekvése s kitétele nem csupa természeti adomány, hanem jobbadán mesterség utáni, azaz nagyobb civilisatio s ebből eredő közszorgalomnak következménye. Ott lecsapolt vizenyős laposokból kiemelkedő dombosabb helyek, szomorú s mezetlen ingoványokból vizcsatornák s számtalan ültetvények által elővarázsolt gyönyörű völgyek, farkas lakta vadonból fejledező bájos magányok; emberi nem járhatta zordon tájakból felséges utak által előbűvölt remek kertek váltak. Vigyünk például a Balatonból derék csatornát a Dunába, járja azt s ezt 10—12 gőzhajó s néhány ezer kisebb nagyobb vitorlás, környezze ennek partjait is angol civilisatio és szellem csak egy századig, vagy csak félszázadig is, akkor nem száz, de ezer meg ezer kies lak fogja bizonyitani a helyesnél helyesebb fekvések s kitételek számnélküliségét e vidéken. Holott jelen körülményei között nem volna könnyű kimutatni, hová illenék körülötte nemcsak költői, de gyakorlati bájlak is legjobban.

S noha, ezen arányban s oly könnyen nem ölthetne szebb képet magára a Magyarhon minden tájéka, mint a Balatonmelléki vidék, egyéb minden részeiben is több fejlődési képesség rejlik, mint gondolnók.[1]

De éghajlatunk ma gazdasági szempontból tekintve is csak

[1] Pesti Por és Sár 75—78. ll.

középszerű. A tavasz változó és a tél agoniája sokszor május közepéig tart. Némely évben azt kérdezhetjük: ugyan, van-e. vagy volt-e tavaszunk? Nyárunk meleg s az alföldi gazda jól tudja, hogy egy kissé több eső gyakorta nem ártana. Őszünk még talán a legjobb, sőt ritkitja párját az egész világon. Telünk sem hideg, sem meleg és a legkisebb jellege sincs. — Hanem mindezen hátrányokhoz alkalmazkodnunk, e mellett pedig javitásukra törekednünk lehet, sőt kell.

Földirati fekvés.

A földirati fekvés[1] tagadhatatlanul nagy befolyással bir a nemzetek gyorsabb vagy lassúbb, nagyobb vagy kisebb fejlődésére. De mindent annak tulajdonitani csalódás, mert ugyanazon viszonyok s más és más népeknél gyakran különbözők az eredmények. Néha a látszólag kedvezőtlen körülmények közt az erőteljesebb emberekből álló faj jobban boldogul, mint a kedvezők közt a gyengébbek. A haladás nyitja a lakosokban van; azok fejlesztésére és emelésére kell tehát a súlyt fektetni. Spanyolország mennyire hátra maradt, pedig kitünő fekvése volt és van. Francziaország földirati fekvése sem rossz és mégis hátrább van Nagy-Britanniánál. Miért van szászszor több műveltség Szászországban mint Szicziliában? Hogy maradtak el Byzancz és Hellas örökösei az újkori nemzetek haladásához képest.[2]

Magyarország tengertelen területének geografiai helyzete mostoha. Tőlünk észak felé lengyelföld, nyugatra német birtok van; keletre és délre Törökország, azután egy kis tengerpart, de az sem igen jó. Vizeink vad természetűek és folyóink iránya jelen viszonyaink között reánk nézve nem a legkedvezőbb. Utaink társzekerekre többnyire hasznavehetetlenek. Csatornáink ritkák és hibásak, pedig nincs ország, mely a keresztül-kasul történő csatornázásra alkalmasabb lenne.[3] Ha mindez nem volna igy, akkor valószinűleg jobban haladtunk volna. De a cultura és civilisatio alapja és talpköve a szabadság és a vetélkedési ösztön. Ezek a földirati fekvéssel együtt mozditják elő a haladást. Miután a geografiai helyzetet nem lehet megváltoztatni, ennélfogva nekünk kell mozgékonyabbak-

[1] Lásd a Stadium 65. lapját.
[2] Világ 337—338. ll.
[3] Pesti Por és Sár 127.

nak lennünk. Oda kell hatni, hogy közülünk minél többen menjenek a külföldre s a külföldiek minél többször és sürűbben jőjjenek hozzánk. A külföld meglátogatásához csak pénz és akarat kell. De ahhoz, hogy haszonnal utazhassunk már előismeret és czélszerűen gyakorlott gondolkodás is szükséges. Az idegent, a kinek a behozatala kettőn áll, csak akkor tudjuk beédesgetni, hogy itten utazzék, ha vagy hasznot, vagy élvezetet tudunk nyujtani neki.[1] A fürgeséget, a pezsgő nagyvárosi élet mozditja elő, ennek tehát megvan a maga előnye. A kis városokban sokkal több epe és méreg forraltatik az emberek ellen, mint a világ nagy metropolisaiban. Budapest napról-napra nő, már kilábolt a kisvárosok sorából, de itt még nincs igazi nagyvárosi élet; nincs elég különféleség. Kicsiny a választási kör, ennek következtében az unalom ivadékai: a kölcsönös kémkedés, birálgatás, rágalom és irigység még mindig uralkodnak itten.[2]

Szükség. A közművelődésnek és gyarapodásnak legfőbb rugója az expansiv természetű szükség. Mennél többen kivánják az élet kellemeit megszerezni maguknak: annál nagyobb lesz az iparkodás és munkakedv, mely azután a sivatagot, a homok pusztákat s a mocsaras tájakat is kies erdőkké s viruló vidékekké változtatja át. Lakjék Magyarország lakossága kőből és tégláből épült s cseréppel fedett csinos házakban; egyék kövér húst; s igyék jó bort; ne járjon mindig egészen vagy félig pőrén. Ennek elérése végett emeljük minden embertársunkat s engedjük, hogy az emberiség jogaiban mindenki osztozzék.[3]

A szükség szülte szorgalom a mostoha tájakra is a miveltség bájait varázsolhatja. Fogadjuk azért hálás szivvel a természet gazdag áldásait hazánkban, azok hiányait pótoljuk ki, csorbáit pedig hozzuk helyre. Földirati fekvésünket ne gyalázzuk, de ne is emeljük a felhőkbe, hanem előnyeivel élve, hátrányait igyekezzünk ellensúlyozni.[4]

A szükségek kielégítése. Az emberiség legnagyobb részét két rúgó hajtsa: a nyereség és az élvvágy. Ezek által ösztönöztetve győzte le a

[1] Világ 342—344. ll.
[2] Világ 346—347. ll.
[3] Hitel 134—135.
[4] Hitel 113.

tengerek hatalmát, szállott le a föld gyomrába s varázsolta kertekké a vadonokat. A ki a haszon vagy élvezet reményét fel tudja kelteni, vagy éppen azok iránt biztosítékot képes nyujtani, az embertársai nagyrészét oda csábitja, a hova neki tetszik.[1]

Miután ki vannak elégitve az emberi testnek szükségei, ha t. i. tápláléka, födele és ruhája van, vágya keletkezik ezer kis kényelem után, melyek szorosan véve ugyan nem szükségesek, melyek azonban tagadhatatlanul szebbé teszik az emberi életet, miként a virágok is bájolóan ékesitik a mezőt. Ama kényelmek nélkül ellehet ugyan a bölcs, ámde éppen azért, mert bölcs, azokat szükség nélkül otrombául el nem gázolja, de hálával élvezi és tehetsége szerint élvezteti másokkal is.[2]

Testi, szellemi, erkölcsi szükségek.

De minél inkább távozik az ember az anyagtól és emelkedik a felsőbb lényekhez, annál inkább tágul boldogságának köre.[3] Nem áll, hogy a csak anyagi életet élők több boldogságot éreznek, mert hiszen akkor legirigylendőbb lenne a medve sorsa. Az ember érzéki eszes lény; összetett természeténél fogva boldogsága is nagyobb, ha nemcsak testének, hanem szellemének és lelkületének is táplálékot nyujtván, azok összhangzatát megteremti, vagy legalább megközeliti.[4] Emberi rendeltetésünk a tökély felé való törekvés. Ennek is csak akkor tehetünk eleget, ha a teremtő minél több lelki és testi adományának hasznát tudjuk venni és azokban részesitjük embertársainkat is. Ez által csak a természet nagy törvényeinek engedelmeskedünk. De alapul nem az anyagi kincseket, hanem a lélek gazdagságát kell elfogadnunk. Istent imádni pedig nem egyéb, mint a nekünk kiszabott rendeltetést minél jobban betölteni.[5] Sokan elysiumnak tartják szabadság nélkül is az életet, ha gondtalanul, bőségben, finom kényelemben és a gyönyörök minden nemeinek élvezete mellett telnek napjaik, de idegen kénytől vagy kegyelemtől függnek. Az ilyeneknek jó volna, ha Lafontaine meséje a szabad

[1] Világ 344
[2] Ö. i. 190., 191.
[3] K. N. 20.
[4] K. N. 20., 21.
[5] K. N. 21.

farkasról és a pórázra kötött kutyáról eszükbe jutna. Ámbár én az ily farkas életét sem tartom irigylésre méltónak.[1]

Fényűzés. Luxus alatt a cynikusok szótára szerint mindaz értendő, a mi nélkül szigorún véve ellehetünk. Így például, közönséges fenyő padolat, mely, ha tiszta és száraz, szorosan véve elég kényelmű; és mégis nagyobb mód mellett parquettel és szőnyeggel szoktuk ellátni a főtermeket. Négy erős tisztafehér fal s fehér plafond szorosan véve jó hajlkékot képez, s mégis vagy festetni, vagy bevonatni szoktuk azokat, úgy, hogy a lakház épitésénél az otthonosság, kényelem szoros föltételei mellett még a luxus ezen árnyalata is fontos számolásba veendő. Van a luxusnak több neme, melyek oly jól és édesen esnek, annyi kellemmel birnak, hogy azokat alig lehet megmagyarázni, mig viszont bizonyos nemei a luxusnak nem annyira ragadják meg érzékeinket. Így teszem, semmi nem foly be ránk oly jóltevően, mint a lehető legnagyobb világosság s a tiszta üvegekkel berakott tágas. nagy ablakok. Aranynyal ékitett szobamennyezet, noha igen kellemesen hat ránk, valamint a remek falfestmények művészeti érzekünket felette bájolólag érdekelhetik, azért még sem gyakorolnak emberi természetünkre oly általános és határozott befolyást, hogy talán korlátolt pénzviszonyaink között is, a luxust a luxussal egybevetve, a többi, de nem nélkülözhetetlenek előtt a józan okosság parancsa szerint elsőbbséget adnánk az ilyeneknek.

Nincs valóban viszásabb érzés, mint költséges festéseket, bevonatokat, selyem függönyöket s drága semmiségeket látni nedves, szűk, sötét lakokban, mivel józanul véve a kellő kényelem a lakályosság megszerzése után következik.[2]

Divat. A szükség kielégitéssel és a fényűzéssel szoros összefüggésben áll a kitűnni vágyás, a vetélkedés és az utánzási ösztön együttes eredménye, a divat. Erre vonatkozólag Széchenyinek ez volt a felfogása: Az észszerű divat nem egyedül a bevett izlés zsarnokságának okozatja. Mert vajjon mi szép, mi az izletes az emberi készitményben? Semmi egyéb, mint a czélirányosság s így azon idomok és formák, melyek ahhoz legközelebb visznek. Ebből az következik, hogy valamint

[1] Világ 518.
[2] Pesti Por és Sár 93., 94.

minden nemzetnek, mely még cosmopolitai zagyvalékra nem olvadt egybe, sajátságának megfelelő öltözete van, úgy különkülön országra nézve is külön-külön lakház, épitési izlés illik inkább, a mit első sorban az éghajlat határoz el. Minden divat, mely ettől távozik, hibás s nem jó izlésen, hanem oknélküli majmoláson alapszik. Azonban, ha ez az anyatejjel szívatik be és később belőlünk gyökerestől ki nem irtatik, minden ítéletünk körül oly vastag homályt von, melyen józanul keresztül nézni teljességgel lehetetlen. Ha valóban czélirányosság és ehhez vezető idomok vethetik meg egyedül az ízlésnek józan sarkalatát, tagadhatni-e, hogy valamint az éghajlat és a nemzetek szelleme különböző, úgy a szép és tökéletes ideáljának is okvetlen számnélküli árnyéklatokra kell elágaznia.

Az előítéletek közt felnőtt lelkileg csak azt tartja szépnek, a mihez szűk látkörében hozzászokott. Nem éppen a legrosszabb időtöltés tapasztalni néha, hogy mily jó ízűen és minden kétség nélkül kaczagja az oknélküli az okszerintit, az oktalan az okost; holott lehetetlen, hogy éppen azon egy — vagy jobban mondva: egy ízlés után készült öltözet és lak egyaránt s éppen annyi czélszerűséggel feleljen meg Zeeland és Hindostan lakosainak.[1]

A gazdasági haladás.

A jogosult fényűzés és az észszerű divat fontos tényezői a haladásnak. Erre vonatkozólag Széchenyi ekképp nyilatkozik. Minden, a mi szép és közelit a tökéleteshez, édes nyugalomba ringat. Egy szép valóság szemlélete, ha az képzeleti erőnk által a tökéletességnek bájaival vétetik körül. annyira betöltheti létünket a lelki csend és béke malasztival, hogy állati dologtalan nyomorinkon túl emelkedve s felette elmélkedve napokig vesztegelhetünk.

Hogy javitsunk, előbb érezni kell kellemetlen létünket. Minél érzékenyebb és fájdalmasabb ezen érzés, annál hihetőbb, hogy azon munkásság és állhatatosságnak kifejtése, mely nélkül semmi sem javittatnék, hanem minden régi helyén állana meg, úgy mint volt és van, be fog következni.

Mily hibás észrenddel élnek tehát azok, a kik javítást ugyan kivánnak, de azoktól, a kik javíthatnának, visszatartják

[1] Pesti Por és Sár 95. és 96. ll.

azt a jóltevő, noha keserű serleget, mely a szükséges krisist eszközölhetné.

Minden nagyobb javitást szükségképp meg kell előzni valamely kellemetlen nyugtalan érzésnek; mivel csak ez bir rendszerint hatással azon erők felébresztésére, melyek nélkül nem javithatni.[1] Mostani botránykozásinknak egyébiránt még más okai is vannak, t. i. több kellem megismerése, részint használása, részint forró megkivánása. Hozzuk csak emlékezetünkbe, hogy aránylag milyen bútorú házakban laktunk azelőtt és lakunk most. Mily ágyakban tartottuk súlyegyenben magunkat azelőtt s milyenekben alszunk most. Mily ezüsttel, edényekkel, üveggel, világgal éltünk azelőtt és élünk most. Mily kocsikban és mily sebességgel kivánjuk manapság megtenni utainkat s miképp, s mennyi idővesztéssel mozgánk azelőtt. Szinházi, mulatsági s egybegyűlési termekről mily ideáink voltak annak előtte s vannak jelenleg. Azelőtt sokat megcsudáltunk és bámultunk, a mit mostani körülményeink közt mindenütt elérve, sőt felülhaladva is látunk.

Megváltoztak az idők és mi is sok tekintetben változánk. Szükségeink szaporodtak, nézeteink józanultak és az okosabb rész munkás élet közepett nem tartja többé véteknek annak lehető legtöbb kellemével mértékletesen élni és az emberi lét zordon pályáját mindenütt behinteni virágokkal, a hol csak lehet. Kiviláglott, hála az égnek, a legelől álló nemzetek példája által, hogy a durvaság s a mindenben való szűkölködés nem jele sem erőnek, sem erénynek; hogy az Isten ajándékozta kellemekért a természettel megvivni és azt engedékenységre birni, soha sem szokott elkényesülésnek, elkorcsosodásnak okozatja lenni; hanem, hogy éppen azon közmunkásság, melynél fogva valamely nemzetnek minden tagja saját létét javitani s állását emelni iparkodik, ama közerény, melyet szolganemzetek közt, zsarnokok járma alatt e földön sehol eddigelé még nem tapasztaltunk.[2]

Jólét és gazdagság.

Ilyen törekvésnek szokott természetes következménye lenni a jólét és gazdaság. Annyi előnyünk van lakosságunk életerejében, fiatalságában, mert szervezetünk még nincs kiélve,

[1] Pesti Por és Sár 6. l.

[2] Pesti Por és Sár 17. l.

hogy ha pénzünk nem elegendő, ennek csak mi vagyunk az okai. Nem értjük a dolgot és nem nyúlunk azon módokhoz, melyek által magunknak pénzt szerezhetnénk.[1] Támadjunk fel tehát ennek megismerésére is! — De az anyagi jólét bármily fontos is, hazánk helyzetét magasabb szempontból kell felfogni. Nemzeti létünket elsősorban anyagi sarkalatokra még sem állíthatjuk. Az anyagi jólét a szelleminek kifejlődését is nagy mértékben előmozdítja, azonban mi összes viszonyainknál fogva magunk és utódaink számára csak attól remélhetünk üdvöt, ha a dolgok mélyére tekintve szellemi és erkölcsi alapon nyugszik jelenünk és jövőnk és ha ilyen alapokra van fektetve anyagi kiképeztetésünk is. De ha gazdasági üzletvitelről van szó, ne követeljünk hazafiságot, ha pedig hazafiságot kell gyakorolni, akkor ne üzérkedjünk.[2] Mindent a maga módja szerint és a maga eszközeivel tegyünk.[3] Azok, a kik azt hiszik, hogy szegények és még is szabadok maradhatunk, ábrándoznak, mert szabadok huzamosan csak a vagyonos nemzetek lehetnek. — A ki jobban birja magát, rendszerint függetlenebb, mint az, a ki néha más segélyére is rászorul. — Amaz többet tudhat, jobban mivelheti magát, több tapasztalatot szerezhet és gyermekeit is jobban nevelheti. A gazdagsággal együttjár ennélfogva a haladás nagyobb lehetősége is, ellenben a szegénység elaljasit. Az elaljasodásból pedig igen könnyen fejlődik ki a szolgaság, vagy oly elzüllött állapot, mely a farkasokhoz jobban illik, mint az emberekhez.[4] De a határtalan bőségnek is megvan a maga veszélye és gyakran sajnosabb következményekkel jár, mint a szükség. Ez t. i. csak testi inséget okoz, mig amaz egyszersmind lelkit is.[5] — Gyakran megtörténik, hogy hazaszeretetünk csak puszta szó, vagy legfeljebb szép gerjedelem marad; de nem azért, mivel keblünk, melyből fakad, tisztátalan lenne, vagy szineskednénk, hanem egyszerűen azért, mivel nincsen pénzünk. — Midőn a világ zajában kellene tapasztalatokat és élettudományt gyűjteni, akkor legszebb éveinket elvonultságban töltjük. Nem

[1] Hitel 118. l.
[2] Világ 241. l.
[3] Lovakról 177.
[4] Hitel, 56. 57.
[5] Hitel 121.

azért, mivel vakand módjára félnénk a világtól, hanem csupán, mivel nincs pénzünk! Gazdaságunkat s gyermekeink nevelését is nem azért hanyagoljuk el, mintha nem szeretnők őket, hanem mivel nem győzzük költséggel. — Szegénységünk így számtalanszor akadály abban, hogy honfiúi kötelességeinket teljesitsük.[1] Tehát gazdagodjunk.[2] A gazdagság alatt azonban nem csak pénzt és jól mivelt földet kell érteni, hanem a henyeség megszüntét minden irányban: a szorgalmat, a jobb nevelést, a külföldön szerzett tapasztalatokat, szóval az ember nagyobb belbecsét is.[3] — Ha a nőtlen nem iparkodik gazdagodni, ő ebben is szabad. De ha házas ember nem törekszik a vagyonosodásra, akkor vétkezik, mert gyermekeket szűkölködésre és nyomorúságra nemz.[4] — Hogy valamely ország gazdag lehessen, minden lakosát fel kell ébreszteni szorgalomra és állhatatos munkára.[5] Bármennyit hozzon be az adó, vám, a király nem lehet hatalmas, ha a királyság nem gazdag.[6] Az ország azonban értelmi erő és erkölcsi melegedés nélkül gazdag soha sem lehet.[7] Az ember tetteit vagy a nyereségvágy, vagy az alkotási ösztön irányitják. Mind a kettő lehet igazolt és igazolhatatlan. Attól függ nemes vagy nemtelensége, hogy mily czélból táplálja valaki azokat.[8] Az egész ország csak úgy lehet gazdag, ha lakosai előitéletektől mentek, tisztánlátók, józanok, szorgalmasok, takarékosak és erősek.[9] Sok az ember, kinek kenyere nincs és sok a föld is, mely voltaképp műveletlenül hever. Már pedig a mit bizonyos időben megteremhetne, de meg nem terem és az a munka, a mit valamely ember elvégezhetne, de nem végez el, örökre veszve van. Ott, a hol sok oly ember van, a ki még munkálkodhatnék, és sok a míveletlen termékeny föld, valami hibának kell lenni.[10] Ennek a hibának mindazáltal

[1] Hitel 221.
[2] Világ 105.
[3] Stadium 43.
[4] Stadium 43.
[5] Stadium 46.
[6] Stadium 92.
[7] Stadium 112.
[8] Világ 191.
[9] Világ 195.
[10] Hitel 103.

kitalálása s orvosszereinek megállapitása nem könnyű dolog.[1] Micsoda önállás az, ha pénz nincs! Hiszen vannak emberek, kik roppantul önállók és Széchenyi maga is nyert egy fogadást az által, hogy két óráig egy lábon állott s ez valódi önállás volt; de végre ilyen féllábú önállás mellett utóbb még is bókolni kell, vagy nem igen kecsegtető farkasfüggetlenséget élvezni.[2]

Szegénység.

A vagyon kétségkivül csak eszköze a nemzeti lét minden irányban való fejlesztésének. De az anyagiak becsmérlése s a rendetlen gazdálkodás mentegetése oly országban, mint a mienk, a hol a vagyon kezelésénél tapasztalható rendetlenség szomorúan általános, nem egyéb, mint az ezen baj további fenntartására való buzditása a sokaságnak.

Tiszta lelkiismeret, élettudomány, egészségi és vagyoni rend egyaránt szükségesek arra, hogy a nemzet tagjaiban a lelki függetlenség terjedjen, mert csak igy lehetnek boldogok, ha ezzel birnak, csak a lelkileg független polgárok nagy sokasága biztos alapja a közszabadságnak. Tehát ezen magasabb szempontból is szükséges, hogy lelkiismeretén, egészségén és életerején kivül számitási képességét is erősitse és fejleszsze a nemzet.[3] A szegénység a kétes tettek zavarába hajtja az egyént és hajtja a nemzetet, mind a kettőnek lelki tisztaságát és függetlenségét pedig veszélyezteti. Nem szükséges azért, hogy az anyag uralkodván felette, már a fiatalság ne birjon kiemelkedni a selejtesek szomorú sorából. Azonban vagyonára se forditson csekély gondot, mert ez utóbbi magasb céloknak természeténél fogva alsóbb rendű, de nélkülözhetetlen eszköze.[4] Pedig a magyar nem levén fösvény, könnyen esik az ellenkező hibába és tékozlóvá lesz. Mintha a pénznek lába vagy szárnya volna, erszényünkből vagy szekrényünkből az oly könnyen szalad, vagy repül ki, hogy ezek rendszerint előbb üresek, mint gondolnók. Pedig jó volna megszívlelni, hogy a szegénység csaknem kizárja az értelem fejlődését, az értelmi fejletlenség pedig függésbe

[1] Hitel 76.
[2] Beszédei 549.
[3] Világ 201.
[4] Világ 202.

hoz, mivel az értelmiség az egyedüli felsőbbség e világon. A mondottakat minden olvasóm szíves és jóakaratú megfontolásába ajánlom, mert főleg ezen kicsinységnek látszó tengely körül forog reánk nézve a lenni vagy nem lenni kérdése.[1] Azonban nem várom eszméimnek, melyek szorosan véve csak régen tapasztalt igazságok, gyorsan történő elfogadtatását, de bízom az időben, mely azokat érvényre fogja emelni.[2] Arra a kérdésre, hogy miért vagyunk mi szegények? a felelet: mert nincs hitelünk és a mi annak alapja, a bizalom hiányzik itt. A bizalom nem léténak pedig egyik főoka az erkölcsi romlottság s a lelki elaljasodás.[3] Azonban könnyű annak nem lopni, a kinek mindene van. Könnyű megelégedett és csendesnek lenni annak, a ki mindennel bővelkedik; de a szegénynek, fázónak és koplalónak vajmi nehéz.[4] Ez okból a meg nem érdemlett szegénység iránt méltányosnak kell lenni és a jogos érdek érvényesülésének irányzatát nem szabad elítélni.

Érdek. Haszonkeresés nélkül ugyanis nem történik semmi a világon.[5] Csakhogy az egyik pénzbeli haszon, a másik becsület, a harmadik halhatatlan név, más valaki menyecske, ismét más a mennyország után vágyódik.[6]

Van-e igazság abban, hogy valaki az ország minden javával éljen és annak semmiféle terhét ne viselje? A nemességnek nemesedése valóban nemcsak közérdek, hanem saját magán érdeke is. — Azért még azok is, a kiket becsület, dicsőség és honszeretet nem melegít, nem szivök sugallatára, hanem saját és ivadékaik biztonsága által indíttatva és az ész szavára hallgatva, teljesítsék kötelességöket. — A kötelességnek ezt az alapját, a jól felfogott önérveket, a legridegebb érzékű embernek is méltányolni kell.[7]

Becsesebb az oly ember, a ki magának és így a hazai vagyonosságnak is tisztességesen vagyont tud gyűjteni, mint

[1] Világ 210—212.
[2] Világ 212.
[3] Hitel 24—25.
[4] Hitel 207.
[5] Gr. Sz. I. irott naplói III. kötete.
[6] Hitel 147.
[7] Hitel 235.

az olyan gazdag, a ki kincsek közepett született, de azokat még jól és okosan elkölteni sem tudja.[1]

Hasznot keresni a józan észnek és igazságnak határai között tehát kötelesség,[2] mert csak a remélhető előmenetel, legyen annak reménye közel vagy a határtalan távol homályában, tartja fenn az emberben az elszánt akaratot.[3]

Az észszerű gazdálkodás.

A jó hazafinak tehát egyszersmind jó gazdának is kell lenni, mert csak a takarékos és rendezett viszonyok közt élő honpolgár lehet rendszerint hasznos és nem a csupán lármázó hazafi.[4] De eledel nemcsak a testnek, hanem az észnek és léleknek is kell. — Mindeniket szükséges táplálni, hogy azt mondhassuk: emberhez illően élek.[5] Ha bennünk valami ügyesség marad kimiveletlenül, az elégedetlenekké tesz bennünket s ennek folytán fiatal korunkban az unalom, öregségünkben pedig az életgyűlölet gyötör.[6] A ki csak testét táplálja, annak esze végre faggyuvá és szive kiaszott bőrré válik. A ki csak eszét táplálja, az sovány embergyűlölő, félördög leend. A ki ellenben kizárólag szivbeli eledelekkel él, az nem egyéb megtestesült sopánkodásnál.

Egy tudós, gazda, mesterember vagy szépművész sem fejt ki tökéletességet, ha tárgyát gépiesen, mástól veszi át. Neki a dolog új feltalálójának kell lenni, ha azt akarja, hogy annak velejét és lelkét is kimerítse.

Semmi orvos jobb, mint rossz orvos. A lehető legnagyobb tudomány és művészet legközelebb áll a természethez. Csak a rossz kertész vár mindenkor esőre; azért mi öntözzük gyenge plántáinkat. Megáld egykor gyermekeink háladatos szive. Az, a ki életében sok gyümölcsfát nevelt, a föld alatt is csendesebben nyugszik.[7]

A legerősebb embereket olyan helyeken láttam, a hol az ég tiszta, a levegő egészséges. az eledel bőséges volt; de a hol a lakosokat a körülmények egyszersmind erős mun-

[1] Lovakról 30. l.
[2] U. ott.
[3] U. ott.
[4] Hitel 237.
[5] Hitel 237.
[6] Hitel 238.
[7] Lovakról 232.

kára és fárasztó dolgozásra is kényszeritették. Sem a nagyon vagyonos, a ki jó él, de sokat nyugszik, sem a szegény, a ki erősen dolgozik, de nincs mivel táplálkoznia, általában nagyon erős ember nem lesz.[1]

A természeti erőt kellő tudománynyal és ügyességgel fordíthatjuk hasznunkra.[2] A józan eszű semmit sem hagy a vak szerencsére, hanem mindenben, a minek sikere nem elkerülhetetlen és nem éppen mathematice biztos, arra törekszik, hogy a legnagyobb hihetőség szerint czéljának elérése felé haladjon.[3]

A ki arra törekszik, hogy neki mindenfelé legyen hajléka, annak derék lakása sehol sem leszen.[4] A ki mindenkin segiteni, s a magáéból mindenkinek adni akar, az annyira elforgácsolja anyagi erejét, hogy valami érdemest felkarolni, vagy nagyot felállitani nem lesz hatalmában.[5] A gyenge elme és gyenge szív mindenét kis részekre osztván, a henyélést és gondnélküli életet előmozditja, ellenben az, a ki concentricus módon dolgozik, azt eszközli, hogy a gondatlanság, henyélés, lustaság, melyek a szegénységet, betegséget és inséget vonják maguk után, kipusztulnak embertársai köréből.[6]

Mindenben van jó és rossz mód és majdnem mindenkor csak egy csekélység választja el azon utakat, melyek egyikén a czélt elérjük, a másikon pedig mind jobban eltávolodunk tőle.[7] Minden nagyot az egyetértés szelleme hozott létre.[8] Az egyiptomi gúla alapja számtalan rabszolga nyugalmát s boldogságát temette a saját terhe alá, s e nagy áron csak egy — két kiválasztottnak fedte hamvait. A keresztény felebaráti szeretettel és egyetértéssel ma az emberi nem szintén nagy alkotásokat emel a felhőkig, leereszkedik továbbá a tenger fenekére és a föld gyomrában is dolgozik, de nem egyeseknek, hanem sokaknak, mivel szabadságukat meghagyja és szaba-

[1] Lovakról 148. l.
[2] U. ott.
[3] U. ott 149. l.
[4] U. ott 233.
[5] U. ott 233.
[6] U. ott 233.
[7] U. ott 234.
[8] U. ott 234.

don járul hozzá, hogy élelmet, menedéket és hasznuk után jövedelmet kapjanak.[1]

Csak a nagylelkűséget és patriotismust nem kell, az Istenért, összekeverni a gazdasággal és kereskedéssel. Mindegyik a maga helyén jó.[2]

A mindenbe avatkozó ritkán tud egy dolgot is derekasan elvégezni.[3]

Gazdaságban és kereskedésben kit-kit a maga eszére kell hagyni, mert azokban az erőltető törvények a czéltól inkább eltávolítják, mint közelebb viszik az embert.[4] Semmi sem szűl a gazdaságban több rosszat, mint a szünet nélkül való ingadozás.[5] De azon hidraula, ki tudománya által valami hasztalan mocsarat hasznos rétté varázsol, erkölcsileg bizonyosan magasb lépcsőn áll, mint például az a gróf vagy herczeg, a ki vadászatban vagy himzés készitésben gyakorolja legjobb erejét.[6]

Duna, s Tisza folytában több kincs fekszik rejtve, mint a mennyit távolról sem sejt tizedik, sőt századik sem.[7] Ezt használjuk fel. De ha valaki kisebb, takarosb házat épit, mint a milyent tehetsége szerint szorosan véve épithetne, meglátandja, hogy mily kellemesen fog esni, ha minden pénze nem lesz falba vakolva, hanem egy része pinczében, másik része ládában nyugszik, miáltal mindig könnyű módja lesz házában a szó teljes értelmében jól lakni s másokat is jól tartani, és ha később csakugyan kell, épitményét ügyes hozzátoldás által tágitani.[8]

Valaminek sikeres előállitására idő, dologhoz értés s kéz, vagy ennek mozgásba tevője, „pénz“ kell. Ha valakinek ideje nincs, bármiképp értene is valamihez, s bármennyi pénze volna is egyébiránt, czélt nem érhet. Szintoly kevés sikerrel fog haladni az, a kinek van ugyan ideje s pénze is, azonban Termelés.

[1] Lovakról 235.
[2] U. ott 177.
[3] U. ott 189.
[4] U. ott 193.
[5] U. ott 193.
[6] Ö. i. 13.
[7] Por és Sár 31. l.
[8] U. o. 44. l.

nem ért ahhoz, a mihez fogott. Míg végre az sem boldogul, a kinek kézmozgatója, munkaébresztője, azaz pénze nincs, bármennyi üres ideje, s felhalmozott tudománya volna is egyébként.[1]

A természet bő kézzel nyujtott adományai csak akkor viszik előbbre a közművelődést, ha a természet törvényei szerint élő nemzet kapja azt; különben éppen e bőkezűség altatja el az emberben szunnyadó erőket. Ellenben a kissé mostohább természet óriási erőfeszitésre ingerli az embereket. De ezen mostohaságnak nagynak nem szabad lenni, különben a fejlődést elnyomja, holott a mérsékelten mostoha természet mérsékelt adományaival is áldás, az azt felhasználni tudó népekre nézve. A természet fejletlen fia csak addig él bőségben, míg a szerencsés véletlen ezt magával hozza és tüstént inséggel küzködik, mihelyt a jó szerencse elhagyja őt. A művelt ember ellenben nem alapitja életét a vak véletlenre s esze és keze munkájával parancsol az elemeknek s előre bőven gondoskodni igyekszik a lehető szükségről, és igy minden inségnek elejét veszi.[2] Azonban mindazt, a mit a természet ad vagy nem ad, alaposan kell átérteni és nem csak sejditeni.[3] Minden országlás főczélja az, hogy a lakosság legnagyobb részét boldogitsa.[4]

A gazdasági szabadság.

A kereskedelemre és a gazdálkodásra nézve általában kétséget nem szenved, hogy az igen sok beavatkozás abba rendszerint több kárt okoz, mint a semmi beleavatkozás. A kereskedelmet nem lehet parancsszó szerint intézni annál, a kinél oly organikus tényezők működnek, mint a nyereségre való kilátás. A nemzetgazdaság kérdéseiben egyáltalán könnyen tévedhetünk, mert nehéz kifürkészni, hogy valamely jelenségben mi az ok, és mi a következés. E kettőt gyakran összecserélik.[5]

Oda kell törekednünk, hogy mindenkinek, a szegényebb osztályúnak is, elegendője legyen s itt minden ember boldogulhasson, a ki hazánk levegőjét szívja.[6]

[1] *Széchenyi István gróf:* Hírlapi czikkei I. 499. l.
[2] Stadium 272.
[3] Stadium 279.
[4] Hitel 122. 123.
[5] Hitel 130.
[6] Hitel 135.

A nemzetgazdaságban a tőke a munkával oly szoros összefüggésben áll, hogy majd az egyik az ok vagy következés, majd a másik. A munkából tőke lesz, a tőkéből ismét munka. Magános iparos ember akármily jól értse is mesterségét, vagy egy termesztő, bármily jó legyen is földje, nem igen gyarapodhatik a neki szükséges tőke nélkül. De nem boldogulhat egész nemzet sem. Hazánknak több mint 1000 □ mértföldjét borítja undok mocsár. Már ilyeseknek legnagyobb haszonnal virágzó telkekké átvarázsolására pénzt venni fel, nemcsak nem volna esztelenség, sőt a lehető legbölcsebb tett.[1]

A termelési tényezők.

A nemzeti bank által százszor több jót tennénk az országban, mint kórházak s más hasonló intézetek felállítása által. — A nemzeti bank felállítását azonban szakértőkre kell bízni, a kiknek érdekére azután, kellő tekintettel szükséges lenni. — A tőke birtokában ügyességgel kell a gyakorlati szellemben nevelt erőket oly helyzetbe juttatni, hogy maguknak nemcsak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessenek. Gyarapodnék így a közjólét, s kevesebb lenne az olyan szegény, a kit könyöradománynyal kell támogatni. De itt is veszély fenyeget bennünket, mert érzelgésünk közben úgy járhatunk el, mint a gyermekkel, a kit mindig tartogatunk, hogy el ne essék és jószivűségből végre a saját lábainak használásától is elszoktatunk.[2] A sokaság legfőbb ingere a nyereség vagy taps, tehát valamely alakban a biztos jutalom.[3]

Olyasról, kinek kenyere fűtés, nem tehetni föl annyi értelmességet, miszerint hévmérői pontossággal el tudná találni mindig azon mérséket, melyet nem maga, hanem másnak oly sok árnyéklatban változó alkata kíván meg, s mit ha felfogni mindig tudna, bizonyosan „fűtő“ nem maradna.[4]

A határozott irányú szorgalmas foglalatosság megszokva éppenséggel nem kellemetlen. Hiszen csak a munkakedv teheti tűrhetővé, sőt kellemessé sorsunkat, míg a dologtalanság a boldogsághoz vivő iránytól félrevezet. Munkálkodnunk és fáradoznunk kell tehát, ha unalomra és életuntságra nem akarjuk kárhoz-

A munka.

[1] Beszédei 164. l.
[2] Hitel 145. 147.
[3] Hitel 152.
[4] Pesti Por és Sár 131. l.

tatni magunkat. Meglepő jelenség, hogy életszükségeink kielégitésére irányuló törekvésünkből származnak a legszebb, a legdicsőbb emberi tettek. Az éhség és szomj kinjai kényszeritették vizözön előtti őseinket az áldásthozó földmivelés kifejlesztésére és felkarolására. Lakás iránti és ruházati szükségeink a legszebb találmányokra nyujtottak alkalmat. A fajfenntartási vágy a boldogitó szerelem forrása, melyből viszont ennyi hallhatatlan tett fakadt, s az enyhe házi boldogság a maga szelid melegével az embert leginkább kinzó lángnak, a szerelemnek szülötte. Az emberi folyton fejlődő és gyarapodó szükség a munkára való kényszerités folytán haladásunknak alapját képezi s azon egyik eszköz, mely által a Mindenható kivánta összhang keletkezik, s az emelkedett költészet, művészet és tudomány is tőle származnak.[1]

A henyélés ellenben minden hiba, vétek és bűn kútfeje. Minél több valahol a fáradozó munkás és törekvő ember, annál több ott az erény.[2] Minél szabadabb, tiszteltebb és jutalmazóbb a munka, annál nagyobb hatása van a közjólét és közerkölcsiség fejlesztésére; annál több előre látással is fogják azt alkalmazni. A ily munkálkodást biztositó államban azért nem keletkezik oly könnyen inség és általános nyomor, mint a szabadságot nagyon megszoritó, vagy járom alatt görnyedő országban.[3] A legnagyobb áldás nem abból származik, hogy ingyen kenyér adassék a szegény népnek, hanem hogy lehetőleg mindenkinek munkaalkalom nyittassék, melyben talán fárasztó dologgal, de biztos és megérdemlett kenyeret lehessen szerezni.[4]

Vajmi sokan édes-örömest akarnak pedig aratni, de szántani, vetni nem. Az élet mindenféle javaiban bővelkedni óhajtanak, de izzadni, fáradozni nem. Sokan a kereskedelmi tevékenységre megvetéssel tekintenek, mert magukat nagyobbra termetteknek hiszik s hajlandóbbak némi vagy talán sok igazságtalanságot elkövetni a kevesebbért, mint tisztességes úton többet biztositani maguknak. A fáradságos munka kerülését

[1] Világ 49.
[2] Világ 50.
[3] St. 274.
[4] St. 286.

még érthetni annál, a ki kevés igénynyel bir, de kiállhatatlan dolog mindennap százszor hallani az emberektől azt a panaszt, hogy nincs jövedelmünk s e mellett látni, hogy nem nyulnak oly módokhoz, melyek által szűkös jövedelmük természetes úton gyarapodnék.

Csak boszankodva szemlélhetjük az olyat, a ki magán könnyen segithetne, de nem segit.[1]

Hanem a munka jutalmának állandónak s lehetőleg biztosnak kell lenni, hogy sikere legyen. Minden, a mi a munkásságot neveli, hasznos, legyen az jutalom, szükség vagy remény, ez utóbbi pedig akár alapos, akár csak képzelt. A háború és tűzvész pusztitásának azért nem szokott oly szomorú hatása lenni, mint első pillanatra gondolni kellene, mert mind a kettő után megfeszitett erővel dolgoznak az emberek. A képzelt szükség kielégitésénél a czél ugyan hibás, de a törekvő kedvező hatása azért nem marad el.[2] A munka jutalma.

Tegye meg mindenki a maga kötelességét s ne valami egyebet; hanem azt ugyan emberül. Tanácskozzunk, fáradjunk, cselekedjünk s ne kivánjuk, hogy mások cselekedjenek helyettünk,[3] a ki pedig úgy akar eljárni, hogy cselekedetét meg ne bánja és meg ne sirassa, annak összes körülményeit alaposan meg kell ismernie. A ki tudja, hogy egészsége gyenge s bátorsága csekély, katonává ne legyen; a ki tudja, hogy szemei gyengék, azokat kimélve használja, mert ha sokat olvas, végre talán többet tudhat majd másoknál, de sokkal kevesebbet vagy semmit sem fog látni.[4] A munka megválasztása.

A mindennapi munka és gyakorlás által nagy tökélyre fejleszthetjük természetes tulajdonságainkat, sőt időjártával még oly dolgokban is ügyességet nyerünk, a mihez kevés a természetes hajlandóságunk. A gyakorlás.

A legtöbb embernek nálunk nagy hibája az, hogy igen sok akar lenni, pedig tökéletesek egyben sem, kiválók csak kevésben lehetünk. Csupán azt művelhetjük nagy ügyességgel, a mit mesterség és nem időtöltésképpen űzünk. Válaszszon Sokat markolunk.

[1] Hitel. 140—141

[2] Hitel 150—151.

[3] Hitel XIX.

[4] Hitel 28.

tehát tehetsége szerint ki-ki foglalatosságot magának. Az legyen gondjának főtárgya s minden egyebet mellesleg folytasson, mint valamely szórakozást pihenésképpen. A festészet a festő, a hegedülés a hangász dolga. Mindenki természetes kötelességeként gyakorolja a maga mesterségét. A ki ezenkivül még többet is tud tenni, az esetleg nagy elismerést érdemelhet; de a ki kötelességét sem teljesiti, annak előbb-utóbb szégyen a jutalma.[1]

Mi igen sokfelé daraboljuk el munkaerőnket. Azért tudunk „ex omnibus aliquid, ex toto nihil.“ Azért sem oly jó és ügyes katonák, sem oly jó törvénytudók és szónokok, sem oly jó gazdagok nem lehetünk, mint a kik minden idejüket és törekvésüket ezek közül csak egyre forditják.[2]

A mindent tudni akarás.

Sokan azt gondolják: szégyen mindent nem tudni, s igy tudatlanságuk leplezése végett éppen arról beszélnek legtöbbet, a mihez a legkevesebbet értenek.[3]

Rossz néven veszik, ha szemökbe mondják nekik: „barátom ehhez te nem értesz,“ pedig sokszor mathematice lehetetlen, hogy egyhez vagy máshoz alaposan értsünk.[4] Mindig jobb, ha kiki csak a maga dolgánál marad, mert a ki két vagy több foglalkozást egyesit, az ritkán boldogul s nagyon gyakran tönkremegy.[5]

A munkafelosztás.

A munkafelosztás útján emelkedhetünk főleg, egyedül az által érhető el a tökély. Az az eszményi, úgyszólván arkádiai életmód, mely mellet mindenki magának készit mindent, nem a mi korunkba való többé. Az, a ki mindenhez ért egy keveset, rendesen semmihez sem ért igazán.[6]

A munka-egyesités.

De ugyanazon munkakörben is igen sokat kezdeni egyszerre, többnyire felette ártalmas, s a ki igy cselekszik, nem dolgozik nagyobb sikerrel, mint az az agár, mely több nyulat kerget egyszerre.[7]

A jó épitőmester nem engedi, hogy minden ember egy-egy nehéz kő mellé álljon, s annak emelgetésével haszta-

[1] Hitel 35—36.
[2] Hitel 55.
[3] Hitel 125.
[4] Hitel 126.
[5] Hitel 144.
[6] Hitel 181.
[7] Hitel 284

lanul fogyaszsza erejét, vagy megszakadjon, hanem valamennyi ember erejét egy kő felemelésére egyesíti.

Erő-összpontosítás.

Így nem szakad meg senki s az épület felemelkedik. Nekünk is concentrálni kell erőnket bizonyos határozott feladatok megoldására. Csak így maradunk meg erőseknek és vagyunk képesek a munka felosztás révén alkotni valamit.[1] A munka felosztása a viszonyok haladtával később minden téren tovább vihető, s így a siker is minden valószinűség szerint folyton nagyobb lesz.[2]

A munka a nemzeti gazdaság talpköve; ezt hirdetik Smith, Say, Ricardo, Malthus és Sismandi. Pedig nem a munka magában, hanem igen is a jól elrendezett munka, szóval az ész a nemzeti gazdaság alapja. De azért senki sem kivánhatja azt, hogy a munkálkodó ember ne pihenjen, sem azt, hogy az országban többé ünnep s vasárnap ne legyen. Senki sem kivánhatja helyesen, hogy a munkás ne vigadjon koronként, de minden józan belátású kivánja, hogy ha azután kiáll dolgára, azt emberül végezze.[3]

Munkaszünet.

A képzett munka.

Tehát a gazdasági siker egyik főfeltétele a jól elrendezett munka. De a tehetséggel biró munkás gyorsabb sikerre számithat, mint a tehetségtelen. Különösen a vezetés a természet rendelésénél fogva a tehetségeket illeti meg. Pedig hány szép talentum fénylik csupán a maga kis körében, mert mi nem keressük fel. Hány valóban érdemes hazánkfia él elfelejtve, koszorúzatlanul közöttünk s mennyi termelő erő, mennyi élesztő fekszik a föld gyomrában, mely, hogy sikeres legyen, csak kezeinket várja.[4]

A munkavezetés.

Az akadály és a fokozott erőfeszités.

A munkaerőt a nehézségek és akadályok az életképes népnél csak nagyobb megfeszitésre ingerlik, mert a hol ilyenek vannak ott a testi és lelki tulajdonokat jobban kell kifejteni, hogy a mostoha természetet engedékenységre birhassuk. Annak ellenkezése a bátorságot csak edzi.

A derék legény azzal szemben fokozott erőt érez magában, mig a nagyra nem hivatott, közönséges ember elgyengül.

[1] Világ 150.
[2] Világ 486.
[3] Világ 102.
[4] Hitel 104—107.

Fogadjuk hazánk természet adta áldásait háladatos szívvel, földirati fekvésének hibáit pedig igyekezzünk helyrehozni és hiányait pótolni.

Talajunk, természetkincseink és munkánk.

Földünk felséges és mily kiterjedésben áll rendelkezésünkre. Rezünk(?) vasunk és kőszenünk elég van. A többi ásványainkat nem becsülöm nagyra s még az arany és ezüst bányákért sem adok sokat, akárhogyan botránkozzanak is meg némelyek e felett. Én azt hiszem, hogy a papirospénz kellő fedezet mellett többet ér az aranynál és ezüstnél. Nem Selmecz és Körmöczbánya alatt fekszik e nemzet kincse s nem kedvezőtlen földirati fekvésünk oka annak, hogy kereskedelmünk nincs, hanem önmagunk. Nem is emelheti fel szülőföldünket más, mint agyvelőnk és kezeink munkája. Pénzünk ugyan sok nincs, ezt nem lehet tagadni, de hát más mostanság dús nemzetek mindig gazdagok voltak-e? A jó fekvés és véletlenül összegyült vagyon nem biztositékai a nemzeti nagyságnak és jólétnek. Spanyolország kereskedelme például mind a kettőnek megléte után is alig érdemel figyelmet, ellenben Szászországnak és Sziléziának mostoha fekvése mellett kereskedése virágzó. Velencze, Genua s Hollandia arany- és ezüstbányák nélkül is Európa minden kincseivel fénylettek valaha, mert az emberi ész tömegesen vitte oda a pénzt. Ugyanaz hajtja Nagy-Britanniába a fél világ aranyát. Az angol nem rakta be gyarapodásának talapzatát pénzzel, hanem jól elrendezett eszes és rendszeres munkával. [1]

Tehát magunkat képezve dolgozzunk és gondolkodva gazdálkodjunk. Jegyezzük meg magunknak jól, hogy a tanitó sem kezdte életét tanitással, hanem tanulással. Sok vezérkedésre vágyó ember is gondolja meg jól, hogy nincs nevetségesebb a fennhéjázó, de tényleg alant járó okoskodásnál, nemkülönben nincs nagyobb gorombaság, mint másokat oktatni akarni, ahhoz való tudomány nélkül.[2]

A szakszerűség.

A komoly dolgok intézésénél a szakszerűség mögött az egyszerű műkedvelés nagyon lemaradt. [3] A legvitézebb embernek is előbb készülnie kell a csatára, másképp „győri ütkö-

[1] Hitel 124.
[2] Hitel 124.
[3] Világ 113.

zet" lesz belőle. Az írónak, mielőtt munkájához fogna, előbb minden tárgyára vonatkozóról jól kell értesülnie. A bornak is jól kell elkészülni, mielőtt kiviszik a pinczéből, mert különben eczet lesz belőle.[1]

Az idegen példákból ne az eljárás részleteit, hanem annak vezérelveit és szempontjait igyekezzünk megtanulni. A régieknél is ne azt nézzük, hogy mit tettek, hanem, hogy azt miként, milyen erős elhatározással, akarattal és kitartással végezték. Mert valamint a régi eszközöket nem fogjuk a mai sziklarepesztéseknél alkalmazni, úgy a szakszerűség egyéb kellékeit se helyettesítsük a régi elavult segédeszközökkel.[2] De öntudatos kitartás is szükséges. Az állatjavításnak pl. legészszerűbb eljárása a legszebb és legegészségesebb párokat egybekötni s a nemzőket, nemkülönben ivadékaikat is jól tartani és az ily bánásmódot generatióról generatióra következetesen folytatni.[3] Haladásunk szükségeit nem elégíthetjük ki azzal, ha megfelelő szakerőket jól megfizetve külföldről hozunk be.[4] Ezt csak eleinte tegyük, később az ilyeneket itthon kell nevelni. De a kontároknak tért engedni sohasem szabad.[5]

A munkaerő az egyes fajoknál.

A magyar szántóvető rendesen, komoly jelleme következtében, nem törekszik úgy, mint sváb, vagy szász szomszédja, hogy életjavakat szerezzen magának. — Így sem maga nincs oly jó állapotban, sem földesurának, sem a községnek nem oly hasznos embere, mint amazok. De ebből nem az következik, hogy a magyar földmüves régi s részben mostani henye apathiájában hagyassék, hanem éppen renyheségi hajlandósága miatt a legnagyobb ingert s mindazon nagyerejű eszközöket fel kell használni, melyek más országokban, mint a tapasztalás mutatja, oly csodákat műveltek, hogy nem tudunk rajtuk eléggé bámulni.

A munkakedv fokozása.

A belső fogyasztás nyujtja a társadalomnak a lehető legjobb s gazdagabb életet. Hogy pedig a társadalom legnagyobb része az élet legszükségesebb s egyszersmind legkellemesebb javaiban részt akarjon venni s hogy ezen kivá-

[1] Világ 153.
[2] Világ 225.
[3] Önismeret 213. l.
[4] Világ 397.
[5] Stad. 23.

natnak eleget is tehessen, elkerülhetetlenül szükséges, mint conditio sine qua non: hogy minden statusbeli — személyes függetlensége s vérében mélyen rejtett s gyökerezett nemzetisége leöltése nélkül, állati vadságát hagyja el, s a józanabb philosophia alapjain, a mely a keresztény vallás által megtisztult, fejthesse ki halhatatlan emberi méltóságát.[1]

A földesuraknak kell tehát, hogy részint a szív ösztöne s még inkább az ész tanácsa szerint nemes tetteket cselekedjenek: vállalják el az ország terhének egy részét s így könnyitsék a szántóvető sorsát s méltóságát emeljék fel.[2]

Belterjesebb gazdálkodás.

Javitani kell a bor és gabonatermelés körüli ismeretünket, földeinket természetesebben oszszuk fel, gyapjunkat magunk fogyaszszuk, illetve dolgozzuk fel, ásványainkkal ügyesebben járjunk el, erdeinket rendezzük, dohányunkkal, kenderünkkel czélirányosabban bánjunk. Jobb rendszerrel, szorgalommal s hathatósabb szorgalmi tőkékkel két, három sőt tízszer annyit tudnánk lassanként előállitani. A jobb rendszer sok tekintetben tőlünk függ, mert ki gátolhat bennünket abban, hogy előitéleteinkkel felhagyjunk, ismereteinket megigazitsuk, tapasztalásainkat bővítsük? Senki! Ekképp pusztáinknak felvirágoztatása a mi kezünkben van, mert a ki nem fejlett gazdaság, okvetlenül kifejlődik s jó rendszer behozatalával

Tőkebevonás.

haszonra fordittatik. A szorgalmi tőkepénzek ellenben, melyek jobb hitel után kétségen kivül hazánkba kerülnek, azon helyzetbe hozzák a nagy és kis földesurat, hogy több pénzhez olcsó kamatért jutván s oknélküli felmondástól menten azt bátran a legnagyobb jövedelmeztetésre helyezheti el. Jó hitelt végre bizonyosan égetőleg kivánunk, mert dönthetetlen igazság, hogy előbb sok és jó termény kell s csak azután lehetséges kereskedés. Voltaképp tehát előbb a termelőnek, azután a kereskedőnek kellene hitelezni. De miután az egyik osztályt sem lehet belőle kirekeszteni, ebből az foly, hogy mindkettőnek hitele javittassék.

Czélszerű táplálkozás.

Az ember testi, szellemi és erkölcsi táplálékot kiván. A három különféle táplálék mily aránya emeli az embert a legmagasabbra? A legjelesebb és legjózanabb férfiak azt

[1] Hitel 255.
[2] Hitel 256.

felelendik erre, hogy a halandót a legnagyobb tökélyre a táplálékok oly beosztása emelendi, mely szerint a szellem a legtöbb, a kedély sok, a test elegendő eledelt kapjon. Azonban a legtöbb, sok és elég nagyon viszonylagos fogalmak, az tehát az egyes emberek szerint változik. De a mi nem változik az emberben az, hogy mindenikünkben él az Istennek egy kis szikrája és teljesen csak az nyugtathat meg bennünket, ha erőnk, tehetségünk hatásköréhez képest képesek vagyunk valamit alkotni. Nézzünk a leghatalmasabbtól lefelé a legkisebb emberig, kevés kivétellel mindenki öntudattal, vagy öntudat nélkül teremt vagy teremteni törekszik. Rontani készakarva csak kevés akar, s ha nem teremt, annak oka nem más, mint az ő tudatlansága és gyengesége. De az alkotási vágy oly természetes, hogy az ember kebléből csak a sir szélén szakad ki.

Az alkotásvágy és alkotóerő.

A ki valamit valaha alkotott: gazda, családapa, tudós, művész, mesterember vagy napszámos, mindegyik valamely meg nem fejthető kellemes meleget érzett keblében s alkotása közben és különösen utána a halhatatlanok országából eredni látszó jó érzés boldogitja őt. A meglett férfiút semmi sem tölti el oly malaszttal, mint midőn a maga hatáskörében Correggioval igy kiálthat fel: „anche io sono pittore.“[1]

„Meg vagyok róla győződve, hogy a ki munkámat figyelemmel olvassa, a nyereséget, pénzt és életkellemeket nem értelmezendi úgy, mintha azokat én egy magasabb czél eszközeinek s egyebeknek kivánnám tekinteni.[2] De nyomatékosan foglalkozom velök, mivel közgazdasági nézeteink nagyon hátra vannak, pedig azok tágitása és józan fejlesztése ki nem számitható haszonnal járna ránk nézve. Ennek meggondolása birt arra, hogy a pénz, vagyon, nyereség, haszon, hitel és más effélék megérthetése, lényegük felfoghatása czéljából annyira fáradoztam. A gazdasági számitás tulajdonképpen soha sem volt kedves foglalatosságom s gyakran kellett nevetnem, hogy eleinte a jó szándék, később a kénytelenség mennyire vittek azon tudomány megismerésében, melyhez természetem-

Széchenyi közgazdasági alapfelfogása.

[1] Világ 190.
[2] Világ 200.

nél fogva kedvem nem volt, sőt iránta korábban ellenszenvvel viseltettem." [1]

De férfias nyiltsággal meg akartam értetni hazám fiaival, hogy a szegénység lehetetlenné teszi az értelem fejlődését. A szegény nem utazhatik, s összehasonlitásokat nem tehetvén, csak keveset tapasztalhat, s még a legszükségesebb ismeretek megszerzésében is folyton nehézségekbe ütközik. Az értelmi fejletlenség előbb-utóbb, de minden bizonynyal függésbe hoz bennünket valakitől, mert az értelmi súly egyedül teremti meg a valódi felsőbbséget ezen a világon. A szegénység tehát napjainkban karöltve jár a szolgasággal. A multban is nagyon sok helyen elaljasodás volt a következménye, ez pedig szintén minden bizonynyal szegénységre vezet. Ezeknél fogva a pénz és vagyon iránti gond, bármily szükkeblünek lássék, s bármily unalmas, sőt gúny és nevetség tárgya legyen is, az egyesnek s az egész társadalomnak már csak azért is elengedhetlen kötelessége, nehogy elaljasodjunk s szolgaságba törpüljünk. A vagyonosodás tehát reánk nézve a lét vagy a nem lét kérdése.[2]

A gazdálkodás és hazafiság.

A hazafiság és gazdálkodás egymást támogatják, de azért bizonyos tekintetben mindegyiknek más követelményei vannak. A gazdaság körül túlságosan szorgoskodót kislelkűnek tartjuk; pedig általában véve korántsem oly szorgalmas s minden garasra néző, mint a milyennek lennie kellene. A hazafi ellenben nemcsak adakozásai, de cselekvései közben is sokkal körültekintőbb s fösvényebb, mint hozzá illenék. Azonban a kettő közti összefüggés világos. Azért lehet a gazda időnként nagylelkűbb, mert a maga helyén nem volt elég kislelkű. Számos jóakaratú hazafi merőben tehetetlen, mert a közjó előmozdításához üres fohászkodásnál egyébbel nem járulhat.[3]

A jó hazafi — ismétli — legyen egyúttal jó gazda, de a ki annak nevét akarja viselni, az jövedelménél kevesebbet költsön. Mit ér a szorgalom, ha gazdálkodásunknak

[1] Világ 210.
[2] Világ 212.
[3] Világ 227.

nem marad eredménye? Jobban kell tehát mind az idővel, mind a pénzzel gazdálkodnunk, mint mostanság.[1]

A gazdasági téren is mindig mást okolunk.

Általános a kormányra való hivatkozás, ha rosszul megy a dolgunk. De számos vállalataink bukását nem anynyira a kormány, mint a vállalkozók tehetetlensége és állhatatlansága okozza. Nagy hibánk, hogy a bajokat másutt, mint a hol vannak és másokban, nem pedig magunkban keressük. Ritkán, vagy soha sem okoljuk saját restségünket, hiányos combinatióinkat s állhatatlanságunkat, hanem főleg körülményeink mostohaságát, a hatalom nyomását, a velünk, vagy alattunk dolgozók kajánságát és rosszakaratát, az ádáz elemeket, a balsorsot, rossz csillagzatunkat s a szerencsétlen végzetet.[2]

Az ember a fő gazdasági tényező.

Az ember az első tényező a gazdaságban. Ha valamely határban százezer ökör van s évenkint egy millió mérő gabona terem, azt még ezért nem nevezem gazdagnak. De, ha ott egy-két ép, tökéletesen kifejlődött emberi fő létezik, azt igazi kincsnek tartom, mert az emberi agyvelő teljesen kifejlődve minden nagynak, szép és nemesnek szülőoka s a földgömbön a legnagyobb hatalom. Ezt csak azért nem tudja s talán nem is gyanítja a sokaság, mert uralma oly könnyű s oly szelid. Mi virágoztat fel egy országot, még akkor is, ha fekvése nem kedvező, s enged elhalni egy másikat, habár fekvése nagyon előnyös is? Hol van az igazi nemzeti élet és nemzeti halál oka elrejtve? A feleletet megtalálandjuk, ha meggondoljuk azt, hogy az okosság a szikla felett is képes kertet ültetni s a tudomány még Palmyra síró fövényére is bájt varázsol. Ellenben a butaság a legszebb vidékekre is gyászleplet terit s még Arkadia virányait is szomorú vadonná disztelenití. Az emberi halhatatlan lélek s annak székhelye, az agyvelő, jelöli ki a kultura ösvényét s csupán az képes az embereket a czivilizáczió legmagasabb fokára felemelni.[3] Az értelmiség fejlődésére azért nagy súlyt kell fektetni. A nemzeti nyelv tökélye ennek egyik legerősebb eszközét képezi. A magyar tudós társaság — remélem a magyar szel-

[1] Stadium 217.
[2] Világ 331.
[3] Világ 338—340.

lem egyik leghathatósabb fejlesztője lesz. Ez és a nemzeti értelmiség s nem mechanikus dolgok, mint híd, út, vízcsatorna, vannak hivatva igazi embereket nevelni. A kimívelt emberi szellem azután nemcsak ilyeneket, de ezeknél minden bizonynyal sokkal nagyobbakat és dicsőbbeket is teremtend.[1]

A belfogyasztásnak okos fejlesztése maga után vonná az iparnak, kereskedelemnek fejlődését, a nyers termelő itthon adhatná el termékeit, ez által nyerne a szegény napszámos is, a ki most rongyban jár, ha t. i. fáradni és dolgozni akarna, mert fáradság és munka nélkül nincs gazdagság s a nemzeti jólét kútfejei nem olyan közel fekszenek a föld színéhez, hogy azokat mindenki könnyen föltalálni képes volna. Smithnek, a ki a nemzetgazdaság alapjait lerakta, egyik életrajzában az foglaltatik, hogy ő a régi intézmények hibáit fölfogta, és hogy például az oxfordi egyetemnek hátrányait nagyon jól látta és nagy művében ostorozta is azokat.[2]

Miért kevés nálunk a gazdasági siker?

Fogyasztásunk csekély volta.

Kérdik, mért nem boldogul nálunk sem gyár, sem kereskedés, úgy mint kellene? Ennek oka nem valamely külső körülményben, hanem az erkölcsi tényező gyengeségében rejlik. Ha ezt az erkölcsi tényezőt minden embertársunkban nem fogjuk megbecsülni, a nyers termelő mindaddig por és sár közt fog szegénykedni, a fogyasztó ellenben hazánk sok részében alig költ valamit s a mit fogyaszt, azt is többnyire külföldről hozatja, oda pedig valamely nevezetes dolgot alig vihet ki. Ily marasmusban élni igazán nem nagy boldogság és nem nagy dicsőség. Ez az erkölcsi nemleges tényező voltaképpen egy nagy hiányban gyökeredzik, abban t. i., hogy én a nemzetet honomban sehol sem vagyok képes feltalálni. Mert egyfelől van a jogtalan nagy szegénység, másfelől a kiváltságos rendek, melyek az iparossal, gyárossal, kereskedővel ellentétbe helyezkednek.[3] Közlekedési eszközeinknek hiánya (és fejletlen volta is) nagy oka a fejlődés elmaradásának.[4] Továbbá a közbiztonság szintén elsőrendű kivánalom.[5]

[1] Világ 368.
[2] Világ 439., 440.
[3] Világ 413—414.
[4] Világ 434.
[5] Stadium 52.

E nélkül semmi sem fejlődhetik s minden vállalkozás hajótörést szenved.[1]

A pénz kamatját a törvény sohasem határozhatja meg. A kik az ily törvénynek engedelmeskedni kivánnak, azok pénzüket nem adják ki kamatra, a kik pedig engedelmeskednek, azok titkon még magasb kamatra kölcsönöznek, mint annak meghozatala előtt. Az ilyen törvény neveli a bajt, melynek meggátlására volt kigondolva. Tehát káros, mert a pénz forgalmát csökkenti; s haszontalan, mert senki sem törődik vele; nevetséges, mert hatása a czélzatnak éppen ellenkezője; végre azon intézkedések sorába tartozik, melyek, ha egyeseket megmentenek is az eltapodtatástól, a visszahatás örök törvényei szerint ezeknek is nyomorúságát idézik elő.[2]

A kamat törvényes megállapítása.

A nemzetgazdaság alapja a nemzeti fogyasztás; e nélkül nem lehet nagy forgalom s nagy termelés sem.[3] A vevők és vásárlók számát kell elsősorban nevelni. Ez a dolog veleje. Mert legyen csak, a ki a dolgot keresse és megfizesse, akkor akad elég fáradozó, a ki javakat termel. A vásárlás azonban a fizetőképességtől függ, erre pedig a közbiztonság, szabadság, munkakedv és kitartás birnak legnagyobb befolyással. A gazdaság terén tehát a rend mellett első követelmény a szabad kereskedelmi s szabad alkotmányi rendszer. A szabad külkereskedelem azonban kölcsönösséget tételez fel; nekünk tehát a gazdag szomszédok közelsége határozottan előnyünk, mert az ő vásárlási képességök fokozódása előmozditandja termelési képességünket. Volna csak honunk minden sarkán egy-egy Bécs, ebből több haszna volna országunknak, mint azon szomszédokból, melyek hazánkat dél s észak-keletről veszik körül. De viszont Ausztriának is érdekében áll az, hogy hazánk gazdag s nagy legyen. Nem is kérdés a magas vámok, melyek árúinkat nyomják, bennünket lehetetlenebbekké tevén, az osztrákoktól a legjobb akarattal nem vásárolhatnánk annyit, mint a mennyit akarnánk. Ki kételkedik abban, hogy Bécs s általában Ausztria gazdagságának nagyrészét Magyarországnak köszönheti. A szabad forgalom e részben rövid

A fogyasztás jelentősége általában.

A fizetőképesség és gazdasági szabadság.

Bécs gazdasági jelentősége.

Ausztria vagyonosságát Magyarországnak köszönheti.

[1] Stadium 70.
[2] Stadium 77—78.
[3] Stadium 253.

idő alatt mindkét félre nagy és maradandó előnyöket biztosítana. A külkereskedelem fellendülése előmozditaná a belfogyasztást is. A vevők számát és anyagi tehetségét tehát egyedül a szabad külkereskedelem s a lakosok tökéletes emancipatiója gyarapithatja. De a súlyt a belkereskedelemre kell fektetni.[1] Oda kell törekednünk, hogy az országban a közjólét fejlődjék s lakosainak lehető legnagyobb száma anyagilag s szellemileg boldoguljon.[2]

A verseny.

Itt azután mindenkire nézve és mindenben lehetőleg érvényesüljön a legnagyobb verseny, mert különben könnyen beáll az egyoldalúság. A szabadság mellett a közönség éber szemére van szükség, mert az álmosak és kétszinűek ellenőrizetre szorulnak. Ellenőr hijában sok dolog megyen ugyanis félre és tanuk nélkül sok marad abban.[3]

A gazdasági szabadság is lassan hozandó be.

A mi a versenyt megfelelő correctivum nélkül kizárja, a mi pedig nem mindenütt alkalmazható, az a közönségre nézve káros. A verseny rögtönös beállta a kiváltságos állapotok után, sok jó embernek is pusztulására vezethet, mert a tömeg a sokat igérők serege által könnyen csábitható el. A kiesettek helyébe pedig nem lép tüstént elég megfelelő új erő. Ebből rövid időre egyben-másban hátrány és kár származik; de csak kevés időre, mivel a verseny megteremti a maga embereit és ellenlábasait.[4]

A czéhek és árlimitatiók.

A czéhek a nemzeti termelés főágai között létrejöhető arányosságnak akadályai. Az árlimitatiók képezik részben okait gazdasági életünk félszeg működésének. Mind a kettő lehetetlenné teszi a haladást.[5] A czéhek és a limitatio megszüntetése nagy haszonnal jár és igen könnyen eszközölhető.

Erdőkimélés.

Vajjon kellemesebb, hasznosb, emberhez illőbb: napról-napra fátul ridegebb országban létezni, a hol sem gyár, sem műhely, sem eleven ipar, sem közgazdagság nincs, vagy szalmatűz s fa- és pipafüst között élni, mint néha a kőszénfüst alkalmatlanságát is tűrvén, a pezsgő szorgalom, a szűntelen gyármozgások, a százados lomberdők s közönséges gyarapodás mellett.

[1] Stadium 287–290.
[2] Kelet-Népe 152
[3] Stadium 263., 264.
[4] Stadium 274., 275.
[5] Hitel 97., 99.

Pedig e kettő közt, Magyarország erdőtlen vidékit tekintve, középút nincs.[1]

Ha honunkban a kereskedés és a gyáripar fölvirágzását akarjuk, akkor azt kell akarnunk, hogy egyes capitalisták üssék itt fel sátoraikat. Akkor azon kell munkálkodnunk, hogy itt közbiztonság legyen és mindenki elmondhassa: „hogy noha alacsony állású ember vagyok, de mint véres verítékkel és tenyeremmel dolgozó munkásnak, nekem akár a legmagasabbtól, akár a legutolsótól semmiféle kegy nem kell. Habár süvegemet alázattal leveszem is minden ember előtt, de bennem is él azon öntudat, hogy én is meg vagyok híva a szabadsághoz, és hogy oly polgár vagyok, mint bárki más.[2] Mi kereskedést s fölvirágzást kivánunk és akarunk. Már pedig kiki tudja, hogy az ilyeneknek kezdete egyenesen csak a városokban történhetik és indulhat meg.[3] Tehát fejleszszük azokat. Közgazdaságunk fejlesztése.

A magyar nemes olyan irigylésre méltó helyzetben élt a világon, hogy szerencsésebb halandó, mint ő, nem élhetett földünkön. Ha a leveleket és újságokat kitiltotta házából s várlakába nem bocsátott be senkit, akkor élete fogytáig azon édes andalgásban ringathatta magát, hogy ő egy külön, boldogabb planeta lakója, melyen csak öröm és víg időtöltés létezik; a munka, fáradság és gond pedig ismeretlen. Az országnak semmiféle terhét nem viselte; nem adózott, nem katonáskodott s ha nem akart, még gyűlésekre sem járt. Szóval őt az Alkotó felséges jó kedvében olyannak látszott teremteni, a ki kizárólag az élet örömei és édes érzéseinek élvezetére van hivatva. Voltak közöttük, a kik az ország ötszázad-, század-, sőt harminczadrészét nevezhették tulajdonuknak s a földkerekének 17000, Európának pedig 1100-ad részben urai voltak. Ha egy ily úr reggel felébred és szivével csak egy pillanatra is felemelkedik az Örök Tökéletességhez s boldog sorsát számos millió embertársának sorsával összehasonlítja, a kik csak máról holnapra élnek s reggel még nem tudják, hogy este hová fogják fejöket lehajtani: miképp Köztehervisel és.

[1] Pesti Por és Sár 128.
[2] Beszédei 318.
[3] Beszédei 319.

lehet az, hogy az ilyen elkényeztetett kegyencze a sorsnak az Isten annyi ajándékáért bensejében ellenállhatatlan vágyat nem érez arra, hogy mindezért nem szavakkal, de hasznos tettek által hálát ne tanusitson.[1]

De a legtöbb ilyen úr azt gondolta, hogy a magyar föld egy bizonyos része őt teljes joggal illeti meg, hogy ő jobb, nemesebb csontból, húsból és vérből áll, mint a haza többi lakosai s azon sok jóért, melyben dúskál, semmivel sem tartozik. Széchenyi az ilyenekre mondta, hogy „megvetésre méltók és egyedül az által használhatnak honunknak, ha valamit fogyasztanak. E mellett azonban mégis ártanak, mert szégyenünkre állati kéjek közt a külföldön unalomtól gyötörtetve gyalázatos életet folytatnak."[2]

A nemességnek a sziv és ész egyaránt tanácsolhatta, hogy az ország terheinek egy részét vegye vállaira s igy a szántó-vető sorsát könnyitse és méltóságát emelje. De ezen magaslatra e század első évtizedeiben a nemesség nem emelkedett fel, hanem a helyett engedte, hogy az adót fizető nyomorult nép napról-napra tehetetlenebbé váljék. De azért a birtokos nemesek sem gazdagodtak, hanem szegényedtek. Kénytelenek voltak éltök fogytáig ispánkodni s legszebb életéveiket — a sequestrum nyomása alatt — sínylődve töltötték. Széchenyi figyelmeztette őket, hogy vegyék szemügyre más nemzetek alakulásának tanulságait. Csodálatos utakon, számos szenvedésen keresztül vezette az isteni gondviselés e nemzetek nemességét is a boldogulás útjaira, midőn az buta hevében és kölcsönös kajánságai és üldözései között valódi érdekeit mindaddig lábbal tapodta, míg a végzet kegyetlenségükbe és vérontásaikba bele fáradt és a Szent igazságot küldötte reájuk.[3]

Az adót nem fizető nemesek gazdasági állapota.

Az osztó-igazság a közteher-viselésben.

Nincs igazságosabb dolog, minthogy az ország terheinek viseléséhez mindenki járuljon, mert míg csak egy rész visel terhet, a másik pedig nem, vagy az egyik aránylag többet hordoz, mint a másik, vagy az egyik rész azt a terhet, melyet jobbadán maga vitt azelőtt a változott viszonyokat felhasználva,

[1] Hitel 127.
[2] Hitel 229.
[3] Hitel 256., 257.

azt részben másra háritotta át, mindaddig nem lehet az országban összhang s az igen beteg és gyenge marad mindig.[1] Már a Széchenyi fellépése idején voltak sokan, a kik belátták, hogy ez nem helyes. Gróf Dessewffy Józsefnek a Taglalatban foglalt nyilatkozatai tanuskodnak erről.[2] Ő sem volt az ellen, hogy „a nemesség is vegyen részt a belső igazgatási költségek viseletében, valamint az utak, hidak, csatornák készitésében és fenntartásában." Belátta ő is, hogy a nemességnek több terhet kellene vállalni s az úgy fizessen vámot, mint a taksás s hogy ez a vármegye tisztjeinek és az országgyűlési követek fizetésének terhét se hordaná mindaddig egyedül. De az ily felfogás nem volt nagy nyomatékú, részint, mert nem lehetett azt általánosnak tekinteni, sőt ez határozottan a kivételt képezte, részint pedig, mert rendszerint úgy is nagyon sok oly feltételhez volt kötve, melyek nem következhetvén be az adózási hajlam voltaképp még a kivételesen emelkedettebb felfogású nemzeteknél is felette platonikus volt.

Széchenyi a gróf Dessewffy szavaira felelve, felsorolja azokat a kifogásokat, a melyeket ily esetekben rendesen emlegettek. Hiszen ő előtte is magántársaságban és nyilvános gyűlésekben, egyaránt több lelkes hazafi fárasztotta magát a közteherviselés eszméjének hangoztatásával. De az a helyett, hogy hóditott volna, csupán rák-előmenetellel haladt. Emlegetését azután majd időszerűtlennek, majd helyén kívülinek találták. Sokan azt hitték, hogy másként kell az adófizetőn segiteni, nem az adózás megkönnnyitésével. Nem is könnyebbült a jobbágy helyzete, sőt az érezhetőleg súlyosabbá lőn. Számtalan igavonó jószága, az ő legdrágább kincse veszett el útcsinálás közben. A házi pénztárba való befizetései mind nagyobbak lettek s mind gyakrabban olvadtak el a kezelők ujjai között. A vámfizetéstől sokan azért idegenkedtek, mert egyszerűen a mások terhére létesitett utakat és hidakat ingyen akarták tovább is használni, vagy mivel az által az általános adófizetés elvének érvényesülésétől tartottak. Széchenyi rossz néven vette gróf Dessewffy Józseftől, hogy ez kétségbe vonta abbeli állításának igaz voltát, mely szerint neki egy igen fel-

[1] Vil. 120.
[2] A Hitel Taglalatja 21., 228., 238., 239.

világosult úri ember (gróf Cziráky Antal) azt mondta, hogy inkább vár három napig Pesten a Duna partján, vagy jeget törve csolnakázik át Budára, semhogy vámot fizessen a tervezett állandó hidon, habár az fényes aczélból lenne is. Ezért hangoztatta Széchenyi, hogy mindaddig nem lehet nagy és dicső dolgokat alkotni, melyekhez tetemes anyagi erő kell, mig ilyen az uralkodó felfogás. De hála a keresztény vallás befolyásának, azt már akkor sem tarthatta senki lehetségesnek, hogy az egyiptomi gúlákhoz és a római collosseumhoz hasonló alkotások az ezernyi rabszolgák, vagy közmunkás jobbágyak segitségével és könyárjaival volnának emelhetők.[1] Semmiből nem lesz semmi, sőt a nagyon kevesből is csak felette lassan lehet valami. Nagy erőt csupán sokaknak jogos közreműködése és egyetértése által lehet kifejteni.[2] Sokan sokat adózhatnak és pedig könnyen.[3] A közterhet azért úgy kell elosztani, hogy az senkit se sértsen és senkit se nyomjon agyon.[4] A hol csak a legszegényebb sorsú osztály viseli a közterheket és csak az fizet vámot, a kinek parasztruhája van, de pénze nincs, ott bizony az utak igen alávalók szoktak lenni.[5]

A közadóság elvéhez tartozik mindazáltal az is, hogy az adózó tudja, hogy a közteherből mi mire fordíttatik.[6] Az adózásnak erkölcsi alapját tehát annak az arányossága és czélszerűsége képezi.[7]

Jobbágyság.

A jobbágyság egy nagy igazságtalanság volt, melyet kisded igazságtalanságok még jobban elkeseritettek.[8] Ha a régibb idők történetét vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy országos tanácskozásaink, vagy helyesebben mondva viszálkodásaink tele vannak a jobbágyok sorsának javitására irányuló törekvésekkel. De ezek eredménye az lőn, hogy azokat mindig szorosb korlátok közé szorítottuk. A misera plebs contribuens valóban iszonyúan nyomorult volt és azt, hogy

[1] Világ 122—223.
[2] Világ 122.
[3] Stadium 42.
[4] Hitel 123.
[5] Hitel 132.
[6] Stad. 130.
[7] Stad. 133.
[8] Stadium 42.

ennek feszélytelen emlegetése miatt nem kell pirulnunk, csak annak köszönhetjük, hogy Európa előtt belső életünk ismeretlen.[1] A jobbágyság minden teher türelmes viselője, melynek nagy része pedig a magyarság utolsó világa, reménye, fenntartója.[2] Hivatkozik Joung Arthurra, a ki az okszerűbb mezőgazdaság apostola volt, s a ki azt mondta, hogy „a mezőgazdaság megrontására a dézsmánál sikeresebbet kitalálni nem lehetett.“ Mert mennél jobban iparkodik a jobbágy és mennél többet termeszt, az által, hogy aránylag többet kell másoknak átadnia, annál jobban büntetik őt.

A hibás felfogás következtében a földesúr és jobbágy között a barátságos viszony hazánkban oly ritka kivétel volt, hogy az valóban csodaszámba ment. Pedig ez az állapot természetellenes, mert mellette csak látszólag vagyunk gazdagok. A világtörténelem arról tanuskodik, hogy a jobb, engedékenyebb és szelidebb földesúr rendszerint a legvagyonosabb is. A paraszt nem dolgozik odaadással, a mi nagyon természetes. Ha mi parasztok volnánk, dolgoznánk-e robotban oly szorgalommal, mint ha bizonyos bérért folytathatnók munkánkat és dolgoznánk-e verítékkel olyan jól másoknak, mint magunknak? Képzeljük csak magunkat a jobbágy helyébe és másképp nem ítélhetünk igazságosan, mert gondoljuk-e, hogy az embert természetéből és gyarlóságaiból ki lehessen vetkőztetni?[3]

Több nemesebben gondolkodó földesúrnak már a mult század második negyedének végén jól esett, ha jobbágyainak minden tartozását elengedhették volna. De hogyan, miből élnének akkor? Ez időben tehát még az volt a Széchenyi véleménye, hogy az

 észnek meg kell győzni a szivet s mindenkinek viselni a sorsával járó terheket. „Többünkben“ írja „bizonyosan él az az érzés másokról épp annyi jószivűséget feltenni, mint magunkról s úgy bizonyosak lehetünk abban, hogy atyai fejedelmünk is eltörülné a vámot, elengedné az adót, a sót ingyen adná, a katonaságot saját költségén tartaná s mindegyik szűkölködőnek egy-egy aranyat nyomna a

[1] Stad. 40.
[2] Stad. 41.
[3] Hitel 103., 106.

markába. De mivel tartaná fenn a kormányzást, az egészet? Soha se felejtsük el tehát, hogy mi fejedelmünkhöz úgy állunk, mint hozzánk a jobbágyok; akkor igazságosabban fogunk sok dologról itélni. A kormány talán rendetlenül járt el; de szemére vethetjük ezt mi, kiknek dolgai oly rosszul állanak, hogy szinte a félország sequestrum alatt van vagy ahhoz igen közel? A jobbágynak viselni kell az urasági terheket, minekünk némileg a kormányét. A közterheket azonban, ha nem lehet kisebbiteni, könnyiteni kell![1] A dézsmát és robotot kárpótlás nélkül eltörölni a legnagyobb igazságtalanság lenne, mert mindenkinek tulajdoni joga szentnek tartandó. Hány van, a kinek nincs egyebe, mint azok, ennélfogva az olyan eljárás által mindenéből ki lenne vetkőztetve.[2] Különben Magyarországon a jobbágyság korában a lakosok csak kis része dicsekedhetett igazi tulajdonnal, mert a nemesi birtok a családé volt és az is csak feltételesen.[3] Ennek okát a rendi és adományi rendszerben gyökeredző állapotok képezték.

Pártvéd. Széchenyi a jobbágyoknak a Stadiumban még saját maguk által választott pártvédet akart adatni. Szerinte ettől csak az önző földesúr félhetett volna, ellenben, a ki jobbágyaival tisztességesen és igazságosan akart bánni és kötelességeit irányukban teljesiteni kivánta, az csak szivesen fogadhatta ez eszmét. Részrehajlatlan és tökéletesen független harmadik közbejötte nélkül az ily földesúr sem tudhatja, hogy mily bú és gond emészti jobbágyainak belsejét. Hiába mondja a paraszt urának szemébe, hogy mit érez, az függő helyzete miatt, sohasem lesz őszinte.[4] Javaslata értelmében minden járásban közhirré tenné a szolgabiró, hogy törvény szerint az adófizető jobbágyok ezentúl maguk választandják pártvédjöket (szószólójukat) s ennek eszközölhetése végett minden helységben, mint biróválasztáskor, tanácsot tart s azt, a ki iránt bizalma van, kinevezheti. Az ily választás eredménye pecsét alatt nyujtatik be két héttel a tisztújitás előtt az alispánnak s annak alapján nyilvános ülésben összeszámláltatván a szava-

[1] Stadium 163.
[2] Világ 135.
[3] Stadium 74.
[4] Stadium 194.

zatok, a ki a jobbágyok szavazatainak a többségét megkapja, az a pártvéd (szószóló). A választást azután kihirdetik. Esetleg lehetne egy nemes és jobbágyi pártvédet választani.[1]

Lassanként a jobbágyok teljes, habár fokozatos felszabadításának hívévé lesz Széchenyi is, mert e részben sem akar elhamarkodni semmit. De azután azt mondja: Ha a magyar nemesség a jobbágyságnak kétségbeejtő bajait nem orvosolja, akkor reá nézve hiába folytak le a nagy idők, mert azok történelméből nem tud tanulságot meríteni. Ezt a mulasztást könnyen a saját lételével fogja majd megfizethetni. Mosolygó színben tűnik fel jövőnk, ha az önösség és elfogultság nyomorult békóit le tudjuk dobni magunkról és szívünk sugallatát követve eszünk józan tanácsait megfogadva, az ország szolgalakosait az emberiség örök jogainak birtokába iktatjuk be. Így nemcsak a jobb ember lesz kielégítve bennünk, hanem a gyarló is, mert honfitársaink boldogítása által nemesb vágyainknak teszünk eleget, de e mellett saját jól felfogott érdekeinket is a legjobban fogjuk megóvni.[2] A patriarchalis korszakban a teljes önzetlenségnek helye lehetett, de most, midőn az emberiség már mindenfelé nagyon megszaporodott, kiki világosan szereti látni azt a határvonalat, mely az enyémet elválasztja a tiedtől. Ebből világosan következik, hogy a jobbágynak is a jog biztos alapján álló tulajdont kell adni.[3] Szikes földeken, homok-buczkák közt csak „anyai gond és szorgalom nevelhet fát," ily gondot pedig, mint az ellenmondást nem szenvedő tapasztalás mutatja, semmi de semmi nem fejt ki általában és valódi sikerrel, mint: „A saját birtoknak varázsa".[4] Később mondja a felső táblán, hogy valamint húsz évvel azelőtt, úgy most is a közös teherviselésnek ernyedetlen bajnoka, az egyenlő jogok és egyenlő terhek levén azon alap, mely után szomjazik.[5] Azonban mint minden eljárásában, itt is óvatosan kivánt haladni, mert ezen eladósodott ország idegen kezekre kerül s ha aztán felvirágzik is, nem lesz többé magyar.[6]

[1] Stadium 196.
[2] Stadium 293.
[3] Stadium 190.
[4] P. Por és Sár 22.
[5] Beszédei 550.
[6] Beszédei 558.

Szabad birtok.

Irigylésre méltó az, a ki kényelmes házat nevezhet sajátjának; de irigylésre méltó az a hon is, melyben sok jó háztulajdonos létezik, mert valóban semmi sem bizonyítja valamely ország egészségét jobban, mint az ingatlan tulajdonosainak nagyobbb vagy kisebb száma. Nincs erősebb alapja a közrend és csendnek, mint szabad birtok s nincs biztosabb kútfeje a fenntartási (conservativ) szellemnek s a mindenkori, ha nem is bőségnek, de legalább éhség hijának, mint a czélirányosan elrendelt ház, vagy ezekhez való legalább biztos remény s a derék és sikeres munkához való bizonyos eljuthatás. Sőt mondhatni, hogy aránylag semmi nem fejt ki annyi polgári és házi erényt, mint éppen ez. A kinek sem földje, sem lakháza, vagy ezek elérésére semmi reménye nincs, ugyan mily kötelékkel van az hazájához, embertársaihoz és felebarátaihoz kapcsolva? Bizony, felette gyengével, mert minden változás, minden ingás szinte csak kedvezőleg hathat reá. Nem így van az, ki elődei lakta hazájában, ingatlan tulajdonán vagy atyai házában lépett e világra; illetve két tenyere s veleje által pótolhatta születésének ebbeli mostohaságát. Szomorú szinekben jelenik meg amannak az élet minden varázsa, míg ez, ha a szent természet legszebb vágyait nem tapostták el benne, honának bármilyen kis jelességeit is forró kebellel öleli.[1] A saját birtoknak varázsa, és pedig oly birtoknak, mely sem felette terjedt, sem felette kicsiny, de éppen elég oly háznép eltartására, mely nem tesz és ír rendeléseket, hanem maga forgatja az ekeszarvát, az ásót és kapát, igen nagy.[2]

Ősiség és hitel.

Az ősiség iránti következő elítélő véleményét nem változtatta meg soha. — Az ősiség mellett voltaképp nem is lehet igazi tulajdon, mert az erre vonatkozó jog azt foglalja magában, hogy vele minden lehetőt tehessen az ember. De mivel annak uralma alatt az ingatlannal nem tehetni mindent, mert az nem köthető le, nem adható el, ennélfogva az úgynevezett tulajdonos annak voltaképpen csak haszonélvezője volt. Így azután sem a hitel nem fejlődhetett, sem magát az ingatlant nem gondozták eléggé. — Az igazi tulajdon sokkal becsesebb

[1] Por és Sár 23—24. ll.
[2] U. o. 22 l.

a tulajdonosra nézve, mint a félig-meddig bitang jószág, a minővé az ősiség tette az ingatlant. Már pedig Magyarországon az ősiség idején vajmi kevés ilyen tulajdon létezett. Az állami és alapitványi, valamint az egyházi javak kötve voltak. Kötve voltak a nemesi és jobbágyi birtokok valamint a censualis és taksás földek is. Csak a szabad királyi városok határában létezett nem nemesi birtokok képeztek igazi tulajdont.[1] Hogyan fejlődhetett volna ki ily viszonyok közt a hitel? Egy más alkalommal pedig igy nyilatkozott: „A mi az ősiséget illeti, azt tartom, én voltam az első, a ki megváltoztatásának, tulajdonképp eltörlésének szükségét szőnyegre hoztam és megvallom, hogy politikámnak úgyszólván sarkköve."[2] Mert hiszen a hitel nem egyéb, mint bizonyos lekötelezések által más kezében lévő jószág iránt nyert bizodalom és bátorság. — Ha hiteltörvényeink oly szigorúak volnának, hogy az adós minden bizonynyal előre tudván, hogy majd megveszik rajta, a mivel tartozik, akár vagyonán, akár bőrén, nem lehet kétkedni benne, hogy más érzéssel írná nevét a hitlevél alá, mint ma teszi.[3] — A család is az ily törvények tiszteletében nevelné ivadékait. Abderita állapotok azok, melyek közt Magyarország hitele volt. Mint keresztények jótékonyságunk gyakorlása közben tegyünk fel minden emberről minden jót, de — ismétli — a pénz, a kereskedelem és az alkotmány dolgainak intézése közben tegyük fel mindenkiről inkább a rosszat. Így boldogulni fogunk ezen és a másvilágon.[4] Sürgette ennélfogva a szabad tulajdon behozatalát, melybe a tulajdonos tőkét ruházhat be s ennek hasznát veheti. — Annak idején a nemesség az ősiséghez ragaszkodván, voltaképp azt a nagy ellentmondást akarta fenntartani, melyet Séchenyi szellemesen így fejezett ki: Az eladósodott földesúrnál sem földbirtok, sem uraság nincsen. A kettő csak úgy illeti őt, mint sok titkos tanácsost a titok.[5]

Kérdem miért akarjuk mi nemesek, földbirtokosok magunkat büntetni s hitelünket e tekintetben is a városi polgárok

[1] Stadium 71—75.
[2] Beszédek 273.
[3] Hitel 208.
[4] Hitel 48.
[5] Hitel 46.

hitele mögé állitani? Mi úgy is sokkal rosszabb hypothekát vagyunk képesek adni, mint a városiak; miért nem akarjuk hát legalább az ő betáblázási jobb rendszerüket, a mennyire lehet, sajátunkká tenni?[1] A tőke rendszerint nagyobb szorgalomnak vagy jobb szerencsének gyümölcse s oly tulajdon, mint az ingatlan birtok is, éppen annyira megkivánja a legislatio figyelmét és pártolását, mint amaz, úgy, hogy ha ezek hibáznak, minden pénzes ember kerüli a hazát vagy annak elhagyását forgatja eszében.[2]

Hitbizomány. Eleinte radikálisabb nézeteknek adott a hitbizományokra vonatkozólag kifejezést. Akkor szerinte ezek nem szükségesek és nem hasznosak. — Egész becsök azon képzeletben gyökeredzik, mely a régi nemzetségeket a korona drágaköveivé tudja varázsolni. Azonban néhol csak a régi név maradt meg, a régi becsület és tehetség pedig eltünt. Ott aztán az igazi gyémánt kitört az ékszerből és csak hitvány üveg tölti be helyét. Többet ér a királyra és az országra nézve egy új nemzetség, mely érdemeket szerez, az oly régi családnál, a mely a helyett, hogy elődeinek példája által hasonló nagy tettekre buzdittatnék, magát minden áldozat és munkától felmentettnek hiszi, mert ősei valaha sok szépet és halhatatlant vittek véghez, minélfogva ő ingyen élhet és csak ünnepelve töltheti napjait.[3] Az örökösödést egészen másképp kellene berendezni. Nem a herczegi palást, vagy grófi köpeny alá, nem régi fény és gyakran üres pénzesláda mögé bujkálva, hanem az igazi becsületre, egyenességre, takarékosságra és halhatatlan tettekre kellene a súlyt fektetni. — Ha a szülők azt az időt, melyet hitbizományok kieszközlésére pazarolnak, gyermekeik jobb nevelésére kényszerülnének forditani s oda törekednének, hogy kitörülhetetlen betűkkel véssék kebleikbe, hogy valóban csak az erkölcsileg jó és szép nemesithet, s a magasb születéstől és nagyobb vagyontól jobb és hivebb szolgálatot várhat a haza és a király: akkor oly aristokratia keletkeznék, mely a trón igazi támasza lenne, s az ily erények öröklése valódi fényt derítene a nemzetre is.[4] Ellenben az, a

[1] Besz. 174.
[2] Besz. 171.
[3] Hitel 204.
[4] Hitel 209.

ki csak külsőségekre fekteti a súlyt, az életuntságnak könnyen martalékává lehet, s a helyett, hogy születésétől holtáig dicső uton haladna, a csömör, a hazafiak gyűlölete és az idegenek megvetése kiséri. Üresség lakja palotáját, meg az őt környező szeretet is meg van fizetve, mert társasága kizárólag javadalmazott jóbarátokból áll.

Később mindazonáltal a törvényhozás termében a hitbizományokról is így beszélt:

„Megvallom, hogy én barátja vagyok a majorátusoknak a nemzetiség érdekében. De nem az oly majorátusoknak, melyek az országnak harminczadrészét is teszik, a mi ismét egy oly túlzás, mely talán több kárt hajt, mint hasznot. Ezeknek barátja nem vagyok. E részben el lehetne rendelni, hogy egy megyének csak egy harmada, vagy fele, vagy tizedrésze lehessen majoratus, a többit pedig el lehessen adni. Ez is nagy javulás volna a mostani állapotokhoz képest.[1]

Később még egyszer nyilatkozott úgy, hogy a majoratust ő általában észszerűtlennek tartja, de nem volt vele tisztában, hogy nemzetiségi szempontból az illő korlátok közt ne tartassék-e fenn?[2]

Hogy a közgazdaság terén az elvont szabadelvűség szintén nem vezette, bármily súlyt fektetett is a gazdasági szabadságra, azt legjobban mutatja a minimum tárgyában elfoglalt álláspontja. Széchenyi Pestvármegye törvényhatóságához 1839-ben a következő inditványt nyujtotta be a minimum tárgyában, melyet a vármegye kiküldött bizottsága magáévá tett, de a közgyűlés nem fogadott el. Minimum.

„Alkotmányos országban egyenesen a törvényhozás feladata levén oly módokról gondoskodni, melyek által az ország lakosainak jobbléte czélirányosan eszközöltethetik, a küldöttség aggodalmát nem kerülheté el a szegényebb sorsú nemességnek jelen állapotja. Ugyanis nem tagadhatni, hogy honfitársaink ezen oly nagy figyelemre méltó része ingatlan birtokának mindinkább s végnélküli elszabdalása által már-már a városi polgárság, sőt a pórság sorsánál is mélyebbre sülyedez, s teljesen elszegényülvén s elaljasodván, végpusztulásához

[1] Beszédei 371.
[2] Beszédei 560.

közelit. Mihez képest a küldöttség ezen naponként tovább és tovább terjeszkedő rossznak elháritása tekintetéből oly törvényt javasolna a jövő országgyülésen hozatni, mely által meg lenne határozva, hogy a törvény kihirdetése után kötendő házasságokból születendő nemes gyermekek közt semmi oly ingatlan örökség többé osztály alá ne eshessék, mely ötven holdnál csekélyebb; hanem azon esetben, ha az egész felosztandó birtok csupán ötven vagy kevesebb holdból áll, a többi testvéreknek becsárszerinti kielégitésére elégtelen lenne, vagy erre hajlandó nem volna, a testvérek közül annak kezén hagyassék, ki a becsár kifizetésére kész és arra elegendő tehetséggel bir. Ezt az inditványt azután a minimumról szóló czikkében ekképp okolta meg:

„Ha én, három fiúnak atyja, csupán ötven hold ingatlan s szabad rendelkezésemtől függő sajáttal birok, azt nem bonczolom el, mert majomi szeretettől magamat elcsábittatni nem engedvén, igen jól látom, hogy az ily eldarabolás által földi létét egynek sem biztositom, de mindenikét már a bölcsőtől fogva hiú reménynyel mérgezem meg. S ekkép az egészet egynek hagyom, a másik kettőt ellenben, atyai szivemhez éppen oly közel fekvőt, már kisded korától kezdve azzal ismertetem meg, hogy semmiben a világon ne bizzék, mint egyedül veleje s tenyere kiképzésében s erre állitsa minden földi reményét; mihez képest idomitom, nevelem is őket. Ezt parancsolja atyai tisztem. De mennyivel erősebben sürget ily tettre még polgári — kivált magyar nemesi — kötelességem; mert ez által, csak ez által menthetem meg teljes elpusztulástól nemzetem alkotmányos részét, s ekképp az egész nemzetet, minthogy ez egyedül amaz körül tágulhat s fejlődhetik férfiasságra. — A kisbirtokos soha nem birja elfelejteni szerencsétlen maroknyi földjét, szilvafáját, mely az ingatlan birtok csábja által őt a henyélés, vagy legjobb esetben az immel-ámmali munka és törekvés oly körében tartja, mely rendszerint teljes elpusztulással végződik, sőt nem ritkán a legundokabb vétekbe bonyolit. Mennyivel szerencsésbek ilyeseknél azok, kiknek semmi efféle csábitó, elaltató, minden energiát elnyomó csalfa kincsük nincs, s a kik ekképp az életnek már tavaszán kénytelenülnek Istentől nyert tulajdonaikat minden módon kifejteni?“ [1]

[1] Hirlapi czikkei. I. 224.

Pénz.

Áttérve a forgalomra, annak főeszközéről, a pénzről a következő nézeteket nyilvánitotta: „A pénz nem kincs, hanem csak a termelt kincsnek vagy értéknek képviselője.[1] A törvény közvetlen nem teremt ugyan pénzt, valamint föld, nap és eső sem teremt közvetlenül búzát; de azért éppen úgy, mint föld, nap és eső nélkül csak bajjal teremne meg a búza, bármily különös szorgalom fordittatnék is reá, úgy bizony a pénz is csak vajmi gyéren terem ott, bármiképp fáradozzanak is a lakosok, a hol a törvényi szerkezet rossz, vagy csak papiroson áll; hanem nagy mennyiségben ellenállhatlanul mindig csak oda tódul és ott forog, a hol e szerkezet helyes és a törvény nem egyedül holt vagy nyavalyás betű. Úgy, hogy a közgyarapodásnak, melyet a pénz képvisel, nincs mélyebb s feltételesb alapja, mint czélszerű és teljes erőben alkalmazott törvényszerkezet.[2]

Hitel és pénz és pedig erős hitel és sok pénz nélkül azonban teljességgel lehetetlen bármiben is — és e körül ne ámitsuk magunkat — a gyors haladás. Erős hitel, továbbá ceteris paribus csak ott létezik, sok pénz egyedül oda foly és ott tartózkodik, hol a kormány és nemzet közti viszony közbizodalomra gerjeszt.[3]

Ipar és kereskedelem.

A mezőgazdaságért szóval és tettleg első sorban szállott síkra. De hogy az ipar és kereskedelem fontosságát is menynyire átérezte, arról ezekre vonatkozó nézetei meggyőzhetnek mindenkit. Nálunk az a tatár, hogy ne mondjam, antidiluvianus nézet uralkodik, hogy az iparos és kereskedő osztálynak még azon előkelői is, a kikben több értelem és pénztehetség pontosul össze, mint sok magyar mezővárosban, alsóbb osztályhoz tartoznak, mint az üres zsebű és fejű úrfiak. Pedig kevés emberi lény érdemli meg halántéka körül jobban a polgári repkényt, mint a becsületes kereskedő, vagy a talpraesett gyáros. Mily ellentét? Gőg és folyton apadó erszény egyfelől, gyakorlati szakavatottság és mindig növekvő pénzerő másfelől! Nekünk ennek a viszonynak mibenlétét jobban kellene megfigyelni és levonni a belőle folyó tanulságot. De ma

[1] Pesti Por és Sár 61.

[2] *Zichy Antal:* Gr. Széchenyi István hírlapi czikkei, II. kötet 650. l. A szentgróti levél elemzése.

[3] *Zichy Antal:* Gr. Széchenyi István hírlapi czikkei, II. k. 664.

megint olyan divatos a gyárakról és kereskedelemről beszélni, hogy azok minden szájban forognak s a közönségnek nagy része innen várja honunk üdvét és vérünk felemelkedését. Ehhez járul, hogy a legtöbb, a ki erről fecseg, az ilyenek száma pedig legio, azokkal a legtávolabbról sincsenek tisztában. Azt hiszik, hogy csak lelkesednünk s egyesülnünk kell és akkor majd lesz gyáriparunk. Pedig a kereskedelem és gyáripar nem olyan egyszerű dolog, mint ükapáink módjára kardot rántani és vad rajként megtámadni az ellenfelet, hanem azok fölvirágoztatása hideg számitást, tudást, pénzerőt s a rendnek úgyszólván kegyeletes tiszteletét követeli. „A magyar hon földmívelő ország s ekképp legalább még most kár volna a benne rejlő termelő erőt gyárakra forditani", így szólnak a gyáripar ellenfelei. Az iparbarátok pedig azt mondják: „Kivétel nélkül mindent és rögtön Magyarország határai között kell készittetni." A való itt is, mint majdnem mindenben, a középen fekszik. Nevetséges az az állitás, hogy a magyar hon még nèm volna gyárakra megérve, de épp oly émelygős állitás az, hogy iparilag önállók lehetünk. Magyarország nem egy része, a hol ritka jó a föld és sürü a lakosság, igen alkalmas a gyáriparra s valóban szeretném tudni, hogy mikor üt hát majd itten az iparfejlesztés órája, ha már eddig nem ütött? Ellenben a magyar alföldön a munkáskezeket a földmiveléstől elvonni az ország gazdasági érdekeinek megröviditése volna. De ne féljünk, ez nem is lehetséges, mert az „élet kineveti a mulékony divat szüleményeit. Minden efféle erőlködés nem egyéb, mint hiábavalóság, igazi „kappanrepülés." A maga jószántából ugyanis csak a bolond zárkózik a gyárak falai közé, ha az Isten szabad ege alatt aránylag csekély fáradsággal szedheti a mező jó, illatos gyümölcseit. Nagy számmal ilyen bolond sehol sem található. Azután meg egy-két mesterségesen felfújt és ügygyel-bajjal tatarozott fabrika még nem igazi gyáripar, hanem csak szappanbuborékféle, valamiképp oly kevéssé lesz abban gyári élet, mint a faragó béresnek és a fonó leánynak üres óráik alatt folytatott müködése nem nevezhető ilyennek. A gyáriparról honunk jelen állását tekintve, általában ez a nézetem.[1]

[1] Széchenyi István gróf Hirlapi czikkei: II. k. 515. l. „A magyar gyáripar s a csak most született gyáralapitó társaság".

Általában az iparnak nem természetes úton való fejlesztése még védegylet útján is sokkal több hátránynyal, mint előnynyel jár, ha az ily mozgalmat egyoldalúan politikai czélokra nem is használják. Tegyük fel, hogy ha az osztrák czikkeknek behozatala megszűnnék, de az osztrák fogyasztók minden valószinűség ellenére mégis jó áron vennék a magyar termékeket, még az esetben is túlnyomólag káros hatással járna a védegyleti mozgalom, mert:

1. Általa számtalan kisebb kereskedő, szatócs és kézműves abba a kisértő dilemmába jönne, hogy vagy csaljon, azaz honinak adja ki a külföldi árút, vagy pedig megbukjék. Az ily dilemma azért veszélyes, mivel az emberek legnagyobb része inkább él mint csaló, semhogy szűziesen, tiszta becsülettel meghaljon. Az erkölcsiségnek tehát a védegyleti mozgalom valósággal mérgét képezi.

2. A fogyasztókat arra kényszeriti, hogy rosszabb árút drágábban fizessenek meg. Ez oly országban, mint a minő hazánk, a hol a legtöbb ember máról holnapra él, kétes értékű kisérlet, melyet végül mégis a leginkább lelkesedni tudó szegény magyar fog megfizetni.

3. Az ily mozgalom helytelen irányba tereli a productiv erőket. A helyett, hogy a legbusásabb jövedelmező természeti erők hasznosittatnának, hogy magyar hazafias lelkiismeretét sok ember megnyugtassa, inkább veszteséggel fog termelni magyar iparczikket, ez azonban a közgyarapodást semmi esetre sem fogja előmozdítani.

4. A nemzetiségnek nincs előnyére ez a mozgalom, mert annak hasznát nem a kisebb kereskedő, szatócs és mesterember veendi, hanem a $^{9}/_{10}$ részben nem magyar ajkú vállalkozó. A védegylet tehát tulajdonképp Magyarország idegen fajtájú lakosságát fogja gyarapitani, az egész kisérletért áldozatot pedig okvetetlenül csak a magyar faj hozna.

5. Az egész mozgalom annyira természetellenes, hogy annak sikertelensége úgy viszonylik valószinű sikeréhez, mint száz az öthöz. Ha azután a kijátszott remények, az elfecsérelt idő, munka és tehetség folytán a kiábrándulás beáll, akkor az elbizakodottságot nagyfokú bizalmatlanság fogja követni s ez még a természetes fejlődésre is úgy fog hatni, mint a felhevült lelkesedésre a hideg vízsugár.

De az iparfejlesztésnél sem téveszti Széchenyi soha szemei elől a nemzeti jólét magasb tekinteteit. Bizonyság erre az, a mit az ő korabeli szeszégetésről mond. „A pálinkafőzés általános elvét kivántam megtámadni. S ebben nincs-e igazságom? Tegyük kezünket keblünkre, s tagadjuk ezt, ha merjük. A pálinkaivás csak lassan harapódzik maga körül, s mivel rendszerint csak a későbbi nemzedékekben bünteti áldozatait, nem tünik fel kártékonysága oly visszarettentő szinben miképp készitése valami elmenyugtalansággal, önszemrehányással járna; mintha égetése csak oly kereseti ág volna, mint valami más ipar. Mindinkább növekedik a pálinkaégetők száma; mig az alatt napról-napra állatibb, lelketlenebb lesz a csáboktól körülfogott s azoknak ellen állani nem tudó s így mindig mélyebbre sülyedő nemzet. Ha azonban theoria s ábrándozás az, a mit állíték, bocsánatért esedezem. De én nem tudok kereskedőileg számolni, s bennem minden gazdai gyakorlat rögtön elhallgat, ha földiemnél, a kiket eddig szerencse tartott fenn, ezentúl pedig csak bölcseség menthet meg, tapasztalni vagyok kénytelen, hogy miként dúlnak saját kebleikben, s égettbori mámorukban, sokszor mily különös egyetértéssel szorgoskodnak nemzetünk erkölcsi lealacsonyitása körül.“ [1]

Selyemtenyésztés.

A hol azonban ily tekintetek nem állanak előtte, ott igy nyilatkozik: „Kötelesség a nemzet gazdálkodását előmozditani s a nemzeti erő minden, még legkisebb forrását is megnyitni. Csak egyik mezejét is a hazai iparnak parlagon hagyni bűn. Azért a selyemtermelést, melyre éghajlatunk alkalmas, fel kell karolnunk. Számtalan oly gyenge munkáskéz van itt, mely ez úton hasznositható.“ Ez okból járt elől Széchenyi az eperfa ültetéssel 1826-ban, a minek eredménye az lett, hogy 1840-ben már 16000 szál részint fasorokba, részint dülőkre, részint csoportosan kiültetett szederfája volt czenki birtokán. Selymet is készittetett, sőt a szederfalevelet mázsánként három huszasával adta el. Később 3000 forint árú ilyen levelet hozott forgalomba. Mindezt nem nyerekedésből tette, hanem hogy a selyemtermelést megkedveltesse a környék népével, mert meg volt róla győződve, hogy annak ez országban nagy tere van.

[1] Széchenyi István gr. Hirlapi czikkei I. k. 271. l.

Megalakitotta 1840-ben a sopron-vasmegyei szederfa-egyesületet. 1841-ben július 26-án a szeder egyleti ebéd alkalmával Sopronban beszédet mondott, midőn újra hangoztatta, hogy „nem értjük egymást; hogyan is értenők, hiszen alig jövünk össze barátságos, kézfogó, vállatvető érintkezésbe. Így nem csoda, ha minden pang, a mi gyakorlati és felébredt munkálkodó erőnk is inkább csak sikertelen theoriákban párolog el. Pedig ne felejtsük el, hogy koldus nemzet manapság még csak a vad függetlenség határai között sem tarthatja fenn többé magát, emberhez illő polgári szabadságra pedig soha, de soha sem emelkedhetik fel.[1]

A selyemtermelésnek fontosságát a „Selyemről" czimű röpiratában[2] részletesebben kiemeli. Azt hiszi, hogy az jelentékeny jövedelmi forrás lehet. Feltétele azonban a szederfaültetés nagyobb mezőn felkarolása Ültessünk hát sok szederfát, de ezt ne bizzuk sem a kormányra, sem a törvényhatóságokra, hanem egyesüljünk e czélra. Ő azután a Sopron—Vasi Szeder-Egylettel e részben jó példával járt is elől.[3]

Az ipar és kereskedelem fejlődésének előfeltételéül Széchenyi már reformtevékenységének kezdetén a szárazföldi és vizi közlekedés gyökeres átalakitását jelentette ki. E mű első részének harmadik fejezetében tüzetesen foglalkozom e téren kifejtett rendkivüli munkásságának sikereivel. Ott egyúttal a közlekedés jelentőségére vonatkozó sok nagy horderejű eszméjéről és irányelvéről is megemlékeztem már. E helyen azokat, úgyszólván, csak kiegészitem azon idevágó, nem kevésbbé fontos és érdekes gondolataival, melyek elszórva különböző műveiben találhatók fel. Azok logikai sorrendben való közlése nélkül közgazdasági felfogásának ecsetelése hézagos lenne.

„Csináljatok utakat, drága Magyarok, hogy legalább saját körötökben mozoghassatok, s ne legyetek oly sokszor saját magatoknál de facto rabok, és aztán várjatok, mig rátok nézve majd talán kedvezőbben fuj a szél, s ti is egy Közlekedés

[1] Széchenyi István gr. Hirlapi czikkei I. k. 238. l.
[2] Megjelent Pesten, 1840-ben.
[3] *Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István és Sopronvármegye. Budapesti Szemle, 1902. okt. füzet.

kissé jobban fogjátok megtanulni a politikai hajózás mesterségét.[1] — Simplicáljuk dolgainkat, s ne raboljuk el hosszas és minduntalan tartó szónoklatok által, kivált, ha bennök úgy sincs sok, drága honunktól az oly annyira drága időt. Neveljük ismereteinket, ámdeésztehetségünket, a mennyire csak lehet — a jogászságot ide nem értve — egy-egy specialitásra pontosítsuk össze, nehogy ex omnibus aliquid et ex toto nihil legyen jövőben is — a rabulistikát természet szerint kivéve — a magyar közönségnek legfőbb tudományi kincse. Gazdálkodjunk pénzünkkel. Ne szaladjunk minden nyúl után. A férfias abnegatiónak is megvannak kéjei.

Addig is azonban, míg ismereteinket egy-egy specialitásra állítva terjeszteni, s pénztehetségünket nevelni fognók, fordítsuk azon idő-, értelem- és pénztehetségünket, melylyel ma bírunk, mindenekelőtt, s a mennyire lehet, honi belközlekedési kérdéseink elrendezésére, melyek közt legelső helyet érdemel a szóban levő „duna-tiszai csatorna". A belközlekedésnek csak a provincialis szellem lehet gátja. Legelső helyet pedig az érintett csatorna, hogy többet ne mondjak, e két okból érdemel: mert egész Felső-Magyarországot és Erdélyt hozná összeköttetésbe a hon szivével, melynek emelése főszempont, úgyszinte az egész hazai testtel. Mert e honnak oly vidékeit emelné, melyek leginkább megőrzék magyar jellegöket.

A vízcsatorna elsőségeiről általában tüzetesen ez alkalommal szólni nem kivánok, annyit azonban mégis el kell mondanom, hogy a vasút rendszerint csak azon két végpontot gazdagítja, melyet összeköt, míg a czélszerű csatorna útján, melynek partján e fölött mindig keletkezik út, mindazon középpontok is hízni szoktak, melyeken az keresztül vág. Keblemet pedig semmi nem tágítná annyira, mintha mind azon jó magyar képek, melyek a Duna-Tisza közt láthatók, egy új életet árasztó derék vízcsatorna mellett legnagyobb kéjjel éldelhetnék százszorta javított vidékük minden előnyeit. És akkor, ha majd Tokajból is, Maros-Ujvárról is látnék érkezni Pestre hajót, s Szolnokra és Szegedre hajón

[1] *Gróf Széchenyi István*: Hirlapi czikkei (Duna-tiszai csatorna). II. k., 511. l.

indulván, kies kertek és csinos házak közt vinne át az út, hol a magyarságnak van legeredetibb bölcsője, mely azonban ma jobbadán homokon és sárban fekszik: akkor biz egy kicsivel megint könnyülne rajtam az agyag súlya!

Mi magyarok annyira bálványozzuk a szabadságot, s eddigelé még sem jutott eszünkbe, a min nem csudálkozhatni eléggé, hogy jó közlekedés nélkül nem egészen szabad az ember.[1] Nektek is jól esnék kemény utakon repülni, holott mostan helyből is alig tudtok mozdulni, vagy halálos unalom és rázás közt, melynek következtében a testtől a lélek is elválni készül, lézengve utaztok. Mily jó volna már e szempontból is az, ha a Duna és Tisza hajózható lenne.[2] A vasutak épitése az ország némely részeiben kikerülhetetlen, mert kőutakat sok helyen éppen nem lehet csinálni, s a vasutak még kevesebbe kerülnek, mint a kőutak. Ha tehát csekély személyemmel parancsol az ország, adjon nekem a munkára tehetséget, különben fényes hivatalom csak „dignitas cum otio", vagyis: „otium sine dignitate" lesz, a milyet én elvállalni nem akarok.[3] A vasúthálózat megállapitása alkalmával én sohase láttam várost, falut, megyét, legkisebb provinciális érdeket, hanem mindig csak a hazát.[4] Kőutak

Minden ipart, erőt, tevékenységet, minden kereskedelmi mozgást, minden nemzetek érintkezését az ország központjához kell vonnunk.[5]

Felfogásom szerint, Magyarország összeköttetése Erdélylyel s egyáltalán közlekedési helyzetének javitása vasutak által is igen fontos kérdés, mert Magyarország sik vidéke csak úgy lehet várrá, ha az országnak — s mikor az országról beszélek, természetesen Erdélyt is értem alatta — egyik szélétől a másikig minél sebesebben a legnagyobb erőt lehet átszállitani.[6] A közlekedés politikai szempontjai.

Nekünk nemzetiségünket kell még megmenteni, mert legyen bár törvényeink, kormányszékeink s az igazgatás

[1] Besz. 158.
[2] Világ 86.
[3] Besz. 578.
[4] Besz. 619.
[5] Javaslat a magyar közl. rend. 83. l.
[6] Beszédei 602.

nyelve mindenütt a magyar; hangozzék bár királyunk s fenséges családja ajkairól a hazai nyelv; tanittassék bár minden iskolában a tudomány magyarul; legyenek országszerte magyar lobogók és pénzek: mindez nem menti meg nemzetünket az enyészettől, ha a magyar birtok idegen kezekre jutna, s a magyar faj koldusnéppé válnék saját honában. — Pedig inkább félhetünk e veszélytől, mint akármitől, és pedig azért, mivel az anyagi jólét forrásai nálunk fejletlenül hevernek, a pazarlás napirenden van, a szorgalom nem igen gyümölcsözik, a földbirtok becse pedig igen csekély s jövedelme parányi. — A magyar birtokot idegen kezekre juttatni öngyilkosság volna. És e tekintetben ne ámitsuk magunkat azon deszkavédelemmel, melyet a hajótörésben a honositási törvény nyujthat. Egyfelől már annyi megelőző honositás létezik a multból, hogy e részben a jövendő minden kecsegtetése csak ábránd, másfelől alig lehet oly honositási törvényt alkotni, mely minden kijátszást kizárjon, s a nemzetet megvédje az elmerüléstől, ha netán már neki indult volna.[1]

A tarifa fenségjog.

Ez okból a vitelbér szabályozását utolsó részletekig az ország folyvást kezében tartsa, s az iparfejlődés igényei szerint eszközölje azt.[2]

Államvasuti rendszer.

Számtalan ok harczol a mellett, hogy az ország közlekedési fejlődésének első stádiumában a rendezés vezetését egyáltalában másra nem bizhatja, hanem azt önmagának kell kezébe vennie. Nincs Európában — az angolt kivéve — ország, mely vaspályák tekintetében a magánosok iparának teljesen szabad tért nyitni merészelt volna s elvégre a verseny ott is oly állapotokat idézett elő, melyek miatt most az ország beavatkozása aligha leend kikerülhető.[3]

Az általános európai gyors fejlődés sem tűri, hogy mi igen hosszú időre halaszszuk közlekedésünk rendezését.

Közlekedés és birtokpolitika.

Hazánkban a birtok-crisis, mely mostani sülyedésünkben fenyeget, addig nem veszélyes, míg a birtok becse nem emelkedik és jövedelme nem szaporodik. Nekünk tehát egy napot sem szabad veszteni, hogy a magyar birtokosban a vagyoná-

[1] Beszédei 101—103.
[2] U. o. 105.
[3] U. o. 107.

hoz való szivósabb ragaszkodást felébreszszük, s nyomasztó helyzetéből, s evvel a veszélyből kiemeljük. Állapotunk olyan, hogy ha az még két-három évtizedig tart, meglehet, hogy az orvoslás már késő lesz.

Nem csekély fontosságú, hogy az ily szegény ország a beruházás terheit már jobbadán a közlekedési eszközök gyümölcseiből fedezhesse.[1]

A közlekedési tisztviselők államhivatalnokok legyenek.

Szükséges a közlekedési tisztviselők tekintetében megjegyezni azt, hogy ezek helyei az országos hivatalok állására emeltessenek. Minden kinevezés s változás országszerte tudattassék, hogy a közlekedési hivatalnokok annyi hatóságokkal való érintkezésben, oly tekintélylyel birjanak, mint azt az ügy érdeke s az ország tekintélye megkivánja.[2] — Csak akkor várhatni ügyünk fejlődésében sikert, ha az anyagi erőhöz, melylyel rendelkezünk, a szellemi erők szövetségét is megszerezzük, s a tudományokat is számunkra gyümölcsözővé teszszük.[3]

Duna- és Tisza-szabályozás.

A Dunaszabályozás az ország központjának kiképződését bizonyára előmozditandja, de ez nem közvetlenül productiv kiadás. Ellenben, a mi vasutakra fordittatik, az productiv, mert 4, 5, sőt talán 6%-ot is fognak hozni a vasutak.

A Tiszaszabályozás oly lábra van állitva, hogy az illető érdekeltek visszafizetik a költségeket; a mit arra kiadunk, nem egyéb, mint előlegezés. Magyarországnak, melynek magyar népessége leginkább a Tisza körül lakik, érdeke, felfogásom szerint, szükségessé teszi azt, hogy az annak szabályozására szükséges összeg megszavaztassék. Ha úgy folytattatik, mint a terv mutatja, akkor 2,700.000 hold földet fog nyerni, nem is emlitve hozzá az egészségi szempontot, mert mocsarak között csak teng az ember, egészséges helyen, jó levegőben pedig felvirágozhatik a nép.[4]

Ismétlem, hogy a harmadik fejezet, a hol az ő alkotásait és műveit ismertetem, még igen sok becses, organikus, nagy gondolatot tartalmaz e részben.

[1] Beszédei 113.
[2] U. o. 127.
[3] U. o. 131.
[4] U. o. 617.

Végre fel kell említenem, hogy a hírszállitás fontosságát is kellőleg méltatta Széchenyi. Idevágó következő nézetei bizonyítják ezt:

„A postához való nem juthatás miatt már az is elég alkalmatlan rendelkezések, zavarok s mindenesetre azon kellemetlen békónak unalmát vonja maga után, hogy az elutazó megszűnik ura lenni idejének, s mint hírnök legkisebb kirándulásánál is szorosan naphoz s órához van kötve. E nélkül azonban szigorúan véve mégis ellehetni, s így ezt, nehogy túlnehézkes legyek, el is akarom nézni, csak a mindennapi levél s ujság ne maradjon el. A mindennapi, mondom, mert, a ki megszokta a lelki eledelt, annak nem sokkal visszásabban jelenik meg a hetenkinti két posta, mint a milyen kellemetlenül hatna rá hetenkint csak kétszer főzött ebéd. Az ilyféle tartásra valamint egyedül csak rab szoríttatik, úgy valóban nem igen más, mint rablélekkel bír az, a ki ily ritkán nyujtott lelki eledellel már megelégszik.

De éppen ezen megszokása az isteni ambróziának mindinkább s még nagyobb vágyat gerjeszt utána, azért, ha itt a megelégedés és szerencsének kényes érzelmeit nem veszszük is bonczkés alá, legalább azt bátran állithatjuk, hogy kiképzett embernek nincs valódi otthona és lakkényelme ott, a hová mindennap levél s ujság nem jöhet.[1]

A pesti kikötő s a fővárosi élet és hajózás.

Az idézett fejezetben alkotásai között természetesen nem emlithettem fel az ő gyakorlati javaslatait és terveit, melyek azonban, bármily helyesek voltak is, nem valósulhattak meg. Ilyen életrevaló eszméje volt a dunai hajózás fejlesztése Budapesten. A közlekedés javitása szempontjából nagyon előnyösnek bizonyul vala, ha eredményre vezetett volna Széchenyi az a törekvése, melylyel az újpesti szigetet körülvevő vízen nagy kikötőt akart létesiteni. Erre vonatkozó eszméit és javaslatait a „Jelenkor“ 1845. évi folyamában négy igen tartalmas czikkben mondja el. Kimutatja azokban, hogy a jelzett hely erre a legalkalmasabb. „Pesti kikötő-társulat“ czim alatt részvénytársulatot igyekezett alakitani, de terve Pest városánál, melynek a sziget tulajdonát képezte, nehézségekre talált. E részben a következőket irta: „Pest és kikötő! Az ember, ha csak egy

[1] Pesti Por és Sár 82—83.

kissé ismeri is Pestet, valóban azt vélné, hogy e két szó úgy illik egymáshoz, hogy az elsőt a második nélkül jóformán nem is lehet elgondolni. Mert hiszen Pesten udvar nem tartózkodik, kéjei sem oly nagyok, mihez képest ezek képeznék elsőségét, de kitünőleg kereskedői város, mely ha Lipcsét túl nem haladja, bizony megint csak jobbadán azon fractió vétke, mely e városban az álló hidtól kezdve a keletkezendő czukorgyárig mindent gátolt. Volna csak annyi ereje, mint van rövidlátása és jó akarata, bizony minden közszellemet elfojtana itt. Az akadály nem a külföldről jön, mely azt irigyli, vagy Bécsből, mely Pesttel versenyez, vagy a kormánytól, mely kifejlésünk ellen szegül, vagy a dicasteriumoktól, melyek némieket oly lassan expediálnak, hanem egyenesen Pest fiaitól. Fogja-e azt hinni az utókor? Hinni talán igen; de bizonyosan sem dicsérni, sem megköszönni nem fogja." [1]

E terv, tehát nem sikerült. De idézett czikkei mégis nevezetesek. Oly jóslat foglaltatik azokban Budapest fejlődésére vonatkozólag, mely a Széchenyi éleslátásának újabb bizonyítékát képezi. A második czikkben erre vonatkozólag az alább olvasható érdekes részek foglaltatnak. „Budapestre nem egy folyó, de tulajdonképp négy csatorna szolgál közlekedésül, melyek mindegyike — legalább mélység tekintetében — jóval fölülmulja Francziа, sőt Németországnak is egyes nagy folyóit. Ugyan is a váczi, szent-endrei, ráczkevei és földvári Dunaág négy külön csatornát képeznek és majdnem harmincz négyszögmérföldet hoznak érintkezésbe a fővárossal. Tegyük fel, hogy fővárosunk fejlik, a minthogy lehetetlen nem fejlenie, ha pezsgő ereje mesterségesen, mintegy készakarva nem fojtatik el; tegyük fel továbbá, hogy annyi csinos nép, a mennyi Budapestet lakja, meg fogja elvégre kivánni azt a kényelmet, melynek legalább a civilisált világban egy nagyobb város sincs már hijával, mihez képest a vagyonilag tehetetlenebb városi lakos is naponkint felcserélhesse s pedig olcsón, biztosan és sebesen a város izgalmait és izzadását a mezei lak békéjével és kéjeivel s naponta, sőt minden órában szintoly könnyűséggel, dolgához jó kedvvel s újra edzett erővel ismét visszatérhessen; tegyük végre fel, hogy Buda-

[1] Gr. Széchenyi István Hirlapi czikkei: Pesti kikötő 476. l.

pest nagyobb kifejlése, melyre oly felette képes, több és több lakost vonz magához s mind az, a mi ma még csak csirájában létezik, mint például az iparüző osztály, nagyobb virágzásnak indul; tegyük mindezt fel s azt hiszem, nem mondtam túlságost, mikor azt állitám, hogy egyedül Budapest és négy csatornás vidékének szolgálatára nem lesz sok 30, sőt 50 kis gőzös sem.“ Hová megyen most a budapesti lakos nyáron, hogy egy kicsit kiszellőztesse magát? Mit míveljen családjával a gondos atya, ki szorgalma után él és a ki ekképp, mert (hivatása közben) szakadatlan jelenléte szükséges, nem távozhatik messzebb földre, ámde a ki azért, mert szorgalma után él, éppen nem tompább, mint bármely élvező dúsgazdag azon kötelességek iránt, melyekkel ivadékaihoz oly szorosan csatoltatik minden jobb ember? Ugyan mit míveljen? A pesti sikra állitsa kisdedeit vagy szűk udvarába szoritsa, hogy portól ellepve, a lombatlan vidék tikkasztó légétől elaszva, vagy a szűk udvar falai közé kaliczkázva még a testi erő és egészség azon tulajdonától is megfoszsza őket, mely legnagyobb kincs s melyet ekképp legalább, ha egyebet nem, minden atya övéi számára a legféltékenyebben megóvni, megőrizni köteles? Vagy a budai hegyek közé? Hiszen fájdalom, azokat is szintén lombtalanná tette az anynyiakban maga-magát leginkább sujtó emberi kéz. De ez nem volna a budai hegyek lakhatása ellen felhozható legnagyobb baj. A budai hegyek ellen mindenesetre az a főkifogás, hogy igen nehéz, bizonytalan és aránylag drága az odajuthatás. Ez pedig a főszempont. Mert nem az neveli a városi lakás igazi és általános becsét, hogy onnan, mintegy kivételképp, néha-néha rándulhasson ki a tehetősb, mint például Budapestről a Zugligetbe esztendőn át egyszer-kétszer; hanem hogy többé-kevésbbé a lakosok minden osztálya részesülhessen azon kényelemben, hogy falura vihesse családját és azt dolgának megröviditése nélkül naponkint felvidíthassa látogatásával és ő is felvidulva ismét térhessen vissza munkához. Ilyes valami Budapest környékén egyedül a Duna négy ága által eszközölhető. De erre e négy természetes csatorna oly kitűnően kedvező, oly felséges, hogy azt minél hamarább nem használni a legnagyobb veszteség. Mi lenne, kérdém, például Promontorból, Tétényből, ha oda és onnan vissza

csekély díjért, rendesen naponként, sőt óránként menne és jönne a gőzös? De még mily következése volna annak, ha Budapest számos szigeteinek csak egyike is körülbelül úgy volna berendezve, mint például a Margitsziget? És az is kis gőzösök által egy-két garas dijért, meg nem szünő, minden fertály órai összeköttetésbe tétetnék a két testvérvárossal? Hát még akkor micsoda képet mutatna Budapest vidéke, ha Ó-Buda felső tövétől kezdve, a hol a régi Aquincum állott és számtalan meleg forrástól ömledez a táj Bogdányig, sőt Visegrádon át Esztergomig ezer meg ezer lakház, melyből boldogság és megelégedés mosolyogna elő, ékesitné fejedelmi Dunánk partjait? Ki nem látja, mennyire emelkednék ezáltal honunk szive? És ily körülmények között azt hiszszük, hogy 30, sőt 50 kis gőzös már felesleges volna? Korántsem, sőt tán még kevés is, mert 30—40,000 ember csak naponként mozogna, de néha tán 100 ezer is; és ez váltig elég volna ennyi gőzösre.

És ugyan álom-e az, a mit itt előhordok? Én nem hiszem. A mit mondok, az éppen nem álom, hanem annak igen egyszerű jóslata, a mi hasonló körülmények között másutt megtörtént, mert „a makkból mindig tölgyfa lesz, ha el nem gázolod." Ekképp nem hóbort azt hinni, hogy a mi a szövetséges Amerikában, Britanniában, Francziaországban, sőt még Némethonban is szemünk előtt történt s mindegyre történik gőzhajók dolgában, az nálunk is előbb-utóbb, a mennyiben t. i. eszünknek hasznát veszszük, hasonlóképp meg fog valósulni.

Örömre gerjed a hazafi keble annyi fejlődhetési képesség meggondoltán s hogy mindazon megsértett érdek helyett, melyek nélkül bármily kis javítás sem jár viszont, mily tág mező nyilik számtalan honfinak becsületes keresetmódra.

Mindazok, a kik most részint kapitány, erőműves, conductor, részint ágens és más pesti hivataloknál vannak a gőzhajótársaságnál alkalmazva, egy-két kivétellel, fájdalom, majdnem mind külföldiek. És valóban nem az idegenek iránti előszeretetből hoztuk őket ide, hanem mert alig találtatik ily hivatalokra alkalmas magyar. De nem azért, mintha bármire is kevesebb tehetség volna a magyarban, hanem egyedül azért, mivel ilyesekre nincs nevelve nálunk senki. Sok dologban előzetes nevelést és gyakorlatot pedig a legnagyobb ter-

mészetes talentum és ész sem pótolhat, annál kevésbbé a puszta akaratvágy, lelkesedés.

Nem volna-e az hazánk középosztályú fiatal reményeire igazi áldás, ha efféle szép kereseti mező nyilnék meg előttük, s a helyett, hogy most iró, jogász, leiró vagy semmi sem lesz, s az idegen a kész sültet ragadja el orra elől, legalább egy része gőzhajózási körben gyakorolhatná tehetségeit és élvezhetné becsületesen keresett kenyerét? Ugyan nem volna-e ez igazi nyereség?

Mert ismétlem: legyen csak a civilizált iparnak egy ága jutalmazólag megnyitva és szakadatlan lánczolatban fejlik egyik lánczszeme a másik után. Igy például számosb gőzerőmű több kőszenet igényel, ez pedig sok bányászt követel. Ha egyszer folyóink kellőleg használtatnak és a honi folyók elevensége által egyszer megfogtuk izlelni a gyorsabb közlekedés áldásait, ne kételkedjünk abban, hogy csakhamar kedvünk is fog jönni azon folyókat egymással és tavainkkal vizcsatornák által egybekötni s pedig annál inkább, mivel alig van ország, mely rónasága és vizbősége mellett oly kitünően volna vizi közlekedésekre alkalmas, mint éppen honunk. S akkor ismét hány ember, hány tehetség fog kivántatni?

Hazánk vizi közlekedésre igen alkalmas.

Hadd vessek azonban véget e horoscopnak, mely igen is messze vezetne attól, a mi végett felszólalni kötelességemnek hittem, s mely abból áll, hogy számos év óta hordom én mindazt már keblemben, a mit itt elmondék és pedig nem passiv contemplatióval, szomorú nótákat fütyörészve, szivarozva, vagy keserű panaszokra, vagy éppen magyar szokás szerint hegyes szidalmakra fakadva, hanem a lehető legcselekvőbb vágygyal: a magyar gőzhajózásnak oly műhelyt, oly tudományos kútfőt, oly telelőt, szóval oly középpontot alkotni, mely az ügynek nemcsak jelen állását, de lehető legczélszerűbb kifejlését is biztositná, s a hol honunk ifjúsága a szükséges előkészületre és gyakorlatra könnyen szert tehetne.[1]

Népesedés.

Széchenyi közgazdasági eszméinek rendszeresebb előadását az ő felfogásával a népesedésről fejezem be. Félreismerhetetlen abban Malthus tanainak befolyása. Az különben rendszerébe, melynek lényegét az erkölcsi alapon nyugvó bel-

[1] Gr. Széchenyi István Hirlapi czikkei. Pesti kikötő 465—370. ll.

terjes közművelődés lehető előmozditása képezi, teljesen beleillett. Mondta ugyan Széchenyi többször, hogy kevesen vagyunk, sőt a szóhagyomány szerint úgy is nyilatkozott volna, hogy e miatt még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni, azonban ő a nép szaporaságot és sürűséget, a mint az az alábbiakból kiderül, nem tekintette absolut jónak.

„A népesedés mai állását hazánkban, miután a magyar vérrel mindig pazarul jártak el, valami csodának tulajdonithatjuk. De voltaképp nem is a nép mennyisége, hanem elégtelen minősége a baj. Kiváló népesség, ha előföltételei a szaporodásnak megvannak, gyorsan fog gyarapodni; de a nagyobb népesség is elpusztul, ha egyénileg és társadalmilag észszerűtlenül él, a mihez tartozik az is, ha egyesek a kellő számú népesség híjáról fecsegnek, de a népesedést egyenesen csorbitó, undok és ádáz elemek között lustán vesztegül ülnek. Én hátramaradásunkat értelmi erőnk és nemzetiségünk fejletlenségének tulajdonitom, azért összpontositom, habár gyarló, de minden tehetségemet, ezek kifejtésére.[1]

Szép, erős és egészséges lakosokkal szaporitani a hazát a bölcs fejedelemnek fő hivatása és feladata, sőt legszorosb kötelessége, a mit a lelenczházak és bölcsődék nemcsak nem eszközölnek, de éppen az ellenkezőjét vonják maguk után, a miért is ezek egyenesen káros hatással birnak.[2]

Nagy nemzeteket nem érhet nagyobb szerencsétlenség, mint a túlnépesedés.[3] Nem a nép quantitása, hanem a qualitása határozza el az állam valódi és nem mesterkélt nem bitor hirű erejét és suprematiáját.[4] A katona oly igen szamár, hogy enni is akar, s még sem oly felette nagy szamár, miképp azt szalmával is el lehetne tartani, honnét aztán még oly kitünő ember consumens, mint Napoleon, sem veheti a túlnépesedésnek határtalan hasznát.[5]

Hány van, a ki a népesedés nagy száma mellett buzog, de nem járul semmivel az egészségtelen, mérget lehelő posványok és mocsarak lecsapolásához, vagy kiszáritásához. Ezek

[1] Stadium 251.
[2] Önismeret 197.
[3] Önismeret 158.
[4] Önismeret 161.
[5] Önismeret 161.

kivánják az okozatot, de az okot akarni nincs erejük. Miért? Mert értelmi felfogásuk parányi s a nemzeti és egyesületi szellem nem szólott még hangos és hathatós szavakkal hozzájuk. Tehát minden az értelem és nemzetiség kifejlődését bizonyitja egyedül helyes kiindulási pontnak.[1]

A nagyobb számban vélnek lelni üdvöt, mintha bizony pl. 30 millió népben több magához vonzó, több magához olvasztó varázs volna, mint bármily kis számban is, ha ez a civilisatio kincsétől felcsordul. Ha ökölre, botra kerül a dolog, akkor megengedem, a nagyobb számban az olvasztói varázserő, a felsőbbség. De még a háborúban sem mindig, mert a néhány macedoni bors megtöri a számtalan perzsa borsót, és a kis számú hellen dicsőíti fel Marathon síkjait.[2]

Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradásunkért annál erősebben rettegtem mindig, azon okból — s ezt ki kell végre mondani — mert fajtánk anyagi, mint szellemi léte oly felette könnyű. Itt a baj, és essünk át elvégre az önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán, — mert csak ez után javulhatunk teljes egészségre, — miképp t. i. nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata, s e szerint éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.[3]

[1] Stadium 252—253. l.

[2] Besz. 244.

[3] Besz. 243.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

NEMZETI POLITIKÁJA.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

GAAL JENŐ.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA.
1903.

HATODIK FEJEZET.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN TÁRSADALOMTANA ÉS TÁRSADALMI POLITIKÁJA.

Az ezen fejezetben foglalt eszmék a legjobban bizonyitják, hogy Széchenyi milyen eredeti gondolkozó volt. Az ő korában a társas élet lélektani jelenségei hasonlíthatatlanul kevésbbé képezték megfigyelés tárgyát, mint azóta. Ő akkor a társadalom életműködésének oly tüneményeit is látta, melyek kortársainak legnagyobb része előtt még a külföldön is homályba voltak burkolva. Mély belátása a rejtett dolgok benső lényegébe a finom megkülönböztetés ritka képességével együtt jelenik meg itt előttünk és az ő szellemi nagyságának épp oly fényes bizonyitéka, mint a mily meleg szeretetéről tesz az tanulságot faja iránt. E fejezetből láthatja mindenki, hogy a magyar jellemet senki sem vizsgálta át és ismerte meg oly alaposan, mint ő, a ki annak minden jó és rossz oldalát látja, gazdagságát és hiányait egyaránt feltárja és az egyik felhasználásának, a másik pótlásának módjait tüzetesen megjelöli. Bevezetés.

A mit a nemzeti jellegre nézve itt előad, ha azt akkor, midőn könyvei, melyekben ezen gondolatai foglalvák, megjelentek, külön és összefüggően tette volna közzé, ma a tudományos irodalomban is mint úttörő és kezdeményező szerepelne. Gondolatai az ember társas természetéről, ha ma már nem újak is, oly megkapók, és szellemesen kifejezettek, hogy szinte az újság ingerével hatnak. A társulási érzés alapját s a társulás hasznát, a társadalmi szervezet bonyolult és munkafelosztásának szükséges voltát felismeri és előre sejti azt, hogy jönni kell egy oly tudománynak, mely a társadalom

benső életműködésének törvényeit fogja tisztázni és rendszeresiteni. Felismeri a társadalom tagjai szerves közreműködésének nagy horderejét, s hogy minden reformot annak előidézésével kell kezdeni, mert hiszen még az erényeket is társas gyakorlat által kell erősiteni magunkban. Az egyéni szabadságnak is az az iskolája, a kiváltságok ellenben a társas természetű polgárosult szabadságnak egyszerű negatiói. Az igazságos társadalmi rend csak a különböző osztályok felfogásainak kiegyenlitése után várható, mire az előkelők magasb kötelmei ki fognak derülni és így az osztályok solidaritásának kidomborodása is várható lesz. Annak nyomán az önbecs- és a becsületérzés kifejlődik és megvalósul a társadalmi osztó igazság, a mi a társadalmi összhangot teremtendi meg. Tehát a társadalom egésze tartandó mindig szem előtt; a mellett a bűnpalástolás is bizonyosan mellőztetni fog és a nemzeti társadalom nagykorúságának ideje beálland, mert a jogosult kritika megszüntetendi az előitéletek uralmát.

Ezután a nevelésre vonatkozó eszméi következnek, melyek együttvéve maguk is egy külön társadalomtani értekezést képeznek. Ezt a nők társadalmi állásáról és feladatairól mondottak egészitik ki. Azokkal kapcsolatban adom nézeteit a lovagiasságról és a párbajról. Az osztályok feladatairól annyi gondolata van, hogy azoknak csak egy része volt e fejezetben közölhető, és sok más alkalmas helyre is jutott belőlük. Az absentismus és elöljárás vezérszavak alatt foglaltak jórészt szintén ezen eszmekörben mozognak. Nemzeti politikájának egyik fontos czélpontjáról: a népfejlesztésről ugyanaz mondható. Mindezen kérdések tárgyalása mellett a fejlődés prognosisát is megjelöli, azért érdekes megtudni, hogy ő miként tudott és akart jósolni.

A népek benső fejlődésének titkaiba bocsátkozva beszél ezután a nyelv befolyásáról, és pedig oly szépen, hogy ezen ma már kimeritett tárgyra vonatkozó nézeteit még a szakemberek is élvezettel és tanulsággal olvashatják. A mit e nyomon haladva a nemzeti életről, a nemzeti jellem fejlődéséről és a nemzeti erőről mond, az egy nagy sociologiai becses tanulmány, melynek alaphangja és igen sok részlete megkapóan eredeti volt a maga idejében és nagybecsű ma is. Végül az európai közművelődés egységéről és ezzel kapcsolat-

ban a magyar jellemről s a honszeretetről értekezik. Különösen faja jellemének bonczolása felette értékes, mert oly lángésznek nyilatkozata olvasható benne, a kinél a magyar nemzetet jobban senki sem ismerte és senki sem szerette. Ez a rész azonban alkalmas arra is, hogy a magyarság társadalmi nevelésénél beláthatatlan időkig irányadóul szolgáljon.

Az ember társas természete.

„Az ember társulásra van teremtve. Én legalább nem érzem magam elég erősnek arra, hogy egyedül is megállhassak. Az eszmecsere fejleszti legjobban az embert. A tetteinket és nézeteinket helyben nem hagyó megjegyzések nagyobb figyelmet gerjesztenek bennünk a tárgy iránt s választást engedvén nekünk, szemeinket a felmerülő képzetek között felnyitják. Az ellentmondás tehát, ha jóakaratból ered, csak áldás, de az ellenzék, ha akadályoz is egyelőre, általában is mindenképp szükséges.[1]

A társulás haszna.

Az egyesülés alapjellege az örökkévalóság, mely a tárgy fontosságához képest az igazságot szüntelen forgatja, s ezt nemzedékről nemzedékre folytatva, az végre fényes világosságban tündöklik.

A magános ember ellenben mindent csak egy oldalról lát, mert egyszerre két vagy több ponton állania lehetetlen. Ha egészsége gyengül, vagy szeretett felesége, talán egyetlen gyermeke meghal, akkor a természet minden csodái eltörpülnek előtte s reményvesztett szivében a mindenség képe sötéten elborul. Ha pedig ő maga hal meg, összes munkálkodásának emlékezete is elvész vele, s azt hideg tetemével együtt néhány maréknyi föld borítja el. Innen van az, hogy egynek minden nagyobb dolog nehéz, soknak pedig semmi sem lehetetlen.[2] A társulásnak tehát haszna mérhetetlen még akkor is, ha azt kézzel nem foghatjuk meg. De az egyesülés szelleméről voltaképp csak kevés embernek van tiszta fogalma. A legtöbben azt gondolják, hogy az egyesület az, a hol sokan fizetnek és egy parancsol. Pedig a dolog veleje abban áll, hogy nemcsak anyagi erőink, hanem a kitűzött czél elérésére szellemi és erkölcsi tulajdonaink is egymással kiegészitve szövetkeznek benne.[3] A társulás korunkban csodákat mível és sok olyan

[1] Hitel 37. és 142. ll.
[2] Lovakról 238.
[3] Hitel 33. l.

akadályok felett diadalmaskodik, a minőket azelőtt semmiféle más hatalom nem volt képes elhárítani a haladás útjából. Hogy nagyokat míveljünk, az tehát csak tőlünk függ, mert elérhetjük, ha sokan elszántan és állhatatosan ugyanazt akarjuk.[1] Az a felfogás ennélfogva, hogy idegen kéztől kell várnunk és remélnünk a segitséget, szerencsétlen eszme, mert csak magunk által boldogulhatunk, ha egyetértünk és egyesülünk.[2]

A társas érzés alapja.

A társas érzés alapja az egyeseknek természetes vonzódása egymáshoz, de egyúttal a kötelességérzet is. Ha mindenki azt hiszi, hogy tőle függ a siker, akkor minden ember a maga erejéhez képest dolgozik, s az időt megbecsüli. Már pedig az idő, ha annak megtakaritásáról komolyan van szó, és ha okosan használtatik fel, a lehető legnagyobb kincs.[3] A vele okosan élés nagy társadalmi előny. A társadalmi békés együttlét azt kivánja, hogy természetes szabadságának egy részét a társaságbeli szabadság biztositása végett mindenki áldozza fel. Az ember magában gyenge s nincs ereje sem tökéletesen jónak, sem határozottan rossznak lenni, hanem a legerősebb is majd felemelkedik lelke által, majd pedig testi gyarlóságai lehúzzák őt a földre. Tömörülés, egyesülés, összpontositás nélkül azért ugyan mit tehetünk? Lelki erőnk, belátásunk, tudományunk és rövid életünk egymagában nem elég arra, hogy nagyot és tartóst létesitsünk. Mindenhez különféle elemek összefoglalása szükséges. Nemcsak a nagyobb alkotásoknál, de egy findzsa kávéhoz is több világrész termékeinek vegyitése szükséges. A magánember — az egyén — semmi és csak a társadalomra való hatása által lehet hosszú élete.[4] Az embereknek tehát egymással és nem egymás ellen kell dolgozniok;[5] mert a nemzetben rejlő teremtő erő állapitja meg azt, hogy a többi nemzetekkel szemben milyen állást foglal el, hogy felettük vagy alattuk áll-e? Minél nagyobb a közértelmiség valahol, s minél kevésbbé szorul a nemzet idegenekre, az annál függetlenebb és szabadabb is. A társadalom

[1] Hitel 144., 145. l.
[2] Világ 192. l.
[3] Önismeret 137.
[4] Hitel 174.
[5] Hitel 177.

minden tagjának önképzése által tehát módjában áll hozzájárulni a nemzet függetlenségének és szabadságának biztositásához.[1] Ilyformán az összetartozásnak átérzése által használ mindenki, mert az képezi a nemzeteket szivósan összetartó ragaszt.

Azonban nem önkényünktől függ a társadalom és az állam jóléte, nem tetszésünk és jó szivünk óhajtásai döntik el, hogy az embereket miképp igyekezzünk boldogitani. Vannak a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyeknek rendelkezéseit teljesitve, lassankint megközelithetjük a tökélyt is; és kell, hogy minden eljárásunk és törekvésünk alapját az igazság képezze.[2] — Az alsó néposztályokat lassankint erkölcsi magaslatra kell emelni, hogy hazafiasan fáradozó testi és szellemi törekvéseiknek lehetőleg jutalmát lássák.[3]

Anglia és Francziaország vérzivatarai borzasztó convulsiókon vitték keresztül az ottani társadalmakat. Ennek oka nem volt más, mint az, hogy a tehetősb osztályok a kezökben levő hatalommal a terhek viselését egészen az alsóbb osztályokra háritották. Az emlitett forradalmak óta azonban mind ezek az osztályok a közteher viselésben aránylag vesznek részt, és ennek folytán valamennyien szerencsésebbek, mint azelőtt voltak. De az emberek nem igen okulnak a mások kárából s nem hajlandók megérteni azon csodás utakat, melyeken számos keserűség és gyász közepett tetszik a gondviselésnek az embereket a boldogság útjára terelni. Azok buta hevökben s egymás elleni kajánságaik közt jól felfogott és a közérdekkel összhangzásban levő saját hasznukat mindaddig lábaikkal szokták tiporni, míg végre valamely vak véletlen alakjaban feltűnik köztük a szent igazság és annak büntetése és áldása.[4]

A társadalmi szervezet bonyolult.

A társadalmi élet összebonyolitott gombolyagának fonalát egyébiránt megtalálni és világosan tudni, hogy az egymásra ható jelenségek között melyik az ok, és melyik a következmény, továbbá megérteni és megismerni a nemze-

[1] Hitel 182.
[2] Hitel 253.
[3] Hitel 254.
[4] Hitel 256, 257.

tek hajlamait, lelkületét, jellemét és irányzatait, nem könnyű dolog.[1]

A sociologiának jelzése.

Mindazáltal a társadalmi élet fejlődésének előre meghatározása bizonyos mértékben lehetséges, csakhogy ennél számos bonyolult combinatiókra van szükség. Ezek tudománya azonban most még nevet sem nyert, de annál az erkölcsi tényezőkkel való számolás nagy szerepet játszik.[2]

A társadalmi munkafelosztás.

Kinek lelke oly tág, mint egy Istené, hogy minden tudomány velejét egyesithesse magában? Tehát nem tudhatunk mindent, még azt sem, a mi már meglevő emberi ismeret. Hogy valaki mit tudhat, azt rendszerint sorsa, születése, neveltetése, s az osztály dönti el, melyben működnie kell. Azok az osztályok, melyek valamivel tényleg közvetlenül foglalkoznak, a feladataik körébe eső tárgyakat alaposabban ismerik, mint mások, a kik kevésbbé dolgoznak, mint dolgoztatnak. Ez utóbbiak a társadalomban magasabban állván, talán szélesebb látkörrel birnak, és miután mind a kettőre, a szélesebb látkörre és a pontosabb tudásra a társadalmi és politikai feladatok megoldásához egyaránt szükség van, semmi sem természetesebb, minthogy mindegyik osztály a maga teendőit lehetőleg jól igyekezvén végezni, azoknak szoros kapcsolatban kell egymással állaniok.

Hogy mit kell tanulnunk és mit kell gyakorolnunk, azt körülményeink rendszerint világosan jelölik ki előttünk úgy, hogy csak szemeinket kell felnyitnunk, ha tisztán akarjuk látni, hogy tulajdonképen hát mi a pályánk és szerepünk a társadalomban.[3]

A társadalmi általános közreműködés.

Mindenkinek közre kell a társadalmi munkában működni, mert egyenként erőnk vajmi csekély, pedig óriási erőkifejtésre van szükségünk. Cherub nincs közöttünk, és a ki azt hiszi, hogy ő ilyen, tőle a legtávolabb az fog állani. Egy ember nem mivelhet nagyokat. Legfeljebb az által, hogy az erőket központositja, és hatályosan közreműködik arra, hogy azok sarkalatos nagy tárgyakra egyesittessenek. A fesztelen beszélgetés a társas körökben, a máskülönben nagyon zsib-

[1] Kelet Népe 4.
[2] Hitel 154., 155.
[3] Világ 57., 58.

basztó társadalmi állásbeli nagy különbséget enyhitő értelmi súly s az a visszhang, melyet a helyes beszéd és cselekvés szélesebb körökben kelt, lehetővé teszi, hogy vezéreszmék domborodnak ki, melyek azután áramlatot vonnak maguk után.[1]

Minden reformot tehát az embernél kell kezdeni. Az egyesekre kell hatni úgy, hogy minél több jusson emberi méltóságának és magasb rendű kötelességeinek tudatára. Ezek azután magukkal és körülményeikkel megismerkedvén, másoknak például szolgálhatnak s oda vihetik a dolgot, hogy a henyélést mindig szélesbülő körben lassankint kiirthatják a nemzetből.[2] Azonban valamint roszszá nem lesz az ember egyszerre, úgy nem születik minden csábnak ellentálló erény sem rögtön, mert az csak az önnevelésnek lehet üdvös következménye. A jó ugyan magában is jó, akár van tanuja, akár nincs, de annak útja rendszerint tövises, tehát, hogy valaki rálépjen és rajta megmaradjon, lelki erő és erkölcsi határozottság szükséges hozzá. Azért az erényt is gyakorolni kell és pedig önmegfigyelés, önbárdolás és önidomitás segélyével. Semmi sem jön készen a világra. A legnagyobb természetes ügyesség és tehetség is csak szorgalom és némi fáradozás által fejlődhetik ki. Ennélfogva a ki reformot óhajt nagyban, kezdje meg először önmagánál kicsinyben. Minden idomitásnak igy kell kezdődni. A ki rendet nem tud tartani kicsinyben, az a nagy dolgok intézésében is rendetlen lesz. A ki mások tulajdonát nem becsüli a mindennapi életben, az az élet komolyabb és nehezebb pillanataiban is könnyen fogja magát önös egyoldalúságra, önkényre és igazságtalanságra ragadtatni. Ha pedig az apró erények gyakorlásában kitartó, a jogtisztelet és szabadság szelleme úgyszólván vérré fog benne válni.

Hol kezdendő a reform?

Az erényt is gyakorolni kell.

De a mások jogainak megbecsülésére s a mások iránti kiméléthez és azok tekintetbe vételének gyakorlásához is gyakorlat szükséges. Ilyen alkalmak a társas körök, a hol minden részesnek okvetlenül meg kell zabolázni önkényét. A társas körökbe való fölvételnél, az emberek kénytelenek magukat, egész lényöket, multjukat és jellemöket mások fölebbezhetlen itéletének és birálatának alávetni. Midőn a

A társas-körök az önművelés gyakorló-terei.

[1] Világ 358—359.
[2] Világ 362.

nemzeti casino alakult, sokan — hivatkozva arra, hogy ők magyar nemes emberek — e birálatnak magukat alávetni nem akarták. Az ily emberek a társadalmi szabadságról, az egyesületi szellemről, sőt még a törvények bölcseletéről a leghomályosabb fogalommal sem birnak.

Az egyéni szabadság.

A szabadság az emberiségnek legnagyobb java. Ki ne szeretné azt? Széchenyi élni sem akarna, ha szabad nem volna. De viszont a kötelesség tudatának is oly erősnek kell lenni az emberben, hogy annak teljesitését nem szabad a szabadság megszoritásának tekinteni, mert az emberek csak ideig-óráig élvezhetnek oly egyoldalú szabadságot, mely a kötelességek teljesitésével nem törődik. A tartós közszabadság ellenben attól a feltételtől függ, hogy lehetőleg minden ember, vagy legalább a társadalom többsége, önként, híven és odaadással teljesitse kötelességét.

Széchenyi erre vonatkozólag azt mondja: A törvény a legrövidebb úton s kiméletlenül sújtsa személyemet, ha akárminő tartozásaim nem teljesitése folytán csak egy nappal is megröviditeném hitelezőimet, vagy nekik a legkisebb alkalmatlanságot okoznám. Sem születésem, sem kiváltságaim ne menthessenek ki a büntetés alól, ha pl. a közönség örömeit s a nemzet ünnepeit faragatlan betyárkodásaim által megsérteni elég oktalan és szemtelen volnék. Semmi se oldjon fel a legsúlyosabb felelősség terhe alól, ha jobbágyaimnak csak egy haja szálát igazságtalanul görbiteném meg, vagy csak egy mákszemnyivel is többet facsarnák ki belőlük, mint a mennyivel nekem tartoznak. De tovább megyek. Nemcsak édes örömest kész volnék mindenféleképp lekötelezni ezekre magamat, hanem áldanám azon boldog napnak hazánkra virradtát, midőn nemzeti törvény azt tennem parancsolná. Ezt pedig nem azért mondom, mert igazságszeretetem készt arra, hanem mert mélyen meg vagyok győződve, hogy azt, a ki semmiben sem akarja lekötni magát, előbb-utóbb mindenben meg fogja kötni az idők igazságos szelleme. Az Istenért ne feledjük ezt! Az oly lekötés, mely mindenkire kiterjed, az igazi szabadságot mód nélkül megerősiti. Nemesi előjogaimat tehát könnyen áldozhatom fel a valódi szabadságért.[1]

[1] Világ 289—292.

Az egyoldalú kiváltságokról könnyen mondhat le az, a ki sem csalni, sem betyárkodni, sem felebarátait sanyargatni nem akarja.[1] A kiváltságok minden ország haladásának a legnagyobb akadályai. Széchenyi felemlíti, hogy midőn egyszer külföldi munkásokat akart behozni, a kik azt mondották neki, hogy szivesen jönnének ide, ha őket a törvény oltalmazná. De lehetetlen oly országba menni, a hol úgyszólván senki sem fizet és mindenki üt. Hiába igyekezett őket megnyugtatni; ezt a feleletet kapta: „Mi is emberek vagyunk, kiket nem egyedül a pénz boldogit, hanem a kiknek a megbecsültetés is szükséges, a kik biztonságukat és jólétüket nem egy kiváltságos osztály jókedvének, önkényének, vagy éppen kegyelmének akarjuk köszönni, hanem csendes és becsületes fáradozásainknak. Inkább élünk oly országban, a hol ugyan sanyarú munka után, de mi is részesülünk az emberiség jogaiban, mint az olyanban, a hol a világ minden kincsei tárva állanak előttünk, de egy társadalmi osztály, vagy felekezet (értsd párt) el is nyomhat bennünket. A mi állapotunkhoz nem illik életünkkel sorsjátékot űzni". Ennek hallatára először haragra gyult, de azután valami nemesebb így szólt benne: „Ugyan képzeld magadat az ő helyökbe! Vajjon megvetésre méltók-e, a kik munka és fáradság közt ily férfiasan éreznek és nem-e inkább azok a megvetendők, a kik haszontalan élet mellett némi születési előnynél fogva az alsóbb osztályokat ki akarják szoritani az emberiség jogaiból.[2]

A kiváltságok.

A társadalom minden rétegében sok téves nézet uralkodik. Az alacsony születésű sokszor irigy szemmel nézi a sors által jobban kegyelteket s keményeknek és igazságtalanoknak tartja őket, mert nem tudja magát helyökbe képzelni. Sokszor nem is sejti, hogy mennyivel jobban esik neki a munka után nyert darab kenyér, mint azoknak henyélve bevárt füszeres ebédjök. Különben is ő mennyivel szerencsésebb sokszor, mint azok, a kik irigységének tárgyai. — Ellenben a magasabb születésű azokat, a kik eke s borona, vagy orsó és reszelő segélyével keresik kenyeröket, nem ritkán állatok-

A különböző társadalmi állásúak téves felfogásai.

[1] Világ 394.
[2] Világ 397., 401.

nak tartja, kiknek ha teli a hasuk, szerinte semmi bajuk sincs többé. Velök sokszor baromként bánik, mert nem tudja az alacsony rendűek állásába beleképzelni magát, azt hivén, hogy a napszámosok, parasztok és kézmű-iparosok nem is sejtik az ember legszebb érzelmeit.

Igazságos társadalmi rend.

Az igazságos társadalmi rend legbiztosabb alapja a boldogságra vezető haladásnak. Kössük meg azért magunkat emberi gyarlóságaink és indulatosságaink ellen. A mint mi nem akarunk mások kegyelméből élni, úgy viszont ne kivánjuk, hogy mások a mi kegyelmünktől függjenek. Itéljen a törvény mindenki felett, sújtsa a féktelent és oltalmazza az igazat, mert a legnagyobb igazságból a legnagyobb köz és magán haszon következik. Az ily állapot mellett a becsületes ember vajjon mitől félhet? Rá nézve a drákói törvények sem lehetnek ijesztők, mert hiszen ő a törvényeket áthágni nem akarja. Ha pedig a becsületes ember a törvényeket egy boldogtalan pillanatában mégis megszegi, nem akarand csalárdul vagy térden csuszva kiszabadulni a büntetés alól, hanem elszenvedése által is tiszteletben kivánja tartani azokat.[1]

Az előkelők magasb kötelmei.

A társadalom és a közszabadság lényegének ismerete annak, a ki az ország ügyeit közvetve vagy közvetlenül intézni akarja, okvetlenül szükséges. A látszat az emberi társadalomban sokszor csal, s a ki vezetni akar, annak képességgel kell birni arra, hogy a fölmerülő problémák mélyeire látni és a jelenségek tömkelegében eligazodni tudjon.[2] Ha azzal bir, be fogja látni, hogy a kemény törvény a becsületes emberre nézve nem büntetés, hanem ajándék, a becstelenre és a féktelenre nézve pedig a legnagyobb szükség. Az ily egyéneket pártolni oktalan igazságtalanság, de egyszersmind a törvények kicsúfolása is, mert ezek nem azért vannak, hogy a csalárdok, szószegők és gondatlanok mögéjük bújjanak, hanem hogy azokat, ha elvolnának is ott rejtőzve, a napvilágra rántsa s velök irgalmatlanul, de igazságosan bánjék el.[3]

Az osztályok solidaritása.

A társadalom egyes osztályai bonthatatlan lánczolattal kapcsolvák egymáshoz. A termelési ágak fejlődésök miatt

[1] Világ 401—404.
[2] Világ 406.
[3] Világ 407., 408.

kölcsönösen föltételezik egymást. Ezt az osztályoknak meg kellene alaposan érteni, mert az önérdek által, melyet a közérdek szinében akarnak feltüntetni, minden osztály könnyen nagy tévedésbe eshetik. Azok agyarkodnak egymásra, miközben mindnyájok valódi érdeke csorbulást szenved és sokszor veszélybe kerül. Erre az egek felé emelt kezekkel csak azt kiálthatjuk: Uram bocsásd meg nekiek, mert valóban nem tudják, hogy mit cselekszenek.[1] A közérdek legyen mindig a fő czél, annak minden mellékes haszon, tehát a nepotizmus is áldoztassék föl.[2]

De az ország érdeke gyakran azt követeli, hogy honfitársainkkal szemben ne legyünk kiméletesek. Minden külfölditől azt kell kérnünk, hogy ne adjon vakhitelt minden földönfutó, bitang, szerencsehajhász honfitársunknak, hanem válaszsza meg jól embereit, a kikkel alkura kiván lépni. A nagy nyilvánosság előtt gyakran figyelmeztetni kell a külföldi közönséget, nehogy azt mondja: „Óvd magad a magyartól, mert megcsal," hanem azt, hogy óvd magadat N. N-től, mert az a csaló.[3] A köz-becsület-érzés.

Lehetetlen, hogy a király hatalma s a földbirtokos független és szerencsés élete biztositva legyen, mielőtt a nép szabaddá lesz. Dönthetetlen igazság, hogy az apró birtokok biztositékai a nagy birtokoknak. Minden nagyobb vagyon tulajdonosa tehát arra törekedjék, hogy mindenkinek megadassék a mód és remény valamit szerezhetni és háborittatlanul birhatni. Magyarország minden lakosának polgári jogokat kell adni és honunk minden lakosát a nemzettagok sorába kell iktatni. A nemzet nagy részének abból való kirekesztése elkerülhetetlenül halált hozand az egész nemzetre.[4] Korábbi törvényeinkben annyi nyoma van a régi szántó-vetők jobb sorsának. Abban az időben, midőn az ország egyes részeiben a nemesség is adózott, jobbára ez viselte az országgyűlési terheket s a házi adóban ő is osztozott. Tehát visszaélések útján csak később fejlődött ki az, hogy az ország lakosságá- Társadalmi osztó-igazság

[1] Világ 412., 413.
[2] Világ 450.
[3] Világ 458.
[4] Stad. 28., 29.

nak legszegényebb, de legszámosabb része, a magyarság utolsó záloga, reménye és fenntartója nyomorult adózó néppé lett.[1] Ha a kiváltságos kisebbség nemesebb okból azt meg tenni nem hajlandó, saját jól felfogott érdekében igyekezzék a népesség legnagyobb részének politikai jogokat adni.[2]

Az igazság és az okosság együttes követelménye az is, hogy az érdemet pártolni, az érdemetlenséget mellőzni s a bűnt üldözni kell. Nincs veszedelmesebb, mint ha a törvények politikai tekintetek miatt helytelenül majd egynek, majd másnak kedveznek. A hol ez megtörténik, ott vége a törvény szentségének, mely nélkül az emberi társadalom a vadállatok csordáinak sorába sülyed le. Az alkotmányosság fő követelménye abban áll, hogy a becsületes, állhatatos és józan eszű fáradozás, a mi együtt a valódi polgári erény, minden módon jutalmaztassék.[3]

Ha az alsó népesség nincs kifejlődve, hát fejlesztessék ki, s midőn embertársaitokkal így a legbecsesebb dolgokat osztjátok meg, rögtön megjutalmaz titeket viszont egy jóltevő magasabb hatalom oly jobbágyokkal, a kik a hála örömkönnyeit sírván, titeket, mint atyáikat, fognak szeretni. Nem úgy, mint egy buta szerethet csak, de akként, a mint a nemesebb embert kimondhatlan rokonérzés köti ahhoz, a kinek jó nevelését, erényeinek kifejtését, nemesbülését, szóval lelkének tágulását köszönheti, mert ez még több, mint minden tulajdon, minden kincs és minden privilegium, sőt mint a szabadság maga! S milliókra hozni ily áldást, melynek édeni hangja bizonyára a már megdicsőült boldogok mennyébe is el fog hatni, a ti kezeitekben van![4]

Az igazi aristocratia a szorgalmat és erényt mindenekfelett tiszteli. A fejedelemtől kezdve lefelé mindenkinek boldogságát és hatalmát emelni igyekszik; ellenben az elaljasodott oligarchia azt hiszi, hogy neki minden és mindenki le van kötelezve, ő pedig senkinek és semminek. Az alsó néposztály önérzetes tagjainak emelése által szívünk nemes

[1] Stad. 40., 41.
[2] Stad. 72.
[3] Stad. 85, 86.
[4] Stad. 118.

indulatának szavára is hallgatunk, de midőn ezt teszszük, egyúttal eszünk tanácsát is követjük és önérdekünkben járunk el, mert a mit sajátunknak mondhatunk, az ennek folytán így inkább lesz biztositva, s a gondolkozó szorgalmas emberek a becses munkáskezeket is szaporitani fogják.[1]

Nemes ember létemre most felette enyhe törvények alatt állok s nincs oly kihágás, melyet az ország egyéb lakosainak kínjára végbe ne vihetnék. Nincs oly urasági szivtelenség, melylyel jobbágyaim életét el nem keserithetném. De én magamat, azaz saját érzéseimet és kivánataimat szeretem a mások érzéseinek és kivánatainak kipuhatolásában kalauzul használni, mert azt hiszem, hogy némi árnyalat mellett minden halandónak érzései és kivánságai általában véve csaknem azonosak. Ha én nemtelen volnék, semmi sem ingerelné fel bennem annyira az emberi szenvedélyt, mint ha tapasztalnám, hogy velem, szegény neveletlennel, sokszor csupa vigyázatlanságomért, sőt néha ártatlanul is, a legirgalmatlanabbul bánnak, más neveltebbek szivtelen tetteit pedig legyezgetik s ekképp bennem nem annyira a bűnt, mint a születést büntetik. Ha én így érzek, miért ne hinném, hogy mások is nem így éreznek, mert hiszen az ember csak ember marad, akár gróf, akár paraszt legyen az.[2] Minden tökély lassan fejlődik ki. A törvények szelleme is csak lassan érheti el a magas fejlemfokot, melytől az emberi társaság egyedül várhatja valódi biztonságát és jólétét. Közbiztonság nélkül nincs haladás, s e részben a közjó és a magánérdek teljes összhangban vannak egymással.[3] Az igazság tehát nemcsak a legdicsőbb, hanem mindenkinek a leghasznosabb is. S bármily soká voltak is elnyomva a természet törvényei, azokat végképp megsemmisiteni nem lehet.[4] A végczélnak a társadalmi politikában sem szabad egyébnek lenni, mint a lehető legnagyobb számú polgár lehető legteljesebb és legtartósabb boldogságának.[5]

De fontos dolog megmenteni magunkat is, mert ellen-

[1] Stad. 144., 145.
[2] Stad 203., 204.
[3] Stad. 257.
[4] Stad. 292.
[5] K. N. 229. l.

állás nélkül csak a gyáva sülyed el.[1] Nem lehet másban, mint az összhangzatban boldogság. A nagy természet és a csillagok világának szemlélete épp úgy, mint saját keblünk belső életének megfigyelése, erről győzhet meg bennünket. Ezt a nagy egybehangzást pedig csakis az értelem és bölcseség teremtheti meg.[2] Az államférfi előtt a nagy többség s nem egyesek tartós és pillanatnyi boldogságának kell folyton irányadónak lenni.[3]

A társadalmi összhang.

A társadalom egésze tartandó szem előtt.

Lehetetlen, hogy egy milliókból álló nemzetnek salakja ne legyen; de az oly büszke nemzet, melynél az erény a legfőbb érdem, sohasem fogja a salakot és a selejtest pártolni. hanem azt, mint az életerős test a szálkát, kidobja magából. Az ily eljárási móddal fogja a nemzet becsületét az egész világ előtt a legbiztosabban fenntarthatni, nem a bajok és bűnök palástolásával.[4] Az sem lehet, hogy az állam boldogitson mindenkit. Merőben lehetetlen, hogy a csatában ne sebesüljön, vagy essen el senki. A jó hadvezérnek csak arra kell törekedni, hogy a lehető legkisebb veszteséggel a legnagyobb diadalt arathassa.

Már pedig az országlás valóságos csata, melyben szintén lesznek sebesültek és halottak. A feladat e részben csak az. hogy senki, ha nem boldogul is az országlás közvetlen tényei következtében, legalább ne károsodjék azok folytán. Ellenben értelmisége és szorgalma folytán a tudatlanokkal és restekkel szemben boldogulhasson.[5]

Csupa szentekből álló nemzet nincs, azért az nem szégyen, ha valamely nemzetnek elfajult fiai vannak. Szégyen csak az, ha ezek tetteit és mulasztásait mentegetni igyekszik és kellőleg meg nem bünteti, vagy meg nem bélyegzi.[6]

Palástolás.

Sokan azt hiszik, hogy a palástolás jobban fenntartja a becsületet, mint az őszinte vallomás. Pedig az ilyen csalódást a felületesebb vizsgálat is hamar kideríti. Nagyon visszás törekvés palástolás által akarni elkerülni a szégyent. Míg az

[1] K. N. 150., 151.
[2] K. N. 165.
[3] K. N. 167. l.
[4] Világ 431. l.
[5] U. o. 431., 432. ll.
[6] U. o. 458.

ember ember marad, addig tévedés és vétkezés mindig lesz és amannak correctivuma, ennek megfékezője mindenkinél a magábatérés. Ennek pedig egyetlen igazi kelléke és bizonyitéka a férfias erkölcsi bátorság, mely a hiba és vétek beismeréséhez szükséges. Hiánya nagy veszélybe dönthet bennünket, mert nélküle a bűn sikamlós lejtőjén nem fogunk megállhatni.[1]

Társadalmi nagykorúság.

Tőlünk függ minden, csak akarjunk. Annyi jó és nemes van bennünk, hogy ezek súlya a mérlegben könnyen lenyomhatja hátrányaink serpenyőjét. De a magyar fellobbanó lángnak nem szabad szalmatűznek maradni, hanem arra régi cserfát is kell tennünk, melyből van nemcsak erdeinkben, hanem keblünkben is.[2] A magyar nemzetnek a szalmatűz egyik fejlődési hibája, mely még mindig gyermekkorát jelzi.[3]

Mi újkoriak keressük magunkban a csodákat művelhetni képes erőt, mely egyedül azért látszik sokak előtt csekélynek, mivel számtalan részre van eldarabolva, minélfogva hatása alig észrevehető. Ennek egyesitése, de csak szabad társulás által, azt a jövő feladatainak megoldására alkalmassá teheti.[4] Így lehet belőlünk valódi nemzet, melyet mint a férget eltiporni, lealázni és meggyilkolni nem lesz oly könnyű munka.[5]

Kritika.

A benső megerősödést nagy mértékben előmozditja a helyes kritika. Hanem egyszerűen hibát találni könnyű, ahhoz mindenki ért: ellenben jobbat csinálni, mint a mit kifogásolunk, bizony nehéz és gyakran szerencse is kell hozzá.[6] De a felvilágositó ellenzés hasznos voltát nem tagadhatja senki sem. Ha valakinek minden szavára és tettére igenlőleg felelnek, vagy bólintanak, az a dolgok valódi mibenlétét megismerni csak ritkán fogja. És hogyan cselekedhetnék helyesen ilyen tudomás nélkül. Csak minden oldalról való vizsgálat által találhatjuk fel az igazságot, ez pedig egyedül a gondolatok legszabadabb közlése mellett lehetséges. A korlátolt nyelv rabként beszél, s az alattvalói függés hallgatást

[1] Hitel 207., 208.
[2] Hitel 40., 97., 135.
[3] Kelet Népe 35.
[4] Világ 351.
[5] Önismeret 149.
[6] Hitel XIX.

parancsol.[1] A független ellenben a saját szemével lát és nem a máséval.[2] Gyakran a viszonyok szolgáltatják a legjobb kritikát. A szükség a legjobb tanító. A szerencsétlenség emeli a halandót s a kiontott vérből nő ki a szabadság.[3]

Előítéletek. Viszont előítéletek az emberiség legnagyobb ellenségei.[4] Azért az azokat eltüntető tanulás föltétlenül szükséges. Valaminek sikeres elvégzéséhez nem elegendő az akarat, mert például a legnagyobb elhatározottság mellett sem lehet egy kitünő sakkjátszóval szemben egy gyengének megnyerni a játszmát. Mindenhez alap kell; e nélkül a legnagyobb fáradozás is sikertelen marad. De nem a tanulás és tudomány mennyisége, hanem ennek megemésztése teszi az embert okossá.[5] Saját szemével kell látni annak, a ki ítéletében független akar maradni, de e mellett a látottakat magunkhoz és viszonyainkhoz képest fel kell dolgozni.[6] Minden tanulás kölcsönvétel segítségével történik, s habár nem is sejti, mestert, példát, mintát, előképet mindenki választ magának. E mellett azonban az erősebb szellemek eredetiséget és sajátságot is fejthetnek ki magukban.[7] Az ügyes és gondolkozó útmutatásra igen, de arra nem szorul, hogy idegen fő gondolkozzék helyette.[8] Különben mestertől tanulni nem szégyen. Sokszor, ha csak oly szakácsok forognak a konyhában, a kik előbb sohasem főztek, vagy csak úri kocsisok ülnek a bakon, a kik még hajtani kellőleg nem tudnak, hajlandó volnék azt a tanácsot adni: „Bizony, hozassunk inkább valahonnan egy bölcset.“ [9] Sok dolgot azonban csak úgy tanulhatunk meg, ha annak színhelyére utazunk, mert azt összes körülményei közt kell látni és észlelni.[10]

Szabad lehet valamely nemzet a külhatalomtól, de a

[1] Hitel 36., 37.
[2] Hitel 79.
[3] Hitel 132.
[4] Világ 410.
[5] Hitel 24. l.
[6] Hitel 79. l.
[7] Hitel 129. l.
[8] Hitel 150. l.
[9] Hitel 179. l.
[10] Világ 188, 485., 492. ll.

miveletlen rabjává lesz tudatlanságának. Az így keletkezettnél nagyobb és fertelmesebb rabság nincsen.[1]

Az összehasonlitások által legtöbbet tanulhatni. A nemzetek összehasonlitása is nagyon tanulságos. Az által ismerjük meg voltaképp saját nemzetünket is. Ha valamiben felsőbbségét látjuk, örvendünk annak, de ha hátramaradását tapasztaljuk és nemesen érzünk, akkor sem sietünk jobb és boldogabb hazát keresni, hanem még inkább szeretjük és nagyobb szorgalommal ápolgatjuk édes szülőföldünket. Így tesz a jó gyermek is ügyefogyott agg szüleivel, vagy a jó barát megsebesült bajtársával, a kiket bajaikban nem tudnak elhagyni, hanem abban még drágábbak szivöknek. Azonban bölcseséget tanulni nem egyedül könyvekből és kathedráról lehet, hanem a természet szent szavaiból is, melyek minden emberhez bűbájos erővel szólanak. Ha azokat valaki megérti, akkor képesek őt erkölcsileg is felemelni. Ennek folytán legfőbb törekvése az lesz, hogy hazájának javát, méltóságát és diszét fokozza. Tőlünk függ minden s csak akarnunk kell. De nem lelki, testi és alkotmányos előnyeink egyoldalú, üres dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásunk és hibáink nagylelkű elismerése s azok férfias orvoslása. Ezt annál inkább tehetjük, mivel annyi jó és nemes van bennünk, hogy ezek súlya a mérleg másik serpenyőjében levő hátrányaink ellensúlyát könnyen lenyomhatja.[2] Két nagy csoportba sorakoznak az emberek a szerint, a mint lelkökben a világ vidám és derék, vagy szomorú és sötét tükörképet mutat. Azon körülmények, melyek közt a gyermekek neveltettek, mindenesetre nagy hatással birnak arra, hogy lelkük összhangnak örvend-e, vagy pedig azt folytonos félreértések, aggodalmak gyötrik-e? Nagyobb csapás nem érheti az embert, mint ez utóbbiak. A szülők képezik főokait annak, hogy gyermekeik miként fogják fel a világot, mert amazok erkölcsi és lelki egészsége gyakorol döntő befolyást az ivadékok sorsára.[3] Nevelés.

Kivált az első benyomások birnak bámulatos követke-

[1] Stadium 44. l.
[2] Hitel 39—40.
[3] Naplóinak kézirata II. 3.

zéssel reánk. Nevelés nélkül gyakran a legszükségesebb ismeretekben is szükölködvén, a helyes utat, mely magasabbra vinne bennünket, egyáltalán, vagy legalább idejében nem tudjuk megtalálni. Az ilyen első útravezetés voltaképp a dajkálás. A nevelés kezdetének pedig nyájasság és jó modor a dajkái. Míg az értelmök meg nem jön, addig érzelmeknél fogva kell vezetni az embereket. De azért a nevelőknek az észszerűséget soha sem szabad szem elől téveszteni s még szeretetből sem helyes gyengékké nevelni az embereket. A gyermeket a tiszta levegőtől elzárni, mintha az méreg volna, tej helyett, mely neki való, levesekkel fullasztani, a természet útjától, mely oly közel van hozzánk, őt elterelni s mindenre tanitani, csak életbölcseségre nem, hogyan vezethetne ez a sok fonákság kielégitő eredményre? De visszásság kizárólag a lelki tulajdonokat s nem egyszersmind a testieket is fejleszteni és gyakorolni, vagy viszont úgy járni el, mintha személyünk egyedül csak test volna. Ismereteinket és ügyességeinket is nem valamely hasznos czél szempontjából idomitják, hanem csak hogy meglegyenek, mint valamely filigran remekművet, melyre csupán bámulni lehet, mert használatba vételük mellett rögtön ketté törne.[1]

A nevelés és tanulás azonban tévedés, hiba és sikertelenség nélkül lehetetlen. Az embernek esni, sőt sokszor kell esni, míg végre a maga lábán csak megállani is tud. De éppen azért kell nevelni és tanitani az embereket, hogy akkor essenek, mikor tagjaik még ruganyosak. Úgy a testi, valamint a lelki törés, vagy a seb a gyermek- és ifjúkorban nem oly veszedelmes, mint ha már meglettekké váltunk. Tapasztalást pénzért venni, vagy hagyaték gyanánt kapni nem lehet. Mindennek, a mit tudunk, bizonyos ára van. Szerencsés az, a ki ár fejében nem kénytelen minden testi erejét és lelke egész nyugalmát odaadni, hanem e vásárlás alkalmával mindkettőnek nagyobb részét megmentheti a jövő számára. Hogy ezt elérhessük és a tapasztalásnak ezt a megszerzési módját alkalmazni tudjuk, az képezi a nevelésnek főczélját.

A köznép a szerencsét a kincs és hatalom mértékével méri. Sokszor halljuk egy-egy magasabb születésű gazdag

[1] Hitel 50—51.

ifjúról mondani, hogy „ó mily boldog!“ Pedig az ilyen gyakran, talán éppen akkor, midőn irigykednek reá, közel van a kétségbeeséshez. Nem a külső előnyök teszik ugyanis az embert boldoggá, hanem belső világának minősége. Olyan az, mint a tükör, mely ha tiszta, akkor mindent tisztán, a valóságnál is sokkal szebbnek fest. Ily esetben az ember megelégedett. Ha ellenben keblének belső világa úgy néz ki, mint a homályos tükör, akkor benne minden sötétnek tünik fel s maga az ember is boldogtalan. Lelkünk romlott, vagy romlatlan állapota határoz tehát boldogságunk felett. Ezt pedig sokszor az első benyomások, azok az első gyermeki fogalmak állapitják meg, melyek a czélszerű vagy elhibázott nevelésnek nagy hatású közvetlen eredményei. A levegő, melyet beszivunk, akaratunk ellenére is nagy mértékben befolyásol bennünket. És a környezet, melyben élünk, lelkünknek ilyen levegője.

A testi edzés a szellemi idomitással párhuzamosan haladjon. Egész személyére nézve tökéletesebb ember az, a ki testileg erős és ügyes; az ilyennek szellemi képességei is inkább hatalmában állanak. Egyiket a másik rovására csak kárunkkal ápolhatjuk, mert testi edzés nélkül a szellemet hamar túlerőltetjük s elgyengülünk, vagy elasszonyosodunk. A szellemi képzés elhanyagolása mellett a testi nevelés pedig akrobatákat igen, de embereket nem fog előállitani. A magyar „kinek nagyobb része lélek“, boldogan vagy csak megelégedetten is erkölcsi és szellemi eledel nélkül nem élhet. De nevelésünkben nincs összhangzat, nincs súlyegyen. Egyes dolgokban nagyon is haladunk, más dolgokban egészen hátra maradunk. A testgyakorlatot például igen későn kezdjük, ezért úgy, mint kellene, sohasem tanuljuk meg. A szakismeretek szerzését sem folytatjuk oly állhatatossággal, mint kivánatos volna. Igen sok felé daraboljuk el természetes tehetségeinket és forgácsoljuk el erőnket. Azért kiváló és helytálló szakemberek aránylag csak gyéren vannak közöttünk. Nevelésünk iránya sem elég természetes, pedig ahhoz a legnagyobb műveltség mellett is vissza lehet és kell térni. A külső csin azonban nem ellenkezik a belső legnagyobb általános és szakműveltséggel sem. Nevetséges lángésznek képzelni magát az

embernek csak azért, mivel nem nyiratkozik, nem fésüli haját és kezeit, mint Newton, csak hébe-hóba mosta.

Vajjon jót teszünk-e azzal a gyermekkel, a kit mindig tartogatunk, hogy el ne essék és csupa jószivűségből a saját lábai használatától végre elszoktatunk? Ugyan mi jót teszünk felebarátainkkal, ha a henyélést és korhelykedést szinte megjutalmazzuk s a koldulókat csaknem egy külön rendnek fogadjuk be? Nem mondom, hogy a még nagyon kis gyermeket összerogyni engedjük, azt sem mondom, hogy felebarátainkat éhség és hidegnek s az élet minden sanyarúságának engedjük át, de vizsgáljuk meg jól, hogy a koldulók legnagyobb része nem a saját vétke és hibája miatt jutott-e a mostani szomorú állapotára. Ha valaki éhezik, annak kenyeret adni szép tett, de én sokkal szebbnek tartom oly helyzetbe juttatni valakit, hogy élelmét ő maga szerezhesse meg.[1]

Nem hiszem, hogy kizárólag recipe segitségével jóizű ebédet lehessen főzni. Ahhoz tanult szakács kell, a ki már sokat főzött, sütött és piritott. Azt sem hiszem, hogy valamely gazdasági, ipari, kereskedelmi, vagy bankvállalatot tisztán könyvek szerint helyesen felállitani és vezetni lehessen. A tudomány szükséges, de a gyakorlat sem nélkülözhető.[2] — Az egész közönség nevelésére semmi sem gyakorolt nagyobb befolyást a törvényeknél, mert az azokban kifejezésre jutó felfogás lassanként uralkodóvá lesz.[3] — Két szót tartsunk mindenekfölött szemünk előtt az ország boldogságára irányuló törekvéseinkben: a keresztény és nemzeti nevelést. Könyveket irhatni e két szó tartalma és becse felől. A keresztény-szó a különféle vallások híveit egyesitendi a nemzeti szó pedig egyesit minden igaz magyart. Az többet jelent, mint a mennyit első tekintetre ez a kifejezés magában foglalni látszik.[4]

A nevelés becse.

Ezek szerint a nevelésnek igen nagy becse van. Maga után vonja a lélek tágulását, az erények kifejlődését, az emberek iránti nemes rokonszenvet. Többet ér, mint minden egyes tulajdon, minden kincs, minden kiváltság, sőt mint a

[1] Hitel 147.
[2] Hitel 148.
[3] Hitel 210.
[4] Világ 509.

szabadság maga. A mi ennélfogva nincs kifejlődve, pl. a nép legalsó rétege, fejtsétek ki. Midőn embertársaitokkal így a legnagyobb jót fogjátok tenni, egyúttal magatokat is megjutalmazzátok oly néptömeggel, melynek belső becse a nemzettel együtt emelni fog benneteket is.[1] A népesség egy nagy része Magyarországon valóban nem sokkal külömb módon él a baromnál. Tobzódik, ha van miből, ellenben inséget szenved és majdnem éhen hal. E népről gondoskodni kell, de örökké, mint a gyermekeket, nem lehet ringatni, hanem lassan kell hozzászoktatni ahhoz, hogy a maga lábain tudjon megállni.[2]

A mivel az emberek bajait megelőzni segitünk, tehát ha őket neveljük, az által sokkal nagyobb jót teszünk velök és a társadalommal, mint ha a már meglevő rosszat paralysáljuk vagy irtogatjuk. A mennyiben az valaki erejét felül nem mulná, tegye mind a kettőt; de ha minden az emberek által okozott bajt meg akarnánk gyógyitani, ez sokkal nagyobb áldozat volna, mint a minőt elbirhatunk; azért az egyoldalúan erre irányuló jó sziv negative több kárt okoz, mint hasznot.[3]

Ezeknélfogva felebarátinkon mi gyökeresen nem segithetünk másképp, mint azon ingerek és módok által, melyek őket arra ösztönzik, hogy becsületes és lehetőleg bátorságos létöknek önmaguk legyenek szerzői. Csekély erőnket azért inkább oly intézetekre és alkotásokra forditsuk, melyek által az élni tudó valóban általánosan gyarapodhatik. Mivel ezt kellően felfogni és alkalmazni nem könnyű dolog, azért nemcsak a jó sziv, hanem jó fej is nagyon szükséges, mert az előbbi magára hagyatva, könnyen át nem lábolható galimathiasba keveri a legfényesebb igazságokat is.[4]

A szabadságra való nevelés.

Az emberi nem úgy van teremtve, hogy minden legkisebb élvezetért és előnyért is fáradjon és kinos verejtékkel legyen kénytelen megvivni az elemekkel. Már pedig a szabadság a legfőbb jó, és így az soha sem lehet vad, rest, tudatlan és önkényes emberek sajátja, hanem csak azé, a kinek törülhetlen betűkkel szivére van vésve a keresztény vallás

[1] Stadium 118.
[2] Stadium 272.
[3] Világ 299.
[4] Világ 300—304.

fő tanítása: a mit magadnak nem kivánsz, azt másnak se tedd. Egy ember ezt a tanítást nem valósithatja meg. Nemzedékek feltűnte és megszűnte kell ahhoz, hogy elismert igazsággá legyen, és hogy közbiztonságban és szabadságban éljen nemcsak egy-egy kisebb számú osztály, hanem a hatalmas fejedelemtől a legtehetetlenebb napszámosig mindenki. A szabadság lényegét csak a müvelt ember értheti meg, azért szabad voltaképp csak a polgárosult ember lehet.[1] Míg azonban ily civilisatio kifejlődhetik, addig mindenhol sok idő telik el; de ez nem elég, hanem sok kedvező körülmény összehatása is szükséges hozzá. Ilyenek más nemzetek üdvös példája, bölcs törvények, a szabadságnak iskolája és gyakorló tere, a minők a különböző sanyargató benyomások. A nyomor és szükség az emberiség legjobb tanítói, azok ébresztik fel és érlelik meg a nemzeteket. Az általán élvezett mennyei közszabadságnak nagy ára van, de ezt a vele járó nemzeti boldogság és dicsőség megéri.[2] Hogy más nemzetek példáin okulhassunk, azokat és életök folyását jól kell ismernünk. A józan törvényhozók tiszte, hogy ez hasznosan legyen betölthető, keresztény bölcseletet kiván. A szabadság iskolái pedig azon intézetek és intézmények, a melyeknek együtt élő és egymással érintkező tagjai között nincs első és nincs utolsó, hanem ugyanazon szabályoknak van mindenki egyformán alávetve, tehát egyéni természetes szabadságának egy részét ott a társas szabadságnak kénytelen mindenki feláldozni. A ragadozó állatot jellemző függetlenség rovására így fejlődik ki a keresztény szabadság. De a nemzetek megismeréséhez szobai tanulmány nem elég, azokat szinről-szinre kell látni és velök hosszasabban érintkezni. A keresztény philosophia sem puszta imádságból, vagy csak a szelid életből áll, hanem a nemes értelemben vett oly szabadság tiszteletében, melyet az igaz ember nemcsak magának szeret, hanem az egész emberiségnek.[3] A ki hona igazi szabadságát óhajtja, az — a mennyire anyagi helyzete és ideje engedi — járja be ezt a kerek világot, merítsen mindenütt bölcseséget az életből, ne engedje magát sem a feje-

[1] Világ 384.
[2] Világ 384.
[3] Világ 385., 386.

delmi, sem másféle fény által elvakittatni, hanem férfias öntudattal állja meg helyét. Ereszkedjék le a szegények kunyhóiba és önként keresse fel az igazság legbiztosabb tanitóját, a nyomort. Így felkészülve lépjen azután nemzete szolgálatába, mert az ily előkészületből csak nemes törvények származhatnak.[1] A valóban nemes ember keblét a mérséklet szelleme hatja át. Az ily ember képes arra, hogy magát tökéletesen a mások helyébe képzelje. És ezt nemcsak ideig-óráig teszi, hanem az lassankint mindennapos szokásává lesz.[2]

Az önnevelés. Az önnevelés mindenkire nézve életszükség. Senki sem születik oly jónak és erényesnek, mint a minővé hosszas gyakorlás útján lehet. Erre önmegfigyelés, önbárdolás és önidomitás vezethet csupán. Erre az igyekezetre főleg a kiváló tulajdonságokkal biróknak van szükségök. Mert nem az az erény, ha valaki semmi rosszra nem gondol, minthogy egyáltalán nem töri fejét; ha nem csal, mert buta; ha nem csábit el, mert madárijesztő; ha nem követ el bűntettet, mert gyáva. Az ilyenek negative jó magaviselete nem is viszi előbbre a társadalmat. Ellenben azok, a kik személyes, születési, vagyoni előnyeik, bájaik és varázsaik által hatni képesek rossz irányban is, becses tagjaivá válhatnak a nemzetnek, de csak akkor, ha magukat — helyzetök és körülményeik csábjainak ellenállni tudó — igazi s nem álerényekre nevelik. Az igazán hasznos emberek azok, a kik a jót magáért a jóért cselekszik, akár van tetteiknek tanuja, akár nincs, s a kik képesek lemondani örömeikről is, midőn magasb kötelességeik teljesithetése ezt megkivánja tőlük, melynek nehéz tövises útjain állhatatosan váltig megmaradnak.[3] „Nevelés által az emberből mindent képezhetni“ azt mondják. Ámde igaz-e ez? Igaz, hanem csak bizonyos pontig és bizonyos foglalatosságokra nézve.[4] Miután a nevelési systemák sok árnyéklatai mellett majd a lelket táplálják erősebben, majd a testet, valóban kimondhatlanul nehéz problema itt az igazi arányt és egyensúlyt föltalálni. Ebből önként következik, hogy

[1] Világ 387.
[2] Világ 389.
[3] Világ 389.
[4] Önismeret 4.

az emberek közül az egyiknek a lelke lesz erősebb, a másiknak ellenben a teste.[1] Mit tegyenek tehát a szülők, hogy ivadékaik kellő helyükre álljanak és a gondviselés által nekik rendelt vágásukban haladjanak? Legelső és legszentebb kötelességük ivadékaik lelki és testi jobb tulajdonaikkal, továbbá azoknak minden nagyobb, sőt legkisebb csorbáival és hiányaival is tökéletesen megismerkedni.[2] A fiatalságnak érzete a testi functióknak sebesebb forgása, étvágy és annak kielégitése, a jóízű álom, az ifjúkor szenvedelmei, a szivnek a másik nem iránti fel-felébredése s általán az élet tavaszának kimondhatatlan bája: annyi virágokkal hintik be az ifjúság napjait, hogy egy-egy mélyebben lappangó baját nemcsak nem veszi észre, de nem is gyanitja.[3] Ezen korban a lelkiidomitásnak főtényezője nem egyéb, mint a testnek minden módon való gyötrése, úgy hogy annak vágyai és szükségei mintegy elnémuljanak, avagy, ha ez lehetetlen, legalább a legalsóbb fokra szorittassanak le.[4] Belső lelki szemmel mindenki bír, de fájdalom, e szemet a legtöbb éltének csak végén, vagy igen későn nyitja fel, mikor már a segithetés pillanata elillant, vagy a helyreállitás már vajmi problematikussá vált.[5] Azért sokszor a tudatlant tudta nélkül és akarata ellen kell saját javára vezetni. Sokszor azzal úgy kell bánni, mint atya gyermekével, ki annak akaratja ellen is bevéteti vele az üdvös gyógyszert, a mit ha eleinte ellenez, utóbb hálával fog megköszönni.[6]

Mindenkinek saját magának kell elhatározni czélszerű életrendjének mivoltát, ezt pedig józanul senki sem cselekedheti, ha magát tetőtől-talpig nem ismeri. Önmagát az ember általán véve tökéletesen megismerni soha sem fogja, ha ezen műtételre az orvosi tudomány segédkezet nem nyujt neki, mihez képest nagyon czélszerű és felette hasznos, sőt elkerülhetetlenül szükséges, hogy már az első tanulás évei alatt az

[1] Önismeret 155.
[2] Önismeret 7.
[3] Önismeret 31.
[4] Önismeret 106.
[5] Önismeret 28.
[6] Beszédei 164.

orvostan bizonyos pontig azon tárgyak közé soroltassék, melyek az iskolai inventariumot képezik.

Ezen „zagyvalék“ is, melyet én most kitálalok, némely egyént talán mélyebb gondolkozásra gerjesztend, mihez képest bizonyosan számtalan serdülőre nézve a legbecsesebb kincs leend.

Egészségtől viruló egyén! Ugyan van-e a világon ennél kellemesb látvány? Igen van! És vajjon mi az? Egészséges család! Ennél pedig csak az egészséges község gyönyörűbb, mig az egészséges nemzet már mennyekbe ragadó tünemény.[1] Az egészségre kell tehát törekedni minden jobb embernek, magára és másokra nézve. Egészség nélkül sem az ember, sem a nemzet nem lehet elégedett. Már pedig a megelégedés szelid rokona a szerencsének. De hányan mily szomorú utakon keresik a megelégedést s létök kincsek és életörömök lehetőségei között nem egyéb, mint iszonyú üresség és álmatag növényi tengődés.[2] A haladó miveltség nemzedékről-nemzedékre terjed át és az anyatejjel szívódik be.[3] Pedig, ha jobb is a parasztember gyomra a miénknél, élelmünk ellenben jobb az övénél. Ha életműködésünknek állati oldala szenved is egyben-másban, ennélfogva oly határtalanul nem élvezhetünk, mint ő; de mennyi szép lelki örömünk van, melyek létét a tudatlan állati ember nem is gyanitja.[4]

Az emberiséget nem füzi össze jobban semmi, mint a kölcsönös vonzódás és az egymásba helyezett bizalom. A nő uralma alól, a fejedelemtől kezdve a legkisebb állású férfiig, senki sincs kivéve. Mivelődési és nemzeti politikánkban ez okból annak mindig szerepet kell fentartani. E nélkül már nyelvünk és egész társadalmi életünk is sokkal szegényebb és egyoldalúbb lesz, mint lehetne.[5] A törököknél például azért nem fejlődött ki a társalgási nyelv, mert a nő, a ki életpályánk egyedüli virághintője, szívünk vágyainak legfőbb czélja, e nemzetnél nem áll ugyanazon szinvonalon a férfival, hanem mélyen alatta. Így azután a helyett, hogy a küzdő embernek leghívebb társa lenne, majdnem portékává ala-

A nők társadalmi állása és feladatai.

[1] Önismeret 236., 237.
[2] Hitel 104—107.
[3] Hitel 28.
[4] Hitel 121. l.
[5] Világ 442.

csonyul le.[1] Mily tévedés ez! Hiszen a női sziv bájt önthet a háztartásban mindenre; de ennek biztositása, fentartása a férfi eszének feladata. A sziv és érzelem között nincs elsőség; a maga nemében dicső mind a kettő. Üdvözlet nektek, hazánk hölgyei, a kik szerafi szeretete nélkül kétségbe kellene esnünk; de titeket, hazám férfiai, nem kevésbbé, melegen üdvözöllek, a kik cherubi felfogással messzeható tervet alkottok és hajtotok végre, mert reánk csak a távolban virradhat nemzeti üdv. A nemesen érző sziv nem kevésbbé dicső, mint a fényes elme. De mindegyiknek külön szerepe van és ezeket nem szabad felcserélni.[2] Honunk érdemes leányai, legyetek ti segédei minden szebb és józanabb kezdetnek. Vezessétek, mint a spártai anyák fiaitokat az érdem és erény mezejére. Fejtsetek ki bennök már zsenge korukban minden szép és nemes iránt érzéket és vágyat. Neveljétek őket bátrakká, igazságszeretőkké, az adott szó embereivé, szóval férfiakká. Ha valaha ez ország sivatagjai kies vidékekké, posványai viruló tájakká s a magyar név mindenütt tiszteltté válik e világon, legyen az édes jutalmatok. — Nem félelem és hideg tisztelet füzi a szerencsés gyereket szüleihez, hanem a természet legszebb köteléke: a szeretet. Ennek papnője minden ház szentélyében a nő. De a széplelkű asszonyt ne higyjük olyannak, a ki csak hiábavalóságokkal tud mulatni, vagy mintha előtte minden komolyabb feladat idegen dolog lenne.

Ne gondoljuk azt, hogy külső felületességünkkel, bármily tetszetős legyen is, a derék nőnek hajlamát megnyerjük. Csak a lelki és testi erőn alapuló férfiúi báj dobogtatja sebesebben az el nem romlott női szivet s csak az képes benne nyájas viszontérzést ébreszteni. A jól nevelt és megbecsült nők tanitsák azután már gyerekkorukban ivadékaikat az igazságnak minden körülmények közt való szeretetére s a csalfa, a hazug szó és tett gyűlöletére, mert hány vagyonosnak elszegényülésével, mennyi szerencsétlennek könyárjával, hány repedt sziv néma fájdalmával töltötte be a hazug szó és a csalfa tett a világot?[3] Az asszonyt egyedül állati vágyaink

[1] Világ 258.
[2] Kelet Népe 166—167.
[3] Hitel 75.

és ösztöneink tárgyává tenni. őket a menyországból kizárni mindezeknél fogva nem a nemes műveltség jellemvonása.[1]

Fogadjátok hazám érdemes leányai tiszteletem és szeretetem jeléül munkám felajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A hitelről szól s mi belőle foly, a becsületről. az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről s igy előttetek nem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk; mert annyi nemes és szép, a mi az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti viszitek karjaitokon a kisded nemzedéket s jó polgárrá nevelitek. A ti nemes tekintetetekből szi a férfi lelki erőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyalai, mely nélkületek. higyjétek el, soha ki nem fejlik, vagy nemsokára elhervad; mert ti vontok minden körül bájt és életet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. Üdvözlet és hála nektek.[2] De ha azt kivánjuk, hogy hölgyeink magyarosodjanak, tegyük azt, a mi magyar, elfogadhatóvá és vonzóvá előttük.[3]

A férfi azonban, ha olyan, a milyennek lennie kell. mégis csak úr marad az asszony fölött. „Tudományban s művészetben ugyanis a nők soha sem viszik föllebb a középszerűségnél; azért férfit kard és toll illet meg, a nőt bölcső és háztartás: ha bármelyikök a másiknak dolgába vág, vét a természet ellen.“[4] A nők azok, a kik a legnemesebbre buzdithatják az ifjút, kiknek fenséges tisztjük. szilárd állhatatosságra lelkesitni a férfiút s a kiknek kezeiből reményli a honáért élő aggastyán egykor megnyerhetni az elismerésnek koszorúját is. Oh! az egek ura ismertesse meg velük gyönyörü hivatásukat és Magyarországnak felvirulása bizonyos.[5] Az asszonyi nem, melyet különben a keresztény vallás a férfival egy polczra állitott a társaságban, minálunk a nemzeti kiművelődéstől sokáig idegen maradt s a magyar nemzet egészben véve moraliter. úgyszólván nőtelen volt. Asszonyaink nagy

[1] Hitel 168.
[2] Hitel felajánlása.
[3] Hitel 67.
[4] Írott naplója.
[5] Gróf Széchenyi István Hirlapi czikkei I. 280.

része nemcsak hogy nem tudott, de nem is vágyott tudni magyarul. Azonban első sorban az sem az ő hibájok, mert a nő, mint mindenben, úgy nyelv dolgában is a férfitől függ.[1]

A nők iránti lovagias érzés gyakran vezet párbajra. Erre vonatkozólag Széchenyi így nyilatkozott:

Párbaj és lovagiasság.

„A párbaj manapság szükséges rossz, de volt idő, midőn az társadalmi reformnak is beillett. Az emberek az előtt lesből támadták egymást, vagy mint a banditák boszulták meg magukat a sértő felen. Később, a lovagkorban az egyenlőség alapján védte magát a férfi férfi ellen. A civilizált népeknél mindenütt hamarább terjedt el, mint a műveltségben elmaradottaknál. A lovagiasság, melyre nekünk nem régiben még szavunk sem volt, nem ázsiai és pogány, hanem európai és keresztény intézmény. Abban a vitézség a szelidséggel, a szó legszentebb megtartása a hadi csellel, az engedelmesség a győzni képes tehetséggel, a szép nem bálványozása a szeplőtlen magaviselettel nagyon jól megférnek; sőt ez ellentétek a lovagiasság integráns kellékei s elválhatlan feltételei. A XVIII. század elején a párbaj nálunk kivételt képezett s a becsületre való finyásság csak később terjedt el. Az arra való készület, valamint annak nem keresése ugyan, de kikerülése sem oly szabály, mely minden önmagát megbecsülő magyarnak nélkülözhetetlenné lett. Az irigy fondorkodás, a bosszúálló és cserbenhagyó hajlam mellett az igazi lovagiasság nem fejlődhetett ki nálunk, de annak valódi átértéséig még nem jutott el fajunk és itt a lovagiasság, mely subjective bizonyára egyike a legszebb erényeknek, objective egyenesen bűnné válik, ha a fogalomzavar folytán elfajul, mert a lovagiasság magasabb értelemben véve az illemmel és gentlemannlikeness-szel, a kicsinosult lelki tehetséggel és erénynyel együtt jellemvonása a civilisált embernek. E tulajdonok egymással szükségképp összefüggenek“.[2]

Az osztályok feladatai.

Minden osztálynak megvan a maga foglalatossága s az egyik a másikéba nem elegyedhetik a nélkül, hogy az egész társadalmi rendet zavarba ne hozná. Azonban, a kik bármi tekintetben jobb módban vannak, azoknak magasb erkölcsi

[1] Beszédei 125
[2] Politikai programmtöredékek 79., 82. ll.

kötelességeket is kell teljesiteni. A romlatlan elérti az ebben foglalt barátságos tanácsot, a kiben pedig a vér már elfajult, annak még a sarkantyú sem használna. De valószinű, hogy az ilyenek az ország hasznára és emberiség díszére úgyis lassan kihalnak.[1]

Az ily egyének állati módon tengődnek s nem is sejtik, hogy a magasb törekvésekben, ha a szó egész értelmében jó hazafiak vagyunk, minő öröm kinálkozik.[2] Hányan vannak, a kik vak hevökben az igazságtalan alapon nyugvó alkotmányt helyesnek és természetesnek hirdetik. Pedig abban nincs rend és igazság, s ha fennmarad, nagy veszedelmet hozhat hazánkra. Az ilyen elfogultakkal és még inkább az ügyes képmutatókkal szemben, a kik mindezt látták, de azok változtatása érdekökbe ütközött, Széchenyi felkiált: „Óh szégyen, hol marad el pirulásod!“

Az előkészület szükséges volta.

Azonban ő a gyökeres változtatást a közönség előkészitése nélkül nem tartotta kivánatosnak. Mit ér a legjobb vadász, a legjobb munkás, a legjobb deák, a legbátrabb ember előkészület nélkül. Az elsőnek puskája nem sül el, a másodiknak ekéje bicczen ki a barázdából, a harmadik minden esze és talentuma daczára második osztályba jut; a negyedik, kivált napjainkban, haszontalan katona. Minden az idomitástól, előkészitéstől függ. A józan eszméket sikeresen terjeszteni csak úgy lehet, ha a társadalom szerves életműködése elő van készitve. Különben úgy járunk, mintha kemény magot vetünk a földbe, mely sem szántva, sem boronálva nincs. Olyan eljárás ez, mint versenylovat a pályára vinni idomitás, úrfit próbatételre bocsátani tanulás, egyéneket megházasitani tapasztalás nélkül, vagy végre képviseleti rendszert behozni közértelmiség nélkül.[3] Ezen előkészitésnek útja nem lehet más, minthogy hazánkban mindenkinek, vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje, erszénye ne legyen üres s kiki az élet minél több javait és kellemeit magának megszerezni képes legyen. De erre is elő kell késziteni az embereket, és pedig a természet rendszabásai szerint.

[1] Hitel 230., 231.
[2] Hitel 235.
[3] Hitel 248.

A tudatlan és előítéletekkel teljes alacsony sorsúnak nem vetheti szemére elmaradottságát a magasb születésű gazdag, mert hiszen bizonyos külső simaságtól eltekintve, talán még tudatlanabb nála, és a lerázott honi előítéletek helyett sokkal veszélyesebb külföldi balítéleteket hozott magával haza. A szegény nehezebben szerezhet valódi miveltséget, mint a gazdag, mert ennek módjában áll a leghathatósabb eszközöket felhasználni e végből. És mégis mennyivel több igazi tudomány van Magyarországon a közép-, mint a főrendűek között. Ha az ország előkelői valóban vállvetve működnének az ország emelésén, mivé válnék hazánk csak egy fél század alatt? Másképp nem is lesz az felemelhető.[1]

Jobb igazán gazdagnak lenni, mint annak tartatni. Jobb, ha mi tudjuk, hogy nem fázunk, mint ha mások hinnék csak, hogy melegünk van. Nem ér semmit az a rossz szagú tömjén, mely nemesi születésünknek csak illatját terjeszti. Hasznosabb ennél a szó méltó értelmében nemeseknek lenni. A szelidebb földbirtokos, ha különben rendes, a legjobb módú földesúr is. Mindennel bővelkedik ez a haza, csak vagy nem tudjuk megbecsülni, a mivel bírunk, vagy el van rejtve a kincs s nem mozog elég gyorsan és állandóan úgy, mint kellene, köz- és magánéletünk.[2]

A közönséges ember a jelest, nemest, szépet, dicsőt sohasem látja, mert nincs azok iránt érzéke, csak a piszkot és mocskot keresi és tudja feltalálni. A szolgai életet többre becsüli a felséges halálnál. Van elég nyomor nálunk is; több, mint a haladott országokban. Nagy a vallási türelmetlenség; több ember nem eszik húst, mint a mennyi eszik. Sok oláh a jó kenyérnek még szagát sem ismeri. Sok vidéken a nép egész nyáron dinnyével él.[3] Nem értünk a módokhoz, melyek által magunknak pénzt szerezhetnénk.[4] Nem erős lábon áll az olyan rend, mely az ország minden javával él és annak semmiféle terhét sem viseli.

Hogy az ilyen kiváltság mily hasznos lehet, felfoghatjuk.

[1] Hitel 231., 232.
[2] Hitel 105., 106.
[3] Hitel. 116., 117.
[4] Hitel 118.

és azt is, hogy hazája boldogitására mindenkinek tehetsége szerint mindent meg kell tenni, s a ki ezt nem teszi, az semmi ember s a haza gyalázatja. A ki ezt rendszerbe foglalva helyesnek tartja, az legfeljebb csak önjavát, de nem a közjót tekinti; vagy ha nem saját érdeke a kiváltság fenntartása, akkor esztelen, vagy tébolydába való. Nemesitsük tehát a nemességet![1] Ha a magyar nemes örömökben sokáig és undorodás nélkül akar úszni, bölcsebbet nem tehet, mint ha ideje és értéke egy részét hazájának szenteli. Sok vén nevű és hosszú czímű gazdag urat ismerek, a kit a belső sorvadás és életuntság boldogtalanabbá tesz legalacsonyabb cselédjénél. Az ilyen izék a helyett, hogy dicső pályán haladnának, mely számukra nyitva áll, az emberiség gyalázatjára hitvány ágyasok és pénzes zsidók rabjai.[2]

Mostanság, ha csak ezer lépést tesz is a kis gróf, jó gyaloglónak állítják; ha odahaza letesz egy vizsgálatot és szülei nagyobb hivatalban vannak, minden bizonynyal eminens lesz; ha sok kisérővel atyja jószágára megy, már várják s ő mindent csak ünnepi állapotban lát; végre, ha egészen kitanulván iskoláit, élettapasztalást szerzendő utazik, váltott lovakkal járja be a hazát. Mindenütt jól fogadják. Miután mulatott volna a hazai fürdőkben, sőt Velenczében és Monacoban külföldi bölcseséget is szivott magába hat hét alatt, ha esetleg itthon azután hivatalba lép, íme ismeri a hazát, a külföldet, tud beszélni az angol parlamentről, a franczia kamarákról, sőt arról is tud felvilágosítást adni, hogy miképp szegényedett el Francziaország mezőgazda közönsége és miképp romlik el majd Britannia, a gőz és egyéb művek által! Mindez valóban nevetséges.[3] Az igaz, úgy kellene lenni, hogy legtöbbnyire magasb helyről szivárogjon le az erény és tudomány. A földesúrnak az volna többek közt a kötelessége, hogy a jobb gazdaság és élénkebb forgalom józan rendszerének megismerése ő általa jutna el lassan az ország minden lakosához. A parasztgazda nem kezdheti a juh- és lónemesitést, hanem ő neki kell azt végezni.[4] Vannak

Aristokratia.

[1] Hitel 234—235.
[2] Hitel 238.
[3] Hitel 98.
[4] Hitel 182., 183.

nagybirtokosaink, kik hazánk területének igen tekintélyes töredékét nevezhetik a magukénak. Ha az ilyen úr reggel felébred és csak egy pillanatig is felemelkedik szivével az örök Tökéletességhez s boldog sorsát számos millió embertársaiéval összehasonlítja, kik azt sem tudják, hogy máról holnapra miként fognak élni, hogy fejöket estére hova fogják lehajtani: vajjon miképp lehetséges, hogy az Isten ennyi ajándékáért nem éreznek bensejökben ellenállhatlan vágyat, hogy bőven nyert áldásért nemcsak üres szavakkal, de valódi tettek által is hálát tanusitsanak.[1] Ezek mindenikének legszentebb kötelessége az lenne, hogy e szép sorsot egyrészt fenntartani, másrészt pedig azt a haza díszére és felemelkedésére hasznositani igyekezzenek. Az el nem fajult igazi jó magyar életkörét a kötelességtudás ily tartalmának kellene betölteni. Elragadtatással olvassuk Ciceronak a kötelességekről írt művét, a hazafiság dicső tetteiért lelkesedünk, de magunk nem vagyunk jó hazafiak. Mindig másutt, mint a hol tényleg van, és másokban keressük a hibát. Mert minél kiválóbb társadalmi és vagyoni állása van valakinek, annál több a kötelessége. „Mennél nagyobb a születés, kincs és talentum, s több a szabad idő, méltán annál többet várhat tőlünk a haza. Az aristokratia sorsának legszebb oldala az, hogy a hazát mintegy önként szolgálhatja. Ez legszebb kiváltsága, mert vajmi kínos olyasra kényszeríttetni, a mit önként nem tennénk meg. Ellenben nincs édesb érzése a szabad kebelnek, mint szabadon járulhatni mindenhez, még a legveszedelmesebbhez is.“[2] Különös, hogy itt az emberek vagy igen jók, vagy egészen romlottak e részben. Ilyenek azok, a kik azt hiszik, hogy a magyar föld egy része nekik teljes joggal competál, de ezért ők semmivel sem tartoznak. Az ilyenek megvetésre méltók, mert itt benn haszontalanok, a külföldön pedig szégyenünkre válnak. Ennek magyarázata az, hogy a mihez könnyen jut az ember, azt nem becsüli meg; másként bánik a szerzett vagyonnal, mint azzal, melyet az ezen világra való léptekor már készen talál.[3] Mindazon szám-

[1] Hitel 227.
[2] Hitel 227—29.
[3] Hitel 229.

talan java az életnek, mely a magasb rangú születéshez, továbbá a nagy vagyonhoz fűződik, ez okból csak akkor nem válik következményeiben keserű méreggé, ha folyton nemes és közhasznú tettek által érdemeltetik meg. A születés szerencséjében részesültek köztiszteletre, sőt általában biztonságra csak úgy számithatnak, ha kellemesb életviszonyaikból folyó kötelességeiket teljesitik azon a magas polczon, melyen most gyáva és érdemetlen, örömekben úszva csak ingatag módon tarthatják fel magukat.[1]

A honi dolgokban tudatlan mágnás sokkal vétkesebb, mint a szebb szokásokban járatlan nemes. Azonban voltaképp úgy áll a dolog, hogy a csiszolatlan gyémánt ugyan becsesebb a simitott kovánál, de a gyémánt köszörülve jut igazi értékre.[2] Számos nagyjaink önként, édes örömest vetkeztek ki nemzeti sajátságaikból, czélszerűtlen maskarákba bujtak, hogy a latin nyelven szólott királynénak jobbágyi hűséget mutassanak be; a közdolgok vitelére a magyar nyelvet elégtelennek állitották és szégyelték a magyar szót ajkaikra venni. Miként kivánhatjuk, hogy másnak legyen gondja sajátunkra, melyen minmagunk tapodtunk.[3] Elaludt, kötelességeikről megfeledkezett állati mágnások voltak ezek.[4]

Valamint minden halad a világon, úgy lassanként a felfogások is átalakulnak; a sokaság már is józanabbul kezd az érdemről és valódi nagyságról itélni. A véletlen születés, a bölcsőben talált kincs és czim már korántsem oly kelléke a tekintélynek, mint volt korábban. Előre látható, hogy el fog jönni az idő, midőn a tiszta kifejlett ész és nagy lélek lesz a kiváltság első kelléke. Hányan lesznek parányiak a a mai nagyságok közül, ha születés, örökölt vagyon és titulus nem nyomnak majd többé sokat.[5] Az egyetértő fejedelem és nemzet, melynek legnagyobb és legkisebb tagja önfeledten tudja a közjót előmozditani, oly szilárd alapon álló boldogságot élvez, mely nem bomolhat el magától, s azt semmiféle emberi hatalom sem ingathatja meg. Ilyen erőhöz segiteni a

[1] Világ 56.
[2] Világ 67.
[3] Világ 107.
[4] Világ 113.
[5] Világ 270.

nemzetet a király és zsellér között álló mágnásnak és nemesnek istentől rendelt valódi tiszte.[1] A magyar nemességnek, ha van miért hálával lenni a sors iránt, akkor ez nem czime, nem jövedelme, hanem a kiváltságos szép állás, melyen a haza javára nagy szolgálatokat tehetne, ha fejében tisztába volna hozva az, hogy mi a jellem, azaz, ha tudná, hogy mikor mit kell és szabad tenni, mikor illik józan gazdát és mikor hazafit játszani. Szivünk elég jó helyen fekszik, de csavart, zavart ideáink vannak s balhiedelmek, előítéletek elfogultságok s az elme milliard csalképzetei gyászos labyrinthba bonyolitják azt.[2] Az aristokrata-családok igazi fényét tagjainak valódi belbecse által kell biztositani.[3] „Széchenyi egyenest bevallja, hogy testestől-lelkestől az aristokratikus elv pártolója, de nem ám a szónak elrútított, hanem valódi értelmében. A jónak ereje csak szerencsét és boldogságot szülhet. Aristokratáskodni pedig semmi egyebet nem jelent, mint a legjobbak kormányzását, melynél egyedül az ész, erény és igazság parancsolnak. „Engedelmeskedjünk csak mindnyájan ezen isteni eszmék szent szavainak, akár mily magas vagy alacsony lépcsőről zengjenek azok hozzánk: akkor sokkal sikeresebben tartandjuk fenn az aristokratiát, mely az emberiségre hervasztó fény helyett meleg világot vetend, mint ha balhiedelmeinkben az „aristos“ nevet egy-egy becsnélküli, azt elrútító nemzetségre fogjuk. Ekképp a legszentebb is a közgyűlölet és megvetés tárgyává sülyed. Az igazi aristokratában a véletlenül kapott elsőséget általa újra megszerzett elsőségei messze túlhaladják. Az igazi aristokratikus társadalomban a mostohább sors fia viszont tenyere, esze, állhatatos és tiszta erkölcsű szorgalma által iparkodik pótolni azt, a mit a véletlen tőle megtagadott. Ott van igazi aristokratikus kormányzat, a hol moralis közvélemény alapján szorgalom fakad és a polgári erényt mindenekfelett tisztelik. Ellenben az elaljasodott olygarchia azt hiszi, hogy neki minden és mindenki le van kötelezve, ő pedig semminek és senkinek. A salus publica az osztó igazsághoz közel álló, törvényes

[1] Világ 232.
[2] Világ 282.
[3] Stadium 141.

állapoton nyugodhatik csupán.[1] Ha a magyar kiváltságos főnemes birtokkal, meglehetős fővel és ép tenyérrel ellátva, irigylésre méltó helyzetében nem tesz a hazáért semmit, de kötelességének teljesitése helyett sülyedni engedi vérét, sőt annak sülyesztésében még maga is részt vesz, akkor isten és ember előtt nincs joga kormányban, vagy népben találni hibát, s ha így a nemzet elhal, vagy annak szabadsága számüzetik, ez főképp az ő bűne.[2] De ily feltételek mellett, ha t. i. kötelességét teljesiti, az aristokrata is épp úgy magáénak tekintheti véletlenül nyert előjogait, mint más a maga véletlenül nyert pénzét, testi erejét, szépségét vagy népszerűségét. Ezekkel is lehet jól, de rosszul is élni, s ez utóbbi esetben szintén elitélendők épp úgy, mint a kötelességszegő mágnások.[3] — Kevesebb egoismus több örömet okoz és boldogabbá tesz; a mellett még a közügynek is használhat.[4]

Valóban szomorú, hogy azok a földbirtokosok, a kik Magyarország egyes, nem éppen kies vidékein laknak, csak akkor nem mennek a külföldre, ha birtokaikhoz a körülmények lánczolják, vagy amazt nem ismerik. Az itthon-lakás kötelesség, de az átlagosan kivánható józan hazafiságnak is vannak határai. Azért az emberek részére az eszményi hazafiaknak az országot lakhatóvá kell tenniök.[5] Absentismus.

A felsőbb osztályok természetes kötelessége, hogy elöljárjanak. De a kiknél az ember főtehetségei, a képzelem, emlékezet és itélet nincsenek kellő arányban egymással, az nem való a vezetésre. Nincs annál kárhozatosabb elbizakodottság és vakság, mint másoknak tanácsolni, másokat vezetni akarni megfelelő tehetség nélkül. A kik így állanak be vezéreknek, vagy kolomposoknak, több kárt okoznak, mint hasznot és talán tiszta szándékú fáradozásaikért is dicséret és hála helyett, gúnyt és gyűlöletet aratnak, a mit meg is érdemelnek, mivel felebarátaikat áldás helyett a könyek áradatába és gyászba boritják.[6] De tudni kell, hogy miként kell elöljárni. Elöljárás.

[1] Stadium 144.
[2] Kelet Népe 29.
[3] Kelet Népe 129.
[4] Hitel 239.
[5] Világ 186.
[6] Hitel 29.

„Mentől inkább átgondolom a magamra vállalt szerepet, annál nehezebbnek, kivihetetlenebbnek, hálátlanabbnak találom azt, elcsenevészett hazámban!“ „Életre dörzsölni ezt a testet, keserű munka; de mégsem könnyen fogok felhagyni vele.“

„Én azt hiszem, nemcsak helyes, hanem kötelesség is az önhittséget, önzést, a hiúságot leálczázni s ostorozni. A hazát nevetségessé tenni merő lehetetlen, kivéve, ha a haza valósággal nevetséges volna. Vajjon egy angol vagy egy amerikai a legnagyobb talentummal nevetségessé tehetné-e hazáját? Bizony nem!“ „A nagylelkűnek elég jutalom, ha élete végső órájában azt mondhatja magának: Íme, hazám egy kevéssé szerencsésebb s boldogabb lőn, mint volt s ehhez én is hozzájárultam.“ — — „A gondolkodónak, vagy a jó embernek elegendő az, ha mondhatja: íme vizsgálódásaim és fáradozásaim által némelyek emberekké s néhányan jobb emberekké lettek.“ Annak, a ki kellő képesség és készültség mellett elől halad, akár ismerjék el, akár nem, nagy az érdeme.

Nép-fejlesztés

A lakosok testi és lelki szebbitése: ím ez és csak ez lehet a kormányoknak legfőbb feladata.[1] Vajjon lehet-e biztositani a gyártás előnyeit a nélkül, hogy egyúttal mind azon rosszat is kelljen szenvednie, mely e kútfőből kiforr? Ezen eddigelé még csaknem mindenütt sötétben lappangó problemát megoldani kimondhatlan nehéz, de nem lehetetlen. Régi országokban, a hol a dolog el van már sózva, szinte lehetetlen is. Itt csak kezdők járhatnak el sikerrel, a kik más nemzetek tapasztalatait és aberratióit kincselték fel, a mi őket követésre, vagy kerülésre inti, ha az ily intések iránt nem süketek.[2]

Jóslás.

Azonban egyet-mást előre is meg lehet mondani. Igaz. hogy az időjósló igen gyakran csalódik, mert a légkör közeli és távoli állapotáról nincs kellőleg értesülve. Azért nem is igen találnak az időjóslatok hitelre. De legyenek csak lebészeti ismereteink alaposabbak és szélesebb körűek, az időjóslás akkor már nem lesz oly nevetséges dolog, mint manapság. Ugyanez áll a gazdasági és társadalmi életről is. Ha valamely növény fejlődésének természetét tapasztalásból jól

[1] Önismeret 195.

[2] Önismeret 194., 195.

ismeri, akkor a gyermek is elég nagy valószinűséggel jósolhat. Megmondhatja például, hogy a dinnye magjából bizonyos feltételek mellett igen hihetőleg dinnye lesz. A ki más nemzetek gazdasági és művelődési történetét, de a hazai viszonyokat is alaposan ismeri, az hatalmas támpontokkal rendelkezik arra nézve, hogy az egyes intézmények életképessége iránt nálunk helyesen nyilatkozhassék.[1] Széchenyi csak így tudott és akart jósolni.[2]

A nyelv befolyása a nemzetek fejlődésére.

Az ember fejlődésének korszakot alkotó óriási mozzanata volt a beszéd kezdete. Hogy ennek fontosságát Széchenyi mennyire átértette, arról a nyelvre vonatkozó nézetei tanuskodnak.

„Nagy baj nálunk az, hogy az emberek kis dolgok miatt heveskednek és makacskodnak, a nagy dolgok mellett pedig hidegen haladnak el, sőt el is alusznak. A szó a lélek megnyilatkozása. Vágyainkat hangok, jelek, arczvonások és testi mozdulatokkal nyilvánitjuk, de a mit a földi salaktól tiszta lélek érez, azt csak szó fejezheti ki, s ez is csak gyengén és felületesen. Van-e köztünk olyan, a ki a világ jeles iróit olvasván, nem döbbent meg valamely érzelem világos és megkapó kifejezésén, melyet sokáig sejtve hordott ő is keblében, annak ottlétét homályosan mindig gyanitá, de kimondani nem tudta, vagy arra semmi sem inditotta őt? És ki az, a ki élete egy-egy pillanatában keblét örömek, vagy kínos érzelmek által szinte a felpattanásig telve nem érezte volna, de azokat emberi szóval tökéletesen kifejezhetőnek nem találta? Ki az a szerencsétlen, a kiben a lélek legmélyrehatóbb gerjedelmei sohasem ébredtek fel és szívének akadozása nyelvének kellő mozgását nem nyomta el? És végre, ki az a szerencsés szerencsétlen, a ki egészen ki tudta volna fejezni, a mi lelkében van? Szerencsés azért, mivel a szólásnak oly nagy tehetségével bír, és szerencsétlen, mert csak oly kevés volt lelkében, a mit még emberi nyelven is elő tudott adni. Sokkal több van bennünk, mint a mennyit szóval ábrázolni tudunk, és pedig azon mértékben, a melyben lelkünk nemes érzések, tudás és erényeink által tágul és nagyobb lesz, azon arányban nému-

[1] Világ 473.
[2] Kelet Népe 270.

lunk és végre hallgatunk el, ha nyelvünk nem gazdag és nem művelt. Ez értelemben áll az, hogy nő a lélek által a szókincs, de a szókincs által is a lélek.

Vajjon a szerelmes ifjú, vagy a fellengző költő s az eszmében gazdag bölcs, ha a szó hatalmával birnak is, azt, a mi lelkükön átvillan, vagy a mi mélyen és világosan fekszik benne, csak félig is tökéletesen ki tudják-e fejezni? A szép tavaszi koránynak, az őszi napalkonyatnak, egy kies vidéknek a fogékony lélekre gyakorolt befolyását vissza tudja-e adni a szó?

A szó tehát csak felületes tolmácsa érzelmeinknek, mint a festő a természetnek, s miként ez, ha a legügyesebb is, messze marad a természet csodái mögött, mert szinei nagyon halványak ezekéihez képest; úgy a legtökéletesebb nyelv, a legédesebben zengő ajak s a legbájlóbb előadási tulajdon is világosság, határozottság és rend tekintetében mennyire elmaradnak attól, a mi az ember belsejében rejlik. De a bölcseket és költőket, ha gondolataik fenségét és érzelmeik mélységét előadják, a velük rokonkeblűeken kívül alig értheti meg más. Minél üresebb a fő s kisebb a lélek, annál inkább meg van elégedve a maga előadásaival. Ellenben mennél gazdagabb és nagyobb, annál inkább érzi, hogy az gondolatainak és érzelmeinek csak igen halovány képe.

Az ember legékesebb tulajdona a szép lélek s ennek minősége határozza el az ő valódi belbecsét. Hogy jó-e az ember lelke, vagy rossz, az nem másoknak ítéletétől függ, hanem vagy van, vagy nincs. A szó tökélye sem abban áll, hogy hangja kellemes zengésű legyen a fülnek, hanem, hogy vele mindazt lehetőleg tökéletesen tudjuk kifejezni, a mit a legnemesebb és legtanultabb férfiak s a mit a legnagyobb erényű asszonyok fejében és romlatlan szivében a tér és idő, a képzelet és gerjedelmek mint gondolatot, érzést és sejtelmet előidézhetnek. Minden hasztalan szó haszonnélküli időtöltés s kár az irás eszközeiért és anyagáért, ha az íróknak czélját nem az emberjavítás és az ember jólétének emelése képezi.[1]

A vad ember nyelve fogalmainak mennyiségével megegyezőleg igen szegény. A mivelődéssel a nyelv is gazdagszik,

[1] Világ 241., 245.

tisztul, simábbá lesz és határozottságot nyer. A nemzettel nő és halad tehát a nyelv is. A mely nemzetnek nyelve már nem halad, az maga is hanyatlik. „Széchenyi a messzevitt purismust határozottan rosszalja. A szeplőtlen szűz nyelv szerinte csak Dél-Amerika pompáin, Polynézia sivatagján s legfeljebb még Közép-Afrikában található fel. Ha az idegen szó helyett meg nem felelő újat kell csinálni, akkor már rossz kényszerűség alatt állunk." Ha van saját szavunk, ne tűrjük az idegent; de ha nincs és nyelvünk bányáiból sem hozhatunk elő olyat, a mely a legkisebb árnyalatig megfelel a kifejezendő fogalomnak, akkor tanusitsunk az idegen, minket gazdagitó, mert anyanyelvünkkel összeforradó szó iránt legalább annyi vendégszeretetet, mint a mennyivel magyar szokás szerint a jövevényt fogadjuk. Az okos hazafi tehát nem fog holt nyelvhez ragaszkodni, hanem saját élő nyelvének tisztulását és bővítését igyekezend előmozdítani. A kik az élő nyelv felett a holtnak akarnak uralmat biztositani, nem járnak el okosabban, mint azok, a kik az élőket a halál uralkodása alá törekednének hajtani. Nyelvünk tökéletesítése tehát kötelességeink egyik legfőbbike. Midőn igazi nemességünk, értelmiségünk napról-napra, évről-évre nagyobb lesz, nyelvünknek is megfelelő arányban haladni kell,[1] mert a nemzet és a nyelv kölcsönhatásban vannak egymással. Azért a széplelkű és jeles nemzet nyelve nem lehet csúnya és jelentéktelen. A kifejlődött és kicsinosodott nyelv képzeteinket, eszméinket és gondolatainkat szebben és tökéletesebben tudja ruházni, úgy hogy azok magunk s mások előtt is tetszetősebbek, kivánatosabbak és imponállóbbak lesznek, tehát általánosan alkalmazva, hatása a nemzetre csak emelő, fejlesztő és gazdagitó lehet.

A magyar nyelvben a legfőbb kellék, mely a nemzet haladásánál előnyösen szerepelhet, a férfias tényező megvan; több ebből más nyelvekben sincs. Ez az erő nagy szerepet játszott a nemzet fenntartásában s az a csoda, melyen oly sokan bámulnak, hogy a magyarság tengernyi viszontagságai között sem olvadt még össze más nemzetekkel, csupán természetes következése nyelve erejének, a melyet az idegen el-

[1] Világ 246—249.

gázolni nem volt képes. Ha minmagunk nem leszünk anyanyelvünknek, ezen életmentőnknek, gyilkosai, az fokozatosan magasabbra fog felvinni. Kiemelend az bennünket a hozzánk nem illő középszerűségből. De szükséges, hogy ezt a nyelvet ápoljuk, csinositsuk és nemesitsük. Ítélete szerint, a ki a honi nyelv mellett van, az nemzetünk életét hordja szívében; a ki pedig ellene szegül, vagy azt elhanyagolja, akaratán kívül is annak hanyatlását mozdítja elő s talán sejtelme sincs, hogy a nemzet életerejének gyökereit támadja meg. Idegen szózatokkal ugyanis, bármily klassikus nyelven, a magyar csak korcs érzelmeket fejezhet ki. Vén és fiatal, dús és szegény, a közélet első férfiai s legbájolóbb hölgyeink tegyenek meg azért anyanyelvünkért mindent, a mit tehetnek, mert vele ők és nemzetünk is az emberiség díszére válhatnak, nélküle pedig semmik. A teendő azonban e részben még nagyon sok. Elég magas szempontból még nem tekintjük nyelvünket. Minden bája, kelleme és kincse még nincs napfényre hozva. Számtalan irányban még gazdagodhatik; a társalgási hang tekintetében még finomulhat; művészet, tudomány, mesterségek és találmányok szókincsünket s az emberi élet mindenféle problemáinak azon való tárgyalása annak hajlékonyságát még növelhetik. A nyelv szellemében tartott, de a többi nyelvek megfigyelése által sugallt utánzatok számtalan fordulattal gyarapithatják azt. Mindezek által oly vonzóvá tehetjük a magyar nyelvet, melyben annyi a fiatalság és az erő, hogy nemcsak a hivatalos szobákban és termekben a közügyeket intézők kötelességszerűleg, hanem úgy a szép nem, mint a tudós világ nem csupán hazafiságból, hanem természetes hajlandóságból, érzelmeinek s gondolatainak kifejezésére inkább választandja azt, mint az idegent. Nyelvünk még óriási fejlődésre képes. De ehhez első sorban nem a szobaphilologia, sem a könyvekből tanulható bölcselet fog járulni, hanem az egész társadalom azon lelki felemelkedése, mely az emberi szót nem czélnak, hanem magas czéljai hathatós eszközének tekinti. Fejlődési képessége bámulatos. A mult században az oly haladást tüntetett fel, hogy már 1831-ben elragadta Szechenyit.[1] De a finomabb társalgási

[1] Világ 253—257.

nyelvet az ő korában még nagyon fogyatékosnak találta, szólamai mindennapi haszon-vétel szempontjából még nem elég szabatosak. A megszólitásokban az egyszerűség hiánya és a kifejezések bizonytalansága igen nagy levén, kellemetlen zavarokat idéz elő. Van még benne sok feszes, mesterkélt és természetellenes. Vajjon e részben a hiányok és hibák teljesen eltűntek-e már?[1] Ő, miként a következés megmutatja, alaposan remélte azt, hogy a királyi trónról is tiszteletben fogják e nyelvet tartani, ha maga a nemzet megtiszteli azt. Ha a törvényhozás az ország szivében magyarul tárgyal, akkor hazánkat egy szebb jövendő várja. Idézi Vörösmartyt, hogy: „Ébren légy Magyar, őrt ki fog állni, ha nem te, hazádért."[2]

Egy nyelvnek tökéletes birása az eszmefejlesztés, sőt az időkimélés szempontjából is rendkivül fontos. Mily előny az, ha nem kell szavakkal töltenünk az időt, melyet gondolatokra és dolgokra oly nagy haszonnal fordithatunk.[3] Nagy nehézség országunkban a nyelvek különfélesége. Oly akadály ez a fejlődés útjában, melynél nagyobb nincs. De egy emberöltő e bajon nagyon enyhithet. A XVIII. század végén Franczia-ország népének háromnegyed része egymásra nézve érthetetlen tájszólás szerint beszélt és negyven évvel később Franczia-országban nem volt már csak egy nyelv. Biznunk kell a magyar nyelv erejében! A sajtó és iskola, a közigazgatás és törvényhozás végre minden kaliba és viskó, ház és palota lakójára előbb-utóbb szükségessé, azután kedvessé teheti azt. E drága kincscsel sok mindent véghez lehet vinni; nélküle olyat, a mi Magyarországhoz, vagy más nemzetek között emlitésre, méltó volna semmit.[4] Ezek szerint mily határtalan megtévedése volt az emberi szellemnek az a felfogás a multban, hogy megszűnik magyar lenni a magyar, ha magyarul beszél és többé nem deákul, vagy hogy a természeti rend megbomlik, ha nem idegen nyelven cseveg.[5]

Nemzeti nyelv nélkül nincs nemzeti élet, már ez okból is áll, hogy „nemzeti jólétünket nem lehet főleg anyagi álla- A nemzeti élet.

[1] Világ 258—259.
[2] Világ 280.
[3] Világ 108
[4] Világ 513
[5] Világ 519.

potokra fektetni". Jövőnknek legszilárdabb alapját csak nemzetiségünk erősbitése s jövőnk biztositása, e mellett pedig alkotmányunk tökéletes kiépitése képezheti. Minden nemzetnek van bizonyos eleme. Vedd el az egyiknek becsületét és nem élhet. A másik nélküle is jól meg van, csak pénzét ne bántsa senki. A harmadiknak életeleme az, hogy emlékezetében végig élje a hajdankor minden eseményeit; míg a negyedik soha sem tekint vissza, sőt a jelent is gázolván, csak a jövőben keresi a hajnalhasadást. A nemzetnek is vannak életszakai, melyek fejlődésének fokozataihoz kötvék. Az ifjúságtól pezsgő nemzet nem osztozhatik az érettebb, vagy túlérett kornak hajlamaiban, s a régi népek fővágya nem lehet a gyermeknemzetnek alapiránya. Ez pedig azért nem volna helyes, mert az ily eljárás az egyes nemzetek úgyszólván egyéni sajátságait hagyná számitáson kivül. A teremtmények sok milliárdnyi számában ugyanis nincs kettő, a mely teljesen egyenlő volna egymással. Az egyik nemzet tapasztalása tehát a másiknak eljárására nézve támaszul csak föltételesen szolgálhat. Minden népnek a saját geniusát és a saját életelemét, mely nélkül az jól nem fejlődhetik, kell első sorban tekinteni. Lehetnek oly zagyvalék népek is, melyek minden nemzeti jelleg és alkotmányos formák nélkül is a maguk anyagi jólétében igen boldogok. A mi lételemünk azonban, s ez talán egyik hibánk és bajainknak nem legkisebb oka, nem a kereskedési elsőbbség, nem a vallásos buzgóság, nem a dics- és hírvágy, nem a szépművészetek, vagy tudományok köre. Ez utóbbiak iránt van ugyan érzékünk, melyet fejleszteni lehet; de mindez nem életelemünk. Nem pedig azért, mivel említésük alkalmával nem érezzük vérünket forrni, szívünket sebesebben dobogni, s nem érezzük idegeinkben a villamos áram rezgését. Keblünk isteni tűztől csak akkor hevül, ha alkotmányos szabadságunkról s nemzeti létünk érintéséről van szó. Mikor ezeket fenyegeti veszély, s midőn ezek megmentése körül kell fáradoznunk: akkor fellelkesedünk. Tehát a magasra emelt szabadság és nemzetiség, a mi két lételemünk. Ez az a kettős kútfő, melyből részünkre mindennek folyni kell. Ismerjük fel végre azt a palladiumot, melynek mibenlétével oly sokáig nem voltunk tisztában. E részben mindig tétováztunk, mivel az alkotmányos szabadság helyett a korlátlan

szabadosságot kerestük, a nemzet életének pedig mindig nagyobb mérvű és nemesebb kifejtése helyett a latinság és germanismus idegen vérét szívtuk magunkba.[1]

Nemzeti létünk iránti tudomásunk ma csak az, hogy nemzetünk él s hihetőleg élni fog; tovább semmi sem. De hogy miképp fogunk fejlődni, hogy becsülettel, haszonnal és diszszel fogjuk-e földi pályánkat megfutni, vagy az emberiség azon számos népei közé leszünk-e sorozva, melyek előtt a szabadság mindig megfejtetlen problema maradt, vagy azon nemzetek közé tartozandunk-e, melyek életének tengelye kizárólag az anyagiság: mindez kevésbbé érdekel bennünket. Széchenyi még 1825—1830 közt is kételkedett a nemzet életrevalósága felett, de azután meggyőződött arról, hogy ez nagyobb, semhogy közvetlen veszély fenyegetné. Azonban a veszély, hogy ez az életrevalóság igen nagy megpróbáltatásnak lesz kitéve, szerinte nem hárult el még fejünk felől. Ez bennünket józan mérsékletre és arra a középútra int, mely az államkórság és a fékezhetetlen tüzesség szülte zürzavarok közt vezet el.

„Tehát vagy szülessék újra ez a nemzet, vagy induljon egészen romlásnak.“ Hosszú évekig hordtam ez érzelmeket és a legkinosabb fájdalmat keblemben, s csak, midőn jobb világitásban tűnt fel előttem nemzetünk valódi állása, és láttam, hogy a magyarban van még erő a feltámadásra, akkor enthusiasmusszal ugyan, de előzetesen kiszámitott terv szerint, Istentől kapott összes erőmmel igyekeztem hatni annak szervezetére s megtettem, a mit csekély erőmhöz képest csak tehettem, hogy végre felébredjen a magyar.[2] A mit tettem, azért semmi megbánást nem érzek magamban és hálát adok az Istennek, hogy nagyobb tőkét bizott rám, melyet fajtám megmentésére és emelésére fordithattam.

A nemzeti jellegnek megnyilatkozása a zene is. A magyar zene.

„Figyelmezz a németnek társadalmi szellemére, figyelj zenéjére, melyből oly igazán tükröződik vissza a nemzetek legbensőbb érzelme, s azt fogod találni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágait, nem epedvén a jöven-

[1] Kelet Népe 9—12.
[2] Kelet Népe 313—315.

dőnek koczkázatos játékai után. Hallgasd zenéjét és akaratod ellen vigságra gerjedsz. Az utolsó húrrezgésnek elhangzása után azonban vége a varázsnak ; lelkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat németek közt, de a napnak, melyet köztük töltöttem, elmultával elvágva érzém a jövendőt. Mit érzek viszont oly magyarok között, a kiknek lelkét még nem bélyegzé meg az elkorcsosulás szégyene, s mit érzek azután, ha körükből távozva, a világ zajától magamba vonulok: bánatot és reményt. Zenditsd meg a nemzeti dal gyászhúrjait s a hajdankor mélyeibe sülyedve édes kinok közt sirom el Berzsenyivel bús elégiámat és nem tudok azon hiedelmemtől szabadulni, hogy a magyar nemzet csak „volt". De fel-fel-hasad ismét előttem az ég és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül az ily szózat: „Epedéseid nem holtakat illettek; bús hangjaid nem halotti zene, mert csak a jövendő lehet korod." Óh, mennyei öröm! Így fogtam fel a magyar nép jobbjainak más nemzetekhez oly kevéssé hasonló lényegét.[1] A költő álmodik, de Berzsenyi és Vörösmarty nemcsak költők, hanem látnokok is voltak.[2]

A nemzetek életszakai.

Sem ember, sem nemzet nem él kétszer soha, de a magyar nemzet még nem érte el culminatióját, tehát a férfikort, és igy kilátása van a jövőre. Olyan nagyok, mint lehetünk, még sohasem valánk. Nagy nemzet igazán még nem voltunk, tehát lehetünk. Ha ez nem így volna, akkor sokkal józanabbul tennők, hogy minden szorgalom és törekvés helyett nemzetiségünk ügyét egyszerűen feladnók, nemzeti dolgainkba többé nem avatkoznánk, s még egy pár évi csendes életért esedezve, mint pályavégzők, némi élethosszabbitó szerekkel éldegélnénk s végóránkat csendesen üldögélve várnók. Azonban fiatal nemzet levén, nem mondhatunk le a jövőről, s el kell követni mindent, hogy azt biztositsuk nemzetünknek. E végből nem elég káros állapotaink magasztalása, aprólékos kiváltságaink bálványozása, s önhasznunk nyomorult vadászata; ehhez más kell.[3]

[1] Kelet Népe 110—111.
[2] Önismeret 106.
[3] Stadium 9.

A folytonos politizálás nagy betegségünk.

Nálunk a legtöbb emberre nézve sokkal hasznosabb és jobb foglalkozás volna termékeny munka között tölteni az életet, mint reggeltől estig politizálni. Nem holnap, hanem ma kellene megkezdeni a hasznos foglalkozást és a polgári fáradozást tenni főfoglalatosságunkká, a politikai dolgokkal való törődést pedig a munka végeztével csak mellékes foglalkozássá tenni. Így mozdithatjuk elő tömegesen a közérdeket, s varázsolhatjuk át hazánkat valóságos édenné, még azon részeit is, melyek ma úgy néznek ki, mint egy-egy sivatag. Csak tőlünk függ virágzó kerteket, szorgalmasan működő gyárakat s szabad embereket állitani oda, a hol ma róka és farkas lappang, szomorú jószág teng és szolganép henyél.[1] De ezt nem lehet a becstelen időlopás pulyaságával, hanem a közhasznot és a haza dicsőségét szomjazó lelkünk teljes odaadásával elérni.[2]

Nemzeti családunk minden hátrányai, a szónoklati babérokért szomjuzó heve, az éljen hajhászata, a mindennapi rendes hangyamunkát még nem eléggé becsülő hiányos miveltsége daczára nincs elaljasodva. Még alkalmasak vagyunk kettétörni az elfogultság bilincseit, az emberiség dicsőségére élni és mint nemzet újjászületni.[3]

A közvélemény organumainak feladata.

E végből a társadalomban a közvélemény organumainak és megteremtőinek nagy feladatuk van. Ezek közt nem a legkisebb az osztályokat egymáshoz való viszonyuk iránt fölvilágositani, közös érdekeiket velök megismertetni, a szerencsésebb születésűeket kimélettel áldozatok hozatalára birni, az alantabb állókat pedig viszont őszinte részvéttel még egy kis béketűrésre édesgetni.[4] A reformok megkezdésénél nem szabad mindenkit gyanusitani, a kinek valamije van, a felsőbbséget a gyűlölet pellengérére állitani, minden létezőnek helyességét kétségbevonni, lerántani minden tekintélyt, népszerűtleniteni minden intézményt és minden aljast felturkálni.[5] Meg kell gondolnunk, hogy a gyakorlati életben gyakran felette kis ok szüli a sikert, vagy sikertelenséget. Néha egy kelleténél csak

[1] Stadium 247.
[2] Stadium 247., 248.
[3] Kelet Népe 47.
[4] Kelet Népe 59.
[5] Kelet Népe 101.

egy kevéssé jobban meghúzott csavar, vagy egy másik, mely fityegett, nagy szerencsétlenségek okát képezte.[1]

Hogyan kell a társadalomra egyesítőleg hatni.

S mi az a varázs erő, a mivel a társadalomra hatni képesek vagyunk? Az, a mi a hiúság, irigység, a megbántott önszeretet s az egyoldalú és káros magánérdek maszlagát elnyomni képes. Ez a nagy titok nem más, mint a közérdek tisztába hozatala. Ez mindent egyesit, és valósitása a nemzetek hosszú életének egyedüli biztositéka. A legnemesebb gerjedelmek, a legszivrehatóbb hazafias tettek pillanatokra ugyan csodákat mivelhetnek, de csak a közérdek az a nagy kapocs, az az életelv, mely a nemzeteket tartósan egyesiti és a dicső fejlődés útján megtartja. — A világtörténet ennek az állitásnak a maga egészében bizonyitékát képezi.[2]

A nemzeti jellem fejlődése.

Hanem a nemzetiséget minden hűség mellett, melylyel iránta viseltetünk, nemzeti önismeret nélkül meg lehet rontani, mert akkor a régi jóval sok régi rossz is örökké megmarad, új jóval pedig a nemzet nem gyarapodhatik. A nemzet jobb szellemének és sajátságainak megsemmisitése, igaz, a nemzet romlását sietteti, de ha az ahhoz való kislelkű makacs ragaszkodás minden javitást kizár, akkor a legszebb s a legszükségesebb előmenetelnek akadályává lesz, s annál veszedelmesebb, mennél jobban hatja át a sokaságot. A nemzeti szellem maga is a fejlődés eredménye, a mely nem úgy jön létre, mint Pigmaleon szobra. Ez tudvalevőleg csak akkor kezdett élni és lehelni, midőn remek formái már teljesen ki voltak domboritva. A nemzeti szellem ellenkezőleg lassan, alig észrevehető módon ered, halkkal nevelkedik és fejlődik ki. Csak igy lehetséges az, hogy a nemzetek szellemük és alaptulajdonságaik megromlása nélkül is haladhatnak, mert különben arra lennének kárhoztatva, hogy vagy állati vadságban maradjanak örökké, vagy elveszitsék azt a benső erőt, a mely szerves módon eddig a tökéletesbülés útján előre hajtotta őket. És hát, mely időpont az, midőn valamely nemzet már oly magas fejlődési fokon áll, hogy a legkisebb változás, vagy újitás is megrontaná nemzeti lelkületét és a melytől fogva zománczának kettétörése nélkül nem javulhatna. A mi multunk legszebb

[1] Kelet Népe 149.
[2] Világ 320—821. ll.

emlékei, bármily édesen melegítsék is keblünket, csak egy szebb jövő villámcsillanású előjelei, melyek állandóbb és szelidebb világosságot igérnek. Tehát haladjunk bátran![1] Ámde azért, mert honunknál van boldogabb éghajlatú vidék is, a hol úgyszólván sem nyár, sem tél nincs; azért, s mivel több nemzet a műveltségnek magasb fokán áll, mint mi, az el nem fajult magyar még sem fogja szülőföldét kevésbbé imádni, vagy azt éppen elhagyni, mert van valami ellenállhatatlan erő, a mi bennünket hozzácsatol: a legszentebb kötelesség érzete.

A nemzetek valódi ereje vagy a vad fanatismusban, vagy a tökéletes közműveltségben áll. A kettő közötti állapot veszedelmes. Pedig a fél felvilágosodás és félszeg tudomány ilyen. Ne kételkedjünk abban, hogy a teljes lelki erő és a kifejlődött ész végre minden testi erőlködés felett bizonyosan diadalmaskodik.[2] — Minden nemzetben van jó és rossz; fogadjuk el a jót mindennünen, és azt, a mi rossz, ne engedjük be sehonnan.[3] Minden előre megy s feljebb emelkedik e világon s a józan ész helybenhagyja a folytonos tökéletesedés eszméjét, melyet valamely velünk született s keblünkben mélyen gyökeredző sejtelem hirdet. A nemzeteknél az emelkedés jórészt kölcsönhatás eredménye is, mert a műveltséget egymástól vették át; de azt a saját alaptulajdonaikhoz képest dolgozták fel és a másoktól kölcsönvett anyagot sajátjukká hasonították át. Mi magyarok is sok mindenfélét utánoztunk, de mivel az élet még előttünk van és nem hátunk megett, a külföldi benyomásokat nem eredetiségünk és sajátságaink rovására kell befogadni, hanem fejtsük ki lassan saját rendszereinket s a külföldi példa csak útmutatás és tájékoztató legyen.[4] — A nemzeti érzés nem egyéb, mint a rokonok közötti szeretet, barátság s a családi becsület fenntartása felett őrködő éberség. Az az emberi lény minden ereibe és lelkének legbensőbb rejtekébe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisülése nélkül lehetetlen kiirtani,

[1] Hitel 31—32.
[2] Hitel 70.
[3] Hitel 117.
[4] Hitel 128.

a mint bizonyos, hogy a szív kiszakittatása után élni többé nem lehet. A nemzetiségben szent varázserő van, mely annak idején dicsővé tette Marathon mezőit s Thermopylae kősziirteit. Ez a varázserő gerjeszt édes érzelmet egész lényünkben, ha magyar honunk díszéről és boldogságáról van szó. Nem kell attól félni, hogy a gyávák és elfajultak az ily felfogáson kaczagnak és gúnyolódnak felette. Olyanok ők, mint a gyáva katonák, a kik a később nélkülök is megnyert csatában előbb futásnak erednek, de azután a diadalt hirdető szó leghangosabb az ő szájukban.[1] Hanem a nemzeti erő, mely a nemzeti szellem ereje, az ily hűtlenségen kívül el fogja bírni a sok gáncsot is, mely korántsem oly veszélyes, s nem okoz annyi kárt, mint az émelyitő hizelgés s a harsány, határtalan magasztalás.

Sok dolgot lehetetlen hazánkban helyeselni. Minden hazafiságunk mellett sem tapsolhatunk például a rendetlen, szennyes városoknak s az undort gerjesztő utczai koldusok rajainak. De az el nem fajult magyar minden hiányaink és hibáink daczára sem fogja szégyelni magyarságát, s jobb ízlésűnek s pallérozottabbnak nem képzeli magát, ha külföldieskedik. Azonban a nemzetiség külső jeleit korántsem tartom megvetendőknek, habár az idegen dísz szebb is. De éppen, mert idegen, ha bámulat tárgya lehet és utánozható is, azonban nem szeretni való, mert nem a mienk.

Az egyszerű és szép épitészet künn, a szép festmény, kárpit, alkalmas butorok benn, igen emelik a ház becsét. De ezen külsőségeket nem kell a főczél fölé helyezni, s a külszín mellett a dolog lényegéről se feledkezzünk meg. Hanem a főczélon kívül hány mellékes van még? Mily különböző érzéssel állja ki teszem a huszár nemzeti öltözetben a sarat, mintha plundra, hosszú kaput, vagy haczuka lógna le derekáról. Más legény a parasztgazda jó gúnyás fia, mint a rongyos városi öltözettel fedezkedő züllött egyén. A nemzeti jellegre tehát általában súlyt kell fektetni még a külsőségekben is.[2] De csak nemzetiségünk lényegének elvesztése által vesztenők el az erkölcsi súlypontot.[3]

[1] Hitel 63.
[2] Hitel 165.
[3] Hitel 263.

Az elbizakodás és felfuvalkodottság veszélyét szeretném élénken festeni s az emberi lélek legnemesebb húrjait szavaimmal megzenditeni,[1] mert a közönség érettsége legfőbb ereje a nemzetnek.[2] Ha e szerencsés századok fia minden közművelődési tényezőt felhasznál és ezt mennél több teszi, akkor vajjon mi nehéz egy nemzetnek?[3] Pedig a közértelmiség, az általános izlés s a nemesebb örömök utáni vágy még nincsenek nálunk kellőleg kifejlődve, és sok sikertelen fáradozás, hasztalan erőfecsérlés s az elhibázott kezdetek számtalan romjai alkalmasok a legerősebbet is csaknem elcsüggeszteni.[4] Nemesebb büszkeség az, ha nemzetünk haladására és annak számtalan bizonyitékaira tudunk rámutatni, mintha csak a saját vagyonunkat, kerteinket, kastélyainkat, uradalmainkat, vagy gyűjteményeinket mutathatjuk az idegennek.[5] Míg ez a büszkeség nem lesz általánossá, addig ebből a népből nem is lesz nemzet soha.[6] A nemzet lelki ruganyossága soha sem fog kifejlődni, ha mindig csak a hatalom gondoskodik róla s nem az fáradozik önönmagáért.[7]

Száz és száz árnyalatban mutatkoznak a nemzetnek hajlamai és irányzatai. Ezek rendszerint fejlődésének a multban szerzett eredményei, s azokon fog felépülni a jövő. A nemzet életszakai e hajlamának különböző stadiumait mutatják. E tulajdonságoknak ily nagy fontossága mellett azokat tehát ápolni s lehetőleg irányitani kell.[8]

A nemzeti életkorszakok egészséges egymásutánja igy fog bekövetkezni, s a nemzeti egyéniségek igy keletkeznek. Máskülönben a legkülönfélébb tulajdonságokkal teljes ivadék, egy közép izének nevezhető valami jön létre, melynek propagatiója épp úgy lehetetlen, mint a különböző fajokból keletkezett korcsoké. A kellő gondozás mellett ellenben a nemzeti individualitás kidomborodik, mely azután az ifjú népeket minden kalauz

[1] Világ 267.
[2] Világ 303.
[3] Világ 318.
[4] Világ 367.
[5] Világ 369.
[6] Világ 377.
[7] Világ 404.
[8] Kelet Népe 5.

nélkül is a férfikorba vezeti. Különben pedig a nemzeteknél is beáll az, hogy a férfikor elkerülésével ifjan megvénülnek és lehanyatlanak, vagy mint a kormány nélküli hajó hányattatnak, míg vagy elsülyednek, vagy partra vettetvén, bizonyos zsákmányaivá lesznek az idegeneknek.[1]

Ezért szükséges, hogy nemzetünk nemtőjének intelmeit követve fokozzuk értelmi súlyunkat s nemesen fejtsük ki nemzetiségünket. Az emberiségnek egy nemzetet megtartani: ez és nem kevesebb forog koczkán s rajtunk áll annak eszközlése. Az Istenért, feleljünk meg e hivatásnak! Minden kor, felekezet és osztály fogjon most kezet, s kislelkű viszályaink és hiú szenvedelmeink által ne áldozzuk fel a hazának javát, sőt talán még lételét is. Szolgáljuk a legfőbb Jót az által, hogy teremtményét, az embert, akármily helyzetben létezzék is, oly magasra emeljük, a mint azt alaptulajdonai és erényei megengedik, s vívjuk ki honfitársainknak az emberiség jogait, hogy az ember, mint ilyen érhesse el fejlődésének legmagasabb fokát, és ezentúl nem a vak véletlen, de a szép lélek, a kicsinosodott ész, az éjjeli és nappali szorgalom s férfiúi állhatatosság legyenek a biztos lépcsők, melyeken a magasba lehessen jutni. Áldozzuk fel magunkat, ha kell. A homályba burkolt, az el nem ismert, vagy félreértett ne panaszkodjék; karunkat sohase emeljük fel alacsonyabb helyen álló honfitársaink elnyomása végett. Ne tegyük ezt, egyszerűen, mert ő szintén hazánk fia. Ellenkezőleg tegyünk meg mindent, hogy ő is örömteljes szivdobbanással kiálthassa fel az egekbe: nekem is van hazám!

Kössünk mi újkoriak és műveltebbek, mint a régiek voltak, valahára egy szebb frigyet, és üljük végre az ész, igazi érdem s halhatatlan erény diadalának ünnepét, mert szakadozva felette gyengék, egy akarattal pedig óriások vagyunk.[2]

Nemzeti erő.

Tehát minden, a mi a hazafiakat összegyűjti, még a legcsekélyebb ok is erre, hasznos és jó, mivel egyesít, a miből nemzeti erő támad.[3] Ne dolgozzunk egymás ellen, hanem

[1] Kelet Népe. 44—45.
[2] Stadium előszava és 1. lapja.
[3] Hitel 176.

egymással.[1] Tartsuk szemeink előtt, hogy az ész erő, és így az ész boldogság. A tudományos és kiművelt emberi fő nagy mennyisége képezze nemzetünk igazi hatalmát. Ne feledjük soha, hogy nincs nagyobb erő az emberi agyvelőnél.[2]

Nagy szerencse, hogy a jó agyvelő hazánkban szép számmal található fel, csakhogy itt-ott fejlődésében van még hátra. Pedig nem a sok kéz, de az agytól függő ügyes kezek fejlesztik a nemzeti közművelődést. Mennél jobb és tökéletesebb mesterek vannak valamely országban, a nemzeti teremtő erő annál szebb eredményeket fog felmutatni. Minél kevésbbé szorul valamely nemzet az alkotásokban másokra, annál függetlenebb más nemzetektől.[3]

Mindenkinek tehetségében áll tehát a munkafelosztás elvén nyugvó önképzés által a nemzet függetlenségét és erejét gyarapitani.[4] Mennyi hatalom és befolyás eredhet egy főből is? Hányan éltek, a kik századoknak útját jelölték ki s nemzetük életét századokkal hosszabbitották meg? De megtörténik az ellenkező is, ha t. i. egyes hatalmas szellemi erők rossz irányba terelik a nemzet fejlődését. Az egyik orvos ugyanis gyógyít, a másik megöl.[5]

A nemzet valódi ereje ezeknél fogva a közértelmességen alapul, mely társulásra birja az embereket, a kik csak egyesülve képeznek nagy erőt.[6]

Nemzeti betegségünk főoka nemzetiségünk csekély fejlettségéből s az értelmiség csekély voltából ered. Azok kifejlesztéséhez pedig kötelességeink hű teljesitése által járulhatunk a leghathatósabban. Az így képződő erkölcsiség és józan közvélemény az erénynek ítélőszéke.[7]

A nemzetiség felemelhetése végett mindig szemeink előtt kell lebegnie a gondolatnak, hogy magyarok vagyunk. Azok emlékezetében, a kik ezt valamely irányban elfeledték, folyton meg kell újitani e gondolatot. De a fejlesztésnek a legkisebb

[1] Hitel 177.
[2] Hitel 178., 179.
[3] Hitel 181—182.
[4] Hitel 182.
[5] Hitel 184.
[6] Hitel 215.
[7] Hitel 186.

homálytól is megtisztult igazságon kell alapulni, mert azt sem szabad soha feledni, hogy nemcsak magyarok, de egyszersmind emberek is vagyunk. A közértelmiség fejlesztése elmesurlódások s azok alkalmainak szaporitása, tehát a központokban való egyesítés által eszközlendő. — Példák által kell magyarositani. Ha igy eleinte lassan haladunk is, más utat helyesen választani nem lehet.[1] Ilyen példa volt a lóverseny körüli tömörülés és a többi alkotás.[2]

Minden nemzet virágzása a lakosoknak arravalóságától függ. Derék nemzet csak derék emberekből állhat. Legfőbb eszköze ennek az elmesurlódás, az igazságnak keresése és alkalmazása, mert a való többet ér a képzeletnél; de létesitéséhez idő és hely kell.[3]

A nemzetnek nem szabad gyengének lenni, mert nagy és dicső dolog csak az erőstől származhatik, mig a gyenge eljárása csakhamar ocsmánynyá fajul és az állandóan hű nem lehet.[4] Egy erőteljes, pezsgő vérű nép, ha egyesül és állandóan akarni tud, maradandóan oly magasra emelkedhetik, hogy korábbi szerencséjének és fényes multjának egyetlen álomképe sem marad ábrándnak, mert mindaz megvalósitható.

A nemzetnek ezen nagykorúvá tételétől függ szabadsága is, a mely nem fejletlen nemzeteknek való. A mint hogy a gyermekeket sem lehet hagyni tűzbe vagy vizbe ugrani, s ha másként nem lehet, hajuknál fogva is vissza kell rántani őket a veszedelemből.[5]

Ha Magyarországnak kitünőbb tengerpartja volna is, mint a minő van; ha az nem volna is hegyek által elválasztva az országtól, mint a hogy tényleg van: sohasem lenne kereskedelme, ha alkotmányos és közgazdasági viszonyai nem örvendenének kitünő szervezetnek. Ellenben, ha ezek a természet törvényei szerint volnának fejlesztve, még mai földirati fekvése mellett is, elszakitva természetes révpartjától, a Duna keletre irányuló folyása s torkolatának idegen hatalmak területén való léte mellett is igen nevezetes kereskedelme lehetne.

[1] Világ 96.
[2] Világ 97.
[3] Világ 104.
[4] Világ 110. l.
[5] Világ 111.

Mennyi hasznos és óriási módon jutalmazó munkát fejthetnénk ki kellő értelem, egyetértés és állhatatosság mellett, mert az emberi sors arra kényszerít bennünket, hogy mindenért fáradjunk. Kevés sorskegyelten kívül ez a végzet az egész emberiséget nyomja. Nem is panaszkodhatik senki e miatt Teremtője ellen, mert ha kénytelen is az elemekkel kemény harczot folytatni, mégis tehetségében áll legsürgősebb szükségeit kielégíteni. Minden segély nélkül, egyedül magunkra maradva, magunkra és az ország lakosaira, boldogságot hozhatnánk hazánkra. Magyarország valóban egy kis paradicsom lehetne, melynek párját kereshetnék széles e világon.[1] Ha az erkölcsiséget beviszszük a nép szivébe, minden ezzel ellenkező tudományt kiforgathatunk vele.[2] Az ország szervezését azonban nem szabad fordított sorrendben eszközölni.[3] A csodákat művelő honszeretet és nemzeti sajátság olyan, hogy annak nem állhat ellen semmi. Míg a görög görög volt, a római meg római, addig minden bármily hatalmas ellenséges elem is meghódolt előttük. Így lesz az újabb nemzeteknél is. Ha az angol, franczia és német elveszti eredeti jellegét, elpusztuland. Mi is csak akkor maradunk meg, ha minél jobb, nemesebb, természetesebb és igazibb magyarok leszünk.

Nagy tanulsága a világtörténetnek, hogy a mult kor legkiválóbb nemzetei akkor állottak legsajátabb nemzetiségök alapján, s hű honszeretet akkor jellemezte őket leginkább, midőn még romlatlan nemzetiségük a legjobban volt kifejlődve. Midőn ellenben az értelmiség hanyatlásával együtt az állati élvezetek bilincsei közé verették magukat, rohamosan elvesztették nemzeti jellegüket is.[4] — Az ember közönséges örömeinek köre oly szűk, hogy az elért vágy kielégitése alig mulja felül az esengés kellemességét. Ellenben a szeretet az élvezetek és isteni örömök kiapadhatatlan forrása. Valamint folyton édes érzés valamely szeretett lényt nemcsak szolgálni, hanem érette szenvedni is, úgy felette tiszta és nagy öröm nemcsak fáradni a honért, hanem annak előmeneteleért érzé-

[1] Világ 168—169.
[2] Világ 267.
[3] Világ 364.
[4] Világ 365.

keny áldozatokat is hozni.[1] Széttagolt hazánkat tömöríteni, Budát és Pestet egyesítve az ország központjává és szivévé tenni, a nemzeti szellemet erőssé és nagygyá emelni, a magyarságot kifejleszteni s a magyart végre a nemzetek sorába iktatni: ez volt törekvéseinek főczélja.[2] Magyarország csak önereje által boldogulhat, azért belső szervezkedésére s gyarapitott erőinek összefoglalására van szükség.[3] Az legyen a czél, hogy ez országban mindenkinek keble a megelégedés kútfeje, hajléka pedig barátságos menedékhely legyen. Az erényt és igaz tulajdont mindenkiben egyaránt kell támogatni, a vétket pedig mindenkiben egyenlően sújtani s az áltulajdont senkinek birtokában megtűrni nem szabad. Csak ha ezt törvényekkel biztositani tudjuk, akkor emelhetjük e népet nemzetté.[4] Igy azután elérhetjük azt, hogy az országért polgárainak legnagyobb része, nemcsak egy kis töredék, természetes vágyból kész lesz, ha kell, vérét is ontani. A nemzet salakját azonban, a milyen minden nemzetnél van, nem szabad pártolni s a haszontalan és minden szentet sértegető belföldit fel kell áldozni az igaz és ártatlan külföldinek is.[5] A magyar nyelvnek kell lenni Magyarország nyelvének. A magyarságnak egyedüli képviselője a magyar nyelv. Ne hagyja magát ez ország többé félrevezettetni: „Ó beata Ungheria, se non si lascia piu malmenare“ (Dante). Hogy valami legyen Európában a magyar, egyedül magyarnak kell lennie. A magyar nemzet nem része, vagy ága valamely nemzetnek, hanem önálló nemzet, vagy annak kellene lennie. Midőn II. József császár ki akarta irtani, akkor egyszerre irodalma támadt és csakhamar oly irókkal dicsekedhetett, kik méltók egész Európa ismeretére.[6] Magyarország addig nem lesz boldog, míg népét nem emeljük a nemzetek sorába s míg nem lesz egységes szabad ország. A magyar nyelvnek nemcsak bágyadtan kell zengeni, hanem a törvény, tudomány, művészet és mester-

[1] Világ 366.
[2] Világ 370.
[3] Világ 424.
[4] Világ 430.
[5] Világ 431.
[6] Világ 506—507.

ségek egyedüli nyelve itt az legyen.[1] Az összetartozás érzetének oly nagynak kell lenni, hogy földink sorsának, ha még oly ügyefogyott is, sőt talán éppen ezért, közelről kell érdekelni bennünket. Mig ügyefogyott és szűkölködő van közöttünk, addig másokra pazarolni erőnket nem szabad. Saját szülöttünk, vagy honfitársunk helyett ugyanis idegent kimenteni a veszélyből, sem helyes érzésről, sem kellő itélőtehetségről nem tanuskodik.[2] — Gazdag, tudós, önfeláldozó nem lehet mindeki. De ez előnyök bizonyos elemének meg kell lenni mindenkiben. Igen sok tanult ember legyen itt, teljesen tudatlan egy sem, és megszámlálhatlan hazafi, korcs és világpolgár egy sem.[3] A fejletlen ismeret és fejletlen nemzetiség akadály volt abban, hogy a nemzet nagy czélokra válvetett közreműködéssel nagy munkát végezzen, mert azt hitte, hogy az ily eljárás szabadságával ellenkezik, s mert az ily óriási munkától visszariadt. Magában nem bizott, nem is sejtvén azt, hogy mily ellenállhatlan hatalom rejlik a kifejlett és egyesült nemzeti erőben és akaratban".[4]

Széchenyi soha sem theoretizált csupán, hanem mindig nagy történeti és lélektani igazságokat mondott és pedig oly megkapó módon, hogy azok gondolkozóba ejtenek és megszivlelésére hivnak fel bennünket. Igy például Észak-Németországban utazva felkiált:[5] „Ha német volnék, szivem vérzenék Németország eldaraboltsága fölött, mert azt tartom: egy Isten, egy szerelem, egy haza." A hátramaradás felismerése már áldás, ellenben az önmystificatióval járó felfuvalkodás átkot von maga után.[6] A nagyobb műszaki alkotások sem következnek be maguktól, ha nem segit a nemzeti közszellem. Ez pedig az értelmiség és nemzetiség nemesebb kifejlődését tételezi fel. Más, mint összpontositás és eszmesurlódás ezt nem fogja előmozditani.[7]

Azonban, az egyesitésnek és tömörülésnek is van-

[1] Világ 524.
[2] Világ 525.
[3] Stadium 69.
[4] Stadium 252.
[5] Irott naplói 1820-ból.
[6] Világ 365.
[7] Világ 368. 369.

nak természetes határai, melyeken túl lépni nem előnyös. A nagy városokban való agglomeratiók károsak lehetnek és éppen oly bajt hozhatnak a hazára, mintha a vér a test valamely részében, teszem a szívben, a tüdőben vagy a főben nagyon is összegyűl, a mi vértódulásokat és gyuladásokat idézhet elő. De az Istenért, mily messze vagyunk még ettől![1] A kik ma e bajtól félnek, hasonlók azokhoz, a kik a sötétségnek oly bajnokai, hogy a világosságot pusztitó lángnak, az életet már dühnek, a fiatalságot nyavalyának s az erőt veszedelemnek tartják. Szétszaggatott gyengeségünk mellett a városi concentrátiót nem szabad még betegségnek tekinteni.[2] Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint oly szülőktől származni, a kiket nem becsülhetni, vagy oly vidéken születni, melyen nem lakik nemzet és nincs haza, tehát már a bölcsőtől fogva számkivetésben él az ember. Ennél nagyobb kin csak az lehet, ha valakinek tiszteletre méltó szülei vannak és azokat nem tisztelte, vagy éppen életök ellen támadt; s ha van hazája, de azt nem becsülte meg eléggé, földieit megveté s így romlásukra törekedett.

A közöny is kötelességmulasztás.

Nekünk szép hazánk van, melyet lehet szeretni, azért a honnak ellenségei, sőt — nem is sejtve — annak élete ellen törnek azok, a kik kötelmeiket nem teljesitik iránta, vagy azoknak, a kik ezt teszik, útjában állanak. A ki a nélkül is eldarabolt erőink egyesitését közönynyel nehezíti, az sokszor csak annyi, vagy még több kárt okoz, mint a ki nyilt támadást intéz a közérdekek ellen, mivel ez utóbbi legalább ellenhatást idéz elő, melynek nagy ereje szokott lenni.[3]

Az együttes összhangzatos közreműködés roppant hatásának példái önbizalmat öntenek az emberekbe, mely, ha elbizakodottsággá nem fajul, a sikeres tevékenység egyik fő előfeltétele. Soha sem végeztek még be nagy dolgot ott, a hol az emberek inkább másban, mint magukban biztak, viszont az erős lelkű fáradozók szét nem húzó akarata és állhatatossága rendszerint diadalt arat.[4]

[1] Világ 474—475.
[2] Stadium 15.
[3] Világ 349—350.
[4] Világ 856—857.

Mindent a kormánytól várunk.

Hazánkban sok az erő, de mivel el van darabolva, nagy sikere nem lehet. Mindent a kormánytól és politikától várunk; ez szerencsétlen ideáink legszerencsétlenebbike.[1] Ha tehát sem az egyesek, sem az állam mindent nem tehetnek, hogyan jutunk ki ebből a dilemmából másképp, minthogy az embereket a társulási szellem által kell a lehető legnagyobb erővé tömöriteni, a mely egyszersmind a legszelidebb erő és a legenyhébb hatalom. Az ember úgy fejlődik legbiztosabban, ha működési köre nem szoríttatik nagyon össze, de felette nagy ápoló gond sincs reája. Az a szolga, a ki bilincsek közt zsibbad, vagy az a kedvencz, a kiről mindig mások gondoskodnak, szellemileg nem lesznek valami nagyon ruganyosak. Ellenben az a független, szabad ember, a ki a saját fáradozása és munkálkodása által emelkedik s a kinek nem segit más, mint a saját esze és tenyere, a lelki ruganyosság irigylésre méltó példányképe lehet, s az ember legszebb díszével és a magánerények kútfejével fog ékeskedni: a férfiúi öntudattal és az önbecsüléssel.

Nemzeti ruganyosság.

A nemzetekkel szintigy áll a dolog. Sem azoknál, melyeken vad önkény uralkodik és a hol szabadon gondolkozni nem tanácsos, sem azoknál, a hol csak a kormány gondolkozik és tesz, nem fejlődhetik ki a nemzetek legjótékonyabb életelve, a nemzeti ruganyosság. Csak tőlünk függ, hogy azt megszerezzük, ha egyetértés és társulás útján a közértelmiséget fejlesztjük, melylyel azután a szabadelvű alkotmány kölcsönhatásban fog jelentkezni.[2]

Korunkban a véletlenül nyert szerencse és az ajándék becse napról-napra alábbszáll, a valódi érdemmé pedig emelkedik. Nagy és számos alkotásokra van szükségünk, de az lehetséges is a mi korunkban. S ez alkotásoknak valóban méltóknak kell lenni az olyan fiatal fejlődő néphez, mint a minő a magyar. — A csodákat mivelni képes erő csak magunkban van, melyet sokan csupán azért nem látnak és csak azért tartanak csekélynek, mivel számtalan részecskére van eldarabolva és hatása szinte észrevehetetlen. Ezt a sok szerteszét fekvő és törekvő erőt sem a kormány, sem a törvény parancsa nem

[1] Világ 324.
[2] Világ 325—330.

egyesítheti, mert a kényszernek még lehellete is elfujja a társulási szellemet, mely csak a legnagyobb szabadság és az önkéntes hozzájárulás mellett fejlődhetik ki. Az egyesítést sem a túlságosan nagy tekintély és hatalom, sem a minden tekintély és befolyás nélküli egyének nem vihetik keresztül. Ide a társadalomban élő oly egyének kellenek, a kik iránt sem a kormány, sem a közönség ellenállhatlan bizalmatlansággal nem viseltetik, s a kiknek független állása és tehetsége törekvéseik tisztasága iránt kezességet nyujt. Mindezekből az következik, hogy ma még a független magyar birtokosokat illeti meg az ország eldarabolt erőinek egyesítése.

A társadalmi vezetés és munkarend.

De ehhez kettő kell: salaktalan honszeretet s az ország állapotainak és körülményeinek lehetőleg tökéletes ismerete. Arról, hogy mindenki vezessen és mint az épitőmester úgy működjék, le kell mondani. Számtalan feladatot egyszerre kell az ország egész erejével megoldani. Azért szükséges, hogy az egész társadalom működjék, a mit csak akkor várhatunk, ha a társadalom szerves életműködése beáll. Ez okból fontos, hogy józan közvélemény keletkezzék és tartassék fenn.[1]

Önsegély.

Ne keressétek határaitokon kívül Magyarország javát és fényét. Magatokban hevernek a valódi ezüst- és aranybányák, melyek ismeretlenek még a legjobb magyarok előtt is.[2] A tudomány erő és gazdagság. Anglia gazdagsága sem főleg telkekben áll, hanem leginkább népének gyakorlati értelmiségében.[3] Nem kell felette sokat kezdeni, hanem inkább többet végezni.[4] Magyarországot államkórságából saját honi nyelvének zengésével kell felébreszteni. Egyetértés és együttmunkálás, ez a haladás titkának nyitja.[5]

Magyarország tunya test, meg kell azt mozditani s egy kis élesztő az egészet forrásba indithatja. Munkálkodjatok rokonszeretettel és egyetértéssel honotok felemelése végett. Ha nem is vagytok eleinte számosan, csak inditsátok meg a dolgot s minden nehézség elszéled. Ha a kormány nem segit, vagy nem segithet, magatoknak kell kezdenetek és végezne-

[1] Világ 151., 152.
[2] Világ 504.
[3] Világ 511.
[4] Világ 512.
[5] Világ 514.

tek, mint Angliában, a hol a kormány nem avatkozik az egyesek fáradozásaiba, hanem a legszámosabb közhasznú és a belső virágzást előmozditó intézményeket az egyesületekre bízza.[1]

Az egyesülés a leggyengébbek és legszegényebbek között is hasznos, sőt az elsősorban ezeknek ad erőt. Az ily erő emeli az önbizalmat, a mely később önérzetté válik. A magyar bizzék önmagában, segitséget senkitől se várjon, sem ne kivánjon, hanem egyesülve merjen segiteni önmagán.[2]

Európa közművelődési egysége.

Mi a keresztény vallás és a józanabb philosophia által Európában, melynek széle-hossza oly csekély, voltaképp egy családbeliek vagyunk. De minden népnek azért mégis magáért kell elsősorban dolgozni. A vak utánzó bármi kisded tárgynak soha sem fogja fel szellemét. Csak az a valódi művész, a ki saját tárgyát akármiben, akármily ismeretes dolog körül is, úgy szólván a mesterség s művészet ezerszinűsége közt is, újra találja fel. Csak az ilyen áll mindig a saját talpán; a hol az empiria határt lel s megakad, ott ő csak nagyobb erőre fejlik, mert a hol nincs, ott teremt.[3]

Idegenek.

Nem hihető, hogy a külföldi magyar intézetek czéljaira tetemes áldozatokat hozzon a nélkül, hogy valamely rejtett és mellékes czélja ne legyen. Azért csak honbeliektől várhatni hű hozzájárulást oly tárgyhoz, melynek minden haszna erkölcsi előny és nem pénz.[4] Csak honáért munkálkodhatik valaki tiszta szándékkal és magasabb czélból. Az idegennél a fityogtatott szép és közhaszon csak czégér s a velünk kötött szövetség alapja egyedül önhaszna.[5] — Az eredetiség azonban nem követeli azt, hogy az idegen ismereteket mellőzzük. Nálunk a tárgyismeret sokszor még olyan, hogy valamit természetes módon eredetileg vélünk intézni, holott csak tudatlanul jártunk el.[6] Más nemzetek tökéletes megismeréséhez csupán könyv és szobai műveltség nem elég, hanem ehhez

[1] Egy angol leveléből. Világ 515.
[2] Világ 357.
[3] Pesti Por és Sár 60. l.
[4] Hitel 175.
[5] Hitel 176.
[6] Hitel 180.

hosszabb szemlélet és közvetlen érintkezés is szükséges.[1] Az itt megforduló idegenek lehető szaporitása is szükséges.[2]

Nemzeti öndicséret.

Ezek előtt azonban ne dicsekedjünk. Az öndicséret mindig rossz illatú. Dicsérjenek bennünket a külföldiek; nekünk aggodalmas gondoskodással csak oda kell törekedni, hogy ezt ők tényleg alaposan tehessék. Nincs nevetségesebb, mint bizonyos alkalmakkor számos hazafit egybegyűlve látni, a kik egymást oly kicsapongó dicséretekkel és hizelgő tömjénezéssel kölcsönösen az égbe emelik, hogy a józan gondolkozó önkéntelenül is ezen kiáltásban tör ki: „Hazám így elaljasodtál immár?“ És méltán, mert „a lelkileg rab szól úgy, a mint azt neki haszna, vagy félelme sugallja!“ [3]

Magyar jellem.

Az összetartozás érzetének ily nagyrabecsülése azonban nem tartja őt vissza attól, hogy a nemzetnek meg ne mondja az igazat, melyet minél jobban megismerni mindig teljes erejéből törekedett. Azt hiszem nem is volt soha, a ki a magyarságot oly jól ismerte volna, mint ő. A következő lapok meggyőzhetnek erről mindenkit. Messze keressük, a mit tudnunk kellene. Minél egyszerűbb és természetesebb valami s különösen viselkedésünk, annál közelebb van hozzánk, mert a magyart az egyenesség s természetes és férfias egyszerűség jellemzi.[4] De nagy hibánk az, hogy mindenhez érteni akarunk és mindent tudni vélünk. Midőn teljeséggel lehetetlen valamit tudni valakinek s megmondják neki, hogy „te ehhez nem értesz“, azt rendszerint rossz néven veszik. Hány van, a ki önálló véleményt arrogál magának olyanban, a mivel alaposan soha sem foglalkozott? [5] A magyar egyenes, bátor, komoly, szabadságszerető, honát is szereti s életét kész feláldozni érte és törvényes királyáért. Ez volt a régi nemzeti szellem. Azt fejtsük ki mindjobban. Nem a külsőségekre, például pengő sarkantyúra, panyókás mentére, zsinórra, borításra, paszományra, attilára, kalpagra, zrinyire, dolmányra fektessük a fősúlyt, mert nem ezek fognak hóditani. Mindenki bizalmát kell megnyernünk, a külföldet arra kell kényszeriteni, hogy egy töké-

[1] Világ. 486.
[2] Világ 487.
[3] Hitel 223., 224.
[4] Világ 56.
[5] Hitel 126., 127.

letes férfiú emlitésénél önkénytelenül is mindig a magyar jusson eszébe. Azonban régi szellemünk magasra fokozása csak akkor lesz lehetségessé, ha nem a mellékes, hanem a fődolgokra fektetjük a fősúlyt.[1] Akárki mit mond, néha van a természetben is ugrás. A gyermekekből is lesznek csakhamar vének, mielőtt a férfikort elérték volna. A nemzetek is, ha rossz és felszines alapjuk van, keletkeznek, de csakhamar a vénségig jutnak s a halál karolja őket át, mielőtt meglett korban erősekké lettek volna.[2] — Valódi alapja a nemzetiségnek a tiszta erkölcs. Ez az a talpkő, a melynek nem szabad alólunk és közülünk kiveszni. A keresztény vallás zavartalan forrásaiban megtisztult erkölcsi jó igér legegészségesebb fejlődést és hosszú életet a mi nemzetünknek is.[3] Sőt nekünk az erkölcs magasabb fokán kell állanunk, mint másoknak, mert nálunk sok nehezebb dolog van, mint másutt.[4] Nagy szerencse, — ismétli — hogy a jó agyvelő hazánkban szép számmal van, csak kifejlődése van sok helyen hátra.[5] Nebenius munkájának megértéséhez például figyelmesebb és olvasáshoz szokottabb közönség kell, mint a magyar. A mi közönségünknek könnyebb és megkapóbb olvasmányra van szüksége. Mig bennem az olvasás mélyebb gyökeret nem vert, száraz és komoly tartalmú könyveket nem olvashattam. Ugyan többször hozzáláttam olvasásukhoz, de be nem fejezhetvén, az ily müveket elhajitottam. Mig végre egy pár év mulva legnagyobb bámulatomra azokat nagy élvezettel tudtam forgatni, a csupán képzeletre ható könyveket pedig, melyek fiatalságunk ideje alatt egy-egy pillanatra a mennyekbe ragadnak, felületeseknek és üreseknek találtam.

A nemzeteknek épp úgy vannak életkorai, mint az embereknek. Magyar hazámat én igen fiatalnak tartom és szemeimben ifjúságának egyik bizonyitéka az, hogy tehetségei inkább a képzelet, mint az itélet forrásaiból táplálkoznak. Az itélet komolyabb munkája főleg a régibb nemzeteknél fejlődik ki. Költői remekeink meglehetős sikernek örvendhetnek, ámbár azok is jobb sorsra volnának érdemesek. Tudományos tárgyú

[1] Hitel 166.
[2] Hitel 168.
[3] Hitel 166.
[4] Hitel 169.
[5] Hitel 181.

könyveink ellenben bármily jók és hasznosak legyenek is, szégyenünkre érdemes szerzőik nyakán maradnak. Új módszert kerestem tehát, mert versekbe munkáimat csak nem fűzhettem, erre azok tárgyai rendszerint nagyon komolyak voltak. Azt sem tartottam tanácsosnak, hogy rendszeres munkát írjak, habár én is tudtam volna sok más szerző példája szerint, a nélkül, hogy ezt észrevették volna, egy ilyen munkát az általam ismert angol, német és más tudományos könyvekből összeenyvezni. De azt tapasztaltam, hogy az ilyen műveket többen dicsérik, mint olvassák. A szorosan vett tudományt tehát adagokra osztván fel, lehetőleg víg, tarka és változatos köntösbe igyekeztem burkolni, s azt ez által kellemesebbé tenni. Így szándékoztam olvasóimat évenkint mind közelebb vezetni az előttem fekvő és talán erőmet is felülmuló óriási munka végső határáig. Legfőbb igyekvésem oda irányult, hogy az Istenért csak unalmas könyvet ne írjak, habár Európa minden tudós társasága a classicitás bélyegét nyomná is reá, mert az olyanokon nehéz, feloldhatatlan anathema fekszik, s hasznuk nem nagyobb, mint azon aranyé, mely esetleg Mátránk alatt van mélyen elrejtve.[1] A honfeledt szülők vétkeiben ártatlan magyar ivadékok és sokszor olyan magyar eredetű, de német honfitársaink, a kiknek a nevét az idegen ki sem tudja mondani, visszamagyarosítandók. Tükröt kivántam elébök tartani, melyben nyomorult személyeiket tisztán láthaták. El vagyok határozva gyűlöltetve és félreértetve is szakadatlanul fáradni a közjóért. Hitel czimű munkámat sokan szerzék meg, számosan olvasták is, a minek magamban nagyon örültem, de csak kevesen értették. Sokan gyűlölettel fordultak ellenem, mert a régi példabeszéd szerint „veritas odium parit“ s e hazát szegényebbnek találtam, mint a minőnek hittem eleinte.[2]

A magyar csak gyermeknép most, oly semmi, melyből minden lehet, mert testi és lelki erő rejlik fiatal testében. Minden lehet; szép jövendő várja, ha idejében átlátja, hogy most még semmi. Cak két ellensége van: az előítélet és elbizakodás.[3] A haza olyan, mint a sziv, melyből a vér eredetét

[1] Világ VII—IX.
[2] Világ X—XII.
[3] Világ 103.

veszi, de, ha az nem tér hozzá megint vissza, akkor megáll. Az ország sem haladhat, ha a belőle származottak mind csak benne maradnak, vagy abból egyszer kikelvén, beléje soha többé vissza nem térnek. Összehasonlításra van szükségünk. Ez utazás, a bel- és külföldi tapasztalatok összemérése nélkül lehetetlen. Annak a törzsökös népnek, mely annyi század viharain keresztül csaknem kizárólag saját belső életereje által tartotta fenn magát, mely napfény és reménysugár nélkül örökké árnyékban állott s csupán önmelegétől tápláltatva nőtt és erősbödött, nem szabad hátrálni. De kilátása csak egy lehet: a magasba való törekvés. — Tetemes, számos nagy hibánk van; más nemzetek sokban megelőznek bennünket, mert szerencsésebb helyzetök van és kedvezőbb fejlődésük volt. De egyben talán mégis mögöttünk állanak: a tisztalelkű honszeretetben. Ez az érzés pedig, melyet az állat nem ismer s az fokozatosan csak a lelkesekben fejlődhetik ki, oly mágusi erő, mely az utolsókat is elsőkké teheti. De csak teheti és nem bizonynyal teszi is. Az egyén honszeretete, bármily tiszta és erős legyen, s külön-külön akárhány rokonkebelben lángoljon is, nem nagy hatalom, s ezzé csak akkor válik, ha egyesitve, józanul kifejlesztve s észszerű czélokra van irányozva.[1] — A magyar általában véve nem szűkkeblű, nem is fösvény, hanem annál könnyebben esik az ellenkező hibába és tékozlóvá lesz. Szavamat adhatom, hogy csak ennek megfigyelése birt arra engem, hogy pénz, vagyon, nyereség, haszon s több ilyesek körül annyit fáradjam s nézeteimet férfias egyenességgel közöljem hazámfiaival. A gazdasági számitgatás mindig izetlen foglalkozás volt előttem, és sokszor kellett magamon nevetni, hogy eleinte jó szándékom, később pedig a kénytelenség mennyire fejlesztette az erre vonatkozó ismereteket bennem, mert az ellenvetésekre és kifogásokra adandó felelethez előkészület volt szükséges.[2] — Jelen viszonyaink között semmire sincs oly nagy szükségünk, mint a nemes vetélkedésre minden téren.[3] Nagy feladatainkat azonban soha sem fogjuk megoldani, ha mindig másban s nem

[1] Világ 196.
[2] Világ 210.
[3] Világ 343.

inkább magunkban keressük hátramaradásunk okát. Nem vagyunk elég érettek: értelmiségünk fejlődése még hiányos. Csak magunkban van tehát a hiba, de egyúttal csak magunkban van a feltámadási erő is. Ezt mondom szüntelen, habár ütnek, nagyon ütnek, sőt agyonütnek is honosim. A nemzet nagysága és boldogsága mindig csak a nemzetben rejlő okoknak okozata. A hol már nemzet van, ott az, a mi nagyságra vezet, fejlesztendő benne; a hol pedig még nemzet nincs, mert csak egy kis része élvezi a polgári jogokat, a legnagyobb rész pedig ki van azokból zárva, ott a legelső feladatot a nemzetesités, a nemzetalkotás képezi. Ennek útja pedig minden lakosnak az emberiség közös jogaiba való juttatása, azaz mindenkinek politikai léte.

De hogy a király és nemzet ereje öregbedjék, hogy azok, a kik valamivel birnak s a semmit sem birók egyaránt nyerjenek: józan, csendes reform, hazai béke kell nekünk, s nem véres belháború. Ezt azonban hasztalan lamentatiókkal, hogy nincs tengerünk, nincs elég nagy népességünk, nincsenek Indiáink és gyarmataink s nincs pénzünk és sok minden másunk, nem fogjuk elérni, hanem csak akkor, ha férfias elszántsággal megesküszünk magunkban, hogy Magyarországnak minden mesterséges akadályai, viszontagságai és természetes mostohaságai daczára is nagynak kell lenni! Ehhez azonban leginkább a nagy tökélyre fejlett nemzeti erkölcsiség szükséges, ennek pedig föltétele a vagyonosság. Legyünk tehát mindnyájan gazdagok, ha nem magunkért, hát szülőföldünk majdani nagysága és fénye kedvéért. A gazdagodás föltételei ezért fontosak, s a vagyon nem önmagában, hanem azon czél folytán, melyet szolgálnia kell, bir óriási horderővel. Egy ily föltétele a hitel is, mely alatt nemcsak annak mechanikai részét, hanem a vele szoros összefüggésben levő erkölcsit is értem.[1] A tulajdonnak igen nagy befolyása van az emberre, annak erkölcsi hatása tehát nem mellékes. Nem lehet jó ember az, a ki nem akarja a házi boldogságot terjeszteni, annak legszebb örömeiben minél többeket részesiteni, a ki érzéketlen az anyai gond, az atyai szorgalom s a kisded ártatlan vágyai iránt s nem akarja azt, a mi az emberek között a legszentebb

[1] Stadium 67—70.

és a polgári erények legerősebb köteléke, a rokonszenvet, a szeretetet s a hála érzetét erősbiteni.

Sok fejletlen érzés lakozik e nemzetben. Van benne nagylelkűség; ez meg tud bocsátani, a meg nem érdemlett sérelmet elfelejteni, ha átlátja a szándék tisztaságát. Ezen faj azonban sok tekintetben még éretlen. Az igazságnak nagy hatalma van felette, értelmi ereje az előítéletektől és gondolkozásbeli lustaságtól megtisztítva, szóval józan esze higgadt állapotában bámulatos. Igen nagy jóltevője lesz mindenki, a ki e népnek jó nevelést, erényeinek kifejlődését, nemesbülését és lelkének tágulását fogja nyujtani. Jutalma az az édes tudat lesz, hogy milliók boldogságát mozditotta elő.

De elsősorban hibáival kell tisztában lennie, hogy azokat megjavithassa. A magyar komolysága mellett kissé rest; de ezt a restséget nem kell az apathiával összekeverni. A nagy jutalomért nagy erőfeszitésre képes, de kis jutalmakért állandóan küzdeni kevésbbé hajlandó. Csodálkozni lehet gyakran, mily felette nagy energia és elevenség van lassú testében. A nagy feladatok és nagy czélokért való küzdelemben ez a nemzet csodákat fog művelni. A német és a tót munkásabb, mint ő; de adjatok a magyarnak elég ingert, és valamint a mezei munkában, úgy sok más dologban is a legnagyobb sikert fogja felmutatni. — Restsége mellett a magyar házsártos. Ott, a hol szolgálatkészség szükséges, kevésbbé szófogadó és előzékeny. Általában véve felette rossz szolga. Alárendelt helyzetben kevesebb sikert tud felmutatni másoknál. Szégyen és szegénységben bátortalanul hervad el. Ellenben igazi dicsőségtől és gazdagságtól körülragyogva a legnagyobb bátorság mellett virágzani fog. Reá nézve nincs középút, azért kell számára a legnagyobb czélokat kitűzni. S a dicsőség és szégyen között választani nem nehéz dolog. Hazámfiairól általában véve a legjobb véleményem van, úgyannyira, hogy értük még azt is elviselem, hogy egy darabig fukar pénzbálványozónak tartsanak, mert később be fogják látni s akkor ki fognak velem békülni, hogy a gazdasági érzék fejlesztéséből okvetetlen általános iparkodás és sikeres munkásság támad. Ezek pedig épp úgy kútfejei a házi erényeknek, mint forrása minden bűnnek a henyeség. Minél több erény van valamely nemzetben, az annál nagyobb súlylyal fog birni a többi nemzetek

felett. A sikeres munkásság tehát a nemzetek erejének, békéjének és boldogságának hőmérője. De az adott viszonyok közt fogásokkal vagyok kénytelen becsepegtetni a nemzet lelkébe a hasznos, üdvös és czélszerű felfogást.[1] — Van azonban nálunk sok kifogásolni való is, mert a szeszélyes igazságtalanság talaja nálunk nem rossz. Hány akarna nálunk parancsolni, de szót fogadni nem, törvényeket alkotni, de azokat meg nem tartani, másnak kegyelmét megvetni, de kegyeket osztogatni s másokat maga alá vetni; az önkényt halálos bűnnek kiáltani ki, de lehetőleg önkénykedni, és csak a mai nap hasznát tekinteni, a jövőről pedig nem gondoskodni.[2] — Azt mondták nekem, miért vagyok oly keserű, miért nem szólok barátságosabb hangon a nemzethez. Hiszen ezzel mindent kivihetnék a magyarnál, holott ily modor által még csak makacsabbá teszem. A valóban nemes magyar, a kit nem akarok a magyar nemes emberrel összekeverni, csakugyan minden nagyra, szépre könnyen vezethető, de főleg a becsület és honszeretet által. Azonban számos jó lelkű nemes magyar ítélő tehetsége felett egyes nemtelen lelkű magyar korcsok uralkodtak s uralkodnak.[3] — A magyar könnyen felpezsdül és ha gerjedelme elfajul, kisded tárgyak körül bibelődik s dísztelen harczok és betyárkodások között enyészik el. Mily szerencse volna, ha földbuzdulása főleg jó mederben mozogna, a hol e szent tűz minden téren diadalmas csatákat nyerhetne, ha nemes elszántságot vinne a tanácsba és férfias állhatatosságot a polgári életbe. És az igazi műveltség ezt a változást előidézheti nála.[4] — A magyar hajlandóbb országos szolgálat által szolgálni a kormányt, mint kormányi szolgálat útján szolgálni a hazát. Ez alapjában véve ugyan egyre megy; de a jelzett válogatós izlés mégis jellemző. A magyar katona nem szereti a szoros rendet és fegyelmet; inkább önerejében bizik s függetlenségének fenntartása mellett kivánja szolgálni a hont és a királyt, a mit ha megtesz, viselkedése valóban a legnagyobb erény.[5] — Az anyagi fejlődésnek nagy befolyása van a szellemi

[1] Stadium 115—122.
[2] Stadium 156.
[3] Stadium 160.
[4] Stadium 185.
[5] Stadium 186.

kifejlődés előmozditására, de körülményeinkhez és nemzeti jellemünkhöz képest belőle csak úgy remélhetünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövőnk, s ha ebben gyökeredzik anyagi kifejlődésünk és nem viszont.“[1]

Polgári erényekkel fénylett atyja mint magyar reménytelenül szállt sirjába; azóta töprenkedett Széchenyi a nemzet életképessége felett.[2] „Bús kebellel tapasztaltam, hogy mily óriási hatása van egy kis fénynek a Magyarra, mily könnyen szédül soknak veleje egy kis dicsőitéstől.[3] A népszójárásoknak olykor igen mély értelme van. A Magyarok Istenére hivatkozunk minden bajainkban, mert ő fogja mindenben elrendezni dolgainkat, ha mi azokkal nem birunk többé. Van benne sok igaz, mert nemzetiségünket, szabadságunkat és alkotmányunkat ezer éven át annyira, a mennyire fenntarthattuk volna-e mi, egy maroknyi nép, kik nem magas hegyek között elszigetelve lakunk, hanem ki vagyunk állitva a sikra, egészen más fajú nagy nemzetek közé, ha annyiszor nem könyörül meg szegény fejünknek nemzeti nemtőnk, a Magyarok Istene? Nem sülyedt volna-e már el gyenge bárkánk, melyet mi, ügyetlen hajósok, vezetünk, ha a földinél erősebb kéz nem ragadja meg néha annak kormányrúdját? Örökké meghasonlásban élve, ha számos viharaink s annyi szirt és szikla között egy láthatatlan magasabb hatalom nem mentett volna meg bennünket a hajótöréstől minduntalan, régen el volna temetve a legutolsó magyar, sőt talán létünk emlékezete is eltünt volna már a föld szinéről.

Azonban embernek és nemzetnek a végzet csak gyermekségében védő őrangyala. Ha már férfikorát elérte, akkor az értelemre kell támaszkodnia. Eddig nemtőnknek sokat köszönünk, de ezentúl már a higgadt, szenvedély nélküli értelmet kell vezérül elfogadnunk.[4] Az agitatiónak is s a hevülésnek és lelkesedésnek szintúgy megvan a maga kora. De midőn ezek megtették kötelességüket, akkor nem szónoklati babéro-

[1] Kelet Népe 4.
[2] Kelet Népe 10—11.
[3] Kelet Népe 39.
[4] Kelet Népe 43—45.

kat szomjúhozó hév, sem az éljen hajhászata, hanem a mindennapi rendes hangyamunka van a teendők során.[1]

A heveskedés, tüzeskedés, rossz számolás veszedelmes tulajdonságok. A végletekre való hajlandóság, továbbá az a gyengeség és az a gyermekes hiúság, hogy a legkisebb is elüljáró kolompos, vezér akar lenni, magából gyúpontot képezni s egy kis nimbus által kivánja magát körülvétetni: nagy hibánk.[2] A legtöbb emberben lappang, de igen sok magyarban ocsmányul kiri az irigység, a sült galambra vágyó különös étvágy. Pedig szebb a franczia közmondás szerinti élet: segits magadon s az isten is megsegit; használd istentől nyert kezedet és tenyeredet, hogy hasznos munka után neked is legyen. A hasznos ismeretek terjesztése a nép körében valóban a leghasznosabb dolog.[3]

Nagyon sokbeszédű a magyar, a mivel kimeriti idejét és erejét.[4]

Sok szó — kevés tett; sok tanácsadó — egy tanács sem; hosszú gyűlés — kurta eredmény; számos vadász — ritka pecsenye; elég eszme — elégtelen itélet; kelleténél több javasló — de kevesebb végrehajtó; több parancsoló, mint szófogadó; több oktató, mint tanuló; tágabb önszeretet, mint hazafiság; napirenden való rögtönzés — kivételt képező következetesség; kevés ön- és körülményismeret; más szemében mindig gerenda, a magunkéban pedig szálka soha sem: ezek magyar jellemvonások, melyeket a nemesbülésnek kell eltüntetni. Akkor a távolabb jövőben Magyarországnak magas állása lehet, de a legvérmesebb képzelgő sem várhatja, hogy ez rövid idő alatt következzék be. — Hátra vagyunk, mert annyi tenni valónk közt nem tudjuk, hogy mihez fogjunk előbb. Az egymásután és a jól átgondolt terv iránt kevés az érzék. Pezsgő vérünk sokszor uralkodik felettünk. Hányszor teszünk olyat, a mit jó előre meg nem gondoltunk, hanem mert felhevültünk s kedvünk szottyant valamit cselekedni a közjóért s egyúttal egy kis repkényt fűzni halántékaink köré. Száll-

[1] K. N. 47.
[2] K. N. 56.
[3] K. N. 105. 106.
[4] Kelet Népe 182.

janak magukba, a kiket illet, és tagadják mindezt, ha merik.[1]

Nemes érzelemben soha sem maradt el a magyar, de vajmi sokszor hagyta magát érzelmei által elragadtatni; a legtöbb hibás lépése innen származott.[2]

Higgadtság, előrelátás, mérséklet, kitartás mellett főleg az szükséges, hogy kötelességeinket ezentúl jobban teljesitsük. Éppen azért mivel kevesen vagyunk, kettőztetett erővel s állhatatossággal kell dolgoznunk.

Hazafiság és honszeretet.

Hány alakos hazafi van hazánkban, a ki mindig fogásokkal él, mindig jobbat, szebbet, nagyobbat és többet akarna, mint mások, s mást, mint azt, a mi lehetséges és kivihető.[3] Mint Bosco, ők is szemfényvesztésökkel hangolják bámulatra a sokaságot, s meglepve mulattatják nyomorult fogásaikkal; a nemesbre született is.[4] Az ilyenekkel kár az időt és erőt vesztegetni, mert velök az egész nemzetre vajmi kevés haszon háramlik. Pedig lehetetlen, hogy az ép érzésű ember szülőföldje és földiei előmenetelén ne örüljön. Ha valaki unatkozik, bizonyára elfeledte, hogy ő miért él s neki is van hazája. Ellenben a jó hazafit nem öli az unalom, és kevés lesz annak a huszonnégy óra, a ki hona ügyében fáradozik. A kötelesség teljesitésének legmagasztosb érzése tölti be szivét, és a valóban hű hazafi, legyen az herczeg, vagy legyen csupán zsellér, megelégedett. Ha honosai közt magával békében élhet az ember, akkor, ha körülnézte már magát a világban és életének dele elérkezett, mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak előmenetelén fáradozni, miként a jó rokon akkor marad oda haza, midőn otthon a legszükségesebb, s közel a veszedelem. Szülőföldünket elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni. Hazafiúi kötelességünk teljesitésének jutalma a nyugodt öntudat és az a megelégedés, melyet érzünk akkor, ha honosaink néhányának becsülését megszerezhettük s utódaink áldását méltán várhatjuk.[5] A cosmopolitismus nem nemes dolog, mert a ki úgy gondolkozik, hogy „a tökéletest felsze-

[1] Kelet Népe 188—191.
[2] Kelet Népe 280.
[3] Hitel 20.
[4] Hitel 120.
[5] Hitel 165.

dem, a hiányost ott hagyom, s az egész föld kereksége enyém és hazám" megbizhatatlan. Más szavakkal az ilyen azt mondja, hogy „én a feleségemet híven szeretem, de a másét is; hazám drága, de a más honja is az; ha feleségemet meguntam, elhagyom, kivált ha szebbet találok; a háborúban pedig az erősebbel tartok. Ha győz hazám, heves hazafi vagyok; ha legyőzetik, minden aprólékos előitéleten túltevén magamat, világpolgár leszek".[1] Valamint Dárius perzsa király pohárnokának mindennap így kellett őt figyelmeztetni: „király emlékezzél a görögökre", azonképpen jusson nekünk is eszünkbe mindig nemzetiségünk! A külső körülmények kedvezőtlensége daczára sem szabad a lehető legtökéletesbre való törekvésről letenni. Azt a várat, mely utoljára kénytelen magát feladni, az őrségnek akkor is kötelessége védelmezni, ha biztos, hogy annak romjai alá fog temetkezni.

Könnyű ott szépet alkotni és derekasat írni, a hol nagy közönség jelentékeny elismerésben részesíthet. Ellenben, a hol ez nincs meg s nem is remélhető, ott a dolog nehezebb. De éppen azért, ha használni akarunk, minekünk az erény sokkal magasb lépcsőjén kell állani. Vannak nagy hőseink, de azok dicsősége is szűk körű. Hányan magasztalják a külföldön Zrinyi dicsőségét? Még ezt némileg ismertté tette Körner, jobban, mint a hogy mi tehettük volna. De míg a görög és római hősöket az egész világ bámulja, addig a mi egykorú és korábbi jeleseink dicsőségét hányan ismerik az országon kívül? És épp azért érdemöket hányan helyezik elég magasra azon belől is? Azért igyekezzünk napjainkban megbecsülni magunkat. Ne tiporjuk mi magunk az igazi érdemet, hanem siessünk felemelni, a mi derék, szép, nagy és dicső volt és van hazánkban, nehogy megint a külföld előzzön meg s megtapsolja és feldicsérje azt, a mi a mienk, de a minek mi hátat fordítottunk.

Mily kevés itt az igazi jóakarat és a becsületes támogatás? Mennyi a factio és hány a haladás útonállója? Valóban, a ki nálunk igazán használni kíván, annak élete szünet nélküli önmegtagadás és önfeláldozás, a várható elismerés pedig mindössze az önbecsérzet és az öntudat. Mindez azt

[1] Hitel 164., 165.

bizonyitja, hogy nálunk szükségesebb az erény, mint másutt.[1] Hazámnak azonban, melylyel azonositom magamat, dicsérője és egyoldalú magasztalója épp oly kevéssé tudok lenni, s e miatt épp úgy szégyenkezném, mintha valamelyik rokonomat, vagy önszemélyemet magasztalnám. Jól tudom azonban, hogy alig van ország, melyben a mesterkéletlen igazi hazaszeretet, ha titkon is, aránylag több kebelben lángolna, mint hazánkban.

Mennyi sikertelen közvállalat bukott már el, de azért a szép remények fejében minden haszontalan törekvést és fáradozást el tudunk feledni, s új erővel mindig kiállunk a sikra Íme itt van az igazi hazafiság csalhatatlan jele; ez képezi azt az igazi magyar nemzeti jellemet, melyet kiki érez, s a mely valaha országunk igazi emelkedését biztositandja, ha ebben kitartók maradunk. — De hiányzik bennünk az együttérzés, az együttmunkálás és az egyetértés hatalmas alkotó erénye. Kiváló jellemvonásunk a nagynak bámulata. Lenne csak egyetlen egy classicus emlékünk, s mutathatnók a külföldinek büszkén: „ezt őseink nagy áldozatokkal állitották s számos év lefolyta után mi fogjuk azt hazánk dicsőségére befejezni". Lenne csak egy oly alkotásunk, melyhez érzékeny, szinte fájdalmas áldozatokkal járultunk: az lelkünket annak a nálunk oly szükséges fokozott erénynek magaslatára volna képes felemelni. Ismerem én a magyart, az egyesülésnek egy ily jeladása, a nemzeti nagyságnak egy ily jogczime, melynek eddig hijával voltunk, összeolvasztana bennünket, s a sok felekezet és osztály, minden gőg, érdek, egyéni haszon és mánia daczára, egy testté válnék, s a mi széthullott, mint a sivó homok, erősen egymáshoz tapadva, könnyen gránittá válnék. És gránittá válnunk nem is oly nehéz, mint gondoljuk, csak igen messze és másutt, mint magunkban, ne keressük a ragaszt. Kiki szeresse felebarátjában a hazafit és embert; ne nézze, mi módon vet számot Istenével, s mely úton igyekszik a mennyek országát elérni; ne üldözzük, ne kicsinyeljük honfitársunkat, mert ő mágnás, és ez viszont ne tartsa csekélynek a másikat, mert nem az, hanem „csupán" kereskedő, polgár, vagy paraszt. Ne a vágy

[1] Hitel 169—171.

fényleni, hanem az a lelkes eltökéllés, hogy használjunk, dagaszsza keblünket, és ez legyen tiszta minden irigységtől. Ebből áll az egész mesterség. És mily felséges érzés tudni, hogy abban mindenikünk nagy mester lehet."[1]

Nem mondta Széchenyi azt, hogy ő csalhatatlan és mindig tévedés nélkül, hibátlanul látja a dolgok létokait. „Ember és gyarló ember ő is. De hazájának sorsára könnyelműen sohasem gondolt és arra tiszta lelkiismerettel esküszik, hogy mióta igazán eszmél, összes lelki és észbeli erőit abban az egy gondolatban összpontosította, miképp lehetne alacsony állású hazánkat magasra emelni.[2]

Nagyobb szemtelenség alig van, mely felfogása szerint egyszersmind érzékeny büntetésre volna méltó, mint másokat oktatni akarni az ahhoz megkivántató tulajdonok nélkül, mert gyakran ezer bölcs sem képes egy oly dolgot, melyet egy bolond elrontott, megint rendbe hozni.[3] A lelkes embernek azonban nincs és nem lehet nagyobb boldogsága, mintha jó, vagy balsorsban levő hona javának tőle telhetőleg szenteli napjait, mivel a megérdemlett honfiúi elismerés elnyerése nélkül meddő telek ez a rövid élet.[4]

Ha a multak dicső nemzeteinek történetét lapozgatjuk, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy azok körében is voltak elegen, a kik a nagyobb szabású haladástól vissza akarták tartani a nemzet nagy részét; de ez nem sikerült. Nálunk szintén van elég ilyen szorgoskodó és ezért izzadó, de bízzunk benne, hogy valamint ott mindenek felett győzött a hazafiság angyalától gyámolitott férfiúi állhatatosság, úgy a haladással összekapcsolandja hazánkat is a tetterős tiszta szándék és a minden akadályt legyőző diadalmas nemzeti egyetértés.[5] A nagy erényeinél fogva nálánál annyival boldogabb Virág Benedek azt a mondását gyakrabban idézi: „Jó hazafinak lenni vajmi nehéz s kivált Magyarországon, de azért még sem lehetetlen".[6]

[1] Hitel 224—226.
[2] Világ 101.
[3] Világ 228.
[4] Stad. 176.
[5] Stad. 262.
[6] Kelet Népe 376.

„A munkásság leghatékonyabb rugója a hazaszeretet, a munkásság legbiztosabb követője a gazdagság, erő és erény. Ennélfogva a közjólét, a nemzeti súly és a lakosság tiszta erkölcsei a honszeretetből fakadnak leginkább.[1] A honszeretet hiját semmi sem pótolhatja. A mai szorgos munkásság korában csak a munkaszeretet teheti kedvessé sorsunkat. És miután az ép érzésű ember keblében több a felfelé vonzó vágy, mint a lefelé irányuló indulat, s lelkünk röptében inkább élünk a természetünknek megfelelő elemben, mint mikor térden csúszunk, vagy hason mászunk a föld állati gyönyörei után: az emberi solidaritás mai korszakában is a boldogságnak voltaképp az a nyitja, hogy szeressük azt, a miben és a miért élnünk kell.[2] Csalfa és nagyitott adatokkal magának és honfitársainak tömjénezni, és azokat elcsábitani nem hazaszeretet, hanem a majom azon szeretetéhez hasonló valami, melylyel fiát magához szoritván, agyonnyomja.[3]

Mindazt a mit tevék, egyedül azért tevém, mert magyar vagyok. Elaljasodásunkat, szégyenteljes állapotunkat nem birta lelkem eltűrni. Törjék és szakadjon bár minden, megkezdtem a munkát, mert ha még sikere sem lesz annak, az önfertőztetés okozta korcs életnél minden, még a rögtöni halál is százszorta jobb."

[1] Világ 51.
[2] Világ 48.
[3] Világ 118.

HETEDIK FEJEZET.

ÁLTALÁNOS POLITIKAI ALAPELVEI ÉS MAGYAR POLITIKAI HITVALLÁSA.

Beveze-tés.

Széchenyi politikája oly elválhatlan kapcsolatban jelentkezik az ő egész valójával, hogy ennek behatóbb és tüzetesebb szemügyre vétele nélkül amaz sem érthető meg. Az ő nagy egyéniségével e munkában másutt bőven foglalkozván, itt a megfelelő részekre egyszerűen utalva, csak egynéhány politikai jellemvonását emelem ki és pedig — mivel azt találóbban nem tehetném — lehetőleg a saját szavaival. Széchenyi sem tudós, sem doctrinaire politikus nem volt, hanem e téren is oly nagy olvasottsággal biró bölcselő, a ki „nem annyira könyvekből tanulván, mint az életből, körülményeinket nemcsak mindig belülről tekintgette és birálgatta, hanem minden oldalról, kivülről is.“[1] Ő „nem tudta feledni azon bonyodalmakat, melyek közt élünk, azért az engesztelésnek, capacitatiónak és kibékitésnek, szóval a polgári csendes reformnak volt fel nem fogott, félreismert és ekképp az egyetemes népkegyből kiesett és a szerencsétől el nem kényesztetett tanára.“[2] Ő „a földön lakott és nem nyargalt önalkotta elérhetetlen eszmények után, hanem a dolgokat úgy vette, a mint azok vannak, és egyedül elmebeli felsőbbség által vélt győzhetni. Mélyen meg volt győződve arról, hogy állitásának igazságát az idő be fogja bizonyitani.[3]“ Nem csatlakozott egy párthoz sem, mivel az ő korá-

[1] Pol. progr. tör. 111. l.
[2] Pol. progr. tör. 111. l.
[3] Pol. progr. tör. 116. l.

ban divatos szabadelvűségben, melyet a politikusok többsége azonosított az ellenzékiséggel, a nemzet reális haladásának egyik nagy akadályát látta. De nem volt conservativ sem, mert „az, a mit ő Magyarországon conserválni kivánt, úgy állott ahhoz, a minek kitisztitása, reformálása és egészen újra alkotása után sóvárgott, mint legfeljebb 10 : 100-hoz.“ Hanem, „ha már valami politikai titulust kell neki adnunk,“ akkor ő „becsületes progressista és ernyedetlen reformer volt.“ [1] Annak kivánta magát tekintetni ő is. Mindenek felett a nemzet erkölcsi kincsét törekedett gyarapitani. E végből meg akarta annak mondani az igazat, mert oly hazafiak nélkül, a kik ezt teszik, az nagy mértékben szűkölködött mindig. Hiszen a kik úgy léptek fel, mint igazmondók, azok is „mindig oly hizelgő szavakba burkolták gáncsoló észrevételeiket, hogy a magát annak édes örömest átadott nemzet a hizelgés folytán önismeretre nem juthatott.“ Meg volt róla győződve, hogy az igaz szó nem tűrése kimondhatatlan nagy szerencsétlenség. Annak kimondását tehát nem kellemes, de magától el nem háritható kötelességnek tartotta. „Tán én voltam az első — írja Politikai Programm Töredékeiben — a ki soha sem csepegtetém a hizelgés mérgét a legkisebb mértékben is honfitársaim kebleibe.“ „Az igaz szó, mint Magyarországra nézve saját példám által is bebizonyult, a nemzetek regeneratiójára, ha azt a többség elbirja, éppen oly üdvös hatással van, mint a hogy a hizelgés minden előmenetelnek áttörhetlen gátja.“ Politikai életének első szakában inkább ellenzéki volt és agitált. Ezzel is sok visszatetszést idézett elő; de végre, mint maga elismeri, a lelkes nemzettől köszönetet kapott. Reformátori pályája második felében, ha szorosan véve párthoz nem tartozott is, közelebb állott a kormányhoz, mint az ellenzékhez. Ekkor a politikai téren inkább fékezni akart már. Ezért életében gyűlölet és elszigeteltség volt jutalma; de erősen hitte, „hogy a nemzet megint az iránta mutatandó elismerés alakjában fogja a maga életerejének kétségtelen bizonyitékát szolgáltatni, és áldja ihletét, melynélfogva véleménye honosiról soha sem volt kisszerű.“ Ezen alapfelfogásban akart következetes lenni, és erősen hitte, hogy tényleg

[1] Pol. progr. tör. előszava.

az is volt.[1] Őt „egészen más vézéreszme mozgatta mindig, mint a kormányszolgálati, vagy ellenzéki szerep, melyeket csak alárendelt lépcsőkül tekintett egy nagyobb, magasb czél elérésére: t. i. hűn és lehetőleg sikeresen szolgálni nemzetét szerencsében és balsorsban, taps vagy gúnytajték között.“ Ebben kereste a következetességet, melyet egyedül tartott független és önálló gondolkozású emberhez méltónak.

És ez a felfogása igen tüzetesen jut kifejezésre rendszerbe foglalt politikai elveiben és politikai hitvallásának nagy egészében. Elmondja azokban, hogy mit tart általában a politikáról, és mik voltak annak alkalmazása közben az ő kiindulási pontjai, melyek közt a szabadelvűségnek kitünő és ma is helyt álló magyarázatát adja. E fejezetben megismertetem továbbá nézeteit a király és nemzet viszonyáról, vélekedését az udvarról, a kormányról és alkotásairól, a kiméletről e téren, a vezérletről, a törvények philosophiájáról, a nagy nemzetek politikai előnyeiről és hátrányairól, az agitatióról és a nyilvánosságról, a népszerűségről és annak kapcsán a polgári erényről és a sajtószabadságról. Kis, de nagyon becses értekezés az, a mit az alkotmányosságra, a gyökeres reformra, a békés átalakulásra, az előjogokra és az egyházpolitikára vonatkozólag mond. Észszerű sorrendben a központositást tárgyazó nézetei következnek ezután, melyek keretében egész tanulmány az, a mi Budapestre, mint az ország szivére nézve itt foglaltatik. Erre reformátori módszerének alapelvei e három vezérszó alá foglalvák: a sorrend, az elérhető utáni törekvés és a taktika, melyekről szólva nemzeti jövőnkről is beszél. A XIX. század uralkodó eszméiről: a szabadságról, egyenlőségről és testvéri egyetértésről oly mélyen gondolkozott, hogy azokra vonatkozó vezéreszméit ma is bárki nagy lelki örömmel és szellemi épüléssel olvashatja. Ezen annyiszor tárgyalt kérdésekről oly eredeti felfogással ír, hogy gondolataiban szinte újat vél az ember találhatni. A maguk korában azok tényleg több tekintetben újak is voltak. Ebbeli okoskodásainak mintegy gyakorlati próbáit képezik azok az érvelések, melyek a zsidók emancipatiója, a fajszeretet, a nemzetiség és magyarositás vezérszavai alatt olvashatók. Egész tanulmányt alkot, a mit

[1] Pol. progr. tör. 8.

Ausztriához való viszonyunkról mond. Remélem, ott képes leszek kimutatni, hogy államszövetségünkről, ha nem is közjogi szabatossággal, de oly éles itélő képességgel nyilatkozik, a mi nála, a ki leginkább társadalompolitikus volt, e részben meglepő. Már 1847-ben megmondta ugyanis, hggy ha Ausztriával csak némileg békén akarunk élni, akkor annak szintén alkotmány lesz adandó, és hogy közös érdekeink megóvásának módját tüzetesen kell szabályozni. — Végül várakozásait és a jövőbe vetett bizalmát adom elő. Ez utóbbi szilárd ugyan, de egyáltalán nem volt feltétlen.

A politika rendeltetése.

„A politika fő feladata a lehető legnagyobb és legkiterjedtebb szabadságot megteremteni anarchia nélkül; mindenbe a lehető legszigorúbb rendet hozni a nélkül, hogy abból zsarnokság váljék.[1] Ha élni és nemzetben méltó módon akarunk élni, a rend és rendszer az első követelmény, a nélkül, hogy az békóvá válnék. Sőt az oly módon valósittassék meg, hogy az által minden derék embernek egyéni szabadsága minél magasbra emeltessék.[2] Az emberhez legméltóbb tudomány az, mely embertársaink javának és boldogságának okait nyomozza és megállapitja.[3]

Kiindulási pontjai.

Istenen kivül ki tudja, mi rejlik az ember bensejében s a legszebb reményű ifjúból milyen férfi leend.[4] A valamelyes mértékben megbizhatatlan állapot mindenütt közös emberi sors.[5] Oly alkotmány kell tehát, mely bizonyos mértékben megköti a fejedelem kezeit, s a mely mellett csak a törvény itél és a fejedelem az ország képviseletével együtt alkotja a törvényeket.[6] Értelmi fejlődöttség és közszabadság: ez alapja a közbiztonságnak és a magasb fokú jólétnek. Elmaradottságunk okai nem külső, hanem belső természetűek.[7] A pontosan végrehajtott jó törvények a legfőbb áldást képezik. Nem magában a törvény hat, hanem az, ha annak kivétel nélkül mindenki engedelmeskedni tartozik.

[1] Széchenyi hirlapi czikkei I. 455. l.
[2] Széchenyi hirlapi czikkei 466.
[3] Hitel 22. l.
[4] Világ 404. l.
[5] Stadium 168. l.
[6] Világ 404. l.
[7] Stadium 58. l.

A mennyiben ennek eszközlésére a végrehajtó hatalomnak nincs elég ereje, akkor az holt betű marad. Nagy baj nálunk, hogy aránylag sok jó törvényünk nincsen kellőleg végrehajtva, a mi azután nemcsak azért káros, mert közvetlenül kedvező hatásuk elmarad, hanem egyúttal azért, mert a törvényhozó hatalom erkölcsi tekintélyét is aláássa.[1]

Az egyes országokban annál valószinűbb a kisebbség érdekeinek tekintetbe vétele és annak közbiztonsága, minél elégedettebb a nagy többség.[2]

A mi nagy feladataink egyike az, hogy nemzetünket az alkotmányos férfikor magaslatára emeljük. Erre az istenek nem fognak bennünket soha úgy felsegiteni, hogy mintegy kényszeritsenek reá, hanem csak akkor, ha az emelkedést megérdemeljük az által, hogy intelmeiket és szándékaikat átértve, gondos előrelátással élünk.[3] Nemzeti létünk alapjává tehát a szellemi és erkölcsi miveltséget kell tennünk. A nép, melynek tagjai vagyunk, fiatal, mert még nem élte le magát. Fiatalságának bizonyitéka az, hogy életerői jól működnek és a helyes kezdemények folytán azok kellőleg reagálnak.[4] Ereje így virúl; azért egy még hosszú jövővel biró nemzet alkotásában és kifejlesztésében vehetünk részt. Sajátságaink kifejtése alapján a világot egy kialakult új nemzettel kell gazdagitanunk. Hiába minden ellenvetés: ez a törekvés nem hiú és nem szükségtelen. A civilisált világ népei elérték férfikoruk delelő pontját, sőt egyesek már vénülésnek is indulnak; ellenben a magyar népnek most derül hajnala. Minden jel fényes jövendőt igér nemzetünknek. Ehhez nem kell jóstehetség; elég az összes körülményeket figyelembe venni s a más nemzetekkel való összehasonlitást alkalmazni. Ha ezt megteszszük, akkor bátran fogjuk mondhatni, hogy „a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.“ De újra-öntés, és ne nyomorult foltozgatás legyen ebbeli munkánk.[5]

A jó hazafi és a hű alattvaló kötelességeinek egyre kell

[1] Stadium 168—170. ll.
[2] Stadium 295. l.
[3] Kelet Népe 16. 17. ll.
[4] Írott naplói 1826. november havából.
[5] Kelet Népe 22—25. ll.

hangzani hazánkban is. Az ország erőit összepontositani szükséges; társadalmi egységet kell teremteni, s oda törekednünk, hogy az ember itt belbecse szerint ítéltessék meg.[1] Ha az uralkodóház és nemzet között lábra kap a bizalmatlanság, az mind a kettőre nézve szerencsétlenség; azért az alkotmányos fejedelem és alkotmányos nemzet között a bizalmat kell megszilárditani. Szent feladat ezt lehetőleg előmozditani, habár e téren a békéltetés épp úgy, mint az egymásra utalt, de különböző vérmérsékletű házas felek között a közvetitőre nézve hálátlan dolog szokott lenni. — Szerencse rád, óh fiatal magyar nép, te lelkes keleti raj, mert nemzeti újjászületésed bekövetkezhetik.[2] Ennek főfeltétele azonban, hogy másoktól tanuljunk, más nemzetek bukásán okuljunk s azok tapasztalatait szivleljük meg.[3]

Hazánknak egy elkopott, félig feudalis, félig alkotmányos államalkatból ingadozás nélkül kell a minden álfénytől megtisztitott és emberhez illő hamisitatlan képviseleti rendszerre áttérnie.[4] Belviszonyaink nagyon szövevényesek; igen sok itt az egybeolvadni nem akaró tarkabarkaság. Hát még Ausztriával való viszonyunk mily szövevényes? A felsőbb hatalom tényleg ott van, s mi minden törvényben rejlő jogaink mellett is tartomány vagyunk. Pedig nálunk volna alkotmány, míg ott nincs, ennek folytán minket politikailag megilletne a fölény. Ennyi zűrzavarból diadalmasan kigázolni, magyarosodni és folyton művelődni, de senkinek sem a rovására, majdnem lehetetlen; de azért mégis kell, tehát váljék lehetségessé, és mert így lehető, azért kell is. Hanem bizony nem könnyű feladat! Politikai életünk rendkívüli nehézségekkel lévén összekötve, az csupán a mindennapi felszines számitás útmutatása mellett sikeres nem lehet. Annyi a teendőnk, hogy könnyen kapkodókká válunk, és a két nyúl után is futó, de fáradtan kidülő agár módjára elszalasztunk mindent. Azért az idővel, az értelmi súlylyal, az alkotó tehetséggel úgy kell gazdálkodni, mint a pénzzel; sőt szorgosabban, mert mind az jóval

[1] Kelet Népe 27. l.
[2] Kelet Népe 47. 48 49. ll.
[3] Kelet Népe 48. l.
[4] Kelet Népe 52. l.

becsesebb emennél. Pedig mi már a pénzzel is rosszul gazdálkodunk, holott ezt kézből kézbe lehet számlálni.

Az idővel, a mit ingyenesnek tekintünk, nem tudunk bánni, s habár semmi nagy dolgot nem csinálunk, annyi szabad idő sem áll rendelkezésünkre, mint lord Brongham-nak, O'Connelnek, vagy Russelnek. Pénzünk sincs elég, és mégis pazarul bánunk vele.

A hiúság nélküli önismeret hiányában szenvedvén, az idő, az értelmi súly és alkotó erő számbavétele helyett az ábrándozás uralkodik rajtunk. Feladataink megoldása közben tehát nemcsak helyes sorrend, hanem kellő mérték és arány is szükséges. Nem mulaszthatjuk el nemzetiségünk fejlesztése kedvéért alkotmányunk szélesbitését, és megforditva. Nemzetiség nélkül hosszú századokon át irigykedő, agyarkodó, daczos, pusztulásra érett és elfajult raj voltunk, szabadság nélkül pedig jövőre a nemzetiséghez való ragaszkodás mellett is oly nyomor várna ránk, mint a minőben a dicső és nemes sebekből vérző lengyel oroszlán sinlődik. Mind a két teendőt párhuzamosan kell tehát végezni; de ehhez hidegvér, csalhatatlan számitás és óvatos buzgalom szükséges. Themistoklesként a hadsereg egyik szárnyától a másikhoz kell repülnünk, oda vivén segitséget, a hol legnagyobb a veszély. De rögtönözve nem szabad eljárnunk, hanem oly előre megfontolt terv alapján, melynek sarkpontja a központositás és a logikai egymásután. — Azonban ez korántsem jelenti azt, hogy minden magasztosabb érzelem nélkül cselekedjünk. Hiszen nálunk sok embernek épp azért sikerül oly kevés, mert nem tud magasabb szempontokra felemelkedni. Theoretizálnak s practizálnak előlegesen szerzett józan elméleti képzettség s gyakorlat nélkül. Sokszor a legvilágosabb igazságnak sem engednek, de éppen annyiszor a szintoly világos cselek áldozataivá lesznek.[1] „Kimondhatatlan belső küzdelmeim vannak, nem enmagamért, hanem, mivel látom, hogy miként borul hazánkra vész és nem találok magamban annyi erőt, hogy azt elháritsam.“[2] Igen szükséges a jó taktika, melylyel rendszerint nem birunk. Ez a helyzetnek alapos ismeretét, beható

[1] Kelet Népe 65—73. ll.

[2] Kelet Népe 84.

és szorosan logikai gondolkodással kapcsolatos előrelátást, szóval a jelen állapotoknak és a jövő esélyeinek számbavételével készült tervet tételez fel.[1] — A haladásban kellő mértéket kell tartani. Lassan haladni ott, a hol repülni kellene erő- és időpazarlás, tehát vétek. De folyton hajtani a társadalmat még akkor is, ha az út göröngyös, vagy nagyon ragadós, nem kevésbbé hibás eljárás, mert kimerülésre s elakadásra vezet, vagy a mi ezzel egyértelmű, visszahatást, reactiót idéz elő. Ennek folytán a sikertelenség oka a meggondolatlanság, melyet Széchenyi merő otrombaságnak nevez.[2]

Az alkotmányos út az, melyen haladva a leggyorsabban és legbiztosabban érünk magyar honunkra nézve üdvös czélt. A kérdés egyedül a körül forog, hogy vajjon miképp lehet az alkotmány legtöbb áldását az ország minél több lakosára, mennél rövidebb idő alatt árasztani a nélkül, hogy vele az alkotmányt és a magyar nemzetiséget veszélyeztetnők.[3] Ezt megfelelő taktikával lehet elérni. Hogy a jó taktika mit ér, mutatja a lengyel és angol nemzet példája. Az egyik a nélkül tönkre ment, a másik vele bámulatos magasságra emelkedett.[4] A szem, bármily jó legyen is, hallásra nem való; a sziv, bármily jó legyen is, a szorosan számitásra utalt cselekvés irányitására, tehát az ész és értelem szolgálatának teljesitésére szintén nem alkalmas. A sziv mind arra tökéletesen alkalmatlan, a minek sikere számitáson alapszik. S van-e szövevényesebb és magasabb számitással járó cselekvőség, mint a politika, vagy országlás?[5] A ki szive sugallata szerint vesz részt az országlásban, az hibát követ el, s ha irányt van hivatva adni, a legnagyobb zavarba sodorhatja az országot. Az ész szavával és nem a sziv andalgásaival kell kormányozni, főleg nálunk, a hol nem is egy, hanem két igen nagy érdeket kell megvédeni s a fejlesztés által lehetőleg biztositani: a nemzetiséget és alkotmányt.[6]

[1] Kelet Népe 96.
[2] Kelet Népe 126.
[3] Kelet Népe 135.
[4] Kelet Népe 138., 140.
[5] Kelet Népe 161.
[6] Kelet Népe 168., 169.

Sok talpraesett legény és praktikus ember kell nekünk.[1] Polgári erény és közszellem szükséges, melytől ihletve, nagy és kicsi egymást becsülve, vagy legalább kimélve, egész erejéből törekedjék emelni az országot. A nagy számok törvényeit tartsuk szemeink előtt; annak az egyesek érdekét, köztük a magunkét is, fel kell áldozni. Az egyén és az egész között a józan hazafinak nem lehet nehéz a választás.[2]

Liberalismus és juste milieu.

A liberalismus kifejezése igen határozatlan és általános. A liberalismus emberszerető köntösében sok képmutató lappang, de még több sült bolond jár. Mind a liberalismus, mind a juste milieu jó dolog, ha kellőleg állapittatik meg, hogy észszerűen mit kell alatta érteni. Széchenyi az alatt a politikai és polgári jogoknak következetes, a viszonyoknak megfelelő gyorsaságú, de nem elsietett kiterjesztését érti, mely mellett sem a nemzetiség, sem az alkotmányosság nem tétetik koczkára, sőt azok is gyarapodnak általa. A juste milieu pedig a mi viszonyaink között a fejedelem és nemzet közötti békét jelenti. Ennek előmozditására kell lehetőleg törekedni; ha azonban ez a béke a dinasztia által zavartatik meg, s az nem nyujt kezet nemzeti és alkotmányos felemelkedésünkre, akkor kijelenti, hogy mindig, de tisztelő megbecsüléssel, ő is az oppoziczió tagja lenne. Őt a dinasztia egy tagja sem méltatta sokra, egynek sem köszönhet sokat és egytől sem várhat semmit. De meg akarja adni Istennek, a mi Istené, és a fejedelemtől kezdve lefele, de nem hizelegve, hanem szoros igazság szerint mindenkinek azt, a mi az övé. Meg akarja adni a tiszteletet minden honfitársának is, a ki előbbre viszi a nemzetiség és alkotmány zászlaját. Neki sem kell a fekete-sárga lobogó, de a franczia forradalmi propaganda büze sem tetszik, hanem a békés haladás középútján akar, ha egyedül marad is, haladni. — Kész a közterhek arányos viselésében éppen úgy részt venni, mint a polgárok, vagy parasztok; semmivel több jogot nem kiván e részben magának. Mindenekfelett gyűlöli a herék szerepét s inkább leroskad a nemzeti közteher alatt, mintsem az alól kivonná magát. Magára, családjára és az ország minden lakosaira egyenlő és szigorú

[1] Kelet Népe 192.
[2] Kelet Népe 232.

bűntetőtörvényt kiván. „A haza védelmére írják össze velem és fiaimmal együtt az ország minden lakosait különbség nélkül. Hadd húzzunk sorsot mindnyájan.“ — Elég szerénytelen a maga rendszerének jelenteni ki azt a helyes eljárást, mely szerint a szivnek az országlásban nem szabad más szerepet játszani, mint a felbuzditóét s legfeljebb a javaslóét; de maga a tett, a mely minden szónál vagy írásnál többet ér, kormányzás közben a hideg észtől várandó. A szónoklás és írka-firka, még ha szép is, csak annyiban neveli a nemzet anyagi és szellemi kincsét és hatalmát, a mennyiben hasznos tettre gerjeszt s hasztalan és káros tetteknek elejét veszi. A szó és betű magában véve semmi, csak alkalmazása által válik káros, vagy hasznos eszközzé. A legszebb és legélénkebben megéljenzett szónoklat, vagy a legdivatosabb könyv, ha nem megy át az életbe és ott tettek által nem hajt hasznot, nem ér annyit, mint a földmivesnek minden tanu és taps nélkül végzett egy órai szántása.[1]

További kiindulási pontjai.

A magyarság terjesztésével csinján kell haladni s közmegrovás érje azt, a ki, habár a legtisztább szándékból is, de oly módon jár el minden magyarnak ezen legszentebb tisztében, hogy ez által nem haladást, hanem káros visszahatást idéz elő. Az alkotmányos jogok kiterjesztése gyorsan, de szintén túlhajtás nélkül történjék. Tartanunk kell az anarchiától, mely szövevényes viszonyaink és most még belső szervi nyavalyáink folytán nemzetiségünket is veszélyezteti. Erőink egy czélra való összesithetése végett mulhatlanul hatalmas központot kell alkotnunk, mely már varázsa által is vonjon magához mindenféle honlakost és hosszabb időre is ott tartsa őket. Buda és Pest a magyar természetes gyűlpontja; ennek fejlődése oly kilátással bír, hogy kellő ápolás mellett kevés év leforgása után senki sem fog ráismerhetni. Sőt e két város úgy téli, mint nyári tartózkodásra Európának legkellemesebb városai közé emelhető. „Csak pártoljon okszerűen a nemzet s engedjenek nekem szabad kezet, ezt tényleg végbe is viszem.“ Az ősiséget, mely az ország belbecsét lealázza s benne az egységes életerőt elnyomja, vagy elzsibbasztja, ki kell küszöbölni ez országból. A jelzálog alapjára fektetett hitel s az

[1] Kelet Népe 351—360.

igazi tulajdon, mely a zsibbasztó ősiséggel összeférhetetlen, két oly emeltyűje hazánk fejlődésének, melyekkel azt a mocsárból és a sivatagszerű állapotból kiemelhetjük. Szabad és biztos közlekedés nélkül csak bágyadt egészségű, sőt beteg az ország. Minden világtáj felé haladó közlekedési utaink: a kő- és vasút, továbbá a vízi csatorna az ország fővárosán keresztül haladjon. Alakuljon itt nemzeti bank 50 millió pengő forintnyi alappal, és így az kellő fedezettel bírván, bankjegyet is bocsásson ki s jelzálogüzletet is folytasson.

A nevelésügyre nézve az a felfogása, hogy azt lehetőleg gyakorlati irányba kell vezetni. A nemzet politikai életének tágulásával táguljon a közoktatás is. Mindenekelőtt oda kell törekedni, hogy ne a beszélők és írók, hanem a „tettek gátjára való legények“ száma szaporodjék.

Súlyos bajunk, hogy nagy itt a kicsapongó képzelműek s a nagyokat tervezők serege, ellenben hiányzik a minden lárma és pompa nélkül tenni és józanul cselekedni tudó osztály. Ez a baj nem értelmi súlyunk és lelki tulajdonaink elégtelenségéből származik, hanem mert nevelésünk fonák. Sehol sincs annyi „sokat tanult“ és mégis annyi egészen hasznavehetetlen ember, mint nálunk. Nevelésünk egészen elhibázott.[1]

Ne toljuk ezentúl hibánkat s nemzeti elmaradottságunk okát sem a kormányra, sem egymásra, jóllehet azt igen sokszor igazsággal tehetnők; de keressük azokat főleg magunkban. Nem azért, mintha egyedül mi volnánk hibásak, hanem mert így a leggyorsabban és legbiztosabban fogunk haladhatni. Semmi sem neveli ugyanis valamely nemzetnek erejét annyira, mintha minden tagja derekasan betölti és férfiasan megállja a maga helyét. A kötelességérzetnek felébresztése és általánossá tétele kicsinyt és nagyot egyaránt az erkölcsi hősiesség érzésével kössön hazájához. A kit magyarrá tett a világnak ura, az ne szégyelje gyenge honát, s megerősítése végett kövessen el érte mindent. De ennek nem az az értelme, hogy mindenki a kolomp elővitelére érezze magát hivatva, hanem a komoly önmegtagadást jelenti. Ez szokássá és második természetté váljék bennünk, s öntsük ezt azokba is, a kikben még nincsen meg. Állásunk Európában elszigetelt. Rokon-

[1] Kelet Népe 362—368.

talanok vagyunk, azért kell nagyon eszélyeseknek lennünk s minden andalgástól és fantazmagoriától tartózkodni akkor, mikor életérdekű, komoly dolgokról van szó. Még mindenre van idő, de az idő el is mulik. Mindennek megvan bizonyos pillanata, mely ha lepergett, valamint örökre oda van az erény és becsület, úgy eltünik az élet is és vele minden remény.[1]

A dinasztia és a nemzet közötti bizalmatlankodás valódi oka leginkább mindig abban rejlett, hogy a magyar nemzet a beolvasztatástól félt és irtózott meghalni. A dinasztia pedig szerencsétlen vélekedésében azt képzelte, hogy az erős és a maga sajátságaiban kifejlett magyar neki veszedelmes. Pedig a fejedelem és magyar nemzet jóléte és biztonsága elválaszthatatlan egymástól, s csupán ugyanazon dolognak kétoldala. A fejedelemnek ezt a nemzetet sajátságaiból kivetkőztetni akarni sem szabad, mert ha az ezt elvesztené, nem doboghatna szive többé ifjan és erősen, hanem csak úgy, mint egy haldoklóé. És ez igazság marad mindig, a meddig a természet törvényei nem vesztik el érvényöket.[2] Egy oly ország, melynek népessége több heterogén elemből áll, nem fogja a fejedelem kezéből kiragadni a gyeplőt, de az, hogy itt minden elakad és az elposványosodik, könnyen meg fog történhetni. Mi hasznosabb és dicsőbb a fejedelemre nézve? Az-e, ha a duzzadó erőket bölcsen zabolázza, de a nemzettel gyorsan halad fel a szerencse és a halhatatlan hir magas polczára?[3] Vagy pedig félvén az elragadtatástól, békók közé szoritja az erőt, és a molyrágta korcsnemzettel együtt emlékezete is kitörültetik a történet könyvéből? A gyenge nemzet csak szerencsés urához hiv, a szerencsétlenhez pedig hütelen. Nem úgy az erős, mely önkeblében hordja tettei rugóját. Nagy s dicső elhatározás és tett csak az erős nemzettől várható.[4] Király.

Nem az a legerősebb úr ma, a kinek legtöbb katonája van, hanem, a kit legjobban szeretnek. A fejedelem atyai szándékainak kétségtelen jeleit adván folyton, valószinű, hogy nagyon sok magyar ember lehet udvari emberré, ha a nemzet Udvar.

[1] Kelet Népe 364—368.
[2] Világ 109., 110.
[3] Lásd: Világ 434—435. egészen (politikai nézetei).
[4] Világ 109. 110. 111.

helyes kivánságainak az udvar enged. Azért a fejedelem tulajdonképp csak a saját erejét nagyobbítaná, ha a hű nemzetet annak sajátságai szerint kormányoztatná s erejének kifejlődését nem akadályozná. Ez esetben a mellett, hogy csodákat művelhetne, a hálának oly mély gyökereit ereszthetne a nemzetbe, hogy hírét még a legkésőbb maradékok is örömmel hangoztatnák vissza. A fejedelem ne kételkedjék az oly nemzet hűségén, mely a legnagyobb méltatlanságokat is hajlandó feledni, s kész volt vérét ontani mindig, ha egyenesen és atyailag szólott hozzá királya.[1]

Kormány és kormányforma.

Az országlás főelve az, hogy a lehető legegyszerűbb elvek alapján kell kormányozni.[2]

A hol egynek ereje és értelme valamennyiét magasan felülmulja, ott az egyeduralom van helyén. A hol pedig többekben, de mégsem a polgárok mindnyájában rejlik az értelmi legnagyobb súly, oda a képviseleti rendszer való. Végre, ha a közvélemény mindig és minden körülmények közt eltalálja a legjózanabb véleményt, oda a köztársaság illik legjobban. Széchenyi bízott az emberi nem tökéletesedési képességében, hogy ez utóbbi kormányforma majdan általánossá lesz, s abban kizárólag a mindeneken uralkodó értelem fog kormányozni.[3] Kormány, hatóság csak akkor erős, ha eljárását morális tisztaság jellemzi, mert az, a minek bázisa corruptio, nem állhat fenn.[4]

A kormány talán nem viszi dolgait oly rendben, mint kellene; meglehet. De szabad-e azt nekünk szemére hánynunk, midőn tényleg, vagy már legközelebb a fél ország sequestrum alá kerül?[5] Van-e oly merész hizelkedő, vagy eléggé szemtelen, a ki azt merné állítani, hogy a kormány sohasem csalatkozhatik s annak felvilágositásra soha sincs szüksége, vagy másfelől, hogy a nemzet csalhatatlan?[6] A kormány ellen (a királyt érti) semmit sem tehetni, s olyasról, a mi ellene volna, álmodni sem kell.[7] A fekete halál[8] úgy is oly igen gyér rendeinkből

[1] Világ 280—281.
[2] Világ 106. l.
[3] Kelet Népe 179.
[4] Beszédei 459.
[5] Világ 163.
[6] Világ 261.
[7] (Egy levélben van hozzáírva, de az ő véleménye is.) Világ 510.
[8] Az 1831. évi cholera idején iratott.

nagyon sokat vágott. Ezalatt tapasztalható volt, hogy mennyi itt a parancsoló, s mily kevés, a ki engedelmeskedik. E recsegő feudális masinával ezentúl biztosan haladni nem lehet.[1] A kormány nemcsak czélját téveszti el, de szent kötelességének sem felel meg, ha az ország gazdagságát minden módon előmozditani nem iparkodik.[2]

Pártok jogosultsága.

Szükséges a bizalom a nemzet és kormány közt, de ennek megnyerésére alkalmas eszközök és módok használandók, vagyis az érdekeknek, a törvényeknek méltánylása s tisztelete.[3] A pártok létezésének nézetem szerint csak örvendeni lehet, ha t. i. azokat az alkotmányos jogérzet szent tüze vezeti, s nem parányi magánérdek előttük a czél, hanem mindig és mindenekben a haza közjava, a miért élnünk kell.[4]

Ellenzék.

Az oppositio, ha factiosus, bizonyára nem használ, de a józan ellenzék, melynek feladata mindent a maga egyenes, természetes útjára terelni, s a minisztériumot arra kényszeriteni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon és úgy intézzen, hogy a közjót lehetőleg előmozditsa, az alkotmányos életben nagyon szükséges.[5] Oppositióra a legnagyobb szükség van, mert a való, ezen egyetlen czélravezető kalauza az emberiségnek, csak elmesurlódások útján lép a halandók közé. Hanem az oly ellenzés, mely kellő tájékozottság nélkül előre van elhatározva, vagy csak kicsinységekkel bibelődik, hamar elveszti hatását, eltompul és nem deriti fel az igazságot.[6]

Hátramaradásunk egyik okát az a felfogás képezte, mely szerint az igazi hazafiság és szabadelvűség abban áll, ha bármily körülmények közt oppositiót formálunk a kormány ellen. Pedig az ellenzék sorain kívül is lehet és van is hazafias álláspont, melynek betöltése közhasznot szül, és ekképp nem szégyen. A pártokon felülemelkedni sem mindig bűn, sőt néha még a legszentebb kötelesség is.[7]

Minden időnek megvan a maga követelménye. Szeren-

[1] Stadium 18.
[2] Stadium 44.
[3] Beszédei 498.
[4] U. ott 522. l.
[5] Hitel 38.
[6] Világ 278.
[7] Politikai programmtöredékek 2. l.

csés, a ki annak változékonyságait nemes czéljaira ildommal fel tudja használni.[1] De a pártéletben is a munkafelosztásnak kell érvényesülni. Az axioma tisztaságában áll előttem, hogy ugyanazon párt nem vezethet és nem ellenőrködhetik egyúttal, mert ha az ellenzék egyszerre mind a két szerepet akarja játszani, az nem egyéb, mint a zsarnokság ideálja.[2] Általában mindazáltal nem vagyok ellensége az ellenzéki szellemnek, mert hogy mint magyarok mi ma megvagyunk, az egyenesen a magyar ellenzéki hajlamnak köszönhető, mivel az a magyarságot beolvasztatni, s jogaiból kivetkőztetni nem engedte.[3] Ez a szellem századokon keresztül vérébe ment át, ezt a felfogást tehát a közvéleményből nem lehet egy könnyen kiirtani; de a helyzet javulásának és változó körülményeinek megfelelőleg azt higgadtsággal és mérséklettel felruházva rectificálni kell.[4] A kormánypárti, vagy ellenzéki szerep, ha igazi hűséggel töltetik be, soha sem egyéb, mint eszköze az egyedül igazolható czélnak, a haza és nemzet javának. — Az ellenzékiség és hazafiság nem synonim fogalmak, mert az ellenzés szintúgy lehet bűn, mint erény.[5] Én nem vagyok a hazafias ellenzék tábora ellen, azt nem becsmérlem. Mindazon értelmet, elszántságot, activitást és hazafiságot, mely benne létezik, korántsem akarom bénitani, zsibbasztani, vagy éppen megtörni. Az ég mentsen meg ettől; hisz nem ment el az eszem, vagy nem hagyott el Istenem, hogy magyar létemre, mintegy öngyilkosként a magyarság oly nagy részének erejét csökkenteni és lelkesedését fagyos vizzel leönteni iparkodjam. Csak azt sajnálom, hogy a közönség az alkotmányos szerkezet körülményeink közötti philosophiáját nem fogja fel, és nem tudja megkülönböztetni a volt és mostani idők követelményeit.[6]

Politika jellem.

Sokan azt tartják, hogy a ki mindig a kormány mellett van, az politikailag jellemes egyén. Egyesek néha 3—4 fejedelem alatt mindig a kormányt pártolják, vagy támadják. Ezeket azután mint állhatatos jellemeket bámulja a sokaság.

[1] Pol. progr. töredékek 11. l.
[2] U. ott 14. l.
[3] U. o. 16. l.
[4] U. o. 16., 17. ll.
[5] U. o. 18., 19., 20. ll.
[6] U. o. 40., 41. ll.

Pedig lehetetlen, hogy ennyi idő alatt a kormánynak politikája, vagy eljárása meg ne változzék, s hogy az egyik, vagy másik, ha korábban helytelenül járt is el, később — talán csak kedvezőtlen tapasztalatai által kényszeritve — helyes útra ne térjen, midőn az, a ki azt előbb támadta, valószinűleg a közérdekkel jut ellentétbe, ha támogatását azontúl is megtagadja tőle. Vagy korábbi helyes útjáról később térhet le a kormány, és ha azok, a kik előbb támogatták, azontúl is tüskön-bokron követik őt, lehetetlen, hogy ekképp a közérdekkel ellentétes dolgot ne miveljenek. Nem az tehát a politikai jellem, a ki mindig egygyel tart, akár a kormány, akár az ellenzék legyen az, s akár helyesen, akár helytelenül járjon is el, hanem az, a ki mindig a közérdek szolgálatát tartja szemei előtt és ebben soha sem változik; a nemzet jogaiért él és hal, s a kormány ellen fordul egész erejével, férfias szilárdsággal, mig az nem mozditja elő a nemzet közjavát; ellenben, ha ezt teszi s a tömegek mégis ellene vannak, kész féktelen honfitársai ellen is megvédeni az igazságos hatalmat. Az ily eljárás nagyon sokszor van, és pedig természetes módon, félreértésnek kitéve, mert a józan alapra fektetett állandóságról sokaknak fogalmok sincs, s mert igen sokan, midőn másokat birálnak, magukról itélnek, a saját keblük tükre pedig nem mutat egyebet, mint alacsony haszonlesést, vagy nyomorult hiúságot. Annak tehát, a ki nem haszonlesésből és nem hiú becsvágyból, hanem lelki függetlenségből majd a kormánynyal, majd ellene van, sorsa gyakran az, hogy eljárása gyanusnak tűnik fel és két szék között a földön marad.[1]

Sokszor a politikai életben a jellem iránti ilyen fogalomzavar miatt az olyan nyer bizalmat, a ki azt nem érdemli meg. — Ha a képviselő, a ki egyszer valamit állitott, vagy az egyik párthoz jóhiszeműen csatlakozott, de azután a körülmények, vagy a párt törekvései megváltoztak, sőt teljesen átalakultak, de ő az előbbiek mellett jobb belátása daczára kitart, akkor őt mint állhatatos jellemet magasztalják és jutalmazzák. — Azonban igazi jellem mégis csak az, a ki egy és ugyanazon lényeg mellett tart ki s eszközeit változtatja, a körülményekhez képest azokat más és máshol

[1] Világ 262—263.

keresi és megfelelően alkalmazza. — Ehhez azonban az ember legnagyobb java, a lelki függetlenség szükséges. De sok ember nem kiván egyebet, mint ragyogni, holott egész valója nem egyéb, mint egy rothadt léleknek a fészke. Ily emberek közt tapsra vágyni, és azt egy hosszú élet legfőbb jutalmául választani, helyesen lehet-e? Nagy Isten, teremtményeidnek mily nagy száma méltó a szánalomra és kikaczagásra?[1] A jellem iránti eszmezavar, az álfény és a néptömjén utáni túlságos vágyakozás hazánk valódi haladásának nem a legkisebb megölő maszlaga.[2] Nincs nemzetre nézve nagyobb átok, mintha olyanok nyerik meg bizalmát, a kikben vezető, alkotó igazi képesség nincs, hanem van rontási hév. — Nyissuk fel évkönyveinket és ezt magunk előtt fogjuk látni.[3]

Az, ha a közhangulat ellenem fordul, megvallom, nekem sem jól esik; de a haza iránti lelkesedésemnél fogva ezt a rossz érzést csakhamar megfékezve, a hiúság ezen kicsinyes sérelméből kigyógyulok, sőt véremnek heves keringésére ez még jótékonyan, csillapitólag hat. — De miután az élet csúcsára elértem, habár csak közönséges agyvelőm van is, azonban hála Istennek nem a hazai iskolák szajkókat nevelő zagyvalékain nőttem fel, sem korai szerelem és mai hasonló bűnök nem vetkeztettek ki természetes valómból, belátom, hogy helyzetünkben milyen mérsékletre, de egyúttal öntudatos szilárdságra és kitartásra is van szükség.[4]

Kimélet. Sokan az által vélik felsőbbségöket és ismereteik bőségét kimutathatni, hogy hazánk hiányait és hibáit minden tekintet és kimélet nélkül — még idegenek előtt is — rendre kikürtölik, és még olyanokat is beszélnek, a miknek csakugyan kizárólag a rokonok között kellene maradni. Ellenben ezek pótlására és javitására semmit, vagy csak igen keveset tesznek és honfitársaikkal nyugodt türelemmel a felett, hogy a bajokon miként lehetne segiteni, nem tanácskoznak.[5] A haza hátrányaival és szennyeivel kiméletlenül felhozakodni, csak alacsony és gyáva lelkek sajátja. Nem kell ezek előtt szemet

[1] Világ 269.
[2] Világ 270
[3] Világ 271.
[4] Kelet Népe 30., 34., 35.
[5] Hitel 229.

hunyni; de azok túlzás nélkül tekintendők, és törekedni kell tehetségünk szerint közreműködni azok elhárítására. — A kormány sem tehet érettünk mindent. Minden tényezőnek megvan a maga fontossága és a másik helyette a kötelességeket nem teljesítheti, különben társadalmi szervezetünk rendes forgása megbomlik. Nem a király hibája, ha szép birtokainkat elpazaroljuk. Számtalan más bajunknak is saját közönyünk, tudatlanságunk és előítéletünk az oka. Hátramaradásunkon senki más nem segíthet, csak magunk. És a felső osztályok felelősök elsősorban, ha hazánk nem halad eléggé.[1]

A mult szomorú tapasztalataiból csak tanulságot merítsünk, azután pedig vonjunk azokra vastag fátyolt, nehogy a nemesb lelkűek kétségbeessenek szemléletök közben, és kárhoztassák születésöknek még az óráját is, hogy az isten magyaroknak teremtette őket.[2]

A hazafias érzés fejlesztésére az által is sokat tehetünk, ha a hazát és a nemzetet saját fiaira nézve is vonzóvá, kellemessé és megnyerővé teszszük.[3]

A vezérek nem tolhatják fel mesterségesen ilyenekül magukat. A közönség jól teszi, ha vezéreinek megválasztásában óvatos és önérzetes, de viszont a vezérségre hivatottak azt a jogát sem lehet eltagadni, hogy gondolataikat előadják. A vezérségre az emberek születnek. Galileira senki sem bízta, hogy a föld saját tengelye körül való forgását kitalálja, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét felfedezze, sem Franklinra, hogy az égtől a szikrát, a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart elragadja. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogczím, protekczió és kinevezés nélkül futották meg. De megbizatásuk azért, és pedig a legmagasabb helyről, mégis volt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban felvilágosítsák. A kik velem nincsenek megelégedve, azoknak nem kivánok egyebet, minthogy nálam jobb tanácsot adjanak, hogy nagyobb bölcseségre oktassanak s önpéldáik és tetteik által erősítsék meg azt, a mire oktatnak. Leghivebb tanitványuk akkor én leszek s nem kivánok tőlük egyebet, minthogy hazafiságban

A vezérlet.

[1] Hitel 230.
[2] Világ 98.
[3] Világ 187.

győzzenek le s a kötelességek teljesitésében hagyjanak messze maguk mögött. Én ez esetben nem fogom kérdezni, hogy ki bízta rájok azt a szerepet, mert valamint helytelen a vak bizalom, ép úgy lágyvelőnek és gyenge itélő tehetségnek bizonyítéka az ilyen bizalmatlanság is.[1]

Az oly férfi, a ki magát a Gondviselés által kiválasztott különös lénynek, reformátornak, egy új Mohamednek tartja, nevetséges; de nem kevésbbé szomorú jelenség az az ember is, a ki önmagában és saját erejében soha sem bízik, és mindig mást akar a maga helyébe állítani. Az életben az oly férfiú, a ki eltökélt akarattal és világos elmével bír, valóban nagy tekintély.[2]

Ezért a hősnek, a ki magát elszánja és számosak életének megmentése végett a várat felrobbantja s így hazájáért önkényt hal meg, tette és hirneve örökké fennmarad.[3]

Egy világos főből gyakran oly hatalom ered, hogy mint a naphoz a planéták, számtalan emberi lény ragaszkodik hozzá és forog körülötte. Világos fő és fényes ész hány élt, a ki századának egymaga jelölte ki útját és nemzetének életét századokkal hosszabbította meg.[4]

Csak az hajthat a közügynek hasznot s az lehet vezér, a ki lát.[5] Azért a magas és független állás önképzésre, öntökéletesitésre és magasabb szolgálatokra kötelez.[6] Nincs nagyobb szemtelenség és keményebb büntetésre méltó dolog, mint megfelelő tudomány és képesség nélkül másokat tanitani és vezetni akarni.[7]

Gyakran boszankodik az ember, midőn látja, hogy azok tanítgatnak, tanácsolnak és javasolnak legtöbbet, a kik legkevesebbet tanultak, tudnak és a legkevésbbé látnak helyesen.[8] De az emberiség azon előkelőinek, a kik anyagi és

[1] Hitel 250., 251.
[2] Hitel 83.
[3] Hitel 157. 158.
[4] Hitel 184.
[5] Hitel 368.
[6] Világ 76.
[7] Világ 228. 271. és Stadium 30.
[8] Világ 361. Stad. 2.

szellemi kulturánkat leginkább emelték, lépteit a jobb és nemesb lelkek útján követni mindenkinek kötelessége volna [1]

A véletlenül nyert kedvező társadalmi állás oly előny, melynek épp úgy örvendeni kell, mint a véletlen bármely más adományának. De azzal embertársai- és honfitársainak javára erőfeszitéssel s „magas uzsorával" épp úgy kell élni, mint a véletlenül kapott pénzzel, a szülőktől nyert erővel, a természet ajándékozta szépséggel, a kiváló tehetséggel s az istenektől küldött szerencsével.[2]

A törvény philosophiája.

Hitem szerint minden hátramaradásunk oka ott fekszik, hogy a principiumnak feláldozzuk a dolgot magát. Rossz utakon járunk, feldőlünk, kékre ütjük testünket? Hagyján! csak a principium álljon! Csekély népességünket fogyasztja mocsáraink dögletes gőzölgése, mert vizeink korlátlanok? Ez mind semmi: fennáll az elv! A tulajdonjog szentültartása azonban a politikának tényleg egyik főelve. Ha ez megrendül, vagy felforgattatik, kidől sarkaiból az egész társadalom, békesség helyett anarchia uralkodik s boldogság helyébe az általános nyomor lép.

Valamint az egész világegyetemben minden csak lassan fejlődik ki nagyobb tökélyre, úgy a törvények szelleme is csak lassankint válik az emberi boldogság és biztonság szilárd alapjává. Közbiztonság és tulajdonjog nélkül nincs társadalmi béke. De a közjó megkivánja azt is, hogy a tulajdon nemcsak a magán-, hanem a közérdek szempontjából is rendeztessék.[3] A törvényhozásnak nem az a kötelessége, hogy a puszta theoriákban a lehetőségig legjobban szemlélgessen, és a theoria szerint legjobbat akarja elérni, de mindenekelőtt a kivihetőséget kell tekintenie.[4] Én, mint törvényhozó, sem szeretetre, sem bizodalomra nem állitom nemzetem létét; de ennek bázisául egyedül csak a kölcsönös szerződések szentül tartását és a törvények szerinti szigorú eljárást tekinthetem.[5] Én a Curiát nemcsak alulról, de felülről is tökéletesen független állásban szeretném tudni, és azt óhajtanám, hogy a

[1] Stadium 90.
[2] Kelet Népe 129.
[3] Stadium 256., 257.
[4] Beszédei 289.
[5] Beszédei 182.

fejedelem által kinevezendő birák semmi más hivatalt ne viselhessenek, magasb hivatalra szferájokon kívül ne emeltethessenek, az általuk hozott ítéletek végett nemcsak hivatalaiktól el ne mozdíthattassanak, de ilyesek miatt legkisebb resensusnak se legyenek kitéve, s hogy jóval nagyobbitott fizetésük őket még materialis tekintetben is lehetőleg független állásba helyezze.[1] A jó törvények pontosan végrehajtva és teljesitve épp oly szentek, mint a mily nevetségesek azok, melyeknek senki sem engedelmeskedik. A törvény tehát bármily jó is, magában semmi, ha annak foganatja nincs.[2] Semmi nem gyengíti a törvényeket annyira, mint azoknak gyakori egybeütköző megváltoztatása. Vigyázzunk tehát, nehogy oly rendszabályokat hozzunk, melyeket csakhamar vissza kell vonnunk.[3]

A nagy nemzetek politikai előnyei és hátrányai.

Az angol és amerikai nép rendszerint bámulatos módon eltalálja azt, a mi reá nézve helyes. Ez a két nemzet az, mely leginkább a tisztult értelem által vezetteti magát. Minden visszaélés daczára, mely azok kormányzatában és társadalmában szintén előfordul, túlnyomolag a polgári erény az, a mi ott a nagy elhatározásoknál döntő súlylyal bir. — A francziában rendkivül sok a szellem, elevenség és mozgékonyság. A franczia fényes, csábitó tulajdonokkal van telve, de a szabadsággal való élés tekintetében még folyton újoncz, mert az efemer dicsőség után futkos, s utai, melyeken botorkál, meglehetősen alárendeltek. — A németben rendkivül sok az értelmiség, a türelem és a szilárd szorgalom. Azonban Széchenyi korában még darabokra levén szaggatva, a helyett, hogy az emberiség uralkodó nemzetévé vált volna, aránylag valóban nem volt erős. — Mind a franczia, mind a német politikai tekintetben, jóllehet más és más árnyalatban, sőt külön szinezet mellett is, jobbadán az érzelem és képzelet tévkörében forog. Ellenben az angol többnyire az értelem és ennek számitásai által vezetteti magát.

Ezen nemzeteknek nem majmolása a helyes. Az anglománia is elitélendő. Hanem azoknak majd sikeres, majd siker-

[1] Beszédei 184.
[2] Stadium, 168., 169.
[3] Lovakról 193

telen módszeréből kell okulni. Nem ajánlható ennélfogva az angol sem egészen, s a magyarságot a leghatározottabban óvni kell, hogy az angolt külsőségeiért utánozza. De igenis ajánlatos, hogy főlényének okait megértve, működésének, országlásának s általában rendtartásának szellemét és szerencsés tapintatát igyekezzünk elsajátitani.

A nemzetmajmolás veszélyes.

Ne hirdessük a régi igazságokat új találmányoknak; de ezek éppen, mert csak az emberek ajkain forognak, ritkán valósittatnak meg, igyekezzünk hát megmutatni, hogy azokat miképp és mily sorrendben kell megvalósitani.[1] A fődolog tudni, hogy alap nélkül nem állhat fenn semmi sem, s csak az a kezdet sikerül, a melyet természetes módon inditva meg, logikai sorrendben folytatunk. A ki önvélekedését akarja igazság gyanánt a közönségre tukmálni, az önkénynek durva ivadéka.[2] Úgy beszélni, hogy a közönségnek az, a mit nyersen mondunk, megtessék, nem nehéz. Nem egy szónokunknak hire azon alapszik, hogy felette nyersen szoktak szólni; mert azt, hogy igazuk van-e, vagy nem, a közönséges hallgató nem igen vizsgálja.[3] Mindenkinek tanácslom, hogy fohászkodjék néha fel úgy, mint mi tettük: „Úr Isten! adj tanácskozásainkhoz hideg vért és önts állhatatos tüzet ereinkbe a végrehajtáshoz.“ A legtöbben azért nem boldogulnak — kivált hazánkban, — mert forró vérrel fontolgatnak, szalmalángra lobbannak, elhatározásaikat pedig csigavérrel hajtják végre.[4] Fiatalság, erő, képzelem és fogékonyság van e nemzetben elég.[5] Azért a ki itt gyakorlatilag káros okoskodásokat terjeszt, a burján magvát hintegeti honfitársai között. A sokasággal legkönnyebben úgy boldogul az ember, ha mindenét dicséri és csodálja, ellenben ha megmondja az igazat s annak hibáit felfedezi és dorgálja, soha sem lesz kedvenczévé, mert hiúságát sérti és saját főlényét érezteti vele. A hizelkedéssel sokakat elcsábitani könnyű, mert az alig lehet oly durva, hogy mégis sokan mohón ne nyelnék el. De az igazi barátság szent kötelessége, hogy sohase hizelkedjék. A romlatlan magyar különben az egyenes,

Agitatio.

[1] Hitel 153.
[2] Világ 479.
[3] Világ 410.
[4] Világ 95.
[5] Világ 69.

bátor szót becsüli.[1] Kötelességeinket e téren is, éppen mivel oly kevesen vagyunk, kettőztetett erkölcsi erővel és állhatatossággal teljesitsük.[2]

Nyilvánosság.

Az oly szövetkezés és egyesület, mely homályban támad, s melynek czime is titok, jobbára bűnös vállalkozás levén, az egész társadalomra nézve káros következményekkel jár. Az ilyenekben a czél eleinte igen szép, időjártával azonban csak köpenynyé válik, mely bűnt és rosszat fedez, s midőn az első hév elpárolgott, az önhaszonkeresés foglalkoztatja a tagokat leginkább. Az oly társaságokban, melyek titkos aláírásokkal és eskükkel vannak egybefűzve, nem bízom. Ha valaki a szent czélt átérzi, akkor az eskü felesleges; ha pedig nem érzi át, ki fogja őt annak teljesitésére kényszeriteni? És ha szent a czél, mi szükség a titkolódzásra? A világosság az erkölcsiségnek lételeme, mely az egész közönség érdekének szolgálata iránt egyedül nyujthat kezességet.[3] Szabad országban a rend és illem határai között szabadon kell szólani; használni a jónak, ellene munkálkodni annak, a mi nem üdvös, mindig tiszta lelkünk sugallata szerint kell. Örvendjünk, ha hazánk javára csak egy porszemnyi hasznot eszközöltünk is, s ha elveink hibás voltáról meggyőz az ellenvélemény, az ellenféltől is tanulva követhetjük a jobbat.[4]

Népszerűség.

Népszerűséggel egy életen át sem használ az emberiségnek és honfitársainak senki, ha azt valamely tartós jó elérése végett áldozatul hozni minden pillanatban nem kész. Népszerűségre szükség van, mert a nélkül lelkesedést kelteni nem vagyunk képesek; de az nem önczél, hanem csak eszköz, melyet a czélnak szükség esetén fel kell áldozni. Az élők között a még élőről nincs igazságos itélet. De hálaérzettel ennélfogva nem azoknak neveit emlegetendi az utókor, a kik a sokaság ittas felhevülését saját önös czéljaik elérhetése végett, vagy azért, hogy a romistennek essenek áldozatul, fel tudták gerjeszteni, hanem azokét, a kik nemcsak a hatalommal, de a néppel is szembe mertek szállani, s szent felma-

[1] Hitel XVI.
[2] Világ 83.
[3] Hitel 174–175.
[4] Kelet Népe előszó.

gasztaltságukban a tömeg által adott népszerűséget és a fejedelem adta kegyeket egyaránt el tudták dobni maguktól, hogy embertársaik javára, ha másképpen nem lehetett, vérük árán is megvásárolhassák az örök igazság diadalát.[1] Szeszélyből azonban a népszerűséget eljátszani nemcsak otrombaság, de valódi bűn is, mivel a jótettek lehetőségének alkalmát és eszközét vesztjük el vele. Azért azt csak az emberiség valódi hasznáért kell, és pedig a lehető legnagyobb uzsorával kamatoztatni. — De van a népszerűségnél és hatalmi fénynél sokkal becsesebb és kivánatosabb dolog is, az önbecsülés és lelkünk békéje. A ki könnyelműen eljátszsza a népszerűséget, az vétkes; de a ki semmi áron, még hazájának boldogságáért sem bir kilépni annak fényköréből, az sokkal bűnösebb, mert csalékony szinezetű és épp azért sokakat félrevezető önzés által van áthatva.[2]

Az ország ereje és biztonsága azon emberektől függ, a kik azt lakják. Akármily szerencsétlen jelenleg az ország, s bármennyire lebilincselve legyen is a nemzet, az előbb-utóbb szabaddá lesz, ha lakosait a polgári erény szelleme hatja át. Ellenben a romlott erkölcs és a polgári erény hiánya, vagy nagy mérvű tünedezése rabigába görnyeszti a szabad államokat is. A polgári erényt sokan nem képesek felfogni, mert nagyon is távol keresik maguktól, pedig azt a paraszt és a főúr egyaránt nagyon közel megtalálhatják és gyakorolhatják is. A társadalomban mindazáltal a legtöbben csak hiúságból jó polgárok és heves hazafiak, akkor t. i. ha tanuk előtt vannak és bizonyos a taps. Viszont némelyek maguk emelkedni nem akarnak, a népszerűséget sem hajhászszák, mert annak áldozatai az ő szemeikben lustaságuk miatt nagyoknak tűnnek fel. De ez nem ok nekik, hogy másoknak ebbeli gyengeségök miatt szemrehányást ne tegyenek, és a saját hibájukat erénynek ne tüntessék fel. Az igazi polgári erény a kötelességek hű teljesitésének főemeltyűje s nem egyéb, mint igazi szeretet és ragaszkodás a nemzethez és hazához. A polgári erény alacsony módon nem hizelkedik, egekbe nem emel egy halandót sem; beszéde szemérmes, de férfias és

Polgári erény.

[1] Kelet Népe 87—89.
[2] Kelet Népe 90., 91.

bátor; törvényes királyát és hazáját legjobb ereje és tehetsége szerint szolgálja és híven teljesíti a neki osztályrészül jutott feladatot.[1] Szóval a polgári erény önmegtagadás a közjóval szemben és az örömteljes végtelen áldozatkészség.[2]

Közvélemény és tekintély.

Azonban tökéletes forrhat-e ki egy magános főből, ha az előismeret és a közlés azt előbb nem világosítja fel? Mint a szív csak szívbeli kölcsönös gerjedelem és vonzódás által nyílik ki a szerelem mennyei érzése számára, úgy az agy is csak másik agy működésének és hatásának befogadása által emelkedhetik és erősbülhet oly fokra, míg végre az anyagba szorult halhatatlan lelket a villám teljes fényében tünteti elénk. Kölcsönös felvilágosítás és oktatás az igazságot előbb-utóbb annyira kifejti, hogy a valóban jót és hasznost végre mindenki elfogadja, s az előítélet, tudatlanság és hazugság serege pirulva vonul vissza, és oly rettegéssel kerüli a valót, mint bagoly s denevér a napsugarat.[3] Egy-két ember, vagy embercsoport véleménye még nem oly korlát, melyen az indulatos, sőt a félénk is némelykor áthágni ne merne: csak a hatalmas közvélemény az a törvényszék, melytől a legerősebb is fél és retteg.[4] Irányt adni a korszellemnek jobb, mint általa hajtatni, miképpen a villám ellen mennykőhárítót állitani czélszerűbb, mint fallal próbálni meg kirekesztését. A folytonos viszály, ha eleinte nem is jár nagy következéssel, mint a szomorú tapasztalás mindenütt mutatja, végül a leghatalmasabb országokat is gyökerestül dönti ki.[5] Az emberek a közjóval együtt a maguk érdekeiről is megfeledkeznek ott, s valóban szánalomra méltók, mert önmaguknak a legnagyobb ellenségei s nem látják, hogy önjavuk mily közel van hozzájuk.[6]

A mai világban senki sem hisz azért valamit, mert ez, vagy amaz mondja. Mindennek tekintélye attól függ, hogy van-e benne igazság. Azért ne kárhoztassuk azt az ellenzést, a mely ennek felvilágosítására alkalmas vezetni bennünket. De az ellenzés önmagáért ilyen becses szolgálatot sohasem

[1] Hitel 159. 160. 161.
[2] Kelet Népe 54.
[3] Hitel 141.
[4] Hitel 175.
[5] Stad. 20.
[6] Stad. 21.

tehet.[1] Az olvasó se higyjen semmit csak azért, mert valamely tekintély mondja, hanem a mondottak tartalmát a saját szemeivel s értelmével vizsgálja meg.[2]

A közvéleményt kifejteni, rectificálni és azt mindinkább a valónak sarkalatára állitani: ím ez a bölcs kormányoknak egyik legfőbb feladata és tisztje; mert elvégre a köz-opinio mindenen rendbontás nélkül győz, vagy mindent maga alá temet, ha éretlen kormány azt maga ellen uszitja. Oly jóltevőleg a közvéleményre azonban semmi nem hat, mint az emberiesség és bölcseség. Holott a szívtelenség, macchiavellismus tartuffi eljárással párosulva a közvéleményt a felbőszülésig elmérgesiti; mindent zavarba hoz, és elvégre magát az egész államot is tönkre veri.[3]

Majdan szükségünk lesz a sajtószabadságra, hogy elmondhassuk mindazt, a mit gondolunk.[4] A sajtószabadság az értelmiséget rögtön több századdal mozdítja elő, s egy kifejlődött szabad nemzet kebelében aránytalanul több hasznot, mint kárt okoz.[5] Azonban a szabadsajtóval lelkiismeretesen és óvatosan kell élni, s lesz köztünk elég, a ki ezzel a legszebb emberi joggal az emberiség kárára vissza fog élni.[6] A sajtószabadság oly világ, melynél a leggyulékonyabb anyagok között is a legnagyobb személybiztonságban fejtegetheti problemáit a bölcs, s azok megoldásával az emberiséget a tökéletesedésben álló czéljához közelebb viheti. De ha felette olyan röpköd, a ki a világossághoz nem szokott, úgy járhat, mint a láng fölé lelkesedéssel siető molypille, mely a világosság forrásához közeledve, szárnyait leperzseli. A nemzet megszerezheti magának a sajtószabadság gyönyörű áldását, de egyedül bölcseség által, mely nélkül az, mint a természet minden nagy adománya, átokká válhatik kezében, és számtalanszor több egészséges részt pusztit el, mint a mennyi rothadt résztől a társadalmi szervezetet műtéteivel megszabadítja. A sajtószabadság eszméjéhez azt az őszinte óhajt fűzöm, hogy „óh

Sajtószabadság.

[1] Hitel 37. 38.
[2] Hitel 180.
[3] Önismeret 229. l.
[4] Világ 516.
[5] Stadium 23.
[6] Kelet Népe 171. és 172.

magyar oly erős, nagy és dicső légy, hogy annál magadat megperzselő légy ne légy." [1] Surlódjunk ennélfogva mint politikusok engesztelhetlenül; személyileg azonban, a hol lehet, olvadozzunk a legőszintébb barátságra. Csak így lesz haszna a sajtó szabadabb mozgásának nálunk is. [2]

Alkotmányosság.

Szent azon elv, hogy „nihil de nobis, sine nobis". [3] De az alkotmányosság is önfegyelmet és áldozatkészséget tételez fel és követel meg. Annak nincs szilárd alapja az oly országban, a hol a nagyobb rész nemes tetteket inkább javasolni szeret, mint azokat gyakorolni, s ha hibáról van szó, inkább hajlandó másra mutatni, mint magára.[4] Az alkotmánynak, akár gyenge fejedelemtől fegyverrel csikartuk ki, akár a fejedelem adományozta azt, nem fog örvendeni a nép, míg a talaj, melybe ültetni akarják, nincs előkészitve. Anglia is például annak csak akkor tudta hasznát venni, midőn az országnagyok hűbéri hatalma megsemmisült és a nemzet felvilágosodott. Ebben a néhány szóban kivánta Széchenyi egész alkotmánypolitikai irányzatát kifejezésre juttatni. Nem akar óriási, de pigmaeus reformátor sem lenni. Politikája a középúton halad. Nem szereti az ellenkező sarkokat, a pólusokat, de a heves égövet sem. A megfagyásnak épp oly ellensége, mint a megégésnek. A kormánynak nem feltétlen követője, de nem is minden áron ellenzéke. A honi mocskot nem pártolja, csak a józan magyarság kifejtéseért buzog. A kormány önkényét épp úgy restelli, mint gyűlöli a hazai rozsdát. Nem hiszi az aristokratiát nélkülözhetlennek, de a szabadság és egyenlőség eszméi által szült mámort is itasságnak tartja. „Szabadság és közbátorlét" e két szóba foglalja össze az emberiség jogait. Hogy ez miként valósitandó meg, azt a népek viszonyai, miveltsége és vérmérséklete határozza el. Hisz az emberek tökélyesbülési képességében, és azt vallja, hogy az erkölcsiség és értelmiség haladásával az alkotmányosság dicső templomába mind többen léphetnek majd be. De hogy oda minden polgár bejuthasson, attól a művelt emberi-

[1] Kelet Népe 273—274.
[2] Széchenyi czikkei I. 466.
[3] Beszédei 453.
[4] Világ 465.

ség általában és mi magyarok különösen még nagyon távol vagyunk. Hanem azért álljunk ki a síkra és fussunk más nemzetekkel versenyt mi is a tökéletesedés felé.[1] Ő párthoz nem tartozik. de a reactiók felidézését nem szereti, mert: hodie mihi, cras tibi! Ő a titkos szavazásban nagy nehézséget nem lát, legfeljebb egy kis idővesztést, de ez sem oly nagy. mint képzelik. Titkos szavazás nagy tömegeknél azonban nem lehetséges, de a törvényhozóknál igen.[2]

A szokásban levő ívköröztetés, aláiratás nem titkos szavazás: ő pedig ilyet óhajtana. A titkos szavazás előnye, hogy mellette terrorismus s pajtásság nem gyakoroltatik s mindenki szabadon követheti meggyőződését. Valóban többször megtörtént vele, hogy mikor bizonyosnak tartotta a többséget, titkos szavazás útján váratlanul megbukott.[4] Az általános szavazati jog azonban — különösen a mi „szalmaviszonyaink“ között — még nagy sokáig álom fog maradni. Ha fejedelmünk egyedül csak constitutionális országok feje volna, még akkor sem ismerném el hatalmát a törvényeken túl. De hát még mai állásában, mikor a trónhoz közel állóknak tanácsa szerint szinte kötelességszerűleg absolut elveket terjeszt, annál kevésbbé.[3] A magyar rendi alkotmányt nem akarta Széchenyi egyszerre felforgatni s helyébe mást állitani, hanem csak egyes fontosabb részeit folyton úgy módositani, hogy az ily változtatások az egésznek szellemére is kihassanak. A gyökeres átalakitás mellőzése nem kivánja a változatlanságot, hanem a lassú, de szünetnélküli reformokat, s a mit e részben állandónak óhajt, az a javitásnak ezen csendes mozgásában áll.

Gyökeres reform.

Ez mindazáltal az egyes intézmények foltozását nem jelenti, mert ha más nemzetek haladásának ingadozásait részrehajlatlan szemmel vizsgáljuk, arról fogunk meggyőződni, hogy ezek főleg azért szenvedtek hosszasan, mivel a magát túlélt rendszereket úgyszólván darabokban hagyták el, s a támadt ürességbe az új rendszernek egy-egy darabját illesztették, a helyett, hogy a régi rozsdát és penészt is gyökeresen kiszaki-

[1] Stadium 25—28. ll.
[2] Besz. 535.
[3] Besz. 150.
[4] Besz. 534.

tották és az újitásokból összefüggő, egyöntetű egészet alkottak volna azzal a ragasztékkal, mely nélkül sem test, sem mű, vagy szerkezet egészségesen nem foroghat.[1]

Békés átalakulás.

Szelid, convulsio nélküli reformatiót kiván.[2] Ezt elérhetjük, ha helyzetünket úgy fogjuk fel, a mint az tényleg van. De el kell határoznunk magunkban, hogy Magyarország minden természetes hatványai és fejlődésének mesterséges akadályai daczára nagy kell, hogy legyen, mert az különben elvész. A Stadiumban tett javaslatok nagy része a lépésről-lépésre való haladás menetét tünteti fel.[3] — Mindig a lényegre kell törekedni. Jobb, ha rosszul gondolkoznak felőlünk a külföldön, de mi itthon közértelmiségünk fokozása által nemzetünk létalapjait szilárdítjuk, elismervén, hogy azok ma még gyengék, mintha hibáinkat és hiányainkat rejtegetve, azok kiküszöbölésén nem munkálkodnánk.[4]

Előjogok.

Most egy idő óta napirenden van az aristocratiát sárba rántani, s megvallom, hogy ha mi compact nemzet volnánk, melytől, számát és geografiai helyzetét tekintve, bizonyos kifejlődés nemzetiség tekintetében az ember nélküle is várhatna, nem átallom kinyilatkoztatni, mint azt már többször tevém, hogy én Magyarországnak status quo-ját igen émelygősnek találom, mert itt az egyoldalú privilegiumokat, elszigeteléseket s egyik rendnek a másik által való lenézését szivemből gyűlölöm.[5] De mi oly körülmények között vagyunk, miszerint most a magyarság egyenesen a nemességgel és a főnemességgel van összekötve, és valljuk meg, hogy itt ma még minden democratia egyenesen csorbát üt a nemzetiségen. Nem mondhatnám, hogy én ezen felső táblába nagyon szerelmes volnék.[6] Lehet talán, hogy azok, kik helyünkbe fognak ülni, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axioma.[7]

[1] Stad. 268.
[2] Stad. 35., 68—69.
[3] Stad. 124—125. ll.
[4] Világ 528.
[5] Beszédei 357.
[6] Beszédei 358.
[7] Beszédei 358.

A kereszténység tiszta szellemében én mindenekelőtt nemcsak szóval, de tettleg türelmes vagyok. Ennélfogva minden felekezetűeket tisztelvén, tisztelem annál inkább az evangelikus vallásúakat. Föl is szólaltam e szerint mellettük mindenkor. Én dogmákhoz nem tudok s nem is kivánok azoknak tömkelegébe bocsátkozni: de tudom, hogy Krisztus Urunk áldásával nem fösvénykedett, mert még ellenségeit is megáldotta, sőt azokat is, a kikben — mint mondják — a gonosz lélek lappangott. Ugyan miért nem követik ezt lelkipásztoraink is?[1] — De a clerus soha meg nem szűnik militans lenni![2] — Az egyházi javak államositása iránti mozgalmat Széchenyi mindazáltal nem pártolta, mivel abban a tulajdon szentsége ellen intézett merényletet látott. Egyház-politika.

Az erők egyesitése minden téren nagy fontossággal bír. Néha egy főben is annyi erő és hatalom van, mely sok embert vonz magához. A fényes elme hódít. Hány ember volt már, a ki nemzetének életét századokkal hosszabbította meg.[3] Hazánk egész alkata egy hatalmas központ nélkül nagyon tökéletlen lesz mindig. Ezt a központot a részek minden sérelme nélkül csak az országgyűlés teremtheti meg.[4] Fáradságot nem szabad kimélni, hogy két fővárosunkat, a mennyire csak lehet, szépitsük, nagyobbitsuk, összekössük, és bennök oly sok és oly különféle élvezetet nyujtsunk, hogy úgy a bel-, mint külföldi minden utazó, tudós, művész, földbirtokos és kereskedő, a társas hajlamú és az embergyűlölő, a nyavalygó és a szerencsés feltalálja benne a maga körét. Hazánk igen sok, de fejletlen és eldarabolt erőit egyesitenünk kell.[5] Központosítás.

A fővárosi és itthoni lakást kellemessé kell tenni, mert e nélkül hiába prédikáljuk, hogy itthon kell lakni. Ennek csak erkölcsi oldalát hangoztatni nem elég. A külföldtől nem teljesen elvonni, hanem csak az ott lakástól kell visszahóditani a tehetősb honfiakat. A külföldet ismerjék értelmiségünk tagjai, és pedig ne csak könyvekből,[6] hanem szemlélet útján. Budapest az ország szive.

[1] Beszédei 178.
[2] Beszédei 179.
[3] Hitel 184.
[4] Stadium 240.
[5] Világ 441.
[6] Világ 187.

Hazánk szivét továbbá lehetőleg nagy emporiummá, tengeri kikötővé,[1] Budát és Pestet egyesítve, a nemzeti élet központjává kell tenni. A Buda és Pest közötti állandó hid épitését sem annyira az anyagi haszon miatt, mint erkölcsi szempontból tekintette elsőrendű reformfeladatnak. Anyagilag azonban az állandó hidnak addig nagy hasznát alig vehetnők, mig nagyobb forgalmunk nem lesz. Erre pedig a jó utak egész hálózatának létesitése előtt nincs kilátás. Hazánk központjának emelése, fejlesztése és így általa a nemzeti erők egyesitése oly nagy horderejű követelmény, melynek minden más előtt kell eleget tenni.[2] Azt a követelést, hogy mindenki lakjék télen Budapesten a nagyobb birtokosok közül, még ha birtoka Bécshez közelebb van is, még ha ott családi háza van is, könnyen olyannak fogják tekinteni, mint a mely egy ábrándozó agyszüleménye, és okoskodását semmibe sem veendik. Ellenben, ha azt kivánjuk, hogy tavaszszal, midőn ott vásár és lóverseny is van, két-három hétig az ország fővárosában tartózkodjanak, mert hasznos és egyúttal kellemes, akkor azt sokkal szivesebben fogják megtenni. Egy kis jobbrafordulás egyelőre elég, mert a bécsi gavallérból nem válhatik egy nap alatt Bendeguz. Csak egy kis haladás is már nagy nyereség e részben.“ [3]

A lóverseny intézményének meghonositásánál tehát nem az istállószag és az ottani versenyen nyerhető néhány arany szeretete, hanem nagy társadalompolitikai eszme vezette.[4]

„Buda és Pest népességét minden lehető módon öregbiteni kellene. Ez emelni fogja az egész környékbeli földbirtokok értékét is. A város nevét Budapestre kellene változtatni, ha szokatlan is; később nagyon közkeletű lenne és úgy hangzanék, mint Bukarest. Mily nagy befolyása lenne az egész nemzet szellemi életére, különösen, ha az országgyűlés is nem távol Erdélytől Pozsonyban, hanem ott ülésezne az ország szivében. Valamint a kereszténységnek minden felekezetet, úgy a nemzetnek minden magyar osztályt egybe

[1] Világ 372.
[2] Világ 370—71.
[3] Világ 476.
[4] Világ 477.

kellene foglalni.[1] A Dunát európai csatornává kell tenni, mi által Budapest nagy kikötőhelylyé válnék. De hogy itt kellemes élet lehessen, hazánknak sem szabad egészségtelen, mocsaras és poros országnak maradnia.[2] Porunk Buda-Pesten néha annyi van, annyival élünk (!), hogy abból, melyet egy öreg ember éltén keresztül lenyelt, kétségen kivül néhány malomkő nagyságú mesterséges kőnek készitését lehetne bátran igérni. Mily rettenetes, iszonyú mell- és szemtisztító ez![3] — Pestnek gyökeresebb csinositása végett az egész vidéket kell tekintetbe venni. Ha nagy szelek fúnak, ki nem vette észre a budai fokokról azon porfelhőket, melyek szinte a Tisza vidékéről látszanak hirt hozni! Szükséges mindenek előtt, hogy a városnak mindennemű földjei fákkal ültettessenek be. De nem csupán fasorokkal, hanem úgyszólván erdőkkel. Ez által kirekesztetik némileg az idegen por, minek folytán majd könnyebben birhatunk a saját városi porainkkal.[4] Buda-Pest lakosainak továbbá soha nem kellene felejteni, hogy mig honunk egyéb helyei csinosodási törekedéseikben inkább csak a saját kellemeiket nevelik s a hon javát csak közvetve és távolról eszközlik, addig ők a saját hasznuk s kellemeik nevelésén túl még azon kimondhatatlan érdemben is részesülnének, mely szerint honunk szélyengő irányzatit egyesithetik s igy valódibb erőre emelik. Budapest régebben az egyszerű, tán egy kissé szennyes öltözetű emberhez vala hasonló, kinek mezitelen, vagy bocskoros-lába nem ötlött szembe. Most számos új épületével úgy tűnik elénk, mint arany és ezüst díszruhájában valaki, a ki azonban nem porozta le magát és csizma nélkül porban vagy sárban áll. Íme ez az — mert a jobb izléssel összhangzásban többé nincs — a mi szálkaként egyre bökdös és kinoz.[5]

A ház épitésénél általánosan két fő kérdés nem vétetik itt eléggé figyelembe. Legelőször is az, hogy a földgolyó mily szélességén s másodszor a napnak mily tájékára épitenek. Ez okból azon lak, mely például Nápolyban tökéletesen meg-

[1] Világ 509.
[2] Stadium 73., Pesti Por és Sár.
[3] Pesti Por és Sár 7. l.
[4] Pesti Por és Sár 21. l.
[5] Pesti Por és Sár 15—16. l.

felelne a lakhatás czéljának, Pesten annak bizonyára csak tökéletlenül felelne meg. Továbbá ugyanazon lak, mely felette helyes volna, ha keletnek állna homloka, egyedül az által lesz helytelenné, mert homlokzata nyugatra szolgál. Az éghajlat s fekvés sajátságai s különbségei tehát — a mennyire lehet — szorgosan fontolóra veendők. A mennyire lehet, mondom; mert ha sok más tekintet jön közbe, gyakran szükséges feláldozni a kedvezőbb fekvést, más, még fontosabb kellemek elérése végett. Így például Pesten az év négy szakára ügyelve s mindent mérlegbe vetve, lakhatásra kétségkívül nincs kedvezőbb kitétel, mint a keleti és déli. És mégis a legtöbb s legszebb házak homloka kényszeritőleg nyugat-északnak esik, és pedig egyedül a Duna tekintete miatt. Ebben Pest fekvése hiányos. Budáé sokkal kedvezőbb. A budai hegyen ellenben, a nádori udvart kivéve, a várnak mindazon házai, melyek a Duna felé feküsznek, minden józanság ellen éppen megforditva, t. i. háttal állnak a kedvezőbb égtájnak — keletnek — s egykori épitőik az azon időkben divatozott, nem tudom, éretlenségből, vagy hiú pompáskodási vágyból s a városi szinezet hajhászatából-e, a felette szép kilátást, a csendet s a legjobb égtáját feláldozták a szomorú, szűk utczákba nézés, ablak előtti ronda s lármás vásár és a nyugati viharok szemközti dühe megkaphatása végett.[1] Ha Pest épül, ki örülne annak jobban, mint én. Igaz, Pestre szegeztem magamat, hol sem rokonom, sem jószágom, sem semmi különös dolgom, a hová legkisebb vonzódásom sincsen, de a hol híven részesülök porban, sárban s pedig azon okból, hogy hazánk központjának kifejléséhez, a honnan itéletem szerint az egészre a civilisatiónak jótékonysága áradhat, én is járuljak csekély tehetségem szerint.[2] Mert hogyha egy testnek 52 lába van s az egyik erre, a másik amarra mozdul, bizonynyal nehezen fog előre menni. Tehát azt mondom, kell valami helynek lenni, a hol az eszmék concentrálódjanak, s azt hiszem, azon helynek Budapestnek kell lenni, melyen kivül én e hazában alkalmas concentrationális pontot nem lelek sehol. Ily értelemben én a centralisatio embere vagyok. De Pest városának

[1] Pesti Por és Sár, 28—29. ll.

[2] Beszédei 160.

iparkodni kellene az ittlakás kellemeit és kéjelmeit növelni, hogy a gazdagok ide jöjjenek és örömest maradjanak itt, minélfogva asztalukról a szegénynek is hulljon majd valami.[1]

Sorrend.

Minden időben volt, van és lesz panasz, mert az emberek természete az, hogy elégedetlenkedjenek. De különbség van e nyüglődő elégedetlenség és a közt, mely az embertárs, haza és a tökéletesedés iránti szeretetből fakad és a jobb emberek sajátja. Soknak igen sok a czélja. Kevesen tudják erőiket egy czélra összpontositani. És ha jót akar is valaki, nem választja meg a helyes egymásutánt. Sok az első emeleten kezdi az épitést, sőt némelyik azt csak kifesteni kivánja. Az alapkövet észszerűen csak ritkán rakják le.[2] Hogy a sorrendet nem választják meg kellőleg, mutatja, hogy gazdáink egyik része egy századdal előzi meg korát, mintha már 1901-ben élne, a másik része pedig úgy gazdálkodik, mint II. András király idejében volt szokás. Pedig mindent a maga idején kell tenni; sem előbb, sem később. Ez persze nem olyan könnyű, és az is nehezebb, hogy valaki a maga helyén cselekedjék helyesen, mint a másén képzeli, hogy cselekedhetnék; mert az elsőn minden akadályt lát, a másodikon rendszerint nem. Minél elzártabb, vagy magasabb állásunk van, annál kevesebbet észlelünk jól és behatóan, mert akárki mit mond, általában véve mégis csak a magunk szemeivel láthatunk.[3] Nincs könnyebb, mint első emeletet épiteni, ha minden hozzá való megvan; de ez merőben lehetetlen, mielőtt az épület földszintje elkészült volna.[4] Több év leforgása nagy különbséget tesz valaminek megvalósittathatása tekintetében. A nehézségek nagyobbak, ha csak egy-két bölcs és fizetett ember töri azok elháritásán a fejét, és sokkal kisebbek, ha az egész fölvilágosult közönség egyesitett értelmisége munkálkodik és fáradozik rajta.[5] Ki kell ennélfogva tudni, hogy a közönség véleménye e részben helyes-e, vagy helytelen? Az előbbi esetben erősiteni, az utóbbiban pedig eszmesurlódások által azt jobban kell irányitani. Tisztában

[1] Beszédei 215.
[2] Hitel X., XI.
[3] Hitel 80., 81.
[4] Hitel 143.
[5] Hitel 152.

kell lenni az iránt, hogy min kell kezdeni a javításokat, a minek kiderülésére nagy befolyást gyakorolhat a szakadatlan eszmecsere.[1] Ennek eszköze pedig a társulás és egyesületi élet.[2] Az ország anyagi jólétének kiépülését a szellemi és erkölcsi tényező kifejtése elébe tenni — ítélete szerint — annyi, mint az ABC-t nem a-nál, hanel z-nél kezdeni. Az ily sorrend következménye az lesz, hogy a legnagyobb erőkifejtés és fáradozás után sem fogunk tudni valamely kézzelfogható eredményt felmutatni.[3] — De a helyes sorrend ellen akkor is nagy hibát lehet elkövetni, ha a közvélemény kellő előkészítése nélkül létesitünk valamit.[4] Gyakorolni, idomitani kell tehát minden erőt és tehetséget, minden idomitás pedig alulról, azaz kicsiben kezdendő. A szabadságra is főleg az oly intézetek nevelnek, melyekben minden részesnek okvetlenül meg kell fékezni önkényét. A társadalmi szabadság szelleme tehát az egyének önfegyelmezésétől függ; azért, a ki a szabadságot akarja, annak előbb önfegyelemre kell az embereket nevelni.[5] Kiderül ebből, hogy ideje előtt a legjobb sem hasznos.[6] — A hátramaradásnak két módja van. Az egyik az, ha el nem indulunk, a másik, ha túlhajtunk. Azért mi megfoghatatlan lappang abban, hogy magyar nemzetünket apály és dagály ellenében, s úgyszólván minden széllel előbbre tolni igyekszem? Majd buzdítom, majd intem, hogy oly vágásokban haladjon, melyek biztosan czélra vezetnek.[7] Nem tenni, mikor tenni kötelesség volna, épp oly bűn, mint másokat cselekvésre buzdítani, midőn a valamitől való tartózkodás, vagy annak abbanhagyása lenne helyes. De a jelenben ne várjunk teljes igazságot, mert általában élőkről élők között nincs igazságos ítélet.[8] A közügynek áldozni és az áldozatot egészben, vagy részben a Dunába dobni, mert a haza megrövidítésével jár, annyi, mint egyszerűen fösvénykedni.“ [9]

[1] Világ 333., 334.
[2] Világ 335.
[3] Világ 364.
[4] Világ 369.
[5] Hitel 390.
[6] Kelet Népe 36.
[7] Beszédei 528. l.
[8] Kelet Népe 83.
[9] Kelet Népe 126.

A helyes sorrendre való tekintettel a testi büntetéseket Széchenyi 1830-ban még elkerülhetlenül szükségesnek tartotta, de csak akkor, midőn az emberekből már minden becsületérzet kihalt. Különben a törvény előtti egyenlőség behozatalát sürgette és a nemesekre a szabadságvesztést és halálbüntetést elegendőnek tartotta. Azokban a társadalom haladásától remélte, hogy a báromi állapotban levő emberek elfogyván, vagy számuk nagyon megcsökkenvén, a testi büntetés is megfelelőleg csökkenthető, illetve megszüntethető lesz.[1] „Bizom az emberi perfectibilitás szellemében, hogy a mivelt nemzetnek majdnem minden fia egyenlő közel vagy távol lesz a boldogság és dicsőség templomától, mert abba mindenki beléphet, a ki belbecse által oda felemelkedhetik. De ettől a most élő legelső nemzetek is távol vannak még. Ha tehát az emberiség szine-java is messze áll ettől az állapottól, hát mi magyarok?"[2]

Az elérhető utáni törekvés.

Széchenyi gyűlölte a végleteket és túlzásokat. Inkább a kisebb, de lehető jót akarta elérni és megvalósitani, mint a nagyobb lehetetlent, vagy csak a képzeletben elérhetőt. Nem néz annyira, mint honfitársai, hátra a történelembe, és nem mereng a multakon, hanem bátran a jövőbe tekint, mert a mult kiesett hatalmunk köréből, ellenben a jövőnek még urai vagyunk. Ne bajlódjunk annyira azzal, a min nem segithetünk, hanem értékesitsük időnket és erőinket annak felhasználásával, a mi rendelkezésünkre áll, vagy könnyen megszerezhető. Akkor beválik az, a mit ő jósol, hogy ahhoz képest, a mi volt, Magyarország csak a jövőben lesz valami.[3]

Nemzeti jövőnk.

Némelyek szomorúan fütyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, hogy ott van a koporsója minden szittya fénynek. Pedig az csak fejlődésünk egy lefelé irányuló hullámvonala volt. De az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elé, s elveszett kincsének siratása helyett inkább azt vizsgálja, hogy mit menthet meg, s avval egyelőre beéri; de lassanként iparkodik magának többet szerezni. A bölcs hazafi csak lehetőt kiván és a középúton jár.[4] De azt a távolabb jövőről sohasem mondja, hogy mit

[1] Stadium 164., 165.
[2] Stadium 27.
[3] Hitel 270.
[4] Hitel XV.

gondolunk mi azzal, ha félszázad multán virágozni fog-e Magyarország, hiszen mi akkor már nem élünk.[1] Van sok, a ki nem bánja, hogy mi lesz hazájából holta után; de a nemes érzésű hazafi nem így gondolkozik, mert minden mástól eltekintve, az öregedő embert teljesen egyéb nem nyugtathatja meg, mint az a tudat, hogy férfikorát férfias munkában töltvén, remélheti, hogy honfitársainak nemesebb töredéke akkor, midőn minden irigységnek és sértett önszeretetnek vége lesz, hamvai felett azt fogja rebegni: „itt a föld valóban nemes csontokat és igazán becsületes hazafit takar.“ Mert mi hevítheti édesebben a nemes vért, s mi felelhet meg jobban titokteljes földi létünk természetének, melyben minden kétes, a hol még a lángész is a főbb rejtelmek igazi mivoltát csupán sejtheti, mintha azon helynek, a hova őt a sors állítá, hazájának és ez által a nagy mindenségnek tökéletesbitéséhez tehetsége szerint hozzájárulhat. Azt pedig, hogy vajjon tanui leszünk-e honunk haladásának, vagy nem, bízzuk a hatalmas istenekre, s úgy fáradozzunk, mint a halhatatlan lelkűek, a kik mentesek az idők mohától. Ki tudja, hogy ha nagy álmából sohasem ébredne is fel, nem szerencsésebb-e az, a ki a fákat ülteté, ápolgatá, és szakadatlan növésöket észlelhette, mint az, a ki már megnőtt korukban nyugodtan árnyékukban csak henyélt.[2] A különben sötét jövendő csak azon feltétel alatt mutatkozik részünkre biborszínűnek, ha a magyarság általános értelmesség által tökéletesen kifejlend. Mert saját és a szomszéd népek tulajdonságai, földirati fekvésünk, a természet számos hasznositható, gazdag ajándéka csak akkor lesz áldás reánk nézve, ha nemzetiségünket és értelmiségünket minél jobban kifejtvén, nem lábon állva is szunnyadók maradunk, de éber és kitünő magyarokká leszünk.[3] Azt a nemzetetet, melyben erős lélek lakik, az idegen hatalom soha, semmi körülmények közt nem nyomhatja el, sőt életerős haladását hátráltatni sem képes. Azért a veszély, mely a nemzetet érheti, kizárólag saját keblében keletkezhetik, akkor t. i., ha ismeretei elégtelenek, ha intézményeit természetes alapukra

[1] Hitel 247.
[2] Hitel 249., 250. ll.
[3] Világ 80.

nem fekteti, ha egyenetlenkedik és ennélfogva elveszti életerejét is. Hijában van a korcs népnek bölcs kormánya, hijában vesztegetik rá éltöket prófétái : egy lelketlen korcs népet komoly munkára lelkesiteni, a haldoklót halhatatlanságra feltámasztani nem képes senki sem.[1]

Hanem a siker elmaradása végre a legállhatatosabb embert is elgyengiti, mert az előtte álló nehézségek megijesztik azt, holott a szép remények fejében hajlandók vagyunk a netán haszontalannak bizonyulandó törekvést és fáradozást is elfelejteni.[2] Azért saját véleményünk és elméletünk fenntartása végett ne áldozzuk fel magát a fődolgot, a sikert.[3] A sikerhez hozzájárulhat a helyesnek megszokása. A jóban és nemesben is hosszas gyakorlatra van szükségünk. Gyakorolni kell magunkat mindenben, és pedig a taktika és sztratégia új szabályai szerint. Az idomulás és szokás elpuhithat lassanként még oly egész nemzeteket is, melyek valaha egy fél világot rázkóztattak meg. Viszont a hosszas ostrom alatt végre még az asszonyok is megszokják a bombákat és ágyúgolyókat.[4] A siker.

Az erőszaknak önérzetes ember könnyen nem enged, még ha azt, a mit tőle azzal el akarnak venni, ő más körülmények közt önként hajlandó volna is oda adni.[5] Azért a jó taktika a politikában sokszor a fődolog, és azzal könnyen czélt érhet valaki, ha nincs is oly lángesze, lelkesült kedélye, mint másnak, a ki azonban az országlás sakkhúzásaihoz nem ért, vagy nincs megfelelő nyugodtsága és számitási képessége.[6] Az ilyennek bár volna rosszabb szive, kevésbbé emelkedett lelkülete, s ne szakitana el éjjeli nyugalmából annyi órát, de követne jobb modort és volna jobb taktikus.[7] A szivet szintén kell nemesiteni; a nélkül az ember szörnyeteggé is lehet, de a szivjóságot nem szabad az értelem szerepkörében alkalmazni. Mindennek megvan czélja és rendelte- A taktika.

[1] Stadium 15.
[2] Hitel 224.
[3] Világ 445.
[4] Hitel 72.
[5] Kelet Népe 127., 128.
[6] Kelet Népe 130., 140.
[7] Kelet Népe 141.

tése: parancsolni nem a szívnek, hanem az értelemnek kell.[1] Minden következetes haladás innen veszi eredetét. A szív csak az elérendő távoli czélt tűzheti ki nemes óhaj alakjában, megvalósítása ellenben, sokszor a tömeg által fel sem fogható utakon, az értelem dolga. A szívnek, csak mint a jó feleségnek javasolni szabad, de természetellenes állapot, ha kormányozni akar.[2] Országlási rendszerem alapja, hogy az észnek és szívnek külön működési körei vannak. A politikában, mint a gyógytanban, egyedül az észnek van hatásköre, a szívnek pedig mocczannia sem szabad. Ez a követelmény nem észszerűtlen, mert hiszen az ember három főtehetsége: a képzelet, emlékezet és ítélő tehetség külön is fungálhat. Valamint a képzelet az emlékezetnek és ítélő tehetségnek kizárásával, úgy működhetik az érzés is a számítási képesség kirekesztésével.[3] Valamint sok jó szívű pipázó több helységet hamvasztott el, mint a rossz szívű gyújtogatók, épp úgy a jó szív buzgalmából, melynek ura egyúttal nem jó fő is, több szerencsétlenség származott az emberiségre nézve, mint a határozott gonoszságból, mely ellen az emberek megvédhetik magukat.[4]

A nyilvánosság barátjának vallom ugyan magamat; de azt is mondom, hogy nem mindig jó előre kidobolni a dolgokat, nehogy a rosszakaratúakat mintegy felhívjuk szándékunk meggátlására.[5]

Ha a szél megfordult, haladni akarván, a szerint kell vitorlázni.[6] A taktikának szükségét mindenkor tapasztaltam, mert különben annyi különböző elemek között az ember az illető parton alig köthet ki. Hanem van taktika, mely tiszteletre méltó és gyümölcsöt is hoz, és van taktika, mely országos megvetést érdemel."[7]

A XIX. sz. uralkodó eszméi.

A szabadságról, egyenlőség és testvériségről Széchenyi igen tüzetesen és igen szépen nyilatkozott. „A jólét és szabad-

[1] Kelet Népe 164.
[2] Kelet Népe 165.
[3] Kelet Népe 160.
[4] Világ 311.
[5] Beszédei 341.
[6] Beszédei 378.
[7] Beszédei 431.

ság kölcsönhatásban vannak egymással.[1] De a szabadság nem elég az előmenetelre, hanem mindig nagyobb míveltség és bizonyos higgadt vetélkedés is szükséges hozzá. Vetélkedés azonban csak úgy támadhat, ha mások haladásának képe úgyszólván folyton szemeink előtt lebeg. Csakhogy ez mindig valószinűbb azon nemzeteknél, melyek már némi szabadsággal birnak.[2] Minél nagyobb és általánosabb a szabadság, mennél erősebb a vetélkedési ösztön, annál több a kultura és civilizáczió; de ez viszont is áll.[3] A szabadság az Istennek legszebb ajándéka; de miként a gyémánt a bérczek keblében, úgy van elrejtve az emberek előtt, s az, a mi őket a legbizonyosabban boldogitaná, reájuk nézve úgyszólván ismeretlen jó. Hanem az egyoldalú — hogy úgy fejezzem ki magamat — törökös szabadság nem sok jó következménynyel jár.[4] A szabadság valódi szellemét csak a tökéletesen igazságos és nagyon művelt ember ismerheti; azért a nemzetek is csak értelmiségök és erkölcsi míveltségök fejlődése s cultura és civilizáczió, különösen pedig a társadalmi intézményekben, az egyleti életben kinálkozó szabadsági iskolák járása által juthatnak oda, hogy mindenkinek sajátját megbecsülvén, a természeti jogot szentnek tartsák, s biztositsák azt az állapotot, melyben nem csupán nehány palotára szorítva és ott is megcsonkitva, hanem az ország határain belül annak egész széltében, a szántó-vető kalibáiban is élhet és virágozhatik a mennyei szabadság.[5] Szabadság.

A közszabadság fenntarthatása végett mindenkinek egyaránt kell a szigorú törvényeknek alávetve lenni. Az egyén természetes korlátlan szabadságának egy részét a biztositott társas szabadság elnyerése végett áldozza fel. Ez az áldozat azonban nem nehéz, mert így csupán a ragadozó állathoz illő vad függetlenséget cseréljük fel azon keresztényi szabadsággal, mely a halandót a fejlődés lehető legmagasabb fokára állítja.[6]

A társas élet finomulása már azért is előnyös, mert az

[1] Hitel 57.
[2] Világ 337.
[3] Világ 341.
[4] Világ 282., 283.
[5] Világ 385. és 387. ll.
[6] Világ 386.

egyesek önkényének egy kis féket vet a fejébe. Az ily társaság tagjai kénytelenek egész a kicsinységig tekintettel lenni egymásra, és vigyázattal kerülni a legkisebb alkalmatlankodást is. Az ilyen szellemi mérséklet neveli, fegyelmezi az embert s iskolája az önképzésnek, az igazságszeretetnek és igy valósággal nemesíti az embert.

Mindenre készülni kell és igy a szabadság ismeretének tudományára is. A valódi szabadság szelleme csak igy lesz az emberben hússá és vérré. De ha azután valamely társadalom ezt az önfegyelmezésből kifejlődött kölcsönös kiméletet megtanulta, akkor ott a közszabadság épülete valóban biztos alapon nyugszik.[1]

A kiváltságok, melyek ezt a kiméletet nem kivánják, sőt az ellen irányulnak, határozottan ellenségei az igazi szabadságnak. — Széchenyi a Világban ünnepélyesen hirdette, hogy nemesi privilégiumait mint kisebb jót szivesen áldozza fel a nagyobb jóért, t. i. a valódi szabadságért, a mit annál könynyebben vélt tehetni, mert senki ellen sem kivánt véteni. A közönség rovására és érdekei ellen irányuló kiváltságnak a valóban nemes ember nem is veheti hasznát.[2]

A szabadságot már 1830-ban úgy akarja érvényesiteni, hogy a parasztnak saját birtoka legyen, és a gazdasági élet a nemzetgazdaságtan törvényei szerint, ne hatósági erőszakos beavatkozások, hanem a nemzeti gazdálkodás szerves processusa szerint menjen végbe. Meggyőződése, hogy „addig sem az alacsony, sem a magas állású nem lesz boldog Magyarországon, mig annak népét nem emelik a nemzetek sorába.“[3] Magyarországnak eldarabolt kiváltságos tartományból igy kell örökre egyesülendő szabad országgá lenni.[4]

Szabad honban a rend és illem határai között szabadon illik és kell szólani, hogy tiszta érzelmeink kifejezését a kormány, a nemzet s az egyes polgárok átértve birálhassák meg.[5]

A sokaság rendesen nem szokott igazságosan itélni, mert a hir, a mint a maga útján halad, nőttön nő és folyton eleve-

[1] Világ 388., 390., 391.
[2] Világ 391., 394.
[3] Világ 523., 524.
[4] Stad. 17., 116., 287.
[5] Kelet Népe. Előszó 1.

nebb szineket ölt magára; de annak itélete is igazságosabbá válik[1] a valódi szabadság ismeretének szent tudománya által.[2] Britanniában a törvény előtti egyenlőséget, a nemzeti szellemet, a közérzületet a nyilvánosság és szabadság fejlesztette ki oly bámulatosan, hogy egyes vidékei olyan virulást tüntetnek fel, a minőt másutt csak álmodni is elég képesek az emberek. És ha minden ott sem tökéletes, ez csak azt mutatja, hogy a tökélyt megvalósitani az ember nem képes.

Rend ugyan lehet szabadság nélkül, de szabadság rend nélkül nem lehet; és azért, hogy szabadság legyen, a rend múlhatlanul szükséges.[3] Hanem ha az ékesszólást lebilincselni akarjuk, akkor tiltsuk el inkább a szabad vitatkozást, mert középút ily esetekben — itéletem szerint — nincs.[4] Der Mann ficht zur Freiheit, das Weib zur Sitte.[5] „Óh szent szabadság, te égi malaszt, mennyi aljas, mennyi igazságtalan, mennyi embertelen bitorolja szent nevedet.“ „Óh dicső hazafiság, te az egek legnemesebb magzatja, ki a halhatatlanok sorába emeled az anyag fiait, mennyi rút, mennyi aljas búvik tisztes palástod alá, s hány ocsmány szégyenfi, mert ajkán nemzeti szó peng, ékeskedik czimeddel!“[6] Szabadság és anarchia, rém és abszolutizmus oly közel állanak egymáshoz, miképp az, hogy rend és szabadság is legyen, s legyen rend, de abszolutizmussá ne fajuljon, oly problema, melynek megoldása, mióta a világ áll, az elmesurlódásoknak legfontosabb témája volt mindig.[7]

„Én legalább — irja Széchenyi — szabadságomat nem abba helyeztetem, hogy tehessek, vagy ne tehessek, hiúságom, gőgöm, indulatim, szenvedelmeim kénye szerint mindent, hanem hogy a többségnek engedelmeskedni legyek köteles, és sem többet, sem kevesebbet ne tehessek, mint velem egy soron álló bajtársaim. S nem boldogulhat nemzet ott, hol az egyes Egyenlőség.

[1] Világ 395.
[2] Világ 389.
[3] Besz. 290.
[4] Besz. 182.
[5] Besz. 548.
[6] Besz. 254.
[7] Besz. 432.

polgárok nagyobb becsületet, nagyobb díszt ismernek, mint a közakaratnak hódolni s a hazának engedelmeskedni.“[1]

„Könnyű azt mondani, hogy minden ember egyenlő; de valóban nincs nagyobb privilégium osztogató, mint az Uristen, mert egyik teremtése beteg, másik egészséges s jó gyomrú, egyik szorgalmas, másik tunya, egyik okos, másik bolond.

Sem a természet által nem vagyunk egyenlőknek teremtve, sem pedig a társadalmi munkafelosztás mellett és a fejlődés különböző volta következtében nem lehetünk mindenben teljesen egyenlők. Jó paraszt közmondás, hogy még ujjaink sem egyformák. Az egyenlőség mégis szem előtt tartandó politikai elv, de az nem nyilvánulhat másban, mint a jogok és kötelességek szoros arányosságában.

Kivánatos, hogy ez az egyenlőség a polgári élet minden ágában érvényesüljön.[2] Az ítélkezés az úri székekben képtelenség, mert a perlekedő felek nem egyenlők. A nemességnek (vagy most a felsőbb osztályoknak) azonban a parasztsághoz nem leereszkedni, hanem azt magához kell felemelni, mert így lesz erős és boldog az ország.[3] Az egyesületi elv az egyenlőségen gyökeredzik. Az egyesületben nincs első és nincs utolsó, hanem abban a kitűzött czél érdekében mindnyájan közreműködnek. Ott nem egyesek, hanem az egész, illetve a közönség az egyedüli úr, a ki parancsol.[4] A törvény előtti egyenlőség az emberi méltóság tudatának megvalósulása, melynek sarkköve az, hogy senki se függjön valamely halandó kegyelmétől, vagy önkényétől.[5]

Testvéri egyetértés.

Az egyetértés hiánya képezi annak főokát, hogy ez országban sok minden el van hanyagolva. Ez az oka vizeink szabályozatlanságának, s annak, hogy a természet adományait nem használhatjuk fel eléggé, hogy népességünk nagy része éhezik, midőn egyesek úszkálnak a jólét feleslegeiben.[6] Az egyetértés hiánya okozza azt, hogy itt az emberek annyian csak maguknak akarnak élni, és a saját hasznukat, ha kicsiny

[1] Széchenyi Levelei I. 216., 217., ll.
[2] U. ott 156. l.
[3] Világ 102., 109. ll.
[4] U. ott 411. l.
[5] Stad. 146., 147. ll.
[6] Hitel 87., 88. ll.

is, mert az övék, eléje teszik a legnagyobb horderejű közérdeknek. Mások csak a jövőnek élnek és elhanyagolják a jelen követelményeit.[1] A discussio a kölcsönös felvilágitás czéljából szükséges; de az hidegvérű, barátságos és az igazság felderitésére irányuló legyen. Minden ellenséges szellemű helyben nem hagyás ellenben a helyett, hogy nagyobb figyelemre gerjesztene, csak elkeserit, a vért fellázitja bennünk, a szemeket elhomályositja, az értelmet megzavarja, és csak önkényes, indulatos tett folyhat belőle; de a józan és okos cselekvésnek a legkisebb jele sem.[2]

Régen sújtja hazánkat a megbántott egek azon átka, hogy egyetértve egymást felfogni képesek nem vagyunk. Hogy elmaradtunk, vajjon csekély számunknak, sik és tengertelen hazánknak, szomszédaink előnyeinek, vagy pedig elődeink vad és kaján villongásainak kell-e tulajdonitani? Azt bajos megmondani. Vélekedjék róla kiki saját vérmérséklete szerint. Elég azt tudni, hogy sok tekintetben hátra vagyunk. De nekünk eleink példáját ebben nem szabad követnünk, hanem sok tekintetben szerencsésebbek levén náluk, vessünk vállat a vállhoz, hogy hazánkat a hatalmasabb országok közé emeljük,[3] és szenvedélyeinknek és hiúságunknak ne áldozzuk fel a hazát. Ne oszoljék meg a magyar erő többé soha: szeressük, mint eddig, királyunkat és szabadságunkat, de egyenlően. Legyen itt a jó egyetértés nyomán keletkező virágzás közepett kivétel a nyomorult, általánosan szent az emberi méltóság, s legnagyobb disze az embernek az erény és az ész.[4]

A multat az Isten sem varázsolhatja vissza, azért használjuk fel a jelent a legjobban, a hogy csak a sors engedi! A hajdankor élői aludjanak nyugodtan; rágalmazni őket ne kivánjuk; de csak azért, mivel előbb futották meg pályájukat. Elég éreznünk, hogy él magyar, áll Buda még!! Van, vagy — jobban mondva — bizonyos feltételek mellett lehet jövőnk; köztünk napról-napra új erő fejledez, és már is

[1] Hitel 142. l.
[2] Hitel 142. l.
[3] Világ XVII. l.
[4] Hitel 73. l.

sokan nem kivánnak egyebet, mint a hon javát és a fejedelem hatalmát.[1]

Szánakozást kell gerjeszteni azon kofaságnak, melynél fogva a hazafiak feledvén, hogy hazájoknak mennyire szüksége van az egyetértésre, sokszor nem is eszmékért, hanem szavakért, kifejezések miatt vesztegetik egymás ellen tehetségöket, és kölcsönösen elkeserítik életöket. Ezek, mint a hiúság törpe bálványozói, a közönség hasznát rendesen nyomorult villongásaiknak áldozzák fel.[2]

Magyarok közt gyűlölet ne legyen soha, és tartsuk szem előtt, hogy a sok ellenségeskedés, mely e hazát annyiszor gyászba borítá, és vetélkedéseink főleg a vezetési vágyból erednek. De ha a kötelességek súlyát, a vezetéshez szükséges erőt és az illető az önmagáét megismeri, akkor az ellenségeskedés meg fog szünni, és a szentül tartott polgári kötelesség egymáshoz közelebb hozandja az egyetértéssel végül megbékülő hazafiakat. Ennek a szent érzésnek a legalsóbb rétegeket is át kell hatni, hogy a hazafiság nagy pyramisa minél magasbra emelkedhessék.[3] Ne éljünk mi kevesek folytonos villongásban és háborúban egymással,[4] hanem egyetértve fektessük alkotmányunkat minél szélesebb alapra.[5] Tegyen mindenikünk, a mennyit csak tehet honáért, földieiért, s a ki becsületesebben és elszántabban járand a hazafiság útján utolsó lehelletéig, azé legyen a diadal és dicsőség."[6]

Világos ebből, hogy Széchenyi a szabadság, egyenlőség és testvériség elveit a politikában egészen concret módon és az adott viszonyok kellő megkülönböztetésével kivánta alkalmazni. Még jobban kiderül ez a következőkből. Róla az a nézet van elterjedve, hogy antiszemita volt. Pedig csak a gyenge magyarságot féltette az ő korában még igen kevéssé megmagyarosodott és a kereszténység szellemét akkor még csak kivételesen felvett zsidókkal szemben. A zsidóságot ő nem gyűlölte és nem kicsinyelte, sőt ellenkezőleg annak

[1] Világ XIX.
[2] Világ 244., 245., 276., 336. ll.
[3] Világ 530.
[4] U. o. 531.
[5] Stadium 5.
[6] Világ 532.

hatalmától féltette hátramaradott faját. De megmondta azt is, hogy ha ez erősödik, akkor miként kell viselkedni a zsidóságban rejlő nagy közművelődési tényezővel szemben.

A zsidók emancipatiója.

„A zsidó nevet, midőn emelkedett, büszke érzéssel függetlenségünkről álmodozunk, de magunkat egyszersmind megköttetni hagyjuk általa úgy, hogy a mi kiváltságaink voltaképpen az ő praerogativáinak mondhatók.[1] A jó gazdálkodásnak ennélfogva rövid fogalom határozata szerinte: a zsidótól való béke.[2]

Egy éjjel igen furcsa álmom volt. Valami magasabb szellem mindig unszolt, (mivel úgy a nemzeteknek, mint az egyes egyéneknek is vannak bizonyos pillanataik, melyekben a szerencse mutatkozik, és hogyha legott az egyes, vagy nemzet azt meg nem ragadja, akkor azt örökre elveti magától), hogy miután sajnosan tudjuk, miképp Csehországban a szegény izraelitáknak jelenleg igen rossz dolguk van, talán most volna azon pillanat, melyben az emancipatiót keresztül vihetnők. Akkor természetesen bizonyosak lehetünk, hogy a cseh zsidók egyszerre mind itt teremnének. Ha némi manőverek által Galicziában a szegény izraelitákat szintén sanyargatnák a katholikusok, midőn nálunk éppen emancipáltatnak, onnan is egyszerre mind ide jönnének. Rendkivül szépnek mutatkozott álmomban ennek folytán ez ország képe, kivált nemzetiségi tekintetben, ha azok mindnyájan itt fognának egyesülni. Ennélfogva ez országban, a hol a népesség oly csekély, egy ily új elem itt még a magyarságot is nagyon elő fogná mozdithatni és a közcsinosodás általa gyarapodni fogna, e czélnak bizonyosan leendő elérése végett a törvényhozásnak, éppen e pillanatot kellene megragadnia. Így álmodtam S ezzel összefüggésben, ha még egyúttal a halálos büntetést is a testi büntetéssel együtt abrogálnók, akkor, természetesen, mint ma hallottam, lenne nálunk: „Freiheit sogar im Kerker“.[3] Miután az ily experimentumok még egy országban sincsenek tisztába hozva: ha valamely nemzetnek, bizonynyal a magyarnak a régi nemzetek tapasztalását nélkülözni nem volna szabad.[4]

[1] Hitel 46.
[2] Hitel 180.
[3] Beszédei 335.
[4] Beszédei 336.

Ekkor ezen néptelen ország lakossága ismét más speciesekkel fogna szaporittatni, mert egyrészről a lengyel és cseh izraelita a-tól z-ig, másrészről pedig egyéb országokból mindazok, a kik a fenyitéstől félnek, ide Magyarországba tódulnának, és íme a nemzet kifejlődésének, reformjának és újjáalakulásának kivált magyar szellemben állitólag egy új aerája keletkeznék![1] Mindenekelőtt áll azonban előttem a hűség fajunkhoz. Új bizonyságát adja a magyar tágkeblűségének, miszerint néha bizony éppen azon helyzetbe teszi magát, mint az, a ki maga alatt vágja az ágat, a nélkül, hogy észrevenné, hogy vizbe esik s később megbánja a dolgot. Intoleransok voltunk eddig, most pedig az összes emberiséget, az embereket a zsidókkal együtt, szivünkhöz szoritjuk, és most a legnagyobb liberalisták vagyunk. Ámde a mi helyzetünk e részben nem oly kedvező, mint pl. az angoloké. Az angol nemzet ugyanis elibertálhatta a zsidó fajt, mert ha pl. én egy palaczk tintát öntök egy nagy tóba, azért annak a vize nem romlik el és azt mindenki ártalom nélkül megihatja. A nagy angol elemben a zsidó transeat. Ugyanez áll Francziaországra nézve is. De ha a magyar levesbe az ember egy palaczk tintát önt, megromlik a leves, és azt meg nem eheti senki. Más példát is hozok fel. Ha egy bárkában ülök és abban gyermekem van és másnak gyermeke, és ha a bárkába bejő a viz s előttem apodictice áll, hogy ezen két gyermeket bent nem tarthatom, akkor igaz, ha a magamét lököm ki és a másikat benn tartom, azt az újságban hirdetni fogják. De biz én inkább a magam gyermekét conserválom és a másikat lököm ki. E tekintetben tehát a liberalismus egyenesen a nemzetiség rovására történik. És ez nem vélekedés, mert apodictice szám szerint be lehet bizonyitani, hogy minden ilyféle kedvezés csorba a nemzetiségre nézve. Tehát annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlenség, hogy most oly elemnek, melynek több intelligentiája és több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezéseket nyujtson. De másrészről tapasztaljuk, hogy egy idő óta nemzetiségünk szilárdabb alapon áll; kivált azóta, hogy a fejedelmi szó és minden viszony, mely nemzet és fejedelem között létezik, magyar. Mondhatom, hogy talán egy kissé

[1] Beszédei 336.

tágult bárkánk, úgy hogy másokat is lehet már abba beléptetni. Ne tegyünk hátra lépést, de igen nagy lépést előre sem kivánnék tenni.[1] Ha az ember tekinti, hogy Magyarországon ez a szerencsétlen népfaj egy idő óta mennyi iparkodást fejt ki, lehetetlen, hogy valami sympathiát iránta ne érezzen. De másrészről megvallom, hogy ha a nemzetiség dolgát igazán akarjuk pártolni, akkor nem tudom felfogni az e tekintetben való igen nagy engedékenységet.[2]

Azt mondá Zay gróf, hogy nem tart attól, miként egy pár nyomorult zsidó tudná a nemzetiséget veszélyeztetni. Megvallom, hogy egy egész osztályról, mely annyi birtokkal s oly tiszteletreméltó férfiakkal dicsekszik, így szólani nem mernék, és a zsidókat általánosan nyomorult embernek sem merném nevezni. Valóban ez különös neme a protekcziónak, és nem tudom, vajjon azért nagy köszönetet fognának-e mondani neki. Habár az a mondás, hogy egy pár nyomorult zsidó nem fogja megrontani a magyar nemzetiséget, itt helyeslést nyert, mégis bátor vagyok figyelmeztetni Berzsenyinek a „magyarokról“ írt szavaira, melyekben ez mondatik: „lásd a kevély tölgy, mely századoknak ádáz ostromát kiállotta, most a belsejében rágódó kis férgek által enyészik el.“ Legyünk tisztában magunkkal. Igen természetes, hogy a magyar ezelőtt mélyen aludván, most kapkod. Ez másképp nem lehet. Méltóztassanak azonban a régibb orvosoknak hinni, hogy az oly reconvalescens nemzet, mint a magyar, minden nemzetiséget hátára nem vehet. Nincs arról szó, hogy az Istennek akármely teremtményét jogaiból rekeszszük ki, mert felfogásom és vallásos érzelmem szerint azt szeretném, hogy e hazában minden ember vallás-különbség nélkül mondhatná: „nekem is van itt hazám!“ Ez a kikötőm, a mely felé vitorlázok. De mint hű tagja a magyar fajnak, megvallom, hogy a túlliberalismus által és egy tulzó indulat által sem kivánható tőlem, hogy a magam gyermekét dobjam ki a bárkából. Ezt másokért tenni nem fogom soha, és ezen hűséget minden más nemzetben is becsülni tudom. De miután magyaroknak teremtett az alkotó, legyünk is azok és legyünk tiszta magyarok. Ez vélekedé-

[1] Beszédei 353., 354.
[2] Beszédei 352.

sem.[1] — Még azt hiszik utóljára, hogy itt az ember a zsidóság ellen van, holott én részemről az Istennek minden teremtményét tisztelem, és bizonynyal a zsidóságnak sem vagyok ellensége, sőt méltánylom előmenetelöket, és azt, a mit a nemzetiség dolgában tettek.[2] De a saját szülöttei, vagy honfitársai helyett idegent menteni ki a veszélyből, több képzelő, mint ítélő tehetségről tanuskodik.[3]

Fajszeretet.

Még az oktalan állat sem piszkolja a maga faját s az undok szarka sem mocskitja be a saját fészkét.[4] Az ember is lehetőleg ékesitse azt. Tehát a magyar vaktában senkit se kövessen, hanem testi és szellemi erőit önsajátsága szerint a lehető legmagasabb fokra fejtse ki, s életét és foglalatosságát egyéniségéhez és körülményeihez alkalmazza. Szóval maradjon a neki való saját körében. Bármily csekélynek lássék is tiszte, töltse be azt teljesen, minek folytán önbecse által fog annak díszt és fényt adni. Ha ellenben mindenki más akar lenni, mint a mi, akkor épp úgy, mint ha a gépezetben a rúgó a láncznak, ez pedig a tengelynek akarja a rendeltetését teljesiteni, vagy ha a részek közt nem létezik tökéletes egybevágás, a társadalmi közreműködés eredménye jó nem lehet. Tegye meg azért mindenki a kötelességét; ennél nem többet, de azt azután emberül! Ne avatkozzék a politikába, a kinek az nem dolga és kötelessége. A közreműködő erők pedig concentrice működjenek. Tanácskozzunk együtt, de fáradjunk és cselekedjünk is, s ne várjuk, hogy a kormány tegyen érettünk mindent. Hibát találni könnyű, de a gáncsoltnál jobbat állitani elő nehéz.[5]

Az emelkedés oka többnyire az egészséges agyvelő, mely mindezeket átérti és az igazi míveltség, mely az agyat erre képesiti.

Az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, a mi magánosan lenni nem is tudna, hanem másokon szintén segiteni igyekszik, azoknak tehát kezet nyujt. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hord szivében.

[1] Besz. 355.
[2] Besz. 354. l.
[3] Világ 525.
[4] Hitel XVIII.
[5] Hitel XIX.

Hogy mit kell tenniök, ezt sokszor nem tudják az emberek. Pedig a természetes érzés, ha balitéletek és szokások nem rontják meg, azt oly világosan megmondja nekünk. A tudnivalókat igy bizonyosabban feltaláljuk, mintha e végből egész könyvtárakat olvasunk, és tartalmukba mélyedve sajátítunk el.[1]

Gróf Dessewffy Józsefnek azt irta: „minden támadásaim daczára földiem szeretőjének állitasz, a miért áldjon meg az Isten. Igen, mert ha agyongázolnak is, honosimnak örökké hive maradandok“.[2]

Fiatal nemzet vagyunk, de mert nincs elég szilárd alapunk, a férfikor átugrásából könnyen a dicstelen aggkorba juthatunk bele.[3] Nemesült nemzeti sajátságok, szokások, természet, az ennek kifejtésére való törekvések, erényeink és velök bonthatlanul egybe forrott honszeretetünk együtt legyen vezércsillagunk.[4] A polgári erényt az jellemzi, hogy annál az önmegtagadás és elszántság második természet s a közjó a legnagyobb kincs. Az erényes polgár a haza nevét nemcsak ajkával hangoztatja, de mindenütt munkálkodik érte, talán sikertelenül is; de neki ez a közjóra való törekvés a legszebb emberi tiszt, s az élvezetek és magánhasznok legnagyobb uzsorájával eltöltött emberi életnek eszményi tartalma.[5]

Nemzetiségi kérdés.

Egyedül tiszta fogalmak alapján fejlődhetik ki az emberi jobblét, s egyedül saját határaik közt szorosan mozgó intézmények érhetik el teljes virágzásukat. Tiszta fogalmakat terjeszteni, a zavartakat pedig salakjaiktól lehetőleg megtisztitani szintoly kötelesség tehát, mint a mily szükséges minden egyes intézménynek szoros határait a lehető legnagyobb szabatossággal tűzni ki.

Nagy veszély fenyegeti még mindig fajtánk nyelvét s ezáltal nemzetiségünket, melynél drágább kincsünk nincs. Rég elismerték hazánknak messzebbre látó, most már elhunyt hivei, hogy nyelvünk körül forog nemzeti létünk, és ekképp ennek gyámolitása a teendők legmagasztosabbika. Sokan, igen sokan

[1] Hitel 23.
[2] Világ 493
[3] Stadium 5.
[4] Stad. 257.
[5] Kelet Népe 34.

nem birták felfogni, hogy a teendők oly hosszú sorából miként lehetett mindenekelőtt éppen egy tisztán philologiai intézetet, az akadémiát, szemelni ki, és oda annyi szorgalmat, időt és pénzerőt úgyszólván elfecsérelni. Mások átlátták ugyan, hogy mindenekelőtt nyelvére kell ügyelni a magyarnak, ha élni akar, és őszintén tapsoltak; de azt nem látták czélirányosnak, hogy intézetünk nem annyira nyelvünk terjesztése, mint inkább becsének emelése végett lőn felállitva. „Inkább nyelvterjesztő tanodákat kellett volna szerintök tehát állitani, mint tudós társaságot alkotni. Tanitók lettek volna képzendők inkább, a kik elszélesztve, a hon külön ajkú népségei közt a magyar nyelvet terjeszték vala, és nem oly intézet volt létesitendő, mely egyedül tudósokat egyesit."

Nyomatékos és felette csábitó észrevétel az, hogy vajjon nem lett volna-e jobb és czélszerűbb másra, a mi a gyakorlati életbe vág, mint pl. polytechnikum felállitására egyesülni. Hiszen egyre nő Magyarországon a szólási viszketeg, mintha egyedül a nyelv működése által akarna a magyarnak minden energiája kibuzogni, a tettek számára nem maradván semmi sem. Mert csakugyan ismert dolog, hogy az oly izgatásnál, a hol túlsokat ülnek és sokat szólnak, rendesen annál kevesebbet és felszinesbet cselekszenek. Hadd mutassam ki, hogy kivételes állásunknál fogva sem egyéb, sem másképp működő intézet létesitése nem volt oly sürgetőleg napirenden akkor, mikor akadémiánk felállittatott, mint éppen az.

Valósággal nem lehet nemzetünknek sürgetőbb és komolyabb tennivalója, mint nyelvét közel vinni a szoros értelemben vett, a tiszta tudományos szabatossághoz. Mert csak oly nyelvvel, a mely ehhez leginkább közelit, lehet aránylag a legtöbbet, a legszaporábban a saját érdekek közül felvilágositani. A hatalom is kifelé azon nemzetnél van, legfőképp a mai felvilágosult időkben, mikor egyedül a való győzhet, minthogy az anyagi diadal nem győzelem, hanem csak elnyomás, a hol a polgárok legnagyobb számát a legjobban lehet a saját érdeke körül összpontositani. Ezt pedig aránylag könnyen egyedül kiképzett nyelvvel eszközölhetni. Ennyi és nem kevesebb felsőbbséget rejt magában a kiművelt nyelv.

Ha most nem is fertőzteti meg többé a magyar nyelvet és a magyar nemzetiséget az aljasság bélyege, volt idő, mikor

ennyire hagyták elődeink létünk és becsületünk ezen drága és oly annyira nemes zálogát sülyedni. Oly divat vala később is a honi hang, és sokáig oly heterogén elem kiképzettebb köreinkben a magyarság, hogy a lelkes hazafi ez országban alig ismerhetett hazájára, és rendszerint a távol idegenben volt kénytelen magát vélni anyaföldén is. És ha ráismert is szülőföldére néha, mint koszorús lantosaink, úgy minden hű magyar őszintén fájó érzelmeire egyedül saját néma keservihen lelhetett írt és vigasztalást.

Az egészséges nemzet kiléphet legott, a müveltség bármily fokán álljon is, egyenest a cselekvés mezejére: a nyavalygónak azonban előbb egészség, a némának szó kell, mielőtt szabad volna az egészséges népek lépcsőzetét mindenben követnie. A ki sokáig élt becsület nélkül, és azt kezdi visszanyerni, vagy részben visszanyerte már, az százszorta féltékenyebb e kincsére, mint a ki ily erkölcsi agóniában még soha sem szenvedett. Így van a magyar is nyelvével és nemzetiségével. Míg más nemzet fia imáiban az egek urához gazdagságért, hatalomért, vagy erényért és bölcseségért esdekel, hogy áraszsza ezeket fajtájára, azalatt nem egy buzgó magyar térdre esve azért sóvárog, bárcsak általánossá válnék a magyar nyelv a saját országában!

A lelkesebb magyar a magyarság külszinét is nem ritkán magasbra becsüli, mint a dolgok velejét, ha azok formája nem magyar.

Ezek nemzeti életerőnknek kezességei. Tehát nem érdemel ezen féltékenység gúnyt, sőt azt még csak tévedésnek sem lehet mondani, minthogy egyedül nemzeti hűségben, azon hazafiúi szent lelkesedésben gyökeredzik, mely ha, mint sokan állitják, nem is erény, hanem egyedül csalódás, mégis a legszebb erényeknek senkitől soha kérdésbe nem vett alapja, és az emberi ábrándoknak habár nem a leghasznosbja is, mindenesetre legnemesebbike, s melynek legalább mi magyarok köszönhetjük azt, hogy eddigelé minden jelleg nélküli szolgagyarmattá nem sülyedtünk.

Azon féltékenység és soha meg nem törhető lelkület alapján fejlődhetik nemzetté a magyar, melynélfogva lelkesebb része mindent alárendel a nemzetiség angyalának. Az axioma tisztaságában vélem látni nézetem kirekesztő helyes-

ségét. Ez esetben még középutat sem látok. Nálam senki tágabb kört nem enged azon féltékenységnek, mely nemzeti hűségből mindent nemzeti szinbe vágyik öltöztetni. Ennélfogva még a kelleténél többet tenni buzgó fiatalság túlzásait is némileg megbocsáthatóknak tartom. Mert ki szegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, mely eget kér, ha avval megégeti is néha magát; mert hiszen az isteni szikrának nincsen surrogatuma. S jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, a kinek lelke mindig megfért testében. — Férfiútól azonban többet lehet követelni, s kivált az olyantól, a ki vezetői szerepre emelkedik. A nemzetnek békés újjászületési folyamatában felette nagy bűn a magán uralkodni nem tudó pajzanság. A kérdés, hogy kirekesztőleg csak e mód által biztosithatja a magyar nyelvét és ezzel elválhatlan nemzetiségét, előttem oly egyszerűnek és kézzelfoghatónak mutatkozott mindig, miképp soha nem tudtam eléggé bámulni, honnét jöhet az, hogy én e kérdés tekintetében úgyszólván isolálva vagyok.

Sokszor tölték a legfeszültebb elmélkedésben napokat, éjeket, mert könnyelműen hirtelenkedő nemzeti újjászületésünk szent ügye körül soha nem voltam. Kétkedtem, epedve haboztam, szigorún veték mindenben számot magammal, hogy vajjon mert vérem hidegebb, béketűrésem több, tán nem szeretem annyira hazámat, mint a kik mindig forrnak s a lelkesedéstől egyhuzamban áradoznak? Tán nincs annyi bátorságom, mint azoknak, a kik mindenben az oroszlán szerepét hajlandók játszani? Végre tán hiúsági viszketeg, különczködési szeszély, vagy éppen megcsontosult makacsság homályositják el látásomat, minélfogva nem tudám helyeselni azon utat, melyen a legnagyobb rész különféle árnyalatokban buzgólkodva közelit azon czélhoz, melynek elérése saját szivemnek is legforróbb vágya: „fajtánknak nemcsak biztositása, de egykori feldicsőitése is?“ Azonban soha nem tudtam magamat e kérdések körül hibáztatni.

A magyar mélyen aludt. E közben nyelvét elfelejté és nemzeti szinét mind jobban veszté. Sokan azt hitték, hogy nem eszmél már fel többé s be van olvasztva. De fölébredt. Hogy mily halovány szinben, mily torzalakkal, ismeretes. Alig van a nemzetek közt ilyen iszonyatos példa. Azt korábban fel sem vette, sőt álfényében még tetszett is magának. Többnek

azonban tűrhetlen volt az önmegismerés e keserű képe, ámde erő nem szilárdítá keblöket; kétségbe estek s magára hagyták a hont. Voltak végre olyanok, a kik dagály és szélvész daczára nem gyengültek el, s férfiak maradtak a veszély óráiban is. Ismét élet felé kezdett fordulni a haza. Hervadozva tengett azonban szerencsétlen vérünk.

Igy lőn, hogy a legtöbb magyar vak hevében azon tévútra jutott, melyhez képest magán kívül keresett segitséget, miként a hullámokkal küzdő is, ha magában már nem bízik, mindent megragad, a mire csak kezét teheti. „Jaj, mily kevesen vagyunk! Lehetetlen, hogy ennélfogva a roppant számú német és szláv elemben el ne olvadjunk; terjeszteni kell tehát a nyelvet s nemzetiséget mindenekelőtt.“ És ez felette helyes! Csakhogy a „miképp“ körül forog a siker kérdése, minthogy nem minden mód vezet a czélhoz.

Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradhatásunkért annál erősebben rettegtem mindig, mert fajtánk úgy anyagi, mint szellemi léte oly felette könnyű. Itt a baj! Essünk át végre az önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán. Nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata. Nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.

Sokan a nagyobb számban vélnek üdvöt lelni, mintha bizony pl. 30 milliónyi barbár népben több magához vonzó, több magába olvasztó varázs volna, mint bármily kis számban is, ha ez a civilisatio kincsével csordultig van tele.

De ha egyenlő körülmények között a nagyobb számban nagyobb erő van is, a mit senki nem tagad, azt hiszszük-e, hogy nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is? És az a parancs lehetséges, hogy kedvünkért valaki nemzeti sajátságaiból kivetkőzzék? Tűrnők-e mi, ha bármily hatalom akarna is minket úgy, minden legkisebb csikornya nélkül, a saját mintájára kaptázni, kivált, ha e minta még felette messze is feküdnék a tökélytől?

Törvényeink egy hajszállal sem rendeltek többet, minthogy a holt latin szó helyébe az élő magyar lépjen és a közigazgatás nyelve azon fajé legyen, melytől nemcsak nevezetét vevé az ország, hanem, mely az alkotmányos létnek is törzsöke itt. Ennél semmi sem lehet igazságosabb és méltányosabb.

De legyünk valóban igazságosak, mert hiszen az emberi nemre is mindinkább rávirrad a mennynek azon napja, mikor egyedül az igazságosak hazája fog gyarapodhatni. Ugyan ki hagyja erőszakkal ellenszegülés nélkül csak egy hajszálát is kirántatni?

Nem elég a mi időnkben törvényeket írni, de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni. Ha valaki olyan törvénynek nem hódol, mely előtte gyűlöletes, melytől természete is visszaborzad, sújthatja ugyan őt a betűnek szigorúsága, de czélját téveszti, mert martyrt csinál, ez pedig fanatismust szül.

Nagy és kicsi, boldog és boldogtalan csak egy nagy családot képez, s a hol, legalább fővonásokban, egy érdekért, egy hazáért élve s halva, mindent már csirájában meg nem ront, meg nem gyilkol a viszálkodás, s az irigység daemona, ott mindnyájunkat csak azonos érdek fűzne össze egy családba. Az ily boldogságtól azonban távol vagyunk. Ámde ezt soha el nem érhetjük, ha csak a lelki felsőbbség által nem Ennek eléréseért kötelességünk tehát buzgólkodni. Abban áll az egész titok, hogy miképp menthetjük meg fajunkat a bukástól, s miképp emelkedhetünk nagy, hatalmas és dicső nemzetté? Felsőbbség által, vagy sehogy sem!

Könnyebb s hasonlíthatlanul kényelmesebb volna, ha úgy quia sic volo, sic jubeo a honnak minden lakosa már rögtön magyarrá is válnék, vagy ha már azért magyarrá vált volna, mivel 3—4 nyelv mellett még magyarul is tud szólani. Ily kényelmesen a dolog azonban nem megy.

Hanem éppen mivel egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magába elolvasztó erő van, mint ezer üres, vagy zagyva főben, éppen ezért egyedül a fölény terjeszthet nemzetiséget is és semmi egyéb. Az erkölcsi felsőbbség ugyanis mindig s mindenütt győz az erőszak felett.

Ne keressük ennek folytán mentőnket egyebütt, mint személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben. Személyes tulajdonunkat hangsúlyozom, mert nemzetnek erénye s felsőbbsége csak annyiban van, a mennyiben a lehető legtöbb egyes tagja férfiasan és szeplőtlenül tölti be a saját helyét.

Képzeljünk magunknak habár csak egy millió főből álló nemzeti családot, melyben annyi értelmi súly, polgári erény, szép szokás, ízlési varázs, kimüvelt tudomány, élet-

bölcseség, gyakorlati tapintat s több efféle előny volna felhalmozva, miképp mindenben segédkezet, helyes útmutatást, bölcs tanácsot tudna adni; minden készitményei tökélylyel volnának végezve; körében akaratlanul is jól és kellemesen érezné magát mindenki, mert úgy családi, mint társas viszonyai bájteliek volnának, s az mintegy bölcsője s kincstára volna minden emberi találmánynak és előmenetelnek; intézményeinek jótékony voltát pedig mindenki egyaránt éldelhetné. Szóval oly nemzet volna ez, melyről értelmi felsőbbségénél fogva azt lehetne mondani, hogy „az oknak népe".

Meg kell engednünk, hogy az ily eszményi népbe lassankint mind annak bele kellene olvadni, a ki szorosabb érintkezésbe jönne vele. Magamagától s a nélkül, hogy tolakodó volna, nőne és terjedne, midőn mindenben mintául szolgálhatna és példaképp vétetnék. Ekképp mind nézeteit, mind szokásait, és ezekkel mulhatlanul érzelmeit is — mert a jó példa és jó tett általában mindig hálát arat — lassankint azokra átruházná, a kik vele érintkezésbe jönnek, mi által nyelve is okvetlenül terjedne. Mert ébredjen csak egyszer valahol érzet, bizony annak tolmácsa, a rokonhangú szó sem marad el sokáig.

Ily ideális nép azonban, igaz, sohasem létezett; de azért még sincs egy nép sem, mely ahhoz közelebb, vagy távolabb nem állana, azaz, mely más népekkel szemben olvasztó, vagy olvadó nem volna. A legkomolyabban megszivlelendő tanulsága ennek az, hogy a mely nép élni akar, annak okvetlen az olvasztó nemzet magaslatára kell emelkedni; különben elgyengülése és kora halála ellen e földön nincsen ir. Tehát olvasztó felsőbbséggel kell birnunk. Ámde bir-e ilyennel az, a ki szeretetreméltóság és rokonszenvgerjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat. Vagy talán az a mély felfogású olvasztó mester, a ki nyughatatlan hevében a magyarságot mostani nyers állapotában, mielőtt elfogadhatóvá és izlésessé vált volna, mindenkivel rögtön bevétetni akarja? Vagy a hatalom birtokának csalódásai közt mint oroszlánt, a még fejletlen magyart a sikra állitja ki, hogy minden erőt és minden hatalmat felbőszitsen ellene?

Eléggé kiviláglik ebből, hogy mi a hivatása, sőt legszentebb kötelessége nemcsak társadalmunknak, de hazánk

bármily nagy és bármily kicsiny fiának is. Nincs a haza területén egy ember sem, a ki nemzetiségünket ne terjesztené, vagy azon csorbát ne ütne. A ki erkölcsileg bármily csekélységgel is felsőbbséggel bír, az terjeszt; ellenben az, a ki, habár csak egy hajszállal alantibb is, mint a nem-magyar, csorbít.

Egyedül az önmegismerés keserű gyümölcse által nyerheti el egészségét az emberi lélek. Egyedül ennek egészséges volta emelhet valamint embert, úgy nemzetet is valódi hivatásának fénykörébe. Ürítsük hát ki a megismerésnek ezt a keserű serlegét fenékig. Ha itt magyarul valakinek jól pereg a nyelve, ha nagy szónok s ügyesen tudja játszani a magyar szerepét, akkor a hazafiság ezek a küljelei nálunk még elégségesek a hazafiság legveszélyesebb mirigyeinek eltakarására. Azonban nem szabad a lényeg elébe tenni a külsőt, a való elébe a szint, az élet elébe a halált. Nincs visszataszítóbb s méltó antipathiát gerjesztőbb, mint az üres, nyavalyás és bűnös kebelre rámázolt hazafiság.

A magyar szó még nem magyar érzés. Az ember, mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi. Az ilyen azok hazafiságát állítja homályba, sőt ellenük antipathiát gerjeszt, a kik szeplőtelen kebellel minden efféle undok salaktól menten a honszeretet legtisztább szellemében ragaszkodnak vérükhöz. Nem képes civilisáló sympathiát s hódító közvéleményt gerjeszteni a legmagasztosb polgári erény sem oda künn, mert annyi bitor hazafiságtól van környezve és elrútítva, mely tapsot arat s bálványul emeltetik fel ide benn. De habár iszonyattal vagyunk is kénytelenek látni a rothadásnak jeleit nemzetünk testén, azért ne csüggedjünk, sőt bízzunk magunkban. Fordítsuk reményeinket egy vigasztalóbb kép felé, mely szintén tárva áll előttünk, mert noha számra kevesen s ezek sem mind tiszták, azért megtörve még nem vagyunk, s nem egy hű kedély, nem egy nemes ész virraszt még vérünk felett. És egyetlenegynek erényeiért százezrek bűneit fogja boszulatlanul hagyni az egek haragja.

Bízzunk magunkban és bízzunk erőnkben; készületlenül azonban soha ne lépjünk síkra, s erőnkkel jobban gazdálkodjunk, mint eddigelé; mert hiába, a nemzetet regeneráló küzdelemben többet mozdít elő a szerény méh, a munkás

hangya, mint a sok szópompa, meg a sok lelkesedési zaj. Minél közelebb emelkedhetünk azon nép-ideálhoz, melyet felhozék, annál biztosabban és szaporábban éri el vérünk földi üdvét.

Legyen szabad a még mondandókat a magyar tudós társaság tisztelt tagjaihoz intéznem.

Lelkesedés nélkül csak félig-meddig is tökélylyel nem megyen előre semmi. A lelkesedés azonban nem mindig egészséges állapot, s vajmi sokszor nyavalyás lobban arra és lázba tör ki, mikor többet szaporábban ront, mint maga a tespedés. Fajunk, vagy legalább annak igen nagy része ez egyik túlságból a másikba esett. Már eddigelé is megtette és még inkább fogja compromittálni a túlhév s hazánk némely fiainak nyavalyás lelkesedése újraalakulásunk legsürgetőbb és legéletbevágóbb érdekeit.

Ily helyzetben kettőztetett kötelesség, hogy kiki lelkiismeretesen töltse be helyét s attól ne kalandozzék el.[1]

A magyarság csak értelmiségének emelése által fejlődhetik. Értelmi súlyunk öregbitése s nemzetiségünk csinosbitása nélkül az nem verhet mélyebb gyökeret. Erről meg kell győződni, ha az ország lakosait, földrajzi fekvését, természeti sajátságait s szomszédainkat figyelembe veszszük. Felmerül itt az a nagy kérdés: miképp és milyen eszközökkel kell tehát magyarositani? A világon minden csak a fölénynek enged. Ez oly természeti törvény, melyet kétségbe vonni nem lehet. A magyarságot tehát lehetőleg minden hátrányaitól meg kell szabaditani, hogy idővel vonzóvá s követésre méltóvá lehessen. Földirati szerencsétlen helyzetünk mellett fejlődésünket sok minden, másutt nagy hatást gyakorolt tényező nem támogathatja eléggé. Önismeretben is hátra vagyunk még. Szeretjük a hibát magunkról másra tolni. Kötelességeinket nem teljesitjük eléggé, pedig éppen, mert kevesen vagyunk, kettőztetett erővel és állhatatossággal kellene azokat betöltenünk.[2] Magyarosítás.

Azonban a számos nagyobb és kisded nemzetiségek között, melyek ezen országot lakják, egyben sincs csak félig is annyi erő, mint az eredeti magyarban.[3] A magyarsággal szem-

[1] Széchenyi 1842. évi akadémiai beszéde.
[2] Világ 80—83.
[3] Stad. 119.

ben a németség áll, hogy egyéb ellenfeleinkről ne beszéljek; tehát külföldi háttere folytán óriási súly csekélylyel szemben. Jó taktika lenne ezen kis súlyt szüntelenül összeütközésbe hozni a nagyobbal?

Nem kell támadólag berzenkedni ott, a hol gyengék vagyunk, s a hol a győzelem lehetetlen. Én nem látok isteni szikrát az oly agyvelőben, mely e veszélyt nem látja. Nyelvünk törvényesitése bekövetkezett. Az állami nyelvet őrizzük meg; de az idegen család körébe azt tűzzel-vassal ne igyekezzünk bevinni. Ha magától befogadja nyelvünket az idegen ajkú család, hála az égnek érte. Külömben a visszahatás törvénye szerint a tűzzel-vassal való visszaveretésre legyünk elkészülve. Várjunk valamit az időtől is. És a hazában levő többi nemzetiségekkel való versenyt vigyük oly térre, a hol mi erősebbek vagyunk, ők pedig felette gyengék, t. i. az alkotmányosságéra. Fogadjuk be őket az alkotmány sánczaiba, hogy ők meg minket, azaz a magyarságot, sziveikbe fogadjanak be. Nem elég a tótnak, vagy németnek azt mondani: légy magyar; mert ezen a különös követelésen, mely minket is fellázitana, vagy kaczagni fog, vagy megütközik. Ha ellenben tóthoz, némethez s Magyarország egyéb nemzetiségeihez igy szólunk: hazátok nektek oda künn is van, de nekünk nincs sehol, csak itt, alkotmányos szabadsággal azonban ti nem birtok, mi pedig birunk. Azért lépjünk egyezségre, melynek feltételei ezek volnának: beszéljen kiki saját nyelvén házi körében, egyházában; de a mi a nyilvános élet körébe vág, mind az egyesitsen bennünket az erény és honszeretetben. Hogy pedig valóban legyen ok magyarul beszélni, oda kell hatni, hogy azt nem erőltetve, de szivesen cselekedjék. Terjesztessék ki a magyar alkotmány mindenkire, úgy hogy a legkisebb se legyen abból kizárva, és annak jótékony melege a legcsekélyebb helyre is elhasson. De elbizakodottsággal egyik nemzetiséget se sértsük. Gúnyt egyikből se űzzünk. Mig nem vagyunk vonzók, addig ne követeljünk magunk iránt hajlandóságot, vagy éppen őszinte szeretetet. Ezt meghozza majd később az idő. De nem a magára hagyott idő, hanem az a jövendő, mely az alkotmány kifejlődése s a fokozódó közművelődés által szellemileg és erkölcsileg nemessé emeli a magyart. Mindkét irányban tenni kell tehát; de oko-

san, mindent a maga helyén és idején. Semmi által sem kedveltethetjük meg a magyarságot jobban, mintha annak felkarolását kellemessé, vonzóvá, könnyűvé és az ezer éve velünk együtt lakó nemzetiségeknek érdekében levővé teszszük.

E helyett ne taszitsuk el a nemzetiségeket szivünktől, ne legyünk szűkkeblűek, ne járjunk el helytelen taktikával, és ügyeljünk minden nemzetiségnek lelki állapotára.

Nem könnyű feladat ez. Sok ügyességet, még több eszet tételez fel, mely a szenvedélyek kötelékeiből ki tud bontakozni, és próbára teszi a sziv nemességét is. A valódi és tartós közjóra törekedjünk, mely nemcsak reánk, hanem az emberiségre nézve is hasznos és dicső lesz. Mert különben rossz számitás által diktált túlbuzgóságból hazafias törekvéseink több átoknak, mint áldásnak válhatnak forrásaivá.

A helyes számitással ellenkezik: nem tenni, mikor tenni kellene, sőt tenni kötelesség volna; másokat cselekvésre buzditani, midőn az abbanhagyás lenne a mi tisztünk. Az eredmény mutatja meg mindig, hogy jól számitottunk-e. De a tényezők kellő mérlegelésére az elől járni hivatott egyeseknek kiváló tehetségük legyen, mely nélkül vezérkedni akarni nagy vakmerőség, sőt valóságos bűn lenne. [1] Magunk pedig ne tegyünk semmit nemzetiségünk és benső sajátságaink ellen. De mind a kettőt nemes és fejlődő értelemben kell venni. [2]

A műveltebb ember, a ki már felismerte a társas szabadság igazi szellemét, rendszerint mértéklettel szokta magát viselni. A ki azonban jobb neveléssel nem bir, oly kiméletlenséget és figyelemhiányt tanusit másokkal szemben, hogy leggyakrabban azt teszi, a mit akar, ha nem is tetszik a közönségnek. A rossz és neveletlen társaság mindig lehangol. Magyarositani kivánjuk honunk nem magyar ajkú lakosait? Ezt azonban fenyitékkel és erőszakkal nem eszközölhetjük sikeresen. Csak a bájak varázsa ösztönöz utánzásra, meghódolásra. Mindenütt a lelki elsőbbség győz és az a nemzet vezeti a többit, mely szokásban, törvényben és magatartásban legtöbb értelmiséget és legjobb izlést fejt ki. Ne mulaszszuk el hát jobb izlésű kiművelésünket. Hódoljunk meg az erénynek,

[1] Kelet Népe 73—83.
[2] Hitel. 161. ll.

de egyúttal a jobb ízlésnek is. Legyünk mi magyarok annyi keverék népünk közt az elsők, a kikről a külföld bátran mondhassa, hogy belsőnk becses volta mellett külsőnk és magunktartása is nemes.[1]

Idegenek.

De ha valaki nem magyar is, miért ne érezhetnők iránta a legőszintébb sympathiát, miért ne sorozhatnánk őt valódi hálaérzettel jóltevőink közé, ha felfogván nemzeti kifejlődésünk s nemzetiségünk szent ügyét, segédkezet nyujtott vérünk kitisztítására s felemelésére. Hiszen a nemzetiség nem zárja ki az emberiséget. Viszont az, a ki saját véréhez valóban hű, nem kevésbbé hű az egész emberiséghez is, mert a kifejlett nemzetek lépcsőin emelkedik az magasabbra, a mint a derék nemzet sem egyéb, mint sok derék polgár összesége. Abból, hogy a szebb lelkületű mindenekelőtt hazáját imádja, nem következik, hogy keblében azért a legkisebb gyűlöletet is kelljen más nemzetbeliek ellen táplálnia.[3]

Színház.

Arról, hogy egy jó szinháznak nemzetiségünk kifejlesztésére minő jó hatása lehet, valóban napokig tudnék okoskodni. Azok, a kik a színügyet igen rossz időkben nagy áldozatokkal mozditották elő, nemzetünk kifejlődésére többet tettek, mint azt akkor lehetett látni, mivel az, a mi a nemzetek sajátságát fenntartja, elkorcsosulás ellen megvédi és a saját törzsökének fakadását elősegiti, észrevétlenül is gyarapítja annak ifjú erejét.[2]

A magyarság nemzeti önállóságának alapoka.

Én úgy fogom fel a magyar nép rendeltetését, ez volt reményem fiatalságomban, s annak előmozdítása lett feladatommá férfikoromban, hogy képviselje Európában, mint itt egyedüli heterogén sarjadék, ázsiai bölcsőjéből magával hozott, de eddigelé még sehol virágzásra nem fejlődött sajátságait. Azelőtt csak rombolt a mivelt világban, de azután hasznára vált ennek, mert a keletről jövő vad áradatot fenntartotta. Van benne sok eredetiség. De benne a tűznek nemes hévvé, a vad erőnek bajnoki szilárdsággá és az ittas rombolási vágynak nagylelkűséggé kell tisztulni. — Az emberiségnek benne egy nemzetet kell megtartanunk; tisztult sajátságait, mint

[1] Széchenyi István gr. Hírlapi czikkei I. k. 23., 24. ll.
[2] Gr. Széchenyi István czikkei: Nemzeti szinház I. k. 196. l.
[3] Üdvlelde 38.

ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségében kifejteni, erőit és erényeit nemesiteni és igy egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához — az emberiség feldicsőítéséhez — vezetni. Lehet-e minden keservtől ment tisztább öröm annál, melyet éreznie kell annak, a ki e dicső czél eléréséhez ha csak egy paránynyal is járulhat? Egy haladott, kiválóan mivelt és erkölcsös nagy nemzethez tartozni általában még vérségi kötelék nélkül is boldog érzést szül. Mennyivel inkább, ha saját véreink nemzeti újjászületésének szent küzdelmében vehetünk munkás részt? Hazánk reményei, romlatlan ifjak, nem reszket-e bennetek a szív, nem emelkedik-e a mindennapiság fölé lelketek, nem hangzik-e bennetek isteni szózat, hogy ti vagytok hivatva egy sarjadzó népet megmenteni és egy fejletlen törzsökös nemzetet eszményi magasságra emelni? Egy szebb jövőnek uraivá lenni vagytok hivatva, ha mertek nagyok lenni. Lépjetek valódi hazátok hű szolgálatába, melyen kívül nincs számotokra hely.

Minél inkább eltávozik az ember az anyagtól és minél inkább emelkedik a felsőbb lények felé, annál inkább tágul boldogságának köre. Minden kétség felett álló és eldöntött dolog, hogy annál boldogabb a nemzet, minél több benne az erény, mert ez nem kivánja, hogy magunkat és másokat a jogosult élvezetektől megfoszszuk, sőt emberi hivatásunknak úgy teszünk legjobban eleget, s természetünknek annál inkább felelünk meg, ha az Istennek minél több lelki és anyagi adományaiban részesitjük embertársainkat és részesülünk magunk is. Ez által csupán a természet nagy törvényeit teljesitjük. Csakhogy élvezetünknek a maradandóra kell irányulni és a végczél — a tökéletesbedés — felett ne legyen úr az anyagi kéj, mert ez helyesen a másiknak csak eszköze lehet.[1]

Viszonyunk Ausztriához.

Mióta magyar hazánk össze van kötve Ausztriával, s annyiféle nemzetiség, nézet, szokás, irány egy fazékba keverve, ennyi bonyodalom közt természetes lőn az egyszerűsítésre s némi amalgamizálásra való törekvés, már vagy titkon s mellé-

[1] Kelet Népe 18—22. ll.

kesen, vagy nyiltan s egyenesen; de ennek ismét természetes következése lőn másrészt a separatiszticus irány.[1]

De látjuk minden részről, hogy sem Ausztria-Magyarországot, sem ez azt nem subjiciálta, hanem egymás mellett függetlenül állanak, s mindegyik, bár a másikkal egyetértésben, saját útján jár, valamint a napsystemában szükséges, hogy mindegyik planetának meg legyen saját tengelye, mely körül forog, habár ismét többen együtt egy napsystemát képeznek.[2]

A Habsburg-dinasztia számos fejedelme a fejletlen és hibás alapelveken álló magyarságot a többi heterogén elemekkel egybeolvasztani s az ebből eredhető egyszerűség által az országlást birodalmukban tökéletesiteni kivánta.[3] Azonban mivel valamely erőmű, vagy szervezet egyszerű, azért nem kell okvetlenül jónak is lennie. A balta egyszerűbb eszköz, mint az óra, de ha az előbbi puha vasból van, sokkal roszszabb lehet, mint azon óramű, a mely kellően levén szerkesztve, pontosan jár és üt.[4] A magyarságot becsének lealacsonyitása, sőt megsemmisitése nélkül más nemzetekkel összeolvasztani nem lehet.

Homogen, egy nyelvű nemzetek, habár régebben szakadtak is el egymástól, a részek legnagyobb hasznára ismét egyesülhetnek; de törzsökös nemzetek, mint a magyar, melynek nyelve semmi más szomszédos népével rokonságban nincs, vagy magukból emelkedhetnek fel magas egyéni létre, vagy sarkukból dőlnek ki. Az ilyenek omladékaiból majdan más nemzet fejlődhetik ki, de létező kifejlett nemzettel össze nem olvadhatnak.[5]

A monarchiának nem válhatik hasznára Magyarország politikai, vagy gazdasági gyengesége, sőt axiomának fogadható el, hogy mennél erősebb és gazdagabb Magyarország, annál jobban gyarapodnának a vele szövetségben levő szomszéd népek is, sőt ettől várható a fejedelem és nemzet oly

[1] Besz. 538.
[2] Besz. 538.
[3] Világ 107.
[4] Világ 108.
[5] Világ 109.

fontos egyetértése is.[1] Az Ausztriával fennálló közjogi kapcsolat ne tartson bennünket vissza attól, hogy belügyeinket, különösen forgalmunk életfeltételeit ápoljuk és erősitsük. Biztosra vehető, hogy ha igy járunk el, s teherviselési készségünk és képességünk gyarapitásában megteszünk minden lehetőt, akkor az önkénytől korántsem tarthatunk oly mértékben, mintha mindezt elmulasztjuk. Sőt az ország erői szabadon fejlődvén, idegrendszerében is a harmonikus egyensúly válnék uralkodóvá.[2] Széchenyi törekvése volt, az uralkodóház és a nemzet közötti bizalmat helyreállitani. Itthon akkoriban mind általánosabbá lőn az a meggyőződés, hogy Bécsben a magyarságot csak rabigába akarják hajtani, hogy beolvaszthassák, ott pedig a magyar nemzet által adott minden életjelben az összeesküvés és elszakadási törekvés nyomait vélték felfedezhetni. Ennélfogva olyan bizalom, mint a minőnek alkotmányos kormány és alkotmányos nemzet közt fenn kell állani, bensőleg igazán sohasem létezett egymás iránt. Mint az oly házasságban, a hol a különböző vérmérsékletű házasfelek közt a békités által csodákat mivelhet egy őszinte jó barát, ha beavatkozásaért talán nem is nyer köszönetet, úgy a fejedelemnek és nemzetnek egymáshoz való közelebb hozatala által szolgálatot vélt tehetni mind hazájának, mind a fejedelemnek. Ez a feladata számtalan árnyalatban merült fel, s ámbár tudta, hogy elismerésre egyik részéről sem számithat, mindent fontolóra véve, azt hitte, hogy működése azok részére igy hajthat legtöbb hasznot.[3]

Már 1825-ben irja naplóiba, hogy érdekeinket a monarchiának érdekeivel azonositanunk kell. Az a szép álom a független szabad magyar monarchiáról még nem a mi napjainkba való. Ne kivánjunk lehetetlent, és a mit a kerületi ülésekben jogainkról mondunk, oly alaposan és mérsékelten adjuk elő, hogy azt még az akasztófa alatt is készek lehessünk újra elmondani. — Minden irányban igazságosaknak kell lennünk. Azért, mert korában elpuhultunk és elnémetesedtünk, a felelősség nemcsak az akkori kormányt terheli,

[1] Világ 435.
[2] Stadium 240.
[3] Kelet Népe 31.

hanem magunkat is: miért engedtük azon méltatlanságokat végbevitetni magunkon.[1]

1826. évi márczius 18-án Széchenyi szükségesnek látta a főrendiházban nyilatkozni, midőn igy szólt:

„Egy olyan országnak az alkotmánya, mely más absolut uralom alatti országokkal áll összeköttetésben, mindig veszélyben forog, s csakis válságos és háborús időkben tartható fenn. Ha a béke hosszabb időn át biztositva van, úgy a szomszédországok, melyeknek alkotmányuk nincsen, eszközül engedik magokat felhasználtatni az alkotmányos, tehát boldogabb ország ellen, s az uralkodó maga is végre tűrhetetlennek fogja találni azt az állapotot, hogy mig az egyik országban kénye-kedve szerint tehet, a mit akar, addig a másikban ellentmondásra és akadályokra talál." Naplójában pedig ugyanekkor azt jegyzi meg, hogy „bizony ellenségeket szerzek magamnak, de a nemes gondolkozású igaz embernek mitsem kell törődni a tömeg vélekedésével." Mintegy az 1867-ik évi kiegyezés alapeszméit szabatositja 1847-ben, midőn a következőket irja: „Abnormis állapotainknak kulcsa az az indefiniált, vagy legalább eléggé soha nem definiált összeköttetés, melyben élünk, mióta Magyarország Ausztriával szövetkezett. Ebben gyökeredzik az a viszálkodás, s a majd lappangó, majd nyilvánosan kitörő visszatorlási hajlam, mely a magyar nemzet viszonyát az ausztriai kormány iránt és megforditva mindig áthatotta. És ha készakarva nem akarjuk csalni magunkat és másokat, s viszonyos bajaink gyökeres oka előtt szemeinket nem hunyjuk be, be kell vallani, hogy az még ma is fennáll. Fenn is fog állani mindaddig, mig a magyar és az örökös tartományok között létező államszerkezeti különbségek egyfelől nem definiáltatnak, másfelől pedig a monarchia gyarapodása ezen két tényezőre méltányosan nem alapittatik.[2] Hiba volt, hogy az ausztriai kormány a magyarnak sem nemzetiségét, sem alkotmányát nem méltatta eléggé; de hiba volt a magyar nemzetnek élénkebb és pezsgőbb elemei részéről is az, hogy philosophiai felfogással nem tudtak belenyugodni abba a gondolatba s a szerint bölcsen cselekedni, hogy Magyar-

[1] Világ 82.
[2] Politikai progr. töredékek 24. l.

ország az ausztriai tartományokkal bizony egybe van házasítva, s hogy a monarchia egyik legfőbb részét képezi, és hogy egyedül e kapcsolatban találhat szerencsét és másutt nem. Tengő és sinlődő állapotunk természetes eredménye azon aggodalomnak és küzdésnek, melyek közepett nemzetiségünk és alkotmányunk felett virrasztva, felhasználatlanul annyi drága és visszahozhatlan idő pergett le nemzeti életünkből. Ily körülmények közt még csodálkozhatni a felett, hogy ennyire jutottunk, a hol vagyunk; a mi életképességünknek igazán legnagyobb bizonyitéka. Valóban sokáig nem voltunk egyéb, mint egy alig lábbadozó, irigységgel megtelt nép. Hiszen mióta Ausztriával össze vagyunk kapcsolva, közös érdekeink kiemelése végett soha sem használtuk a persuasiót, hanem önállóságunk képzelmében mindig csak minérdekeinket vettük szemügyre, és igy azokat az erősebb féllel szemben nem voltunk képesek megóvni, minélfogva eszünket nem kellőleg használván fel, a nagy istenek is neheztelve fordultak el tőlünk.[1] De az bizonyos, hogy az ausztriai hatalom, miután észrevette is, hogy belőlünk sem németet, sem alkotmánytalan tömeget faragni nem képes, inkább akart belőlünk „semmit“ csinálni, mint jobb magyarokat, s rendszeretőbb alkotmányos nemzetet nevelni. A monarchia bizonyára nagyobb erőben és fényben tündöklenék, ha a sajátságaiban kifejlett Magyarország lenne fő integrans része. Az fog Magyarországra és az egész monarchiára is a legtöbb hasznot árasztani, a ki felfogván, hogy politikai bajaink oka nem annyira személyekben, mint azon complicatiókban rejlik, melyeknél fogva már a mi saját szerkezetünk is elég szövevényes, oda fog törekedni, hogy a monarchia minden részeinek kellő tekintetbe vétele mellett a fennforgó összes szövevények nyitját feltalálja.[2] Ha Magyarország, tudja Isten micsoda különös fátum által, el birná szakitani magát, fajtánk csekély száma, veleszületett irigy fondorkodása, lapos hona és legfőképp sokkal erősebb szomszédai következtében tizennégy napig sem volna képes fennállni minden támasz, vagy inkább valamely erős „fenntartó kéz“ nélkül, önállóan; a mi aztán természetesen nem

[1] Politikai programm töredékek, 30—32. ll.
[2] U. o. 44. l.

lenne fényes csere.[1] — Meg kell ismernünk hát az európai helyzetet és abban hivatásunkat. Európának itt a keleten egy oly birodalom kell, mely a súlyegyent fenntartja. E birodalom feloszlását Európa nem engedhetné meg. Ha mi Ausztriától el akarnánk szakadni, nemcsak Ausztriával gyűlne meg a bajunk, de Európa fordulna ellenünk és hóditana vissza.

Ausztriához mi válhatlanul vagyunk kapcsolva. Szakadásra csak őrült gondolhat. E helyzetben pedig nekünk a dinasztiát mindinkább magunkhoz kell csatolnunk, hogy az a saját biztonságának alapját bennünk találja. — Miután a Nagy Lajos királyunk lángesze által megalkotott keleti birodalom megbomlott, és a mohácsi vész után még csak a reményről is le kelle mondanunk, hogy a magyar korona csoportosulási központot képezhessen, alig történhetett számunkra kedvezőbb történelmi fejlődés, mint a Habsburg-ház uralkodása alatt fokonkint és lassan, de folyton szilárduló szövetség keletkezése.

E szövetségi viszonyt, melyet mostani fejlődött fokán „vegyes házasságnak“ nevezek, tartom én azon alakulásnak, melyből, ha a további fejlődések folyamatában — mint most gyanitható — uralkodóházunk déli és nyugoti helyzetéből mindinkább kelet felé tolatik, nemzetünk európai állására nézve mi húzhatnók a legnagyobb hasznot, ha eszünkön járunk és hivatásunkat felismerjük.

Ahhoz nem kell nagy jóstehetség megjövendölni, hogy Olaszország nem soká hordozza az idegen uralom jármát. Németországban a porosz hatalom mindent elkövet, hogy Ausztria befolyását gyöngitse, s azt mindinkább keletre szoritsa. — Ha ezen folyton működő erők éreztetni kezdik hatásaikat, Ausztria a nagyhatalmi állás fenntartása végett hovatovább Magyarországra kénytelen támaszkodni, és e nagyhatalmi állás előnyeinek természetes örökösei mi vagyunk.

A fejlődések során eljön az idő — és ez nem valami merész ábránd — midőn a monarchia európai fontos hivatásának betöltésében mi vetjük a fősúlyt a cselekvés mérlegébe. És a mint Európa látja, hogy érdekeivel magunkat nemcsak azonositottuk, de annak fontos tényezőivé lettünk, fajunk emelkedése és erősbülése európai érdekké válik.

[1] Politikai programm töredékek 66. l.

A mint annak felismerésére jutottam, hogy a keletkező nemzetközi áramlat nyomása alatt mi Európa népei közepette csak úgy állhattunk fenn, ha annak culturalis törekvéseit magunkba felveszszük, az sem maradhatott előttem homályban, hogy fennmaradásunk egyik feltétele most, hogy Európa létező érdekeivel ellentétbe ne jussunk, sőt azokat nemzeti fejlődésünk érdekeivel azonositsuk. — A monarchia megvan. Három század lassú fejlődésének nagy müve az. Mi nem csináljuk a historiát; ahhoz is sok kell, hogy jól megértsük. — Én e kapcsolatot hazánk inalterabilis viszonyának tekintem, melyet Európa mai conjuncturái közt felbontani nem lehet, de ha lehetne, akkor sem lenne kivánatos. — Nekünk magyaroknak éreznünk kell, hogy minden különböző népfaj közt, melyeket a sors keze egy birodalom szövevényeibe fűzött össze, minket illet leginkább az összetartás kötelessége".[1]

„Ha szabad akarsz lenni, légy mindenekelőtt igazságos." Ez volt s ez lesz politikám főszabálya mindig. Ennek alapjára illesztve nemzeti állásunkat a közbirodalomhoz nemcsak nem tudtam magamban soha elnyomni bizonyos érzést, sőt minden alkalommal a leghangosabban szólt az belsőmben, melyhez képest az axioma világosságában látám, s most is azt hiszem, hogy „csak az érhet tartós czélt, a ki méltányos". Mindenekelőtt azon vagyok s azon töröm fejemet, miképp lehetne a magyarságot és alkotmányt a nélkül, hogy lényegükből veszitsenek, sőt kifejtve megifjodjanak, mind simábban az egészbe illeszteni, s e két palladiumunkat részint azok által is megkedveltetni, a kik irántunk ekkorig még hidegek, sőt ellenségesek, részint pedig azok hajlamát még inkább megnyernünk s egészen biztositnunk, a kik eddig is pártolták ügyünket. Én ezen modorban iparkodom használni tehetségemet. — A rábeszélés és a közös érdekek kitüntetésének fegyverével remélek győzni. Azt mondják: „nem mindig szóltam igy s megváltoztatám politikámat". Igen, azelőtt nem igy szóltam, és valóban megváltoztatám politikámat. De ugyan hogyne? Hiszen mikor a politika bárkájába ültem, már akkor tudtam s erre alludáltam is, hogy azon czélt, melyet magamnak

[1] Széchenyi ez a nyilatkozata olvasható Kovács Lajos i. m. II 224—226. ll.

kitüztem, egy széllel s úgyszólván egyoldalú vitorlafelvonással nem fogom elérhetni; de az ahhoz való közelithetés végett kedvező széllel minden vitorláim kifeszitésére, ellenkező széllel pedig azok mesterséges használására, zivatarnál végre azok tökéletes leeresztésére, sőt horgonyvetésre, vagy éppen a kevésbbé hasznos és csak akadályozó holmik kilökésére is fogok szorulni.

De ám lépjenek elő s mutassák ki, hogy most kevésbbé vagyok hű a magyarsághoz és az alkotmányhoz; hogy most kevésbbé vagyok a haladás embere; hogy most kevésbbé szomjazom minden hazámfiának „halhatatlan emberhez illő“ polgárositását; hogy most kevésbbé fáradozom s rontom úgyis eléggé roncsolt testemet a közjóért, vagy hogy most inkább esengek másrul rám sugárzó fény, vagy emberséges fáradozás nélküli kincs után, mint azelőtt; hogy én most valami utilé t vadászok; hogy most máshová szándékozom vinni sorsomat s nem akarok, mint eddigelé tevém, hűn osztozni honosimmal szerencsében és gyásznapokban egyaránt.

Azon eszmét, hogy a legnagyobb veszélyek közt vagyunk, kivált a nemzetiség dolgában, lehetetlen elég erős ecsettel festenünk. Okvetlen sülyed az, a ki veszélyben való lételét még csak észre sem veszi. Az mindig kettő közt ingadozik: vagy elbizza magát, vagy eléggé nem bizik magában. Fajunknak valóban ez a legáltalánosabb és legveszélyesebb betegsége.[1]

Végül felemlitendő, hogy Széchenyi nyolcz nappal halála előtt Babarczy Imre alezredes által, a ki azokat rögtön irásba foglalta, a következőket izente Deák Ferencznek:

„Mondja meg ön Deáknak, ha csakugyan hallgatni akar egy bolond szavára (a bolondok gyakran próféták), hogy használja fel azon hatalmat, melylyel a közvélemény felett bir addig, mig a vihar nem lesz oly nagy, hogy elvész benne az ő hangja is, a mint nem akartak hallgatni az én szavaimra 1848-ban. — Én Magyarországnak 300 év előtt a Habsburg házzal kötött összeköttetését nem tartom szerencsésnek; de szerencsétlen házasságból is születnek erőteljes gyermekek.

[1] *Zichy Antal:* Gr. Széchenyi István hirlapi czikkei. A szentgróti levél elemzése. 657—663. ll.

Ha elválnak a hites társak, akkor egyiknek sincs utódja: jövője. — Ne ámitgassuk sem magunkat, sem a népet. — Tanácsom — és ezt kár volna kinevetni — az, hogy őszinte kibékülés történjék az 1847/8. alapon (exceptis excipiendis) s a fejedelem megalázása nélkül, a kit mint Magyarország királyát bizonyára nagynak óhajtunk látni. — Deák és barátai fontolják meg, hogy a mozgalomnak méltányos és lehető határokat kell szabni, és akkor aztán minden magyarnak — ha a szükség úgy hozná magával — fenyegető ököllel szemébe mondani: „ulterius ne tende odiis!“ — A multból való vezetők nélkül Magyarország nem multjáért fog küzdeni, hanem agyréméért, mely erejét és segédeszközeit kimeriti, és végre is halállal fog végződni!

„Higyjetek szavaimnak.“[1]

„Hazánkat egy szebb jövő várja. A magyarnak egészen új aerája közelit, ha eljárásunkat inkább fogja jellemezni az igazi gyakorlati életbölcseség, mint a rabulisztikus álelmélet; ha képviselőink közt több lesz a nemesen gondolkozó egyén, mint az olyan, a ki egyoldalú kiváltságra vágyik, vagy az ilyet megtartani törekszik; ha itt több lesz a jó hazafi, a ki őrködik a magyarság életérdekei felett, mint olyan, a ki csak a kormánynak, vagy csak a népszerűséget osztogató tömegnek kiván tetszeni, s ha feltétlen bizalommal épp úgy nem viseltetünk senki iránt, mint a hogy kerüljük az oknélküli bizalmatlanság sértő nyilvánitását. A fejedelem se ruházzon fel érdemetleneket bizalmával, és ne legyen bizalmatlan a nemzet fokozódó ereje iránt, mert az erős nemzet, melynek nincs mitől tartani, hozzá is a leghűbb lehet. És a magyar nemzet a legnagyobb méltatlanságokat is nagylelkűen el tudja feledni, ha egyenesen és valóban atya módjára szól hozzá törvényes királya. A jó lelkű s jó akaratú fejedelem és nemzet egyetértve el nem bomlasztható nagy hatalmat képeznek. Politikai várakozása.

Valamint a Duna, hazánk e nagy folyója, áldás, ha folyását mi tudjuk kijelölni és felhasználni; de átok, ha korlátlan dühében maga tör utat magának: úgy az újabb kor szelleme is áldást hozhat hazánkra, ha azt megérteni és hasznunkra forditani vagyunk képesek; anarchia pedig csak

[1] *Zichy A:* Széchenyi Naplói. Függelék.

akkor származik belőle, ha azt félreértettük, vagy restek vagyunk kellőleg felhasználni.[1] Sem azon nemzetnél, melyen vad önkény uralkodik, sem annál, melyről csak a kormány gondoskodik, nem fejlődhetik ki a kellő lelki ruganyosság, mely a nemzetnek általában legjótékonyabb hatású életelve, mert a hol az uralkodik a gyakorlati életben, ott a nép sem elkeseritő szolgaságba nem hajtható, sem rakonczátlan képzelgésnek nem lesz áldozatává, s megóvja azt az éretlen elméletek csábjaitól is. Csak tőlünk függ nemzetünk lelki ruganyosságát kifejleszteni, ha a helyett, hogy henyélnénk, vagy mindig csupán mások segitségében biznánk, saját eszünkkel

Öntevékenység.

és kezeink munkájával igyekszünk helyt állani és magasra emelni országunkat is. A kormány különben a legtisztább szándék mellett sem képes a szükségeinknek megfelelő dolgok legnagyobb részét eligazitani a nélkül, hogy ne önkénykedjék, erszényeinket és egyéb tehetségeinket nagyon is igénybe ne vegye. Sok tekintetben hátra vagyunk, az ország anyagi ereje pedig igen könnyen kimeríthető, és a közfeladatok megoldása így tízszer annyiba kerül, mintha mindenki elvállalja abból a természetszerűen reá eső részt. Ha ellenben ezt megteszszük, akkor értelmi súlyunk fokozódása s tulajdonságaink nemesbedése és tökélyesbedése folytán maga a nemzet is gazdagabb lesz. Azért törekedett Széchenyi mindig a nemzet lelkének ruganyosabbá tételére és a közszellem felébresztésére. Az egészséges közszellem pedig az, mely belátja, hogy számos kis tehetségnek egyesitése és összpontositása által óriási erőt lehet kifejteni; az aránylagos áldozatok meghozatalára kész, mert bizton tudja, hogy azok kamatostul javára fognak válni, Ezt azonbán csak az értelmes képes belátni, azért kell az értelmiséget oly fontos politikai tényezőnek tekinteni. Ez fogja a közcsend, rend és fegyelem meghonositását a leghathatósban előmozdítani.[2]

Bizalma a jövőben.

Eszméimnek, melyek szorosan véve nem is sajátaim, hanem régi igazságok, nem várom tüsténti helybenhagyatását, hanem bizom az időben, mely azokat el fogja terjeszteni.[3]

[1] Világ 281., 282. ll.
[2] Világ 326—327.
[3] Világ 212.

Jön még idő, midőn az ember ritkán, vagy talán soha többé nem lesz kénytelen egyéni, vagy nemzeti viszályainak eligazítása végett embervérrel befertőztetni kezeit.[1] Remélem eljön az az idő is, midőn hazámfiai nem fognak neheztelni reám nehézkességemért. Előbb-utóbb kisül az igazság, és valamint a nagy fejedelmek nem a hizelkedést, hanem az igaz szót szokták becsülni, úgy a nagy nemzetek sem veszik azt megbántásnak.[2]

Dobáljon bár sárral, sőt méreggel a szivtelen tudatlanság holtunkig, s ott, a hol munkálkodánk, ne fakadjon bár virág soha, legyen bár kitörülve nevem hazánk fiainak emlékezetéből előbb, mintsem a hideg föld boritja tetemeimet, azért ne gyöngüljünk, s tegyünk, a mennyit tehetünk, szülőföldünk emelésére. Ha valaki félelemből, vagy javitásaink sikertelenségét óhajtása szerint jövendöli, azért ne szomorkodjunk. Senki sem képes többé eltiporni s megsemmisiteni az általunk elhintett magot, mely majdan, midőn többé mi már nem leszünk, ki fog kelni, s hazánk javára meg fog valósulni mindaz, a mit mi csak megpenditeni valánk képesek. E meggyőződés az a valami, mely melegiti keblünket, s mely még akkor is élni fog, mikor a leghangosabb rágalom is régen eltünt már.[3] Bizonyosan jön oly idő, midőn mindaz, a mit töredékes munkáimban szándékainkról és czéljainkról előadtam, tökéletes világosságban álland.[4] Utam a középút. Habár az emberek mindig túlságokban szoktak élni, úgy hiszem, az marad egész koporsóm zártáig. Nekem a „se hideg se meleg“, a legkellemesebb, mert semmiben nem szeretem a polust, sem a heves égövet. A megfagyásnak épp oly ellensége vagyok, mint a megégésnek. Jóllehet még most is sokszor zárva van előttünk az ég, és el-el hagyogat a jövőbe vetett bizalom; de napról-napra gyérebben lép előtérbe az a hiedelem, hogy csak voltunk, és kifejlődésünknek minden tünete, kivált a nemzet testének az ereje, melylyel a rossz nedvet és idegen anyagot kivetni törekszik magából, kétségkivül arra mutat-

[1] Világ 219., 221., 222.
[2] Világ 309.
[3] Világ 380., 381.
[4] Világ 382.

nak, hogy ha nemzetünk jövője nincs is biztositva, de az mindenesetre szigorú számitással valószinűleg biztositható. Áldom sorsomat és örömkönnyűket sirhatnék, hogy nekem is volt benne egy csekély részem, hogy a nemzetek sorából gyalázatosan ki nem törülhetnek többé.[1] De nem tartozom azok közé, a kik azt hirdetik, hogy nincs veszélyben többé a magyar. Sem azon gyáva osztályhoz, mely halálmadárként szakadatlanul azt huhogja: mindennek vége már. Azelőtt álomkorságban dermedezett nemzetünk, de volt még idő a felébredésre; most helytelen irányba vezettetik, de van még idő a jó iránynak föltalálására.[2] De nemzetünk állását kissé magasabb szempontbó lkell tekinteni. — Itéljen állitásaim helyességéről a jövendő, melylyel — félre minden túlszerénységgel — érzem, hogy földi pályám és ittlétem egybe van szőve.[3] Élni fog a magyar még.[4] Bizom a nemzet jövőjében, és lehetetlennek tartom, hogy a nemesebb érzésű magyar annak megindult szép fejlődését fel akarná tartóztatni.

Hazánk dicső kifejlődése, ha mi magunk nem rontjuk meg azt, bizonyára be fog következni.[5]

[1] Kelet Népe 12.
[2] Kelet Népe 13—15.
[3] Kelet Népe 25.
[4] Kelet Népe 41.
[5] Kelet Népe 147.

TARTALOMJEGYZÉK.

Olda

I. KÖNYV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT REFORMATOR.

ELSŐ FEJEZET.

MÁSODIK FEJEZET.

MÁSODIK KÖNYV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN REFORMTEVÉKENYSÉGÉNEK ESZMETARTALMA.

NEGYEDIK FEJEZET.

ÖTÖDIK FEJEZET.

MÁSODIK KÖTET.

HATODIK FEJEZET.

HETEDIK FEJEZET.

TÁRGYMUTATÓ.

NÉVMUTATÓ.